

ІВАН СВІТ

І
9
0
3
-
І
9
4
5

В
З
А
Є
М
И
И

Я
П
О
Н
С
Ь
К
І

У
К
Р
А
Ї
Н
С
Ь
К
О

John V. Sweet
85-37 Britton Avenue
Elmhurst, NY 11373
USA

UKRAINIAN-JAPANESE
RELATIONS
1903-1945

ウクライナと日本との相互関係
ジヨンスウイト

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Series: Memoires No 3

UKRAINIAN - JAPANESE
RELATIONS

1903-1945

by
JOHN V. SWEET

HISTORICAL SURVEY AND OBSERVATIONS

New York 1972

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Серія: Мемуаристика ч. 3

**УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ
ВЗАЄМИНИ
1903-1945**

ІВАН СВІТ

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД І СПОСТЕРЕЖЕННЯ

diasporiana.org.ua

1972

Нью-Йорк

**Мистецьке оформлення оправи, титульних сторінок
виконала артистка-малярка Оксана Мошинська,
а напис японською мовою — Юрій Мошинський**

Всі права застережені

Copyright 1972 by John V. Sweet

All rights reserved

**No part of this book may be reproduced in any
form without written permission from the author**

Library of Congress Catalog number: 72-86080

Printed in the United State of America

A C K N O W L E D G M E N T S

That this book was undertaken and completed has been largely due to the encouragement of many members of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. A., based in New York.

We wish to express our sincere appreciation to many persons who helped us locate various sources or made suggestions to use some neglected material or many facts that had not received adequate attention. We found gracious cooperation in the New York Public Library, the Library of Congress (Oriental and Slavic divisions) and the Library of the University of Washington, Seattle.

At the same time, we wish to thank Prof. John S. Reshetar; Prof. Omeljan Pritsak; Messrs. Andreau Kuroda, Washington, D. C.; Miss. K. Kim for preparing a Japanese title name for the book; Mr. George Moshinsky for executing the artistic design; Mano Eiji of Sapporo University, Japan, for translation and some changes in the Japanese text of the resume; Mr. Richard Warner for his advice and assistance in formulating the English resume; Zenon Snylyk for his advice on the style of same; Vyacheslav Davydenko, Leo Bykovsky for comments and advice on specific problems; and, finally, my wife for encouragement, patience and assistance in publishing this book.

Special thanks to Miss Oksana Moshinsky for the design of the title page.

The Ukrainian text has a list of persons who helped me in different ways to write and publish this book.

I am deeply grateful to the Ukrainian Historical Society for accepting my book in its series of publications.

However, I alone am responsible for any omissions and errors, as well as interpretations of facts in this book.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Дозвіл на видання часопису „Маньджурський Вістник”	стор. 233
Шевченківський „Заповіт” японською мовою	стор. 298

НА ВКЛАДНИХ ЛИСТАХ:

1. Ген. В. Сальський
2. Український Національний Дім у Харбіні.
3. Адміністрація УНДому в Харбіні.
4. Українські актори в Японії.
5. Дозвіл на видання „Маньджурського Вістника”
від Міністерства Внутрішніх Справ у
Сінкінгу, Манджу-Го.
6. Дозвіл на видання мапи Зеленої України.
7. Виставка Української Преси в УНДомі в Харбіні.
8. Обкладинка японської книжки про Україну.
9. Наголовки двох видань: „Зелена Україна” й
„Повстанча діяльність в Україні” (1936).
10. Посвідчення І. Світові з японським перекладом.
11. Повідомлення ген. Т. Гесей, Японської Військової
Місії в Шангаї.
12. Затвердження Українського Комітету в Шангаї,
1939 р. червня 24, ч. 144.

З М І С Т

ACKNOWLEDGMENTS.	vii
ПЕРЕДМОВА. Любомир Винар	ix
ПЕРЕДМОВА	1
1 ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЯПОНСЬКОЇ ІСТОРІЇ, ЇЇ ОЦІНКА І НАПРЯМНІ ЯПОНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ	5
2 ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЯПОНЦІВ НАЦІОНАЛЬНИМ ПИТАННЯМ В ЄВРОПІ	17
3 ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА (1914-1918) І ЇЇ НАСЛІДКИ (<i>Революція у Російській імперії. Події на Далекому Сході. Чужинецька інтервенція. Зустрічі японців з українцями</i>)	28
4 ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ (<i>Події на Далекому Сході, 1918-1920 р.р. Комуністи й партизани. Українці й японці. Зміни Урядів</i>)	42
5 СПРОБИ ПОЛІТИЧНИХ КОНТАКТІВ (<i>Український Далеко-Східний Секретаріат. Отаман Г. Семенов; японці й українці. Персональні знайомства і враження. Сибірський уряд</i>)	52
6 МАНДЖУРІЯ, 1922-1931 РОКИ (<i>Взаємини із сибіряками. Українці на засланні. Большевики на Східнокитайській залізниці. Ук- раїнці в Японії. Українська церква, клуб'яни</i>)	78
7 ПОЛІТИЧНІ КОНТАКТИ (<i>Повернення дому Українського Клубу. Контакти з японцями в Європі та Харбіні. «Маньджурський Вістник». Конфлікти з москалями. «Прометей» і його діяльність</i>)	101
8 АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДОМУ. Продовжування контактів з японцями — К. Хоріе і полк. Янагіта. Цензура „Маньджурського Вістника”. Зударі з московськими організа- ціями і фашистами. Союз Українських Емігрантів. Справи молоді. Вті- качі з ССРСР.	127
9 ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОЛОНІЇ В МАНЬДЖУ-ГО (<i>Конфлікти з Японською Військовою Місією. Тюрко-татари і українці</i>)	146

10	ПЕРШІ КРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОЛОНІЇ (Боротьба за «Маньджурський Вістник». Приїзд членів ОУН і наступ москалів на українців. Ставлення японців до українців.)	174
11	УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОЛОНІЯ ПІСЛЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ 1936 РОКУ (Діяльність українських організацій. Виїзд і загибель Ф. Лукавенка. Ліквідація виборності і закриття установ).	201
12	УКРАЇНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В НОВИХ УМОВАХ (Умови праці до початку тихоокеанської війни. Переходовий час: Харбін, Тяньцзін, Ціндао і Шангаї. Зміни японської політики супроти емігрантів взагалі)	227
13	УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД (1939—1945) Війна в Європі та її відгуки на Далекому Сході. Початок Тихоокеанської війни. Українське життя у нових умовах. Цензура і зміни в японській політиці. «Український Голос на Далекому Сході». Радіо. «Сурма». Кінець війни і доля українців.	274
14	ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ В АЗІЇ (Канітуляція Японії. Червона окупація Маньджурії. Українці в Харбіні. Евакуація українців з Хин)	344
	БІБЛІОГРАФІЯ	356
	У СПРАВІ ЦЬОГО ВИДАННЯ.	358
	“UKRAINIAN-JAPANESE RELATIONS” by John V. Sweet.	360
	ПОКАЗНИК ІМЕН ТА ОРГАНІЗАЦІЙ	363
	ПОКАЗНИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ	369
	Ілюстрацій є після стор.	52
	Японський текст резюме є перед стор.	53

ПЕРЕДМОВА

Нова праця Івана Світа „Українсько-японські взаємини” заповнює поважну прогалину в нашій історичній літературі і мемуаристиці. Кожний дослідник українського колонізаційного процесу, історії нашої еміграції і поселення в Азії, а зокрема японсько-українських зв'язків, з великою увагою прочитає цю працю шановного автора. Він знайде в ній багато нового матеріалу, що наświetлює життя й діяльність українців на Зеленому Клину, в Манджурії, Китаю і взагалі на Далекому Сході. За її характером можна схарактеризувати цю книжку як мемуарно-історичний твір, заснований на безпосередніх спостереженнях автора, його записках, щоденнику, листуванні, різномовній пресі і відповідній історичній літературі.

I. Світ яскравими барвами змальовує політичне, культурне, церковне та економічне життя українських громад на Далекому Сході, наголошуючи ставлення японської влади до українських політичних аспірацій і взагалі громадського життя. Це перша широка студія мемуарного характеру на такого роду тему.

Іван Світ є одним із найвидатніших знавців українського життя в Азії, зокрема в ХХ столітті. Він був творцем і співучасником українського зорганізованого громадського життя на Далекому Сході і промотором ідеї створення із Зеленого Клину державної одиниці України. Беручи на увагу кількість українського населення на Зеленій Україні, розвиток українських організацій і взагалі культурного та політичного життя — ця ідея не була позбавлена раціональних підстав.

У післяслові I. Світ пише, що в своїй праці він старався бути об'єктивним, „хоч часом це завдання було дуже тяжке, бож я особисто був пов'язаний із багатьма справами”. Суб'єктивізм у наświetленні окремих подій і діячів притаманний усім мемуарним творам, проте, автор багато своїх спостережень документує відповідною літературою і матеріалами, що значно скріплює об'єктивізм у його розповіді.

Читачі спогадів напевно зацікавляться біографією їх автора. Розмір нашої передмови не дозволяє подати вичерпно життєвий шлях Івана Світа, члена-кореспондента УВАН і члена

Українського Історичного Товариства. Тут лише хочемо підкреслити, що його діяльність треба розглянути в трьох основних аспектах: суспільно-громадської праці, журналістичної та видавничої діяльності і науково-дослідчої праці.

Великий вплив на громадську і журналістичну працю І. Світа мав Дмитро Боровик — редактор першого українського часопису на Зеленому Клині. Боровик був першим визначним пропагатором ідеї української державности і мав значний вплив на життя українців в Азії. І. Світ був зв'язаний і з такими визначними діячами Зеленої України, як Юрій Мова-Глушко, А. Ф. Жуків, Ф. Твардовський, П. Яжно та ін.

У Манджурії І. Світ працював у філії „Просвіти” в Харбїні, яка стала центром українського життя, він був секретарем адміністрації Українського Національного Дому в Харбїні і співтворцем громадської організації — „Української Національно Колонії в Маньджурії” в 1935-1941 р. р.

У тому періоді І. Світ був уже визначним журналістом, редактором декількох часописів і журналів. Його журналістична праця мала великий вплив на формування світогляду українських колоній на Далекому Сході. Він був співробітником щоденника „Щире Слово” у Владивостоці, а в 1922 році видавав політичний тижневик для сибіряків, які обстоювали принцип незалежності Сибіру від Росії.

Найважливішою редакторською працею І. Світа було редагування тижневика в Харбїні „Маньджурський Вістник” (1932-1937), одного з головних пресових органів українців в Азії. Тут треба також згадати, що Іван Світ редагував спеціальну українську сторінку в китайському часописі „Гун-бао” (1928-29). Ця динамічна журналістична і редакторська праця автора дала йому нагоду завітати з різними представниками японської влади і навіязати з ними співпрацю. Статті І. Світа друкувалися також японською і англійською мовами. Ці зв'язки з різними політичними кругами і студювання японського наставлення до українських справ дали авторові міцну базу для написання цієї його праці.

Іван Світ постійно містив і містить свої статті в українській пресі в Європі і Америці. Для історика української преси редакторська і журналістична діяльність І. Світа в Манджурії надзвичайно важлива.

І нарешті приходимо до наукової праці І. Світа. В основному цікавиться він двома ділянками: історією українців в Азії і історією української еміграції взагалі. Приїзд до Харбїну з

Галичини Степана Левинського, відомого сходознавця, мав відповідний вплив на зацікавлення І. Світа історією української спільноти в Азії. Тут треба згадати, що автор видав кольорову мапу „Зеленої України” за фінансовою допомогою С. Левинського.

Деякий час І. Світ займався економічною проблематикою. У висліді цього появились такі його праці: „Чужинецький капітал в Манджурії” (англійською мовою в 1925 р. та японською мовою в 1926 р.) і „Чужинецька інтервенція на Сибіру в 1918-1922” (японською мовою в 1923 р., 250 стор.). Головні його праці з цього циклу подані в „Бібліографії Маньджурії” Н. Третчикова і „Бібліографії Китаю” Скачкова. Для історика українського життя і еміграції в Азії важливими будуть праці І. Світа „Український національний дім” (Харбін, 1936 р. 85 стор.), „Читинський процес над українцями в Читі в 1923-24 р. р.”, (Лондон, 1964) і інші дрібніші, серед них серія статей про релігійних діячів в Азії.

„Українсько-японські взаємини” І. Світа спершу друкувалися уривками в лондонському „Визвольному Шляхові” і мали вийти окремою відбиткою. З незалежних від автора причин цієї справи не зреалізовано: тепер ця праця з додатками появляється під фірмою Українського Історичного Товариства.

Треба також згадати, що І. Світ постійно співпрацює з проф. В. Кубійовичем в Енциклопедії Українознавства. Його статті читач знайде в „Наукових Збірниках УВАН”, „Українському Історикові”, „Українському кварталнику” і ін.

І. Світ опрацював монографію про життя і діяльність Агапія Гончаренка, а також підготував в рукопису студію „Дам’ян Многогрішний, гетьман України, на засланні в Сибіру, 1672-1701”. Своєю основною науковою працею вважає він опрацювати кількатомову фундаментальну працю — „Українці в Азії. Один з томів цієї праці, який охоплює період від кінця ХІХ століття й до 1922 року, вже майже закінчений. Ми віримо, що шановний автор опрацює цю надзвичайно важливу історію українців в Азії, яка буде завершенням його дослідів в цій ділянці.

Тепер даємо в руки читача „Українсько-японські взаємини”. Сподіваємося, що це цінне видання знайде собі місце в бібліотеці історика, політолога і любителя історії України. Воно повністю заслуговує на вирізнення в українській мемуарній літературі.

Любомир Винар

УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ

ПЕРЕДМОВА

Наша студія про японсько-українські взаємини — це скромна спроба дати загальний образ цієї ділянки української політичної діяльності, про яку досі появилися тільки короткі нотатки або повідомлення. Кілька статей та оглядів на цю тему української преси в Галичині були часто мішаниною фактів, фантазій, а часом і виявом повного незнання навіть географії Далекого Сходу.

В нашій праці є багато загальнополітичних відомостей, на тлі яких з'ясується українське становище та взаємовідносини з японцями. Без такого, часом може завеликого фону, тема японсько-українських відносин була б мало зрозуміла або навіть і не ясна. Тільки на тлі загальнополітичного огляду можна зробити належну оцінку українських політичних рухів та зв'язків із японцями.

Саме тому ці загальні інформації забрали може й забагато місця в нашій праці, проте без них було б неможливим дати дійсно правдиву картину в з'ясуванні подій і заходів з боку українців.

Великою перешкодою у написанні цієї праці був той факт, що український рух і наше культурно-політичне життя були тільки часткою загальнополітичного процесу 1918-1945 років, тому і наша тема є начебто серією фактів, розсіяних в цьому процесі.

Цей політичний період складався також з кількох неоднакових процесів: наприклад, поява більшовиків на Далекому Сході наприкінці 1917 року, коли вже були збудовані основи для нашої політичної акції. В той самий час на Далекому Сході відбувається кілька змін ситуації, як ось початок чужинецької інтервенції (1918-1922 рр.), створення сибірського уряду, його повалення і встановлення диктаторського уряду адмірала Колчака, розвал цього уряду і постановня Далеко-Східньої Республіки — ДВР. Кінець цієї республіки прийшов дуже швидко, коли вона навіть ще не встигла була перебрати все під свій контроль; її влада не встигла поширитися на всі землі Далекого Сходу, а в листопаді 1922 року почався остаточний прихід червоних, що запроваджували свою владу.

Так виникло перенесення всієї політичної активності української еміграції до Китаю, Манджурії, частинно до Японії, пов'язання її наприкінці 1920-их років з урядом Української Народної Республіки (УНР), а з 1935 року і з Організацією Українських Націоналістів (ОУН). В той самий час українські політичні діячі в осередках українських скупчень намагаються з власної ініціативи створити ґрунт для розвитку українського національного життя, натрапляючи одночасно на шалений спротив з боку всіх численних московських скупчень, почавши від червоних і скінчивши

на фашистівсько-монархічних. Японці з 1937 року до кінця другої світової війни все більше сприяли ультра-крайнім московським організаціям.

Отже, мусимо присвятити і чимало місця саме описові цих складних умовин, у яких українцям доводилося працювати і захищати свої позиції. Все ж таки українці трималися разом і навіть організували протинаступ або гостру оборону, захищаючи себе від московських нападів.

В опрацюванні цієї документації нам бракувало багатьох документів, про які маємо тільки побічні інформації. Таких документів ми, мабуть, ніколи не зможемо дістати; зокрема цінними були б архівні матеріали японської військової місії у Харбіні та з токійських урядових установ, але тут стоїть на перешкоді японська мова, знання якої серед українців ніколи не було достатнє і відповідно поширене. З власної практики можемо сказати, що в тій ділянці справді є великі труднощі.

Можливо, що певна частина згаданих документів була знищена в останні місяці війни, себто перед капітуляцією Японії в серпні 1945 року. Проте напевно чимало їх збереглося в архівах Японії, що після війни були передані американській окупаційній адміністрації. Тільки найважливіші з цих документів, себто документи міжнародного значення, були перекладені на англійську мову і видані друком. Тепер є понад сто томів цих документів.

Тому мусимо обмежити свою працю історичним оглядом — з'ясуванням, як розвивалися японсько-українські політичні взаємини, які були конкретні наслідки і які виникали труднощі.

В процесі японсько-українських взаємин були три головні лінії: перша, найважливіша, японці й далеко-східні українські провідні кола і групи, зокрема період 1931-1945 років, друга — політичні зв'язки чинників УНР, і третя — політичні дії ОУН.

Ці дві останні лінії з'ясовані на основі добре перевірених відомостей про всі заходи згаданих груп і їх політичні наслідки. З'ясування особистої участі автора в українсько-японських заходах, при піддержці уряду УНР, не натрапляло на труднощі, бо це не було секретним, натомість заходи ОУН в 1936-1940 роках освітлені так, як ми мали можливість дізнатися про них або перевірити пізніше різними шляхами, щоб зробити загальний огляд або — точніше — з'ясувати, які дії людей з ОУН виявили себе на далеко-східньому терені.

Ми намагалися всюди обмежити особисту участь у цих заходах, як тільки було можливо, щоб бути об'єктивним обсерватором, бо пройшло вже майже 30-35 років з тих часів і особисті враження вже встигли згаснути. В досліді процесів, які розвивалися і в яких виявлялися українські політичні заходи, ми намагалися занотувати все, що відоме, щоб у майбутньому була основа для дослідника здобути й важливіші деталі, яких нам бракує, або дати відповідні коментарі, якщо будуть відкриті нові джерела або цікаві документи.

Наприкінці хочемо сказати кілька слів про міжнародну інтервенцію, в умовах якої проходили 1918-1922 роки, коли розвивалися головні українські рухи і коли вирішувалася доля заселених українцями земель Далекого Сходу.

Про міжнародну інтервенцію на Сибірі і на Далекому Сході є велика література різними мовами, на підставі якої можна досить легко критично використати і друковані матеріали московських авторів (емігрантських і советських). В цих матеріалах багато пристрастей, багато фальшування, а в останніх (советських) все ще й переплетене пропагандою.

На жаль, обмеженість нашої праці розміром не дозволяє включити до неї певного насвітлення подій з різних боків, часом дуже протилежних. У даному випадку ми намагалися використати різні доступні нам джерела, а коли вони різко розходилися в оцінці подій — ми брали найбільш вірогідну оцінку, що про неї знали особисто або від людей заангажованих у цьому. Читачеві, після прочитання нашої розвідки, залишаємо повну свободу власної оцінки. Тепер, коли нас від тих подій ділить понад 40 років, вже значно легше бути безстороннім свідком, аніж у 1922 році, коли нам доводилося писати перший короткий нарис про чужинецьку інтервенцію на Сибірі та Далекому Сході, мавши в своєму розпорядженні тільки випадково зібрані документи та безліч часописних статей, інформацій і телеграм різних агенцій. Цей перший нарис, що мав понад 200 сторінок машинопису, написаний у вересні-жовтні 1922 року саме перед виїздом з Владивостоку до Кореї і Манджурії. Він мав бути видрукований японською мовою, згідно з домовленням з паном Н. Н. Кавасумі, але дальша доля того проєкту була загублена з причини виїзду та обірвання зв'язку. Копія згаданого рукопису та весь зібраний для цієї праці матеріал збереглися тільки частково.

Закінчуючи передмову, треба ще сказати, що наприкінці розвідки буде подана значна бібліографія, що великою мірою може облегшити дослідникові зорієнтуватися в скомплікованому міжнародному становищі Далекого Сходу і Сибіру, а також зрозуміти, в яких умовах розвивалося українське життя і як доводилося нашим діячам відбудовувати своє культурно-політичне життя та боротися за свої права і ідеї, коли вони зустрічалися з сильною японською військовою адміністрацією, зокрема після 1935 року на еміграції.

Читач зможе сам зробити свої власні висновки про цей період (1918-1945 роки) української боротьби на Далекому Сході, що належить уже до історії, але його пізнання може бути корисне в нашому майбутньому.

Нью-Йорк, лютий, 1966 рік.

Розділ I.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЯПОНСЬКОЇ ІСТОРІЇ, ЇЇ ОЦІНКА І НАПРЯМНІ ЯПОНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Японія — гірська країна, що складається з чотирьох головних островів: Гоншу, Шикоку, Кію-Сю або Кію-Сію (Кію-шу) та Хоккайдо. Є ще багато й інших, дрібних островів, що входять до складу Японії. До Японії належить і архіпелаг острів Рію-К'ю (Рію-Кію), з головним островом Окінавою. На півночі, біля острова Хоккайдо, є кілька дрібних островів, що їх забрали большевики, але які ніколи не належали до групи т. зв. Курильських островів.

Московські большевики окупували також південну частину острова Сахаліну під претекстом, що він, мовляв, повністю належав до Росії перед японсько-московською війною в 1904-1905 роках.

Щоб з'ясувати взаємини Москви з Японією, треба згадати про острів Сахалін. Це досить повчальна історія для пізнання цих взаємин. Японці вперше відвідали Сахалін біля 1630 року, а детально обслідили його у XVIII столітті. Дипломатичний спір між Японією і Росією виник в 1853-1875 роках; у 1857 році на острові з'явилися перші постійні московські селища. В 1875 році японці відмовилися від Сахаліну, обмінявши його на Курильські острови. В 1905 році японці повністю окупували Сахалін, а південна його частина була затверджена за Японією в 1905 році т. зв. Портсмутським договором, що був закінченням війни. В 1946 році, після поразки Японії в Тихо-Океанській війні, большевики знову забрали Сахалін.

Японські острови положені в західній частині Тихого Океану або Пацифіку, від 46 ступня північної широти до 24 ступня. Загальна площа японських островів — приблизно 142 000 кв. миль із 97 мільйонами населення.

Офіційна назва країни — Даї Ніппон або Нігон, що означає — Велика Японія. Назва «Японія» — це перекручена назва, якої вживали китайці, звідки прийшли перші відомості про Японію до Європи.

Японія має багато гірських пасм, з вершинами від 7 до 10 тисяч стіп. Найвища гора — Фудзі-яма або Фуджі-яма («яма» — означає «гора»), що має 12 388 стіп висоти. Країна є саме на знаній лінії землетрусів, які проходять від Алеутських островів, біля Аляски, через Камчатку, Курильські острови, Японію і далі на південь через Формозу, Філіппіни до Індонезійського архіпелагу.

Між Японією і континентом Азії є досить глибоке Японське море. Самі японські острови положені начебто на краю великого провалля, бо на схід від них дно океану швидко спадає і доходить до великої глибини. Таке

тяжку фінансову кризу, бо не мав жодних прибутків. Один з імператорів навіть мусів заробляти собі на прожиток продажею зразків своєї гарної каліграфії (краснопису). Імператорський двір зберігся тільки завдяки міцній традиції, що в країні мусить бути стара імператорська лінія нащадків. Але саме в той період у Японії розвинулося економічне життя, започатковано морську плавбу купців і піратів, особливо на початку даної епохи.

В історії Японії європейці вперше приплили до її берегів у 1543 році, — це були португальці, корабель яких під час бурі загубив свій шлях. В 1549 році до порту Кагошіма на острові Кію-сю прибув інший португальський корабель із єзуїтом Франціском Ксавером, що почав тут проповідувати християнську віру. Встановленню приятельських взаємин між португальцями і японцями сприяв місцевий «даймію» (воєнний комендант) з клану Сатсума.

За посередництвом капітанів португальських кораблів та купців з Макао, португальської колонії в Китаї, японці дістали зброю-мушкети, що мала велике значення для консолідації японської адміністрації і з'єднання країни, яка переживала різні громадянські війни. Португальці привезли до Японії також тютюн. Один з європейських істориків каже, що проповідь християнства в Японії не мала успіхів, натомість зразки зброї з Європи створили ґрунт для об'єднання країни і її розвитку.

На зміну дому شوґунів, що мав у своїх руках адміністрацію Японії, прийшов дім Токуґава, що був споріднений з домом Мінамото. Шаґунат Токуґава управляв Японією аж до 1867 року, коли в Японії відбулася революція-реставрація повної імператорської влади. Не можемо подати тут усіх змін, що відбулися в Японії за часів Токуґава, скажемо тільки, що після португальців на японську землю прийшли еспанці та голляндці. Голляндцям пощастило заснувати тут навіть свою постійну факторію, торговельну станицю, в Кагошімі, що залишилася єдиною європейською торговельною і політичною місією в Японії аж до половини XIX століття.

Занепад дому Токуґава прийшов під сильним політичним тиском американців і англійців, які з допомогою воєнних операцій хотіли встановити вільну торгівлю з японцями, але шоґунат цьому противився. У 1863 році англійці збомбардували порт Кагошіму.

Шоґунат Токуґава не хотів пустити чужинців на японську землю, але американські й англійські кораблі були такою великою загрозою для Японії, що він не міг їм протиставитися, тому його авторитет став знищений. Тоді японські молоді провідники виступили від імені імператора, що перед тим вступив на трон своїх предків. Столицю Японії з Кіото перенесено до Уедо, нинішнього Токіо. Тут треба зазначити, що столиця в Кіото була заснована 794 року імператором Квамму і проіснувала, як столиця, до 1869 року, коли уряд офіційно перенісся до Токіо.

З перенесенням столиці обірвалася і влада шоґуна, розпочався незвичайно швидкий процес перебудови цілої країни та її ознайомлення з європейською культурою і здобутками цивілізації.

Нова адміністрація, що урядувала від імені імператора, армії, фльоти, далі покликання парламенту, модернізація всього життя країни, — все це ввійшло в історію Японії, як епоха імператора Мейдзі, що започаткувала

модерний період життя і покликала до творчої діяльності великі потенціальні сили японського народу.

Як пише вже згаданий французький історик А. де Рейнкорт (цит. праця, стор. 181), твердий і палкий ще в той час стоїцизм японців допоміг їм об'єднати їх незвичайну здібність і їх гострий сенс спостереження в одну цілість, завдяки чому вони швидко зрозуміли практичну есенцію всіх конкретних справ, щоб покористуватися цим для власних вигод. Точніше, а це найважливіше для них, японська культура — це відношення, а не виявлення, тому європеїзація була для японців такою легкою, значно легшою ніж в інших країнах, які не належали до європейсько-західної культури й цивілізації.

Японцям треба було тільки присвоїти собі новий погляд (відношення) і знайти у своїм житті відповідні характеристичні риси, щоб розпочати зовсім нове життє.

Ось яка характеристика змін, що сталися в Японії за часів реформ імператора Мейдзі. Це саме повторилося і по другій світовій війні, коли Японія вперше в своїй історії переживала чужу окупацію та воєнну адміністрацію. Вона спокійно взялася до нової перебудови, використовуючи все, що приносили події. І за пройдені двадцять років Японія переможно вийшла з руїн, хаосу господарства, з того морального заломання, що вона його зазнала від ударів у її духові основи. Сьогоднішня нова Японія розбудовується і розвивається далі, займає вже значне місце між найбільш культурно й економічно розвиненими країнами світу.

Як же прийшло до реформ імператора Мейдзі, які започаткували модерну історію Японії? В період шогунів Токугава видано наказ про повну заборону контактуватися з чужинцями, включно з європейськими купцями, за винятком голляндців, що мали свою торговельну станицю біля міста Нагасаки. Ця заборона була немов викликом для європейців і американців, кораблі яких, зокрема американців, все більше намагалися здобувати нові ринки для торгівлі.

Американський командор М. С. Перрі під час своєї першої візити в Японії попередив представників шогунату, що він вернеться через рік і його повинен прийняти управитель країни та дати дозвіл на вільну торгівлю. 14-го липня 1853 року він прибув вдруге в Токійську затоку і його прийняв лорд Год. Загрозивши бомбардуванням порту, командор Перрі досягнув того, що японці підписали договір про відчинення їхніх портів для американських кораблів. Цей договір був ратифікований 14 березня 1854 року.

Все це відбувалося в той час, коли розпочалася кримська війна Росії з Туреччиною, Англією і Францією (4 жовтня 1853 р.). Союзні війська Англії і Франції 28 травня 1854 року висадилися в Криму. Росія, зазнавши поразок, почали мирові переговори і 30 березня 1856 року в Парижі підписано мировий договір.

Ця війна дала претекст англо-французьким фльотам зміцнити свій контроль у північній частині Тихого океану. Англійська фльота відвідала Петропавлівський порт на Камчатці та інші прибережні пункти.

Отже постріли американської фльоти в Токійській затоці стали сигналом

кінця влади японських шогунів, про що ми вже згадували раніше³.

Запровадження нової японської адміністрації і повна реформа військових установ, для реорганізації яких японці покликали французів (для реорганізації війська) і англійців (для реорганізації фльоти), дали початок новій, зреформованій Японії. Коли в 1870 році французи зазнали поразки у війні з Прусією і битва під Седаном підорвала авторитет французів, японці поволі замінили французів німцями. Японська армія організувалася за німецьким зразком, себто за зразком переможця у війні.

Перше випробування нових збройних японських сил відбулося у війні з Китаєм, причиною якої була Корея, номінально залежна від суверенітету Пекіну. Китайці війну програли і японці вимагали від них передання їм Формози та Ляодунського півострова з фортецею Порт-Артур (китайська назва — Лю-шун-коу). Історія порту Порт-Артур дуже давня. Перші відомості про нього маємо ще з 618 року, коли імператори династії Танг прилучили його до Японії, але біля 907 року, коли прийшла зміна нової династії, Японія втратила цей порт. Під час правління імператора Канг-сі (маньчжурської династії) порт став постійною базою китайської фльоти. В 1860 році цей порт вперше відвідали англійці й назвали його — Порт-Артуром (японська назва — Кіо-джун).

Проти домагань Японії, щоб китайці передали їй Формозу і Ляодунський півострів, гостро виступила Росія. До протестів Росії приєдналися ще й інші держави. В 1895 році в Симоносеці Японія підписала мировий договір із Китаєм, але дістала тільки Формозу з Пискадорськими півостровами та певну грошову контрибуцію.

Загроза поширення впливів Росії на Далекому Сході привела до того, що Японія 30 січня 1902 року підписала договір з Великою Британією, дуже корисний для обидвох країн, хоч і був зумовлений впертим просуванням Росії на Далекому Сході. Загострення з Росією в Кореї і, зокрема, авантюрична діяльність генерала Безобразова над рікою Ялою, що була кордоном між Кореєю і Маньчурією, привели до того, що Японія виступила проти Росії. Цікаво, що ген. Безобразов мав сильну підтримку від царя Миколи II, але проти нього була й сильна опозиція з боку міністра Ю. Вітте, що рішуче виступав проти всіх плянів, пов'язаних із Кореєю.

6-го лютого 1904 року почалася війна Японії проти Росії. Японська фльота збомбардувала фортецю Порт-Артур і виперла з порту малу московську фльоту. Розгорнувши великий наступ у Маньчурії, японська армія помалу просувалася вперед, перемагаючи в битвах москалів. Вирішальні бої відбулися біля Ляояну і Мукдену. Фортеця Порт-Артур скапітулювала 2 січня 1905 року. Суходільні бої, зокрема біля Мукдену, завдали московським арміям величезної поразки. Московські армії терпіли на брак постачання, що відбувалося довгим сибірським залізничним шляхом.

На допомогу фортеці Порт-Артур і для захисту Владивостоку, Росія вислала на Далекий Схід свою Балтицьку фльоту. Подорож цієї фльоти була довга і тяжка, бо всі порти в англійських колоніях відмовилися постачати їй вугілля і харчі. Нарешті російська фльота під командуванням адмірала Рождественського прибула до берегів Кореї і Японії, але тут її

³) William L. Neumann, *America Encounters Japan, From Perry to Mac Arthur*, New York, 1963.

зустріла модерна японська фльота під командуванням адмірала Гейгаріо Того, яка в боях біля острова Цушіма, в протоці між Кореєю і Японією, дощенту розбила російську флоту.

Росія втратила 6 броненосців, 7 кружляків та понад 10 тисяч моряків, що пішли на дно моря. Японські втрати були дуже малі — тільки 3 торпедних човни та біля тисячі вояків.

В той самий час японська суходільна армія під командуванням генерала Ногі повністю розбила мрії царського уряду про панування на Тихому океані. 6-го вересня 1905 року в Портсмуті (США) підписано мирний договір, що був фіксацією поразки Росії, а Японія вийшла на світову арену, як нова воєнна потуга, що використала європейську техніку і європейські методи для своїх власних потреб.

Розгром Росії відкрив для Японії нові можливості розвитку і експансії. Наслідком Портсмутського договору вона дістала від Росії Ляодунський півострів із фортецею Порт-Артуром, новий порт Дальній, що його Росія почала будувати (японська назва — Дайрен) та нову збудовану залізницю, що пов'язувала ці порти з Харбіном на східно-китайській залізниці, яка переходила через Північну Манджурію і пов'язувала сибірську залізницю з Владивостоком на Приморщині.

Японці дістали саме південну лінію аж до станції Чань-чунь, віддалену від Харбіну 212 кілометрів. Ця залізниця сполучувала кілька важливих манджурських міст — столицю країни Мукден, Ляоян, Інкоу та кілька менших.

Перебравши адміністрацію цієї залізниці, японці негайно почали вдосконалювати її і збудували нову лінію від Мукдену до Кореї, де вони вже вільно здійснювали свої пляни. Через п'ять літ після закінчення війни з Росією, Японія анексувала Корею, не турбуючись уже протестами Росії та інших держав. Росія ж була безсила і не могла перешкодити тій анексії.

Так Корея опинилася під японським контролем і одержала свою незалежність зойно в 1945 році, коли закінчилася друга світова війна, в якій Японія зазнала поразки на Тихому океані, головню у війні із США.

Участь Японії в першій світовій війні проти Німеччини була короткотривалою, але успішною і корисною для неї. Німеччина мала в Китаї свої певні концесії на деякі території, крім цього володіла групами островів на Тихому океані. Війна дала Японії можливість ступити на китайську землю, забрати гарний порт Ціндао та збудовану німцями залізницю, що вела від цього порту, через Шандунський півострів, аж до міста Тсінань (Тсінань-Фу). Це досить велика провінція, дуже важлива в економічному житті Китаю.

Щоб закріпити за собою ці здобутки, Японія висунула Китаєві свої вимоги, але не могла їх повністю зреалізувати через упертий спротив нового китайського республіканського уряду, що постав в 1911 році, після повалення імператорського уряду, що був традиційною системою Китаю на протязі тисяч років.

Манджурська династія закінчила своє панування в 1911 році, коли на півдні Китаю, в Кантоні, вибухла революція. Останній її представник і наслідник престолу Пу-ї, деякий час — згідно з рішенням республіканського уряду — жив у пекінському палаці, але потім переїхав до міста Тянь-тзін,

де знайшов собі безпечне місце на території японської концесії. Це була велика дільниця міста під японською адміністрацією на рівних правах з іншими чужинецькими концесіями, як звали їх офіційно. В 1932 році він став на чолі нової держави Маньджу-Го, про що мова буде далі.

Перебрання від Росії південної залізниці та Ляодунського півострова дуже зміцнило позицію Японії в Манджурії. А після революції 1917 року в Російській імперії, Японія мала безмежний контроль в цілій Манджурії і поширювала свої впливи в Монголії та, частинно, в районі Тянь-тзін — Пекінському.

Коли в 1931-1932 роках створилася держава Маньджу-Го і почалися виступи в Шангаю, виник конфлік між Японією і Китаєм, який з 1937 року перетворився у війну, що тривала безперервно аж до серпня 1945 року.

Японія мала в цій війні досить великі успіхи, але велика віддаль від її власної території, брак добрих шляхів у Китаї та значна віддаль портів від лінії фронту унеможливлювали їй використати воєнні досягнення політично. Правда, в Нанкіні, республіканській столиці Китаю, японцям удалося створити залежний від них уряд на чолі з відомим політичним діячем Ван Чін-вєєм. Все ж таки населення було пасивно вороже до цього уряду і японської воєнної адміністрації.

7-го грудня 1941 року Японія почала війну проти США і Великобританії на Тихому океані. Початком цієї війни був напад японців на американську морську базу Пірл-Гарбор (Гавайські острови). Головні кораблі американської тихо-океанської ескадри були знищені. Одночасно з тим японська фльота почала свої операції і в інших місцях західного Тихого океану. Японська армія почала наступ у Китаї, на Гонконг (британська колонія), Кантон, Малаї, Філіппіни та сучасну Індонезію, що в той час була голландською колонією.

Щойно наприкінці 1942 року японські воєнні операції на півдні від самої Японії дещо припинилися. Перший спротив англо-американських сил був у Бурмі та на островах Тихого океану, зокрема відомі довгі операції на Соломонових островах — т. зв. бої біля острова Гвадал-каналу. Американська морська фльота з численними літаконосцями повела повільний наступ, а потім почалися десанти на Новій Гвінеї та південних філіппінських островах. Нагадаємо, що вирішальні бої на Коралевому морі (Соломонові острови) відбулися в травні 1942 року, а бої біля острова Квадал-каналу тягнулися від серпня 1942-го до січня 1943-го року.

Найбільша морська битва між японцями і американцями відбулася біля острова Лейті (Філіппінський архіпелюг) у днях 22-27 жовтня 1944 року. Японська фльота зазнала величезних втрат, фактично — була знищена. Японці втратили 4 літаконосці, 3 дредновти (між ними — найбільший на світі дредновт Мусаші, 64 тисячі тонн) та десять кружляків. Крім цього зазнали великого ушкодження й інші японські кораблі, які брали участь у боях. Японське командування фльоти в боях виявило великий досвід і знання, але сили були нерівні. В цих боях брало участь 166 американських кораблів, а японських тільки 65, 1280 американських літаків, а японських — 716. Японське літунство зазнало величезних втрат над Філіппінами, де знищено біля 7 000 японських літаків, в тому 722 «камікази», з їх керівниками-самогубцями.

В 1943 році Японія вже відчувала великі труднощі в постачанні своїх армій, розкинутих в Азії. Японська фльота зазнавала все більших втрат не тільки від американської авіації, а також і від послідовної акції американських підводних човнів.

Після великої морської битви біля острова Лейті прийшла велика битва біля острова Формози. Наслідком було те, що японська фльота втратила всі можливості вести широкі операції для захисту своїх морських шляхів постачання і починає готуватися фактично до оборони самих японських островів. Перемога американських воєнних сил у війні проти Японії була вже настільки очевидна, що в певних колах японських політиків, головно серед колишніх прем'єрів і частинно військових, почали говорити про можливість мирових переговорів.

Поразка Італії у вересні 1943 року викликала сильне враження, все ж таки у військових колах панувала думка, що в Японії ніколи не прийде до »Бадогліо«. Тому й каїрська декларація західних союзників про те, що Японія мусить повернути всі завойовані території, не мала між японцями поважного впливу. Її вважали тільки за декларацію, без особливого значення.

В 1944 році Японія почала два великі наступи, щоб поставити союзні держави перед фактом її великої воєнної сили. Один із цих наступів, у південному Китаї, був успішний. Другий наступ у напрямі Бенгалу і Асаму, завданням якого було знищити британсько-американські бази постачання для вільного Чункінгу (армії Чіян Кай-шека), хоч і був підтриманий політичною акцією (проти англійців) індуського лідера Субгаса Чандра Боса, закінчився катастрофою.

Це був час відродження англійської воєнної сили після великих поразок у Малайях у 1942 році. Битва біля Когіма-Імфалу — найбільша і найдовша — принесла англійським військам перемогу, а японці почали відступати. На весні 1945 року значні японські сили були оточені біля Сліму, на південь від Ірравадді. В той же час американські війська успішно висадились на Маріанських островах, а в половині червня 1944 року зробили висадку на острові Сайпані. Після довготривалих боїв американці здобули цей дуже важливий острів, що віддалений від Токіо 1300 миль. Опанувавши острів Сайпан із його літунськими майданами, американці мали вже можливість використати його як свою літунську базу для бомбардування Японії.

Японська фльота пробувала перешкодити цій американській операції, але безуспішно. Поразка японців в Бурмі-Асамі та втрачення острова Сейпану привели до димісії кабінету генерала Тоджо. Новий кабінет генерала Коїсо з його помічником адміралом Йонаї, вже не мав такої твердої лінії. Між іншим, адмірал Йонаї був противником т. зв. осі Берлін-Рим-Токіо, отже його участь у новому японському кабінеті давала надії на мирові переговори.

19-го лютого 1945 року американці висадились на малому вулканічному острові Іваджіма, що віддалений від Японії 600 миль. Цей невеличкий острів (тільки 8 кв. миль площі) був дуже важливим для захисту Японії і мав незвичайно міцні підземні укріплення. Після сильного повітряного бомбардування, американцям удалося зробити висадку на березі острова.

Розпочалися жорстокі бої за кожний клаптик землі. 45-тисячна японська армія, схована в підземних укріпленнях, ставила одчайдушний спротив. Острів американці повністю опанували 15 березня 1945 року, а битва за нього ввійшла в історію США як найжорстокіша битва за всі часи.

Здобуття острова Іваджіма відкрило американцям шлях для висадки війська на островах Рію-Кію, головний з яких, Окінава, був повністю окупований в червні 1945 року.

Тепер американцям залишилися остання операція — висадка в самій Японії. Тут треба було рахуватися з особливо великими труднощами і жертвами, американське командування припускало, що жертви можуть бути дуже великі — до одного мільйона вбитих. Тому президент Трумен, за порадою свого штабу, вирішив вжити перший раз в історії людства нову зброю — атомову бомбу.

Тут треба зазначити, що вже з кінця 1944 року в Японії серед військових, головно політичних, кіл були думки про те, що Японія програла війну з американцями і треба шукати шляхів до замирення. Такі деякі заходи японці робили за посередництвом неутральних чужинецьких кіл, проте це були радше тільки спроби. На весні 1945 року Рада міністрів Японії робила такі заходи через Москву, але Москва навмисне приховувала японські заходи перед США і Англією, бо мала замір, після перемоги над німцями, вже напередодні капітуляції Японії, взяти участь у війні з Японією, щоб здобути собі позиції переможця також в Азії.

Після поразки Німеччини і, зокрема, коли японці втратили острів Окінава, навіть міністер війни ген. Анамі і начальник головного штабу японської армії були остаточно примушені погодитися з думкою, що треба шукати перемир'я. Тоді до Москви вислано спеціальну делегацію на чолі з принцом Каное, але москалі нічого конкретного не сказали їй. Аж у липні 1945 року на Потсдамській конференції Сталін повідомив про це президента Трумена і прем'єра Етлі, що прийшов на місце Черчіля. Проте американський уряд уже знав про японські заходи, здобувши шифровану телеграму японського посла в Москві, Сато, до міністра закордонних справ Того Шігенорі.

Тут треба зазначити, що американська розвідка вже кілька років знала таємний японський шифр.

Японський прем'єр Сузукі в липні 1945 року вже турбувався тільки одним питанням: як зберегти династію у випадку капітуляції?

6-го серпня впала перша американська атомово бомба на місто Гірошіму. Адмірал Тойода з головного штабу і воєнний міністер ген. Анамі вперше голосно заявили, що треба шукати перемир'я⁴.

Міністер закордонних справ Того Шігенорі мав розмову з імператором у справі перемир'я. Імператор Хирохіто погодився на перемир'я. Він заявив, що настав важкий час, коли Японія мусить нести важкий тягар і схвалив рекомендацію міністра Того прийняти рішення Потсдамської конференції. Через японські посольства у Берні та Стокгольмі вислано повідомлення для

⁴) Dr. R. I. C. Butow, *Japan's Decision to Surrender*, 1954, pp. 169-176.

США і Великої Британії, Китаю і ССРСР, що Японія погоджується на рішення Потсдамської конференції, розуміючи їх, що в них нема нічого такого, що порушувало б привілеї імператора, як суверенного правителя країни⁵.

Американський бомбовоз, як ми вже згадували, 6 серпня скинув першу атомову бомбу на місто Гірошіму, а 9 серпня скинув другу на місто й порт Нагасакі. В той час Москва зламала союз приязні з Японією і 8 серпня московські війська перейшли кордони Маньджу-Го, від Забайкалля та Приморщини.

Події розвивалися дуже швидко і 14 серпня 1945 року імператор Хирохіто, перший раз в історії Японії, звернувся через радіо безпосередньо до населення з повідомленням, що японські збройні сили на всіх фронтах мають скласти зброю і припинити воєнні дії.

З цього особливо скористала московська червона армія. Вона, як ми вже згадували, почала широкий наступ в Манджурії уздовж східно-китайської залізниці. Японські та манджуговські війська майже ніде не ставили їй спротиву, виконуючи наказ із Токіо. Тільки в кількох місцях були незначні спротиви капітуляції. Ось яким легким способом Москва за шість днів «тяжкої війни» — «розбила сильні японські війська», як це кричала на весь світ московська пропаганда, і як сьогодні читаємо в большевицьких книжках⁶.

В руки большевиків попало багато японської зброї. З Манджурії Москва вивезла майже всі заводи і фабрики, забрала багато технічного приладдя манджурських залізниць, а також льокомотив та вагонів, все — як «воєнну здобич». Одночасно большевики забрали і багато приватного майна, в тому майстерень і машин.

Тоді ж москалі почали масові арештування серед емігрантів, головню українців, тюрко-татарів і білих москалів. Заарештовано понад 16 тисяч осіб. Заарештували та вивезли багато японських урядовців, а також молоді емігрантів, яку японці були забрали до військової служби для захисту залізниці. Серед цієї молоді було чимало й українців.

Рівночасно московсько-большевицька армія окупувала північну Корею до 42 ступеня північної широти, південну частину острова Сахаліну і всі Курильські острови. Москва намагалася взяти участь і в окупації самої Японії, але натрапила на спротив з боку союзників. Потім командувач американською окупаційною армією у Японії генерал МекАртур усунув усі спроби советської амбасаді втручатися у японські справи⁷.

9-го вересня 1945 року на кораблі Міссурі (один з найбільших американських дредноутів) Японія підписала акт капітуляції. Від імені союзних держав цей акт прийняв і підписав американський генерал МекАртур. Вся японська адміністрація опинилася в руках американського окупаційного штабу, що давав розпорядження, а японці проводили їх у життя. Цікавим фактом є те, що японці всі розпорядження виконували точно, намагаючись

⁵ Richard Storry, *A History of Modern Japan*, 1960, pp. 227-237.

⁶ Цит. праця, стор. 235.

⁷ Harry Emerson Wildes, *Typhoon in Japan*, New York, 1954, pp. 4-16.

використати їх для відбудови своєї країни. Особа імператора Хирохіто залишилась непорушною, але його владу обмежено і підпорядковано американському командуванню.

*

Далі в нашій розвідці ми ще з'ясуємо останні моменти японсько-українських взаємин, зокрема в Харбіні, коли московсько-більшевицькі війська з усіх боків наступали на Манджурію. Побачимо, що окремі представники японської військової місії в Харбіні не здавали собі повністю справи з того, що несе для них капітуляція та яка доля чекає японські війська після їх роззброєння. Їх усіх (японських вояків) більшовики вивезли в Сибір і щойно в другій половині 1950-их років поволі деяку кількість воєнно-полонених випускали на волю, але багато з них загинуло й не вернулося додому.

Так закінчилися пляни створення великої Японської імперії та т. зв. сфери великого розвитку. Ідеї Бушідо, відновлення самурайських орденів — не могли перебороти зовнішніх сил спротиву і накопичені сили, енергії та засоби матеріального прогресу стали жертвою мегаломанії змовницької групи полковників.

Японія вийшла з другої світової війни зруйнованою, розгубленою, окупованою ворожими білими військами. Вона була знищена передусім морально, зазнавши важких ударів по її тисячолітній традиції. Але дух реально-настроєної провідної японської еліти допоміг Японії все пережити, ліквідувати руїну і відновити господарське, політичне й культурне життя. Японський народ гідно здійснивав заклик свого імператора що напередодні капітуляції сказав: «Прийшов час, коли треба перенести те, що неможливо перенести».

Цей процес дав незвичайно швидкі наслідки і сьогодні Японія привернула собі своє виїмково важливе становище в Азії, як провідник прогресу і високої культури, а рівночасно і захисник демократичного порядку, і то в час, коли на другому боці моря великі простори опинилися під пануванням комуністичної реакції.

Важливим у цьому японському переродженні, що прийшло як наслідок поразки в другій світовій війні, є наявність внутрішніх живих течій, які допомогли японцям, як і в минулому, здати тяжкі іспити. В японців не було такої резигнації, як — наприклад — у китайців у 1945-1950 роках, не було в них і песимізму, навпаки — був реальний погляд на життя, була глибока віра у свої вічні традиції, в дух свого народу ямато, що має божественний початок і таке ж призначення, що й допомогло їм використати всі матеріальні засоби для свого відродження і відбудови.

Отже, головну роль відіграла тут віра в свої сили, віра у свій нарід і символ тяглости в його історії — у свою імператорську династію, яка все мусить бути з народом, не зважаючи на важкі умовини чи труднощі в щоденному житті.

II

ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЯПОНЦІВ НАЦІОНАЛЬНИМ ПИТАННЯМ В ЄВРОПІ

Вже в XVI столітті, коли Японія вперше зустрілася з європейцями, вона виявила зацікавлення складними питаннями в національних взаєминах між різними народами Європи. Спочатку від португальців, що перші ступили на японську землю, а потім від голляндців та еспанців вона одержала перші відомості про цю далеку для неї землю — Європу і її народи. Дуже можливо, що перші загальні відомості про Європу та її народи прийшли до Японії через китайців та англіяця В. Адамса з Лондону, що був мореплавцем голляндського корабля.

Найліпші взаємини виникли між японцями і голляндцями, що збудували свою факторію біля міста Нагасакі (острів Кію-сію). Ця факторія або торговельна станиця з різним успіхом проіснувала до другої половини XIX століття, коли й інші держави встановили з японцями політичні й торговельні зв'язки. Зокрема, як ми вже згадували, великий вплив мала на відносини японців з європейцями та іншими народами американська воєнна фльота під командою адмірала Перрі. Він у 1854 році ультиматумом примусив японців відчинити свої порти для чужинецької торгівлі, як і визнати дипломатичних представників чужих держав.

В середині XIX століття Японія пережила внутрішню революцію. В той час вся адміністрація країни була в руках представників т. зв. шогунату, родини Токугава, яка використала певні труднощі династії і хаотичний стан в країні в 1590 році, захопила владу, зробивши з імператора безвладну фігуру, що була тільки продовженням традиції.

Революція в 1867 році групи японських патріотів, що привернула владу імператора, була майже безкровна. Щоправда, на протязі кількох місяців у Японії відбувалася своєрідна громадянська війна. В той час багато працівників адміністрації залежало від шогуна, молодого Іємочі, що помер 1866 року, а замість нього державними справами керував регент Токігава Кейкі, проти якого в його оточенні відбувалися великі інтриги.

В листопаді 1867 року лорд Тоса звернувся до регента Кейкі з меморандумом, у якому, між іншим, говорилося: «Ваша ексцеленце, ви повинні відновити адміністративну владу Суверена і таким способом покласти основи, на яких Японія зможе зайняти рівне становище серед усіх країв».

Цей меморандум мав вирішальне значення для майбутнього Японії. В квітні 1868 року імператор Мейдзі оголосив своє рішення: «Ми повинні дістати знання від усього світу і таким чином скріпити основи імператорської влади (адміністрації) в країні».

Треба підкреслити, що авторитет імператора почав зростати на початку XIX століття, коли шогунат переживав найбільші труднощі, що виникали зокрема наслідком великого воєнного і політичного тиску західних держав. Японія завдячує імператорові Мейдзі всі реформи, які вивели цю стародавню імперію з ізоляції і дали їй можливість стати в ряд головних держав світу.

Для запровадження своїх далекосяжних реформ імператор Мейдзі та коло його радників Генро (рада старшин, обрана на ціле їх життя, останній з них, принц Сайондзі, помер 1940 року) вислали в Європу групи здібних молодих людей, завданням яких було вивчати різні ділянки політичного, господарського і соціального життя європейських країн.

Наслідком усіх тих реформ у Японії схвалено конституцію, складену на зразок конституції Великої Британії, проголошено нові закони, засновано суд та інші державні установи, також за англійським зразком. Для реорганізації японської армії покликано, як дорадників, французів, але після воєнної поразки Франції в 1871 році їх замінено німецькими дорадниками. У японській військовій системі запроваджено багато змін за німецьким зразком. Японська фльота одержала англійських інструкторів і англійську техніку, англійські впливи в Японії були настільки сильні, що в 1902 році складено англо-японський договір про співпрацю і взаємодопомогу, який тривав до 1921 року, коли під впливом наслідків першої світової війни зовсім змінилися міжнародні взаємовідносини у світі.

Так Японія стала третьою світовою потугою, розпоряджаючи фльотою, яка поступалася тільки силам англійської і американської фльот. Обмеження сили японської фльоти, встановлене Вашингтонською конференцією в 1921 році, стало причиною пізнішого загострення міжнародних взаємин і привело до екзальтації японських національних почувань, що зростали під впливом старшин армії та ідеалів Бушідо (лицарських традицій самураїв, вояків до періоду Токуґава — 1590-1870 рр.). Пізніше головні тези Бушідо для армії були сформульовані в книзі генерала Аракі, визначного військового діяча (кол. міністер військових справ), який, до речі, був добре поінформований і про Україну, можливо, що й був її прихильником, бо належав до переконаних противників москалів. Перебуваючи на Приморщині під час міжнародної інтервенції в 1918-1922 роках, він добре пізнав і вивчив московську політику.

Японці запровадили також нову систему освіти, видавши для цього спеціальний рескрипт імператора Мейдзі. Текст цього рескрипту читався в школах імперії майже кожного дня. Завдяки цим заходам в 1920-1930 роках в Японії вже не було серед дітей неграмотних, а сьогодні Японія займає одне з перших місць у світі в ділянці народної освіти.

Про розвиток народного господарства і промисловости в Японії говорить сам факт, що за неповних 100 років Японія стала модерною промисловою країною і зайняла особливе місце у світовій торгівлі.

Війна з Китаєм, що почалася в 1931 році в Манджурії, в 1937 році поширилася й на Північний Китай, а з 1937 року набрала широких розмірів і привела до збройного зудару із США, Великою Британією та іншими

державами, закінчилася 8 серпня 1945 року повною поразкою — 3 мільйони японців загинуло, японська фльота була повністю зліквідована, японське господарство було знищене, серед населення почався голод.

Американська окупаційна адміністрація на чолі з ген. МекАртуром провела в Японії драстичні реформи, маючи для цього повну підтримку імператора Хірохіто та його оточення. За десять років Японія переборола всі труднощі й вступила на шлях швидкого відродження, — явище, яке притягає до себе увагу всіх народів. Усіх цікавить питання: як Японія, що зазнала такої страшної руїни і поразки, могла так швидко стати знову економічною потугою, відновити своє значне економічне й політичне становище у світі? Таємниця цього відродження є в специфічних формах японського народного виховання, у великій працездатності, жертовній відданості та у вірі у свої власні сили. Очевидно, чимала заслуга в цьому й американців, що перемігши свого ворога на фронтах боротьби, потім допомогли йому відбудувати своє господарське життя.

Одною з найголовніших повоєнних реформ у Японії було запровадження закону про ліквідацію великих посіlostей і передання землі селянам. Землевласники одержали за свої земельні посіlostі винагороду — частинно грошми, а решту державними бондами. Ці гроші й бонди вкладали в промисловість, торгівлю та у фінансові компанії і таким чином країна дістала великий поштовх для своєї відбудови та розвитку.

Земельна реформа в Японії відбулася згідно з планами агро-спеціаліста Ладіжевського, що в молодих роках приїхав до США з України. Його батьки, жида, займалися сільським господарством в Україні аж до приходу большевиків. Земельна реформа спричинилася також до значних змін у житті японського села, привела його до активізації, до удосконалення методів ведення господарства, а одночасно відібрала комуністам можливість вести між селянами підривному пропаганду. Тут слід зазначити, що японське селянство досить консервативне, взаємини в селі все ще регулюються не так законами чи адміністрацією, як традиційними звичаями, що мають своє коріння у далекому минулому.

Друга світова війна привела до великого спустошення серед сільського населення, господарство опинилось у руїні, але вже в першому десятилітті після реформ почалося відродження у вигляді міцного поштовху до відбудови цілого життя.

Американська фінансова допомога та потрібні сировіці для промисловости дали поштовх до відбудови міст і промисловости та модернізації господарства. Народні маси побачили нові перспективи і надії для розвитку життя в нових політичних демократичних умовах. Японія — країна, яка вмис робити синтезу з чужого і знайти для нього місце у своїм традиційнім житті.

*

Тепер зробимо огляд японського зацікавлення національними питаннями поза японською імперією.

Насамперед треба зазначити, що в багатьох сучасних азійських державах нема однорідного населення; це часто конгльомерат народів або племен,

лк це бачимо, наприклад, в індо-китайських державах, частинно у Філіппінах, Сіамі (Таї), Бурмі й навіть у Китаї.

Японія має досить однорідне населення, коли не брати до уваги залишків народу айну на острові Хоккайдо та в південній частині о. Сахаліну, що тепер опинився в московських руках. Раніше в Японії існувала ще й каста ета, члени якої були позбавлені багатьох прав, якими користувалося все населення. Це були парії суспільства, але в процесі другої світової війни і, можливо, індустріалізації парії перестали існувати. Злиденне життя мільйонів японців під час війни зрівняло їх із паріями, а під час відродження, починаючи з 1949–50 років, процес відродження потягнув і паріїв — вони активно включилися у загальне життя країни.

До першої світової війни зацікавлення японців іншими народами, зокрема населенням Російської імперії, було загальним виявом бажання пізнати той світ, від якого Японія на протязі століть була ізольована. Для самурайського лицарства феодалного періоду чужинці, зокрема європейці, були варварами, себто людьми іншої культури та інших звичаїв.

Але вже в XVII столітті представники шогунату, місцеві даймію (своєрідні губернатори), збирали інформації про Європу та її народи. Частина таких інформацій приходила через Китай, де в XVII столітті вже були європейські представники, головні місіонери католицької церкви, а наприкінці того ж століття у Пекіні вже були чужинецькі посольства, між ними і російське. В 1686 році Росія відбула мирову конференцію в Селенгінську, а потім у Нерчинську, де підписано перший дипломатичний договір між Китаєм і Росією, яким затверджено панування Росії на Забайкаллі.

Тут варто згадати цікавий факт: під час цих переговорів наш гетьман-засланець Дем'ян Многогрішний перебував у той час у Селенгінську та брав участь у певних воєнних операціях проти монголів, що вели тоді війну з Китаєм та робили напади на московські поселення. В самій московській делегації секретарем був дяк Корницький, що знав латинську мову, мабуть теж засланець, у документах він зазначений як «черкас», бо так тоді часто називали українців.

Першим європейцем, що прибув до Японії, був англієць з Лондону — Віл Адамс, про якого ми вже згадували. Залога корабля капітана В. Адамса в більшості вигинула й живими залишилися тільки 24 моряки. Японці прийняли капітана Адамса прихильно і він став посередником між японцями, португальцями і голляндцями. Капітанові Адамсові японці не дозволили повернутися на батьківщину й він залишився в Японії.

Голляндці почали торгівлю з Японією в 1609 році, а англійці — в 1613 році. Першими європейцями, що дісталися до Японії були португальці (1542–1543 рр.), а в 1549 році до Японії прибув перший португальський місіонер єзуїт Франціск Ксавер. Португальці привезли з собою не тільки християнську релігію, а також — що для японців було найголовніше — мушкетну зброю, яка дуже швидко поширилася в Японії. Даймію Ода Набунага з допомогою цієї європейської зброї своїми послідовними воєнними операціями і перемогами в 1578 році здобув для себе керівництво

февдальним устроєм країни. Після нього в Японії запанувала централістична адміністрація, що закінчила столітній період хаосу та встановила феодальну владу шогунату дому Токугава. Цей новий період, що тягнувся понад 300 літ, створив підвалини для реформ імператора Мейдзі.

За той час, завдяки постійним візитам європейців, японці поволі дізнавалися про різні європейські народи. Від голляндців вони дістали й європейські мапи і відомості про держави «далекої землі» викликали в японців також заінтересування чужими звичаями.

Про цей період маємо деякі цікаві матеріали, в яких є і згадка про Україну. В середині минулого століття священик С. Р. Браун з міста Канагава (Японія) купив стародавній рукопис, а потім дав дві доповіді на зібраннях Королівського Азійського Товариства і познайомив учасників із текстом цього рукопису⁸. Це було звідомлення перекладача-японця про допити арештованого місіонера Жана Баптиста Шіротте, що приїхав до Японії 1708 року; можливо, що тут є якась помилка, бо в тексті цього рукопису йде мова про пізніші події.

Шіротте дав опис європейських країн, згадав р. Данау-Дунай і Евксинське (Чорне) море. Найважливіше було те, що автор (себто перекладач) показав місіонерові мапу, виготовлену в Голляндії 70 років перед тим, на якій були зазначені Московія і Тартарія... На 82 сторінці цього рукопису знаходимо таке: «Воєнні сили Московії і Сакменій (підкреслення наше, — I. C.) були вжиті проти шведів. Московія воювала також з Туреччиною, приблизно десять літ. В усіх тих краях панує безладдя і нарід не має миру в своїм житті».

Отже з рукопису виглядає, що це опис війн в Європі в 1700-1909 роках. Далі автор каже, що в 1711 році, в серпні, Туреччина і Тартарія воювали з Московією і Московія була примушена повернути туркам загарбані від них землі. Влітку 1712 року Англія і Голляндія були посередниками в замиренні між Туреччиною і Московією.

Ми подали ці відомості з японського рукопису (Сеї йо кі-бун) тому, що тут є згадка про країну Сакменію. З тексту про війни і з аналізи самої назви «Сакменія» маємо враження, що тут, мабуть, йде мова про Україну. Так говорить нам японський текст: в ньому назви країн написані не китайськими характеристами, а японською абеткою-катаганою, в якій літери Са і У дуже подібні, так само як М та Р. Але це тільки припущення, підтвердження для цього ми, хоч і старалися, не знайшли.

Все ж таки можливо, що це перша згадка в Японії про нашу країну. Коли ж йде про мапу, що її перекладач показав був місіонерові, то про це можна говорити більш детально і наприкінці цієї праці є окрема примітка.

Європейці відкрили японцям шлях до модернізації. Японці не тільки ознайомилися з європейською культурою і цивілізацією, а й засвоїли європейські здобутки, пристосовавши їх до власного життя і своїх вимог.

⁸) "Annals of the Western Ocean (Sei-yoki-bun)", Translated by the Rev. S. R. Brown. Journal of the R. A. Sy, Dec. 1865, Shanghai, China, 1866.

Так з ізольованої від світу країни, Японія перетворилася в модерну велику державу ХХ століття.

На жаль, ми дуже мало знаємо про перші контакти українців з японцями. Цієї прогалини не може виповнити і наша праця, автор якої не мав можливості покористуватися усіма джерельними матеріалами, як і не міг перевірити та доповнити всіх коротких відомостей. Не раз є справи, що треба перевірити тільки малий факт, щоб підтвердити таке чи інше припущення.

До цього роду належить і питання про першого українця на дипломатичній службі в Японії. Маємо коротку нотатку в календарі на 1945 рік у Харбіні, що його видала Харбінська православна єпархіяльна рада московської церкви, в якому під датою 4-го липня є така нотатка: «перший руский консул у Японії». А був це перекладач Йосиф Антонович Гашкевич, що брав участь в навколосвітній експедиції адмірала Путятіна. Гашкевич брав також активну участь у складенні договору між Японією і Росією і залишився, згідно з домовленням, консулом у м. Хакодате в Японії. В 1857 році він, з допомогою японця Коосая Тачибана, видав «русско-японський словник», який на протязі довгого часу був єдиним, до того ж добрим, російсько-японським словником. Між Гашкевичем і Тачибаною зав'язалась дружба і коли Гашкевича відкликано до Росії, Тачибана поїхав з ним, охрестився та прийняв ім'я — Володимир Йосифович Яматов.

Під час московсько-японської війни в 1903-1904 роках були певні зв'язки між польськими політичними діячами і Японією. Докладних відомостей про це не маємо, бо японці не друкували подібних інформацій європейськими мовами, а більшість спеціальних видань японською мовою належала до групи книжок, що їх заборонялося продавати за кордоном. Але фактом є те, що поляки, які хотіли позбутися московської окупації, шукали за підтримкою під час згаданої війни, зокрема в час революції в Росії 1905 року. Японці не виявили особливого зацікавлення цими питаннями, бо їхня армія і флот завдали Росії страшної поразки, а складений у Портсмуті (США) договір повністю задоволів їхні вимоги. Отже загроза для Японії з боку Росії була повністю зліквідована, японці одержали під свій контроль південну Манджурію, Корею, Курильські острови та південну частину острова Сахаліну, а крім цього здобули й певні права для свого риболовства біля берегів Далекого Сходу, Камчатки і Охотського моря. Дістали також фортецю Порт-Артур і новий порт Дальній, залізницю, що сполучувала ці порти з північчю, де була вже східньо-китайська залізниця.

Дуже цікаве, але ще не вияснене повністю, питання про національність і діяльність д-ра Рюсела. Під час московсько-японської війни в Японії виходив для російських полонених часопис, що його редагував д-р Рюсел. Він приїхав для цього з Гаваїв, де була його постійна резиденція.

Д-р Рюсел — гавайський сенатор. На сенатора його обрали під час перших виборів до місцевої адміністрації, коли американці окупували цей острів. Він був лікарем у Сан-Франсіско (Каліфорнія), належав до політичної еміграції, мав зв'язки з нашим першим емігрантом в Америці о. Агапієм Гончаренком. З Росії виїхав 1877 року до Румунії, де закінчив вищу освіту і одержав диплом лікаря. Потім виїхав до Америки.

Про його національне походження є дві версії: Я. Чиж⁹ каже, що він (Судзиловський-Рюсел) народився в Києві; Ф. Я. Прийма у своїй праці¹⁰ пише, що Судзиловський-Рюсел народився 1850 року в Могилівській губернії в білоруській родині, але був студентом Київського університету. Займався розповсюдженням революційної літератури і був примушений виїхати з Росії закордон — до Румунії.

Я. Чиж у своїй праці каже, що о. А. Гончаренко заприятелював з д-ром Рюселом і зацікавився Гаваями. Так у нього виникла ідея про Тихо-океанську Україну, символом якої була мапка на візитовій карточці о. Гончаренка — нашого першого політичного емігранта в Америці.

Експансія Росії на просторах Тихого океану та в напрямі Китаю — була припинена. Японії відкрилися великі можливості для своєї політичної і економічної експансії. Проте невдовзі Росія знову почала робити намагання продовжувати експансію, цим разом уже на Монголію. В 1911 році вона зробила спробу політичного перевороту в Монголії, щоб «приспудати» її до своєї імперії, нібито згідно з «бажанням населення Монголії, що хотіло бути під великою рукою білого царя».

Протест Китаю, що номінально мав владу над Монголією, спротив Англії, Японії, США та інших держав — зліквідували цю спробу Росії «мирно приспудати» Монголію до своєї імперії.

Тим часом на Далекому Сході по закінченні війни в 1903-1904 роках почалась активна колонізація переселенцями Приморщини і Амурщини. Десятки тисяч переселенців їхали пароплавами з портів Чорного моря до Владивостоку, навколо Індії, Маляїв та Китаю, тисячі валок сунули залізницями через Сибір. В 1905-1913 роках на Далекий Схід прибуло понад 233 тисячі переселенців, між якими було, приблизно, 180 тисяч українців. Крім цього збільшувалась на Далекому Сході кількість працівників залізниць і адміністрації, як і кількість спеціального війська, що охороняло східно-китайську залізницю.

Між працівниками залізниць було чимало й українців, згідно з переписом у 1920 році — понад 20 тисяч українських родин. Вони організували театральні аматорські гуртки, що роз'їжджали по скупченнях українських

⁹ Я. Чиж: «Українські емігранти в США» (анг. мовою), передрук з Альманаху Українського Робітничого Союзу в Скрантон, 1940 р. На стор. 26-ій читасмо: «Д-р Николай Константинович Судзиловський, Рюсел, народжений у Києві, був першим президентом Гавайського сенату після інкорпорації Гаваїв до США в 1898 році».

¹⁰ Ф. Я. Прийма: «Шевченко и русская литература в XIX веке», Москва, 1961 рік. На 335 сторінці читасмо: Серед революціонерів-народників, які розповсюджували політичну поезію Т. Шевченка, був Николай Константинович Судзиловський». У примітці 16 зазначено, що він народився 1850 року в Могилівській губернії в білоруській родині, був студентом Київського університету, а в 1877 році емігрував до Румунії, де одержав лікарський диплом, змінив своє ім'я на Рюсель і потім переїхав до Америки. Спочатку жив у Сан-Франціско, пізніше — у Гаваях, де був обраний на сенатора. Під час московсько-японської війни виїхав до Японії і видавав часопис для російських полонених.

поселенців, які — стужені за батьківщиною — ентузіастично приймали їх у себе. Це був також єдиний можливий засіб для вдержування зв'язку з українським народом та між громадами українських поселенців. З України приходили часописи і журнали. Роллю зв'язку з українським народом сповняли й приватні театральні трупи, що приїжджали на Далекий Схід через Сибір.

Одна з таких театральних труп, а саме трупа К. Кармелюка-Каменського, мала досить великі успіхи (див. «Український театр в Азії», «Свобода», 28. 8. 1953). Кармелюк-Каменський відвідав зі своєю трупкою різні міста Далекого Сходу, а в 1916 році вперше в нашій історії дав вистави на японській сцені в Кобе, Токіо, Йокогамі, Камакурі та в інших містах. Відвідав також Шангаї.

Тодішня японська преса багато писала про український театр, подавала загальні відомості про український нарід, його життя, пояснювала тексти п'єс, що їх український театр ставив на японській сцені. Українські артисти відбували зустрічі з представниками японської культури та торговельних міських палат, зустрічаючи всюди велику прихильність і гостинність.

Про українські політичні рухи на Далекому Сході до революції 1917 року знаємо мало. Мабуть, у тих складних умовах українського життя на Далекому Сході українських політичних груп ще не було. Щоправда, у Владивостоці існував український таємний гурток, в діяльності якого брали участь Д. Боровик, М. Коблянський, Мосціпан, К. Рибка та інші. Але їх діяльність обмежувалася внутрішніми проблемами українського руху — поширюванням національної свідомости, розвитком культурної та іншої діяльності, а частинно й політичним усвідомленням, що виходило поза межі тодішніх легальних партій. Цікаве те, що в тодішніх лівих партіях українців не було, хоч під час революції в 1905 році деякі українці були учасниками таких подій, як військовий бунт та демонстрація у Владивостоці (М. Кузьменко). М. Кузьменко, родом із Слобожанщини, був суджений за участь у бунті фльоти у Владивостоці та засланий до В'ятки на Уралі. В 1917-1918 роках він брав активну участь у селянських з'їздах, влітку 1917 року їздив, як делегат, до Петербургу, належав до партії українських соціал-революціонерів.

Після московської поразки в 1905 році на Далекому Сході, політика Росії у відношенні до Японії значно змінилася. Москалі побачили, що японську армію вони не можуть «закидати шапками», що вона вмє добре воювати і має добрі офіцерські кадри.

Добра оцінка згаданих воєнних подій у Манджурії і на морі є у великій книзі військового кореспондента лондонського «Таймс»-у¹¹, що присвячена московсько-японській війні. Наслідки цієї війни з'ясовані в книзі «Примамурьє», що видана 1919 року, в якій обговорено багато матеріалів про справи переселення та життя поселенців на Приморщині й Амурщині. Між іншим, є в цій книзі й чимало цікавих матеріалів про українців та їх уміння пристосовуватися до нових умов життя.

¹¹) *The War in the Far East, 1904-1905*, by the Military Correspondent of the Times, London, 1905. 16+656 pp.

Окрема оцінка Портсмутського договору в 1905 році та його впливів на Далекому Сході, зокрема на Зеленій Україні, була в нашій праці з 1929 року, рукопис якої зберігся до сьогодні. Він був призначений до друку японською мовою, але, з незалежних від нас причин, цього пляну не вдалося здійснити.

Перший російський консул у Японії Гашкевич, українського роду, поклав основи для пізнання японської мови. У Владивостоці 1899 року засновано Орієнтальний інститут, завданням якого було навчити студентів цього інституту азійських мов, головню японської і китайської. Крім японської і китайської мов, у цій вищій школі на Далекому Сході навчали також монгольської, манджурської і корейської мов. Серед студентів інституту було й кількох українців, що брали активну участь в українському житті — Кость Андрущенко, Борис Воблий, Федір Даниленко та Трохим фон Віккен, українець німецького роду.

Борис Воблий і Трохим фон Віккен знали японську мову досконало. В Токійській православній семінарії одержав освіту українець з Приморщини — Незнайко. Всі вони добре володіли японською розговірною мовою, зокрема Незнайко мав гарну вимову, займалися перекладами з японської мови. Б. Воблий досить добре писав по-японськи і саме він зредагував книжечку японською мовою про Україну, що була видана в 1939 році в Харбіні.

Б. Воблий і К. Андрущенко були організаторами українського студентського гуртка при Орієнтальному інституті у Владивостоці.

Студенти інституту відбували подорожі до тих країн, мову та літературу яких вивчали. Так Б. Воблий і Т. фон Віккен жили деякий час у Японії, що особливо вийшло на користь Б. Воблому тоді, коли він по революції в 1917-1918 роках виїхав з України знову до Японії, але про це буде мова пізніше.

Т. фон Віккен опрацював і видав лекції п. з. «Грамматика японского разговорного языка», що була побудована на лекціях проф. Е. Г. Спальвіна. Ця книжка зазначена і в японській бібліографії. Віккен в той час мав військову рангу поручника.

Надрукована також праця ген. Володченка, тоді ще молодого старшини, присвячена складним далеко-східнім питанням у той час, як японці окупували Корею. Під час наших Визвольних змагань ген. Володченко був командувачем південно-східнього фронту і визнавав владу Української Національної Ради. Він брав також участь у переговорах Української Центральної Ради з ген. Табуї, представником французького командування (див. нашу працю «Суд над українцями в Чіті», «Визв. Шлях», кн. III, IV і V, 1963 рік).

Б. Воблий, вернувшись із Японії, брав активну участь в українському житті в Харбіні. Він переклав на японську мову кілька меморандумів у важливих українських справах, що були передані японській воєнній місії у Харбіні. Книжечка про Україну, яку він переклав на японську мову і зредагував, мала кілька ілюстрацій, мапи України та українського розселення в Азії, Сибірі й на Далекому Сході. Пізніше Б. Воблий виїхав через Шангай до Америки.

У своїм листі до автора цієї праці Б. Воблий писав, що він був уповноваженим представником українського уряду для Японії. Наші спроби вияснити цю справу не повелися, але можна припускати, що він справді міг бути таким представником, бо саме в той час призначено кількох українських консулів для території советської Росії. Зокрема слід згадати два такі консульські призначення: пана П. Твардовського для Далекого Сходу і пана Адамовича для Сибіру. Про ці призначення маємо інформації в «Історії України» Д. Дорошенка, в якій, між іншим, читаємо: »Як тільки 12 червня 1918 року було підписано з советськими представниками племінарний договір, зараз же було переведено закон від липня про заложення генеральних консульств у Петербурзі та Москві й тридцять консульських агентів на території Сов. Росії і Сибіру, з них десять — агенства першого розряду і двадцять другого розряду... В Харбін — Петра Твардовського... в Омськ — п. Адамовича»¹².

Про діяльність українського консула Петра Твардовського є згадка в статті «Українство на Далекому Сході», що надрукована в календарі «Нова Україна», Владивосток, 1921 р. (вид. Секретаріату Української Далеко-східньої Крайової Ради).

Тут треба зазначити, що під час революції у 1917 році та в наступних роках існування Української Народної Республіки японці мали в Києві свою воєнну місію (приміщувалася в домі ч. 9 на Караваївській вулиці). Крім цього в Одесі існував японський консулят, який мав там досить значне значення, бо в одеському порті були транспортні зв'язки з Далеким Сходом. Між Одесою і Владивостоком плавали кораблі т. зв. добровольчої армії, що регулярно відвідували японські порти — Моджі, Симоносекі, Йокогаму, Нагоя та інші.

Коли ж іде про японську місію в Києві, то можна сказати, що вона була одною з найважливіших японських місій у колишній Російській імперії. Головним її завданням було збирати інформації про становище на південному фронті проти Австрії, Німеччини і Туреччини, з якими Японія також вела війну. Не маємо відомостей про склад японської місії, але можемо припускати, що її очолювала людина, яка була добре ознайомена з особливостями цієї частини Російської імперії, себто України. В Києві перебували також японські журналісти, тому під час проголошення незалежності України японська преса мала досить добрі інформації, а японський уряд мав докладні відомості від своєї місії в Києві. Можливо, що японський уряд добре орієнтувався і в українській політичній діяльності, знав, яке відношення петербурзького уряду до України та які існують можливості утримати фронт проти німецько-австрійських армій.

Цікавим фактом є те, що формування чеських легіонів на Україні, їх озброєння, а пізніше рух-евакуація на Далекий Схід — були добре відомі японським воєнним колам, але японське ставлення до чехів було досить холодне. Японці вважали чехів за дуже революційних, можливо, що вони

¹²) Д. Дорошенко: «Історія України, 1917-1923», т. III. Українська Гетьманська держава, 1918 р., стор. 155.

не хотіли офіційно втручатися в складні чесько-московські взаємини, особливо тому, що чехи підписали з советським урядом договір про евакуацію. хоч потім большевики увесь час порушували цю угоду і робили безконечні труднощі в евакуації чесько-словацьких військ на їх довгому шляху від Волги до Владивостока¹³.

Обізнаність японців із внутрішнім становищем в Україні позначилась хоч би тим, що на Далекому Сході японські військові чинники робили заходи, щоб ознайомитися з працею українців на Зеленій Україні, в Сибіру та в Манджурії. Нам відомі факти про те, як легко було українцям знайти потрібні контакти з японськими представниками, хоч з нашого боку не було таких послідовних заходів, а тільки принагідні.

¹³) Див. И. Серебренников: «Мои воспоминания. В Революции, 1917-1919 г.г.», Тяньцзін; «Сибірський архів», т. 3, 1930, Прага; И. Я. Якушев: «Очерки областного движения в Сибири», «Вольная Сибирь», Прага, 1924, т. 22, та кілька праць советських авторів, відомості яких треба розглядати дуже уважно, зокрема, коли вони видані після 1945 року.

III

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА (1914-1918) І ЇІ НАСЛІДКИ
*(Революція у Російській імперії. Події на Далекому Сході.
 Чужинецька інтервенція. Зустрічі японців з українцями)*

Розвиток війни на європейських фронтах в 1914-1917 роках не мав великого впливу на громадське життя в Сибірі й на Далекому Сході, так само, як і в т. зв. «полосі отчужденія КВжд», бо адміністративний контроль тут був значно слабший, а в Манджурії московська адміністрація навіть була примушена маскувати своє правдиве обличчя. Ось тому життя підданих Російської імперії в цих країнах було ліберальніше.

Московська адміністрація в Манджурії мала постійний контакт із різними чужинецькими торговельними і офіційними колами. В Китаї існували чужинецькі концесії, які все були зразками певного демократичного ладу, якщо висловлюватись сучасним окресленням. В оренді чужинців у Тянь-тзіні, Шангаї, Ціндао, Ханькоу та інших місцевостях були певні частини міста, розбудовані чужинцями, з їх власною адміністрацією, судами та військовою охороною. Отже, москалі були примушені рахуватися з таким порядком, зокрема в Харбіні. Але зовсім інше становище було на їх просторах Далекого Сходу і Сибіру, де адміністрація була, переважно, в руках генерал-губернаторів.

Ліквідація німецьких та австрійських концесій у Китаї під час першої світової війни, японський наступ на німецьку фортецю біля Ціндао та окупація порту, залізниці і т. ін., показали Росії дійсну силу японців; очевидно, нагадали їй і цю страшну поразку, якої вона зазнала під час війни з японцями в 1904-1905 роках. Війна Росії з Німеччиною і Австрією примусила царський уряд дати Японії певні концесії (напр., дозволити їй вести риболовство біля берегів Тихого океану), як і шукати в неї певної технічної допомоги. Забезпечивши своє заплілля, Росія могла забрати з укріплень Владивостоку більшість гармат. Тут слід зазначити, що Владивостоцька фортеця мала два ряди оборонних фортів і значні морські сили — кружляки і винищувачі, що належали до Тихоокеанської ескадри, з її штабом у Владивостоці.

Закуплені різні матеріяли, а з 1917 року й американську военну допомогу — доставляли кораблями до Владивостоку, а звідси вже залізницею, через Сибір, транспортували до європейської частини Російської імперії. Населення Сибіру і Далекого Сходу економічно

дуже збагатилося завдяки праці та доставам для армії і фльоти. Продаж харчових продуктів та обслуга транспорту були головним джерелом заробітку для населення цих великих просторів. Рівночасно відбувався і великий рух самого населення.

На території Сибіру розташовано численні військові формації, навчальні та шпитальні заклади, в рядах яких було й чимало українців, як це швидко виявилось в момент вибуху революції 1917 року. Початок революції викликав значне похвалення політичної активності. Відбулося і зформування сибірського руху, вже відвертого, відомого як «областничество», який сподівався, що коли Сибір одержить певні обласні (автономні) права, то перед ним відкриються кращі можливості для його розвитку. Іншими словами, це було намагання зліквідувати централістичну адміністрацію Російської імперії та замінити її ліберальною системою.

Сибірські політичні партії створили в Томську, столиці громадського й політичного життя, Сибірську обласну раду, проте відкриття цього сибірського парламенту зволікалося з багатьох причин, аж врешті прийшла т. зв. жовтнева революція, коли в Петербурзі більшовики вчинили збройний переворот. Встановлення московсько-більшевицької влади в Сибірі йшло поволі, а на Далекому Сході більшевицька влада ледве починала організуватись. В Сибірі більшовики з самого початку зустріли великий спротив заможного селянства, що ніколи не знало кріпацтва. Опорою більшовиків стали кадри війська, що швидко деморалізувались і розкладались під впливом більшевицької пропаганди. Виїмково добре тримались тільки ті військові частини, в яких була більшість вояків українського і мусулманського походження.

На Далекому Сході, побіч советської влади, існувало управління Тимчасового уряду О. Керенського під проводом Русанова (Обласне управління). Тут головною опорою більшовиків також стали вояцькі маси та нечисленне робітництво, головно в порті, але службовці адміністрації та залізниці ставились вороже до більшовиків, як до партії, яка зліквідувала Всеросійські установчі збори, себто зруйнувала мрію мільйонів населення.

Таким чином в Азії виникли дуже хаотичні умовини життя, а господарство країни натрапляло на великі труднощі. В той час з європейської частини імперії почали рухатись т. зв. ешельони — військові потяги чеських військ, що прямували на Схід до Владивостоку, щоб звідти морським шляхом дістатися в Європу. Про евакуацію цих військ була спеціальна угода чеського уряду з державами Антанти.

Європейський фронт Росії проти центральних держав розвалився, Україна, а за нею і більшевицька Росія — підписали в Бересті Литовському мировий договір з центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною). Держави Антанти боялися, що більшовики можуть звільнити сотки тисяч німецьких і австрійських военнополонених, які зміцнять німецько-австрійські позиції на західному фронті.

З другого боку, Чеський Комітет Визволення прохав у держав Антанти, головно у Франції, захисту для своїх людей, що опинилися в російському полоні, а тепер творили армію добровільців.

В цих складних воєнно-політичних умовах держави Антанти вирішили провести інтервенцію в Росії і вислати свої війська до Архангельська біля Білого моря та до Владивостока на Далекому Сході.

Північна експедиція була в руках англійського командування, а Сибірська — в руках французького генерала (головнокомандуючого) М. Жанена. Завданням сибірської експедиції було допомогти чехам в евакуації, перешкодити німецьким плянам дістати своїх воєнополонених та харчовому постачанню, обіцяному большевикам.

На Далекому Сході експедиційні війська склалися з японських дивізій (разом понад 120 тисяч вояків), англійських, головно канадських (біля 40 тисяч вояків), французьких колоніальних військ (головно з Індо-Китаю — анаміти, біля 5 тис. вояків), китайських відділів та американських військ (понад 15 тисяч вояків).

Японські війська очолював ген. Оой, англійські — ген. Нокс, а американські — ген. Гревс. Коли перші ешелюни чехо-словацьких військ дійшли до Уралу і почали просуватися через Сибір на Схід (це було, приблизно, в квітні 1918 року), вони натрапляли на все більший спротив місцевих большевиків, — саботаж, що відбувався згідно з розпорядженням большевицької влади. Рівночасно большевики робили спроби вести агітацію серед чехів і словаків, але без успіхів. Чехи перехопили телеграму з Москви, яка відкрила їхньому командуванню дійсні причини перешкод у їх евакуації і чеський головний штаб почав шукати способів, щоб ліквідувати ці перешкоди.

Незалежно від цих подій, в Сибірі й на Далекому Сході сибірські організації провадили досить інтенсивну політичну працю. Вони бачили, що існують певні можливості ліквідувати большевиків і їх адміністрацію, відбудувувати знову скасовані демократичні установи та організувати незалежний сибірський уряд. Щоправда, лідери сибірських «обласників», як далі будемо їх називати, ще не мали устійненої своєї політичної програми щодо майбутности Сибіру. Певна частина лібералів все ще надіялась, що большевики самі себе знищать і тоді Сибір у рамках російської державности зможе забезпечити собі широкі автономні права. Інша група сибіряків, на жаль невелика, гадала, що вже настав час оголосити незалежність Сибіру, а питання відносин з майбутньою Росією залишити на пізніше.

Тим часом розвиток подій на Сибірі, зокрема на Далекому Сході, вже не давав сибірському політичному рухові можливості відкладати цю справу. Зорганізовані таємні військові організації Сибіру готувались до повстання. Була і зв'язкова організація, таємний штаб якої шукав шляхів, щоб знайти допомогу в Туркестані серед мусульманського населення, яке ставилося вороже до большевиків.

В цей момент нав'язано контакт із чехами, але сибіряки ще не були готові до широкого повстання. Чехи, зі свого боку, маючи все більші

ускладнення з червоними, не могли чекати, бо їх потяги з тисячами вояків, штабами і военними матеріалами були порозкидані на великому просторі від Волги до Іркутську. Перший крок чехо-словацького командування був спрямований до того, щоб забезпечити собі свободу руху, сполучення телеграфічних ліній та повільний рух своїх потягів із власною обслугою.

Вирішальний момент прийшов тоді, коли чехи перехопили телеграму з Москви до всіх сибірських установ вздовж сибірського шляху, у якій червоноармійцям доручалося здержувати чеські ешелони та приготуватися до роззброєння чехів. У той час у Парижі оголошено текст рішення держав Антанти про десант у російських портах та контакти із чеськими військами, щоб допомогти їм в евакуації.

З браку місця не будемо тут описувати в подробицях епопеї цієї альянтської інтервенції, спочатку на Півночі, потім на Далекому Сході, а після капітуляції Туреччини — і на південних берегах України, Донщини та в околицях Ростова над Доном; ця тема не вміщається у рамки нашої праці, хоч розвиток тих подій мав великий вплив і на українсько-японські взаємини політично-військового характеру.

Наприкінці червня 1918 року розпочалася, в повному обсягу, інтервенція альянтів. Фактично передвісником тих подій було оголошення командуючого японською ескадрою, в якому було сказано, що місцева влада не може опанувати ситуації та забезпечити життя і майна загрожених японських підданих, тому японське командування дало наказ своїм морякам зробити висадку у Владивостоці для охорони японських резидентів. Большевики протестували, але не могли нічого вдіяти, бо ціла родина одного японського купця була жорстоко знищена злочинцями. В той час таких випадків було дуже багато.

В затоці Золотий Ріг у той час стояли японські кораблі — панцерник, кружляк та кілька винищувачів, а поруч них було ще кілька чужинецьких кораблів — американський, англійський і французький кружляки.

Висадка альянтських військ у Владивостоці була дуже пошквалена на протязі липня і серпня 1918 року, коли там уже зібралось також чимало чехо-словацьких військ.

У той час у Сибірі пляново проходила зміна: чехо-словацькі війська переборювали малий спротив червоних і перебирали під свій контроль сибірську залізницю. В деяких місцях вони поширювали свої операції і на сколиці, де до них спонтанно приєднувались повстанці; сибірські військові частини захоплювали адміністративні та військові установи, арештували червоних лідерів і їх співробітників, і вже в серпні 1918 року на цілому просторі від Уралу до Владивостоку влади червоних фактично не було.

Ліквідація большевицької влади у Владивостоці відбулася 26 червня 1918 року, коли малий чеський відділ прийшов до будинку Совпеду

і оголосив, що всіх працівників арештує. Чехи перебрали так само у свої руки морський штаб флоту і штаб Владивостоцької фортеці.

На другий день населення довідалося про створення сибірського уряду на чолі з П. Я. Дербером — старим політичним діячем, що належав до партії соціалістів-революціонерів. Другим визначним членом того уряду був Тибер-Петров, діяльність якого потім виявилася навіть шкідливою, як про це говорить Г. Гінс у своїй праці¹⁴.

Альянти у Владивостоці встановили свої військові штаби; їх війська почали швидко посуватись уперед уздовж залізниць. Японські війська взяли під свій контроль залізниці Уссурійську, Амурську і Забайкальську; фактично вони перебрали контроль над головними містами Далекого Сходу — Владивостоком, Микольсько-Уссурійським, Хабаровськом, Благовіщенськом та Чітою.

Американські війська окупували південну частину Приморщини, але всю місцеву адміністрацію залишили в спокої, звертаючи увагу тільки на забезпечення руху потягів та удержання порядку на залізничних станціях.

Тут треба зазначити, що між військовими штабами альянтів не було повної співпраці, зокрема, як виявилось пізніше, у взаєминах між американцями і японцями. Це можна було пояснювати тим, що японців підозрівали, що вони хочуть повністю окупувати т. зв. «Русский Дальний Восток». Насправді ж, на нашу думку, японці такого плану не мали, вони шукали тільки економічних вигод з експлуатації промислових ресурсів (ліс, риба, вугілля, може й нафта), джерела яких у той час ще не були вивчені як слід.

Деклярацію незалежності Сибіру оголошено 11 липня 1918 року. Велику активність для оголошення цього акту проявив міністер закордонних справ доцент Головачов, якому тоді було тільки 25 років. Він був сином відомого сибірського діяча професора Головачева, автора численних наукових праць, присвячених різним проблемам Сибіру.

Головними діячами, що причинилися до оголошення декларації незалежності і створення сибірського уряду, треба вважати Патушинського та І. Михайліва, про якого пізніше, коли він був пов'язаний з українською активністю в Харбіні, скажемо більше.

Треба зазначити, що створений сибірський уряд одержав піддержку від усього населення Сибіру і мав незвичайну популярність.

Тут подамо кілька важливіших дат із тих подій. Перша декларація в Сибірі була оголошена 30 червня 1918 року, в якій говорилося, що на всьому просторі Сибіру і Далекого Сходу влада переходить до Тимчасового уряду Сибіру, в складі п'ятих членів. Грамоту цю підписав голова Сибірської обласної думи — Якушев. У липні 1918 року Сибір був відрізаний від зовнішнього світу; на заході та сході були фронти. Проте міністерство закордонних справ (Сибіру) вже зробило перші кроки для налагодження зв'язків із зовнішнім світом, головню

¹⁴) Г. К. Гінс: «Сибирь, Союзники и Колчак», стор. 78.

через Монголію до Пекіну, столиці Китаю, де були амбасади різних держав.

Сибірська Республіка була справді незалежною тільки чотири місяці, бо вже наприкінці того ж (1918) року, під тиском різних політичних партій, що мали свої центри в Уфі на Уралі, створився все-російський уряд. Г. Гінс у своїй праці каже, що «послідовним і гарячим захисником самостійної Сибірської Республіки між членами уряду був тільки самий Патушинський» (стор. 121), про якого ми вже згадували раніше, але нам здається, що твердження Гінса непереконливе; з інших джерел знаємо, що головні лідери сибірського руху майже всі були за повну самостійність Сибіру. Можливо, що вони не виявляли цього так яскраво, як Патушинський, що мав темпераментний характер.

Японські війська перебрали повний контроль над теренами Далекого Сходу; тут була японська експедиційна армія (понад 120 тисяч вояків) із своїми штабами, засобами транспорту і т. п. Японці зробили також висадку (малими відділами) у деяких місцевостях уздовж побережжя Приморщини (біля Японського моря), напр., в Миколаївську на Амурі та на острові Сахаліні, в його північній частині, що з 1875 року належав до Росії; тоді Росія була забрала цілий цей острів від японців, що обміняли його на Курильські острови. В 1905 році, після війни з Росією, Японія одержала знову південну частину цього острова.

В селах Приморщини, що були біля станцій Уссурійської залізниці, японські війська зустрілися з місцевим населенням — селянами, які поставилися до цих, зовсім чужих їм, людей стримано, але не вороже, бо гадали, що за японців життя буде більш забезпеченим, ніж було за червоних, яких тепер зліквідовано. Нечисленні комуністи втекли з міст і пробували організувати серед селян спротив проти всіх чужинецьких військ. Хабаровський «Дальісполком» навіть видав був обіжник у тій справі для населення країни. Але червоні («Дальісполком») добре знали, що серед селянства вони не мають симпатій і тому звернулися до Українського Далеко-Східнього Секретаріату з проханням, щоб українці підтримали їх заходи проти чужинецьких військ на Далекому Сході.

Треба зазначити, що відносини між Українським Секретаріатом і большевиками, ще до ліквідації їх влади, себто до 29 червня 1918 року, були погані, бо большевики не визнавали українців і їх домагань. Коли Український Секретаріат був звернувся листом до Хабаровського совнаркома, домагаючись для українців своїх шкіл, то совнарком відповів глузливим варняканням, мовляв: «Украинский язык — это 300 испорченных русских слов».

Коли ж почалися чеський наступ і прихід чужинецьких військ, Совнарком хотів «втягнути українських селян у безглузду боротьбу з інтервентами. Секретаріат видав припис, щоб українці в цю справу не втручалися і цим урятував наш народ од зайвого пролиття крові.

Совнарком почав в українців труси і взагалі утиски... це заставило Секретаріат залишити Хабаровськ — місце свого урядування... тоді виникло питання про скликання IV-го Всеукраїнського з'їзду¹⁵.

У згаданому обіжнику Українського Секретаріату повідомлялося українське населення Далекого Сходу про те, що з боку чужинців йому нічого не грозить, що селянству ліпше утриматися від будь-яких виступів проти них, щоб не спровокувати зайвих жертв з обидвох сторін.

Майже цілий рік пройшов на Приморщині у мирних умовах, щойно в листопаді 1919 року виникли перші конфлікти в селах, коли японські відділи почали паціфікації сіл у відповідь на напади на їх вартових. Сьогодні вже можна з певністю сказати, що ті напади на японських вартових були спровоковані большевицькими агентами.

На Далекому Сході, як і в Сибірі, поволі скріплювалася адміністрація сибірського уряду. Була оголошена мобілізація до сибірської армії, на чолі якої стояв ген. Гришин-Алмазов, надійний військовик того часу, людина ліберальних поглядів; він ставився неприхильно до настроїв більшості старшин кол. царської армії, погляди яких були реакційні. Оголошена мобілізація дала досить добрі наслідки — добровільці тисячами зголошувалися до військових установ; але прихід влади адмірала Колчака та реакції привів до зміни настроїв у широких колах населення.

Японці не втручалися до внутрішніх справ сибірського уряду, тільки на Забайкаллі почали піддержувати отамана забайкальських козаків Г. Семенова, що був в опозиції до уряду Колчака з багатьох причин. З отаманом Г. Семеновим японці швидко знайшли порозуміння, бо ідея уряду Колчака не була для них сприйнята, не зважаючи на те, що англо-французька політика якраз підтримувала Колчака, керуючись власними військовими інтересами, передусім бажанням забезпечити собі перемогу на західному фронті в Європі.

Американці в той час зайняли неутральне становище до внутрішніх питань Сибіру, хоч представник американського уряду з Пекіну пізніше виявляв свої симпатії до незалежницького уряду Сибіру і, зокрема, на Далекому Сході, головню під час створення Далеко-Східної Республіки.

Дехто твердить, що й французи не були великими прихильниками уряду Колчака, що їх головним бажанням було забезпечити евакуацію чехо-словацьких військ. На нашу думку, такий погляд може й правильний, бо з усіх чужинецьких військ тільки французи цікавилися українським питанням у Сибірі. Генерал Жанен мав розмови з українським консулом Ф. Твардовським і поставився прихильно до проекту Твардовського створити на Зеленому Кліні український корпус у силі до 40 тисяч вояків. Текст відповідного українського меморіалу був

¹⁵ М. Л-ко: «Українство на Далекому Сході», «Нова Україна», Календар на 1921 рік, Владивосток, стор. 126-149.

переданий ген. Жанену і він підтримав його у своєму листі до генерального французького штабу, як про це говорив проф. Борщакові кол. радник ген. Жанена проф. Лєгр, але французький штаб поставився до цього проєкту негативно. Щоправда, дальші події, що розвивалися дуже швидко, ледве чи дали б були можливість запровадити той проєкт у життя.

Масмо кілька прикладів, що представники Антанти, яких прислано для вивчення політичного і військового становища після революції 1917 року, виявляли свою прихильність до тимчасових незалежницьких урядів на території кол. Російської імперії, як про це свідчать їхні звідомлення, але в столицях держав Антанти, головню в Лондоні та Парижі, був сильний вплив кол. російських дипломатів. В Парижі був Маклаков, у Пекіні — князь Кудашев, у США — Бахметєв. Зокрема Кудашев виявляв себе впертим монархістом і запеклим ворогом українства, що й стало причиною спроби заарештувати нашого консула в Харбіні — Ф. Твардовського.

У своїм звідомленні до Парижу ген. Жанен вислав меморіал українського консула про забезпечення порядку та охорону Зеленого Клину і про необхідність організувати для цього український корпус. У меморіалі було зазначено, що на Приморщині українці становлять 80% усього населення, а на Амурщині — до 40%, головню в районі Зейсько-Буреїнської долини. Український корпус мав складатися виключно з українців, яких у той час (1918-1919 роки) на Зеленому Клині було 750 тисяч. Генерал Жанен, висилаючи до Парижу цей український меморіал, додав до нього і свою опінію, — зазначаючи, що такий плян доцільний, бо українці на Далекому Сході, а також і в Сибірі, найбільш відпорні на большевицьку пропаганду. Він ставився прихильно і до питання організації військових мусулманських частин у Південному Сибірі та Туркестані, поруч з козачими військами, які могли дуже багато допомогти стабілізації сибірського уряду і, рівночасно, облегшити командуванню союзних військ провести повну евакуацію чехо-словацької армії. Але, як каже кол. радник штабу ген. Жанена проф. Лєгр, французьке воєнне міністерство відкинуло всі ті проєкти і заборонило, тимчасово, своєму штабові в Сибірі підтримувати «сепаратистів», натомість доручило дати піддержку центральним урядам.

Сибірський уряд в 1918 році мав від альянтів значну піддержку, воєнне постачання продовжувалося тут згідно з програмою, виготовленою ще в 1915-1916 роках за царського уряду, а потім поширеною за Тимчасового уряду кн. Львова, а далі — Керенського.

Разом з альянтськими військами, на Далекий Схід прибула також спеціальна місія американського інж. Стівенса, яка перебрала в свої руки контроль над цілим залізничним шляхом від Владивостоку до Уралу. Головне управління цього залізничного шляху було зорганізоване в Харбіні (Манджурія) і приміщувалося в будинку Східньо-

Китайської залізниці. Завдяки цій місії, забезпечено не тільки рух залізниці, а й належне постачання відповідного матеріалу для ремонту та удішення всіх залізниць.

З 1916 року США постачали для російських залізниць тисячі вагонів і локомотивів для важкого транспорту. Збірним пунктом для цих вагонів і локомотивів були спеціально збудовані для цього майстерні біля Владивостоку та в Харбіні, в яких працювали тисячі робітників. Потяги, що складались з цих нових вагонів і локомотивів, навантажувалися матеріалами, що були потрібні для фронту і його обслуги, та висилались у далеку дорогу через Сибір.

Американське постачання відбувалось майже до початку 1919 року, коли фронт на Уралі, під тиском большевиків, почав посуватись на схід. Наприкінці 1918 року американці припинили доставку всіх матеріалів, бо у Владивостоцькому порті вже не було місця на їх розвантаження і переховування. Тисячі великих скринь з автомобілями різних призначень, заводськими і фабричними машинами, бойовим виваром для армії, — залишилися на Далекому Сході. Різні уряди, почавши з 1919 року, продавали все це Японії та іншим країнам, щоб дістати потрібні кошти для утримання адміністрації та купівлі харчів за кордоном, головно в Манджурії, після того, як Сибір все більш і більш підпадав під большевицький контроль.

Не маємо за мету подавати тут найповніший огляд тодішнього стану господарства та розвитку воєнних подій на тих теренах, про це ми писали в іншій праці — «Чужинецька інтервенція 1918-1922 років на Сибіру і Далекому Сході», яка — за посередництвом японського міністерства закордонних справ — мала появитися у японському видавництві. На жаль, так не сталося, невідома нам і доля самого оригіналу згаданої праці, який був переданий у Владивостоці Н. Н. Кавасумі, що був тоді дипломатичним представником і займався також організацією цього видання. Фінансові справи пізніше були полагожені через нашого особистого приятеля К. Мицутаке, визначного владивостоцького і харбінського комерсанта.

В 1918 році японці вперше зустрілись із питанням полонених із німецької та австрійської армій, серед яких було багато вояків різних національностей (головно в австрійській армії), наприклад: чехів, словаків, поляків і українців. Табори полонених були розкинені по цілому Сибірі, від Уралу до Владивостоку, були також і в Туркестані.

Перші зустрічі японських старшин з полоненими — це були зустрічі з групою українських старшин у таборах біля Владивостоку та на Забайкаллі, де біля с. Березівки були великі табори воєннополонених, що опинились у полоні під час великих наступів московської армії в Галичині та на румунському фронті.

В американському штабі у Владивостоці серед перекладачів був українець Іван Орлик, що вступив до американської армії в 1914 році, а в 1915 році був приділений до американського війська у Філіппінах. У 1918 році він приїхав у складі американського штабу до Владивостоку, де пробув 19 місяців, а потім вернувся до Каліфорнії. До своєї

смерти він брав активну участь в українському житті і був організатором кількох українських товариств¹⁶.

Пізніше, мабуть, завдяки заходам І. Орлика, в американському штабі працював ще українець Гадзаман, кол. воєннополонений, а це давало можливість українському громадському рухові у Владивостоці вести свою незалежну працю і, головню, робити політичні заходи Українського Далеко-Східнього Секретаріату.

Японські війська, зокрема на Амурщині, зустрілися з певним спротивом серед українського селянства; цей спротив був реакцією на японські відплатні акції за діяльність червоних партизанів, які напали на окремі японські вартові станиці. Японське командування на Амурщині користувалося допомогою московських білих урядів, напр., отамана Гамова, що мав деяку піддержку серед амурських козаків. А козачі села (станиці) на всім Далекім Сході постійно ворогували з селянством, головню з українцями. Причиною цього насамперед був мастковий стан, бо козаки, згідно із старими плянами ген. Духовського, діставали визначну допомогу від царського уряду, натомість селянство такої допомоги не мало і мусіло власними засобами утримувати школи, церкви та свої громадські установи. Крім цього існували й інші причини, а саме — залежність селян від козачих станиць.

Отже поява партизанів була майже постійно пов'язана із селянством. Червоні напали на японські вартові станиці та дрібні військові групи, розраховуючи на те, що вони можуть примусити японців відійти до залізничних пунктів, а села залишаться на поталу комуністам. Хитра пропаганда червоних привела до того, що японське командування повірило, що село не тільки ховає партизанів, а й допомагає їм; натомість у козачих станицях партизанів майже не було.

Насправді, пропаганда червоних не впливала на селянство, яке дивилося на партизанів із недовір'ям, бо вони, переважно, особливо їх керівники, були чужими, незнаними селянству людьми.

Тут зупинимось на тих цікавих матеріялах, що були переслані з Амурщини до українського консуляту в Харбіні. Подаємо ці інформації у скороченні, щоб вказати на складне політично-громадське становище, в якому українцям доводилось працювати.

Місцева адміністрація, головню міліція та військові гарнізони на Амурщині, мали у своєму складі багато кол. старшин царської московської армії, що виступали проти українців і робили їм перешкоди в праці. На Амурщині, як і на Приморщині, почалися заходи для форму-

¹⁶ Г. Г. Скегар: «По Америці», 1940 р., стор. 94-97. «З музейного архіву», біографія Івана Орлика, жур. «На слідах», ч. 4, стор. 29-30.

Тут дещо довідуємось і про біографію Івана Орлика. Народився він 22 вересня 1890 року в с. Товмачик (Галичина), помер — у 1943 році. До США приїхав перед першою світовою війною і вступив до американської армії. Потім, через Філіппіни, дістався на Далекий Схід, де брав участь у сибірській інтервенції. Його, як перекладача, взяли до штабу американських військ у Владивостоці, бо він знав кілька мов. Залишив цінний архів, з якого деякі матеріяли вже надруковані, але, мабуть, можна в ньому знайти ще багато важливого і цікавого.

вання українських військових частин. Згоду на формування українських військових частин дістав український консул Ф. Твардовський у 1918 році від сибірського уряду, мав він і апробату від штабу сибірської армії. Подаємо тут телеграму, яка підтверджує цей дозвіл:

»Владивосток, Хабаровськ, Благовіщенськ, Никольськ, Алексеевськ, Николаевськ,
командирам отдельных частей, начальникам гарнизонов и украинским радам.

Предписываю оказывать всякое содействие украинским организациям по формированию украинских национальных частей. Начальником по формированию украинских частей назначается есаул Харченко, штаб которого во Владивостоке.

Подлинный подписал: *Полковник Кадлец*¹⁷.

Начальник місцевого гарнізону в своїй телеграмі погрожував віддати під суд цілу Українську Раду, якщо вона далі буде розсилати свої відозви у справі формування українських військових частин. Через кілька днів після того, завдяки заходам українців у Благовіщенську, управляючий областю д-р Прищепенко у своїй телеграмі до начальника міліції дав розпорядження не робити українцям перешкод у скликанні свого з'їзду, але, не зважаючи на те, місцеві москалі робили інші перешкоди не тільки в місті Свободному і його околицях, а також по всій Амурщині, і таким способом фактично допомагали активізації і саботажам червоних партизанів.

Тим часом настрої селян погіршилися, бо японські війська обстріляли з гармат двос сіл. Ці села мали чимало людських жертв і матеріальних втрат, а потерпіли тільки тому, що через них перейшла банда червоних партизанів. На щастя для загалу селянства на Амурщині, червоні партизани не були добре організовані; між їх керівниками панувала ворожнеча, а між ними самими — дезорганізація. Крім цього, були й такі партизанські групи, що не мали контактів з іншими партизанськими групами.

З того часу, як і з пізніших операцій, маємо цікаві відомості про аномалії в організації червоних партизанів та в їх співпраці з дезорганізованою червоною армією. Цікаві матеріяли є і в советських виданнях про те, що партизани місцевого походження не визнавали партійних лідерів, яких до них присилали, зокрема це підкреслюється у книжках про комісарів жидівського походження. Настрої партизанів були дуже просякнуті антисемітизмом.

На Примощині проявляв досить велику активність партизанський ватажок Гаврило Шевченко, що керував одним партизанським з'єднанням. Маємо кілька важливих спогадів активних червоних діячів того часу, в яких (спогадах) описуються великі клопоти з відділами Шев-

17) З архіву Українського консуляту. Листування голови Свободницької Української Ради п. Глибочького. Лист із кінця 1919 року.

ченка та з ним самим, бо він не хотів визнати зверхности присланих чужих для його краю людей. Наприклад, коли його покликано на нараду до с. Сергіївки (Ольгинського району), він виявив свою ворожість до складу т. зв. Ревштабу.

Самі ж большевики до Шевченка також ставилися вороже, як про це свідчать Н. Ільхов і М. Титов у своїй книжці¹⁸: «Гаврило Шевченко... про нього була створена легенда, що він привів з Амуру (до Приморщини) кілька тисяч партизанів, так була створена легенда про нього, як «героя»... Він був командиром 2-3 сотень у Целухінському районі, а потім начальником цього району, в якому не було більше, як 700-800 партизанів... Шевченко не належав до людей із яскраво окресленим політичним обличчям, не був дисциплінованим революціонером, який відчував би свою відповідальність за свої вчинки; характеристичною його особливістю була зневага навіть до революційної влади, до керуючого колективу, що виявлялось не раз».

Далі автори обвинувачують Шевченка за нахил до анархістів і кажуть, що нібито до нього приєдналися анархісти з Владивостоку.

На нашу думку, згідно з інформаціями від людей, які добре знали ситуацію в селах Приморщини в ті роки, Шевченко перш за все дбав про інтереси місцевого населення, захищав його не тільки від японців, а також, і то головно, від білих московських військових відділів, які в той час співпрацювали з японцями. Самі ж японці на Приморщині поводились із селянством досить обережно, причиною чого була присутність американських та інших військ, як і здержаність самого селянства, що послухало закликів Українського Далеко-Східнього Секретаріату.

Ми зупинились довше на діяльності партизанського ватажка Гаврила Шевченка тому, бо вважаємо, що тільки безглузда політика тодішніх антибольшевицьких урядів, головно за часів адмірала Колчака і його наслідників, допомогла большевикам захопити Сибір і, зокрема, Далекий Схід, де вони не мали ґрунту.

Ільхов і Титов пишуть у своїй книжці, що для «Шевченка і його оточення Ольгинський Ревштаб не був по-душі», що Шевченко «без суду і слідства розстріляв партизана-партійця, корейця Киму, тільки тому, що не довір'яв йому. Про заарештування Кима він навіть не повідомив Ревштаб. Було ще й кілька інших подібних актів і тоді Ревштаб прикликав його (Шевченка) до порядку, але це мало вплинуло на нього. Він не тільки не змінив своєї поведінки, а й відверто став в опозицію до штабу, поширюючи проти нього різні чутки серед своїх відділів... Самостійність Шевченка не зменшувалась. До повного конфлікту прийшло тоді, коли до штабу прийшли прислані приморським комітетом РКП(б) товариші Лазо, Губельман, Владивостоков та інші».

¹⁸) Н. Ільхов и М. Титов: «Партизанское движение в Приморьи, 1918-1920 г.г.», вид. «Прибой», Ленинград, 1928, стор. 110.

»Шевченко — пишуть далі згадані автори — почав брехати, що Лазо — «жид», як і всі інші, що прийшли з ним, що тепер усій справі «каюк» (себто, кінець, — І. С.), бо вони продадуть її. Ревштаб вимагав, щоб Шевченко залишив Приморщину. Він на засіданні Ревштабу дав слово, що залишить, але, вернувшись до свого району, продовжував своє погане цькування проти Лазо, Губельмана та Ревштабу вцілому» (стор. 113).

Цікава згадка й про те, що коли Шевченко приїхав на нараду Ревштабу, то значна частина його партизанів зосередилася біля того села, в якому відбувалася нарада, а Шевченко виразно заявив, що коли штаб схоче «покарати» його, то роля штабу буде закінчена, бо правдиві партизани зроблять своє діло із зайдами...

Тільки після повної окупації Приморщини в 1923 році, червоні вже мали стільки сили, що Шевченка заарештували, а його партизанів зліквідували. Що сталося із Шевченком? — не знаємо. Про заарештування Шевченка і ліквідацію його партизанів стало відомо за кордоном, у Манджурії, коли кількох його партизанів дісталось на волю.

Відоме тільки те, що японське командування і американський штаб знали про ці внутрішні клопоти большевиків, могли їх і використати, але тодішні уряди були засліплені у своїй діяльності. Знаємо також про те, що Шевченка і його співпрацівників большевики судили «за розкладову діяльність».

Головною метою згаданої наради Ревштабу була організація партизанської дії проти інтервентів-чужинців. Але українці, що на Приморщині та в густо заселеній Буреїнсько-Зейській долині становили більшість населення, були попереджені Далеко-Східнім Українським Секретаріатом і зайняли нейтральне становище, — вони не хотіли жодних конфліктів на їх землях, навіть і з японцями. І саме таке становище українців унеможливило большевикам затягнути їх до широкої партизанської діяльності, що власне й плянували червоні.

Ця відмова українців від участі в партизанщині, на боці большевиків, пізніше, в 1923-1924 роках, послужила червоним на Чітінському процесі за «доказ», що українці, мовляв, співпрацювали з японцями і хотіли «продати Русский Дальний Восток» чужоземцям¹⁹.

Щоправда, в 1921-1922 роках ставлення до урядів братів Меркулових і до адміністрації владивостоцького «Земського уряду» та його голови («воєводи») ген. Дидерикса (від липня 1922 року) різко змінилося, бо становище селянства вздовж залізниці на Приморщині, де оперували частини кол. Капелівської армії під командуванням ген. Вержбицького, стало нестерпним. Ці військові частини склалися з реакційних старшин, що відступили з Сибіру після поразки уряду адмірала А. Колчака.

¹⁹ Див. Іван Світ: «Суд над українцями в Чіті», «Визв. Шлях», кн. I, 1964, стор. 37.

На Приморщині і в Хабаровську в останні місяці уряду Колчака командувачем військ був ген. Розанов. Він затвердив накази про масові розстріли селян і полонених партизанів, зокрема відомий такий наказ і його виконання за підписом ген. Косміна²⁰.

Про цей наказ є згадка на 281-ій сторінці цікавої праці Дж. Стюарта²¹. Автор каже, що адмірал Колчак відмовився визнати незалежність Фінляндії, бо так йому радили кол. міністри царського уряду, зокрема міністер закордонних справ Сазонов, який «з бурбонським засліпленням», всупереч вимогам дійсності, переконав Колчака, щоб він відкинув визнання незалежності Фінляндії. Для Колчака ця відмова принесла вбивчі наслідки, бо Фінляндія у відповідь відмовилась дати допомогу ген. Юденічу в його наступі на Петроград.

Від липня 1919-го до лютого 1920-го року відбувався відступ армій Колчака в Сибірі, що закінчився його остаточною поразкою. Дж. Стюарт дає цікаву оцінку цієї політики уряду Колчака на підставі інтерв'ю з ген. Гайдою²². Він каже, що поведінка представників цього уряду була реакційна, ворожа до настроїв місцевого населення.

Наказ ген. Розанова розстрілювати селян був виданий 27 березня 1919 року у Владивостоці. Щоб підкреслити реакційність білих московських урядів, згаданий автор, каже, що, зокрема, уряд Колчака, як і самий Колчак, не міг зрозуміти ментальності Сибіру. Він не вмів використати сильного бажання автономічного устрою, не розумів великих соціальних різниць у тій країні, яка не визнавала адміністративних розпоряджень згори, як це було в старій Росії (стор. 320). Між іншим, Дж. Стюарт досить часто порушує і питання України, але поверхово. Згадує С. Петлюру, як генерала, проф. М. Грушевського, журнал «Украинскую Жизнь», редактором якого був С. Петлюра; є в цій книжці багато точних дат і тому вона корисна для історії антибільшевицьких рухів на території кол. Російської царської імперії.

Такі самі жорстокі накази давав і начальник морського штабу у Владивостоці капітан Крашенников. Нам довелося зустрітися з ним особисто двічі. Остання така зустріч була під час повстання ген. Гайди і сибіряків у листопаді 1919 року. Після цієї зустрічі він дав розпорядження заарештувати мене і віддати під суд за критику дій ген. Денікіна і його політики супроти України. Ця справа була пов'язана з моїми розмовами із старшинами у Морському штабі, коли я чекав на інтерв'ю з ним. Врятував мене від халепи директор Сибірської телеграфічної агенції, який у своїм протесті заявив, що я виконував його розпорядження разом з іншим кореспондентом агенції М. Кимом. Це завдання ми виконали добре, були навіть у штабі повстанців ген. Гайди, дістали інтерв'ю з прем'єром Сазоновим та іншими керівниками сибірської групи.

²⁰) П. Баклашин: «Фінал в Китае», Мюнхен, 1958 р.

²¹) George Stewart: "The White Armies of Russia", New York, 1933. A Chronicle of Counter-Revolution and Allied Intervention.

²²) Там же, стор. 291.

ІУ

ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

(Події на Далекому Сході, 1918-1920 р.р. Комуністи й партизани. Українці й японці. Зміни Урядів)

Тут необхідно подати загальний огляд розвитку подій, зокрема на Приморщині, географічне положення якої сприяло теж різним політично-господарським впливам. Присутність понад стогисячної японської армії також приводила до різного роду конфліктів.

Большевицькі партійні керівники для пожвавлення своєї партизанської діяльності скликали свою крайову конференцію в с. Онучино на Приморщині, на яку приїхали також Цейтлін, Лазо, Губельман та інші. Викликали й деяких командирів партизанських загонів, між ними і згаданого вже Гаврила Шевченка.

Слід підкреслити становище Г. Шевченка, що серед українського населення Зеленого Клину мав певну популярність. Большевицька партія мало рахувалася з дійсними настроями селянства, бо складалася переважно з людей сторонніх, що ігнорували інтереси місцевого населення. Власне Г. Шевченко виступав проти цього немісцевого партійного елемента, зокрема проти комісарів Лазо і Губельмана, за що його обвинувачували в антисемітизмі.

Треба підкреслити ще й те, що т. зв. червоні партизани склалися переважно з найгіршого елемента, що залишився після демобілізації на Далекому Сході; наприклад, відомий комуніст П. П. Постишев, що в той час перебував тут, у своїх спогадах пише²³: »Що собою представляла тоді армія робітників і селян? Красногвардійці, залишки регулярних частин старої армії, росіяни, мадяри, китайці, словом — інтернаціонал...« (стор. 18).

На 20-ій сторінці своїх споминів П. П. Постишев описує пограбування Шмаковського монастиря на Приморщині, що його вчинили червоні партизани. На стор. 17-ій про чеське повстання у Владивостоці (він тоді був у штабі фортеці) пише таке: »...я залишився в будинку командування із 70 мадярами... наші частини відступали до станції«. Твердження смішне, просто нісенітниця, бо з будинку штабу до залізничної станції було, може, яких сто метрів — треба було тільки перебігти невелику площу. Частини большевицької армії розбіглися, хто куди встиг, кидаючи зброю. Про події в Хабаровську він каже, що »3-4 вересня 1918 року, коли білі вступали до Хабаровська, червоногвардійці-мадяри впали жертвою Калмикова«. Знову перебільшення і неправдиві факти, головню тому, що в той час Калмикова в Хабаровську не було.

²³ П. П. Постишев: »Гражданская война на востоке Сибири, 1917-1922 гг.« (Воспоминания), Москва, 1957.

Спогади П. П. Постишева мали б бути авторитетними, бо ж їх видало «Воєнне видавництво міністерства оборони СРСР».

З різних джерел бачимо, що Г. Шевченко не хотів брати активної участі в боротьбі з інтервентами, себто з японськими, американськими та іншими чужоземними арміями, зосереджуючи свою діяльність на двох фронтах: не допустити білогвардійців до сіл та усувати появу інших, не своїх червоних частин або т. зв. нейтральних. Народа червоних ватажків, про яку ми вже згадували, засудила тактику Г. Шевченка і комісари вимагали від нього, щоб він повністю підпорядкувався їхньому штабові. Але, як здається, з того нічого не вийшло.

Червоні комісари виїхали до міст вести свою пропаганду серед робітників. Але Лаза заарештували японці, бо хтось з-поміж комуністів видав його, і його спалили в льокомотиві. Цейтліна вбили пізніше, в серпні 1921 року, коли він приїхав на нараду до Владивостоку. Про його таємне перебування у Владивостоці довідалася військова розвідка капелівської армії і трійка старшин цієї армії вбила його.

Тим часом на весні 1920 року до Владивостоку прийшли страшні вістки про масакру населення в Миколаївську на Амурі, що її вчинили червоний комісар Трапцін і його начальник штабу Ніна Лебедева. Тисячі мешканців Миколаївська вбито, місто збомбардовано й спалено. Між тими, що загинули були майже всі мешканці-японці, яких — чоловіків, жінок і дітей — було в Миколаївську понад тисячу.

Ми мали багато інформацій про цю масакру від кооператора-українця Гурського, нашого доброго знайомого, якого банда Трапціна, відступаючи, була забрала з собою до м. Бодайбо, що в тайзі, на північ від ріки Амуру. Большевицькі автори пишуть про Трапціна, як про анархіста, але це спроба відсунути від себе відповідальність за ті події.

Японський уряд, дізнавшись про цю масакру, вислав до Миколаївська свої окупаційні війська і свою флоту до гирла Амуру. Японці окупували тоді залишки міста і весь північний о. Сахалін та тримали їх аж до 1926 року, себто впродовж повних чотирьох років після евакуації їхніх військ з Амурщини і Приморщини.

Трапцін, Лебедева та кілька інших ватажків були потім втягнені в партійні суперечки в Бодайбо. Під час товариської п'ятики їх заарештували і на другий день «виїздна сесія революційного суду» засудила до розстрілу. Таким способом большевики добились у японців згоди на мирові переговори, бо вони не мали жодної сили втриматися на Амурщині.

В той час на Амурщині розвивалися події — в кількох селах партизани обстріляли японські стежі. Японці відповіли репресіями. Виявилося, що напад на японців мав за мету викликати реакцію японців, а японські репресії повинні були змінити настрої селянства на користь червоним. Таким чином японські репресії допомогли червоним партизанам поживити й поширити свою діяльність, але одночасно недостача

зброї, одягу, погана дисципліна в 1921 році примусили головне командування червоної гвардії усунути кількох комісарів, розформувати ряд відділів, в яких були поширені антисемітські настрої, та забрати з Амурщини кількох своїх відповідальних партійців, яких амурські партизани не хотіли мати в себе²⁴.

С. Григорцевич у своїй праці про інтервенцію намагається показати велику активність та вміння большевиків вести боротьбу проти чужинців, він також висуває твердження, що большевицьких партизанів нібито підтримувало місцеве населення. Але в пізніших большевицьких виданнях, зокрема після ліквідації культу Сталіна, цього вже не бачимо. У видавництві Военного міністерства СРСР появилася велика праця двох авторів, організаторів большевицького руху на Далекому Сході, а в «Историческому Вестнику» (1964 р.) надруковано розтрошуючу рецензію на цю книгу.

Справа організації армії Далеко-Східньої Республіки також заслуговує на окрему увагу, бо в організації цієї армії брали участь значні кадри місцевого населення, яке в більшості було вороже наставлене до комунізму. Проте комуністи з самого початку, себто з 1920 року, намагалися зробити цю армію своєю і тільки сильний спротив Селянського Бльоку (так називалася велика селянська група на Установчих зборах Далеко-Східньої Республіки) гальмував здійснювання большевицьких плянів.

Щоб зрозуміти складні умовини життя на Далекому Сході, треба взяти до уваги і соціальні проблеми місцевого населення, які були зовсім іншими, ніж у центральній Росії, але були дуже подібні до життєвих проблем на Сибірі. Англієць Г. Нортон у своїй праці²⁵ (розділ XVI), обговорюючи умовини життя на Далекому Сході, підкреслює, що серед населення був дуже поширений сепаратизм. Ось цікавий уступ з його книжки:

«Єдиним ефектом війни на протязі років було те, що виявилася відсутність одности населення російського Далекого Сходу. З загальної кількості населення, біля 2-ох мільйонів, безперечно більшість була московська (в оригіналі російська, — І. С.), але були також різні групи з більшим або меншим нахилом до сепаратизму. Приблизно, одна четвертина населення — українці, нарід гордий зі своєї батьківщини; вони зберегли свої звичаї і одяг навіть у Сибірі. Особливо численні (українці) на Амурщині та Приморщині, де вони становлять від 65 до 70 відсотків усього населення».

Про спробу нав'язати контакти між японськими військовиками і українцями, полоненими колишньої австрійської армії, був надрукований цікавий спогад у львівському часописі «Неділя» (ч. 13, 29-го березня 1936), п. з. «Остері. Спомин із побуту старшини на Далекому

²⁴) С. Григорцевич: «Американская и японская интервенция на Советском Дальнем Востоке и ее разгром» (1918-1922 г.г.), Москва, 1957.

²⁵) Norton, H. K.: "The Far Eastern Republic", London, 1925.

Сході». Автор цього спогаду Св. Біляк був учасником тих подій. Він описує свою першу зустріч з українцями Зеленої України досить подібно до описів В. Несторовича в його романі-хроніці «Серця й буревії». Автор каже, що в таборі біля Микольська-Уссурійського було 7-ох старшин і майже 80 вояків українців, що шукали контакту з місцевими українцями. Перша така зустріч відбулася у помешканні Андрія Журавля.

Але в спогадах С. Біляка є кілька абсолютно неправдивих тверджень, що виникли мабуть тому, що автор не був ознайомлений з дійсністю в цій країні. Так, напр., він каже, що японські вояки робили обшуки в полонених і забирали гроші, годинники та інше. Про це ми ніколи не чули на Далекому Сході, бо японські вояки в той час були дисциплінованими й таких грабунків не чинили.

Автор спомину каже, що японці пропонували полоненим на спілку з місцевими членами громади перебрати владу в місті та що Японія, нібито, була готова передати ввесь Зелений Клин українцям... Поруч з такими нотатками в спогаді є повно фантазій автора, зокрема коли йде мова про уряди, напр., Приморський Земський Уряд, на чолі якого був ес-ер Медведів, людина лагідна, зовсім не «кровожадна», як характеризує його Біляк. Цей уряд був найкращим за п'ять років революції на Приморщині.

Правдою є тільки те, що під захистом цього демократичного уряду існували комуністичні організації; їх преса і вони ж самі мали змогу впливати на військові справи, бо мали своїх людей у військових штабах. На чолі війська був полковник Краковецький, ес-ер, що в 1920-их роках перейшов на бік червоних і навіть дістав призначення на пост советського консула в Мукдені. Це був перший советський консул у Мукдені, саме в час, коли большевики робили там спроби розіграти китайців і спаралізувати діяльність численної московської еміграції.

Уряд Медведева постав 20 січня 1920 року після того, як на Приморщині збанкрутували залишки уряду адмірала Колчака, збанкрутував і командуючий військами ген. Розанов, а різні бюро колишнього Омського уряду перестали існувати. Згадана влада розлетілась дуже швидко під тиском населення, партизан і повстання у Владивостоці. Японці не брали в цих подіях жодної участі, були тільки спостерігачами.

Коли ж японці побачили, що комуністи намагаються перебрати контроль над військом у Владивостоцькій фортеці і над фльотою, вони почали готуватися до контрзаходів. У березні 1920 року авторові цих рядків, як журналістові, довелося брати участь у певного роду інспекції у різних фортецях і околицях міста. На чолі нашої групи був начальник військової розвідки полк. З.; з ним було двох інших старшин і одна цивільна людина — представник преси.

Ця інспекція дала багато матеріалів про японську підготовку і наші журналістичні враження були надруковані в щоденнику «Далекая

Окрайна». На другий день редакції щоденника доручено японський протест від штабу японських військ, за підписом полк. Окаса (?). Цей протест ми мусіли надрукувати і на цьому справа закінчилася. Все це відбувалося наприкінці березня 1920 року; напруження тривало далі й обидві сторони готувалися до дальших подій.

Тим часом большевики оголосили скликання свого Дальревкому і т. зв. з'їзд своїх представників з різних місцевостей, маючи, очевидно, намір показати свою силу і примусити Земський уряд підпорядкуватися їм. З'їзд большевиків був призначений на день 3-го квітня 1920 року, а тим часом комуніст Лазо, що мав виїмкове становище в штабі військ, робив усі заходи, щоб посилити большевизацію вояцької маси і перебрати контроль над містом. Тодішня місцева преса була досить різнорідна, виходила від крайньо правих до комуністичних часописів, які друкували часто фальшиві відомості, щоб таким способом вносити в життя країни ще більше замішання.

Два великі щоденники у Владивостоці були безпартійними. Один із них, ліберальний часопис «Далекая Окрайна», був під значним впливом с-д (меншевиків); редактором цього часопису був М. Новицький, один з активних українських діячів 1917 року, який пізніше відійшов, бо не погоджувався із загальним напрямком української діяльності, себто з прямуванням до повної незалежності своєї батьківщини і піднесення українського руху на Далекому Сході, де 75 відсотків населення були українці (на Приморщині). Тут треба сказати, що власником щоденника «Далекая Окрайна» був українець Д. П. Пантелєв, також працівники друкарні й урядовці адміністрації всі були українцями.

Другий щоденник «Голос Родіни», заступав ліберально-консервативний напрямок; редактором цього часопису був відомий економіст Куртєєв. Редакція цього часопису видала в 1921 році документальну книжку п. з. «Дії японських окупаційних військ на Далекому Сході» і розвідку про окупацію японців острова Сахаліну (північної його частини, що перед тим належала до Росії).

З'їзд большевиків відбувся 3-го квітня 1920 року в Народному домі в Владивостоці; він мав велике значення для політичного життя, зокрема Приморщини, бо виявив наміри і заходи большевиків перебрати владу в свої руки, хоч населення було проти них. Большевики скористали з демократичних умовин, що існували під час влади Земського уряду, і їх з'їзд відбувся цілком легально.

В президії большевицького з'їзду були чільні комуністичні провідники, включно з головою Дальревкому М. Краснощоким (під час еміграції в Америці він уживав псевда «Тобельсон» і був близьким співробітником Троцького, що жив тоді в Нью-Йорку). На з'їзді прочитано багато доповідей і схвалено постанови; в одній із цих постанов вони домагалися негайної евакуації всіх чужинецьких військ із «русского Дальнего Востока». Фактично тут була мова про японські війська, бо американські війська вже були виїхали і залишилися

тільки малі групи для охорони консулятів, які перебували на кількох військових кораблях у Владивостоцькому порті.

В інших постановках більшовики домагалися від Земського уряду запровадження ряду законів та «здійснення бажань робітників і селянства». Очевидно, в основі всіх цих домагань був плян повільного захоплення всієї адміністрації червоними, хоч вони, мабуть, добре знали, що селянство їм чуже, а в багатьох випадках навіть вороже.

Авторові цих рядків довелося бути на цьому з'їзді в ролі репортера «Далекої Окрайни» разом з іншими журналістами. Тієї ж ночі з 3-го на 4-го квітня я написав звіт про складене на трьох лінописах і перевірене, але редактор дав розпорядження здержатися з друком, щоб мати можливість написати відповідні коментарі. Мій звіт мав понад 2 000 рядків; згідно з тодішньою практикою, часопис давав повні звіти про ті події, які сталися до год. 2-3-ої вночі. Часопис виходив рано о 7-й годині.

Можливо, що редактор затримав моє звіт про політичне становище було напружене і він хотів бачити, яка буде реакція на другий день.

На другий день у редакції відбулися наради і на одну з них викликали автора згаданого звіту. Редакція вирішила надрукувати також свій коментар із гострою критикою постанов з'їзду більшовиків, уважаючи їх за спробу викликати анархію в житті Приморщини, яка вже мала свій Земський уряд, що мав стати загальним урядом цілого Далекого Сходу. В той час було дуже важко передбачити, які труднощі цей уряд ще мусить перебороти.

На нарадах був присутнім і визначний діяч с-д, меншевик Г. Семешко, що в 1915-1916 роках перебував у США (в Нью-Йорку) й писав статті на різні теми у «Свободі», а потім у «Народній Волі». Восени 1917 року він вернувся до Владивостоку разом з О. Досвітним.

Я одержав доручення дістати інтерв'ю від членів Земського уряду і, якщо вдасться, від деяких чужинців. Але ця місія мені не вдалася, бо з огляду на серйозність політичного становища багато осіб відмовилося від розмов. Спроба побачити когось із японських старшин, які звичайно давали інформації, також не повелася, я одержував відповідь, що їх «нема»...

Між населенням вже ходили різні чутки про більшовицький з'їзд і люди були затривожені замірами більшовиків. В приміщенні Українського секретаріату зібралось чимало українців, але не почувши нічого цікавого, розійшлися з різними турботними думками. Всі знали тільки те, що більшовики ставляться до нас, українців, негативно.

Деякі цікаві інформації вдалося дістати від чехів, що мали тоді свою централю на вул. Петра Великого; там приміщувалась чеська т. зв. ліквідаційна комісія, бо майже всі чеські легіони вже були виїхали в Європу. Чеський капітан Ріхтер був у досить добрих відносинах з пресою і охоче інформував журналістів, подаючи досить важливі відомості. Головною тезою тепер було те, що японці обов'язково мусять

зареагувати на большевицькі заходи, щоб перешкодити їм здійснити їх пляни.

День 4-го квітня пройшов спокійно, в редакції, а також у колах Земського уряду, були вістки, що большевик Лазо в штабі військ поспішно готується до виступу, щоб перебрати владу, згідно з постановами Дальревкому... Але десь о год. 11-ій уночі почувися в місті вибухи стрілен гармат панцерника Мікаса. Це японці почали обстріл військових касарень у т. зв. Гнилому куті (так звалась частина міста на вершку затоки Золотий Ріг).

По місту мчали японські вантажні автомашини, було чути кулеметну й рушничну стрілянину. Але за кілька годин все затихло, війська уряду були обеззброєні й усі стратегічні пункти забрали японці, в тому й штаби фортеці та фльоти, а також штаб військ округи, на чолі яких був ген. Краковецький.

Рівночасно такі самі японські операції були проведені на всій території Далекého Сходу, зокрема на Приморщині. Всі спроби спротиву місцевих військ були легко зліквідовані. Японці взяли під свій контроль всі склади зброї і вибухових матеріалів, яких зокрема в Владивостоці було багато. Найтруднішою й найнебезпечнішою для японців операцією було зайняття т. зв. «мінного городка» недалеко міста, де переховувалися міни, торпеди Увайтгеда, яких вживали для операцій фльоти, а було їх там понад 3 тисячі; але японці забрали й цей «мінний городок».

Рано 5-го квітня я пішов провідати свого доброго знайомого капітана фльоти В. В. Веснінського, що був тоді командиром портового охоронного корабля (брандвахти). Десь о год. 9-ій рано, коли я був на кораблі, до каюти прийшов вартовий моряк і повідомив капітана, що до корабля наближаються два японські човни, а на березі появилася чота японських вояків. За кілька хвилин озброєні кулеметами японські човни під'їхали до корабля. Ми вийшли на палубу й чекали... Японський старшина дістався на палубу спущеними східцями, разом з кількома матросами. Він негайно зажадав, щоб залога корабля здала зброю. Капітан Веснінський запропонував йому і свій револьвер та кортик, але він не взяв. Оголосив через перекладача, що залога корабля під арештом.

Вся команда корабля зібралася на палубі, її оточили японці й повели на берег, а звідти до міста. В дорозі ми обмінялися думками з кап. Веснінським і я вирішив спробувати звільнитися з-під арешту, бож я не був ні моряком, ні членом залоги корабля. Підійшовши до японця-старшини, ламаною японською мовою пояснив йому, що я не військовий, а «шимбун-кіша», себто — журналіст. Показав йому свою візитову картку, друкovanу англійською і японською мовами, в якій було зазначено, що я кореспондент щоденника «Далекої Окрайни» та Українського Пресового Бюра. Показав йому і свій український паспорт, в якого текст був українською і французькою мовами.

Він все це переглянув; не знаю, чи знав він французьку й англійську мови, але подумавши трохи дозволив мені залишити групу. Я по-

дякував йому і попросився з капітаном Веснінським та іншими старшинами. Щоправда, мусів ще пояснити японському старшині, чому я був на кораблі. З великими труднощами ламаною японською мовою пояснив йому, що капітан Веснінський мій добрий приятель, його родина турбувалася про його долю і я прийшов його відвідати. Не знаю, чи японець зрозумів мене повністю, але все ж таки відпустив.

На цьому моя справа закінчилася. Всі затримані старшини за кілька днів були звільнені. Японці у своїх переговорах із Земським урядом уточнили, скільки та які військові частини мають бути озброєні.

Більшість активних червоних діячів та їх приятелів втекла з міста або поховалась.

Вернувшись до редакції, я застав тільки секретаря В. Київського. Редактор М. Новицький перелякався подій і сховався. В. Київський сказав мені, що випуск часопису здержується на 2-3 дні, поки вясняться всі справи. Мені доручив, покищо, дістати інформації від японців та установ міста.

В японській воєнній місії зібралися майже всі постійні кореспонденти місцевих часописів, за виїмком большевицького щоденника. Нам сказали, що було б дуже добре, якби всі часописи вийшли нормально і таким чином заспокоїли б населення. »Бо дійсно немає чого турбуватися. Вся небезпека була в тому, що большевики готували повстання, а японське командування, яке відповідає за порядок, не може дозволити цього одній малій партії...«

В дальших поясненнях про випуск часописів японський старшина сказав, що часописи можуть друкувати все, так як досі, за виїмком опису подій, що сталися. Відповідні офіційні інформації про ці події дістануть через японську пресову агенцію.

В японських офіційних інформаціях було сказано, що японська інтервенція і роззброєння урядових військ на всій території Далекого Сходу зумовлені тим, що комуністична партія хотіла захопити владу і роззброїти японські війська. »Очевидно, — писалося в цьому повідомленні — ми, японське командування, не могли безчинно чекати такої провокації«.

Комісар Лазо та інші були заарештовані у штабі фортеці, де вони готували повстання. Лазо не мав доступу до штабу округи, на чолі якого був полк Краковецький. Цей штаб був дуже лояльний до Земського уряду і його голови Медведева, ес-ера. Земський уряд складався з ес-ерів та меншовиків, комуністів у ньому, здається, зовсім не було.

Загально населення цілого краю прийняло згадані події зовсім спокійно; щоправда, було ними заскочене, але рівночасно раділо, що червоним не вдалося здійснити своїх плянів.

Большевиків, яким не вдалося втекти, японці заарештували. На допитах більшість із них не признавалась до комунізму. Комісара Лазо японці потім передали козакам отамана Калмикова, який наказав спалити його в льокомотиві.

Треба згадати й те, що невелика частина українських вояків, які брали участь у повстанні проти ген. Розанова в січні 1920 року, мала багато труднощів із штабом у Владивостоці. Большевики все намагалися обеззброїти їх і включити до звичайних військових частин у фортеці, тому стримували харчове та інше постачання для них.

Ця українська частина збереглася під час уряду адмірала Колчака завдяки тому, що після офіційної її ліквідації в 1919 році більшість вояків подалася до сіл, а старшини і невелика кількість вояків переїхали на Руський острів, де командування англійського генерала Нокса zorganizувало старшинську школу (в 1918 році) для перевишколу сибірської армії та ознайомлення її з модерними воєнними методами, головню зі зброєю, яку постачали для Сибіру союзні держави.

Під час повстання проти ген. Розанова 20 січня 1920 року, ця школа ген. Нокса, як називало її населення, брала в ньому активну участь. Ген. Нокс викликав вояків цієї школи, щоб ліквідувати повстання, але вони, прибувши пароплавом на наказ до міста, прилучилися до повстанців. Тоді українці були зібрані біля будинку Морського штабу і з допомогою Кириченка-Могилы, що був активним серед повстанців-моряків, дістали на третьому поверсі цього будинку велику кімнату для свого штабу. На чолі українських вояків був полк. Ф. Шешко. Тоді організовано інформаційний відділ (Українське Пресове Бюро), що складалося з Кравця і І. Світа, яке видавало кожного дня друковані на машинці інформації для місцевої преси і телеграфічних агенцій, що подавали їх для чужинецької преси. Ці відомості з позначенням «УПБ» зустрічались в усій пресі того часу і кілька таких нотаток збереглося донині в нашому архіві.

Руський острів — досить великий, розположений при вході до затоки Золотий Ріг, на березі якої є Владивосток. Острів має довгу і глибоку затоку Новик, у якій була морська база для кораблів Тихоокеанської фльоти. На горах були збудовані укріплення для захисту острова, а в глибоких тунелях приміщувалися військові склади всілякого постачання фльоти.

Автор цих рядків був у кількох місяцях цієї частини Владивостоцької фортеці та морської бази. В листопаді 1920 року навіть брав участь, як «довірений свідок» у нічній подорожі начальника штабу військ генерала Доманевського. Ген. Доманевський (пізніше виїхав в Європу) брав участь в організації нового протибольшевицького повстання. В той час большевики робили нові заходи для поширення своїх впливів серед війська і поліції, а Земський уряд утрачав свої впливи серед населення. Ген. Доманевський хотів добитися в американців підтримки для організованого протибольшевицького повстання. Ми відвідали американську радіостанцію, що тримала зв'язок з Вашингтоном, але позитивної відповіді не одержали. Потім генерал пішов через гори до свого помешкання на острові, а мені довелося самому дістатися гірською стежкою до затоки Ринда, де на мене чекав паровий човен

«Орлик». Щойно пізніше, десь у 1921 році, я довідався про завдання цієї подорожі. Мене рекомендував ген. Доманевському член Сибірської групи Г. Ч., наш особистий довголітній приятель. Отже, це була вже друга спроба організації сибірського повстання після поразки ген. Гайда.

Можна здогадуватися, що американці в той час не хотіли погіршувати своїх відносин з японським командуванням, що й так були дуже погані, як про це свідчать спогади ген. Гревса²⁶.

Згадана школа ген. Нокса дістала у своє розпорядження майно кол. Академії Генерального Штабу з Петрограду, на чолі якої був ген. Андогський. Академія ця була евакуйована до Владивостоку в 1919 році з Уралу, де вона опинилась під час війни; здається, її перевезли туди десь у 1915 році, коли почався великий німецький наступ на прибалтицьких землях.

У 1922 році знаменита бібліотека цієї Академії опинилась у руках японців, які «купили» її в ген. Андогського. Частина цієї бібліотеки потім була в Дайрені й належала до великої бібліотеки Південно-Манджурської залізниці. В цій бібліотеці було багато воєнних мап Російської імперії. Дісталися японцям і мапи зі штабу Приморської воєнної округи в Хабаровському.

²⁶) Ген. Гревс: «Сибірська авантюра», Нью-Йорк; є московський переклад, виданий у 1932 році (?).

У

СПРОБИ ПОЛІТИЧНИХ КОНТАКТІВ

*(Український Далеко-Східний Секретаріат. Отаман
Г. Семенов; японці й українці. Персональні знайомства
і враження. Сибірський уряд)*

Український Далеко-Східний Секретаріат за весь час свого існування, себто від III-го Всеукраїнського З'їзду на Далекому Сході (7 квітня 1918 р. в Хабаровську)²⁷ аж до заарештування більшовиками його членів (в листопаді 1922 р.) не робив спеціальних заходів, щоб порозумітися або й нав'язати співпрацю з японськими чинниками, хоч умовини для цього були добрі й легкі. Можна сказати, що в українців була певна нерішучість щодо справи зв'язків з чужинцями. Щойно після приїзду консула Ф. Твердовського ці відносини змінилися.

Головною причиною пасивності українців у взаєминах із чужинцями було те, що українські офіційні представники не хотіли в'язати свою діяльність із якоюсь чужою державою, що не відповідало ані інтересам українського населення Зеленого Клину, ані тодішнім політичним умовам. Адже треба мати на увазі, що присутність японських військ на території Далекого Сходу була наслідком того, що альянти першої світової війни вирішили інтервенювати на Далекому Сході й Сибірі, маючи певні завдання і взаємну угоду. США, хоч і погодилися, щоб в інтервенції брали участь японські війська, проте боялися, щоб вона (японська інтервенція) не перетворилася на постійну окупацію, зокрема Приморщини та північної частини острова Сахаліну.

Крім цього Японія, взявши участь в інтервенції, вислала найбільшу армію — понад 120 тисяч війська, не рахуючи фльоти та десантних відділів. Не будемо тут обговорювати складних тодішніх американсько-японських взаємин, скажемо тільки, що вони добре з'ясовані у відповідних працях, напр., Дж. Вінейке, Б. Ньюмана та інших (повний перелік цих праць даємо в бібліографії до цієї праці).

Українська політика в той час більше приділяла уваги французько-англійським воєнно-політичним організаціям і, деякою мірою, розраховувала на політичні американські симпатії. Під час діяльності українського консула Ф. Твердовського в 1918-1919 роках найбільші контакти були із французами. Як відомо, на чолі союзних інтервенційних військ був француз ген. Жанен, а крім цього і в самій Україні український уряд намагався нав'язувати контакти передусім із західними державами. Отже, Японія була віддалена від української полі-

²⁷⁾ «Українство на Далекому Сході», календар «Нова Україна».

Генерального Штабу генерал-хорунжий ВОЛОДИМИР
САЛЬСЬКИЙ.
Командуючий Армією Української Народньої Республіки.

哈爾濱に於けるウクライナ獨立指導機關居留民會支部

2. Український Національний Дім у Харбіні.

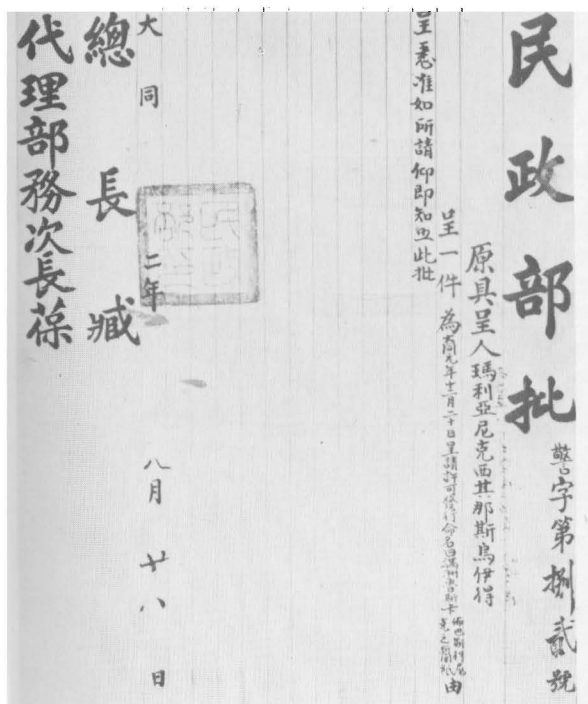

Управління Українського Національного Дому в м. Харбіні.
стоять: Ю. Шахрай, І. Світ сидять: М. Мілько, П. Яхно, Д. Барченко.

3. Адміністрація УНДому в Харбіні.

4. Українські актори в Японії.

5. Дозвіл на видання „Маньжурського Вістника” від Міністерства Внутрішніх Справ у Сінкінгу, Манджу-Го.

華露煙布承認条件

一、 蘇露 = СССР 3 張 5 2 下

一、 セリヨ 1 + シクライ 1 + ... 3 階 2 下

一、 石境 採、可 否 着 込 上 提出 檢

関、下

6. Дозвіл на видання мапи Зеленої України.

7. Виставка Української Преси в УНДомі в Харбiні.

味
えろ
カ
ザ
ツ
ク
ウ
ク
ラ
イ
ー
ナ

土
屋
光
巳

8. Обкладинка японської книжки про Україну.

John V. Bellet
Herby, Kanab.
July 1937(2)

康
德
三
年
二
月

極
東
蘇
領
ニ
於
ケ
ル
ウ
タ
ラ
イ
ナ
人

ウ
タ
ラ
イ
ナ
ニ
於
ケ
ル
反
政
權
運
動

！
本
年
自
一
月
至
八
月
末
日
實
例
！

9. Наголовки двох видань: „Зелена Україна” й
„Повстанча діяльність в Україні” (1936).

СПІЛКА УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ
У МАНЬДЖУ-ТІ-ГО.

Харбін, Новоторгова вулиця, ч. 9 Маньчжу-Ті-Го. Тел.

Харбін, 9 февраля 1935 г.

書明證

Удостоверение.

Настоящим свидетельствуется, что преподъявитель сего Иван Васильевич С В И Т, член Союза Украинских Эмигрантов в Маньчжу-Ти-Го-редактор украинской газеты "Маньчжурский Вестник" уполномочивается Союзом Украинских Эмигрантов в Маньчжу-Ти-Го для переговоров с соответствующими официальными учреждениями Правительства Маньчжу-Ти-Го и Японскими Властями по вопросам, связанным с жизнью и работой украинских эмигрантов в Маньчжу-Ти-Го.

Настоящее удостоверение скрепляется подписями и приложением официальной печати.

Правление Союза Украинских Эмигрантов
в Маньчжу-Ти-Го

Председатель - П. Яхно

Секретарь - З. Павловский

本會代理人 亞南實 氏 於 新 國 立 憲 法 下 充 任 之 職 務 爲 報 告 書 內 所 載 之 事 實 均 屬 實 情 且 經 本 會 會 員 公 同 議 決 認 爲 妥 當 特 此 聲 明 以 資 確 證 此 證 於 西 曆 三 十 五 年 二 月 九 日 於 哈 爾 濱 簽 發 駐 滿 洲 帝 國 哈 爾 濱 領 事 館 公 署 印 發 仰 祈 鑒 察 此 證 又 此 證 係 由 本 會 會 員 公 同 議 決 認 爲 妥 當 特 此 聲 明 以 資 確 證 此 證 於 西 曆 三 十 五 年 二 月 九 日 於 哈 爾 濱 簽 發 駐 滿 洲 帝 國 哈 爾 濱 領 事 館 公 署 印 發 仰 祈 鑒 察 此 證 又

10. Посвідчення І. Світові з японським перекладом.

上等總第八六號

在上海ウツライチ人協會承認並ニ該委員會ニ
對スル無國籍人護照發給事務歸納ノ件

昭和十四年四月八日

上海特別市長 竹下 府

上海特別市長 傳 宗 殿

在上海ウツライチ人協會、同中口ウツライチ人協會、同ウツ
ン人協會ヲ「在上海ウツライチ人委員會」ノ名ニ於テ兼任シ貴市
政府カ在上海ウツライチ人委員會ニ對スル無國籍人護照並ニ護照
發給事務取扱ヲ即日施行然ルヘキニト認ム

批 示

上海特別市政府 批字第 144 號

具呈人 高克爾人委員會

呈一件 為請准予備案所請命
員會自行接洽除函知
特務機關並分令社會
警察兩局知照外仰
即知照此批 由

呈悉准予備案所請命
員會自行接洽除函知
特務機關並分令社會
警察兩局知照外仰
即知照此批

中華民國 年 月 日

市長傅宗耀

12. Затвердження Українського Комітету в Шангаї,
1939 р. червня 24, ч. 144.

Павло П.Яхно и Иван В.Світ

Передрук з журналу "Новый Восток",
сторінки 61-64, Москва, 1925.

Беседа В. И. Ленина с японским корреспондентом Кацучжи Фусе, представителем газет „Осака Майници“ и „Токио Ници=Ници“ 4 июня 1920 г.

Тов. Ленин принял г. Фусе в Кремле в своем рабочем кабинете в присутствии заведывающего восточным отделом НКВД г. Вознесенского. Г. Фусе был первым японцем, с которым беседовал т. Ленин после Октябрьских дней, если не считать нескольких слов, которыми он обменялся в Ленинграде в Смольном в 1917 г. с японским послом Мейдзи Унида во время коллективного протеста дипломатического корпуса в связи с арестом румынского посланника Дьяманди.

Г. Фусе, приехав в Россию, предполагал увидеть т. Ленина, после трехлетних беспрерывных напряженных его работ и особенно вследствие полученных ран, сильно физически изменившимся. Однако, предположения его не оправдались. Г. Фусе описывает свои впечатления о Ленине так:

„Теперь я сижу перед ним и смотрю на него; он выглядит попрежнему здоровым, крепким, простым и живым. Когда я смотрел на его круглую, крепкую, лысую голову, на маленькие карие сверкающие глаза, крепко сжатый рот с коротко подстриженными усами, и нечаянно вспомнил одну статью Троцкого, в которой тот, характеризуя Ленина, пишет: „Ленин похож на крепкого умного мужика, которого словами не проймешь и фразами не обманешь“. Одновременно я вспомнил и то, что мне как-то раз один коммунист говорил: „Ленин своей наружностью несколько похож на японца“. Действительно, и я замечал в чертах его лица что-то близкое нам, что то восточное, по-моему, не только в одной наружности, но и в характере его есть не мало восточного героизма. Некоторые большевистские лидеры в характеристике Ленина особо подчеркивают, что в Ленине есть удивительное сочетание теоретика и практика. Я бы к этому прибавил, что в Ленине есть и замечательное сочетание качеств героев западного и восточного типов. Неудивительно поэтому (?), что недавно в пятидесятилетний юбилей к нему обращались с поздравительными адресами пролетарии не только европейских, но и азиатских стран, а китайские рабочие приветствовали юбиляра национальными стихами“.

Тов. Ленин встретил Фусе словами, что очень рад его видеть и что, несмотря на все, что произошло в последние дни между Россией и Японией, и на то, что некоторые круги Японии все еще стоят на непримиримой позиции к Советской России, он все-таки смотрит на будущие отношения обеих стран оптимистически. „Советское правительство признало независимость буферного государства, и это, я надеюсь“—сказал Ленин,—„в ближайшее время поможет восстановлению мира на Дальнем Востоке“. Фусе, приступая к интервью, задал Ленину вопрос: „Осенью прошлого года Вы сказали, что трудности уже позади, разве Вы не предвидите впереди больше трудностей?“.

Ленин: „Я это говорил в том смысле, что мы самые большие трудности пережили; но, конечно, перед нами предстоит еще много трудностей!“.

Вопрос Фусе: „Вы говорили, что капитализму для перехода от феодализма понадобилось много лет, а потому социализму понадобится также много лет на переход от капитализма. Скажите, какой срок приблизительно на это понадобится?“.

Ленин: „Трудно определить срок вообще; чтобы свергнуть старый строй,—не надо много времени, но создать новый строй в короткое время невозможно. Мы приступили к осуществлению плана электрификации промышленности и земледелия, без электрификации коммунистический строй—неосуществим, а наш план электрификации составлен на срок в десять лет при самых благоприятных условиях; вот это наш минимальный срок для создания нового нашего строя“. Затем Ленин задал Фусе ряд вопросов о земельных и классовых отношениях в Японии.

Что представляют в Японии помещики? Какое положение в Японии безземельного крестьянина? Существуют ли крестьянские организации? и т. д. Затем Ленин заинтересовался состоянием в Японии электрификации, народного образования, а также тем, как в Японии относятся к детям. Когда Фусе сказал, что в Японии берегут детей больше, чем на Западе, Ленин заметил: „это весьма важно, ведь в самых, т. е. цивилизованных странах Европы, даже в Швейцарии, еще не совсем уничтожен, например, обычай бить детей в школах“. После этого Фусе задал т. Ленину снова ряд политических вопросов.

Фусе: „Как вы представляете себе добрососедские отношения между социалистическими и капиталистическими государствами?“.

Ленин: „Наши условия о сожительстве с капиталистическими странами изложены подробно в проекте договора, который недавно американский представитель Буллит опубликовал в Вашингтоне. Эти условия очень невыгодны для нас, державы же из-за этого сделали предположение, что мы готовы на уступки, т. е. слабы, и начали интервенцию, в результате которой все они потерпели полное поражение. Мы разбили Колчака, Юденича и Деникина основательно“.

Фусе: „Где коммунизм может иметь больше шансов на успех, на Западе или на Востоке?“.

Ленин: „Настоящий коммунизм может иметь успех пока только на Западе, однако, ведь Запад живет на счет Востока; европейские империалистические державы наживаются, главным образом, на восточных колониях, но они в то же время вооружают и обучают свои колонии, как сражаться, и этим Запад сам роет себе яму на Востоке“.

Фусе: „Каковы ближайшие задачи Советского правительства?“.

Ленин: „Во-первых, побить польских помещиков, во-вторых, добиться прочного мира, затем, в-третьих, развивать нашу хозяйственную жизнь“.

Беседа продолжалась минут двадцать, в течение которых с лица Ленина ни на минуту не следила добрая и широкая улыбка.

Беседа, особенно простота и добродушие т. Ленина, произвела на г. Фусе, по его словам, невыразимо глубокое впечатление.

Направляясь к выходу из Кремля, г. Фусе сказал т. Вознесенскому: „Это самая интересная беседа с самым простым собеседником за все время пребывания в Москве. С самого начала русской революции я в своих корреспонденциях из Ленинграда обращал самое серьезное внимание читателей на Ленина, как на человека, которому суждено играть решающую роль в судьбе революционной России. Никто из революционных деятелей не произвел на меня такое сильное впечатление, как Ленин. Я оценивал личность Ленина, силу его влияния и значение его роли в революции в форме до того решительной, что некоторые русские белые газеты обрушились на меня с критикой, что я из объективного и беспристрастного журналиста, как бы незаметно для себя, превратился чуть ли не в поклонника и ценителя талантов Ленина. Однако, теперь, приехав в Москву, после двухлетнего отсутствия из России и лично побеседовав с самим Лениным, я о нем могу только подтвердить то, что сообщал из Ленинграда. Да, Ленин—это душа большевизма. В его руках сосредоточены все главные нити революции не только одной России, но и всего мира. Он же вертит ось мирового социалистического движения. Он же глава пролетарской диктатуры, он же великий испытанный стратег“.

Ниже мы приводим по поводу той же беседы г. Фусе с т. Лениным чрезвычайно характерные подробности, по воспоминаниям т. Вознесенского.

„Интервью с японским корреспондентом было весьма своеобразно. Не успели сесть, как тов. Ленин, придвинув свое кресло вплотную к г. Фусе, засыпал его вопросами: „Каково у вас положение безземельного крестьянина? Как и сколько он платит помещику? Какие у вас помещики? Сколько десятин у среднего и у крупного? Есть ли крестьянские организации?“ Фусе покорно давал ответы. „А вы сами из какого класса, интеллигент?“— „Я сын мелкого помещика“,—ответил японский корреспондент. „То-есть, сколько же десятин у вашего отца?“—допрашивал Ильич г. Фусе. Тот называл в японских мерах. Ленин настаивал на переводе в десятины. Оказалось, несколько десятков. „Позвольте, позвольте“—живо возразил Ленин—„так это совсем не мелкий помещик; для Японии это уже средний, почти крупный землевладелец. Значит, вы буржуйчик“. Не замечая смущения корре-

спондента, Ленин перешел к электрификации Японии и был поражен, узнав успехи этой отрасли в Японии и повсеместное распространение электричества с утилизацией горных рек. Затем он перескочил на народное образование и снова засыпал Фусе вопросами: „Когда у вас введено всеобщее обязательное обучение, до скольких лет, есть ли у вас безграмотные?“ „Счастливая страна“—воскликнул Ильич на ответ Фусе, что в Японии безграмотных почти нет. „Ну, а вот, правда ли, что у нас никогда не наказывают детей, не бьют их; я об этом где-то читал“. „Да,—ответил Фусе,— у нас не бьют детей, у нас в своем роде культ детей, как основа всей семьи и государственности“. Тов. Ленин подумал и сказал: „Тогда вы не только счастливый, но и великий народ. От этого пережитка, варварского пережитка применять в воспитании наказание не забавились даже, так называемые, передовые страны Европы“. Затем, подумав и испытующе глядя на своего собеседника, Ленин спросил: „И так-таки у вас в Японии даже шлепка детям не даю?“—„Нет,—решительно возразил Фусе: „мы никогда не бьем детей“. Ленин откинулся назад, вопросительно посмотрел на нас обоих; я тоже подтвердил, заявив, что был в Японии еще ребенком и имел японскую няню.—„Да“,—закончил Ленин: „это замечательный народ, это настоящая культура“...

Фусе поспешил вынуть свой вопросный лист и начал интервьюировать. Когда мы спустились по лестнице, Фусе спросил меня: „Собственно говоря, кто кого интервьюировал, он меня или я его“, и вытер выступивший на лбу пот“.

『ウクライナ＝日本関係』 (梗概)

ジョン・V・スウィート

本書は、これまでほとんど理解されず、また従来の歴史書の中でも不十分にしか扱われて来たが、た日露戦争―第二次世界大戦期のウクライナ人と日本人の関係を明らかにしようとする1つの試みである。

本書は3部より成る。第1部は、おおむねお互に関連を持たぬ諸々の歴史的な出来事の描写に当てられ、第2部は1932―1941年の時期、第3部は1941―1945年の第二次世界大戦の時期を扱う。

本書は、1920―1945年の間に蒐集された資料に基づいて書かれた。その情報の多くは、著者の個人的な観察及び支隊によって集められた材料と、ニューヨーク公共図書館、国会図書館、シアトルのワシントン州立大学所蔵

の資料に基づく。これらの資料の中には、個人的な日記、書簡、文書及び新聞など当時の定期刊行物の記事などが含まれる。ただし、多くの興味深い諸事実の詳細については、資料があまりに龐大であるため、本書からは割愛した。

なお、多くの事件及び政治的な諸問題についての解釈は、もとより著者のものであり、それ故、個人的な偏見を反映しているかも知れない。問題点とあの様に密接な関係を持った著者にとって、中立である事は困難であるからである。特に、堀江氏 K. K. Horie との議論のほとんど全てについて、その感が深い。氏は、氏が南滿州鉄道株式会社の代表をしていた1924年以來の著者の友人である。当時氏は、滿鉄の招きで南滿州の2週間にあたる見学旅行をした外国人記者団を援助した。1933-1934年には、氏は滿州のハルビンの日本軍事使節団のウクライナ問題に関する顧問をしていた。後には、ハルビンの滿州国外務省外交

局の職員と成った。

ウクライナ人と日本人との政治的な接触は日露戦争の時代に始まった。当時、キエフで教育を受け、ハツイ選出の上院議員であった故ラッセル博士 Dr. Russell は日本を訪れ、捕虜問題に関して反口シヤを内容とする出版活動を開始した。

第1次世界大戦の時代、そして1917-1921年の時期には、ウクライナ人はウラジオストックなど極東の諸地域で日本人との接触を持った。1918-1922年における連合軍のシベリヤ出兵の時期には、日本の軍事・外交関係者との新たな接触が持たれたが、それが持つ意味は大きなものではなかった。

1922年10月以降、接触は、シベリヤをロシアから分離する事を目的とするシベリヤ独立運動の参加者を通じて行なわれた。1920年極東共和国の樹立が宣言され、モスコ-共産党及び政府は、レーニン及びトロツキーの同意

の下に、この共産国を承認した。(大阪毎日
の通信員布施勝二による1920年6月4日のレ
ーニンとの会見記事参照。この記事は "Novy
Vostok" (Moscow 1925) pp. 61-64 にも再録
されている)。1922年赤軍は極東共産国を一
掃し、その地域において広範な政治的追放活
動を開始した。極東の占領活動は、ウボレー
ヴィツチ同志 Comrade Uboevich の指揮する赤
軍によって行なわれた。(ウボレーヴィツチ
は、のち1930年代の大追放期にスターリンの
命令で處刑された。) モスクーは、極東にお
いて活動したウクライナ人を審査し處罰する
ため、千々に特別法廷を派遣した。公聴会は
1923年12月に開始され、1934年1月7日まで
に判決が下された(死刑1名、投獄約20名)
。投獄された者達の内2名はのちに脱走し、
またペトロ・ハロヴィ Petro Harovy に対する
死刑の判決は、のち彼が農民階級の出身であ
るとの理由から、終身刑に減刑された。
1924-1926年、ウクライナ人は、その地方

の中国官庁から、ハルビンのウクライナ・クラブを返却してもらうため努力した。1918-1919年に建設されたこの美しく巨大な建物と其の近接地は、中国軍によって没収されていた。北京の中国政府に対する抗議は部分的に成功し、ジュネーヴの中国大使は、ウクライナ亡命政府の長官であったシユルヒン教授 A. Shulhin に、資産が返還されるであろう事を保証した。しかし、ハルビンの中国行政機関は北京からの命令を実行する事を拒絶した。

ウクライナ人は、1931年国際連盟のリットン調査団が満州を訪れた時、この調査団にもウクライナ・クラブに関する抗議文を送付した。リットン卿の調査報告は、1932年12月6日に国連で討議されたが、ウクライナ人にはいかなる成功^ももたらさなかった。

モスクーの極東地域のウクライナ人に対する政策は、1918-1922年ウクライナ本土に対してとりかた政策と同様のものであった。まず彼等は、ウクライナ人の独立を認め、領事

館業務の交換を行ない、トウワルドフスキー P. Twardovsky をハルビンのウクライナ領事として承認した。のち、外務長官チチエリン T. Chicherin は、ウラルの"戦時地帯"を經由しての旅行をするため、特別の命令を出した。それよりしばらくの後、モスコーは極東における全てのウクライナ人の活動に終止符を打つ事を命令し、最終的には200名以上の主なウクライナ人が逮捕された。これによって、極東地域のウクライナ人達を代表していた極東秘書局は廃止され、多くの職員が裁判にかけられた。

1931年、ウクライナ人の政治的活動が再び表面化した。ウクライナ七命政府の代表者である、タタールスキー V. Mursky は、イスタンブールの日本大使館付武官ときわめて重要な接触を持った。この接触の結果、ウクライナ七命政府の軍事長官である、タサルスキー大将 V. Salsky と柳田大佐とのワルシャワでの会談が実現し、ハルビンのウクライナ人を援助す

る問題について議論が開始された。この会談と、その他の政治的・外交的措置との結果、ハルビンのウクライナ・クラブはその所有者達に返還された。

同じ頃、著者は友人で歴史家の北川教授、それにハルビンの日本研究所の文学・言語の教官であった清水教授を通じて伊村氏に紹介された。満鉄ハルビン支部経済局の職員であった氏との間には、多くの議論がとりかわされた。氏は、ソ連及びシベリヤの諸々の外国人達の持つ問題点について深い関心を持っていた。氏との間には、1926年に中国人に没収されたさきのハルビンのウクライナ・クラブの問題、またハルビンでのウクライナ人の活動も再確立するなどの計画などが議論された。これに加えて、1917-1919年シベリヤ政府の財務長官であったミハイロフ氏 I. A. Michailov からも援助が得られた。著者は、1921年、ウラジオストックにおいて氏に始めて会った。当時氏は、ハルビンの中国東部鉄道経済局の

局長をしていた（この鉄道は1924年10月、ソ
ヴィエト政府によつて没収された）。氏は、
その助言と、日本人に対する影響力とによつ
て著者を援助した。

結局、ウクライナ・クラブはハルビンの日
本軍事使節団の援助によつて、ハルビンのウ
クライナ人植民地の代表者達に返還された。

使節団の団長であつた松原大佐は、1933年11
月15日、この返還に関する特別の覚え書を発
行した。興味深い事實は、この覚え書が新聞
や電報代理店を通じて広く配布されたもので
あつたにもかかわらず、1937年、日本の検閲
官が、著者がその著 *Ukrainian National Home*”
の中でこの覚え書に言及した事をとがめ、こ
の書を没収した事である。この書の権利を回
復するため多くの抗議をし、種々の試みをし
た結果、この書のごく少数が市場にかえされ
たが、その書がら覚え書のテキストの部分の
みは削除されていった。

北川教授は、のち日本に帰国し、東京の汎

トルコ協会の会長に指名された。この協会はシベリヤ及び極東に居住したウクライナ人の著しく正確な分布状況を扱ったまわめて興味深い北アジアの地図を出版した。著者は、北川教授が1935年にハルビンを訪れた際この地図を見ながら、その工本を入手する事はできなかった。のち、堀江氏からこの地図の外国人への販売が禁止されていた事を知りえた。

1933年11月から1935年4月まで、ハルビンのみならず満州全域、また天津、上海及びヨーロッパにおいても、ウクライナ人と日本の外交官達との友好関係が保たれた。しかし、1936-1937年日支事変の開始と共に、全ての日本の政策は変化した。この時代には、多くの政治的右不一致が相ついで起り、また、日本人達は満州での地位から移動させられ、ウクライナ人に友好的であった若干の人々も転動を命ぜられた。ウクライナ人の週刊新聞"The Manchurian Herald"の編集局にも強い圧力がかけられ、1937年には地方警察当局によ

て廢刊に追いこまれた。廢刊については抗議
がなされたが、編集者はその申し立てを実現
する事ができなかった。

日本の満州における政策は徹底的に変化し
、同時にロシア人亡命者達の右翼的君主制主
義者と、ロシア・ファシスト党との間に密接
な協力関係が見られた。この様な状況下に、
ウクライナ人がその反ロシア活動を展開する
余地は、もはや残されていなかった。

最後の1937-1945年の時期、満州及び中国は
日本の軍事的占領下にあった。自らの組織を
ロシア人亡命者達及び日本人の支配下におか
れない事のためウクライナ人の努力は微力
であった。ただ上海では、組織する自由がな
お存在し、隔週の新聞が1944年まで発行され
た。当時、モスクーと日本の間には協定が存
在したが、それにもかかわらず上海における
日本人のウクライナ新聞に対する検閲は、き
わめて寛大であった。この新聞には、ただ単
に反ソヴィエト・反ロシアを内容とする記事

が掲載されたのみでなく、ドイツの占領下に
置かれたウクライナ地域におけるドイツの
政策に対する批判の文章も掲載された。しか
し最終的には、この新聞はソヴィエト領事館
と、上海の日本人特別局長をしてい丸里木
大佐の支配下にあり、たにシヤ亡命者協会から
の強い圧力の結果、印刷所を見つける事がで
きなくなり、廃刊された。

(1972年4月)

тичної акції, а самі українці не старалися використати можливості нав'язування з японцями знайомств, хоч це була дуже легка справа, зокрема у Владивостоці.

У Владивостоці розташувалися штаб японських експедиційних військ, японська воєнна і дипломатична місія. В кожній із тих установ були працівники, завданням яких було нав'язувати потрібні зв'язки з місцевими політичними установами. Особливо виявила свою діяльність у тому напрямі японська воєнна місія, головно почавши з 1921 року, коли на її чолі був полковник Гомі. Вона, ця місія, висилала своїх представників у різні місцевості, зокрема на Забайкалля, коли уряд адмірала Колчака вже ліквідувався, а його армія повільно відступала на схід — на Приморщину.

На початку революції, як ми вже згадували раніше, японці мали найкращі інформації про події і положення на Далекому Сході. В той час, коли наприкінці 1919 року в Іркутську заарештовано адмірала Колчака, фактична влада на цьому великому просторі від о. Байкалу до Владивостоку опинилася в руках різних урядів: на Забайкаллі був от. Г. Семенов, а на Приморщині був командуючий військами округи ген. Розанов, який 20 січня 1920 року втік із Владивостоку разом із групою своїх співробітників. Його зліквідувало повстання і влада перейшла до рук Земської управи, що стала обласним урядом на чолі з есером Медведевим. На Амурщині був свій власний уряд.

Український Далеко-Східній Секретаріат мав певні надії на співпрацю із Земським урядом у Владивостоці, але вже в березні-квітні 1920 року виявилось, що така співпраця неможлива. Як соціал-революціонери, так і соціал-демократи, що були членами уряду, а також і ліві члени цього уряду, не виявили жодного заінтересування в налагодженні стосунків з українцями. Секретаріат був розчарований і почав шукати інших шляхів до поширення своєї праці.

Ліві партії і їх керівники вживали всіх заходів, щоб примусити японців вивести свої війська з території Далекого Сходу, але, очевидно, не почували себе настільки сильними, щоб почати відверту війну з японцями.

На Забайкаллі на чолі місцевого уряду був командуючий військами отаман Г. Семенов, що спирався на місцевих козаках, які були вирішальною місцевою силою і становили більшість населення. Бурят-монголи тримались осторонь і не втручалися до політичних справ країни. Пізніше вони взяли активну участь у створенні Далеко-Східньої Республіки й були досить важливим чинником. У цьому їм допоміг вдомий діяч Лукс (лотиш), що в той час був міністром національностей.

Отаман Семенов організував свою адміністрацію, мав установу, побудовану до народного представництва, але домінуючою його силою було добре зорганізоване забайкальське козаке військо. Військовий контроль усього життя був дуже сильний і всілякі вияви політичної активності, зокрема лівого напрямку, негайно ліквідувалися. Проте існування

різних національних організацій, в тому й українських Рад, та їх діяльність не натрапляли на жодні перешкоди, навпаки, отаман Семенов саме в них шукав підтримки. У заявах до преси він підкреслював необхідність співпраці між різними національностями. Зокрема робив заходи щодо співпраці з українцями, уважаючи їх за важливий чинник на Далекому Сході.

Але в Чіті було багато залишків різних урядовців кол. уряду Колчака та старшин його армії, вони «примкнули» до отамана Семенова і його адміністрації та почали репресії серед населення. Це привело до того, що населення зненавиділо адміністрацію от. Семенова і почало бунтуватися. Сильні своєю кількістю, досі нейтральні супроти влади от. Семенова, бурято-монгольські громади стали осередком бунту проти нього і його оточення, отже справа повстання стала тільки питанням часу. Участь большевиків у цьому повстанні була мінімальна, хоч вони й захопили в повстанській централі головні позиції. В цьому їм допомогла активність червоної армії, що наступала в Сибіру. Але дальший наступ большевиків був здержаний біля Верхне-Удинська (тепер Улан-Уде), бо японське командування вислало назустріч з червоними своїх делегатів, членів військової місії на чолі з майором Міяке. Пізніше той японський майор робив дуже часті поїздки на Забайкалля і брав активну участь у японських заходах здержати большевиків на лінії острова Байкалу.

Японці висунули домагання, щоб на Забайкаллі не було жодних червоних військових частин. Японці на Забайкаллі мали біля 25-30 тисяч війська, добре озброєного, розташованого в певних стратегічних місцях, з повним забезпеченням зв'язку з сусідньою Манджурією. Цей виступ японців гальмував усунення уряду отамана Семенова; були також і деякі громадські групи, що висували проекти створення тимчасового уряду на засадах коаліції, але командування партизанських відділів області відмовилося від участі в такому уряді.

Тим часом з Іркутська почалась жвава політична акція групи большевиків на чолі з М. Краснощоким, пропагуючи створення буферної держави на схід від озера Байкалу. Ця большевицька група була переконана, що за наявності значних японських сил і, головне, за майже повної відсутності робітничих кадрів не можна провести советизації Далекого Сходу. До того ж вони брали до уваги й той факт, що селянство й козаке населення, а також і буряти та монголи були проти запровадження большевицької системи. Крім цього населення Далекого Сходу мало дуже мішаний національний склад, в якому українці становили значну частину, зокрема на Приморщині та частині Амурщини, а українці, як відомо, виявляли проти-большевицькі настрої. На Далекому Сході не було зубожілого селянства, тому й не було таких підстав для большевицької революції, як в європейській частині кол. Російської імперії. Краснощок і його група підкреслювали і той факт, що большевицька партія не має ані кадрів, ані значних партійних сил, щоб перебрати у свої руки адміністрацію на такій великій території, як Далекий Схід.

Краснощоков запропонував Москві утриматися від советизації Далекého Сходу та піддержати місцеві сили для створення буферної держави на території від острова Байкалу до Владивостоку на сході, в основі якої повинна бути буржуазна демократія, з участю в уряді членів большевицької партії.

Він (Краснощоков) мав у Москві свого особистого приятеля, Л. Троцького, що дуже полегшувало йому працю. Але зустрів великий спротив не тільки з боку Москви, а також і з боку своїх партійців у Дальревкомі та, щонайголовніше, з боку большевицької централі в Сибірі. Завдяки впливам Троцького та заявам японців, він одержав остаточну згоду від Ради Народних Комісарів у Москві на реалізацію свого плану, себто на створення буферної демократичної республіки.

Цим рішенням Москва перекреслила всі заходи особистих та принципових ворогів Краснощокова. Сприяло Краснощокову й те, що большевики в той час не мали відповідних мілітарних сил, щоб справді примусити японців залишити країну, крім цього на Далекому Сході не було доброї організації большевиків.

Партизани, від імені яких виступали большевики, не були під їх повним контролем. Серед селянства виявлявся сильний спротив проти будь-якої комуни, особливо на різних з'їздах, як про це свідчить, напр., з'їзд у Пещано-Озерському на Амурщині та бойовий спротив козацтва в усіх трьох областях Далекého Сходу; козаки просто не визнавали большевиків і вважали їх за ворогів населення.

Японці під час розвитку цих дуже важливих подій виявляли не тільки заінтересування внутрішньою ситуацією Далекého Сходу, а й вміло використовували фактичне існування кількох урядів цього краю. Коротко кажучи, все складалося в некористь большевиків і тільки відсутність добрих політичних провідників із ясними планами на майбутнє перешкодила створити міцний авторитетний уряд для Далекého Сходу.

В таких маркантних умовах постала Далеко-Східня Республіка зі своєю дуже цікавою, добре укладеною конституцією та поміркованим урядом. Большевицька партія (не ціла, а її частина) робила все, щоб скомпромітувати Краснощокова та усунути його, робила спроби перебрати контроль над далекосхідньою армією, але зустрічала значний спротив.

Після скликання Установчих зборів Далеко-Східньої Республіки 12 лютого 1921 року, внутрішня боротьба зміцнилася; вона особливо загострилася, коли члени т. зв. групи селянської більшості почали гостро критикувати большевиків за їх безпринциповість і саботування праці народного представництва.

Тим часом у Владивостоці біля Українського Далеко-Східнього Секретаріату гуртувались українські організації і громади, відбувалась підготовка до активної участі у виборах до Установчих зборів Далеко-Східньої Республіки, що мали відбутися у Чіті. Завдяки заходам українських громад вдалося обрати 41 делегата, а крім цього значна кількість українських делегатів була членами т. зв. селянської біль-

шости. Фактом є те, що большевикам на Установчих зборах не вдалося досягнути більшості, вони ледве одержали 15 відсотків усіх місць, а селянська більшість мала понад 70 відсотків, як бачимо з показників праці Г. Гортона²⁸.

Українська праця в той час була досить тяжка і складна, бо на цілому Далекому Сході не було стабільности — уряди мінялися часто й несподівано. Так 26 травня 1921 року у Владивостоці мала група військових зробила повстання і уряд Земської Крайової Управи розвалився; на його місце прийшов уряд братів Меркулових — поміркованої правої групи на чолі з С. Д. Меркуловим, визначним економістом, досить толерантним. Але інші члени його уряду були другорядними діячами. Цей уряд підтримували військові частини кол. капелівської армії (її залишки з Сибіру) на чолі з ген. Вержбіцьким. Згадана армія мала ще біля 20 тисяч вояків і старшин, а її основою були дивізії Іжевська і Воткінська, зформовані з робітників двох заводів, що продукували зброю. Робітники цих заводів у 1918 році зробили повстання проти большевиків і потім приєдналися до сибіряків, створивши найкращі протисоветські військові частини. Але пізніше до їх складу ввійшло багато реакційних елементів і вони затратили свій первісний характер.

Ця армія, відступаючи, пройшла довгий шлях з Уралу через увесь Сибір аж до Тихого океану, як залишки колись добре організованої бойової армії Сибіру, до якої під час уряду Колчака приєдналося багато старшин-утікачів з опанованих большевиками територій, а також і тих, що сиділи тихо в різних закутках, чекаючи безпечного кінця сибірського повстання на весні 1918 року. Під час свого відступу з Сибіру в 1919-1920 роках вона зазнала великих утрат, але цікавим є той факт, що большевикам — не зважаючи на всі їхні заходи — не вдалося зупинити її відступу, що відбувався під керівництвом головнокомандуючого генерала Попеляєва (потім він загинув, коли з малими військовими частинами відійшов на північ для партизанської дії).

Наблизившись до Забайкалля, командування цієї армії хотіло перейти Маньчжурію, щоб дістатися на Приморщину. Китайська адміністрація погодилася на її переїзд у військових потягах, але місцевий тодішній уряд у Владивостоці (Земська управа) ще не був вирішив, чи пустити цю армію на свою територію. Тоді відбулися дебати Народного Зібрання, бо місцевий уряд боявся, що ця армія — розташувавшись на його території — буде втручатися у місцеві справи і внесе реакцію до демократичного устрою, що почав скріплюватись. Усі ці побоювання пізніше виправдалися. Все ж таки Народне Зібрання, після довгих вагань, просто з гуманітарних причин, погодилося на приїзд цієї армії на Приморщину. Фактично перші ешелони цієї армії вже були почали просуватися, ігноруючи місцеву владу. Впродовж зими 1920-21 років вона була ще в русі й поволі займала різні

²⁸) Norton H. K.: "The Far Eastern Republic", London, 1923.

вільні касарні, налагоджуючи одночасно справу харчування та встановлюючи контакти з японським командуванням.

Тому, що в той час власні військові сили Земського уряду були дуже обмежені, а частина їх була під большевицьким контролем. есерівські та інші партійні діячі дивились на присутність капелівської армії з певною надією, що може з її допомогою треба буде вдержати демократичний устрій, захищаючись від упертої большевицької акції, що перекинулася у той час на села, обминаючи таким способом японські проти-большевицькі заходи.

По всій Приморщині пожвавилась партизанська активність. На залізниці почались саботажі, нищення мостів, переривання рейок тощо, наслідком чого було багато менших і більших катастроф потягів. Крім японських військ, що охороняли залізницю, були також і військові стежі армії Земського уряду, але їх було мало і вони майже не брали участі в боротьбі з партизанами. Таку ситуацію використали у своїх переговорах з японцями представники ген. Вержбіцького і капелівці й підтримали повстання братів Меркулових.

В Народнім Зібранні сталися великі зміни — большевицькі та ліві делегати просто виїхали геть із Владивостоку. Уряд устатимувався, запроваджено порядок, армія перебрала охорону важливих установ і транспорту. Місто, як відомо, мало великі склади всілякої зброї та різних бойових припасів, що з 5 квітня 1920 року перейшли під повну контроль японців. Японське командування видавало зброю для військових відділів тільки в обмеженій кількості, переважно для військових вправ та охоронних завдань, а одночасно вимагало повних інформацій, хто і як користувався цією зброєю. Таке становище японців було спричинене тим, що большевики перед квітнем 1920 року готували повстання проти японських військ.

Коли ж мова про українські політичні заходи в той час, то вони провадилися на Забайкаллі та у Владивостоці, про інші місцевості не маємо відомостей.

В Чіті (Забайкалля) існувала Українська Забайкальська Округна Рада, на чолі якої був С. І. Шведин — людина досить широких поглядів, колишній член партії есерів, але від вибуху революції в 1917 році належав до українських організацій і став одним із провідних лідерів у Чіті. Був добрим промовцем, умів переконувати інших і швидко орієнтувався в складних політичних справах. Його минула участь у політичній партії есерів дала йому добру школу, але одночасно відбилася і на його ставленні до московських політичних діячів. Він не відмовлявся категорично від співпраці з ними, коли, як йому здавалось, з того була будь-яка користь, не робив рішучих заяв і завжди лишав певну можливість для своїх майбутніх виступів.

Серед визначних членів тодішньої Української Забайкальської Округної Ради був також П. В. Марчишин, що пізніше став віце-міністром в уряді Далеко-Східньої Республіки. Слід згадати і громадського діяча Василя Козака, кол. голову Української Забайкальської

Окружної Ради, що після ліквідації большевицької влади в 1918 році уповноважив полк. Сліщенка формувати українські військові частини на Далекому Сході. Полковник Сліщенко виїхав тоді до Манджурії і робив заходи для формування українських військових частин, але зустрів спротив з боку військової адміністрації на Східно-Китайській залізниці, де в той час панували реакційні настрої.

Не маємо точних відомостей, хто познайомив С. Шведина з отаманом Г. Семеновим, але можна припускати, що це сталося завдяки посередництву забайкальських козаків, між якими він мав знайомих. Забайкальські козаки ставилися до українців із симпатією, як до антибольшевиків. Мабуть тому, українські організації не зазнали жодних репресій з боку адміністрації от. Семенова як у Чіті, так і на цілому Забайкаллі.

Японська воєнна місія в Чіті виявляла також значне зацікавлення життям та бажаннями різних національних груп на Забайкаллі, головню бурятів і козаків, але також і українців. Урядовці цієї місії відвідували окремі національні групи, цікавилися їхнім життям і вивчали своє ставлення до урядів (кажемо «до урядів», бо ж мова йде про кілька урядів, які змінювалися не тільки тут, а й в інших областях Далекého Сходу).

С. Шведин, як голова Української Забайкальської Окружної Ради, зустрічався і з японцями, і з людьми з оточення от. Семенова. Він досягнув певного порозуміння з ними щодо активної української політичної співпраці. Завданням Шведина було вивести українську політичну діяльність на зовнішній форум, зміцнити українські позиції в різних питаннях і, в потребі, вести розмови з існуючими урядами. На нашу думку, така політика в той час, зокрема на Забайкаллі, була слушна, бо українців там було дуже мало і доводилося оперувати, головню, українськими інтересами на Приморщині та Амурщині. Заходи з боку українців безперечно мали своє значення в час формування міністерства національностей Далеко-Східної Республіки. Адже не можна було ігнорувати українців, коли навіть «реакційний» отаман (Семенов) давав українцям автономію.

Як виявилось пізніше, договороення з отаманом Семеновим мало такий характер: українські організації Далекého Сходу будуть підтримувати уряд федерального типу, що його мав створити отаман; українці зорганізують свою сітку національних комітетів. Одночасно (українці) матимуть можливість організувати свої військові частини для боротьби з большевиками. Останнє мало важливе значення для японців, як це видно було із становища представників японської воєнної місії у Чіті.

Отаман Семенов мав оголосити декларацію про формування майбутньої влади та про надання українцям національно-територіальної автономії (Приморщина, властивий Зелений Клин, мала мати свою, цілком українську адміністрацію, за виїмком м. Владивостоку, де адміністрація мала бути організована спільно з урядом). Крім цього

от. Семенов мав фінансово піддержати працю українського руху на Далекому Сході через кооперативну централю «Чумак», використовуючи її систему відділів та філій.

Для реалізації цих завдань С. Шведин, як ми вже згадували, був вислав до Манджурії полк. Л. Сліщенко і капітана Ф. (?), але їхня місія вздовж лінії Східньо-Китайської залізниці не принесла успіху, бо місцеві українці ставилися до от. Семенова вороже, уважаючи його за представника крайньої реакції. Така сама опінія про от. Семенова була і у Владивостоці.

Не спинаємося тут на оцінці діяльності от. Семенова, згадаємо тільки, що вона широко з'ясована в різних публікаціях, які освітлюють цей період історії громадянської війни в Сибірі та на Далекому Сході. Проте слід підкреслити один позитивний факт: його діяльність спиралась на антибольшевицьких настроях козацтва і українського населення, а також селянства взагалі, що виявилось в Установчих зборах Далеко-Східньої Республіки в 1921 році. Відсутність більшої кількості зубожілого селянства і робітництва була великою перешкодою для большевицької пропаганди. Можливо, що от. Семенов непотрібно дозволяв багатьом із його старшин проводити часом зайві жорстокі репресії проти симпатиків большевиків і їх поплентачів, що большевики використовували у своїй пропаганді й акції проти нього.

Для українців позитивним було те, що от. Семенов, мавши владу на Забайкаллі, проголосив «Грамоту до українського населення на Далекому Сході». Щоправда, ця грамота і діяльність С. Шведина були потім одним із пунктів обвинувачення українських громадських і політичних діячів на відомому процесі в Чіті в січні 1924 року.

Внизу подаємо текст цієї грамоти от. Семенова, вважаючи її за важливий історичний документ; цей текст був видрукуваний в українському журналі «Воля», що виходив у 1921 році у Відні за редакцією В. Піснячевського. Текст грамоти і коментар до неї надрукував В. Несторович. На Далекому Сході ця грамота не була оголошена в пресі.

Подаємо її в оригіналі (московською мовою):

«Грамота Главнокомандующаго всеми вооруженными силами и походного Атамана всех качачьих войск Российской Восточной Краины. Украинской Раде за Байкалом.

Широко признавая за каждой национальностью право на внутреннее самоуправление, счастлив через Вас объявить Всем Украинцам, населяющим Российскую Восточную Краину, мое твердое решение предоставить им право самоуправления на национально-бытовых принципах, — для чего разрешаю: 1) приступить к организации на местах своего национального управления; временно, для выработки за законоположения Краевым Украинским Национальным Съездом, создать таковое приминительно к закону по управлению войск казачьих, — 2) поручаю Вам совместно с областными Радами Восточной Краины, сформировать Краевую Раду, которая должна стать во главе национального самоуправления; при сформировании Краевой Рады руководствоваться выборным началом, считая по два полно-

мочных члена от каждой вошедшей в состав Окружной Рады и по три от областных. — 3) местопребывание Краевой Рады, впредь до изменения, назначаю город Читы. — 4) Краевой Раде поручаю срочно выработать, представить мне на утверждение избирательный закон, гарантирующий Украинцам действительно национальное и справедливое представительство на Краевом Украинском Национальном Съезде. — 5) Кр. Укр. Нац. Съезду надлежит выработать формы и законоположения национального самоуправления, которые по утверждению мною, приобретают силу закона. — 6) разрешать вопросы: финансового, экономическо-хозяйственного, культурно-просветительного и другие, тесно связанные с самоуправлением, и — 7) выборы в Краевую Раду. Да поможет Вам Бог с честью пройти этот тяжелый созидательный путь.

Пусть память о том, что уже три года льется украинская братская кровь за народ, веру и семейные начала в борьбе с насильниками большевиками, укрепит Вас в выполнении возложенной на Вас ответственной задачи.

Генерал-Лейтенант Атаман Семенов

Управляющий Ведомством Внутренних Дел Волгинс.

Чита, 7. IX. 1920 г.

(«Воля», т. 2, ч. 6-7, стор. 241-242.)

Не переказуємо коментаря В. Несторовича до цієї грамоти, що він його написав на початку 1921 р. у Відні. Він не знав тоді, як у практиці були започатковані й проводились у життя пляни Національних Комітетів, зокрема на Приморщині. Про це ми вже згадували в нашій праці про Чітинський процес над українцями.

На Приморщині політичну працю мав проводити голова кооперативи «Чумак» Петро Горовий; він повинен був організувати для цього сітку українських національних комітетів та піддержку серед українського селянства Зеленого Клину. До цієї праці повинен був бути залучений і Український Далеко-Східній Секретаріят, на чолі якого стояв Юрій Глушко-Мова. Але серед провідних членів Секретаріату не було однастайности щодо цього пляну, більшість членів Секретаріату вважала будь-який зв'язок з реакційними чинниками, зокрема з от. Семеновим, не тільки безцінним, а й дуже шкідливим.

Українська селянська маса не мала жодного довір'я до московських правих кіл, які виявляли своє вороже ставлення не тільки до української національності, а й до селянства, як народної маси. Адже в той час, коли панував реакційний уряд адм. Колчака, його представник на Далекому Сході ген. Розанов давав накази жорстоко розправлятися із селами, в яких могли бути партизани. Як доказ, можна подати накази ген. Косміна розстрілювати кожного селянина, в якого не було хреста на грудях («Фінал в Китає»).

Український Далеко-Східній Секретаріят поставився негативно також до заходів деяких діячів (наприклад, Неділка-Борковського) встановити зв'язки з японським командуванням. Переважав погляд, що

японські війська на Далекому Сході є в характері тимчасової окупаційної влади і далші пляни їх невідомі. Крім цього, вони не виявили досить доброї волі, щоб зрозуміти трудне становище селянських мас, які опинилися під подвійним терором: з одного боку, під терором адміністрації «правих урядів», а з другого — під терором крайньої лівої большевицької адміністрації, яка жорстоко розправлялася з кожним селянином, що не був на боці большевиків.

З усіх національних комітетів найкраще був організований комітет у Микольську-Уссурійському, який постав у 1921 році та існував до листопада 1922 року, коли большевики зліквідували його під час арештів.

В той час на Приморщині панував уряд братів Меркулових. У липні 1922 року він провалився і на його місце прийшов найреакційніший уряд ген. Дитерікса, що оголосив свою монархічну програму. Політика цього уряду привела до того, що від нього відсахнулася навіть заможніша частина міського населення. Японці прийняли ці зміни спокійно, бо вже готувались до евакуації своїх військ із Приморщини.

Треба зазначити, що територія, над якою панував уряд братів Меркулових у 1922 році, обмежувалась фактично вузькою смугою вздовж уссурійської залізниці до м. Іман. Японська контрола залізниці забезпечувала певний порядок, проте червоні партизани й тут досить вільно діяли, нищили мости, вели саботажну акцію тощо.

В таких обставинах пов'язування української діяльності з будь-яким урядом, а також із японським командуванням, уважалося небажаним, бо не було запоруки, що котрийсь із цих урядів зможе довше існувати. Крім цього, централь Українського Далеко-Східнього Секретаріату, як і взагалі всі українські визначні діячі, не мала після виїзду в Сибір українського консула жодних постійних зв'язків з Україною, де події розвивалися дуже швидко. Загально вважалося, що українці Далекого Сходу не мають жодного уповноваження для зовнішніх зв'язків.

Ситуація змінилася, коли в квітні 1920 року оголошено незалежність Далеко-Східньої Республіки, створено її уряд та скликано Установчі Збори. Перед українцями виринуло питання їхньої участі в діяльності цього уряду. Перешкодою були тільки кордони, витворені наслідком воєнних подій, які розділяли територію Далекого Сходу на кілька незалежних країн. Реакційні уряди у Владивостоці фактично робили перешкоди об'єднанню всіх земель під владою нового уряду Далеко-Східньої Республіки. Український Далеко-Східній Секретаріат і українська громадськість поставилися до незалежності цієї республіки позитивно, але Приморщина була цілком відрізана фізичним кордоном.

Український Далеко-Східній Секретаріат дав згоду на участь своїх уповноважених у праці уряду Далеко-Східньої Республіки і в Установчих Зборах. Як свого представника в уряді Секретаріат висунув П. В. Марчишина, кол. воєннопоненого з австрійської армії, визначного організатора української громади в Хилку, на Забайкаллі, який пізніше був представником Забайкальської Окружної Ради в Чіті.

П. Марчишин, як заступник міністра для справ національностей Далеко-Східньої Республіки, провів дуже велику й корисну працю. На чолі цього міністерства був активний діяч Забайкалля Лукс (він провів велику тяжку працю серед бурятів Забайкалля, а потім був керівником одної з партизанських груп проти от. Семенова). Тепер большевицька пропаганда намагається представити Лукса як свого діяча, але це не відповідає правді. В історії Далеко-Східньої Республіки, що її написав англієць Нортон, є досить докладних відомостей, які заперечують твердження большевиків. А Нортон жив у той час на Далекому Сході, мав безпосередні знайомства з місцевими діячами і описує ці події, як очевидець.

Сьогодні можна вже без сумніву ствердити, що політика Українського Далеко-Східнього Секретаріату в той час була правильна.

Під час Чітинського суду над українцями в 1924 році, большевицький прокурор, поляк Смержевський, намагався доказати, що українці активно співпрацювали з реакціонерами, напр., з от. Семеновим і японцями. Але лідери суджених українців (Ю. Мова, В. Кийович) заявили, що їхня діяльність, переговори, договори і т. п. не були в колізії з тодішньою політичною дійсністю, адже большевицька влада на цих теренах не існувала, а Москва, через свого комісара закордонних справ Чічеріна, визнавала незалежність Далеко-Східньої Республіки. Таким чином і українська діяльність поза межами советської влади, її законів і розпоряджень не може розглядатися, як ворожа: «Ми просто вас не знали, — заявляли вони, — бо жодної советської влади тут не було». Цікавим був і документ, що його підписав комісар Чічерін, коли український консул Твердовський, під час його візиту в Москві, одержав документи, для вільного переїзду через советську територію на Далекий Схід.

Тому ані «грамота» от. Семенова, ані передання золота (36 фунтів) та різного краму в розпорядження П. Горового, голови кооперативи «Чумак», ані різні розмови з японськими представниками не були актами, за які большевики могли обвинувачувати і судити українців Далекого Сходу «за зраду»; цю тезу дуже добре обґрунтував у суді В. Кийович²⁹.

Такими заявами і роз'ясненнями українці поставили суд, головню прокурора, в трудну ситуацію, що в ті роки було ще можливе. Суд мусів доказати «злочини» українців проти советської влади, але таких доказів не було. Тому большевики намагалися створити між населенням Далекого Сходу опінію, що українці шукали способів відірвати територію Далекого Сходу від Росії, щоб віддати її японським та американським імперіялістам-капіталістам. Очевидно, і це була вигадка, бо жодних доказів вони не мали.

Українська політична думка на Далекому Сході проявлялася в ті часи в межах існуючого порядку в культурній та господарській праці серед численного українського населення, зокрема Зеленого Клину.

²⁹) Див. Іван Світ: «Суд над українцями в Чіті», «Визвольний Шлях», кн. III, IV, V, 1963.

Безперечно, існувала і думка про створення українського «штату» в рамках, напр., Сибірської самостійної держави і вона, ця думка, була логічним завершенням розвитку та скріплення українського національно-політичного життя.

У своїм слові на судовій розправі, в день її закінчення, В. Кийович висловився зовсім точно: «Кидаючи обвинувачення за сепаратизм і зв'язок із чужими державами, органи ГПУ передбачали логічний розвиток наслідків праці, проведеної на Далекому Сході серед українців...»³⁰.

Про створення українського «штату» на Далекому Сході є також вказівки в тексті умов Директорії УНР з 9 лютого 1919 року під час переговорів з представниками французького уряду — полк. Фрайденбергом і кап. Лянджероном. В цих умовах, точка 5, сказано: «Альянти мають допомогти Українській Республіці у справі, що стосується до визнання українських колоній в Сибірі (Амур) і центральній Азії (Ташкент)»³¹.

Наслідком судової розправи в Чіті над українцями був засуд більшості оскаржених на ув'язнення, а їх лідера П. Горового — на кару смерти, яку потім замінено на заслання. Той факт, що інших оскаржених не судили так суворо, як їх лідерів, пояснюється тим, що становище червоних в країні було досить непевне. Політичні умови на Далекому Сході були дуже складні, зокрема тому, що північну частину о. Сахаліну далі окупували японці. Українське населення ставилося до большевиків вороже, головнo з причин великих надуживань партизанів супроти селянства. Ми вже згадували, що партизани нападали на японців, а японці, у відповідь, розправлялися з селами і таким чином створювалось тяжке становище селян. Большевицька влада почувала себе певно тільки в містах. Хоч загально Чітинські присуди були досить лагідні, проте, рівночасно, большевики розв'язали всі українські організації, skonфіскувавши їх майно, хоч воно не належало до того «награбованого», що його забирали большевики, кинувши гасло: «Грабуй награбоване!»

Другою причиною негативного наставлення українців до большевиків було те, що в 1917-1918 роках, у час першого большевицького періоду на Далекому Сході, большевицькі совпеди і Дальревкоми ставилися до українства з призирством і щойно в 1918 році, коли почалася чужинецька інтервенція, вони згадали про українське населення, яке хотіли втягнути до партизанських акцій проти інтервентів. Але Український Далеко-Східній Секретаріят відмовився від такої «чести».

Під час повстання сибіряків і чеського виступу в Сибірі в травні-червні 1918 року, большевицька адміністрація без спротиву розвіялась, начеб її ніколи не було. До цього розвалу большевицької системи на

³⁰) В. Кийович: «Національне відродження Зеленої України», «Океанічний збірник», кн. 1, стор. 22-25, 1946, Майнц-Кастель.

³¹) «Короткий огляд подій на Україні з 1917-го до 1919-го року»; розділ: Услів'я Директорії з 9 лютого. Календар «Нова Україна» на 1921 рік, стор. 154. Про французьких представників див. Борцака: «Le monde Slav», Paris.

Далекому Сході примушені признатися і самі большевики. Так В. А. Агапаков пише, що під час запровадження советської системи «були великі труднощі в національних районах, напр., в бурятських». Далі він каже, що труднощі були не тільки з т. зв. антисоціяльними елементами, а також і з «советськими» робітниками, яким треба було розкривати «зрадницьку політику буржуазних націоналістів». Очевидно, як і в усіх інших країнах, «допомогу національним меншинам подав великий русский народ», так було в Іркутській губернії³².

Агапаков підкреслює велике значення праці Чека під час ліквідації «антисоціяльних елементів», але рівночасно нотує й таке: «В енисейской губчека процветал разгул, пьянство. Дело дошло до того, что председателя губчека Вельгрубе и его заместителя пришлось арестовать (Архив Красноярского КК КПСС). Примеров засоренности советского аппарата можна привести значительно больше».

Тут слід сказати, що всі спроби японського командування знайти контакт з українськими визначними провідниками в 1917-1922 роках, з допомогою своїх агентів, не йшли належним шляхом. Український Далекосхідній Секретаріят знав, що в Києві були японський консулят і японська військова місія, що вони мали відповідні інформації про існування великих українських колоній на Далекому Сході — на Зеленому Клинні та в Сибіру, а також про існування українських військових частин, про українські з'їзди, про українську політичну й громадську діяльність. Але в тодішній ситуації тут не було можливості для вияву українського незалежного політичного руху, бо сама українська народна маса була слабо організована, а її лідери чекали вказівок і допомоги з Києва. Щоб отримати вказівки від українського уряду в Києві, українці Далекого Сходу і Сибіру висилали своїх делегатів до Києва, звіти яких, після повернення з Києва, передавалися Секретаріятowi, громадам, а частинно були друквані в пресі.

Одна з важливіших таких делегацій була виїхала до Києва на чолі з поручником П. Твердовським, що приїхав в Україну зі своєю військовою частиною в той час, коли владу в Україні перебрав гетьманський уряд. Твердовського прийняли члени того уряду і він передав їм привезені меморіяли, а крім цього мав зустріч з міністром закордонних справ Д. Дорошенком. У висліді цієї зустрічі вирішено відчинити українські консуляти в Сибірі та на Далекому Сході. П. Твердовський вернувся до Харбіну в Манджурії як перший і одинокий український консул до Китаю і Владивостоку.

Але діяльність П. Твердовського, як ми вже згадували, натрапила на вороже ставлення з боку московських дипломатів, що залишилися в багатьох країнах ще з царських часів, напр., московський посол в Пекіні князь Кудашев і московські консули в Харбіні та Хайларі. Вони звернулися до управляючого залізницею ген. Д. Хорвата з про-

³²) В. А. Агапаков: «Из истории строительства Советской власти в Восточной Сибири, 1919-1921 г.г.», стор. 103, 151, Иркутск, 1958.

ханням заарештувати «самозванця-консула» і усунути його з Манджурії. Завдяки заходам ген. М. Е. Афанасьєва, помічника ген. Хорвата, Твердовського не арештовано, але все ж таки він мусів виїхати з Харбіну до Владивостоку. Одночасно харбінському московському консулеві вдалось дістати телеграму з Омська про арешт та висилку «дезертира» з армії — поручника Твердовського, що до свого виїзду в Україну був адъютантом начальника штабу охоронних військ на Східньо-Китайській залізниці. До 1916 року начальником цього штабу був ген. А. В. Івашкевич, а командуючим військами був ген. Перверзєв. Обидва українці з походження і до нас ставилися прихильно. Ген. Івашкевича я знав особисто досить добре, як і ген. Афанасьєва³³.

Але, не зважаючи на всі ті перешкоди, консул П. Твердовський передав спеціальний меморандум командуючому союзними військами в Сибірі ген. Жанену про необхідність організування українського війська на Далекому Сході в кількості одного корпусу (40 000 вояків). Про це писав у своєму листі до автора цих рядків проф. І. Борщак так: «Згаслого ген. Жанена я разів два чи три зустрів і він дійсно оповів мені, що дістав свого часу меморіал од українців Сибіру з тим змістом, що Ви подали у Вашому листі. Цей меморіал Жанен післав до Парижу, але дістав відповідь покищо не чіпати цієї справи, бо, мовляв, українська справа досить заплутана... Так цю справу Жанен і залишив, а пізніші події, що сталися в Сибіру, зняли цю справу з денного порядку. Таке сказав нам ген. Жанен, про що я знайшов запис у своєму щоденнику. Таке саме підтвердив мені професор Сорбонни, знавець російських справ, Легра, теж згаслий вже, один з редакторів журналу «Ле Монд Сляв» і мій добрий приятель. Професор Легра мав у своїх руках той український меморіал і свого часу в рапорті до генерала Жанена (Легра належав до Французької місії в Сибіру) висловив свою *позитивну* (підкреслення І. Борщака, — І. С.) думку про згаданий у Вашому листі український меморіал. Річ бо в тому, що Легра був при Жанені так званім «експертом» у «російських справах»... Очевидно, що в паризьких архівах мусить бути про це сила матеріалів, але архіви ще не є приступні для дослідників. Для архівів реченець у 30 років є надто ще «свіжий»... — стільки писав І. Борщак 8 вересня 1952 року в листі до автора цих рядків.

Копія цього меморандуму була передана також представникові японської військової місії. Гадаємо, що тим представником був, мабуть, майор Міяке, що виконував у той час обов'язки окремого представника, був у контакті з різними урядами, увесь час подорожував, щоб орієнтуватися в ситуації в різних частинах Далекого Сходу. Пізніше він був зв'язковим у переговорах, що вплинули на створення Далеко-Східньої Республіки, як і на одержання гарантії для японських військ, що большевицькі партизани, зокрема на Забайкаллі, не будуть на них нападати. У Владивостоці японська воєнна місія не порушувала цих

³³) Див. Іван Світ: «Український консулат у Харбіні», Календар УНСоюзу на 1957, Нью Джерзі, стор. 127-132.

справ, хоч не виключене, що вона знала про них, але не хотіла говорити. В той час вирішальним у справах політики на Далекому Сході був полк. Аракі, що добре знав різні справи цієї країни, знав він також, як нас інформували, добре і українські справи. Пізніше він був воєнним міністром Японії і автором книги про ідеї Бушідо.

З весни 1921-го по жовтень 1922-го року на чолі японської місії був полк. Гомі, а його помічниками були спочатку кап. Т. Акіяма, якого в 1922 році перекинено до м. Манджурії на кордоні Забайкалля, а потім — кап. Терада. В тій же місії був також кап. фльоти Міязакі.

Капітан Терада вів переговори з командуванням Далеко-Східньої Армії, що в той час уже була під повним контролем червоних. Комендантом цієї армії був знаний Уборевич, якого в 1930-их роках знищив Сталін. Згадані переговори були пов'язані з розпочатою евакуацією японських військ із Приморщини (серпень-жовтень 1922 р.). Капітан Терада був добре ознайомлений з національними проблемами Далекого Сходу, у 1934-37 роках він, уже як полковник, очолював спеціальну воєнну місію в м. Хайлар, яка вела широку військову діяльність серед монголів Барги (східня частина Монголії), що входила тоді до складу, нової в той час, держави Маньджу-Ті-го. Але ті події вже не належать до теми нашої праці. Щоправда, перебуваючи в Харбіні, ми знали про тісні зв'язки полк. Теради з місцевою організацією тюрко-татар (Ідель-Уралу), яка мала значні впливи між нашими приятелями — союзниками у визвольній боротьбі проти Московії.

Полковник Терада співчував незалежницьким прагненням тюрко-татарів і не був прихильником московських білоемігрантських організацій, які там існували, як про це нас повідомляв п. А., секретар Хайларської громади. Наші спроби зустрітися з полк. Терадою під час його приїзду до Харбіну не вдалися, до цього не допустила місцева японська воєнна місія, а на нашого листа до нього ми не одержали жодної відповіді. На нашу думку, зв'язки в Хайларі мали тоді важливе значення. Перешкодою в зустрічі з полк. Терадою було, мабуть, те, що в той час він займався справою організації воєнної школи для монголів, як нас інформував п. А.

Восени 1921 року до Владивостоку приїхав японський корабель «Ното Мару», на якому приїхав от. Семенов із своїм почтом. Він і його прихильники у Владивостоці мали замір брати активну участь у новоствореному уряді братів Меркулових, як його тоді популярно звали. Але уряд братів Меркулових, як і командування капелівської армії (ген. Вержбіцький), поставилися негативно до такого пляну. Тут треба зазначити, що от. Семенов уважав себе за наступника уряду адм. Колчака і мав, нібито, на це його грамоту. Представник от. Семенова, полк. Рафалович, робив різні заходи в цих справах, але безуспішно. Він, між іншим, відвідав кооперативу «Чумак» і Український Далеко-Східній Секретаріят, мав довші розмови з головою кооперативи П. Горовим і головою Секретаріату Ю. Мовою. Політичні розмови і обіцянки не дали йому жодних успіхів, бо українці в той час уже не бачили потреби пов'язуватися з от. Семеновим. Потім полк. Рафалович просив,

щоб кооператива «Чумак» повернула от. Семенову бодай частину грошей, що їх він передав свого часу кооперативі. П. Горовий заявив, що всі ці гроші давно витрачені, як було узгоджено, себто — на організаційні справи українських комітетів, і про повернення їх не може бути й мови, бо такої умови не було. Полк. Рафалович почав погрожувати, що «золото» мусить бути повернене до скарбниці от. Семенова, але й тоді отримав категоричну відмову. Японське командування очевидно було співорганізатором приїзду от. Семенова до Владивостоку, бо ж він приїхав на японському кораблі. Автор цих рядків був при закінченні згаданих розмов у будинку кооперативи «Чумак»; здається, що в розмовах брав участь і Неділко-Борковський.

Через кілька днів після цього от. Семенов відплив на тім же пароплаві до Японії, а потім поїхав до США. Там його прийняли дуже вороже і він був примушений швидко виїхати, бо проти нього велась часописна акція, крім цього, йому погрожували судовими розправами за певні вчинки проти американських громадян.

Відомо, що японці були заінтересовані приїздом от. Семенова до Владивостоку, але, зустрівши рішучий спротив приамурського уряду братів Меркулових та армії, вони не піддержували його і не зробили жодного кроку на користь от. Семенова.

Візитом полк. Рафаловича закінчились усі зв'язки далекосхідніх українців з от. Семеновим, які фактично мали випадковий характер і не могли змінити негативного ставлення українців до от. Семенова та його діяльності. Всі большевицькі оскарження українців за співпрацю з от. Семеновим, що їх висунула большевицька прокуратура в 1923-24 роках на Чітинському процесі, були перекинуті й перебільшені. Ми вже казали, що Петро Горовий був завжди готовий використати кожен можливість, щоб допомогти українській справі, тож у даному випадку він використав і зустріч з от. Семеновим. Проте не було жодних доказів, що він щось обіцяв от. Семенову. Знаємо, що під час відвідин Чіти його розмови з от. Семеновим були дуже короткі, при свідках, тому ніхто не міг пізніше сказати, що вони були шкідливі для української справи.

Окремо треба згадати й те, що наприкінці липня 1922 року японська телеграфічна агенція оголосила, що — згідно з рішенням японського уряду — з початком серпня розпочнеться повільна евакуація японських військ із територій Далекого Сходу; японці мали звільняти ступнево зону за зоною. Остання зона — місто Владивосток — мала бути звільнена наприкінці жовтня того ж року. В цьому оголошенні не згадувалося ні московської частини о. Сахаліну, ні гирла р. Амур із містом Миколаївськом на Амурі.

Японське оголошення викликало сильне враження в тодішньому уряді, що постав замість уряду братів Меркулових. Він складався з монархічно наставлених груп, як результат скликаного перед тим т. зв. Земського збору. Монархісти хотіли поставити на чолі цього уряду одного великого московського князя, але він відмовився. Тоді головою уряду обрали ген. Дитерікса й надали йому титул «земського воеводи».

а армію презвали на «земська рать». У своїй останній промові С. Меркулов, попередній голова приамурського уряду, заявив, що обраний Земським збором шлях неправильний, шкідливий, особливо у зв'язку з рішенням японців залишити цю територію, тому він уже не бачить жодної можливості «втримати цей останній клаптик русскої землі». Насправді ж згаданий Земський збір виглядав радше як якась кумедна театральна імпреза, а не як поважна політична акція. Він відбувся в старому приміщенні кол. цирку. Реакція розпочала негайно свої останні дії: заарештовано лідерів деяких соціалістичних партій, припинено видання деяких часописів (у Владивостоці їх було кілька різних політичних напрямків), але залишено часопис «Последние известия», що був органом сибіряків-обласників. До речі, видавцем цього часопису було наше видавництво, що мало спеціальну умову з представництвом сибіряків.

На всій території Далекого Сходу поза лінією м. Іман, зокрема на Приморщині, японських військ уже не було. Помало почалась праця адміністрації Далеко-Східньої Республіки, доля якої, мабуть, ще вирішувалась у Москві.

Після невдалого виступу капелівської армії, її наступу на Хабаровськ взимку 1921-22 року, вже ніхто, навіть монархісти, не думав про ліквідацію Далеко-Східньої Республіки. Настрої армії Вержбіцького були пригноблені і коли японці почали евакуюватись з району м. Іману, частини капелівської армії також відступали. В деяких місцях вони ще вдержували «контакт з ворогом», маючи необхідну підтримку японців. Спочатку хотіли звести бої з армією Далеко-Східньої Республіки, але після перших невдач припинили будь-який спротив.

Ген. Дитерікс оголосив мобілізацію населення, але ніхто на неї не відгукнувся, всі були проти тої дурної реакційної влади. Торговельна палата м. Владивостоку запротестувала проти певних заходів влади та кількох арештувань. Тепер надії усіх зосередилися на уряді Далеко-Східньої Республіки, бо тоді ще вірили, що советська Росія не має наміру ліквідувати цієї республіки навіть у випадку, коли японці повністю евакуюють свої війська.

Реакційна адміністрація помало розкладалася. Відомості про ситуацію на території, яка була в руках уряду Далеко-Східньої Республіки, також хвилювали населення. Не було ясно, яке ставлення цього уряду до большевиків, які в ньому впливи, а головню: яка участь большевиків в організації цієї влади і, зокрема, армії. Реакційна преса Владивостоку й Харбіну в Манджурії змальовувала Далеко-Східню Республіку як большевицьку організацію.

Українці Приморщини вже мали свої організовані відділи Національних Комітетів із централею в Микольську Уссурійському. Український Національний Комітет у Микольську Уссурійському заснували місцеві діячі й він користувався допомогою кооперативи «Чумак» за посередництвом П. Горового. Українці сподівалися, що з запровадженням на цілій території Далекого Сходу адміністрації Далеко-Східньої Республіки настане краща можливість вести свobodно свою

працю. Цей настрій підтримували і відомості про те, що японці співпрацюють з урядом Далеко-Східньої Республіки, зокрема говорилось про часті подорожі до Чіти японського майора Міяке, що зупинявся в гостиниці «Націонал» і часто давав інтерв'ю для преси.

Треба згадати, що до Верхне-Удинська, де напочатку був уряд Далеко-Східньої Республіки, була приїхала японська місія в складі 7-ох осіб, між якими були такі визначні представники, як Такаянамі, Курасава і Саеда. Крім них були й Уеда та Симамото, що добре знали московську мову³⁴.

Ця мирова конференція почалася на ст. Гонгота 10 липня 1920 року о год. 2-ій по полудні. Представником уряду Далеко-Східньої Республіки був В. Шатов (комуніст). Японці, щоб перевірити ситуацію в краю, вислали, за згодою делегації Шатова, своїх представників — Симамото і Саеда — до Верхне-Удинська, де вони побачили, що уряд Далеко-Східньої Республіки узалежнений від большевиків, що в місті виходять тільки комуністичні часописи, що Краснощокова нема, а на його місці є А. Червоний. Коли японська делегація вернулася з Верхне-Удинська на ст. Гонгота, голова делегації Такаянамі виїхав до Чіти і поінформував звідси про все ген. Оої, командуючого японськими військами на цілім Далекім Сході.

Парфенов пише, що після певних нарад, японці запропонували тоді перемир'я на чітинському фронті та встановлення нейтральної зони. 15-го липня підписано договір, евакуація японців із Забайкалля була здержана. В Дальревкомі виникли внутрішні загострення, бо частина комуністів не погоджувалась на творення Далеко-Східньої Республіки, але Кушнарєв, член Ревкому, зв'язався з Москвою і підтримав пропозицію Краснощокова. Краснощоків твердив, що советська Росія не може боротися на всіх фронтах, бо в Криму був ще Врангель, в Україні були ще війська УНРеспубліки, а крім цього існувала й польська загроза. Вернувшись із Сибіру до Верхне-Удинська, Краснощоків одержав уповноваження творити Далеко-Східню Республіку, без советизації Далекого Сходу. Головних ворогів цієї республіки Шумяницького, Бисяріна та інших відкликано до Москви. Краснощоків негайно покликав до праці меншевиків та есерів і вони створили передпарламент, а 15 вересня встановили зв'язок з Чітинським Народним Зібранням, яке перед тим було відмовилося визнати от. Семенова за наслідника адм. Колчака і він був примушений, за порадою японців, залишити Забайкалля. В Москві відчинено посольство Далеко-Східньої Республіки, яке фактично ніколи не діяло.

Всі ці події вплинули на японців, бо вони побачили, що Краснощоків ніби справді творить буржуазно-демократичний режим. У Чіту приїхала постійна японська воєнно-дипломатична місія на чолі з полк. Міяке і кап. Курасіге. У Владивостоці японську армію очолив ген. Тачібана, а ген. Оої виїхав до Токію. Дипломатичні справи там перебрав від воєнної місії Мацудаїра, який пізніше відігравав досить визначну

³⁴ Парфенов: «Боротьба за Дальний Восток», вид. «Прибой», 1928, стор. 224-231.

ролю в японській далекосхідній дипломатії. До Чіти потім тимчасово приїздив полк. Гомі і полк. Мацусіма.

Ми навмисне подали цих кілька деталей про події на Забайкаллі, щоб показати, в яких трудних умовах була справа творення Далекосхідньої Республіки та якою непослідовною, просто зрадницькою, була політика Москви.

В той час реакційна преса почала друкувати статті, завданням яких було компромітувати діяльність П. Горового, що очолював Український Національний Комітет. Проти нього і проти Українського Далекосхіднього Секретаріату розпочалась нагінка. В цій пресовій акції, зокрема в постачанні матеріалів, був заангажований кол. український військовий Н-Б, якого певні кола вважали за агента японської розвідки. Фактом є те, що він діставав певні документи з поліційних архівів. Але можна припускати, що всі ті документи були фальшивками, бо потім ніхто не міг їх підтвердити. Зокрема всі ті, хто знав П. Горового ще з Харбіну, просто ігнорували ці документи і твердили, що це провокація. Відомо тільки, що японці в той час одержували багато фальшивих документів від своїх московських агентів.

Цікавий той факт, що японські військові, зокрема близькі до їх місій, не вірили в можливість довгого існування Далекосхідньої Республіки. Вони передбачали її ліквідацію, як тільки японці закінчать свою евакуацію з території Приморщини. Це підтверджують поради, що їх одержували торговельні фірми від військових японських представників — повільно ліквідувати свою торговельну діяльність, за виїмком таких ділянок, що мали важливе значення, напр., транспорт, який був пов'язаний з Манджурією та її експортом через Владивосток.

Спроби українських владивостоцьких діячів у серпні-вересні 1922 року одержати якісь конкретні відомості про ставлення японців до українського питання на Далекому Сході не мали успіху. Японці цікавилися ситуацією в Сибірі й на Далекому Сході тільки з воєнно-політичного погляду, особливо цікавилися ставленням населення до большевиків. Повний розвал монархічного московського руху був уже настільки відомий, що про нього ніхто серйозно не думав, кружляли тільки різні анекдоти про «воєводу» та його «земську рать».

В той час серед місцевої організації сибіряків-обласників виникла ідея спробувати перебрати владу у свої руки і, якщо японські війська ще затримаються на певний час, використати цю нагоду для створення демократичного тимчасового сибірського уряду. Але неясне ставлення японців до такого проєкту гальмувало діяльність сибіряків, бо вони добре знали, що під час т. зв. Гайдівського повстання в листопаді 1919 року японці були неутральні, але це не перешкоджало їм допомагати панцерникові от. Семенова обстрілювати станцію Владивосток — японський панцерник «Мікасо» освітлював своїми прожекторами станцію і позиції сибіряків-повстанців.

Щойно в жовтні 1922 року сибірська група вирішила створити свій уряд: 15 жовтня був зформований повний сибірський уряд, головою

якого став Сазонов, кол. визначний лідер Сибірської Обласної Думи в 1918 році.

Склад сибірського уряду був такий: голова Ради міністрів — Сазонов, міністер закордонних справ — проф. Головачів, міністер торгівлі й промисловости — Балакшін, міністер військових справ і командуючий армією — ген. Лебедів, міністер внутрішніх справ і фінансів — Г. Чертків. Напередодні оголошення цього списку Г. Чертків запропонував авторові цих рядків пост секретаря в міністерстві фінансів, але довелося відмовитися, бо автор цих рядків вже був поробив заходи для виїзду в Корею, а крім цього був перевантажений працею із закінченням розвідки «Чужинецька інтервенція на Далекому Сході», яку мав передати японському видавництву. Отже, не було ні часу, ні бажання затримуватися у Владивостоці.

Ген. Дитерікс видав свій останній маніфест до населення, фактично тільки для Владивостоку, 17 жовтня 1922 року (часопис «Мысль», 18 жовтня 1922). Перед своїм виїздом до частин капелівської армії в Посєті, він відвідав японську місію і бачився з полк. Гомі. Хотів одержати від японської місії забезпечення для відходу своїх військових частин і залишків уряду, але японці не хотіли втручатися в ті справи. Як потім говорив нам кап. Терада, ген. Дитерікс просив, щоб японці припинили свою евакуацію Владивостоку, що була призначена на 26 жовтня. Кап. Терада сказав мені про це зараз після візиту ген. Дитерікса. Я зустрів його на сходах будинку місії, а на моє запитання, що далі? — він відповів: «На все є воля Божа».

Сибірський тимчасовий уряд мав дуже обмежені завдання: провести евакуацію всіх, хто бажав виїхати з Владивостоку, а головню покласти формальні основи для дальшого існування легітимного уряду незалежного Сибіру, щоб мати можливість вести активну політичну боротьбу проти большевиків.

Українці були пов'язані з сибірською незалежницькою групою співпрацею в органі «Вечір» (1920 р.) та видаванням тижневика для сибіряків «Последние известия» (1922 р.), про який є згадка у праці І. Я. Якушева³⁵.

І. Я. Якушев подає у своїй праці (стор. 14) кілька особливо цікавих для нас інформацій, про які варто згадати. «Виїмково важливе значення — пише він — має факт початку організації сибірських (військових) частин на фронтах війни та встановлення зв'язку між ними і Сибіром. Для цього був призначений комісаром сибірської армії підполк. А. А. Краковецький, член Установчих зборів від румунського фронту. Він організував у Києві Сибірський Военний Комісаріят... зібрався до 50 000 сибіряків, але ціла праця була припинена несподіваним большевицьким переворотом в Україні та відходом Української Ради, з допомогою якої велась організаційна праця для створення сибірської армії... Як уповноважений Сибірського уряду при Українській Раді був командирований А. Е. Новоселов».

³⁵ І. Я. Якушев: «Очерки областного движения в Сибири», роз. IV, збірники «Вольная Сибір», кн. II, Прага, 1927.

Тут треба зазначити, що потім, коли в Омську влада опинилася в руках уряду адм. Колчака, А. Е. Новоселова знищено. Ми подали ці рядки тому, щоб показати, які були взаємини між українцями і сибіряками. Взаєморозумінню між українцями і сибіряками щодо політичних завдань допомагало теж і те, що українці — політичні засланці в Сибірі — завжди знаходили моральну, а часом і матеріальну підтримку від місцевого населення.

Почавши з 17-го жовтня 1922 року представники японської воєнної місії, зокрема кап. Терада, кожного дня їхали з Владивостоку до стан. Угольна (30 верст від міста) назустріч із представниками командування далекосхідної народної армії, командуючим якої був Уборевич. Його потяг стояв тоді в Микольську Уссурійському, а головні сили цієї армії рухалися по лінії уссурійської залізниці. Одна з груп далекосхідної народної армії пішла від Микольська в напрямі манджурського кордону, станції Гродеково. Наступ цієї групи був дуже повільний, бо вона натрапила на спротив відступаючої капелівської армії та уссурійського козачого війська, на чолі з от. Савельєвим. До речі, от. Савельєв влітку 1922 року шукав зв'язків з Українським Національним Комітетом у Микольську, але перешкодою до порозуміння було питання про ставлення до реакційного уряду ген. Дитерікса.

Капелівські частини перейшли китайський кордон наприкінці жовтня й на початку листопада 1922 року і дісталися до м. Гірін, в околицях якого розташувалися і були роззброєні китайськими військами.

Треба зазначити, що українці Приморщини в цей період зміни урядів не брали участі у згаданих рухах. Тоді працював тільки Український Національний Комітет і були лише деякі зв'язки з Чітою, де сформований уряд Далеко-Східної Республіки поширював свою працю. Особливо виявило себе міністерство національностей, віце-міністром якого, як ми вже згадували, був П. В. Марчишин. Проте ті зв'язки були обмежені й малонадійні.

Було б помилкою думати, що сили народної армії Далеко-Східної Республіки були здисципліновані й добре зорганізовані. Парфенов у згаданій уже праці («Боротьба за Дальний Восток», стор. 334-335) пише: «Не зважаючи на перемоги (над капелівцями, — І. С.), в армії не все було гаразд, партизанські відділи проводили жорстокі розправи на ґрунті антисемітизму; коли забито голову обласкому Никитенка, довелося деякі партизанські загони розформувати і влити їх до НРА (народної республіканської армії, — І. С.), а багатьох командирів і комісарів передати судові за безладдя. Замість Блюхера прийшов Уборевич... Серешева замінено Покусом, а Владивостокова передано судові».

Тимчасовий сибірський уряд мав добру підтримку від командуючого фльотою адм. Старка, штаб якого був у Владивостоці. Його фльота не симпатизувала з монархічним напрямком ген. Дитерікса. Згідно з плянами, що їх опрацювало командування фльоти, фльота мала про-

Тут треба зазначити, що потім, коли в Омську влада опинилася в руках уряду адм. Колчака, А. Е. Новоселова знищено. Ми подали ці рядки тому, щоб показати, які були взаємини між українцями і сибіряками. Взаєморозумінню між українцями і сибіряками щодо політичних завдань допомагало теж і те, що українці — політичні засланці в Сибірі — завжди знаходили моральну, а часом і матеріальну підтримку від місцевого населення.

Почавши з 17-го жовтня 1922 року представники японської воєнної місії, зокрема кап. Терада, кожного дня їхали з Владивостоку до стан. Угольна (30 верст від міста) назустріч із представниками командування далекосхідної народної армії, командуючим якої був Уборевич. Його потяг стояв тоді в Микольську Уссурійському, а головні сили цієї армії рухалися по лінії уссурійської залізниці. Одна з груп далекосхідної народної армії пішла від Микольська в напрямі манджурського кордону, станції Гродеково. Наступ цієї групи був дуже повільний, бо вона натрапила на спротив відступаючої капелівської армії та уссурійського козачого війська, на чолі з от. Савельєвим. До речі, от. Савельєв влітку 1922 року шукав зв'язків з Українським Національним Комітетом у Микольську, але перешкодою до порозуміння було питання про ставлення до реакційного уряду ген. Дитерікса.

Капелівські частини перейшли китайський кордон наприкінці жовтня й на початку листопада 1922 року і дісталися до м. Гірін, в околицях якого розташувалися і були роззброєні китайськими військами.

Треба зазначити, що українці Приморщини в цей період зміни урядів не брали участі у згаданих рухах. Тоді працював тільки Український Національний Комітет і були лише деякі зв'язки з Чітою, де сформований уряд Далекосхідної Республіки поширював свою працю. Особливо виявило себе міністерство національностей, віце-міністром якого, як ми вже згадували, був П. В. Марчишин. Проте ті зв'язки були обмежені й малонадійні.

Було б помилкою думати, що сили народної армії Далекосхідної Республіки були здисципліновані й добре зорганізовані. Парфенов у згаданій уже праці («Боротьба за Дальний Восток», стор. 334-335) пише: «Не зважаючи на перемоги (над капелівцями, — І. С.), в армії не все було гаразд, партизанські відділи проводили жорстокі розправи на ґрунті антисемітизму; коли забито голову обласкому Никитенка, довелось деякі партизанські загони розформувати і влити їх до НРА (народної республіканської армії, — І. С.), а багатьох командирів і комісарів передати судові за безладдя. Замість Блюхера прийшов Уборевич... Серешева замінено Покусом, а Владивостокова передано судові».

Тимчасовий сибірський уряд мав добру підтримку від командуючого фльотою адм. Старка, штаб якого був у Владивостоці. Його фльота не симпатизувала з монархічним напрямком ген. Дитерікса. Згідно з плянами, що їх опрацювало командування фльоти, фльота мала про-

вести евакуацію сибірського уряду, його службовців і їх родин, а рівночасно вивести з Владивостоку всі кораблі (їх не було багато) й забрати цінні матеріали.

У Владивостоці в той час було кілька кораблів т. зв. Добровольчої фльоти, що належали комерційній організації; вирішено покористуватися тими кораблями для евакуації того цивільного населення, яке втікало від большевиків. Таким чином удалося виїхати певній кількості втікачів (понад 20 тисяч), які дісталися до м. Гензану (тепер Вунсан) у Кореї, прибувши там 28-29 жовтня 1922 року. Інші втікачі, що евакуювалися пізніше, дісталися до Шангаю в Китаї. Більшість кораблів військової фльоти, на чолі з її командуванням, дісталися до Манілі на Філіппінах. Адмірал Старк мав багато труднощів там з американською адміністрацією, але вкінці з Вашингтону прийшов дозвіл і моряки цієї фльоти залишилися тут напостійно, а пізніше частина їх виїхала до Китаю, де легше було знайти працю. Старі військові кораблі цієї фльоти залишилися в Манілі.

Під час згаданої евакуації, з Владивостоку виїхала тільки мала група українців, але пізніше, вже в 1923-24 роках, багато українців дісталася до Манджурії, таємно перейшовши кордони, що в той час ще не мали сильної охорони. Зелений Клин опинився під військовою окупацією большевиків, бо армія НРА була вже перед тим опанована червоними. Уряд Далеко-Східньої Республіки не мав сили перешкодити большевизації армії, хоч і протестував, але з його протестами большевики зовсім не рахувалися.

Влітку 1922 року на цій території Далеко-Східньої Республіки проходила повільна організація червоної армії, протести кількох міністрів Далеко-Східньої Республіки і політичних партій залишилися без відповіді. Тільки ще назовні зберігалися форми незалежності цієї республіки. Японці знали про ці зміни, але питання евакуації японських військ уже було вирішене, бо японський парламент відмовився утримувати експедиційні війська на Далекому Сході. Крім цього витворилось і несприятливе становище для самої Японії, бо інші держави почали обвинувачувати її за намір окупувати територію Далекого Сходу. Відчувався також сильний натиск з боку США, які не хотіли, щоб Японія зміцнювала свої позиції за рахунок кол. Російської імперії³⁶.

У витворених політичних умовах не було жодних можливостей для будь-якої української діяльності на Далекому Сході. Уся праця, що її плянували українські національні комітети, ґрунтувалася на сподіваннях, що Далеко-Східня Республіка утримає свою незалежність. Про дійсний стан політики цієї республіки українські кола Приморщини, зокрема Владивостоку, не були добре поінформовані.

Про те, що сталося з українськими діячами, коли Владивосток зайняли війська Уборевича, ми вже писали в нашій праці «Суд над

³⁶) Вільям Л. Ньюмен: «Америка проти Японії. Від Перрі до МекАртура». Нью-Йорк, 1963, стор. 155, 158, 165.

українцями в Чіті». Тут тільки згадаємо, що вже на початку листопада 1922 року українські організації були зліквідовані, їхнє майно большевики skonфіскували, а частину українських діячів заарештували. В той час на цій території Далекого Сходу було заарештовано понад 200 українських діячів.

Коли ж мова про тимчасовий сибірський уряд на чолі з Д. Сазоновим, то цей уряд виїхав на японському кораблі до Японії і члени його поселилися в Токіо. Про діяльність членів цього уряду і їх зв'язок з українським рухом скажемо пізніше. Зокрема цікавим є планування партизанських операцій, особливо в 1928-30 роках.

Японська політика супроти большевицької Росії до 1926 року була поміркована, головними для неї були такі питання: домовитися з большевиками про право риболовства біля советських берегів Далекого Сходу, вести переговори в справі японської окупації північної частини о. Сахаліну і концесії на добування там нафти та скласти різні торговельні контракти. Москва, із свого боку, в той час була ще заслаба на Далекому Сході, щоб відразу почати активну політичну гру проти Японії. Вона намагалася насамперед закріпити своє становище: зміцнити свої позиції в Манджурії, адміністрація якої була в руках маршала Чжан Цзо-ліна, що був в опозиції до тодішнього націоналістичного уряду, який хотів поширити свою владу на цілу територію Китаю, але натрапив на значний спротив з боку кількох т. зв. воєнних лордів (ці лорди управляли в окремих краях і провінціях, як у своїх домініях). Москві вдалося знайти контакт з Мукденським маршалом, з допомогою почесного португальського консула в Харбіні С. Скидельського.

Наслідком цієї акції був договір між РСФСР і Китаєм, інтереси якого (Китаю) репрезентував маршал Чжан Цзо-лін. Завдяки цьому договору в жовтні 1924 року Москві вдалося перебрати контроль над Східньо-китайською залізницею, яка до цього часу була в руках «Русско-азійського банку». Згідно з цим договором, мала бути спільна советсько-китайська адміністрація залізниці, але фактично головною контрольною силою стали москалі. Таким способом большевики дісталися до Манджурії, де знайшли сприятливі умовини розвивати свою діяльність, про яку скажемо окремо.

В 1922-24 роках політична боротьба зосередилась у Північній Манджурії, з її центром м. Харбіном. Номінально головна контрольна сила, економічного характеру, була в руках «Русско-азійського банку», на чолі якого стояв Н. Д. Буяновський, свідомий українець, людина освічена, відомий банковий діяч (офіційно він виповнив свою анкету про вступ до української організації щойно 1933 року). Цей банк, що був під французьким контролем, склав у 1895 році спеціальну умову з російським міністерством в справі Східньо-китайської залізниці й був її офіційним власником, бо Китай не погодився на урядову адміністрацію залізниці. Проте Москва фактично вже з самого початку порушувала цю умову, що викликало певні дипломатичні ускладнення,

не зважаючи на те, що китайці не мали в той час фізичної можливості робити відвертий спротив. Це були останні роки правління Манджурської династії.

Автор цих рядків знав особисто Н. Буяновського ще із Владивостоку в 1920 році, коли він брав участь у секретній нараді директорів приватних банків, а наприкінці цієї наради покликано й автора, з огляду на його певні зв'язки у фінансових колах чужинецьких банків. Потім мої взаємини з Н. Д. Буяновським на протязі багатьох років, аж до його смерті, були дуже добрі. Н. Д. Буяновський був добрим дорадником та інформатором у складних питаннях тих часів.

Адміністрація Східньо-китайської залізниці своєю політикою тарифів для транспорту вантажів дуже впливала на ціле життя Манджурії. В її управлінні, як і на цілій залізниці, працювало багато українців, яких у 1918 році, згідно з реєстрацією Манджурської Окружної Ради, було до 20 тисяч (родин). Серед вищих урядовців залізниці треба згадати таких людей українського походження: інж. А. Х. Калина — начальник служби «тяги», себто локомотивів і вагонів, інж. Затеплинський — начальник служби телеграфу, д-р А. Мещерський — начальник ветеринарного відділу, що до 1918 року керував закупом м'яса у Монголії для збройних сил Росії (під час першої світової війни), та інші.

Із закінченням громадянської війни в Сибірі й на Далекому Сході, до Манджурії прибули валки залишків армій і цивільних, які не хотіли залишитися на поталу червоним. Більшість із них осіла в Манджурії; цей наплив політичних емігрантів кардинально змінив етнічний склад населення (європейського походження) т. зв. «смуги відчуження», себто території вздовж залізничної лінії та вузької полоси землі, викупленої від Китаю в 1890-их роках.

Ця смуга мала свою адміністрацію, поліцію і охоронні війська, спочатку вона була в руках залізничної адміністрації, а охорона залізниці була пов'язана з військовим міністерством у Петербурзі. Українців-службовців, як у цивільній адміністрації, так і у війську, було дуже багато. Але під час війни війська з Манджурії відтягнуто, зокрема повністю евакуйовано в 1918 році, коли охорону залізниці перебравли китайські війська. Поліція також (на початку січня 1918 р.) перейшла під контроль китайської адміністрації³⁷.

В 1922-24 роках усі адміністраційні привілеї залізниці закінчилися і обов'язки громадської адміністрації перебрала китайська місцева влада під керівництвом ген. Чжан Хуан-сяна, досить визначного антикомуністичного адміністратора.

Японія в той час контролювала всю південну Манджурію через свою т. зв. Південно-манджурську залізницю, скорочено — Мантецу, завдяки

³⁷ А. К. Ву: «Хини і Советский Союз», Нью-Йорк, 1950 (ця праця дає добрий огляд взаємин з Москвою і, зокрема, багато місця в ній присвячено подіям після революції в 1917 р.

якій країна мала свої транспортні зв'язки з півднем через Дайренський порт, а також і свої промислові великі компанії, банки, між якими особливу роль виконував т. зв. Чосен-банк або банк Кореї.

В Харбіні були також відділи американських, англійських, французьких та інших банків, як і численні представництва чужинецьких фірм, консуляти тощо, отже, в місті було багато службовців різних національностей. Харбін у 1920 році мав понад півмільйона населення, між якими було понад 80 тисяч кол. громадян Російської імперії, в тому була й значна кількість українців.

В таких виїмково складних міжнародних взаєминах опинилася численна українська еміграція, яка дісталася до Манджурії після розпаду сибірської влади, коли Далекий Схід окупували большевики.

Українська еміграція в Манджурії швидко знайшла контакт з місцевим українським населенням і спільно почала працювати в рамках тих українських організацій, які там існували, напр., Українського клубу, шкіл, громад і церкви. Але успіхи большевиків в Сибірі, а зокрема на Далекому Сході, мали свій значний вплив і на настрої і умовини життя українського населення в Манджурії, частина якого, працюючи на залізниці, в 1924 році почала оформлювати свої паспорти в советському консульстві, бо на залізниці мали право працювати тільки советські й китайські громадяни. Частина українців стала китайськими громадянами, але це була невелика група, яка невдовзі була позбавлена праці на залізниці, бо советська адміністрація повільно звільняла їх під різними претекстами, а пенсіонерів примусила переходити нові медичні перевірки, що відбувалися у залізничних лікарнях. Під час цих «медичних оглядів» відбувалися «чуда», багатьом навіть у посвідках змінювали роки народження, щоб таким чином позбавити їх права на пенсію, що в ті часи була досить добра.

Між новими советськими підданими опинилися не тільки москалі, українці й кавказці, а навіть і поляки та інші національності. Частина поляків, що мала польське громадянство, також натрапила на труднощі з одержанням своїх пенсій. З допомогою своїх нових підданих, советський консулят у Харбіні повів приховану акцію проти всіх емігрантів, різного національного походження. Зокрема великі труднощі виникли для Українського клубу, що його заснували ще в 1907 році українці — переважно службовці залізниці.

Не будемо тут описувати детально всіх тих труднощів і боротьби, але треба зазначити, що наслідком цього було те, що китайська адміністрація конфіскувала велике майно Українського клубу, його дім, а самий клуб замкнула. Мотиви такої протиукраїнської акції були різні, вони не раз змінювалися, коли кол. члени Українського клубу зверталися в тій справі до суду або до головного управління Харбіну, що його очолював ген. Чжан Хуан-сян.

Залишилося тільки кілька малих українських організацій, які й зберігали вогник українського життя від повного знищення. Найтяжчим періодом були 1924-1926 роки, про які буде мова пізніше. Тут

тільки скажемо, що в ті роки закінчився революційний період у Манджурії, подібно як Чітинським судом в 1924 році над українцями закінчено той період на території Зеленої України і Забайкалля.

Центр українського життя почав повільно розвиватися в Харбіні (Манджурія), де — крім «клуб'ян» — з'явилися групи вже нової політичної еміграції, яка залишила територію Сибіру, Зеленої України і, частинно, навіть України. Опинилась ця еміграція в Манджурії проти своєї волі, під тиском наступу большевиків і переслідування. Китайська адміністрація, фактично поліція, ставилася до українців негативно; такі умовини створили для українців москалі, переважно військові, що дісталися на працю в поліції. На протязі майже п'ятих років українці не мали тут своїх легальних організацій, крім парафії української православної церкви Св. Покрови. Але навіть українське церковне життя зазнало чимало утисків від ієрархії московської православної церкви. Спроба видавати малий український часопис не вдалася, бо цензурне бюро поліції не дало дозволу.

Щойно в 1926 році вдалося заснувати в Харбіні т-во «Січ», яке потім одержало статут на нову назву — т-во «Просвіта». Обидві ці організації постали фактично як гуртки при американській організації ІМКА, провід якої погодився на створення українського гуртка, але з умовою, що це не буде політична організація і її члени платитимуть членські внески до ІМКА, так само як інші. Багато в цьому допомогло те, що секретарем організації був А. А. Гризов, сибіряк-обласник, кол. редактор часопису «Последние известия», що виходив у Владивостоці, про що ми вже згадували раніше.

Заснування т-ва «Просвіта» під захистом американського прапора було кроком, що допоміг нам вивести українське життя на легальний форум і мати впливи на значну українську колонію в Харбіні. Треба зазначити, що американці, як і всі інші чужинці, мали в Китаї т. зв. екстериторіяльні права, себто — не підлягали ані місцевому поліційному контролю, ані жодній свавільній адміністрації, ані китайському судові. Вони мали все своє, а в таких містах як Шангаї, Тянь-тзін та інших, мали свої власні т. зв. концесії, отже мали свої управи, своє військо і поліцію.

В наступному розділі розглянемо важливість цього оформлення українського життя, бо завдяки цьому нам удалося відновити українську діяльність і в інших місцях Далекого Сходу та заснувати там свої організації. Так постав відділ т-ва «Просвіти» в Ханькоу, українська громада в Тянь-тзіні, а пізніше в Шангаї.

Харбінська «Просвіта» одержала грамоту від централі «Просвіти» у Львові і право називатися її відділом³⁸.

³⁸) Див. В. Дорошенко: «Просвіта», її існування і праця, Філадельфія, 1959, стор. 81-82.

VI

МАНДЖУРІЯ, 1922-1931 РОКИ

*(Взаємини із сибіряками. Українці на засланні.
Большевики на Східньокитайській залізниці. Ук-
раїнці в Японії. Українська церква, клуб'яни)*

Сибірський уряд проіснував у Владивостоці тільки шість днів (20-26 жовтня 1922 р.), потім члени того уряду опинились у Японії і організували в Токіо свою групу на чолі з патріархом Сибірського обласного руху В. Сазоновим. Міжнародні справи перебрав В. Моравський, а канцелярію — Г. І. Чертков.

Отаман Г. Семенов спочатку жив у Японії, потім виїхав до США, де — як ми вже писали — мав великі труднощі й неприємності. Спиридон Меркулов виїхав до Дітройту в США і займався там політичними справами, писав різні антибольшевицькі статті.

В Маньчжурії, особливо в Харбіні, засновано т. зв. «Сибірське Земляцтво». В Управлінні Східньокитайської залізниці дістали працю кол. прем'єр сибірського уряду П. В. Вологодський та кількох визначних членів його уряду, між ними і кол. міністер фінансів І. А. Михайлів, що організував Економічне бюро для управління Східньокитайської залізниці й широко розвинув видавничу діяльність, мавши для цього фінансові засоби залізниці, друкарню і добрих співробітників.

Харбінська група сибіряків складалась з активних діячів, що далі пропагували ідею незалежного Сибіру і співпрацювали з Празькою сибірською групою, на чолі з Якушевим. У Празі виходив журнал «Вольная Сибір», а в Токіо почав виходити кварталник японською мовою п. н. «Сибір», в якому надруковано й кілька статей про українські справи.

Наше персональне знайомство з визначними сибірськими діячами не було використане аж до кінця 1920-их років із різних причин. Все ж таки існував листовний контакт, що допоміг нам організувати політичну співпрацю з сибіряками в 1928-30 роках і пізніше. Головною причиною бездіяльності на відтинку співпраці з сибіряками було те, що загальні політичні обставини в той час дуже змінилися, українське життя переживало кризу; інші емігрантські групи, зокрема численна московська, боролися з т. зв. зміновіхівцями, на чолі яких був професор права Устрялов, що працював у шкільному відділі управління

залізниці. Большевики прислали до Мукдену свого першого консула, полк. Краковецького, кол. командуючого військами на Приморщині, про якого була згадка вже раніше.

В 1925-26 роках в Харбіні група українських активних діячів на чолі з В. С. Опадчим вирішила видавати український часопис і шукала співробітників для нього. Заангажовано І. М. Паславського та інших. Двох членів цієї групи, Ф. Я. Тоцький і О. Вансович, відвідали також автора цих рядків і обговорювали справу редакції часопису. Ми домовилися ще раз зустрітися, але ця зустріч, з невідомих мені причин, не відбулася.

Тим часом появився тижневик «Українське Життя», що друкувався у японській друкарні п. Осави (?). Вже самий факт, що часопис друкувався у японській друкарні й під ним був підпис японця як видавця, ставив часопис поза рамки контролю китайської поліції та москалів, що працювали в цензурі. Щоправда, наш земляк В. Павловський був звернувся до харбінської поліції з проханням про дозвіл на видавання української газети, але постійно одержував відмову. Причини подавали різні, остання відмова була сформульована так: «Взявши до уваги, що український друк потребує кілька спеціальних черенок, яких у Харбіні в продажу немає і кошти їх замовлення будуть дуже високі, як і самий факт, що часопис буде мати обмежений тираж, — заходи і кошти не будуть виправдані. Тому управління Харбінської поліції відмовляється дати дозвіл на видавання українського часопису». Таких відмов, пояснених різними причинами, В. Павловський одержав чотирнадцять.

Все ж таки Павловський, як управитель американської друкарні, власник якої видавав малий щоденник «The Harbin Daily News», робив далі заходи. За його намовою, власник друкарні дав свій підпис, як видавець українського часопису, і вийшло два числа газети «Далекий Схід». На жаль, редакційні труднощі обірвали цю спробу видавати український часопис, тим більше, що ні редакція, ні сам видавець не мали фондів на видавання української газети. В той час в Харбіні організувався український студентський гурток при ІМКА, на тих самих основах, що й згадані вже Т-во «Січ» і Т-во «Просвіта».

На весні 1924 року представник великого японського щоденника в Дайрені «Маньджу Нічі-Нічі», п. Оцука, організував подорож харбінських журналістів для ознайомлення з працею Південноманджурської залізниці (скорочена японська назва цієї залізниці — «Мантецу»), яка сполучувала північну Манджурію з Дайренським портом (кол. московський порт Дальній) та іншими важливими пунктами країни.

Головна лінія цієї залізниці проходила від станції Чань-чунь, де кінчилася південна галузь Східнокитайської залізниці (220 км від Харбіну), через Мукден, стару столицю країни, Ляоян, аж до Дайренського порту. Дайренський порт започаткували будувати москалі на початку цього століття, назвавши його Дальнім.

Від Мукдену лінія залізниці йшла до Антунгу, вже на кордоні Кореї, звідки починалася місцева залізнична сітка і її сполучення (через Симоносекську протоку) із властивою Японією. З Мукдену була також залізнична лінія до північного Китаю, Тянь-тзіну і Пекіну, яку збудували англійці і довший час керували нею.

Південноманджурська залізниця мала свої численні заводи, копальні вугілля, свої електричні і сталеварні в м. Аншані, свої промислові та інші організації, свою сітку шкіл, вищі школи, університет, музеї та інші подібні установи, що були під контролем залізничної адміністрації. Під контролем цієї залізничної адміністрації були й міста біля залізниць, розбудовані японцями. Можна сказати, що це була держава в чужій державі, яку охороняли японські війська т. зв. квантунської армії.

Біля Дайренського порту розташований славний Порт-Артур або Рю-джун, як його звали японці. Цей невеликий, але гарний порт був відомий китайцям ще в VI стол., англійці відвідали його вперше в 1860 році. За час свого існування він був у різних руках, аж остаточно, 2 січня 1905 року, його здобули в боях з москалями японці, коли комендант фортеці ген. Стесель скапітулював перед японськими силами. По другій світовій війні Порт-Артур був т. зв. спільною військовою базою московсько-китайських сил, але фактично большевики не пустили до Порт-Артуру китайців із тодішнього національного уряду. На початку 1950 року большевики передали його повністю китайському комуністичному урядові.

Ми зупинилися на подорожі харбінських журналістів тому, що саме тоді були нав'язані знайомства автора цих рядків із харбінськими журналістами, які в 1930-их роках мали певне значення для наших справ.

В складі цієї групи журналістів був тільки один українець, що репрезентував один вечірній щоденник комерційного характеру. З японського боку брав участь сам згаданий п. Оцука, а в усіх пунктах зупинок були представники того часопису та відповідні службовці залізниці. Головним представником Південноманджурської залізниці під час подорожі журналістів був п. К. К. Хоріе, член економічного бюро її харбінського представництва, який потім, у 1933-1938 роках, сповняв функцію референта японської військової місії у відділі українських справ. В 1934 році він офіційно став керівником інформаційного відділу харбінського представництва міністерства закордонних справ нової держави Маньджу-Го.

Слід сказати, що п. Хоріе був капітаном японської армії, але, одружившись з українкаю Приморщини під час міжнародної інтервенції, був примушений залишити свою службу. Перебував тоді в Микольську, Владивостоці та в інших місцевостях і мав можливість ознайомитися з місцевим життям.

Під час згаданої подорожі журналістів, що тривала два тижні, відвідано різні міста, оглянено різні установи, університет, політехніку,

заводи, копальні, проведено десятки розмов із японськими урядниками, в тому і з вищою адміністрацією залізниці та цивільної влади.

Особливо важливою була зустріч автора цих рядків з бароном К. Окурою, одним з директорів Мантецу, що закінчив вищу освіту у США. З того часу почалося наше знайомство з ним, що перетворилося у приятельські відносини, дуже корисні для нашої справи. Перед тихоокеанською війною К. Окура був членом Вищої японської палати і на цьому пості він вдержався аж до 1945 року, коли закінчилася війна.

Враження з цієї подорожі всіх журналістів, що брали в ній участь, були перекладені на японську мову і появилися окремою книжкою (понад 500 сторінок). Економічні спостереження дали нам можливість надрукувати в економічному бюлетені Східнокитайської залізниці низку розвідок, з яких одна, про Мантецу, вийшла окремою відбиткою. Ця праця цитована, разом з іншими, в бібліографіях Китаю та в працях відомого геолога проф. Е. Анерта й інших авторів.

Після цієї подорожі журналістів п. Оцука і кількох його молодших співробітників стали нашими приятелями і допомагали в перекладах на японську мову наших статей про Україну і її проблеми. Так, напр., в 1930 році один з них був перекладачем статей для плянованого тоді українського альманаху, про який буде мова пізніше.

К. Хоріє добре знав московську мову. Працюючи в харбінському економічному бюро Мантецу, він ознайомився з проблемами Далекого Сходу й Сибіру, головню з історією колонізації, проблемами населення та іншими питаннями. В цьому бюро харбінського відділу Мантецу працював також Китагава — людина, що мала велике знання і цікавилася різними питаннями, зокрема справами Сибіру й Далекого Сходу. Як потім виявилось, він був активним членом Пан-Тюранської Асоціації — японської наукової організації в Токіо. Треба сказати, що автор цих рядків був у приятельських взаєминах з п. Китагавою, аж до 1932 року, коли він виїхав до Токіо, проте й тоді вони ще підтримувались листуванням. Китагава був добре ознайомлений з питаннями різних національностей азійської частини ССРСР, знав також історію України й українські проблеми.

В 1920-их роках серед японців, що були в Манджурії і цікавилися питанням Сибіру й Далекого Сходу, не було ще знавців цих проблем, для цього бракувало й потрібної літератури. Їх розшуки за інформаціями мали радше практичний характер, головню в ділянках економіки і тодішньої політики.

Тим часом між китайськими молодшими лідерами місцевого суспільства, пов'язаних з адміністрацією, було дві групи: одна з них складалася з осіб, що знали московську мову й хотіли це знання використати для особистих вигод, бо можна було, завдяки зв'язкам з адміністрацією Східнокитайської залізниці, відігравати ролю посередників у контактах і постачанню. Другу групу, що також знала московську мову,

використовувала китайська адміністрація для політичних справ, оподаткування і контролю над численними московською та жидівською громадами. Були між ними й урядовці різних інституцій.

Ця друга група складалася, переважно, з колишніх учнів комерційної середньої школи, що належала до Східнокитайської залізниці. Добре знання московської мови, яку вони вивчили в цій школі, дало їм можливість закінчити потім вищі школи в Харбіні, напр., відомий Юридичний факультет. Серед тих кількох осіб, що одержали добрі посади, був і Гуань Хун-і, що працював спочатку в ревізійному комітеті правління Східнокитайської залізниці. В 1923 році, під час муніципальних виборів, його обрано членом Харбінської міської ради, і власне під час виборчої кампанії почалась наша тісна співпраця з ним, бо ми піддержали його кандидатуру в члени Міської ради.

В 1925 році він був членом дипломатичної місії до Європи, що її вислав маршал Чан Цзо-лін, адміністратор Манджурії і претендент на голову китайського уряду. З тим заміром він зробив військовий похід до Пекіну, зайняв його і тимчасово оголосив себе генералісімумом. Це, здається, перший раз у китайській історії вжито такого титулу. В той час національного уряду в Китаї фактично не було. Був офіційний уряд у Пекіні, але настільки слабкий, що його влада не поширювалася на всю країну. У Ханькоу був інший уряд — під фактичним контролем комуністів; тут існували дуже сильні впливи московських більшовиків. В Кантоні починав свою діяльність уряд партії Гоміндану, на чолі якого стояв ген. Чіян Кай-шек. Складні обставини в Китаї того часу вимагали б дуже широкого розгляду, тому цю тему залишаємо. Хто цікавиться тодішньою політикою Москви та її заходами заволодіти Китаєм, радимо прочитати незвичайно цікаві матеріали в книзі Айтчена К. Ву, колишнього китайського консула у Владивостоці, професора міжнародних справ в Єлчінському університеті (назва книги: «Китай і Советський Союз», в ній подано й обширну бібліографію).

Треба лише зазначити, що саме в Мукдені виявлено ініціативу для розкриття ганебної практики Москви в організуванні комуністичної партії в Китаї та змови — опанувати Китай і створити там комуністичний уряд, зліквідувавши всіх і все, що було вороже комуністам. Але завдяки обшукам у советській амбасаді в Пекіні та іншим заходам, до рук китайців попали численні важливі документи і змову своєчасно викрито. Тоді заарештовано кількох визначних китайських комуністів, що шукали сховища в советській амбасаді. Китайський суд засудив їх на кару смерті. Так закінчилася у 1926 році спроба комуністів захопити владу в Китаї.

Але вертаємось до справи Гуань Хун-і. Треба сказати, що автор цієї праці був у добрих взаєминах з Гуань Хун-і, настільки приятельських, що він з Берліну прислав йому вітальну телеграму, а вернувшись із Берліну — подарував своє фото, зроблене в Берліні біля відомої Бранденбурзької брами. В 1927 році Гуань Хун-і почав видавати китайський часопис і рівночасно підготовляв видавання щоденника ро-

сійською мовою, щоб впливати на еміграцію не тільки московську, що була досить численна, а також і на еміграцію тих народів, що розуміли московську мову. Цю підготовку він робив солідно й обережно, кілька разів радився автора цих рядків, кого взяти на головного редактора, бо йшло про те, щоб той редактор мав відповідний авторитет. Врешті вибрано на цей пост відомого журналіста й письменника Всеволода Н. Іванова, що під час адміністрації адмірала Колчака був віце-директором пресового бюро в Омську, а перед тим — професором філософії в новому Пермському університеті. Вищу освіту закінчив у Гайдельберзькому університеті. В 1921-22 роках видавав у Владивостоці «Вечірню газету», співробітником якої був і автор цієї праці. В. Н. Іванов написав євразійську студію «Ми», в якій досить прихильно наświetлив українське питання з часів панування київських князів. Також і у «Вечірній газеті» він толерантно ставився до українських справ.

До нового часопису, що називався «Гун-бао», заангажовано кількох місцевих журналістів і автора цих рядків. У ділянці економічних і політичних питань, авторові прийшлося порушувати й питання українського руху, зокрема коли з Європи приходили відповідні вістки, напр., про виступи О. Шульгина на форумі товариств Ліги Націй. Це викликало заінтересування між українськими читачами «Гун-бао» та інших національностей Харбіну. Численність української колонії вплинула на те, що Гуань Хун-і дав свою згоду відкрити на сторінках цього часопису окрему українську сторінку. З цієї нагоди появилось оголошення, текст якого подаємо в оригіналі:

«От редакции. Дальний Восток и в частности в настоящее время Особый Район Трёх Восточных провинций служит местожительством многих русских украинцев. По переписи 1920 года, заявили себя украинцами до 21 000 семейств. «Гун-бао» как орган, выходящий на русском языке, учитывая вполне важность этого обстоятельства и для соблюдения интересов своих читателей, значительная часть которых является украинцами, открывает у себя специальный отдел газеты «Украинская Жизнь».

В этом отделе будет печататься специальная информация о жизни Украины. В распоряжении редакции находится до 35 разных украинских журналов и газет.

Отдел «Украинская Жизнь» в «Гун-бао» будет печататься по субботам».

Перша сторінка цього «Українського життя» була надрукована 26 січня 1929 року; мала вона дві статті: перша з них була присвячена «Сучасному Києву», написана на підставі розповідей людей, що в той час там були. Було в цій статті кілька цікавих згадок, напр., про похорон проф. Яновського, дуже популярного в Києві, що перетворився у велику релігійну маніфестацію — в ньому брало участь понад 50 тисяч людей, з митрополитом і десятками священиків на чолі. Згадано в тій статті й про те, що в Софійському Соборі відбуваються

Богослуження українською і старослов'янською мовами. З постаменту усунуто бюст міністра Столипіна, а на його місце большевики поставили бюст Маркса, що сховав одну руку під сурдут. Кияни кажуть, що Маркс боїться, щоб йому не вкрали «Капіталу»...

Друга стаття на тему «Україна та українці» складена на підставі матеріялів Д. Левицького, голови українського Парляментарного клубу в Польщі.

Друга українська сторінка в «Гун-бао» появилася 2-го лютого. На цій сторінці була надрукована стаття Н. Покровського п. з. «Свято національної ідеї», присвячена десятиліттю з дня проголошення соборности українських земель.

Поява цієї української сторінки в часописі, щоденний тираж якого мав 11-12 тисяч примірників, дала можливість виявити багатьох українців, які відійшли були від українського життя і українських організацій. Можна сказати, що тих 72 українські сторінки, що були появилися у згаданому часописі, допомогли підготувати ґрунт для активізації українського життя у 1930-их роках. Вони допомогли виявити й живучість української ідеї читачам згаданого часопису, особливо українцям у Манджурії.

Багато листів, що їх одержувала редакція, свідчили про зацікавлення українською сторінкою, але були й голоси московської реакції, що вимагали від редактора В. Іванова припинення «пропаганди сепаратистів».

Востаннє «Українське життя» появилось 22 серпня 1930 року. На цій сторінці була надрукована цікава історична стаття Л. Галицького (І. Паславського) п. з. «Про канонічність Української Православної Церкви», в якій подано також листи-грамоти патріярха тодішньої Православної Церкви — Тихона. Поява цієї статті в Харбіні була дуже на часі, бо вона нагадувала, що вести агітацію проти існування місцевої Української церкви є виступом проти вірних заповітам учення Христа, який закликав усіх до любови, а не до ненависти.

Редагування цієї сторінки було доручено авторові цих рядків, співробітником був І. М. Паславський, визначний діяч, кол. УСС (родом з Перемишля), що в той час очолював Харбінську філію Т-ва «Просвіта». Під час першої світової війни Паславський дістався до московського полону й перебував в таборі полонених у Павлограді (Сибір). До Харбіну приїхав десь у 1921 році й був активним діячем кількох українських організацій, але найбільше своєї праці вклав у Т-во «Просвіта», головою якого він був на протязі багатьох років.

Поява української сторінки в часописі «Гун-бао» викликала серед японців зацікавлення українським життям, зокрема в представництві Мантецу. На протязі більш як півтора року вийшло 72 українські сторінки (понад 850 тисяч примірників), що їх розповсюджено не тільки в Харбіні, а також по цілій Манджурії та Китаю. А тому, що багато матеріялу з цієї сторінки перекладено на китайську мову і вони були видрукувані в другому виданні часопису «Гун-бао», видавання

цієї української сторінки можна вважати за дуже важливу подію в українському житті на Далекому Сході.

В друкуванні матеріалів на українській сторінці редакція не мала жодних перешкод ні від головного редактора «Гун-бао», ні від секретаря редакції, хоч з боку москалів у Харбіні та їх організацій було постійне незадоволення.

Інформації часопису «Гун-бао» мали також значний вплив на політичні китайські кола, бо завдяки перекладам з московського видання часопису на китайську мову, вони довідувалися багато такого, чого в китайських часописах ніколи не було. Треба зазначити, що культурний рівень китайської преси в Харбіні був досить низький. Доказом зацікавлення українською сторінкою може послужити те, що представник дипломатичного бюро при управлінні місцевого дао-тая (цивільного губернатора), Лі Шао-гень, не раз розпитував детально про деякі статті української сторінки.

На жаль, друкування цієї сторінки обірвалося з моментом відходу головного редактора «Гун-бао» В. Іванова. Не зупиняємося на причинах особистого характеру, які привели до змін у складі редакції «Гун-бао», але скажемо, що новий головний редактор проф. М. Головачов, кол. міністер закордонних справ сибірського уряду, вже не мав ані таких впливів, ані таких можливостей, що їх мав В. Іванов, зокрема коли йшло про українську сторінку. В цьому видавництві свій великий вплив виявив сербський емігрант, який до українського руху ставився неприхильно.

Внаслідок цих редакційних змін у «Гун-бао», автор цих рядків припинив свою співпрацю в цьому часописі.

В той час у Харбіні почав виходити щоденник німецькою мовою — «Deutsche Mandchurische Nachrichten», видавцем якого був Бартельс, який мав свою торговельну контору в Харбіні й користувався широкими комерційними знайомствами. Саме тоді Німеччина пробувала відновити свою торговельну діяльність у Манджурії, де до першої світової війни вона мала свій великий вплив. Редактором цього німецького часопису був д-р Кунст, довголітній кореспондент німецького часопису в Дітройті та Чикаго, а помічником його — д-р Кляе. До складу редакції належав також П. Лянґнер, добрий особистий знайомий автора цих рядків, і він запропонував мені стати співробітником цього часопису, подавати статті про економічні інтереси Харбіну та інформації про життя українців і інших національних колоній у Манджурії.

Так 10 березня 1929 року в цьому часописі присвячено цілу сторінку Тарасові Шевченкові та українським питанням. Поміщено портрет Т. Шевченка, а статтю про нього написав інж. В. Рейтер, що закінчив Українську Господарську Академію в Подебрадах 1927 року, а потім, десь у 1928 році, приїхав до Харбіну, де жила його мати.

В той час українці Харбіну вже мали досить добрі зв'язки з українськими організаціями в Європі та різними редакціями українських часописів, головню зі щоденником «Діло» у Львові та журналом «Три-

зуб» у Парижі. В українській пресі в Європі, а потім також у США і Канаді, почали регулярно появлятися дописи про українське життя у Манджурії.

В 1928 році я відновив персональне листування з Т. В. фон Віккеном, родом з України, що жив у той час у Кобе (Японія). Він цікавився українською працею та українським життям у Харбіні, як і цілим українським рухом. Писав, що у Японії можна вести працю в користь українського руху: подавати інформацію про Україну та її боротьбу за незалежність. Фон Віккен закінчив Орієнтальний інститут у Владивостоці й до 1918 року служив у війську, а потім, до 1924 року, працював в управлінні Східнокитайської залізниці в комерційному відділі. Добре знав японську й англійську мови. Я познайомився з ним завдяки часописній праці в 1923-24 роках і ми були досить близькі, зокрема тоді, коли він допомагав перекладати з японської мови деякі економічні матеріали. З його допомогою нав'язано знайомство з Борисом Воблим, товаришем фон Віккена з Орієнтального інституту. Б. Воблий, разом із К. Андрушенком, був основоположником та головою Українського Студентського Гуртка при цьому інституті. Статут Українського Студентського Гуртка затвердив ректор інституту в 1907 році й він був надрукований у журналі, що його видавав інститут.

Під час першої світової війни Б. Воблий був мобілізований, а під час революції перебував в Україні. Не маємо відомостей, як прийшло до зв'язку Б. Воблого з українським урядом, але знаємо, що 1918 року він опинився на Далекому Сході, одержавши уповноваження українського державного контролю для господарських справ. Згідно з твердженням фон Віккена, Б. Воблий був на тій посаді в армії на південному фронті. Нам не вдалося дотепер в'яснити ані питання, які були обов'язки контролерів в українській армії, ані самого питання про призначення Воблого як контролера до Японії. Автор цих рядків звертався в цій справі до державного контролера Кабачківа і одержав відповідь, що він не пам'ятає про таке призначення та що, мабуть, це сталося перед тим, як він одержав посаду в уряді УНР. В кожному разі ми певні, що таке призначення було, бо Б. Воблий належав до людей, які ніколи не любили хвалитися. Навпаки, він був надто скромною людиною. Знаємо теж, що він дуже багато прислужився для українського життя на Далекому Сході, бо Український Студентський Гурток, що його зорганізував Воблий, став тим початком нашого руху на Далекому Сході, згуртував невелику групу українців у Владивостоці, яка з початком революції 1917 року вказала українському населенню широкий шлях для його відродження. Щоправда, заходи цієї групи (до 1917 року) створити українські легальні організації на Приморщині не увінчалися успіхом, бо натрапили на заборону царської адміністрації.

*

Коли ж мова про партизанську активність на землях Зеленої України від 1921-22-их до 1930-их років, треба зазначити, що там було щонайменше три групи партизанів: перша з них — незадоволені урядом селяни і, частинно, вояки, що вернулися з європейського фронту після

його розвалу взимку 1917-1918 років. Друга група партизанів — це ті партизани, що їх організували більшовики. Третя група партизанів складалася з різних політичних та соціальних ворогів більшовизму. Крім більшовицької, перша і третя групи мали невеликі скупчення партизанів, що діяли на власну руку, часто без жодного зв'язку між собою. Може саме тому вони не могли створити міцного спротиву більшовицькій владі, хоч майже завжди мали піддержку місцевого населення. Головні райони їх діяльності були на Амурщині й Приморщині, в її північній частині, починаючи від м. Іману. Вони (партизани) могли ховатися від каральних відділів чекістів у лісах та горах тих країв, зокрема на Приморщині, де ліси перетворюються у непрохідні гущавини, переплетені ліянами, що їх треба прорубувати, щоб пройти або прокласти стежку, зокрема в південній частині Усурійщини.

Про партизанів, що їх організували більшовики, багато пишеться в різних советських виданнях, в яких чимало перебільшень, вигадок, а також підтверджень загальних, невинуватих акцій. Навіть в одній рецензії на недавню публікацію Советської Военної Академії про часи громадянської війни на Далекому Сході пишеться, що більшість советських істориків та мемуаристів перебільшує роллю більшовицьких партизанів. Рецензент каже, що насправді центральних штабів цих партизанів не було, як і не було певного плану партизанських дій.

Для підкреслення часто неправдивих тверджень советських авторів, подамо гостру критику на дві книжки, що недавно видані в СРСР, про партизанську діяльність на Далекому Сході.

Перша з цих книжок — це «Дискуссия о некоторых вопросах истории партизанского движения на Дальнем Востоке в 1918-1922 г.г.» К. И. Седова, а друга — це «Партизанское движение в Приморье» Н. К. Ильюхова і И. П. Самусенка (Военное Издательство, Москва, 1962).

На ці книжки в журналі «Вопросы истории» (ч. 5, 1964) появилася рецензія С. Вележева. Рецензент каже, що автори другої книжки, керувались суб'єктивним підходом до подій, бо самі мали якесь відношення до них. «Вони — пише він — пробують доказати, що партизанський рух на Приморщині мав незвичайно вирішальне значення, розпочався і продовжувався селянськими масами під керівництвом безпартійних місцевих учителів». Вележев далі цитує місце, де Ильюхов пише сам про себе: «28 квітня 1918 року в с. Хмельницьке відбулася нарада під головуванням Ильюхова, який став командиром повстанського загону, а потім — на чолі Ревштабу».

(Від себе скажемо, що в той час на Приморщині справді була перехорова стадія після того, як більшовики в жовтні 1917 року захопили в свої руки владу, але одночасно на Приморщині вже всюди були совдепи і червона гвардія, отже, не було потреби організувати червоних партизанів).

Рецензент каже, що твердження Ильюхова про революційний штаб неправдиве, «бо коли постав перший партизанський штаб, то Никифоров назвав його правим — анархістами Г. М. Шевченка і В. П. Клименка».

Та найміцніший удар рецензента далі: «Автори твердять неправдиво, — пише він, — що друга партизанська війна допомогла зупинити японців на кордонах Амурщини, що на східньому фронті під Хабаровськом були дві наші армії, в кількості 30 тисяч вояків, із танками. Насправді ж друга армія була зформована наприкінці 1920 року і в квітні того року її ще не було, не мала вона тоді й танків... Не партизани розбили інтервентів на Красній річці, навпаки — там були розбиті наші частини».

Наприкінці С. Вележев каже, що «Чіта була зліквідована (себто, антибольшевицька влада в Чіті, — І. С.) в 1920 році й народно-революційна армія та партизани тільки допомагали в цьому».

Як бачимо навіть з цих коротких заміток, советськими виданнями треба користуватися дуже обережно, коли навіть Московське воєнне видавництво друкує такі нісенітниці, що їх потім мусять спростовувати.

До тих партизанських загонів, що деколи співпрацювали з більшовиками, належать і партизанські загопи Шевченка, але його співпраця мала виключно тактичний характер: дістати поповнення зброї і забезпечити собі свободу руху, мати за противника тільки урядові реакційні війська, головню під час уряду братів Меркулових, а перед тим під час розвалу адміністрації уряду адм. Колчака.

В 1919 році більшовики робили спроби підпорядкувати собі партизанські загопи Шевченка. Про це ми докладніше писали в одному з розділів нашої праці.

Ми зупинилися на цих фактах тому, щоб з'ясувати фактичний стан на Далекому Сході. А факти говорять не про стійкість большевицької влади в той період, а про відсутність добре організованої опозиції, і власне завдяки цьому більшовики могли усувати своїх ворогів та перебирати в свої руки владу.

Почавши з 1925-26 років, на Приморщині та в частині Амурщини поширилась діяльність різних дрібних партизанських груп, що складались переважно з селянства, яке було невдоволене високими податками та большевицькою адміністрацією. Почавши з 1927 року, большевицька адміністрація організувала спеціальні каральні відділи чекістів до боротьби з партизанами.

Про протибольшевицьку боротьбу партизанів на терені Зеленої України не маємо докладних відомостей. Большевики про ті події не пускали закордон жодних вісток, навіть до Манджурії. І сьогодні, коли вже є багато большевицької літератури про тодішні труднощі большевицької влади на Сибірі, про Далекий Схід не згадується нічого. Брак таких матеріялів не дає нам можливості зробити огляд партизанської діяльності на Далекому Сході в другій половині 1920-их років.

В той час (точної дати не пам'ятаю) до автора звернувся за порадою його старий знайомий із Владивостоку, С. Ш., що мав добрі зв'язки з різними втікачами з Приморщини, яких тоді було дуже багато. Він сам перейшов у 1926 році кордон до Манджурії, не зважаючи на свою

хвору ногу. С. Ш. розповів цікаву історію одного молодого партизана, батька і брата якого забили чекісти. Походив із села, що було на південь від м. Іману.

Згідно з його розповіддю, партизанка для цього молодого партизана стала його професією. Восени, коли починалися морози і сніговії, він залишав рідні околиці Приморщини, переходив кордон у районі річки Мулин на сході до Манджурії і працював у місцевих копальнях вугілля або в лісі. На весні купував у китайців зброю, одяг та інші потрібні речі й вертався у свої околиці до своїх товаришів. Там вони створили партизанську групу, що громила комуністів, головню чекістів.

Переказуючи мені цю розповідь молодого партизана, С. Ш. просив дістати йому різної протибольшевицької літератури, щоб розповсюдити її «там», себто на Приморщині. Саме перед тим ми дістали з Європи пакунок різних українських «метеликів» (листівок), друкованих на тонкому папері, отже було що передати. Десь через кілька тижнів С. Ш. повідомив мене, що «пошта» передала все, куди треба.

Прошло з того часу кілька років, ні я, ні мої знайомі нічого не чули про того молодого партизана, ім'я якого залишилось для нас невідомим. Аж у 1933 році у місцевого українського пароха я зустрівся із священником С., який щойно дістався до Манджурії з Приморщини, перейшовши кордон. Ми розмовляли про українських партизанів на Приморщині, бо нас цікавило питання, чи вони й далі існують. Отець С. розповів, що він особисто знає про один український партизанський загін під проводом молодого селянина, якого батька і брата забили чекісти. Цей загін впродовж кількох років діяв улітку, а взимку переривав свою діяльність; його учасники взимку, звичайно, знаходили собі працю в лісах Усурійщини. Отак оповідання отця С. було підтвердженням наших попередніх інформацій, тим більше, коли отець С. заявив, що він сам бачив у партизанів українські друковані листівки. Діяв цей партизанський загін на південь від м. Іману.

Далі ми довідалися від о. С., що той партизанський загін уже зліквідований. Одного разу, розгромивши кілька чекістських груп, цей партизанський загін сам зазнав втрат — керівник загону, згаданий селянин, був поранений, були поранені й інші партизани. Слідом за партизанами кинулись чекісти, яким прибула свіжа допомога. Чекістам удалося відрізати партизанам відступ до гірського кряжу й оточити їх у вузькій долині. Ніхто з партизанів не здався живим у руки ворога, всі загинули.

Японці мали свій плян допомоги групі сибіряків в організації партизанського десанту на прикордонних теренах Приморщини, але реалізація цього плану затягнулася аж до китайсько-советської війни в 1929 році. Коли ця війна закінчилася, виникли нові труднощі в реалізації згаданого плану, бо значно зміцнилася большевицька охорона кордонів, зокрема з боку Манджурії і побережжя Приморщини. Сибірська організація відмовилася від дальшої співпраці з японцями, хоч японці й далі уважали цей плян можливим для реалізації.

Большевикам тільки з трудом удалося окупувати Далекий Схід і закріпити тут свою владу. 26 жовтня 1922 року частини т. зв. далеко-східної армії під командуванням Уборевича увійшли до Владивостоку, згідно з домовленням з японськими представниками на ст. Угольна. В той час останні транспорти японських військ відплили з Владивостоку, але на рейді порту залишилися ще один панцерник та два винищувачі. Японці забрали їх аж у 1926 році, коли вже повністю закінчили евакуацію своїх військ із північної частини острова Сахаліну.

Треба зазначити, що останні частини білих московських військ, т. зв. капелівці, відійшли з околиць Владивостоку ще перед 20 жовтнем 1922 року в напрямі манджурського кордону. Першу частину тих військ забрано на кораблі та катери і вона дісталася, як ми вже згадували, до порту Гензан у Кореї.

Залишки воєнної сибірської фльоти під командуванням адмірала Старка вирушили до Маніли на Філіппінах, а кілька кораблів цієї фльоти дісталися до Шангаю.

Колишня капелівська армія фактично вже не існувала, залишилися тільки тисячі вояків і старшин різних формацій, без постачання і зв'язків, єдиним бажанням яких було продістатися з Приморщини до Манджурії, отже — втекти від червоних.

Тепер, коли вже маємо багато інформацій з різних джерел, можемо сказати, що вже у вересні 1922 року не було жодного протибольшевицького фронту. Одинокою перешкодою для червоних була ще присутність японських військ, які повільно відходили на південь. Їх евакуація, згідно з пляном, відбувалася певними зонами. Остання така зона була на північ від станції Углова. Всі питання, що були пов'язані з відходом японських військ і повільним наступом т. зв. далеко-східної народної армії, розглядалися спеціальною комісією. Коли японці залишили Микольськ-Усурійський (тепер Ворошиловськ) і підійшли до станції Углова (або Угольная), японська місія у Владивостоці перебрала всі справи безпосередніх переговорів з большевицьким командуванням.

На чолі японської військової місії був полк. Гомі, старшина генерального штабу, що добре володів московською мовою. Його помічником був кап. Терада, енергійний старшина, що знав кілька мов, у тому числі й московську. Він ставився прихильно до сибірського незаалежницького руху, був добре ознайомлений із складними проблемами на Далекому Сході, зокрема з політичними різницями між урядами, що в той час там існували. Він знав і про різні політичні рухи та організації. Потім, як ми вже згадували, кап. Терада, вже в ранзі полковника, був на чолі воєнної місії в Хайларі, займався організацією монгольських військ та вишколом монгольських старшин під час існування держави Манджу-Го (1934-1937 роки).

Цікавився кап. Терада, перебуваючи у Владивостоці, й українським питанням на Далекому Сході. Потім, коли вже був у Хайларі, мав

тісний зв'язок з місцевою тюрко-татарською організацією, що була пов'язана з ідель-уральським рухом. Цей тюрко-татарський центр співпрацював із централею українців у Харбіні впродовж багатьох років.

Після евакуації японських військ, під японським контролем залишився о. Сахалін та околиці міста Миколаївська на Амурі. Японці дозволили там на частинну організацію червоної адміністрації, але заборонили присутність будь-яких військових червоних частин. Таке становище залишилось там аж до 1926 року, коли остаточно поладжено питання політичних, а головню економічних, відносин між Японією і ССРСР.

Коли червоні перебрали владу у свої руки, українська діяльність на Зеленому Кліні припинилася. Про арешти українців і Читинський процес ми вже згадували.

Далеко-Східню Республіку зліквідовано, на останньому засіданні її парламенту запропоновано резолюцію про «об'єднання» Далекко-Східньої Республіки з Радянською Росією. Ось так Москва підступно зліквідувала Далекко-Східню Республіку. Як знаємо, такими методами вона користується і досі, напр., таким самим способом вона зліквідувала самостійність Балтицьких держав.

Нортон у згаданій його праці (стор. 358) пише про ліквідацію Далекко-Східньої Республіки так: «Народне зібрання Далекко-Східньої Республіки 10 листопада 1922 року заслухало доповідь міністра Н. М. Матвеева про настрої робітників і селянства. Запропоновані резолюції про ліквідацію цієї буферної держави та з'єднання її з Советською Росією прийнято майже одногосно, проти кількох голосів есерів та демократів. Народне зібрання самоліквідувалося, вся влада обласних управлінь перейшла до ісполкомів». Він подає й цікаві льозунги, запропоновані комуністами: «Да здравствует советская власть всей России! Да здравствует советская власть республики земного шара!»

В той час Москва чомусь була переконана, що «советская власть» запанує незабаром на цілому світі.

Цікаве й те, що пізніші московсько-советські видання трактують цей період інакше. Проте всі вони вперто твердять, що Народне зібрання, уряд Далекко-Східньої Республіки, як і Селянська партія, що його піддержувала, склалися з комуністів. Не будемо зупинятися на цьому питанні, але скажемо, що насправді було інакше. Нортон у своїй праці виразно пише, що серед членів уряду «було трьох комуністів, трьох членів Селянської партії і неутральний Шилов. Той Шилов не бачив у комуністах жодної практичної вартости, тому все тримав із членами селянської партії, завдяки чому уряд був під контролем селянської більшости».

Отже, з того можна зробити висновок, що ліквідація Далекко-Східньої Республіки відбулася тільки під тиском червоної армії, що в той час уже панувала в Читі.

В т. зв. Українській Радянській Енциклопедії (т. 3, стор. 558) написано, що 14 листопада 1922 року Народне зібрання проголосило радянську владу на цілому Далекому Сході і звернулося до ВЦВК з проханням приєднати Далекий Схід до РСФСР. Ось яка нотатка, навіть із фальшивою датою, бо — згідно з твердженнями Нортона і Парфенова — це сталося 10 листопада. В цій же «Енциклопедії» сказано, що вже 15 листопада ВЦВК схвалив постанову про «об'єднання». Який поспіх: 14 листопада прохання, а 15 листопада вже «схвалення»...

Насправді ж Народне зібрання Далеко-Східньої Республіки було дуже обурене цією постановою, але не могло вже протиставитися большевикам, бо на цілому Далекому Сході почалися масові арештування.

Дж. Стюард³⁹ пише, що проклямацію про «анексію Далеко-Східньої Республіки», підписану Калініним, що був тоді головою ВЦВК, оголошено 19 листопада 1922 року.

Селянські й робітничі маси Далекого Сходу незабаром побачили, що советська влада дбає виключно про свої інтереси. Почалися арештування, значну частину населення з міст заслано в Сибір. Саме тому партизанські групи продовжували свою діяльність і відмовилися виконати наказ червоної армії про складення зброї.

В Манджурії було багато сибіряків, які приїхали з Сибіру або дісталися до Манджурії під час відступу з Приморщини залишків сибірської армії від початку її зорганізування у 1918 році. Було й багато визначних членів сибірського уряду та його установ, також членів уряду адм. Колчака, напр.: проф. Г. Гінс, кол. прем'єр Вологодський, міністер фінансів І. А. Михайлів, про якого буде згадка далі, бо він багато допоміг українській справі, зокрема у політичних зв'язках і переговорах із японцями.

Проф. Г. Гінс походив з Молдавії, в 1934 році хотів вступити в члени Української Громади в Харбіні, але не мав відваги підписати декларації про визнання ідеї незалежності України.

Треба підкреслити, що Харбін з 1918 року став важливим центром реакційних московських діячів та їх організацій, які намагалися якнайбільше шкодити діяльності українців та українських організацій.

В Харбіні була також мала, але активна група політичних лідерів сибірського незалежницького руху, що мала зв'язки з сибірським екзильним урядом у Токіо. Між ними були полк. А. Гризов, його син А. А. Гризов (поет — А. Чаир), Н. В. Калинин, М. І. Борисов, кол. директор Владивостоцького відділу Сибірської телеграфічної агенції, що обслуговувала вістками пресу Сибіру й Далекого Сходу. До складу цієї агенції належав і я, починаючи свою журналістичну працю з важкого вишколу під керівництвом досвідчених журналістів.

³⁹) George Steward: "The White Armies of Russia", New York 1933.

Коли ж мова про українське суспільство на Далекому Сході, то наприкінці 1922 року воно працювало в рамках організацій, які постали під час революції 1917 року, але активність його почала занепадати. Частина діячів охолола під впливом поразки визвольних змагань України та окупації Сибіру червоними, врешті — під впливом остаточного розвалу Далеко-Східньої Республіки, що закінчився приходом большевиків до Владивостоку.

Але українці в Харбіні ще мали свій Український Клуб із його новим будинком, збудованим у 1918-1920 роках. Українська Православна Церква, українська початкова школа, яка пізніше була на утриманні місцевого муніципалітету, та українська гімназія, серед вихованців якої були майбутні активні працівники української громади, — оце установи українців Харбіну. Приїхали також (до Манджурії) українці із Сибіру, серед яких було кількох українців із західних областей України, які опинилися у Сибірі або на Далекому Сході як полонені Росії під час першої світової війни або були вивезені з Галичини окупаційною царською армією. Серед перших (полонених) були старшини січових стрільців — І. Паславський, П. Марчишин (з австрійської армії), Ю. Марьяш, А. Клюк та інші. Частина полонених українців-галичан виїхала до Європи порядком евакуації, а невелика їх група залишилась у Манджурії та включилася у місцеве українське життя. Але були й такі, що залишилися поза рамками українського життя або навіть цілком потонули в московському оточенні, як наприклад, Гвоздевський, родом із Галича.

Про ті умовини життя можна тепер багато знайти в романі-хроніці «Серця і буревії» В. Несторовича, в якому все описано правдиво, хоч і в літературній формі.

До українських організацій того часу приєднався також благодійний українсько-галицький комітет, завданням якого було дбати про допомогу своїм землякам, які дісталися до Манджурії. Проіснував цей комітет кілька років, доки була потреба його існування.

В тих 1920-их роках до Манджурії втекли також численні українці із Зеленого Клину та Сибіру. Втеча до Манджурії продовжувалася досить довго, доки була можливість переходити большевицький кордон, зокрема на Приморщині. Серед утікачів був також далекосхідній письменник Й. Якимів, який довгий час жив і працював в Іркутську, а в 1920-22 роках — у Владивостоці. Червоні евакуювали його з Приморщини на Україну, звідки він вернувся на Далекий Схід десь у 1926 році й утік до Харбіну. Його оповідання були в той час першими про «українізацію» в Україні, про становище Української Автокефальної Церкви та інші ділянки українського життя на рідних землях. Написав він і кілька українських п'єс про життя в Сибіру, між якими вирізнялася п'єса «Сліпці», що її не раз ставили на сцені. Потім він переїхав до Шангаю, а тепер живе в Канаді.

Приїхали також молоді українські артисти, напр., Куля-Ковалевський, що трагічно закінчив своє життя в Харбіні. Втекло також кілька

українських діячів, яких большевики судили в Чіті, напр., Ф. Смутьський — гравер, П. Горючий, П. Яхно, Р. Бариллович і Літінський з Амурщини, що встигли перейти кордон ще перед своїм арештуванням, а також В. Мигулін, О. Дробязко, П. Рибка та багато інших. Всі вони приходили до Українського Клубу або до Української Православної Церкви, що була заснована 1918 року⁴⁰.

Тим часом група активніших українців шукала можливості поширити свою працю, але на перешкоді були різні заборони з боку китайської поліції. Дуже можливо, що якби не було цих перешкод — українське життя не зазнало б тут занепаду, не зважаючи на страшні поразки, що сталися як в Україні, так і на Далекому Сході, бо для такого відродження тут були люди і певні життєві потреби. А перешкоди чинили численні москалі, що влаштувалися в поліції.

В головному управлінні китайських військ у смузі Східньо-Китайської Залізниці були антимосковські настрої, виразником яких уважався головнокомандуючий ген. Чжан Гуан-сянь. Не знаємо точно про ті внутрішні настрої, але знаємо про його повільні заходи, скеровані на ліквідацію всіх московсько-імперських установ, які залишилися після революції 1917 року, наприклад — харбінський муніципалітет, конфіскація телефонічної станції, першої автоматичної станції у Манджурії, перебрання усіх земель і їх адміністрації від Східньо-Китайської Залізниці тощо.

Цікаво, що той самий генерал, Чжан Гуан-сянь, коли в 1917 році роззброював усі московські війська в Манджурії і вислав їх у Сибір, не роззброїв тоді української сотні, на чолі якої був поручник П. Твардовський. Цю сотню урочисто відправляли під час від'їзду в Україну — на станції була почесна варта китайської армії і грала оркестра. Вояки цієї сотні деякий час охороняли різні установи в Харбіні (до часу перебрання їх китайською адміністрацією), бо московські війська так були розкладені, що їм не можна було нічого довірити. З пізніших советських видань знаємо, що в большевиків були пляни захопити владу в Манджурії, але китайська адміністрація, після заходів управління Східньо-Китайської Залізниці, встигла цю збольшевичену масу роззброїти. Тоді українська сотня забезпечувала порядок у місті, за що китайці віддячили їй згаданими урочистими проводами⁴¹.

Восени 1924 року большевикам удалося, шляхом підступу й провокації, дістати згоду маршала Чжан Цзо-ліна на підписання договору між Китаєм і ССРСР про спільну адміністрацію Східньо-Китайської Залізниці. Як ми згадували вже раніше, ця залізниця після революції 1917 року, точніше — після большевицького загарбання влади, була в руках адміністрації «Русско-Азіатского банку», але під французьким контролем. Понад 400 міль. карбованців французького капіталу (як по-

40) Див. Іван Світ: «Українська церква в Хинах», Український Православний Календар, 1955, Баунд Брук, стор. 131-135.

41) Див. І. Світ: «Українське військо в Манджурії», Календар «Червоної Калини» на 1937 рік, Львів, стор. 115-122.

зичка Росії) було вкладено на початку цього століття в будову Східньо-Китайської Залізниці, що за нього гарантувало міністерство фінансів Росії.

Большевики за всяку ціну хотіли ліквідувати цей французький контроль та дістати залізницю у свої руки, бо в 1920-их роках вона була найважливішим зв'язком між Сибіром та Приморщиною, з її гарним портом Владивостоком. Амурська залізниця в той час була в дуже поганому стані, її будова, що відбувалась під час першої світової війни, ще не закінчилась і транспорт рухався по ній дуже повільно. Мені довелося було їхати тою залізницею в березні 1918 року.

Крім цього, володіння (контроль) Східньо-Китайською Залізницею давало большевикам широкі організаційні можливості для їх політичної агітації і діяльності в Північній Манджурії.

Зупинилися ми над цим питанням тому, що в 20-их роках присутність комуністів на згаданій залізниці мала великий вплив на цілому Далекому Сході. Напр., комуністичні партії підготовляли різні саботажі проти японських залізниць та Мукденсько-Тяньтзінської залізниці, що була під контролем англійців. Для цього були організовані окремі комітети на кордонах Приморщини і Кореї в листопаді 1928 р.⁴²

В Мукдені фактичний володар Манджурії маршал Чжан Цзо-лін мріяв підпорядкувати собі Пекін та взяти під свій контроль цілий Китай, використовуючи послаблення тодішньої пекинської влади. Він розпочав офензиву проти Пекіну, окупував його та оголосив себе командувачем усіх військ Китаю. Треба сказати, що цей похід проти столиці був можливий не лише тому, що китайський уряд не мав тоді фактичної сили, а теж і тому, що маршал Чжан Цзо-лін домовився з іншим воєнним льордом (так тоді називали китайських провінціальних генералів), Ву Пеї-фу, і обидві їхні армії вигнали з Пекіну генерала Фень Ю-гсяна, що був фактичним управителем столиці. На півдні, в Кантоні, в той час постав новий центр на чолі з генералом Чіан Кай-шеком та старшин із військової академії у Ванпоа. Ген. Чжан Цзо-лін став жертвою атентату під час своєї подорожі потягом із Пекіну до Мукдену, бомба знищила вагон, у якому їхав цей манджурський маршал. Його син Чжан Шуе-лян став маршалом і управителем Манджурії, але вже не мав таких можливостей, що їх мав його батько⁴³.

Представником Мукдену в Харбіні був ген. Чжан Гуан-сян, про якого ми вже раніше згадували. Його завданням було ліквідувати залишки колишньої російської влади-адміністрації в районі Східньо-Китайської Залізниці. Коли в Мукдені підписано договір між Китаєм і большевицькою Росією про спільну адміністрацію залізниці, почався новий період життя в Манджурії. Головне управління залізниці дістало советських представників, замість колишніх представників згаданого банку. Помічником президента управління став присланий комуніст Серебряников (псевдо), а управителем залізниці призначено Іванова.

43) К. С. Латурет: «Історія модерних Хин», стор. 148-149 та інші.

Всіх головних працівників колишньої залізничної адміністрації усунуто, а деяких — інж. Б. Остроумова, кол. генерал-губернатора Далекого Сходу Н. Гондаті та І. Михайлова — заарештовано. Вони пробули у в'язниці майже два роки, а потім були звільнені.

Першим советським консулом у Мукдені став Краковецький, кол. полковник генерального штабу, партійний есер, що за влади Земського уряду командував військами у Владивостоці, а потім перейшов до большевиків. Його головним завданням була ліквідація всієї активної еміграції, головно московської, яка мала значний вплив на громадське, політичне та економічне життя в Північній Манджурії, з її центром у Харбіні. З тою метою він нав'язав особисті зв'язки з емігрантською пресою, і то досить легко, бо йому, як колишньому есерові, не тяжко було знайти потрібні контакти. Все ж таки йому не вдалося беззброїти тої преси, яка провадила систематичну боротьбу з комунізмом, не зважаючи на те, що його заходам сприяла й допомагала започаткована тоді в СРСР політика НЕП-у.

В процесі ліквідації московських впливів у Манджурії, головно в її північній частині, що його проводив згаданий генерал Чжан Гуан-сян, опинилося також і майно Українського Клубу — триповерховий будинок на одній з головних вулиць т. зв. Нового міста в Харбіні. Майно Українського Клубу конфісковано, згідно з розпорядженням цього генерала, як причину конфіскації (у спеціальній декларації управління головнокомандуючого військами, ген. Чжан Гуан-сяна) оголошено, що в Українському Клубі є внутрішні тертя між різними політичними партіями, а крім цього Клуб не має оформлених документів на право володіння землею, на якій стоїть його будинок.

Треба сказати, що всі землі в Харбіні були власністю залізниці. Управління Українського Клубу, що до революції мало моральну піддержку від адміністрації залізниці, не подбало про відповідні документи про власність на землю, на якій був будинок Клубу. Правдою було і те, що на протязі кількох років між членами Клубу велася внутрішня боротьба, бо частина членів, службовці залізниці, із жовтня 1924 року стала советськими громадянами, проте більшість членів Клубу — була емігрантами, з яких багато мали посвідчення або інші документи, що їх видавали у свій час Манджурська Українська Окружна Рада або Український консулят у 1918-1919 роках. Українська Окружна Рада була одержала з Києва право на реєстрацію українців та видавання посвідчень про їх українське громадянство. Крім цього, між членами Клубу була і деяка кількість утікачів з-під большевицької окупації.

Після ліквідації майна Українського Клубу та замкнення українських організацій, про що ревно дбали москалі — службовці китайської поліції, в Харбіні залишилася тільки Українська Православна Парафія св. Покрови і нелегальний комітет «клуб'ян», що робив заходи для повернення йому його майна. Цей комітет писав різні прохання, заяви, також до китайського суду, домагаючись звороту будинку.

27-го травня 1929 року харбінська (китайська) поліція зробила обшук у будинку советського консульства, бо дістала повідомлення, що там відбувається конференція місцевого відділу Комінтерну. Саме в той час, як поліція дісталася до будинку, справді відбувалася конференція, серед учасників якої було кількох визначних советських службовців залізниці. Китайська адміністрація, за згодою центрального уряду, заарештувала ряд советських службовців, на чолі з управителем залізниці Івановим та його помічником. Всіх заарештованих було 59 осіб і їх викинули з Манджурії. Тоді советські службовці залізниці, а їх було до 20 тисяч, почали страйки й саботажі; у відповідь Китай був готовий повністю перебрати залізницю під свій контроль.

Розвиток подій загострював відносини, що привело до московського ультиматуму. Не будемо описувати тут усіх критичних переговорів, а тільки зазначимо, що 12 серпня 1929 року розпочалися воєнні дії советської армії і фльоти на р. Амур. Червоні окупували кілька прикордонних міст і почали посуватися вздовж залізниці на заході, дійшовши до м. Хайлару. Завдяки посередництву Німеччини, воєнні дії припинилися і почалися мирові переговори у Хабаровську. Китаєві довелося капітулювати і прийняти досить тяжкі умови. Втрати китайських громадян на території советського Далекого Сходу були досить великі: їх майно большевики забрали, а їх самих вислали, переважно, до Манджурії⁴⁴.

Треба тільки зазначити, що обшуки у советських консульствах дали китайській адміністрації дуже багато документів, які компромітували Москву. Особливо обшук у советському консульстві в Пекіні виявив заміри Москви, хоч частину документів червоні встигли спалити. Активність червоних ґрунтувалася на тому, що в той час вони вже мали досить добре організовану свою комуністичну організацію і могли контролювати в чужій країні рух військ та їх постачання. Але ген. Чжан Гуан-сян був добре поінформований про діяльність червоних, тому арештування та обшуки відбулися своєчасно, ретельно й успішно.

Ми згадали про ті події тому, що українське питання, завдяки цим подіям, несподівано знайшло добрий ґрунт: китайці були заінтересовані інформаціями про болючі справи Москви, а японці цікавилися, як забезпечена червона армія на Далекому Сході, чи діють там анти-большевицькі партизани, яке населення там живе і як воно ставиться до большевиків.

Завданням активу української громади в Харбіні було в'янути ті питання, поширити відомості про Україну, про українське населення Сибіру та Далекого Сходу та про український потенціал в боротьбі проти Росії. В цьому відношенні співпраця в часопісі «Гун-бао» (про яку ми вже писали) давала досить багато можливостей та полегшувала доступ до різних політичних і впливових установ або осіб. Серед тих визначних китайців був в той час і Лі Шао-ген, про якого ми вже згадували. В 1929 році він був директором управління залізниці; як

⁴⁴) А. К. Ву: «Хини і Советський Союз», стор. 198-212; тут подано історію цього конфлікту та багато різних документів.

людина з доброю освітою, мав значні зв'язки. Був особистим давнім знайомим автора цих рядків.

Майже рівночасно встановлено перші регулярні зв'язки з українськими організаціями в Європі, головно з українською дипломатичною місією в Парижі, на чолі якої був тоді проф. О. Шульгин. Він робив заходи, щоб знайти контакт з китайськими дипломатичними колами в Європі. На жаль, не збереглися ті листи з Парижу, в яких були інформації про зустрічі й переговори з китайськими представниками. Знаємо, що в результаті тих розмов китайський посол у Женеві телеграфував чи писав до Пекіну в справі майна Українського Клубу. Интервенював у тій справі й проф. Р. Смаль-Стоцький у китайських амбасадорів у Лондоні та Варшаві, що він сам підтвердив у своєму листі з 1963 року. На жаль, усе листування в тій справі, як і всі його приватні архіви, згоріло під час Варшавського повстання.

В Харбіні ми знали про те, що пекінський уряд мав повідомлення в справі Українського Клубу від своїх амбасадорів, але розпорядження пекінського уряду ген. Чжан Гуан-сян ігнорував. Місцева харбінська адміністрація ігнорувала всі розпорядження Пекіну, які не відповідали місцевим інтересам. Можливо, що харбінська адміністрація боялася наслідків: повернення Українському Клубові його будинку могло означати визнання важливості українського питання у Манджурії, а це, мабуть, було б викликало сильну протиакцію з боку білих і червоних москалів, які мали — як ми вже згадували — значний вплив на громадське й економічне життя Північної Манджурії. Важливе значення мали тоді також жидівські торговельні впливи, і то не тільки місцевого характеру, а й у справах імпорту та експорту.

Цікаве лиш те, що китайські амбасадори з увагою ставились до українських заяв-прохань, напр., до заходів української дипломатичної місії в Женеві під час асамблеї товариств Ліги Націй, коли проф. О. Шульгин (міністер закордонних справ УНР) був прийнятий китайським амбасадором у Швейцарії. Згідно з інформаціями І. Косенка, що їх він подав до Харбіну, пекінське міністерство закордонних справ розглянуло справу Українського Клубу й поробило відповідні заходи, але — як зазначено вище — з того нічого не вийшло.

Саме тоді той же генерал, Чжан Гуан-сян, затвердив постанову Харбінського земельного управління про передання Українській Православній Церкві Св. Покрови т. зв. старого цвинтаря в центральній частині Нового міста Харбіну. Була це найліпша діляниця, де стояли будинки консулятів, торговельних фірм та приміщувалось головне управління Східньо-Китайської Залізниці.

Передання цього цвинтаря Українській Православній Церкві було важливим актом, бо цей цвинтар, хоч уже зачинений для вжитку, мав особливу вартість: тут були могили багатьох службовців залізниці та піонерів міста. В контракті на землю цього цвинтаря було зазначено, що Українська Православна Церква зобов'язується удержувати цвинтар у відповідному порядку і має право на невикористаній ще землі збудувати свою церкву. Справді таку церкву збудовано в 1929 році.

Всі переговори та поладження різних справ, зв'язаних з будовою української церкви, провів В. Д. Кушнарєнко, що працював у тому земельному управлінні.

Треба зазначити, що українська церква і Братство Св. Покрови в Харбiні були засновані 1918 року. Коли збудовано великий дiм Українського Клубу, Братство дістало в ньому (внизу) приміщення для церкви⁴⁵. Церква була мала, але гарно влаштована.

Коли сконфісковано майно Українського Клубу, церква — в досить короткому реченні — мусіла звільнити своє приміщення в Клубі, згідно з розпорядженням управління ген. Чжан Гуан-сяна. Власне тому заходи Кушнарєнка були успішні, бо він увесь час оперував фактом, що разом із несправедливою конфіскацією майна Українського Клубу втратила своє приміщення і українська церква, і в той час, коли українці не мають навіть де молитися, москалі та інші національності мають аж забагато своїх церков.

Група українців-утікачів із Зеленого Клину в Харбiні була звернулася до ген. В. Сальського у Варшаві (військового міністра УНР), що мав у той час знайомства з японцями, шукаючи в нього піддержки. З доручення ген. В. Сальського, д-р Т. Олесіюк склав обширний меморіал про українське населення Далекого Сходу та Сибіру. Як результат цієї праці, в д-ра Олесіюка зібралось багато матеріалів і він надрукував свою розвідку п. з. «Українські колоніальні землі» в журналі «Табор»⁴⁶. Продовженням цієї праці були статті, присвячені Сірому Клинові, українським землям у Сибірі та Казахстані. Потім надрукував окрему працю (присвячену тим питанням) у виданнях Суходільного Інституту, що зазначаємо в нашій бібліографії наприкінці цієї розвідки.

Питання повернення будинку Українського Клубу стало головною проблемою українського активу у Харбiні, але одночасно з тим серед молодшої групи емігрантів із Зеленого Клину виникли питання активізації національного життя, створення певної організаційної бази, видавання часопису чи журналу та вдержання постійного зв'язку з українськими осередками в Європі, як на еміграції, так і в Галичині. Освітні та культурні зв'язки вже встановилися від імені Т-ва «Прогресивіта», яке дістало від централі у Львові право називати себе філією матірнього товариства.

Політичні зв'язки були встановлені з українською дипломатичною місією у Парижі за посередництвом І. Косенка, редактора журналу «Тризуб», та з військовим міністром ген. В. Сальським. Тоді ж почали друкуватися статті та дописи про українське життя в Манджурії в українській пресі. Спочатку вони були нерегулярні, а з 1929 року «Діло» (Львів) та «Тризуб» (Париж) вже мали своїх постійних кореспондентів. Подібні дописи друкувалися також із Шангаю, де була активна

⁴⁵) Див. «Українська церква в Хинах», «Укр. Православний Календар на 1955 р.», стор. 131-135.

⁴⁶) Т. Олесіюк: «Українські колоніальні землі», «Табор», ч. 17, стор. 47-69, ч. 18, стор. 76-110, ч. 20, стор. 48-50, 1932-1933 рр.

група українців, яка мала свою організацію — Українську Громаду. Така ж Громада постала також в Тяньцзіні, біля старої столиці Китаю — Пекіну.

Українці Далекого Сходу перед великими подіями 1931-1932 років не могли розвинути своєї політичної та громадської діяльності в ширшому розмірі; чекали відповідних, кращих умов. Треба підкреслити, що тільки після вересневих подій у 1931 році вони мали свободніші умови для своєї діяльності в Манджурії, бо тоді з китайської поліції були усунені ворожі українцям московські урядовці.

Вересневі події 1931 року привели до організації японцями нової держави Маньджу-Го, як незалежної від Китаю країни. В цьому японцям допомогли впливові групи старої манджурської партії, які мріяли про відновлення своїх впливів, загублених в час революції (1911 р.). Вони бачили, що разом з напливом усе нових мас китайських переселенців до їх країни зростає загроза цілковитого фізичного й культурного знищенні манджурів, бо почався сильний процес китаїзації. У той час, себто в 1930-их роках, правдивих манджурів було, може, якихось 200 тисяч на цілу країну, натомість китайців-переселенців було понад 30 міл., а корейців — півтора мільйона.

До 1911 року імператорські китайські едикти та грамоти обов'язково писалися трьома мовами: китайською, манджурською та монгольською, а після революції вживалась тільки китайська мова.

Але з 1935-го року в Маньджу-Го повіяло іншим вітром: японські військові кола почали у великому розмірі японізацію адміністрації, перебравши в свої руки повний контроль. Вони усували з адміністрації не тільки китайців, а також і манджурів, перетворюючи їх на виконавців волі чужої окупаційної влади. Цікаво, що наші розмови в 1932-1933 роках з японцями, зокрема з молодшою генерацією, наочно виявили можливість конфлікту між реальністю та ідеалами, що їх вона, ця еміграція, хотіла досягнути.

VII

ПОЛІТИЧНІ КОНТАКТИ

(Повернення дому Українського Клубу. Контакти з японцями в Європі та Харбіні. «Маньджурський Вістник». Конфлікти з москалями. «Прометей» і його діяльність)

Коли в 1926 році остаточно сконфісковано будинок Українського клубу, старі його члени не погодилися з такою несправедливістю і намагалися відзискати той будинок для українського вжитку. Створений був, як ми вже згадували, неофіційний комітет, бо легальна організація не могла існувати без дозволу поліції. Поліція не хотіла дати дозволу на існування української організації, мотивуючи свою відмову тим, що в Харбіні живе дуже мало українців, а крім цього вони, мовляв, політично «поділені між собою». За найголовнішу причину подавали те, що поліція не має урядовців, які розуміли б українську мову.

Серед українських діячів того часу були: В. С. Опадчий, Ф. Я. Тоцький, М. Білий, Петро та Опанас Горові. З 1929 року з «клуб'янами» (так їх звали в Харбіні) почали співпрацювати нові, молодші українці, переважно втікачі з-під большевицької окупації — емігранти з Сибіру та Зеленого Клину: О. Ступак, С. Шведін, П. Яхно. П. Марчишин, Лєтинський, І. Паславський, І. Світ та інші. Ця молодша група пробувала притягнути для піддержки української акції у Харбіні впливові українські організації і кола в Європі та Америці. Про найважливіші такі заходи в Європі за посередництвом уряду УНР ми вже писали. Інші заходи робило Т-во «Просвіти», що в той час було в рамках американської установи ІМКА, бо з поданих вище причин не могло одержати офіційного дозволу на свою діяльність. Зверталося Т-во «Просвіта» за допомогою до Українського Народного Союзу в США, був навіть опрацьований плян, що майно Українського Клубу перебере УНСоюз, а оформлення акту передання відбудеться в американському консульстві. Отже, над будинком Українського Клубу мав бути американський прапор, а тим самим будинок ставав екстратериторіальним і не підлягав місцевим китайським законам. Але в реалізації цього пляну виникли труднощі формального характеру. Американський консулят повідомив, що адміністратором будинку мусить бути американський громадянин.

Старші «клуб'яни», довідавшись, що будинок має стати власністю УНСоюзу в США, відкинули цей плян.

Так прийшов вересень 1931 року. В той час між китайськими і японськими військовими загонами біля сполучення двох залізниць (японської та китайсько-англійської, що пов'язувала Мукден із Тянь-тзіном у Китаї) виникла збройна сутичка. Цей збройний удар швидко перетворився у японський похід на територію цілої Манджурії, яка за кілька місяців опинилась у руках воєнної адміністрації. Японці в Манджурії, у смугі своєї залізниці, мали свою окрему т. зв. квантунську армію, що була одною з найкраще організованих у цілій системі збройних сил Японії. До подій у 1931 році штаб цієї армії був у Порт-Артурі, а коли створено нову державу Маньджу-Го його перенесено до нового міста Сінг-Кінгу, що створилося на місці малого містечка Чань-чунь. Тут сполучувалась японська залізниця із східнокитайською, що вже була під большевицьким контролем.

В той час, крім зв'язків з українськими центрами в Європі та Америці, українці в Харбіні мали вже певні зв'язки та знайомства з японськими впливовими діячами. Зокрема нав'язувалися вони в процесі журналістичної та ділової праці. Не раз під час ділових розмов із японцями порушувалось також і українські справи, особливо питання української еміграції в Харбіні та її ставлення до большевиків, що мали тоді великий вплив у Манджурії.

Так удалося нам приєднати кількох японців, які із симпатією ставилися до наших справ. Між ними були: Н. П. Гундзі, К. Фукуї, Т. Такахаата, проф. Китагава і Симамура. Професор Такахаата був на чолі транспортного відділу харбінського представництва Мантецу. Між іншим, цікавою була його розповідь про зустріч і розмову (під час якоїсь конференції) з начальником «служби тяги» інж. А. Х. Калиною. А. Калина сказав йому, що його прізвище чистоукраїнське, бо означає «така хата», себто — добрий будинок для житла. Проф. Такахаата був з цього дуже вдоволений.

Інж. Калина колись працював на великій залізниці на Катеринославщині та Харківщині, потім був управителем великих майстерень в Микольську-Уссурійському на Зеленому Кліні, а з 1920 року став на чолі т. зв. «служби тяги» в управлінні Східньо-Китайської Залізниці, де працював аж до 1929 року.

Коли воєнні операції японців почали широко розгортатися на території цілої Манджурії, ми часто особисто зустрічалися із згаданими японцями, особливо з Фукуєм і Симамурою, бо від них можна було дістати найновіші й найповніші інформації для часопису «Гун-баю», а це був мій обов'язок журналіста. Між тими інформаціями були й довірочні, які допомагали краще зрозуміти розвиток подій.

Коли японці окупували Харбін, штаб японської дивізії примістився в будинку представництва Мантецу. Командуючим цією дивізією був ген. Хиросі. Коли війська цієї дивізії наближались до Забайкалля, в районі т. зв. Триріччя в Манджурії, авангардна група дивізії одержала телеграму з Харбіну з дорученням перейти советський кордон і розпочати операції проти червоної армії. Старшина, що командував тою групою, мав сумнів, чи телеграма точно передана, але звернувся в тій справі не до командувача дивізії, а до генерального штабу в Токію.

Одержав, безперечно, негативну відповідь, бо Японія не мала заміру розпочинати війну з СРСР. Як розповідав К. Фукуя, старшина тої авангардної групи був дав наказ артилерії обстріляти большевицький бік. Між большевиками зчинився переполох. Тут треба зазначити, що Москва стежила за подіями в Манджурії із великим напруженням та страхом, бо не знала про дійсні заміри японців. Ясно, що ті вістки від п. Фукуї не були призначені для преси. Згадуємо їх тільки тому, що вони є доказом повного довір'я до нас із боку членів представництва Мантецу в Харбіні.

Наприкінці 1920-их років дипломатичні кола уряду УНР несподівано дістали добрі контакти з японцями через В. Мурського, українського дипломата в Царгороді. В. Мурський зустрічався там з цікавим, добре ознайомленим з московськими політичними справами, японським військовим аташе підполк. Харою (? на жаль, не маємо в архіві точно записаного прізвища цього старшини). Завдяки згаданому військовому аташе урядові кола в Токіо мали відомості про діяльність уряду УНР і його заінтересування українською проблемою на Далекому Сході. Про цей зв'язок писав нам І. Косенко, як тільки встановилися зв'язки уряду УНР з японськими представниками в Європі⁴⁷.

Про діяльність В. Мурського писав нам також п. Геродот, що тоді жив і працював у Букарешті.

Очевидно, токійський уряд не мав труднощів перевірити всі одержані інформації та переконатися, що вони були правдиві. Тоді військовий міністер уряду УНР В. Сальський зустрівся з полк. Янагітою, японським військовим аташе у Варшаві. Таких зустрічей потім було більше і ген. В. Сальський та його ближчі співробітники передали відповідні меморіяли і листи, в яких досить детально з'ясовано українське питання на Далекому Сході й у Сибіру. Деякі з тих матеріалів приготував, як ми вже згадували, Т. Олесіюк, автор розвідки про українські колоніальні землі в Азії.

В той час Іларіон Косенко вже мав добрий контакт з українцями на Далекому Сході, зокрема з українською групою у Харбіні, в складі якої були визначні українські діячі, що під час революції брали активну участь в українському житті на Зеленому Клині.

У Празі перебував тоді полк. Ф. Шешко, що виїхав із Владивостоку в 1920 році, як делегат Українського Далеко-Східнього Секретаріату до нашого уряду в Києві. Йому не пощастило побувати в Києві, бо перешкодили цьому тодішні воєнні події.

Коли ж мова про нашу діяльність на Далекому Сході, то вона провадилась головню в культурній ділянці через Т-во «Просвіта». Про цю діяльність можна говорити досить багато, бо саме вона зберегла

⁴⁷ В. Мурський був у Царгороді як дипломатичний представник уряду УНР; помер десь у середині 1930 року. Юрій Липа у своїй статті «Одеська Січ» згадує, що в березні 1917 року в Одесі почав виходити журнал-часопис «Українське Слово». «Це був перший орган в Україні, — каже він, — що постав відразу після абдикації царя. «Українське Слово» редагували Іван Липа і Володимир Мурський» (Див. «Визв. Шлях», кн. XI, 1966, стор. 1263).

український актив від розпорошення і привела до співпраці між окремими групами. Завдяки їй існував писемний контакт з іншими українськими гуртками в кількох місцях Далекого Сходу та з нашими організаціями в Європі⁴⁸.

Українській групі в Харбіні вдалося не тільки втримати активність серед українського суспільства, а й нав'язати ділові контакти з іншими організаціями. Так, напр., під час китайсько-советського конфлікту в 1929 році були скріплені зв'язки з представниками організації сибіряків-обласників — Н. В. Калініним (родом — енісейський козак), М. І. Борисовим та іншими. М. І. Борисов був кол. директором Сибірської Телеграфічної Агенції у Владивостоці, в якій авторові цих рядків восени 1919 року довелося розпочинати свою журналістичну працю. Крім цього були особисті приятельські відносини з п. Г. Ч., що в той час виконував обов'язки секретаря кол. прем'єра сибірського уряду Сазонова, що перебував у Токіо. Все це сприяло зв'язкам із лідерами Сибірського руху, який боровся за незалежність Сибіру.

Сибіряки видавали в Токіо кварталник японською мовою «Сибір» та співпрацювали із сибірською групою у Празі, на чолі якої був Якушев, кол. голова Сибірської Обласної Думи (Сибірський парламент).

У Харбіні існувала також активна грузинська громада на чолі з д-ром Джишкаріяні. В управі цієї групи були секретар Ахледіані та такі старі діячі, як Кердія, Глонті й інші. Дуже діяльною була також місцева мусулманська тюрко-татарська громада. Молодша група діячів цієї громади мріяла про політичну діяльність. У ній, між іншими, були поет Абдюш і секретар Девлет-Кільді.

Ці дві згадані національні групи разом з українцями створили пізніше товариство «Прометей», яке в 1931-1936 роках проявило велику активність.

В Харбіні між численними японськими установами і організаціями найвидатніше місце займав т. зв. Відділ управління Південно-Манджурської Залізниці, найважливішої залізничної системи в південній Манджурії, з великими промисловими організаціями (копальні, заводи, фабрики, високі й середні школи). Головне управління цієї залізниці було в Дайрені, великому і важливому порті Південної Манджурії.

Треба сказати, що той Відділ, крім транспортних справ, займався дуже пильно економічним дослідженням північної Манджурії, де оперувала, як ми вже згадували, Східньо-Китайська Залізниця, адміністрація якої до осені 1924 року була в руках «Русско-Азіатського банку», а потім опинилася в китайсько-советських руках.

На чолі Відділу японської залізниці (скорочено — Мантецу) був директор Фурусава, а його помічниками — К. Такахата і Фукуї. Директором канцелярії був Н. Н. Гундзі. Економічне бюро мало свого директора, але їх було кілька. Між співробітниками цього бюро було багато важливих осіб, між якими особливе становище займав проф.

⁴⁸) Див. наші статті в циклі «Українці в Азії», «Свобода», чч. 88, 90, з 2 і 5 травня і з 27 листопада 1953 року.

Китагава, наш особистий приятель, К. К. Хоріе, кол. капітан армії, про якого ми вже згадували. Працювало тут і кілька молодших спеціалістів, серед них і М. Симакура, про якого згадаємо пізніше. Бюро мало також двох радників: І. А. Михайліва, кол. міністра сибірських урядів, і проф. Хіюнина, кол. російського консула в Урзі (Монголія), автора багатьох праць з ділянки монгольської мови та двотомового словника («Хинсько-московський словник», Харбін, вид. Орієнтального Інституту, де Хіюнин був професором китайської і монгольської мов).

І. А. Михайлів був сином кубанського політичного діяча — Михайлика, якого заслано до Нерчинська на Забайкалля за участь у революційній організації на Кубані. З ним поїхала на заслання і його дружина і їх син Іван народився у Нерчинську. Закінчивши середню освіту на Забайкаллі, він вступив до Петербурзького університету. У 1912-1915 роках був секретарем члена Державної думи Шингарева і познайомився тоді з адміністрацією фінансів імперії. Це знання дуже йому придалося під час існування сибірського уряду, в якому він був міністром фінансів.

Ентузіязм І. А. Михайліва, його незвичайна здібність та глибоке знання політичних справ були викликали серед тодішніх політичних партій багато суперечок. Проф. Г. І. Гінс у своїй двотомій історії Сибіру⁴⁹ теж присвячує цим справам чимало уваги, але з виявами неприязні.

Вийшовши з Омську, І. Михайлів опинився в Харбіні й працював в управлінні Східньо-Китайської Залізниці, зорганізувавши в 1920 році добре економічне бюро. Про історію і працю цієї залізниці ми вже писали в попередніх розділах. Потім, почавши з 1926 року, він працював в управлінні Мантецу, як радник, і мав там великі впливи. З 1932 року він став також політичним радником японської військової місії, про яку скажемо пізніше. В 1945 році, під час окупації Манджурії червоною армією, його заарештували і вивезли до Москви. В 1946 році його розстріляли разом з отаманом Г. Семеновим та К. Родзаєвським. Присуд сталінського суду був про це надрукований в «Ізвестіях» і «Правді».

І. А. Михайлів виявляв великі симпатії до української справи і значно спричинився до скріплення наших позицій у Харбіні в 1931-1935 роках. Але пізніше його впливи зменшилися і він мусів усунутися від участі в багатьох справах, бо тодішня загальна японська політика була повністю опинилася у руках вузько-шовіністичних військовиків, що прямували до поширення японської експансії та повної ліквідації європейських впливів в Азії.

Коли ж мова про емігрантів з Росії, то японська політика, почавши з 1935 року, пішла на підтримку фашистського руху, на чолі якого стояв К. Родзаєвський і Матковський, який — як потім виявилось — був московським агентом. І. Михайлів був проти цієї японської невда-

⁴⁹) Г. І. Гінс: «Сибір, союзники і Колчак», Пекін, 1921.

лої політики в Манджурії і Китаї, яка, крім компромітації, нічого позитивного не дала⁵⁰.

Ми зупинилися детальніше на особі І. А. Михайліва тому, що він брав певну участь у розвитку наших взаємин із японцями під час створення Манджуговської держави (Маньджу-го).

Особливо цікавими були наші зв'язки із Симамурою. Це був добре освічений японець, обізнаний з політичними питаннями. Він особливо цікавився минулим сибірського руху та його політичними складниками. Добре орієнтувався в глибоких суперечностях советської політики, що виявлялася в той час у шпіономанії та боротьбі з націоналізмами різних народів в ССРСР, за виїмком націоналізму московського, який для большевиків завжди був і є ненарушимим табу.

Він орієнтувався і в українському питанні, але українська проблема на Сибірі й, зокрема, на Далекому Сході, не була для нього ясною справою. Нашим завданням було уможливити йому ознайомитися з українським самостійницьким рухом в повному його розмірі, і то не тільки в справі самостійної України, а й у справі українських скупчень в Азії, на Зеленому Клині та української колонії Казахстану-Сибіру, з їх загальною понад п'ятьмільйонною українською масою.

Не знаємо, як ті наші інформації були сприйняті в різних колах Мантецу та пов'язаних із ним дипломатичних і військових колах, принаймні до 1931 року, коли почались воєнні японські операції в Манджурії.

На початку жовтня 1931 року японська армія (т. зв. Квантунська) розпочала свої дії в Манджурії і її командування звернулося до советської адміністрації Китайсько-Східньої Залізниці з вимогою дати вільний рух воєнним потягам від станції Чань-чунь на північ, де кінчилася японська залізниця Мантецу і сполучувалася із Східньо-Китайською Залізницею на півдні від Харбіну (якихсь 220 кілометрів).

В Чань-чуні обидві залізниці робили перевантаження тягарових потягів та переводили пасажирів з одної залізниці на другу. Така система існувала тому, що обидві залізниці мали різну ширину між рейками. Японська була стандартна, така як в Америці, а московська була ширша. Управління советської адміністрації, очевидно, згідно з дорученням з Москви, відмовилося піти назустріч японським вимогам, гадаючи, що таким чином японська армія натрапить на великі транспортні труднощі. Але японське командування зупинило на цій лінії, від Чань-чунь до Харбіну, рух потягів і, на велике здивування московських урядовців, японські воєнні потяги, разом з охороною, почали переходити з японської вузької лінії на ширшу, московську,

⁵⁰) Див. П. Баклашин: «Финал в Китае», Возникновение, развитие и исчезновение белой эмиграции на Дальнем Востоке. Нью-Йорк, 1960. В цій двотомній праці досить детально описано історію московської еміграції, але в ній є багато перекручених фактів, описів, побудованих на сумнівних джерелах. Загальна картина розкладу московської еміграції подана тут досить правдиво.

і то без жодних труднощів. Це сталося завдяки спеціальному пристосуванню коліс і до вузьких, і до широких рейок. Потяги просувалися спеціально збудованим шляхом, а далі переходили на рейки залізничної лінії без будь-яких труднощів. Це пристосування коліс я вперше бачив ще в 1924 році в головних вагонних майстернях у Дайрені, а потім, у 1926 році, під час другої візити, нам уже не дали дозволу оглянути майстерні, бо під час першої візити ми були виявили за-велике зацікавлення кресленням, що нам його показував японський інженер.

В той час у Харбіні населення з великим заінтересуванням чекало приходу японських військ, а місцеві китайські війська під командуванням ген. Сун Бень-веня поволі почали відходити на захід, у напрямі Монголії і Забайкалля.

На початку жовтня серед місцевих українців, головно СУМ-у та кількох старших, панувала думка, що як тільки китайська влада зникне (ніхто не припускав, що китайці можуть робити спротив японцям), нам, українцям, треба негайно перебрати у свої руки майно кол. Українського Клубу, в будинку якого тепер приміщувався Харбінський департамент народної освіти⁵¹.

Інша група українців, головно члени Українського Клубу, також підтримувала думку, що треба робити якісь заходи, щоб японці знали про долю нашого майна, незаконно skonфіскованого китайцями в 1926 році. Мала група політично-активних українців сподівалася, що довголітня наша інформаційна праця мусить дати якісь наслідки і чекала нагоди, щоб висунути свої домагання, зберігаючи добрі контакти зі своїми людьми, себто — СУМ-ом і старшою громадськістю.

Кілька днів перед приходом японських військ до Харбіну, п. Фукуї влаштував зустріч автора цих рядків із секретарем відділу Мантецу Н. П. Гундзі. Під час розмови Н. П. Гундзі заявив, що секретар японського консульату п. Сугіхара радився з ним, як знайти контакт з українцями в одній важливій справі. Він не сказав мені, про яку справу тут мова, але повідомив, що дав мою адресу й число телефону п. Сугіхарі. Я знав п. Сугіхару ще з 1924 року, коли виконував свої журналістичні обов'язки.

І справді, напередодні приходу японських військ до Харбіну п. Сугіхара звернувся до мене телефонічно з проханням в'яснити йому, чи українці погодяться на те, щоб будинок кол. Українського Клубу був тимчасово зайнятий японським командуванням для своїх потреб. Не маючи жодного уповноваження відповісти на це питання, я сказав йому, що мушу насамперед сконтактуватися із визначнішими нашими громадськими діячами і дам відповідь біля 5-ої години ввечері. Саме тоді прийшов до мене один із визначніших наших громадян В. С. Опадчий. Довідавшись про японське прохання, він обіцяв негайно скликати нараду. За півгодини ми вже мали засідання, на якому були

⁵¹) Див. Іван Світ: «Український Національний Дім у м. Харбіні», Харбін, 1936.

В. Опадчий, П. Горовий, І. Паславський та кількох інших. Я ще раз поінформував про мою розмову з п. Сугіхарою і після швидкого обговорення мені доручено дати йому таку відповідь:

«Українці Харбіну будуть раді, якщо японська воєнна установа забере від китайців майно кол. Українського Клубу для своїх тимчасових потреб, а потім поверне це майно його законному власникові — Українському Клубові».

Сугіхара подякував від імені японської влади за прихильне полагання справи і, зі свого боку, пообіцяв допомогу для забезпечення прав українців на майно кол. Українського Клубу.

Будинок Українського Клубу стояв на Новоторговій вулиці Нового міста, саме напроти розкішної вілли-резиденції японського генерального консула.

Почався загальний відступ із Харбіну «сірих» (так звали китайські війська, що мали сіре умундирування). Над містом з'явився японський літак і скинув кілька бомб над колонами «сірих». Інший японський літак пролетів низько над передмістям Модягоу, де жив автор цих рядків. «Сірі» зустріли його рушничними пострілами і він несподівано почав падати...

Надвечір у бічній вулиці Нового міста (так звалася найбільша частина адміністраційного Харбіну) появилася довга колона японської піхоти. Вона підійшла до будинку Українського Клубу, де вже стояла група українців з українськими прапорами. В будинку було порожньо, китайські урядовці повтікали. Японці ввійшли до будинку, поставили біля дверей свою охорону і вивісили на ньому свій прапор — білий із червоним сонцем.

Наступні дні були заповнені збиранням інформацій та писанням кореспонденцій до української преси в Європі й листів до наших центрів. Спроби дізнатися, що діється в будинку Українського Клубу не мали успіху, але було видно, що японське військо розташовується у ньому на довгий час.

Листування з нашими організаціями пожвавилася, робилися заходи дістати від японців більш конкретні обіцянки. Советська преса, як і советські установи і управління залізниці, не показувала жодних особливих змін. Московська еміграція пожвавила свою активність, але без конкретних успіхів.

На протязі зими 1931-1932 років автор цих рядків майже кожного дня зустрічався з різними японськими офіційними урядовцями, щоб одержати відомості для часопису «Гун-Бао».

В той час відомий український діяч І. Паславський, голова Т-ва «Просвіта», одержав згоду від архимандрита Фабіяна Абрантовича на видавання маленького українського часопису (на правах рукопису) «Листи з Далекого Сходу». Архимандрит Абрантович був на чолі Греко-Католицької Місії в Харбіні, яка мала свою середню школу для хлопців, т. зв. Ліцей св. Николая, та жіночу школу. Обидві ці школи мали свої інтернати. Як сама Місія, так школи і церква були підпорядковані відомій комісії «Про Русія» в Римі. Напрямок у цих школах

був монархічно-московський і в такому дусі велось виховання дітей. Заходи невеликої місцевої групи українців-галичан дістати свого священика були безуспішні. Митрополит А. Шептицький повідомив представника «Просвіти» у Львові (той представник виконував доручення харбінських українців), що нічого не може зробити: священика, що готовий виїхати до Манджурії, має, але Манджурія належить до юрисдикції римської комісії «Про Русія».

Облегшувало справу тільки те, що архимандрит Ф. Абрантович був колись визначним білоруським діячем і ставився до українців прихильно, допомагав, як міг. Товариство «Просвіта» продовж кількох років приміщувалось у будинку його Місії, мало тут свою кімнату для бібліотеки і сходин.

Згадана уніяська Місія була під охороною французького консульату, як і всі католицькі організації та установи в Азії.

В травні 1932 року автор цих рядків був з черговою візитом у штабі десятої японської дивізії, щоб отримати інформації для часопису. Інформатором для харбінських журналістів призначено одного старшину та молодого японця — п. Танаку, що був перекладачем. І ось тоді стався випадок, що започаткував серію розмов і знайомств із японцями, які спричинилися до успішного розвитку наших справ.

Під час моєї розмови з п. Танакою, до кімнати увійшов японський підполковник і почав голосно розмовляти з одним старшиною пресового відділу. Нагло він повернувся і, побачивши мене, різко сказав Танаці: «Викиньте геть цього «росяго шімбункіша» з кімнати!» Я запротестував, заявивши, що я не є жодним «росяго» (себто москалем). Він підійшов до мене й гостро запитав:

— Хто ж ви такий?

— Українець, кореспондент китайського часопису «Гун-Бао».

Він наказав відвести мене до вітальної кімнати і чекати там на нього. Танака, що відвів мене до вітальні, швидко сказав мені, що це підполковник Хасимото, дуже важлива особа. Москалів не любить. В Харбіні є ще інший полковник Хасимото, далекий родич цього підполковника. Порадив мені бути відвертим у розмові з Хасимотою і вийшов, залишивши мене самого.

Розглядаючись, я побачив на стіні велику японську мапу Далекого Сходу. Почав відчитувати деякі назви місцевостей і саме в той час увійшов підполк. Хасимото з п. Танакою. Китаєць приніс на таці чай. Хасимото сів, запросив мене сідати й почав розпитувати.

— Ви назвали себе українцем, а чому працюєте в китайському часописі, що друкується московською мовою? Чому не працюєте в українському часописі? — засипав мене запитаннями.

— Тому, — відповів я, — що українського часопису тут нема. Нам не дозволили, хоч ми робили заходи, щоб одержати дозвіл на його видання.

— Скільки ж вас, українців, тут, у Манджурії? Які маєте організації? Яка ваша ідея?

Я підійшов до мапи Далекого Сходу й почав говорити про українське населення Далекого Сходу, про його боротьбу за свої права і ідею самостійної України. Хасимото перервав мої пояснення і, усміхнувшись, сказав.

— Пан Танака зустрінеться з вами ще сьогодні й привезе вас, якщо маєте вільний час, до мене на приватне мешкання. Будемо раді поговорити довше про всі ваші справи.

Після цієї розмови відбулося кілька зустрічей із підполк. Хасимото. Одного разу вранці я зателефонував до п. Танаки, питаючи, чи є якісь новини. Він відповів, щоб прийти до нього біля 11-ої години, бо має бути важлива телеграма. Коли я приїхав, Танака зустрів мене у вітальні й просто сказав: »Полковник просить пробачення, бо нічого не може сказати... Новинка не вийшла«.

Я був здивований такою заявою, але — вернувшись до редакції — застав телеграму агенції Кокоцу (офіційна японська новинкарська служба), що рано в Токіо була спроба атентату на прем'єра. Атентат не вдався, є заарештовані старшини армії. Отже, як видно, підполк. Хасимото знав про підготовку цього атентату.

В той час до Харбіну приїхав французький журналіст Р. Жіль, кореспондент часопису »Ле суар«. Він звернувся до мене, пропонуючи зустріч, покликаючись на члена клубу »Прометей« в Парижі, азербайджанця Топчібаша. Під час зустрічі він розповів дуже багато цікавого про події в Україні, бо в 1920-их роках, перебуваючи в СРСР як кореспондент, відвідував також Україну й бачив на власні очі жахливий голод у селах, зокрема на Полтавщині.

Я поїхав з ним до японського штабу й допоміг йому нав'язати відповідні знайомства. Він одержав дозвіл відвідати японське військове летовище. Підполк. Хасимото був вдоволений цим знайомством і дав у наше розпорядження свою автомашину. Шофер довіз нас до летовища і після відповідних розмов нас пустили в глибину великої площі. Ми зупинилися і з цікавістю приглядалися, як японські вояки поралися біля протилітунської гармати... Раптом нас оточили японські вояки на чолі з одним старшиною й повели до шатра, в якому, за столом, сиділо кількох старшин. Почався допит, один із старшин кричав на нас і погрожував. Ми не знали, що сталося. Після допиту нас посадили окремо, поставили сторожу й казали чекати на суд... Десь за годину прийшов якийсь старшина і передав записку голові того суду. Прочитавши записку, голова суду наказав воякам відвести нас до нашої автомашини. Ми вернулися до штабу.

Тут зустрів нас Танака і передав від свого начальника вибачення за все, що сталося. Це було непорозуміння, бо підполк. Хасимото не повідомив летовище про наш приїзд. Коли нас заарештували, шофер негайно телефонічно повідомив штаб і звідти прийшов рятунок.

Десь наприкінці червня я мав довшу розмову про труднощі, зв'язані з одержанням дозволу на видавання українського часопису. Танака виявив заінтересування цією справою і порадив мені звернутися до Хасимото. Така розмова відбулася у приватному помешканні підполк.

Хасимото. Він пообіцяв, що викличе до себе радника поліції п. Ягу і дасть розпорядження дати дозвіл на видавання українського часопису. Але такі формальності заберуть трохи часу. Крім цього, він заявив, що хотів би зустрітися з активними українськими діячами, які на початку підтримають морально і фінансово український часопис.

Я відповів, що таку зустріч можна влаштувати, а українське видавництво буде зорганізоване. Зустріч відбулась у грузинському ресторані. Присутніми були І. Паславський, інж. В. Рейтер і я, а від японців був тільки Танака, який заступав підполк. Хасимото, що в той час не міг прийти через свої службові обов'язки. Ми говорили про загальні українські справи, про становище в Україні під большевицькою окупацією та про наші потреби в Манджурії, де особливо відчувається брак українського друкованого слова. Покликалися на те, що москалі мають тут кілька своїх щоденників різних напрямків, від лівих до монархістичних, а українці не мають ні одного часопису й не можуть захищати себе від московських нападів.

Після цієї розмови підполк. Хасимото повідомив нас, що дозвіл на видавання українського часопису одержимо. Він може друкуватися трьома мовами: українською, московською і англійською. Московську мову включено тому, щоб мати можливість інформувати також інші національності (грузинів, татарів) та тих українців, які зовсім не знають української мови.

Зустріч підполк. Хасимото з радником поліції Ягою відбулась аждесь у середині липня. Після цієї зустрічі радник Яга переказав, щоб я прийшов на поліцію і виповнив відповідні форми прохання про дозвіл на видавання українського часопису. Листування в тій справі відбувалося китайською мовою і треба було звертатися до китайських перекладачів, щоб москалі не знали про наші заходи і не робили нам перешкод. В поліційному управлінні працювало чимало москалів, які залишились тут після того, як японці перебрали державні й муніципальні установи.

Тим часом ми мусіли шукати за такими українцями, які могли допомогти фінансово нашому видавництву. Робили це дуже обережно, щоб передчасні чутки про появу українського часопису не пошкодили нам. Конкретну обіцянку допомогти нам фінансово ми одержали тільки від І. П. Шевченка. Він сказав нам так: «Діставайте дозвіл, а гроші на початок я дам. Знайдіть друкарню, а потім будемо організувати видавництво».

І. П. Шевченко був відомим українським громадським діячем-меценатом. Він із своїм братом Патрикєм був власником великої лісової концесії в західній Манджурії, біля станції Манджухе. Від цієї станції була проведена залізнична вітка, довжиною біля 100 кілометрів. В 1914-1920 роках братів Шевченків уважали за мільйонерів. Їхня концесія була над річкою Чол, у Хинганських горах, мала понад тисячу квадратних кілометрів лісу. В 1918-1919 роках І. Шевченко допоміг українцям побудувати великий триповерховий український дім. Крім цього

на протязі багатьох років піддержував фінансово українську гімназію. Деякий час був активним головою Українського Клубу.

Але коли брати Шевченки зорганізували компанію «Джа-мянь» для експлуатації своєї концесії, в складі якої (компанії) були і японці, представники Мантецу, китайці відмовилися дати дозвіл на існування цієї компанії, бо японці не визнавали їхнього контролю. Губернатор Хей-лун-дзянської провінції, до якої належала концесія братів Шевченків, провів її конфіскацію. Так прийшло до банкрутства фірми братів Шевченків і втрати їхнього майна. Патрикій Шевченко не пережив цього і покінчив самогубством, залишивши своєму братові Іванові спадщину конфліктів з китайцями і досить великі борги, пов'язані з колишньою господаркою концесії.

Все ж таки Іван Шевченко переборов цю кризу і якимось жив із своїх обмежених засобів. Його син учився в Німеччині, а його донька, закінчивши навчання в університеті, вийшла там заміж.

В серпні 1932 року Харбін навістила велика повінь. Ріка Сугарі прорвала кілька великих гребель і залляла спочатку низинні передмістя, а потім і китайську частину міста, т. зв. Фу-дзя-дзя, а також торговельну дільницю, т. зв. Пристань, із її численними крамницями, банками, готелями та тисячами мешкальних домів. Десятки тисяч біженців із затоплених дільниць рушили на вище положену частину міста, до т. зв. Нового міста, де саме були будинок Українського Клубу і будинки Східньо-Китайської Залізниці, з її головним управлінням, та різні інші офіційні чужинецькі установи.

Тоді постали різні добровільні організації, що заопікувалися біженцями. Українці також зорганізували харчовий пункт, де можна було безкоштовно одержати суп, окріп, часом хліб і риж. Головна маса біженців складалася з китайців. Зорганізовано також медичну допомогу; д-р Д. Барченко і двох чи трьох українських фельдшерів, що мали свої приватні канцелярії в Харбіні, керували цим медичним пунктом. Завдяки цьому скріпилися зв'язки з новою міською адміністрацією, що була вдоволена з цієї благодійної діяльності. На українському санітарному пункті повівав український прапор, дуже часто його відвідували чужинці й робили фотографії з його праці. Okремо створено й Господарський комітет, який потім одержав допомогу від муніципалітету — медикаменти та різні харчі. Ця велика активність Українського комітету була можлива завдяки енергії п. Гурченка, власника фабрики ковбас та інших харчових виробів.

Саме в той час на українському обрії вперше з'явився інж. В. А. Кулябко-Корецький, колишній міністер в уряді гетьмана П. Скоропадського. Про нього згадує у своїй історії і Д. Дорошенко, але не дуже-то прихильно. Кулябко-Корецький у 1932-1945 роках виявив себе як москвофіл і прихильник «общерусского дела» та наробив багато шкоди українській справі в Манджурії. Треба зазначити, що К. Хоріє ставився до нього дуже негативно і нам ще не раз прийдеться згадувати його прізвище.

Для характеристики Кулябка-Корецького згадаємо кілька фактів. Він виїхав з України після упадку гетьманського уряду, в якому керував департаментом пошт і телеграфу (за царських часів працював у Петербурзі в такому ж управлінні). Діставшись до Харбіну десь на початку 1920-их років, він дуже швидко влаштувався в управлінні Східньо-Китайської Залізниці, в «службі телеграфу і телефона», здобув прихильність управителя залізниці інж. Б. В. Остроумова завдяки тому, що зорганізував гіподром кінських перегонів. На цьому гіподромі він проявив свою найбільшу активність. Коли адміністрацію залізниці перебрали більшовики, він залишився в управлінні, забезпечившись китайським паспортом. Ввесь час співпрацював із московськими організаціями. До 1932 року його ніхто не бачив між українцями.

Українською мовою володів погано, його син учився в московській гімназії, а його жінка була жидівкою-вихресткою.

Тепер він поволі почав пролазити до українських організацій. Спочатку не виявляв свого політичного погляду, а потім задекларував себе прихильником гетьманських груп. Його широкі знайомства, що їх він здобув завдяки своїй праці на гіподромі, де зустрічався з різною впливовою публікою, дали йому можливість легко знайти доступ до визначних осіб харбінської адміністрації, чого саме бракувало українцям, більшість яких таких зв'язків не мала.

Часи революції і діяльності Манджурської Окружної Ради та Українського Клубу вже минулися, почали забуватися. Молодша генерація і численні політичні емігранти не мали забезпечення навіть на життя, не мали й можливості знайти потрібні зв'язки з китайською, а після 1931 року з японською адміністрацією. Молодша українська група виявила свою активність на форумі «Просвіти», що фактично стала основою нової політичної активності, піднесла українське ім'я і висунула українські проблеми. Цей процес активізації українських проблем розглянемо пізніше, головню з'ясуємо боротьбу за наші ідеали, перемоги і поразки, зударі з більшовиками, скріплення наших позицій на Далекому Сході, різні червоні провокації, які не припинялися аж до березня 1949 року, коли наші емігранти залишили Далекий Схід і роз'їхалися до різних країн світу.

Формальне полагодження дозволу на видавання українського часопису під нейтральною назвою «Маньджурський Вістник» радник Яга доручив китайському урядникові, що мав повідомити про це відділ поліційної цензури, в якому працювало двох китайців і кількох москалів, між ними україножер С., поет, колишній секретар царського сенату в Петербурзі.

Довелося показати дозвіл на наш часопис та повідомити, що перше його число вийде на початку вересня. Наш часопис, згідно з повідомленням п. Яги, не підлягав цензурі (була умова, що тимчасово поліція не буде відповідати за цензуру нашого часопису, — так нас інформував підполк. Хасимото). На велике мое здивування, як і китайця, що був зі мною, урядовець цензури переклав дозвіл із китайської на москов-

ську мову для цензорів і заявив, що наш часопис має дозвіл на друк тільки московською і англійською мовами. Отже, української мови не зазначено в дозволі.

Я негайно пішов до радника Яги, він викликав директора канцелярії (китайця) і відбулась гостра розмова. Директор вибачався, що трапилась така помилка, виправдуючись тим, що автор тексту дозволу не був належно обізнаний із транслітерацією «української мови» у китайських характерах. Псмилка була виправлена і за кілька днів ми одержали окремих дозвіл на друкування часопису українською мовою.

«Маньджурський Вістник» вперше появився 5 вересня 1932 року, надрукований у китайській друкарні. Надруковано 1500 примірників, щоб пустити його в продаж на вулицях міста, але поліція, головню москалі, заборонила продавати його на вулиці, бо — мовляв — поліційні станиці не одержали повідомлення з головної канцелярії про продаж такого часопису.

У випуску першого числа «Маньджурського Вістника» багато допомагав І. Паславський і один литовський журналіст. Кілька статей на сучасні політичні теми написав для нас один японський журналіст. Допомогли нам також передруки з нашої преси, головню з «Діла», «Тризуба», «Свободи» та інших часописів, що їх одержувала книгозбірня «Просвіти».

Українська преса у вільному світі виявила велике зацікавлення нашим часописом, а одночасно турбувалася, чи він зможе довго втриматися. До кінця 1932 року вийшло 9 чисел «Маньджурського Вістника», а потім настала тимчасова перерва, як наслідок нашого заборгування в друкарні та фінансових труднощів, що їх принесла згадана повінь. Тяжке фінансове становище відчували всі, зокрема різні торговельні установи, тому тяжко було знайти в той час платні торговельні оголошення для нашого часопису.

В січні 1933 року до редактора і видавця «Маньджурського Вістника» прийшов П. Яхно, колишній активний діяч із Приморщини. Він турбувався тим, що український часопис, на який так тяжко було одержати дозвіл, не може виходити нормально. Діставши інформації про кошти друку, сказав, що буде пробувати організувати видавничу спілку і забезпечити її потрібними фондами. Друк в Харбіні в той час був дуже дешевий, дешевим також був японський папір.

Наприкінці січня 1933 року «Маньджурський Вістник» знову почав виходити і з того часу, впродовж 1933-1937 років, появлявся безперервно, якщо не рахувати кількох випадків, коли вийшли подвійні числа. Так появилася 199 чисел «Маньджурського Вістника», а двосоте число вже було готове до друку, але цензура заборонила його. Про це скажемо ширше в іншому місці, бо справа видавання українського часопису була набрала гостро політичного характеру в наших взаєминах з японською військовою місією в Харбіні.

Одночасно з розбудовою видавництва «Маньджурського Вістника»,

відкрито і домівку «Просвіти», що її винаймлено в одному малому готелі. В тій же кімнаті «Просвіти» примістилася і редакція часопису. З того часу почали заходити українці: одні цікавилися вістками, інші висловлювали своє признание для часопису, а ще інші давали свої поради.

Зорганізовано Українську Видавничу Спілку і редакційну колегію, до складу якої увійшли П. В. Марчишин, визначний український діяч, кол. міністер уряду Далеко-Східньої Республіки, та д-р Д. М. Барченко, лікар, що кілька років тому приїхав з Волині в Манджурію, та інші.

В розвитку цієї активності прийшло до створення і політичної групи, яку пізніше названо «чвіркою», на чолі з Д. Барченком. Пожвавилосся листування з урядом УНР, головню з ген. Сальським та І. Косенком, редакцією журналу «Тризуб» у Парижі та Українською Дипломатичною Місією. Головною справою цього листування були заходи повернути в українські руки майно кол. Українського клубу, в якому тепер приміщувались різні японські військові установи.

Ще в 1932 році оголошено незалежність Манджурії, яку названо Маньджу-Го, себто — держава маньджу, народу манджурів, який колись, у 1644 році, був завоював Китай і заснував нову династію Ч'інг, що керувала в Китаї на протязі майже 300 літ. Революція в 1911 році скинула цю чужу для китайського народу (народу Хан) династію, яка — щоправда — і сама скінчилася, як це було і з іншими чужими династіями в цій країні. Цю назву манджурської династії Ч'інг не треба ототожнювати з іншою династією, що мала подібну назву, з династією Ч'ін, яка панувала в Китаї майже 1900 років раніше, ще перед Р. Хр.

Японці повільно організували всі потрібні адміністративні та інші установи для нової держави і рівночасно виявляли величезну енергію і вміння у розбудові господарства цієї країни. В 1933 році Маньджу-Го перетворено на монархію на чолі з молодим, останнім нащадком колись славної династії манджурів, принцом Пу-ї, що прийняв ім'я імператора Канг-ге. Проте фактичними господарями Маньджу-Го стали японці, з якими тісно співпрацювала стара манджурська партія. Серед членів цієї партії в Харбіні було і кілька наших особистих приятелів, напр., Лі Шао-гень, про якого ми вже згадували раніше. Він став на чолі правління Східньо-Китайської Залізниці, що звалась тепер Східньо-Манджурською залізницею, але большевики не визнавали цієї назви. Офіційно большевики уважалися тільки співвласниками цієї залізниці, проте фактично були її повними господарями. Завданням Лі Шао-геня було повільно перебрати від большевиків контроль над залізницею.

Влітку 1933 року несподівано до мене прийшов І. А. Михайлів, про якого ми вже згадували. Він покликався на наше давнє знайомство і просив дати йому відомості про становище та бажання українців у Манджурії, з'ясувати їх позиції у відношенні до української проблеми взагалі, а Зеленого Клину зокрема. І. А. Михайлів заявив, що в справі

цих матеріалів до нього звернулася Японська Військова Місія, яка виявляє певне зацікавлення нашими питаннями.

Ми знали з нашого листування з українськими центральними в Європі, що уряд УНР мав певний контакт з японськими представниками в Європі: в Істанбулі через В. Мурського, а у Варшаві через ген. В. Сальського. Отже японське зацікавлення нашими справами в Харбіні не було для нас дивним, тим більше, що журналістична праця давала можливість досить часто висувати і нашу справу у вигляді обережної інформації. Тут треба зазначити, що японці всюди цікавилися проблемами окремих національностей кол. Російської імперії і були досить добре поінформовані. Знали вони і про нашу активну працю в час громадянської війни на Далекому Сході та в Сибірі (1917-1922 рр.), як і про суд над українцями в Чіті.

Таким чином ми вже мали певні основи для поширення контактів і заходів у справі повернення українцям будинку кол. Українського клубу, що був дуже потрібний для розбудови нашого життя у Манджурії.

Заходи в тій справі велися двома українськими осередками: т. зв. «чвіркою» і групою, яка називала себе «старими клуб'янами». В групі «старих клуб'ян» були такі визначні діячі, як В. С. Опадчий, В. Д. Кушнарєнко, П. І. Горовий, Ф. Я. Тоцький та інші. До неї вліз і Кулябко-Корецький, авторитет якого серед «старих клуб'ян» був зміцнений тим, що він колись був міністром в уряді ген. П. Скоропадського. Від імені цієї групи передано меморіал Комісії лорда Літтона, яка приїхала до Манджурії з доручення Ліги Націй.

Ця Комісія мала за завдання перевірити причини японського перевороту в Манджурії і ствердити, як вони, японці, поведуться в окупованій країні, бо в Лізі Націй було зроблено певні рішення на підставі заяви китайської делегації. Меморіал «клуб'ян» не допоміг нам, радше пошкодив, бо японці, хоч і не робили жодних перешкод у праці Комісії, все ж таки не виявляли до неї симпатії. Через кілька років їх негативне ставлення до Комісії яскраво підтвердилося.

Із розмов із членами Комісії, ми переконалися, що Комісія не виявляла жодного зацікавлення справами емігрантів у Харбіні. Не було й відгуків на українські заходи, бо Комісія приїхала до Манджурії у зв'язку з китайськими оскарженнями, а український меморандум говорив саме про несправедливі акти чинників того уряду в Манджурії (про його конфіскацію майна Українського Клубу). В друкованих матеріалах Комісії лорда Літтона ми не знайшли навіть згадки про наш меморандум.

На сторінках преси чимало писалося тоді про згадану Комісію, на яку Китай покладав багато надій. Цікаво зазначити, що коли в Лізі Націй розпочалося обговорення звідомлення лорда Літтона (8 грудня 1932 року), то насамперед заслухано аргументів представників Китаю (д-ра Велінгтона Ву) і Японії (Йосуке Матсуока), а потім виступали інші, а найвизначнішим був виступ міністра закордонних справ Вели-

кої Британії Джана Сімона, що висловився у користь заяв японського делегата. У пресі з приводу виступу британського міністра були подані слова Матсуока: »Сер Джан за півгодини вишуканими словами сказав те, що Матсуока старався передати своєю поганою англійською мовою на протязі останніх десяти днів«⁵².

Треба зазначити, що така ситуація у Лізі Націй поставила китайців у важке становище, вони побачили, що в Женеві допомоги не одержать і вирішили шукати її у свого сусіда — в советської Росії, постійного ворога Японії. І справді події саме так розвинулися, коли китайський делегат дістав від свого уряду розпорядження розпочати секретні розмови з комуністами про відновлення дипломатичних взаємин, що були перервані під час антисоветських виступів у Китаї, що про них ми вже згадували.

Дипломатичні взаємини були відновлені, але — як зазначає А. К. Ву у своїй праці⁵³ — вони не дали жодних позитивних наслідків. Японія використала ті заходи китайської дипломатії для своїх вигод. А. К. Ву пише, що з погляду Китаю советсько-китайська угода була, без сумніву, невдалою, але й для Москви вона втратила своє значення, бо большевики хотіли мати з цієї угоди певні користі, зокрема забезпечити комуністичні інтереси в Маджурії, бо з приходом японської окупації на комуністів розпочався сильний тиск нової адміністрації, яка хотіла їх знищити.

На сторінках нашого часопису »Маньджурський Вістник« велася поживавлена кампанія за поширення і поглиблення нашої праці та встановлення міцних зв'язків із нашими організаціями в Європі. Можна сьогодні твердити, що без цього часопису в Харбіні було б неможливо так швидко розгорнути нашу працю і виявити наше політичне »вірую«, бо навколо нас була сильна московська еміграція, що мала свою пресу і добре розбудовану сітку своїх організацій, які без більших перешкод працювали тут ще від 1898 року (коли розпочалася будова Східньо-Китайської Залізниці) і мали свої впливи.

Щоправда, Харбін, як і вся Північна Манджурія (фактично тільки вузька смуга вздовж залізниці), і для українців був тереном їх довголітньої праці, тут були й наші організації і жило понад 22 тисячі українських родин, як про це свідчить перепис із 1920 року⁵⁴.

Але від 1922-го до 1932-го року відчувалося, що українське життя повільно занепадає. Майже всі українські організації, що працювали тут у революційні роки, припинили свою діяльність. Будинок Українського клубу, як знаємо, сконфіскувала китайська адміністрація, українська церква на протязі кількох років була майже нечинна і почала відживати щойно тоді, коли її відновлено в приватному помешканні п. Істратенка (приміщувалася в пивниці великого будинку).

52) Royal Institute of International Affairs, *Survey for 1933*, p. 492.

53) Aitchon K. Wu., *China and the Soviet Union*, pp. 215-221.

54) Див. нашу статтю: »Українці в Азії« (Еміграція, Харбін, Маньджурія), »Свобода«, ч. 88, 1953, і час. »Гун-бао«, Українська сторінка, ч. 1, 1929.

Товариство «Просвіта» і Союз Української Молоді існували без офіційних дозволів, до того ж СУМ не мав ні свого помешкання, ні більших можливостей розвивати свою діяльність. Тільки «Просвіта» зберегла огник українського життя і піддержувала, чим могла, заходи старих клуб'ян в справі повернення майна Українського клубу.

Щойно в другій половині 1932 року розпочалось повільне відновлювання української активності, що зосереджувалась у «Просвіті», в Союзі Української Молоді, в Українській парафії і, малою мірою, серед клуб'ян. Постала також нова організація — «Комітет Громадських Уповноважених», до управи якого входили представники згаданих організацій. Але статутову управу мала тільки «Просвіта». Вона мала і свою бібліотеку й постійно вела культурно-освітню діяльність — лекції, курси української мови, час від часу влаштовувала вистави, концерти в місцевій радіостанції, утримувала зв'язки з українськими організаціями в Європі й Америці⁵⁵.

Спроба політичної активізації Комітету Громадських Уповноважених улітку 1933 року привела до першого внутрішнього конфлікту, бо В. Кулябко-Корецький і його прихильники намагалися накинути цьому Комітетові характер «поміркованої», не ворожої, політики супроти московських впливів і хотіли обмежити його діяльність тільки культурно-освітніми справами. На загальних зборах Комітету вибухла дискусія на цю тему і присутній поліцай-москаль закрити збори, вимагаючи, щоб вони відбувалися московською мовою, бо він, мовляв, не розуміє про що тут говориться. Президія Зборів мусіла перервати доповідь Івана Світа і після короткої перерви (обговорення ситуації в президії) збори відновлено і доповідач закінчив свою доповідь українською мовою. Тоді той же поліцай знову закрити збори за «невиконання його розпорядження говорити тільки по-московськи».

На другий день московська преса рознесла цю вістку з різними своїми коментарями. Українська політична група негайно використала цей інцидент і дістала піддержку від Японської Військової Місії та запевнення, що такі речі (заборони поліції) більше не повторяться. Також і радник (японець) т. зв. «Окремого відділу» харбінського головного поліцейського управління запевнив нас, що подібних незаконних актів більше не буде. Наступні загальні збори Комітету Громадських Уповноважених велися українською мовою і присутній поліцай уже не турбувався тим, про що ми говорили або дискутували.

Активні, молодші українці та їх організації вимагали швидкої розбудови українського життя та більшої активності від своїх представників у централі, але їхні заходи не мали значнішого успіху. Тоді на своїх засіданнях такі організації, як «Просвіта», СУМ та інші, вирішили провадити свою працю окремо, а Комітетові Громадських Уповноважених залишити «харчовий пункт» та такі справи, як «статистику, скільки окропу було доставлено для китайських біженців».

⁵⁵ В. Дорошенко: «Просвіта», її заснування і праця, 1868-1958», Філадельфія, 1959, стор. 81, 82 і 101.

Для поширення і зміцнення нашої активності тепер були вже кращі умовини, успішно завершувалися і заходи притягнути до праці свідомих українців та поглибити співпрацю з татарами і грузинами. В той час активний член СУМ-у Ф. Б., гетьманець із переконань, звернувся до І. Паславського, голови «Просвіти», з таким запитанням:

Чи можна розгорнути співпрацю з кавказцями і татарами та використати помешкання «Господи польської», бо його давній знайомий п. М., активний член організації польської молоді «Коло Сходознавства», хотів би допомогти українцям розгорнути ширшу політичну акцію в Харбіні, щоб перешкодити фашистам-москалям. А він знав, що українці не мали приміщення.

В Манджурії поляки мали свою стару колонію, засновану в 1907 році, майже рівночасно з початком діяльності Українського клубу. Мали понад дві тисячі польських родин у Харбіні, гарний великий народний дім «Господа польська», школу, гімназію, костюл і т. п. В 1917-1918 роках більшість поляків працювала на залізниці й між ними й українцями були добрі взаємини.

Ця пропозиція видавалася п. Б. дуже доброю, бо українцям бракувало свого дому й не було де робити сходин (більшість сходин відбувалося в приватних помешканнях). Домівку Комітету Громадських Уповноважених уживали на влаштування більших імпрез.

Так, завдяки цьому контактові, розпочалися зустрічі між українцями, татарами і грузинами та виникла думка зорганізувати в Харбіні клуб «Прометей». Влітку 1932 року відбулися установчі збори цього Клубу, на яких схвалено статут і обрано управу. Члени «Кола Сходознавства» В. Пельц і Миховський мали домовитися з управою «Господи польської» в справі приміщення, але зустріли чималий спротив, головню тому, що поляки користувалися в Манджурії правом «екстериторіяльності», щоправда, не в такому розмірі як члени колоній західніх великих держав, але все ж таки поліція не мала дозволу заходити до їх народного дому. Цю справу полагоджено таким способом, що клуб «Прометей» мав влаштувати свої сходини разом із «Колом Сходознавства».

Урочисте відкриття клубу «Прометей» відбулося 11 листопада 1932 року, на якому було понад 80 осіб — членів української, грузинської і татарської колоній, членів «Кола Сходознавства» і кількох старших поляків, які мали забезпечити сходини від можливих клопотів у випадку втручання поліції. Такий випадок справді трапився, але рік пізніше, після провокативних заходів місцевих московських фашистів. Ця група москалів називала себе «Російською фашистівською партією» і вкладала в цю назву розуміння Росії, як території всієї кол. Російської імперії, в складі якої були й інші національності — українці, кавказці, туркестанці й т. д. Всі московські організації називали себе «русскими» і ціла їхня діяльність була «русская» — «русская преса», «русский клуб», «русское общество» і т. п.

Діяльність клубу «Прометей» допомогла зміцнити взаємини між українцями, татарами і грузинами. До цього Клубу належав також самотній у Харбіні азербайджанець Кулієв. На сходинах приходили деколи і вірмени, але членами Клубу вони не були⁵⁶.

В другій половині 1933 року редактора «Маньджурського Вістника» викликав до себе новий начальник цензури при міській поліції, японець Катаяма, щоб обговорити важливі справи преси. Візита відбулася і розмова зосередилася біля питань: Скільки в Харбіні та взагалі в Маньчурії є українців? Чи «Маньджурський Вістник» поширений серед українців, а якщо ні, то чому, які причини? Яке ставлення українців до сучасних подій в Маньджу-Го? Було й кілька запитань приватного характеру, головне про те, як довго редактор живе в Харбіні й де жив перед тим.

Треба зазначити, що подібні, загального характеру розмови, з японськими офіційними чинниками майже завжди провадилися за певним шаблоном. Було видно, що запитання заздалегідь були приготовані, урядовець мав уже зібрані інформації, як про особу, з якою відбувалася розмова, так і щодо теми, що ставала предметом розмови. Значно цікавішими були зустрічі непередготовані, зокрема ті, що були започатковані з нашого боку.

Наприкінці Катаяма поставив питання, чи можливо, щоб редакція «Маньджурського Вістника» перед друком давала цензурі коректурні відбитки, бо відтепер цензурний відділ буде повністю реорганізований і має перебрати всі функції старої установи. Обмінявшись поглядами, ми устійнили, що «Маньджурський Вістник» буде давати цензурі відбитки сторінок, але в цензурі мусить бути людина, яка вміє читати по-українському і розуміє український текст. Одночасно з тим редактор «Маньджурського Вістника» підкреслив, що часопис вестиме незмінно свою лінію боротьби проти московських політичних та інших заходів позбавити українських людей в Маньджу-Го свого самостійного, незалежного життя, заявивши, що з московською еміграцією ми не хочемо мати нічого спільного.

Катаяма відповів, що цензура не буде втручатися у справи ідеології, але не хоче, щоб в країні були причини до ворожнечі між національностями і покликався на принципи Ван-Дао, що їх тоді постійно висували в пресі та в різних офіційних документах, як певну ідеологію молодої держави, в якій жило п'ять основних народів — маньджури, монголи, ханці (хинці), японці й корейці. Москалі, між іншим, твердили, що п'ятою по величині народністю є вони, оминаючи ханців. Японці не протестували проти такого московського тлумачення, бо воно було друковане тільки в московській пресі, якої ніхто з тих народів не читав.

Врешті Катаяма ще раз підтвердив, що справа цензури «Маньджурського Вістника» є тільки формальністю, бо вже були запитання різних

⁵⁶) Див. нашу статтю: «Клуб «Прометей» у Харбіні», «Українські Вісті», ч. 20, 1962.

людей, чому український часопис у Манджурії користується такими спеціальними привілеями, що не підлягає цензурі. Про те, що наш часопис одержав спеціальну піддержку від полковника Хасимото він навіть не згадував.

На засіданні редакції «М. В.» обговорено цю справу і всі погодилися з тим, що «привілей бути поза цензурою» мав, мабуть, тимчасовий характер.

Треба зупинитися тут на питанні, як зустріли українці в Європі та Америці появу українського часопису в Манджурії. Більшість нашої преси відгукнулася прихильно, виїмком був тільки виступ тижневика «Час» у Чернівцях, який писав, що одержаний від японців дозвіл на видавання українського часопису в той час, коли Манджурію окупувала японська армія, обов'язково пов'язаний з японофільським наставленням тамошніх, себто манджурських, українців. Очевидно, таке твердження не відповідало правді. Адже такі самі обвинувачення можна ставити кожному українському часописові, що виходить у чужій країні або в країні окупованій чужою владою.

Поява «Маньджурського Вістника» викликала також цікаву реакцію з боку Москви та її експонента в Україні. Подаємо тут повний текст такого «коментаря»:

«Але не тільки в Європі бігають та запевняють усіх і вся українські націоналісти, що вони борються і боротимуться за відрив України від Радянського Союзу. Бігають вони й на Далекому Сході, наймаються до японських хижаків. Про це говорив і недавно подав документи т. Постишев. Я хочу прочитати, яких «досягнень» дійшли вже петлюрієці на Далекому Сході. Петлюрівський «Тризуб» пише:

«Не так давно вітали ми вихід у світ в Харбіні українського двотижневика «Листи з Далекого Сходу». Тепер мусимо з приємністю відмітити вихід у світ, там же, в Харбіні, й газети «Маньджурський Вістник», число 1-е якого з'явилося 5 серпня ц. р. двома мовами — українською і московською. Особливо нас радує, що новий орган має серйозний характер, ставив собі широкі цілі, які вказують на високий рівень патріотизму українців на Далекому Сході» («Тризуб», 16 жовтня 1932 р., I. Затишанський).

Патріотизм на мові Левицьких, Мазепи, Феденків — це значить допомагати та організувати нові походи проти СРСР імперіялістичних хижаків в Європі, японських розбійників на Далекому Сході, допомагати японським імперіялістам під льозунгом нібито визволення Зеленого Клину загарбати Радянський Далекий Схід.

Я думаю, що цього досить для того, щоб показати, про що мріють і як розуміють патріотизм «патріоти» з петлюрівського кубла й західньо-українська буржуазія...» (Підкреслення — «Червоного шляху». «Маньджурський Вістник» вийшов не 5-го серпня, а 5-го вересня 1932 року, — I. С.).

Редакція «Маньджурського Вістника» була одержала за посередництвом свого приятеля оригінальну книжку П. П. Любченка «Вогонь по націоналістичній контрреволюції та по націонал-ухильниках» (промова на об'єднаному листопадовому пленумі ЦК і ЦПК КП(б)У), але цей примірник загубився і вище подану цитату ми взяли з журналу «Червоний шлях» (ч. 10, 1933, стор. 186-207).

Тим часом продовжувалися зустрічі з І. А. Михайловим та з Сугихарою, а згодом і з К. Хоріе, що виступав уже в характері представника Японської Військової Місії для українських справ. Під час таких зустрічей було все більше запитань про різні загальні українські справи, як і про можливості легалізації українського життя в Харбіні. 4-го вересня 1933 року І. Михайлів заявив, що Японська Військова Місія вирішила повернути українцям майно Українського клубу, на що треба знайти відповідний спосіб, бо офіційно будинок Українського клубу є тепер власністю кол. управління головнокомандувача військ «Окремого району» (себто території уздовж Східньо-Китайської Залізниці; деколи цей район називали «Окремим районом» трьох провінцій Північної Манджурії).

Рівночасно нам стало відомо, що між японською місією і японським посольством у Варшаві відбувся обмін важливими телеграмами та що ген. В. Сальський рекомендує в Харбіні трьох людей, які заслуговують на те, щоб їм передати будинок Українського клубу, а саме — П. Яхна, Івана Паславського і Івана Світа.

На жаль, у нас не збереглися всі листи бл. п. ген. В. Сальського з того періоду, але треба зазначити, що вони приходили до нас складним, повільним шляхом, оминаючи звичайну пошту в Харбіні. З нашого боку ми часто висилали листи до Дайрену, звідки вони пересилалися далі через звичайну японську пошту, або користувалися таким самим способом через японську пошту в Мукдені. Часом, не регулярно, для дуже важливих листів ми використовували дипломатичну пошту одного нашого приятеля, який в Європі пересилав ці листи вже звичайною поштою або передавав далі через довірених людей на місце призначення.

Листування з Парижем було значно простіше. Треба з приємністю зазначити, що за весь час нам пропало лише кілька листів, а може тільки їх доручення не було відповідно підтвержене. Не було також жодних труднощів у листуванні з іншими визначними людьми, напр., з В. Мурським або Геродотом у Букарешті, не згадуючи українських установ у Галичині та Чехо-Словаччині.

Наприкінці жовтня 1933 року Хоріе поставив нам запитання, хто з українців буде призначений для офіційного перебрання будинку Українського клубу. Ми подали д-ра Д. М. Барченка, П. В. Марчишина, Івана Світа і П. Яхна. Тоді Хоріе просив нас скласти проект декларації, що мала бути видана з цієї нагоди від імені Японської Військової Місії. Перед «чвіркою» (так пізніше її називали) виникло неабияке завдання,

бо це ж перший раз вона мала скласти текст офіційного документу для чужої установи. Виготовлено два проекти, але один із них, важливіший, треба було відкинути, бо з приводу політичного становища на Далекому Сході його не можна було оголосити. Отже ми запропонували і передали п. Хоріє для устійнення більш поміркований текст.

Через кілька днів проект меморандуму вернувся до нас з малим виправленням і остаточний текст «чвірка» прийняла як задовільний.

Подасмо тут повний текст цього важливого документу із зазначенням у дужках речень, що були виправлені або замінені. Цей чорновик меморандуму зберігся в нашому архіві.

Меморандум

Ніппонська Військова Місія у м. Харбіні по дорученню Управління Окремого Району Північної Манджурії цим документом передає в загальне володіння Української Колонії в Маньджу-Го майно, що знаходилося до цього часу у тимчасовому управлінні ОРПМ, яке (майно, — ред.) складається з двох участків землі по Новоторговій вул. за ч. 300 та ч. 301, з триповерховим будинком і забудовами (офіцинами) у подвір'ю.

1. Вищезазначене майно передається на руки членів Української Національної Колонії в Маньджу-Го: Дмитра Максимовича Барченка, Петра Васильовича Марчишина, Івана Васильовича Світа й Павла Павловича Яхна.

2. Чотири вказані особи зобов'язані в скорому часі створити із представників Української Національної Колонії в Маньджу-Го сталий орган для управління згаданим майном.

3. Зважаючи на те, що вказаним майном в даний момент користується Департамент Народної Освіти ОРПМ, Українська Національна Колонія у Маньджу-Го дає право Департаментові користуватися ним безплатно до того часу, доки Департамент не знайде для себе інше помешкання. Департамент Народної Освіти ОРПМ турбується про те, аби знайти собі помешкання у скорому часі й звільнити майно Української Національної Колонії. (На протязі цього часу Департамент несе відповідальність за збереження всього будинку).

4. Якщо у зв'язку з передачею цього майна в колах Української Національної Колонії постануть якінебудь непорозуміння, то Ніппонська Військова Місія і управління ОРПМ не беруть на себе ніякої відповідальности за це. (Означені вище чотири особи мають право використовувати це майно для заходів, що допомагають поширенню української національної ідеї, але Японська Військова Місія в такому разі не бере на себе ніякої відповідальности за таку діяльність).

5. (Текст цієї точки про боротьбу за звільнення земель Зеленої України від червоних був відкинутий «чвіркою» відразу, бо вона не мала жодної надії, що ця точка буде включена до меморандуму).

6. Ніппонська Військова Місія не дозволить цьому майнові ні в якому разі (випадку) опинитися у ворожих для українського націо-

нального руху руках. (Ця точка була включена до проекту, але К. Хоріе відкинув її, зазначаючи, що це завдання Української Національної Колонії дбати про збереження національних ідей і їх впливів у житті колонії, — І. С.).

Начальник Ніппонської Військової Місії у м. Харбіні — *полковник в. р. Комацубара К.*

15 листопада 1933 р.

В імені Української Національної Колонії в Маньджу-Го підписали — *Дм. Барченко, П. Яхно, І. Світ, П. Марчишин.*

Оригінальний, себто оголошений, текст подаємо тут за текстом, що був надрукований в книжці «Український Національний Дім у м. Харбіні, 14. XI. 1933 — 14. VI. 1935». Японська Військова Місія оголосила цей текст через харбінську пресу, що був пересланий до редакцій урядовою агенцією «Кокоцу».

Рівночасно в офіційному часописі Харбіну «Гун-бао» 16 листопада 1933 р. (ч. 2164) було надруковане таке повідомлення: «Ніппонська військова місія в м. Харбіні на доручення Управління головнокомандуючого Окремого Району Північної Манджурії передає в загальне володіння Української Національної Колонії майно, що знаходилось до цього часу в тимчасовім користуванні Управління Окремого Району, яке (майно) має в собі два земельні участки ч. 300 і 301, триповерховий будинок та різні будівлі у дворі». Додатково говорилось тут про те, що Українська Колонія отримала це майно не як повернення її власности (адже воно колись належало Українському клубові), а як подарунок від влади Маньджу-Го. Згадується також про те, що майно було обтяжене боргом на більш як 21.000 доларів, а тепер його передається без будь-яких боргів. (Згаданий тут борг у доларах місцевих — китайських доларах або юанях, їх вартість була, приблизно, 2,60 за 1 ам. долар).

Напередодні оголошення цього меморандуму між Хоріе і представниками «чвірки» устійнено, як відбудеться цей визначний акт японсько-українських взаємин.

Вранці 15-го листопада 1933 року наша делегація у складі д-ра Д. Барченка, П. Марчишина, І. Світа і П. Яхна приїхала до приміщення Японської Військової Місії. Делегацію зустрів К. Хоріе і попросив передати йому виготовлений документ у двох примірниках. З цим документом він пішов до начальника Місії полковника К. Комацубара і, швидко вернувшись від нього, запросив нас до його помешкання. Представив кожного з нас полковникові, а коли назвав ім'я автора цих рядків, полковник усміхнувся і сказав, що ми вже давно знайомі. Він заявив, що японська адміністрація вирішила важливу для українців справу майна, маючи надію, що Українська Громада в Маньджу-Го відтепер буде вести свою національну, культурну, працю свобідніше й успішніше, а це сприятиме добрим взаєминам з іншими національностями, що живуть і працюють у цій країні.

Далі полк. Комацубара зазначив, що Японська Військова Місія є тільки посередником у цій справі між українцями і місцевою владою.

«Згідно з підписаним меморандумом, — сказав він, — ви взяли на себе обов'язок зорганізувати життя вашої колонії на національних принципах і ідеях вам дуже дорогих. Японська Військова Місія буде рада, якщо ваша праця буде успішна. Але важливим також є те, що ми (себто Японська Військова Місія) не беремо жодної відповідальності за майбутнє — це ваша справа».

Після того ще було багато різних запитань і відповідей з обидвох сторін. Хоріє був за перекладача, хоч полк. Комацубара знав московську мову, якою велася наша розмова, і кілька разів навіть зробив малі виправлення в перекладі.

Наприкінці авдієнції полк. Комацубара сказав, що текст меморандуму буде оголошений у пресі, а потім Українська Колонія одержить від адміністрації Північної Манджурії (себто місцевого китайського управління головнокомандуючого Окремого району) відповідні документи.

Як виявилось пізніше, цих документів Українська Національна Колонія не одержала, бо справа затягнулася, а потім прийшли кардинальні зміни в японській політиці. Згодом цензура заборонила навіть друкувати текст акту Японської Військової Місії або хоч згадку про нього, про що скажемо окремо.

Японська агенція «Кокоцу» оголосила цей документ і подала обширний коментар про його значення, як і деякі загальні інформації про Україну та українців на Далекому Сході. Московські часописи в Харбїні надрукували повідомлення про цей акт Японської Військової Місії, а часопис «Харбинське время», що його видавали японці московською мовою, надрукував повний текст меморандуму і відповідну статтю про українців у Манджурії, згадуючи, що цей будинок збудували українці в Манджурії в 1918-1919 роках.

Відгук цієї події був досить широкий у Манджурії, особливо серед московських організацій і окремих осіб, що втратили чимало своїх маєтків і, переважно, були заборговані в японських та китайських банках. Фактично московська велика колонія не мала своїх громадських будинків. Натомість мали будинки жиди, грузини, татари, вірмени та інші національності і ніхто не перешкоджав їм користуватися своїм майном, бо вони дбали про фінансову базу для своїх організацій. А москалі, аж дивно, на протязі 25-літнього існування Східньо-Китайської Залізниці та їх адміністрації в районі цієї залізниці — не спромоглися створити і удержувати свої приватні інституції, за виїмком церков, що в більшості були збудовані на кошти залізниці.

Українці, поляки, жиди, грузини, вірмени і татари мали для своїх організацій власні доми та інше майно завдяки жертвам членів своїх колоній. Тут, безперечно, не говоримо про приватне майно окремих людей, торговельних фірм та купців різних національностей, включно з москалями.

Між українцями повернення майна кол. Українського клубу було незвичайною подією, тим більше, що про наші переговори в тій справі з японцями багато з них нічого не знали. Від імені Комітету Громад-

ських Уповноважених робив різні заходи Кулябко-Корецький, але в останніх тижнях жовтня 1933 року він відчув, що справа майна кол. Українського клубу вже обговорюється і без нього. Потім він говорив, що Комітет Громадських Уповноважених уже мав одержати це майно, але »чвірка, мовляв, перехитрила всіх і »перехопила«... .

Для українців взагалі це була важлива перемога, бо заходи велися дипломатичними шляхами в Європі представниками уряду УНР, який підтримував українців Далекого Сходу і знайшов зрозуміння у японців завдяки вмільм заходам В. Мурського в Царгороді, про що ми вже згадували. Для нас, українців у Манджурії, це також була успішна акція, яка допомогла нам поглибити наші зв'язки з японцями.

Але треба зазначити, що і японські відповідні чинники мали досить матеріялів з часів громадянської війни та інтервенції, зокрема з часів постановня Далеко-Східньої Республіки, в уряді якої українці мали своє міністерство і свої впливи.

Частинно, одною з перешкод у нав'язуванні контактів із японцями було в нас незнання японської мови. Щоправда, було й кількох українців, що знали японську мову, як ось Борис Воблий, Незнайко (він працював певний час на залізниці) та наш особистий друг фон Віккен, мати якого була україною і він ставився дуже прихильно до українських справ. Але в той час, як велися переговори з японцями в справі повернення українцям їхнього майна, в Харбіні був тільки Незнайко, що не належав до українських організацій. Борис Воблий був товаришем фон Віккена і К. Андрущенко, очолював колись Українську Студентську Громаду у Владивостоці, коли вони студіювали (ще перед першою світовою війною) в Орієнтальному інституті. Після нашої Визвольної війни він приїхав до Японії як уповноважений українського державного контролю. В Японії він жив довгий час, працюючи в японській шкільній адміністрації в місті Цуруга.

В політичних розмовах з японцями ми не потребували посередників, бо з японського боку завжди були люди, які перфектно знали якусь європейську або московську мову⁵⁷.

⁵⁷⁾ Тут треба зазначити, що особисте знання японської мови автора цих рядків, зокрема на письмі, було дуже обмежене. Це мені дуже перешкоджало в деяких справах і не раз приводило до повної ізоляції. Японці чомусь були переконані, що моє знання японської мови значно глибше, але я нібито соромлюся чи ховаюся. Це їх переконання мабуть ґрунтувалося на фактах, що я користувався для своїх дослідів в економічних питаннях японськими джерелами, зокрема статистичними... Але в тім випадку труднощі для мене були менші, тим більше, що мені допомагав фон Віккен.

VIII

АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДОМУ

(Продовжування контактів з японцями — К. Хоріє і полк. Янагіта. Цензура «Маньджурського Вістника». Зудари з московськими організаціями і фашистами. Союз Українських Емігрантів. Справи молоді. Втікачі з ССР)

Після одержання від Японської Військової Місії документу-меморіалу про повернення українцям будинку кол. Українського клубу, про що ми досить детально розповіли в попередньому розділі, «чвірка» мусіла вирішити цілий ряд питань, що були дуже складні й вимагали виїмкового знання, якого ніхто із членів «чвірки» не мав.

Питання формальні та громадського характеру вирішувались досить швидко й задовільно, але фінансові та різні господарські справи у харбінських умовах були досить трудні. Будинок потребував ремонту, вимагав опалення, бо надворі вже була зима. На початок треба було хоч кілька соток ен (місцеві японські гроші, приблизна вартість яких: 1 ен = 35 ам. центів), щоб розпочати господарку. Позичити грошей у банку не могли, отже мусіли звернутися до ближчих друзів або знайомих, і мали успіх. Один із представників вугільної компанії запропонував нам доставляти паливо для потреб будинку з умовою, що гроші будуть сплачені після того, як адміністрація будинку знайде орендарів на частину його мешкань.

15-го листопада 1933 року відбулися перші організаційні наради «чвірки», на яких затверджено перший протокол, що ним розпочато було працю «Адміністрації Українського Дому в Харбіні». В цьому протоколі ч. 1 встановлено постійне управління будинком, що складалося з представників Української Національної Колонії, згідно з 3-ю точкою меморіалу, а Павла Яхна призначено адміністратором будинку⁵⁸.

⁵⁸) І. Світ: «Український Національний Дім», стор. 19.

Через кілька днів Департамент Народної Освіти передав нам частину кімнат (п'ять) Українського Дому, а його представник неофіційно повідомив нас, що до 1-го грудня цілий будинок буде вільний. До дня позного передання будинку нам, Департамент буде опалювати його власними засобами, а потім це вже буде наш, українців, обов'язок.

На засіданні адміністрації Українського Народного Дому, що відбулося 18-го листопада, затверджено плян невеликого ремонту кімнат і доручено п. Яхнові зробити позику в розмірі до 300 місцевих доларів або єн.

На початку грудня цього ж року постала нова організація — Гурток Молоді Зеленого Клину, який згодом був дуже активним і виконав чимало важливих завдань. У той час в Харбіні існували такі українські організації:

- 1) Український Комітет Громадських Уповноважених або — як його називали — Українська Громада;
- 2) Товариство «Просвіта», що працювало як філія Т-ва «Просвіти» у Львові — найстарша українська організація в Харбіні;
- 3) Союз Української Молоді (СУМ);
- 4) Парафія Української Православної Церкви Св. Покрови, яку заснувало в Харбіні Українське Православне Братство Св. Покрови ще в 1918 році.

Рівночасно робилися успішні заходи для заснування нової організації, щоб об'єднати в ній українських емігрантів з Далекого Сходу, бо багато їх не належало до Української Громади, що складалася тепер переважно з кол. членів Українського клубу, який уже понад десять років не існував. Цю нову організацію названо Союз Українських Емігрантів, а її членство складалося переважно з емігрантів із Зеленого Клину та (кількох) із Сибіру. Союз Українських Емігрантів проіснував до 1937 року і дуже часто був вирішальним у багатьох важливих питаннях, коли українці були примушені боронити свої позиції від нападів російської еміграції, зокрема російських фашистів, патроном яких був капітан японської жандармерії Накамуру.

Японська Військова Місія дивилася на діяльність цього капітана дуже неприхильно. Згодом нам доведеться ще не раз згадувати про діяльність кап. Накамури. Ця ворожнеча між різними установами була помітна також і в інших місцях, напр., у Шангаї, де теж виступав кап. жандармерії Курокі, але з тою різницею, що до українців він ставився прихильно, натомість не любив фашистів, не зважаючи на їх корисну для антибольшевицької еміграції діяльність. Про нього скажемо в іншому розділі нашої праці.

Адміністрація Українського Національного Дому (в скороченні — УНДому) скликала 15-го листопада сходини українців у приміщенні Української Громади, як представників різних організацій, щоб подати загальні інформації про те, як одержано будинок кол. Українського клубу.

Д-р Д. Барченко, голова «чwórки», відкриваючи сходини заявив, що «наслідком великих зусиль і заходів удалося вкінці отримати від

влади велике й цінне майно в Новому Місті, а передача його (цього майна) відбулася в таких умовах, що не треба згадувати, кому і як воно належало; на цьому майні немає сьогодні ні одного долара старого боргу й тому українці можуть дуже легко використати його для своїх потреб і з цього моменту українське життя повинно розвиватися більш активно й продуктивно»⁵⁹.

На сходах затверджено тексти двох листів-подяк, що пізніше були оголошені в пресі. Японська агенція «Кокоцу» передала їх і для преси Далекого Сходу. Листи підписали представники тодішніх українських організацій у Харбіні: Комітету Громадських Уповноважених, Українського Видавничого Товариства, Товариства «Просвіти», Союзу Української Молоді, Української Свято-Покровської Парафії та редакції часопису «Маньджурський Вістник».

Листи-подяки вислано управлінню Окремого Району Північної Маньжурії і Японській Військовій Місії в Харбіні.

Але через кілька днів певна кількість старших громадян, що їх підтримали малороси, почала агітацію проти «чвірки», що — мовляв — члени «чвірки» та їх приятелі не мають нічого спільного з місцевою українською громадою. Це обвинувачування пізніше досить часто висловлювалося не тільки проти адміністрації УНДому, а й проти організацій, які підтримували її, а зокрема проти часопису «Маньджурський Вістник».

На черзі була справа скликання Загальних зборів Української Національної Громади, що були призначені на 10-го грудня 1933 року. Організаційна комісія складалася із сімох членів, вона на своєму другому засіданні постановила, що кожний, хто хоче стати членом Громади має підписати також окремий додаток до анкети, що підпорядковується принципіві «незалежності і соборності України». Хто не підпише такої заяви, той не може стати членом Української Національної Громади.

Цей перший крок Організаційної комісії викликав протести з боку малоросів, а один із них, П. Тишенко, виступив навіть на сторінках московської газети «Рупор» із статтюю п. з. «За кем пойдут украинцы?»

Згадуємо про статтю того малороса тому, бо вона показує принципові розходження між українцями і москалями в Харбіні. Ось головніші рядки з цієї статті:

»В старі часи руска влада не робила ніякої різниці між великоросами і українцями, які вільно користувалися всіма привілеями на залізничній та військовій службі... Тепер настали інші часи. Тепер уже культурна незалежність рахується невивстачальною. Українцям в Маньджу-Го треба підвести і політичний фундамент, тому нові люди, що проводять нові принципи національного унезалежнення, передбачають ворожі почування з боку москалів, але це їх абсолютно не турбує. Тактика новоявлених українських політиків у Харбіні викликала здивування кожного, хто обізнаний з українським рухом в остан-

⁵⁹) Там же, стор. 21.

ні роки. Як відомо, четверо українців »непримиренного толка« отримали завдання організувати українську суспільність, якій передано майно кол. Українського клубу. Ця праця Комісії не зустрічає жодного спротиву і їм удалося підібрати групу людей, біля ста, які погодилися прийняти програму повного відділення українства від Росії» («Рупор», Харбін, 30 листопада 1933).

В інших московських часописах також появилися ревеляції з цього приводу, але це не перешкодило українцям скликати Загальні збори, що відбулися 17-го грудня 1933 року в приміщенні Комітету Громадських Уповноважених.

Тим часом заходами Т-ва »Просвіта« організовано школу для українських дітей, керівництво якої було в руках активної діячки пані Драгус.

На Загальні збори прийшли майже всі зареєстровані члени Української Громади. До президії Зборів обрано професора юридичного факультету Никифора (на голову), І. Паславського та М. Білого (на заступників) і Ф. Богдана та М. Мілька (на секретарів).

Першим із докладом виступив голова Громади інж. В. А. Кулябко-Корецький (кол. міністер в уряді гетьмана П. Скоропадського), що відчитав протокол перших Зборів Громади, писаний московською мовою, а свій звіт подав українською мовою. Потім почалася дискусія над звітом.

Першим у дискусії виступив редактор »Маньджурського Вістника« І. Світ, критикуючи діяльність управи Комітету Громадських Уповноважених, вказуючи на те, що він займався головним чином тільки благодійною діяльністю між чужими, але нічого не зробив для українських культурно-національних потреб. На залі, серед малоросів, які теж тут були, зчинилася метушня, почалися протести тощо. Присутній поліцай-москаль почав вимагати, щоб говорити московською мовою, бо він нічого не розуміє... Після короткої перерви президія Зборів запропонувала І. Світові продовжувати свою промову і коли він почав далі говорити по-українськи, поліцай заборонив збори.

На другий день адміністрація УНДому склала заяву-протест у Японській Військовій Місії про незаконний акт поліцай-москаля. Через кілька днів Місія повідомила нас, що поліція дістала розпорядження притягнути до відповідальности того поліцай і таких незаконних утисків українців у Харбіні більше не буде. Ця постанова мала потім значний вплив на москалів, що служили в поліції (більшість їх була кол. військовими в московських арміях).

Наступні Збори відбулися вже без втручання поліції, а малороси перестали пробувати своїх сил і перенесли свою »працю« на сторінки московських газет.

Першим виступив фашистський часопис »Наш путь« (21. 12. 1933), що вилив безліч бруду на українських націоналістів і, зокрема, на »чвірку«, мовляв, »замість своєї мови вони вживають галицький сурогат«, але із сумом мусів ствердити, що »проповідь самостійників за

повне відділення від Росії та збудування Єдиної Соборної України має в Харбіні досить велику підтримку».

Важливим фактом других Загальних зборів, що відбулися 24 грудня 1933 року, було те, що провід Української Національної Громади був зформований на новій основі — до нього увійшло кілька визначних українських діячів. Перед початком Зборів група членів, що брала участь у перших Зборах, з ініціативи П. Марчишина склала заяву, що не може брати участі в зборах, бо вони (збори) пішли неправильним шляхом — почалася несумлінна акція проти всіх українців, які опинилися в Харбіні недавно, себто — проти політичних емігрантів.

Ця група негайно почала реалізацію запланованої раніше нової організації і створила Союз Українських Емігрантів. На протязі першого місяця в СУЕ (скорочена назва) зареєстровано понад сто членів-емігрантів. СУЕ швидко розгортав свою працю, його головою став д-р Д. Барченко, а членами управи — Петрушенко, Плакун, Шахрай і Яхно.

З того часу розпочалася відверта, досить гостра боротьба за впливи між УНГромадою і Союзом Українських Емігрантів. Членами УНГромади були майже виключно старші українці, що приїхали на заробітки до Манджурії ще перед першою світовою війною, або були пов'язані з військовою службою. У Союзі Українських Емігрантів гуртувалися фактичні емігранти, які прибули до Манджурії як збігці з-під большевицької окупації.

Кінець грудня 1933 року був періодом спроб створити тимчасову установу для адміністрації УНДому, до складу якої мали увійти представники існуючих організацій. Деталі цих заходів і всі труднощі з'ясовані у згаданій вище книжці «Український Національний Дім у Харбіні» (стор. 28-34).

Тим часом з Європи і Америки почали надходити привіти від українських організацій та визначних діячів. Дуже змістовне привітання ми одержали, напр., від Головної Еміграційної Ради в Парижі за підписами О. Шульгина і секретаря І. Косенка (див. «Маньджурський Вістник», ч. 60, 16 лютого 1934).

Наприкінці лютого 1934 року адміністрація УНДому підписала перший контракт з японською Жіночою гімназією на винаймлення їй 5 кімнат для клас на партері будинку. Цей договір удалося зробити завдяки допомозі п. Ямади, секретаря японської торговельної палати. Ми одержали авансом значні гроші, що дало нам можливість розпочати правильну фінансову господарку. Одночасно адміністрація провела успішні розмови про винаймлення першого поверху англійській приватній гімназії, наслідком чого підписано контракт на два роки і також одержано авансом гроші.

У справі контракту з японською гімназією виник перший конфлікт з Японською Військовою Місією. Представник Місії Хоріє заявив, що адміністрація УНДому не мала права вирішувати сама справу ренти за

помешкання і повинна була вирішити це питання в порозумінні з Місією. Представник «чвірка» відповів, що в меморандумі ясно написано, що Місія не відповідає за майно будинку, всю відповідальність перебирає на себе «чвірка» (точка 4 меморандуму). Крім цього, в перші місяці адміністрація мусіла десь роздобути грошей, а коли вона хотіла звернутися за позичкою до банку, то Хоріє заявив, що управління УНДому не може звертатися до банків, а до японських зокрема. Тому винаймлення частини дому для адміністрації було єдиною і найкращою розв'язкою фінансової проблеми. У результаті тих розмов виникла потреба обміну листами між адміністрацією УНДому і представником Місії п. Хоріє. Справу цю полагоджено таким способом, що адміністрація УНДому передала до Японської Військової Місії лист із «вибаченням». Над текстом того листа велася дуже гостра полеміка, але вкінці прийшло до порозуміння. Фактично, це була формальна відповідь «чвірка», підписана і вислана 9-го липня 1934 року представникові Місії п. Хоріє уповноваженим членом управління УНДому І. Світом, але на другий день Хоріє викликав його до себе і повернув йому листа з поправками, довкола яких виникла довга дискусія. На засіданні адміністрації УНДому цю справу детально обговорено і виготовлено нового листа, якого 16-го липня передано на руки Хоріє.

На протязі липня відбулося ще кілька розмов між уповноваженим адміністрації УНДому і К. Хоріє як з приводу цього листа, так і з приводу взаємовідносин між українською групою і японцями. Хоріє зазначав, що «чвірка» мусить бути обережна у своїх виступах, зокрема офіційних, і брати до уваги, що Місія має нагляд над діяльністю українців. На цю заяву «чвірка» відповіла, що українці не потребують такого «нагляду» і мають свою національну лінію поведінки-політики. А одночасно з тим, Місія добре знає, що діяльність українців ніколи не ставила Місію в неприємне становище. На наше запитання, чи дотепер українці зробили щонебудь таке, що приводило до конфлікту або діяло на шкоду японсько-українським взаєминам, — Хоріє був примушений визнати, що таких актів назовні не було. Додав також, що як у даному випадку із справою винайму кімнат УНДому, так само і в інших справах, «чвірка» та її прихильники безперечно більше виявляють такту і розуміння становища, аніж, напр., московські емігрантські організації та партії.

За той час сталися і деякі важливі зовнішні події. З ініціативи великого японського щоденника (московською мовою) «Харбінске время», що його видавала японська видавнича спілка, розпочалася кампанія проти советської адміністрації Східньо-Китайської Залізниці. У великому ресторані «Модерн» 14 січня 1934 року відбулася зустріч представників організацій. Від українських установ у тій зустрічі брали участь: д-р Д. Барченко (від СУЕ), інж. Кулябко-Корецький і д-р М. Мілько (від УНГромади), М. Самарський і ред. І. Світ. Були також представники від тюрко-татарів, грузинів, вірменів, жидів та москалів. Створено т. зв. Розпорядчий комітет, до якого від українців увійшли

Кулябко-Корецький і І. Світ. Завдання цього Комітету було підготувати велику демонстрацію-мітинг та похід вулицями Харбіну, як протест проти советської адміністрації Східньо-Китайської Залізниці, яка підвищила оплати за перевіз пасажирів і вантажів. Насправді, японці мали на меті підготувати опінію населення Харбіну проти комуністів, щоб потім формально перебрати у свої руки залізницю і позбутися советських громадян у Манджурії, яких тут було понад 15 тисяч.

Мітинг і похід пройшли успішно. Зібралось багато людей. В українській групі, що ішла в поході під своїми національними прапорами й несла протикомуністичні лозунги, було понад 200 учасників і вона займала друге місце.

Після мітингу на площі Нового Міста, українці перейшли до свого Національного Дому і відбули своє віче. Управа СУЕ видала окрему листівку, текст якої був надрукований у «Маньджурському Вістнику» (ч. 3, 1934).

Цей успішний виступ українців назовні викликав реакцію московських груп, вороже наставлених до українців. Почалися провокації. Японська преса широко писала про цю маніфестацію і прихильно висловлювалась про українську групу.

Советська адміністрація Східньо-Китайської Залізниці на початку січня 1934 року була звернулася до китайського суду з вимогою накласти на будинок кол. Українського клубу «арешт», — вона хотіла продати його, мовляв, у 1917 році Клуб одержав від залізниці землю під будову і таким чином був фінансово зобов'язаний сплатити залізниці борг за цю землю. Такого зобов'язання в документах залізниці не було, управління залізниці просто передало землю Українському клубові безкоштовно для будови.

Відбулося кілька судових засідань, на яких брали участь і представники УНДому В. Д. Кушнарєнко, І. Світ та адвокат Пузанів, що давали інформації судді на основі документів, як одержано це майно для потреб Української Колонії у Харбіні. Доказували, що адміністрація залізниці не мала жодного відношення до цього будинку, бо в 1926 році його сконфіскувала китайська адміністрація і він став власністю управління головного начальника Окремого району Північної Манджурії.

Про цю судову справу була повідомлена і Японська Військова Місія через К. Хоріє. Він сказав нам, що Місія зацікавлена тим, які аргументи комуністи покажуть судові. Суддя вже одержав від Місії відповідні матеріали і вказівки, щоб заздалегідь припинити цілий судовий процес. Так і сталося, але тоді большевики внесли до суду кілька нових оскаржень персонального характеру на окремих членів адміністрації УНДому. Суд і їх відкинув.

Робили комуністи й інші заходи, 4-го січня 1934 року вони пробували підпалити УНДім. Ця спроба була викрита випадково. Інж. В. Р., що мав технічний нагляд над будинком, робив черговий обхід усіх кімнат і запримітив дим, що виходив щільною дверей одної малої

кімнати. В тій кімнаті він знайшов купу дерев'яного вугілля, старі електричні батареї і все те було полите спиртом. Спирт вигорів, а вугілля щойно почало горіти. Цей підпал швидко зліквідовано. Потім була ще одна спроба підпалу в пивниці будинку, але її також своєчасно викрито і зліквідовано. Інж. В. Р. був діяльним членом СУЕ, наглядав над центральним ogrіванням, що було запроваджене в будинку ще китайською адміністрацією і мало чимало дефектів.

Питання різних обов'язків і прав адміністрації УНДому не раз були предметом дискусій її представників та К. Хоріє, що був представником Місії. Українці все старалися втримати свою незалежність, головню в питаннях політичної і громадської діяльності, розглядаючи інші справи, напр., господарські, як другорядні. Японська Військова Місія намагалася пильно контролювати українську діяльність, що їй легко вдавалося у відношенні до московських організацій. Японцям допомагало в цьому те, що багато москалів працювало в поліції, в державних установах, а московські фашисти мали чимало своїх людей, що працювали в японській жандармерії.

Через кілька літ, коли К. Хоріє виїжджав з Харбіну, він відверто признався, що 1933-1935 роки були найцікавішими в його житті, він побачив твердість української «чвірки» у своїй поведінці та незалежність у всіх своїх діях, чого, на жаль, не бачив в інших. На пам'ятку добрих відносин з українцями, він передав на руки редактора «Маньджурського Вістника» три невеличкі книжечки японською мовою, що їх надрукувала Японська Військова Місія для своїх внутрішніх потреб. З тих трьох книжечок збереглося тільки дві — «Українське питання на Зеленому Клині» і «Огляд політично-воєнних подій в Україні». Третя загубилася в Шангаї (її не повернув п. Р. Корда). Була ще й четверта книжечка про українців, що її видала згадана Місія, але Хоріє нам її не дав, а тільки сказав, що в ній є характеристика українських діячів не тільки на Далекому Сході, а й деяких в Європі. Показав нам лише кілька сторінок, присвячених членам «чвірки»... Сьогодні доводиться жалувати, що не зроблено певного «натиску» на Хоріє, щоб він таки передав нам цю характеристику...

Влітку 1934 року д-р Д. Барченко був примушений виїхати з Харбіну, бо через систематичну московську провокацію, спрямовану проти нього, його лікарська практика почала занепадати. Він залишив посаду голови управління Українського Національного Дому, передавши свої обов'язки П. Яхнові.

Восени (7 листопада) 1934 року пішов у відставку (у зв'язку із своїми особистими справами) П. Марчизин і до управління УНДому кооптовано Юрія Шахрая, що в той час був скарбником Союзу Українських Емігрантів. У грудні того ж року д-р Д. Барченко вернувся, але знову виїхав, одержавши відпустку до січня 1935 року.

Восени 1934 року на Далекий Схід приїхав визначний тюрко-татарський діяч Аяз Ісхакі. Його приїзд до Харбіну мав особливо виїмкове

значення, бо місцева тюрко-татарська колонія переживала політично-громадську кризу. Москалі з допомогою малосвідомих членів тюрко-татарської громади намагалися перетягнути тюрко-татарів до своїх організацій. Головою тюрко-татарської громади був старий діяч Агеїв, здібний колись купець, але без належного досвіду в політично-громадських справах. Крім цього, він мав чимало приятелів серед московських і жидівських купецьких середовищ, які на нього впливали.

В тюрко-татарській громаді було й кількох активних національних діячів, між ними й визначних, як ось секретар цієї громади Девлет Кільді, що пізніше переїхав до Мукдену і став секретарем її (громади) централі, поет Абдюш, що працював у мусулманській школі та був автором кількох книжечок для учнів і збірки своїх поезій. Він також давав доповіді про визначних діячів тюрко-татарського руху.

Татари мали свій власний будинок, у якому приміщувались школа, канцелярія і зала зі сценою. А на площі, на якій стояв будинок, була ще і їхня мошія. Вони втримували добрі зв'язки з китайськими мусулманами, що мали свої значні колонії в Манджурії.

З нагоди приїзду до Харбіну Аяза Ісхакі, тюрко-татарська громада влаштувала для нього прийняття, запросивши також гостей інших національностей, серед яких були члени клубу «Прометей», представники адміністрації УНДому, багато японців, офіційних представників та представників преси.

Серед привітальних промов японців вирізнялися своїм теплом промови К. Хоріе і кап. Ямаоки, представника Японської Військової Місії. Також цікавою була й промова самого А. Ісхакі, ідель-уральського лідера. Від клубу «Прометей» виступав із привітанням Іван Світ, редактор «Маньджурського Вістника». Його промову татари прийняли особливо тепло, зокрема тому, що на самому початку він заявив: «Дуже прошу пробачити мені, що я примушений говорити чужою для нас усіх московською мовою, мовою наших ворогів, бо вашої мови я не знаю, а ви не розумієте моєї, української».

Ця промова надала певного характеру цілій вечірці й була стимулом для інших промовців. На другий день місцева московська преса писала, що на прийнятті в татарів були ворожі для руської еміграції промови. Обурилися москалі зокрема тому, що побачили прихильне ставлення японців до антимосковських виявів. Подаємо тут у перекладі текст найяскравішого виступу цієї преси:

»Антирусські промови на бенкеті.

В приміщенні мусулманської громади вчора відбувся прощальний бенкет управління місцевої мусулманської громади в честь Аязи Ісхакі, тюрко-татарського письменника і громадського діяча, що покидає Харбін. На бенкеті були члени управління Громади. Тюрко-татарів було, однак, менше як 90 осіб, хоч ціла їх колонія в Харбіні досягає майже 1 000 осіб.

Між гістьми були Хоріе, капітан Ямаока, деректор харбінського відділу японського інформаційного агенства Ниссо-Цусин п. Косиро

Касивага, представники клубу «Прометей», що складається з українців та окремих представників кавказьких народностей і тюрко-татарів, які мають за мету повну свою національну незалежність.

Як у привітальних промовах представників «Прометей» на честь Аязи Ісхаки, так і в його слові-відповіді, всі доречно і правильно зазначали велике значення Японії і Маньджу-Ди-Го в Азії, при чому підкреслювали дружність у відношенні тих держав.

На цьому фоні дивно, однак, звучали слова ворожості на адресу великорусского народу, вказуючи, що його історична місія вже закінчена і що вина за те, що в Росії большевики, спадає виключно на великоросів.

Малочисельність зібраних тюрко-татарів давала, проте, підставу думати, що далеко не всі місцеві колонії згодні з такими поглядами⁶⁰.

«Заря» не назвала прізвищ промовців на бенкеті. Промовчала, що в імені клубу «Прометей» говорили І. Світ і М. Мілько, що був присутнім п. Симамура, голова представництва міністерства закордонних справ Маньджу-Го для північної Манджурії. Не згадано й того, що К. Хоріє вітав А. Ісхаки як радник Японської Військової Місії. Його промова була дуже добра і своєю правдою просто демаскувала москалів.

Через кілька днів фашистівський часопис «Наш путь» теж відгукнувся на цей бенкет статтею п. з. «Россия в придверии оканчательной гибели».

Треба зазначити, що після цієї події розпочалася плянова московська акція проти українців, головню проти адміністрації УНДому і часопису «Маньджурський Вістник». Не подаємо тут усіх деталей — полеміки і провокацій, але скажемо, що фашисти пробували організувати в себе «українську секцію», притягнувши до неї кількох українців, які пізніше залишили цю невдалу акцію, наробивши лиха собі та українській справі взагалі. Українське Пресове Бюро у Харбіні було розіслало виїмки з цієї полеміки та коментарі до української преси за кордоном, головню до Львова (з датою 20 січня 1935 р.).

Українська колонія вітала А. Ісхаки в себе на спеціальній вечерці.

Цікавим було й ставлення японців до тюрко-татарів. Тут виразно було видно дві лінії. В Харбіні Японська Військова Місія намагалася тримати татарів під своїм впливом, точніше — під контролем, а з боку московських середовищ був натиск, щоб не дозволити татарам виявити своє негативне ставлення до московської еміграції. В Мукдені на чолі Японської Військової Місії був ген. Доїхара, який схвалював гостре

⁶⁰ «Заря», щоденник, ч. 311, 15 листопада 1934 р. Цей часопис заснував С. Лембіч, кол. кореспондент відомого щоденника «Русское Слово» (Москва), обмосковлений поляк. По його смерті часопис дістався в руки Е. С. Кауфмана, що був родом з Амурщини (вихрест). Згадане видавництво видавало три часописи: в Харбіні, Таньтзіні і Шангаї. Крім цього видавало й журнал-тижневик «Рубеж».

антимосковське ставлення татарів. Таку саму політику вів і його представник полк. Терада в Хайларі, де була мала татарська колонія, на монгольських землях (т. зв. Барга), в західній частині Манджурії, що належала до загальної манджурської адміністрації.

Згадуємо про татарське питання тому, що на протязі кількох років татари добре ставились до українців і допомагали нам своїми зв'язками. З українського боку татари також мали допомогу, зокрема тижневик «Маньджурський Вістник» давав татарським активним діячам постійні інформації та інші матеріали у їх боротьбі з москвофільством. Не тільки в Манджурії, а також і в Кореї, Японії та Китаї татарські діячі одержували наш часопис. Про українсько-татарську співпрацю можна написати окрему розвідку, бо головні її етапи зафіксовані в полемічних і інформаційних статтях в «Маньджурському Вістнику» і в татарському тижневику «Мілі Байрак», що виходив у Мукдені, як також в іншій пресі та в збереженому листуванні.

Японська Військова Місія мала певні труднощі з тюрко-татарськими справами. Татарські провідники вірили, що японці повинні їх краще розуміти, бож вони — азійський нарід. Але Японська Військова Місія у Харбіні з адміністраційних причин, щоб мати контроль на еміграцією, хотіла всіх емігрантів різних національностей підпорядкувати спеціально створену органіві — «Бюрові для справ російських емігрантів», зараховуючи до «російських емігрантів» усіх тих, що походили з кол. Російської імперії. На чолі цього «Бюра» був кол. ген. Ричков. Велика частина московської еміграції поставилася негативно до «Бюра», бо воно не визнавало всіх її організацій, напр., «Обще-Воїнського Союзу», як і членів політичних угруповань. Одним із таких невизнаних був і Н. Горчаков, журналіст, що друкував свої статті в часописі «Последняя Новости» в Парижі, а редагував цей часопис кол. міністер закордонних справ проф. П. П. Мілюков.

Українці, тюрко-татари і грузини також негативно ставились до «Бюра». К. Хоріе та інші члени Японської Військової Місії намагалися нас переконати, що «Бюра» має бути захисником інтересів усієї еміграції і не буде втручатися у внутрішні справи різних національних груп.

Натомість сильну піддержку дала цьому «Бюрові» т. зв. російська фашистівська партія, на чолі якої були Н. Родзаєвський (родом з Амурщини) та інж. Матковський. Як «Бюра», так і московська фашистівська партія, вживали назви — «російські емігранти» або «російська фашистівська партія», а не «руські» чи «руская», бо терміном «російський» вони окреслювали всіх кол. громадян Російської імперії⁶¹. Таким чином термін «росіянин» набирав специфічного політичного значення, визначував територію імперії, а не національність москалів, хоч у нашій пресі почали широко вживати цього терміну

⁶¹ Див. інтерпретацію терміну «російський» у праці Ю. Липи: «Бій за українську літературу».

замість історично правдивого — Московщина, москаль, московська мова і т. д.

Орган московських фашистів «Наш путь» постійно підкреслював імперіяльне значення терміну «російський».

«Бюро» мало піддержку від японської жандармерії, капітан якої, Накамура, був офіційним радником московської фашистівської партії, і це давало московським фашистам свободу рухів у їх дописах та провокаціях. Японська Військова Місія, як ми вже згадували раніше, ставилася негативно до цієї діяльності жандармерії, але уникала відвертого конфлікту. Ясним було тільки те, що українці та національні групи, об'єднані в клубі «Прометей», були поза впливами «Бюро» і жандармерії.

Таке корисне становище українці повністю використовували і мали певні успіхи аж до 1937 року, коли керівництво українськими політичними справами перейшло до Ради Української Національної Колонії, а Союз Українських Емігрантів був примушений обмежити свою діяльність, про що скажемо пізніше.

Союз Українських Емігрантів (СУЕ), як ми вже зазначили, швидко розгортав свою діяльність і поширив свої впливи на українське громадське життя, що відбилося також і на політичній активності.

Діяльність СУЕ була спрямована на видавання «Маньджурського Вістника», поглиблення української організованости, зміцнення контактів з українським життям в Європі, зокрема в Галичині, на акцію проти комуністів із постійним гострим наставленням проти москалів усіх кольорів, на мобілізацію антимосковських сил через клуб «Прометей». Крім цього велася інформативна праця серед японців у користь української справи.

Були ще й інші способи діяльності СУЕ, приховані від людського ока, напр., допомога втікачам з СРСР. Їх, звичайно, намагалися обдурити московські фашисти, які вживали шантажу, погрожуючи втікачам відіслати їх назад, якщо не стануть їх співробітниками. Для цього вони використовували свої зв'язки з японською жандармерією.

Український політичний центр, що був за спиною як «чвірки», так і СУЕ, мав свою групу довірених людей, що подавали інформації про ворожі українцям групи і партії. Особливо дуже цінним був п. П., який завдяки випадковим обставинам опинився у фашистівській централі й мав можливість брати участь у різних важливих засіданнях фашистів, а на другий день подавав нам точні відомості про те, що фашисти плянують проти українців. Завдяки його інформаціям нам не раз щастило заздалегідь нищити фашистівські пляни. Знав український політичний центр і про різні доручення японської жандармерії, що їх виконували фашисти.

Ця гра велася декілька років із досить добрим успіхом, хоч фашисти намагались дізнатись, хто і як виявляє їх таємниці. Допомагала розкривати певні таємниці й сама японська жандармерія своїм дуже примітивним способом одержування інформацій. Щоправда, кажуть, що

таких примітивних способів японці вживали виключно в московських справах або у справах пов'язаних з москалями, але не в тих справах, що стосувалися до японських діячів і установ.

Треба ще згадати про діяльність московських фашистів і монархістів, спрямовану проти жидів. Газета «Наш Путь» друкувала відповідні статті, а відомий правий політичний діяч В. Ф. Иванов видав навіть двотомову працю про масонів і жидів, широко використовуючи літературу, що була поширена за царських часів, зокрема т. зв. «Протоколи сіонських мудреців» (цю працю у свій час був написав К. Нилус на замовлення «Союзу Русского Народу» і т. зв. Охоронного відділу міністерства внутрішніх справ царського уряду).

Фашисти в Харбіні постійно шантажували заможніших москалів і, зокрема, жидів. Японська жандармерія знала про цю «фінансову операцію», але не втручалась, хіба в таких випадках, як ось убивство викраденого сина багатія Каспе. Тоді японці були примушені провести арештування, але потім декого з заарештованих випустили і вони свobodно виїхали з Манджурії.

Цікавою подією був теж приїзд до Харбіну Н. Рериха, який присвятив своє життя таємницях Сходу, зокрема Тибету. Він приїхав з Нью-Йорку на Далекий Схід на запрошення японської Пан-Туранської Асоціації, що в 30-их роках почала була розвивати свою діяльність. Згідно з повідомленням преси, Н. Рерих хотів одержати від Японії, Маньджу-Го, Китаю та інших держав Далекого Сходу згоду на підписання т. зв. Пакту Рериха, що зобов'язував членів цього пакту стриматися від повітряних бомбардувань тих міст, які мають історичне або велике культурне значення.

Пан-Туранська Асоціація допомагала Рерихові в його подорожі й від неї був постійний представник К. Китагава. Рерих виступав із спеціальними лекціями в Харбіні та інших містах, відбув ряд зустрічей із представниками урядів і мав досить великий успіх, але проти нього виступили з незвичайно гострою критикою праві московські кола.

Ми мали спеціальну зустріч з Китагавою, а з його допомогою — і з Н. Рерихом. Проте наша розмова з Рерихом не мала для нас бажаного політичного значення, бо вона обмежувалась виключно азійськими питаннями. Натомість наша зустріч з Китагавою відновила наші старі приятельські взаємини. Під час розмови він показав нам мапу, видану Пан-Туранською Асоціацією, що охоплювала північну частину Азії від кордонів властивого Китаю, себто — великого Китайського муру. Мапа була незвичайно цікава тим, що на ній були позначені розселення різних народів і племен, зокрема в ССРСР, а в тому й місця поселення українців на Сибірі й Далекому Сході.

На наше прохання Китагава обіцяв нам прислати цю мапу з Токію, де була централа Асоціації. На жаль, наше пізніше листування з ним не дало бажаних наслідків. Зверталися ми в справі цієї мапи до К. Хоріе, але також без успіху. Через деякий час він повідомив нас, що цю мапу заборонено розповсюджувати поза межами Японії. Шу-

кали ми за цією мапою і після закінчення другої світової війни, але безуспішно. На нашу думку, розповсюдження цієї мапи було заброньоване тому, що вона показувала японські політичні заміри щодо народів туранського походження, які мали виїмкове становище в Азії. Отже вона, ця мапа, могла зрадити японські політичні задуми. Крім цього, японці не хотіли викликати цією мапою певних ускладнень з СРСР. Подібні турботи перед нами постали тоді, коли ми хотіли одержати дозвіл від цензури на власне видання мапи Зеленої України, про що буде мова далі.

*

До 1932 року в житті емігрантів у Манджурії дуже болючою була справа одержання китайського паспорту на право перебування у цій країні. Після ліквідації царської влади і революції 1917 року, адміністрацію і поліцію перебрала тут китайська влада. Згідно зі старою системою, всі мешканці мусіли мати зі собою паспорти і кожний переїзд з одного місця на інше, навіть і на тимчасове перебування, обов'язково треба було реєструвати в місцевому поліційному уряді. Навіть зупинка в гостиниці мусіла бути зареєстрована в поліції.

Адміністрацію і поліцію в 1918 році перебрала китайська влада, але все залишилося без змін, тільки на документах, поруч московських текстів, були також їх китайські переклади. В паспортах було написано, що дана особа — «русский», себто московський громадянин, але після 1920 року з'явилася еміграція, яка не мала жодного формального відношення до советської Росії.

Під час існування Далеко-Східньої Республіки в Манджурії появилися також люди з паспортами, виданими цією республікою. Крім цього в консуляті Далеко-Східньої Республіки зареєструвалося біля 5 000 осіб. Китайська поліція не турбувалася різними паспортами і всім видавала китайські документи, що фактично були дозволом жити в тій країні. Оригіналами паспортів вона майже не цікавилася.

Китайський паспорт треба було щороку обмінювати на новий і платити за нього. Затримання обміну паспорта каралося гривною, часом дуже високою, або навіть ув'язненням.

Коли постала держава Маньджу-Го і виникла потреба певних змін, японці досить швидко їх запровадили, що й спричинилося до розвитку української праці. Певна незалежність українських організацій і розвиток їх діяльності викликали велике зацікавлення серед української народної маси. Дотепер, за виїмком малої групи свідомих українців, ніхто не звертав уваги на те, чи в нього, в його китайському паспорті, було написано українець, а чи «русский», зокрема в китайському перекладі. Хто дістав китайський паспорт в 1922-1925 роках на основі українських документів, той не мав клопотів із зазначенням своєї правдивої національності.

Перший випадок непорозуміння з паспортом трапився тоді, коли дружина скарбника «Просвіти» Ая Дахнович пішла на поліцію обмі-

няти свій паспорт. В новій анкеті, в рубриці про національність, вона написала — українка. Урядничка відмовилась прийняти «неправильно вповнену» анкету, бо — мовляв — пані Дахнович не українка, а русская» («це все одно», — казала вона). Пані Дахнович обурилась і запротестувала.

Насправді, пані Дахнович не була й українкою, а татаркою з походження. Ця справа опинилась на розгляді нашої «чвірки» і вирішено твердо поставити японцям питання про дискримінацію українців. Представник управління УНДому офіційно відвідав Головне поліцейне управління і по довгих розмовах його вислали з паспортного відділу до т. зв. Окремого відділу головної поліції, який займався справами політичного характеру.

В цьому Відділі відбулася довга дискусія і наш представник подав усі вияснення і інформації. Новий директор Окремого відділу зацікавився цією справою і наш представник мав можливість вияснити йому, що записування українців як кол. російських громадян неправильно, поперше тому, що Російської імперії вже нема, а подруге тому, що в наслідок революції 1917 року багато національностей, що входили до складу кол. Російської імперії, оголосили свою незалежність і мають свої національні держави. Менш щасливі народи, як ось українці, білоруси і кавказці, втратили свою державну незалежність у боротьбі й тепер їх території окупували московські большевики.

Ще іншим головним аргументом було те, що в Манджурії є українці, які ніколи не були громадянами Росії, ось, напр., українці-галичани, земля яких до 1918 року належала до Австро-Угорської імперії, а тепер окупована Польщею. Показано також український паспорт Івана Світа, на якому була віза, харбінські поліцейні печатки, ствердження про одруження і, головне, напис «препятствий к выезду не встречается» та підпис І. І. Соболева, губернатора Владивостоку. Отже той паспорт був визнаний адміністрацією Приморщини в час існування там досить правого уряду (в жовтні 1922 р.).

Після наради директора і його заступника, представник УНДому одержав запевнення, що справа ця буде внормована, що міністерство в Сінкінгу (столиця Маньджу-Го) одержить відповідні інформації, потрібні матеріали і докази. На другий день «чвірка» повідомила про цю справу К. Хоріе.

Невдовзі окремий відділ головної поліції викликав українського представника і опрацьовано текст в справі зазначувань національності в нових паспортах, який був надрукований у «Маньджурському Віснику» (ч. 16, 19 травня 1934 р.). В тексті було ясно сказано, що відтепер українці, татари, кавказці й інші національності мають право подавати в паспортних анкетах свою правдиву національність, як і виправляти паспорти, де зазначено, що вони «руські».

Позитивне ставлення японців у 1933-34 роках до українського національного руху можна бачити і в тому, що щоденник «Харбинское

Время» (виходив із 1932 року) почав друкувати і українську сторінку. Головним редактором цього часопису був п. Озава, що перед тим працював в Економічному бюро Мантецу. На початку 1933 року до нас звернувся І. А. Михайлів з пропозицією організувати редакцію для спеціальної тижневої сторінки, яка мала б бути присвячена вісткам з українського життя.

Часопис «Харбинское Время» видавався московською мовою, японці, очевидно, хотіли поширити свої впливи на еміграцію в Манджурії, головню на москалів, що мали свою пресу — п'ять ранішніх щоденників, два вечірні видання і один советський офіціоз. Продовжувалося також видавання китайського (московською мовою) часопису «Гун-бао», про який була згадка раніше.

І. Михайлів мав перебрати редагування часопису «Харбинское Время», а п. Озава залишався тільки офіційним редактором. Часопис належав японському видавництву «Харбін-нічі-нічі» («Харбінський щоденник»), фінансувався засобами Мантецу. Згідно з нашою умовою, українська редакція мала давати кожного тижня весь матеріал для сторінки «Украинская жизнь». «Харбинское Время» було часописом великого розміру (шість і більше сторінок щодня, а спеціальні числа — 10-12 стор.) та виходив накладом біля 6-7 тисяч. Також інші харбінські часописи мали багато сторінок (в неділі та свята — до 36-48), на яких була велика кількість оголошень, отже фінансово, завдяки платним оголошенням, були добре забезпечені.

І. Михайлів з нагоди появи першої української сторінки вмістив редакційну статтю, в якій з'ясував не тільки користь з такої сторінки, а теж і прихильне ставлення цього часопису до українських справ.

На жаль, цей початковий успіх із видаванням української сторінки був короткий. Японська Військова Місія з якихось причин вирішила пов'язати редакцію української сторінки з Комітетом Українських Громадських Уповноважених, який доручив редагування сторінки д-рові Д. Барченкові, але потім він відмовився і сторінка зазнала багато криз. Треба думати, що причиною усунення першого складу редакційної колегії української сторінки було те, що ця колегія складалася майже з тих самих людей, що й редакційна колегія «Манджурського Вістника». Дуже можливо, що до зміни спричинилась і московська рука. К. Хоріє не надавав великого значення цим змінам і не хотів робити спеціальних заходів у тій справі. Між ним і Озавою був удар персонального характеру, бо він — військовий, а Озава — звичайний урядовець залізниці в ділянці економічних дослідів.

«Харбинское Время» друкувало й інші спеціальні сторінки — му-сулманську й кавказьку. Треба підкреслити, що в 1935 році в редакції цього часопису зайшли зміни. М. Михайлів відійшов з редакції ще 1934 року і з того часу в часописі почали появлятися постійні напади на лідерів українського руху в Харбіні, зокрема на адміністрацію УНДому. Напади ці дуже часто мали забарвлення московського шові-

нізму і ми про них скажемо в черговому розділі. В тому ж часописі велась також акція проти провідника Ідель-уральського руху А. Ісхаки та його ближчого оточення.

Можна з певністю сказати, що редакція часопису «Харбинское Время» пробувала робити заходи, щоб знайти прихильність серед читачів різних національностей, подібно, як у 1929-1930 роках робив це часопис «Гун-бао», але вона не зуміла використати своїх великих технічних можливостей. Ще не раз доведеться нам згадувати цей часопис, бо з 1936 року він почав прихильно ставитись до московської фашистівської партії І. Родзаєвського, його антисемітської групи, а зокрема розпочав ворожу акцію проти українців. Такій зміні політиці цього часопису допомагала й велика зміна в настроях московської еміграції, серед якої відбувався процес у користь правих елементів. Ліберальна течія ставилась до японців негативно, але ця течія не була добре організована. Вона також зазнала репресій, бо ряд її визначних діячів виселено з Манджурії до Китаю, між якими були ген. Вержбицький, колишній командувач капелівської армії, голова «Обще-Воинского Союзу» (централя якого була в Парижі), проф. Головачев, сибірський лідер-обласник, і журналіст Н. Горчаков.

Московські фашисти й монархісти знайшли собі добрий ґрунт між колишніми військовими, їх родинами та численними купцями, які у співпраці з японцями бачили забезпечення своїх інтересів. Фашисти ж, завдяки своїм зв'язкам з японською жандармерією, мали великі впливи і можливості, а це надавало їм великого значення.

Головою «Бюра для справ російської еміграції», про яке ми вже згадували, був спочатку ген. Ричков, людина досить ліберальних поглядів. За нього це «Бюро» не виявляло своїх амбіцій підпорядкувати собі всю еміграцію, але по його смерті на чолі «Бюра» став ген. Кислицин — малорос-реакціонер із походження і переконання, дуже обмежений; його генеральської ранги багато військових не визнавало, бо дістав він її від от. Г. Семенова. За його керівництва дуже поширилися впливи фашистів, які захопили головні посади в тому «Бюрі».

Група фашистів викрала сина Каспе, місцевого жидівського багатія, і вимагала великого викупу. Здається, що фашисти дістали гроші, але молодого Каспе не повернули живим — убили його. Переховували молодого Каспе біля невеличкого містечка Ажиге. В переговорах про його звільнення брав участь навіть французький консулят, бо молодий Каспе був французьким громадянином. Учився мистецтва в Парижі й приїхав до Харбіну відвідати свого батька. Слідство, що відбулося в тій справі, бандитів виявило, але повний суд не відбувся, бо він міг виявити діяльність фашистів і їх протектора — японську жандармерію. Жидівська громада пробувала протестувати перед японцями, але не могла добитися запевнення, що бандити будуть покарані, а погромницька преса буде контрольована. Японська жандармерія була на боці фашистів, а Японська Військова Місія офіційно не втручалась у ті справи.

К. Хоріє, як вищий урядовець міністерства закордонних справ Маньджу-Го в представництві міністерства в Харбіні, на чолі якого був Симамура, мав великі можливості й авторитет. Виконуючи обов'язки радника Японської Військової Місії в українських та іншонаціональних (немосковських) справах, він виявив своє позитивне ставлення до українського руху, добре його розумів і симпатизував йому.

Йому імпонувала незалежна поведінка й ідейність адміністрації УНДому і групи, яка з нею співпрацювала, хоч часто він ставив і перешкоди нашій діяльності. Причини ми добре розуміли, бо знали, що це наслідки певної японської політики. К. Хоріє до фашистів та інших московських течій ставився негативно, навіть глузуливо. Так було й десь наприкінці 1934 року, коли він скликав нараду представників емігрантської преси для обговорення справ радіопередавань місцевої радіостанції.

Від редакції «Маньджурського Вістника» на цій нараді були д-р М. Мілько, ред. Іван Світ і д-р Д. Барченко. Московська преса мала 10 чи 12 представників, в тому числі й редактора фашистського щоденника «Наш Путь» К. Родзаєвського та його помічника інж. Матковського. Були також представники «Зарі», «Рупора» та інших московських часописів.

Від японців були К. Хоріє, як представник Японської Військової Місії, та двох урядовців радіостанції.

К. Хоріє з'ясував присутнім завдання наради і повідомив, що радіостанція хоче поліпшити свою програму для місцевої еміграції. Одночасно з тим завданням радіостанції є давати таку програму, яка може мати певний вплив і на слухачів на території ССРСР.

Після кількох виступів московських журналістів, редактор «Маньджурського Вістника» запропонував поширити українські радіопередавання, а в програму радіостанції включити також бодай короткі радіопередавання тюрко-татарів і, можливо, грузинів, які мають потрібні сили для таких виступів. Зокрема підкреслив необхідність татарських радіопередавань, бо на Далекому Сході є значні татарські колонії.

Д-р М. Мілько заявив, що головним у радіопередаваннях повинно бути підкреслення повного звільнення різних народів Далекого Сходу, Сибіру й Туркестану від московського імперіялізму.

Обидва виступи українських представників викликали негайну реакцію московських фашистів. Родзаєвський вимагав, щоб радіостанція підготувала окрему програму, присвячену царській родині, яку знищили большевики... Хоріє, перервав йому, заявляючи:

— Ви вже не раз говорили про це, але радіо потребує конкретних речей, наприклад, скажіть, що ваш цар зробив доброго для народу? А цього ви не сказали дотепер.

Тоді виступив ще раз представник редакції «Маньджурського Вістника» і запропонував, щоб у радіопередаваннях про царя згадати про

відому Ходинку, розстріл робітників у Зимовому палаці (справа Гапона), зокрема тому, що в Харбіні живе кол. секретар о. Гапона, який керував цією патріотичною демонстрацією, або про затоплення китайців у Благовіщенську та провокації Безобразова на корейському кордоні, що привели до японсько-московської війни... Про переслідування українців і русифікацію, про погроми ген. Куропаткіна в Туркестані...

Московські представники гостро zareагували, але Хоріє раптово заявив, що «всі питання ясні» і він пропонує К. Родзаєвському «справді подумати про те, що ваш цар доброго зробив».

На цьому нарада закінчилась.

З того часу українські радіопередавання місцевої радіостанції набрали регулярного характеру. Згадаємо лиш про ті, що були найуспішніші. Зокрема гарними були програми, присвячені С. Петлюрі, Іванові Мазепі, річниці Полтавської баталії та інші. Добрими були й окремі українські концерти у виконанні українського хору під керівництвом С. Т. Кукурудзи. Українським програмам допомагав головний «спікер» радіостанції В. Горбатенко, який потім став членом Української Національної Колонії і дбав про наші програми.

Цікавими були відгуки советських радіостанцій, зокрема Хабаровської, радіомовлення якої передавались на коротких і середніх хвилях. В Манджурії радіоприймачі працювали тільки на середніх хвилях: Харбінська радіостанція працювала на хвилі 455 м, а Хабаровська — на хвилі 450 м. Очевидно, не зважаючи на заборону, большевицьку пропаганду можна було слухати, як хто мав добрий радіоприймач. Коли ж українські радіопередавання стали дуже популярними, а Харбінську радіомовню зміцнено, українські радіопередавання можна було чути на більшій частині советського Далекого Сходу. Тоді Хабаровська радіостанція змінила хвилі своїх радіопередавань, пристосувавши їх так, що коли в Харбіні передавали промови чи вістки, то Хабаровська радіостанція передавала музику чи співи.

Редакція «Маньджурського Вістника» була добре поінформована про всі ці зміни в советській системі радіопередавань, бо мала доброго співробітника п. Літинського, кол. активного українського діяча з міста Свободного на Амурщині. Він працював у головному радіоуправлінні манджурського міністерства зв'язку — телефону і телеграфу. З його допомогою нам удалося зробити схему радіопередавань на цілому Далекому Сході. Завдяки окремим радіопередаванням советської адміністрації для своїх установ, можна було слідкувати за її працею. На жаль, ми не могли використати всіх тих матеріалів, бо в нас не було ані людей, ані засобів для такої важливої праці.

IX

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОЛОНІЇ
В МАНЬДЖУ-ГО

*(Конфлікти з Японською Військовою Місією. Тюрко-татари
і українці)*

Ще перед тим, як з'ясуємо справу організації Української Національної Колонії в Маньджу-Го, коротко згадаємо про зовнішні взаємини українців не тільки з японцями, а й з іншими національностями.

Коли Аяз Ісхакі виїхав з Харбіну до Мукдену, старої столиці Манджурії, тюрко-татарські організації розпочали широку підготовчу працю для скликання свого далеко-східнього з'їзду — «Курултаю тюрко-татарів Далекého Сходу».

Конгрес скликано на першу половину лютого 1935 року. Українська колонія також дістала листа-запрошення. З приватних розмов і листувань було видно, що організатори конгресу та їх лідер А. Ісхакі дуже хотіли бачити українську делегацію на конгресі, як почесних гостей. Такі запрошення від тюрко-татар дістали й Грузинська громада в Харбіні та інші організації.

Управа Союзу Українських Емігрантів (СУЕ) на своїм засіданні, що відбулося 9 лютого, делегувала на конгрес тюрко-татарів Івана Світа, редактора «Маньджурського Вістника». Для цього дала йому окреме уповноваження і доручила привітати перший тюрко-татарський конгрес.

Редактор І. Світ виїхав до Мукдену 10 лютого і був присутнім на всіх засіданнях конгресу, що закінчився 14 лютого. Організатори прийняли його дуже прихильно, як одинокого почесного члена конгресу, що займав під час засідань почесне місце в президії, головою якої був Аяз Ісхакі.

В листуванні з Ідель-Уральським комітетом ми були домовилися, що нашого делегата хтось зустріне на станції. І справді, коли потяг-експрес «Азія» прийшов до Мукдену, на нашого делегата чекали Девлед Кільді та інші члени комітету. Звідси поїхали до готелю, де була приготована кімната. В тому ж готелі мешкав і Аяз Ісхакі й цього вечора ми мали з ним розмову.

На тюрко-татарському конгресі були делегати (41) з таких міст: Харбіну, Хайлару, Сінкінгу (столиця Маньджу-Го), Мукдену, Дайрену,

Тянь-тзіну, Шангаю, Кейджо, Хейджо, Токіо, Нагої, Кобе, Фукуоки і Міязакі.

На відкриття конгресу в готелі «Орієнталь» зібралися численні гості, між ними й представники японських та маньджу-говських установ, громадських організацій, а також представник манджурських мусулманів. Засідання конгресу відбувалися щодня, від 4-ої год. дня до 12-ої год. ночі, а часом і довше. Крім цього працювали комісії. Конгрес проходив незвичайно ділово, делегати працювали з великим ентузіазмом.

Рано 11 лютого члени конгресу відвідали японський храм, де їх привітав промовою місцевий священик синтоїзму (найдавніша релігія японців).

Увечорі, під час засідання, делегат Союзу Українських Емігрантів Іван Світ привітав конгрес від українських організацій і побажав найкращих успіхів цьому першому тюрко-татарському курултаєві. Передав також привіти від клубу «Прометей» і редакції «Маньджурського Вістника». Промову-привіти українського представника учасники конгресу привітали довгими оплесками, а тексти цих привітів були надруковані в японських часописах.

Але, як виявилось на другий день, це не подобалося місцевій невеликій московській колонії. Вона була дуже обурена виступом українського делегата і рано до кімнати ред. І. Світа прийшов якийсь москаль. Він заявив, що прийшов з доручення японської жандармерії, щоб одержати вияснення про що говорилося на конгресі й чому я приїхав до Мукдену. Дістав відповідь, що на конгресі було чимало японців і хай жандармерія звертається за інформаціями до них. Сам він хай не турбується цими питаннями, бо конгрес тюрко-татарів не має нічого спільного з життям московської організації.

На другий день секретаріат конгресу повідомив про цю візиту місцевої Японської Військової Місії, представник якої був дуже здивований таким нечемним актом у відношенні до почесного гостя ідель-уральських тюрко-татарів.

Увечорі 12 лютого відбувся великий бенкет, що його влаштували мукденські ідель-уральська і мусулманська громади. На цьому бенкеті було понад сорок гостей — японців, представників маньджу-говської громадськості, кореспондентів японських часописів та агенцій. Українська преса була заступлена редактором Іваном Світом. Разом усіх учасників бенкету було 110 осіб. Між присутніми почесними гістьми був також імам манджурських мусулманів, яких у цій країні в той час було понад мільйон осіб; тюрко-татари трактували зв'язки з ними за дуже важливі для своїх політичних і релігійних справ.

На передостаннім засіданні конгресу схвалено різні резолюції і затверджено програми, приготовані комісіями. Проведено також збірку на працю майбутнього секретаріату та видавання тюрко-татарського часопису, що потім, влітку 1935 р., почав виходити в Мукдені під назвою «Міллі Байрак» (літографічним способом). В цьому часописі

було чимало статей і нотаток про українське життя, як теж передруків найважливіших статей із «Маньджурського Вістника».

На останньому засіданні (14 лютого) схвалено спеціальну декларацію про завдання і мету ідель-уральського народу та його руху. Схвалено також окрему резолюцію про внутрішні справи життя тюрко-татарів на Далекому Сході. Крім цього, оголошено бойкот кількох татарів, що виступали проти незалежницьких рухів Ідель-Уралу. Між ними був відомий токійський москвофіл Курбангалієв та харбінський москвофіл Амврула Агесв⁶².

Перед виїздом до Мукдену на конференцію тюрко-татарів, автор цих рядків мав зустріч (у Харбіні) з п. К. Хоріє, представником Японської Військової Місії. Ця зустріч мала загальний характер, К. Хоріє не виявив більшого зацікавлення нашим ставленням до тюрко-татарського конгресу, натомість питався, чи буду довго в Мукдені. Я відповів, що — вертаючись із конгресу — хочу зупинитися у Сінкінгу для поладження деяких своїх приватних справ, а крім цього маю намір зустрітися з полковником Янагітою. При тій нагоді просив його дати мені рекомендаційного листа до полк. Янагіти.

К. Хоріє відповів, що подумає над цією справою і дасть мені відповідь під час наступної зустрічі. Але коли ми знову зустрілися, він заявив, що з погляду Японської Військової Місії моя зустріч з полковником Янагітою не бажана. Наприкінці розмови він ще раз підкреслив свою заяву.

Отже виглядало, що Японська Військова Місія є проти наших безпосередніх зв'язків зі штабом Квантунської армії. Як виявилось пізніше, наша візита полковникові Янагіті була певним сюрпризом для самого п. Хоріє.

Японська Військова Місія у Харбіні на своїй території діяльності хотіла зберегти безпосередні зв'язки з емігрантськими організаціями тільки для себе. Емігрантські організації у своїх зв'язках з японцями не мали виходити поза межі території своєї праці. Всі питання повинні були вирішуватися на місці, а в особливо важливих справах Японська Військова Місія в Харбіні сама зверталася до вищих інстанцій. Тому, як пізніше виявилось, навіть зв'язки емігрантських організацій зі своїми національними центрами або скупченнями поза Манджурією, на думку Японської Військової Місії, були непотрібні, а часом навіть «шкідливі». Масмо на це докази і у відповідному місці їх подамо.

Під час конгресу тюрко-татарів український делегат нав'язав найтісніші взаємини з Девлед Кільді та секретаркою ідель-уральського культурно-освітнього комітету, панею Р. Мухамендиш, дуже інтелігентною і активною жінкою ідель-уральського руху. Ці наші близькі взаємини продовжувалися і пізніше як листуванням, так і особистими зустрічами під час відвідин Мукдену.

У розмовах з відомим діячем А. Ісхакою ми обговорювали наші спільні проблеми на Далекому Сході, а зокрема погіршення взаємини

⁶²) Див «Маньджурський Вістник», чч. 5 і 6 з 1935 року.

із японцями в Харбіні. В той час нам здавалося, що це, головню, наслідок персональних взаємовідносин. Думали, що п. К. Хоріє тому відходив від нашої групи, що почав все більше рахуватися зі старими членами української колонії. Ми вже згадували, що між старшими громадянами було невдоволення, що вони — колишні клуб'яни, які збудували український дім у Харбіні — тепер не мають голосу в його адміністрації.

Аяз Ісхакі, як і його ближчі співробітники, уважав, що причиною наших труднощів і невдач, так само як і тюрко-татарів, є намагання Японської Військової Місії примусити нас усіх до спільної праці з московськими колами, зокрема після створення «Бюра для справ російських емігрантів».

Дуже можливо, що це була дійсна причина, але ми не могли погодитися з такою японською політикою і були рішені вести завзяту боротьбу з подібними намаганнями. Аяз Ісхакі зазначив, що головна причина зла в тому, що в північній Манджурії є велика московська еміграція, яка впливає на громадське й економічне життя в Харбіні. Чимале значення має і той факт, що існує і велика большевицька колонія, що складається головню із службовців Північно-Китайської залізниці. Але саме в той час Японія закінчувала справу відкупу залізниці від ССРСР і питання большевицької колонії в Манджурії вже було на шляху вирішення.

— Японці давали мені різні обіцянки, — говорив А. Ісхакі, — що будуть піддержувати наш рух (себто ідель-уральський, — І. С.). Отже треба, щоб і ви, українці, мали безпосередній контакт у штабі Квантунської армії, а не тільки в Харбінській Військовій Місії.

Ця його думка була однакова з поглядами ген. В. Сальського, про що ми знали з листів від нього. А. Ісхакі щиро радив зустрітися в Сінкінгу з полковником Янагітою, який добре знав ген. Сальського з Варшави, де він (полк. Янагіта) був воєнним аташе при японській амбасаді. А. Ісхакі дав мені свою рекомендаційну картку і точні інформації, як знайти полк. Янагіту.

Приїхавши до Сінкінгу, я переночував в одного українця, члена Союзу Українських Емігрантів, і на другий день рано (15 лютого) пішов до штабу Квантунської армії, що містився в великому, але новому й гарному будинку. Сінкінг у той час переживав велику розбудову. Японці розбудовували нову столицю молодій державі Маньджу-Го з великою енергією, вкладаючи свої матеріальні засоби і свій хист.

Я передав рекомендаційну картку А. Ісхакі вартовому сержантові й за кілька хвилин до передпокою прийшов полковник Янагіта.

Після короткої вступної розмови, полк. Янагіта запитав про становище українців у Харбіні та їхні пляни. Ми знали, що він добре ознайомлений з українським життям на Далекому Сході та його проблемами, але я розповів йому про наші труднощі, про посилену московську фашистівську акцію, спрямовану проти українців та ідель-уральців.

Він уважно слухав, час від часу ставив запитання, а потім заявив, що тут, у штабі, годі все обговорити і запитав мене, чи довго затримаюся у Сінкінгу. Я відповів, що виїжджаю завтра.

— Це ж дуже добре, — сказав полк. Янагіта, — ви можете прийти до мене на приватне мешкання, де нам ніхто не перешкоджатиме обговорити всі справи.

Він дав мені точну адресу та інформації, як знайти його дім.

Увечері, згідно з домовленням, я поїхав до полк. Янагіти. Він прийняв мене, як гостя, дуже прихильно, і на протязі кількох годин ми провели цікаві розмови. Насамперед він хотів довідатися, як подала наша організація, коли українці в Манджурії вперше заснували свої установи, як було під час революції в 1917-у та в наступних роках, які події відбувалися тоді на Далекому Сході й у Сибірі.

Було видно, що в усіх цих питаннях він досить добре орієнтується. Вже пізніше, в Америці, я довідався від д-ра Т. Олесіюка, що він (д-р Т. Олесіюк) був написав спеціальний трактат на замовлення ген. В. Сальського для японців. Частина цього матеріалу потім була надрукована в журналі «Табір» п. з. «Українські колоніяльні землі».

Потім було порушене питання зв'язків з урядом УНР. Коли названо прізвище ген. В. Сальського, військового міністра УНР, полк. Янагіта сказав:

— Я знаю вашого генерала дуже добре, це вельми освічена людина, добре обізнана з вашими справами. Ми мали з ним чимало розмов. Біля нього є кілька молодших, дуже приемних старшин, знавців свого діла.

(Потім, уже в Америці, я особисто познайомився з тими старшинами. Це були: полк. А. Валійський, П. Фартушний та Барвінський. Саме полк. А. Валійський, як ми тоді довідалися, вів листування між нами і ген. Сальським).

Щойно після 11-ої год. ночі розмова з полк. Янагітою перейшла з інформації до справ сучасних, практичної праці та плянів на майбутнє. Я розповів про всі наші труднощі з Японською Військовою Місією в Харбіні, зокрема про ставлення до нас п. К. Хоріе, про несправедливі вимоги та пресію, а також про постійну провокаційну акцію москалів, головно фашистів, яких Японська Військова Місія і японська жандармерія не тільки толерують, а й підтримують.

Полк. Янагіта пояснював цю дивну політику тим, що серед московської еміграції мабуть нема добре організованих інших груп, крім фашистів, що їх можна б уважати за дійсних ворогів советської системи.

Я зауважив, що московські фашисти не можуть вирішити советського питання, бо царизм — це минуле, без жодних шансів на повернення. На жаль, японська толеранція фашистів допомагає їм опанувати цілу московську еміграцію та еміграцію інших національностей, що приводить до відчуження кращих сил антисоветської еміграції.

Не знаю, чи ці аргументи мали якийсь вплив на полк. Янагіту, але наша розмова виявила, що в той час у японців не було одного,

спільного, погляду на порушені справи, ані спільної політики у їх розв'язуванні.

Делі виринуло питання партизанського руху на Далекому Сході. Полковник Янагіта не погоджувався з нашими поглядами, що тепер (себто в 1935 році) можливий успішний широкий партизанських рух, бо червоні мають досить війська на згаданій території. Коли ж мова про використання партизанки для одержування інформацій, то ми — казав полк. Янагіта — маємо тут кращі можливості, без ризику і загрози, що наші зв'язки розкриють.

З цієї розмови можна було зробити висновок, що японці мали замір організувати партизанку для саботажу і розвідувальних військових завдань, але ми не могли прийняти таких пропозицій не тільки з політичних причин, а також із фінансових. Наші українські організації не мали потрібних фондів на таку роботу, а одержування їх від японців або когось іншого — було б зв'язанням нашої діяльності і порушенням наших політичних і організаційних принципів.

Далі розмова перейшла до питання, яка може бути наша співпраця з японцями у випадку японсько-советської війни. Тоді я запитав, чи до цього може прийти. Полк. Янагіта відповів, що все залежить від поведінки Москви. Якщо вона буде провокувати різні збройні удари на кордонах і пробувати організувати саботажі або комуністичну диверсію в Маньджу-Го, то Японія, очевидно, не буде чекати — вдасть по червоних.

Розмова ця ставала все цікавішою і, врешті, я поставив питання, як японські військові кола думають організувати владу на території Далекого Сходу, якщо вона буде звільнена від червоних. Полк. Янагіта відповів, що особисто має надію, що серед місцевого населення швидко знайдуться елементи, які схочуть організувати свій уряд, а якщо це будуть українці — тим краще. Коли ж ця надія не сповниться, тоді японська армія мусить поставити свою воєнну адміністрацію, буде штаб, який керуватиме країною, доки провадиться війна.

Тому полк. Янагіта підкреслював, що на випадок війни Японії з Москвою важливим буде питання, хто зможе швидко зорганізувати місцеву владу і стане партнером у майбутньому. Інакше, події можуть піти небажаним шляхом, себто — буде окупація, а урядовці з місцевого населення в окупаційній адміністрації не завжди є кращими людьми. В тому пляні — сказав він — передусім українці мають великі шанси. Така розв'язка була б найкраща для всіх, бо окупація не є доброю розв'язкою, навпаки, приводить до загострення відносин з місцевим населенням. Знаємо це ще з часів інтервенції (1918-1922 роки, згадка про інтервенцію союзників, коли японські війська були на території Далекого Сходу, Зеленої України і Забайкалля).

Цікавими були завваження полк. Янагіти і щодо становища в самій Україні, діяльності і перспектив уряду УНР, але я не робив нотаток і сьогодні їх тяжко відтворити. Після цієї розмови ми вислали дипломатичним шляхом докладний лист-звіт ген. В. Салі-ському, на жаль, копія його не збереглася. В моїм нотатнику зазначено тільки дату

зустрічі та думки полк. Янагіти в справі Зеленої України, що певною мірою розкривають характер і зміст нашої розмови.

Сьогодні можна сказати, що ця розмова була досить важлива, бо вияснила питання, яке, у випадку війни Японії з Росією, буде ставлення японців до нас, українців. В той час у Токіо ще не було остаточних рішень про дальші пляни японців в Азії, бо існувало два проєкти: рух на північ, проти Росії, і рух через Китай на південь. Як відомо, цей другий проєкт переважив і привів до невиправданої японської експансії та поразки. З інших джерел знаємо, що т. зв. полковницька група мала плян війни проти Росії, а генерали мали великий азійський плян. Японська фльота була проти цього азійського пляну, бо знала, що він приведе до зудару з Америкою та іншими західними державами, тому його успіх дуже сумнівний.

Очевидно, ми, українці, ніколи не погодилися б із призначеною нам японцями функцією якоїсь паперової адміністрації. Майбутнє не було подібне до тої ситуації, коли на Далекому Сході, під час міжнародної інтервенції, існували різні тимчасові уряди. Наше позитивне ставлення до японців залежало від умови, що вони визнають суверенний український уряд, але в жодному випадку ми не могли перетворитися на агентуру окупаційної армії, хоч би і прихильної до нас. Власне таке наше становище було причиною конфлікту з Японською Військовою Місією, а врешті й відходу нашої групи від активної праці, про що мова буде далі.

Наші розмови з полк. Янагітою закінчилися пізно, десь о 2-й годині ночі. Переночувавши в українця, на другий день (16 лютого) я вернувся до Харбіну і зараз же, на засіданні управління УНДому та членів «чвірки», дав докладний звіт про тюрко-татарський конгрес і розмову з полк. Янагітою. Вирішено написати про все це ген. В. Сальському. Для «Маньджурського Вістника» виготовлено статтю про тюрко-татарський конгрес у Мукдені, в якій порушено й питання про зміцнення співпраці з тюрко-татами і висловлено побажання, щоб в новому татарському часописі «Міллі Байрак» були друковані статті про український рух взагалі та про нашу діяльність у Харбіні й інших українських скупчень на Далекому Сході.

На початку березня 1935 року я мав зустріч з п. К. Хоріє. Він з огірченням зауважив, що наша зустріч з полк. Янагітою — це велика помилка:

— Я вас попереджав, — сказав він, — що немає потреби для такої зустрічі, що ви могли тільки пошкодити собі . . .

Отже, було видно, що полк. Янагіта, відвідуючи Харбін, щось говорив про нашу зустріч. Можна з певністю сказати, що К. Хоріє не довідався про розмову з полк. Янагітою від когось із нас, бо всі ми вміли добре оберігати секрети. Він довідався безпосередньо від самого полк. Янагіти, який обіцяв перевірити нашу справу і вияснити, чи Японська Військова Місія відповідно трактує нашу діяльність. Конкретно, тут ішло про виправлення ставлення К. Хоріє до нас. Полковник Янагіта,

як керівник 4-го відділу штабу Квантунської армії, мав під своїм контролем діяльність усіх військових місій у Манджурії, в тому й Харбінської. Неясною була тільки справа з Японською Військовою Місією у Мукдені, на чолі якої був ген. Доїхара. Він, здається, підлягав безпосередньо штабові в Токіо і був, певною мірою, поза контролем штабу Квантунської армії. Одне було певне, що ген. Доїхара не мав впливу в Харбіні, як про це згадував Аяз Ісхакі.

Це була єдина зустріч з полк. Янагітою, хоч пізніше ще не раз довелось відвідувати Сінкінг, але в справах приватного або редакційного характеру.

В лютому 1935 року в нашій зовнішній діяльності зайшли важливі події. Устійнено з Японською Військовою Місією домовлення про користування Харбінською радіостанцією. Для наших радіопередавань мала виготовляти матеріяли редакція «Маньджурського Вістника». Згідно з пляном, на протязі березня ми мали три радіовечори, що їх транслювала Харбінська радіостанція через міцну, розбудовану, радіостанцію у Сінкінгу.

Перша наша програма, передана 9 березня, була присвячена Шевченковим роковинам. Вона складалася з коротких доповідей (7-8 хвилин) і великого концерту. Виступав і бандурист Г. Северенюк (Й. Сніжний) — кол. член Центральної Ради, якого під час колективізації большевики заслали на Біломорський канал; пізніше він перебував на Далекому Сході й узимку 1935 року втік до Манджурії (помер в Аргентині — в Буенос-Айресі).

Союз Українських Емігрантів у березні 1935 року влаштував для українців курси японської мови. Лекторами були два японці — один з них журналіст, що цікавився українським питанням і пізніше навіть почав вивчати українську мову.

В той час у Манджурії сталася значна подія: большевицька Росія продала свою частину прав на Східньо-Китайську Залізницю за 140 мільйонів ен (приблизно, 45 міль. американських доларів). Договір підписано 23 березня 1935 року в Токіо і японці заплатили першу рату в сумі 23 міль. японських ен⁶³.

Японці негайно перебирали залізницю, щоб закінчити цей акт до 23 червня того ж року. Цікаво, що на протест національного китайського уряду Москва взагалі нічого не відповіла.

Згідно з договором, всі советські службовці залізниці мали виїхати з Манджурії. Між ними було чимало українців, але відірваних від українського життя і українські організації не мали на них жодного впливу. Щоправда, було між ними кілька родин, які колись були активні в українському житті, зокрема в «Українському Клубі» (ще перед війною і під час війни, себто до 1922 р.). Невдача наших визвольних змагань і окупація Далекого Сходу вчинили велике моральне спустошення між українцями і взагалі всією еміграцією в Манджурії.

⁶³) Див. нотат. «Маньджурський Вістник», ч. 8, 1935; «Харбинское Время» і час. «Гун-бао» від 26 березня, а також працю А. Ву: «Жини та Советський Союз», стор. 241-247.

Багато з тих українців, не мавши жодних інших перспектив, залишилися працювати на залізниці, як советські громадяни із советськими пашпортами. Тепер, згідно з договором між більшовиками і японцями, мусіли вертатися «на родину». Доля їх була гірка, бо на Україну їх не пустили — заслали на Сибір.

*

Взимку 1934-1935 років все більш і більш виявлялося, що українська політика і організаційна праця в Маньчурії не може нормально розвиватися. Японська Військова Місія все більше почала рахуватися з опозицією в нашій громаді, що виступала проти адміністрації УНДому і часопису «Маньчжурський Вістник».

Тим часом праця Союзу Українських Емігрантів досягнула, мабуть, вершок свого розвитку. Організовано також українські гуртки поза Харбіном. Рівночасно «Маньчжурський Вістник» здобував все більшу популярність і авторитет не тільки на Далекому Сході, а також і поза його межами. Редакція часопису одержувала в той час понад 120 різних українських періодичних видань, головню із західніх областей України.

Але й тертя з групою старих емігрантів ставало все гостріше. Головною причиною цього була нехіть з боку адміністрації УНДому передати старим емігрантам господарські справи. Старі емігранти, як ми вже згадували, були, переважно, колишніми службовцями залізниці, тож мали широкі знайомства між місцевим населенням. Взявши до уваги факт, що численні московські організації вели вперту боротьбу проти активного українського руху, ставало ясным, що внутрішнє тертя між українцями було дуже небажане.

В січні 1935 року з ініціативи «чвірки» відбулася політична нарада, на якій вирішено почати заходи для створення центральної української організації — Української Національної Колонії в Маньджу-Го. Вона мала перебрати УНДім і всі господарські справи. Союз Українських Емігрантів, як політичну організацію, вирішено зміцнити і перетворити на далеко-східню українську централю. Для цього треба було скликати український далеко-східній з'їзд і організувати центральне бюро. Але не було спільної думки, де саме організувати цю централю та як її удержувати. Ми знали, що надії на створення якогось національного фонду дуже малі, а без такого фонду українська централю не могла б існувати і працювати.

Знали ми й те, що японці не визнають такої централі, яка не буде під їх певним контролем. Отже передбачалися великі труднощі в здійсненні запланованого далеко-східнього з'їзду українців, бо українські громади в Шангаї та Тинь-тзіні були поза японським контролем. Невдовзі кілька фактів підтвердили слушність наших побоювань.

Березень-квітень 1935 року пройшли в напруженій праці — у підготовці до запланованих Загальних установчих зборів Української Національної Колонії в Маньчурії. Треба зазначити, що К. Хоріє не ставився дуже-то прихильно до наших плянів, хоч рівночасно висловлювався, що для нашої справи корисніше передати адміністрацію

УНДому старшим емігрантам, а свою працю зосередити для політичного оформлення нашого руху. Наша внутрішня ситуація дуже ускладнювалася через відхід зі складу управління УНДому П. Марчишина, а також через пошкваллення діяльності Громади, в якій провідну роль і контроль перебрав у свої руки Кулябко-Корецький.

Тим часом Союз Української Еміграції влаштував велику Шевченківську академію, з доповідями і концертом, а т-во «Просвіта», ще перед тим, влаштувало академію з нагоди 100-ліття з дня народження Ю. Федьковича.

24-го березня відбулися ширші сходини українців, на яких управління УНДому подало докладні інформації про адміністративну, фінансову і культурну діяльність. Це було перше оприлюднення звіту про матеріальний стан УНДому та його працю (ремонт будинку, придбання меблів, огляд цілого господарства і т. д.).

Рівночасно відбувалася підготовка до загальних зборів, для чого створено спеціальний комітет, що склався з представників місцевих українських організацій. Комітет мав скласти проект статуту для майбутньої центральної організації — Української Національної Колонії, що мала перебрати адміністрацію УНДому, вести його господарку, полагоджувати різні місцеві справи назовні та координувати працю українських місцевих організацій, але не перебирати їх діяльності. Комітет уважав, що окремі українські організації мають продовжувати свою працю і таким способом поглиблювати зв'язок з різними колами нашої еміграції. Така система, на думку організаторів Підготовчого комітету, мала забезпечити не тільки широкий обсяг громадської праці, а також впливати на напрямок діяльності самого проводу Української Національної Колонії, майбутнього представництва інтересів українців в країні їх поселення.

Статутова комісія складалася з Р. Барилевича та І. Шлендика. 12-го травня на конференції представників місцевих українських організацій обговорено і схвалено запропонований статут. У цій конференції брали участь: д-р І. Шлендик, П. Яхно, С. Шведін, М. Білий, Ф. Сахно та І. Світ — від Союзу Українських Емігрантів, Федоренко і В. Одинець від Союзу Української Молоді, І. Паславський — від філії т-ва «Просвіта», Р. Барилевич — від т-ва «Січ» і В. Яхно — від т-ва української молоді «Зелений Клин». Головою конференції був Шведін, а секретарював — Р. Барилевич⁶⁴.

На цій же конференції був заслуханий доклад д-ра І. Шлендика про завдання статутної комісії. Він зазначив, що головними точками статуту мало бути ствердження, що українці в Маньджу-Го мусять створити свою центральну організацію, щоб забезпечити нашу діяльність і зберегти її національний характер, бо наші умови життя дуже складні, живемо серед чужого, а то й ворожого оточення, яке має

⁶⁴) Див. цит. праця «Український Національний Дім», стор. 71-72.

можливість впливати і тиснути на окремих членів нашої громади, що приводить до заломання національної лінії.

Треба підкреслити, що — мабуть — в жодній іншій країні свого поселення українська еміграція не мала таких складних умов, як ми у Манджурії. Тому, складаючи статут, його автори керувалися необхідною потребою притягнути кожного українця до праці та відповідальності за свою діяльність, а разом із тим — до спільних зусиль у використанні можливостей для нашої раціональної діяльності в Маньджу-Го. Принципом нашого організованого життя мало бути збереження існуючих українських організацій, але одночасно з тим про долю нашої колонії мали рішати не представники організацій, а всі фізичні члени Української Національної Колонії.

Комітет, що складався з представників місцевих українських організацій, мав за завдання приготувати також текст декларації, яку повинен був підписати кожний член Української Національної Колонії, вступаючи в її члени. Текст цієї декларації подаємо нижче, в тому вигляді, в якому він був схвалений на загальних зборах УНКолонії.

Декларація:

»Цим обіцяю перед Богом, людьми і своїм сумлінням, що вступаючи в члени Української Національної Колонії в Маньджу-Ті-Го буду:

1. Карним членом колонії, чесно й сумлінно виконуючим покладені на мене колонією та статутом обов'язки.
2. Боронити всіма можливими для мене засобами ідею утворення Суверенної, Соборної ні від кого Незалежної Української держави в Європі.
3. Боротися з комуністичною владою, як владою окупаційною, та ідеями, що протирічать ідеям суверенності України»⁶⁵.

В самому тексті статуту УНКолонії була також точка, подібна до декларації. Текст цієї важливої точки в статуті звучав так: »Мета: а) Захист національних, політичних, культурних та економічних прав і інтересів української еміграції, що перебуває в межах Маньджу-Ті-Го«.

Між іншим, під час загальних зборів УНКолонії К. Хоріє висунув зауваження, що такі гострі правила, як декларація, будуть певною перешкодою для поширення членської бази УНКолонії.

З нашого ж погляду, саме підкреслення принципу абсолютної віри і підпорядкування кожного члена УНКолонії ідеї української незалежності і соборності земель України — було головною засадою Комітету та його турботою. Без такої обов'язкової для всіх декларації за певних зовнішніх труднощів і впливів УНКолонія могла поволі загубити свій правдивий національний характер, що — між іншим — було одною з причин занепаду і припинення діяльності Українського Клубу, в статуті якого, через відомі тодішні умови, не було зазначено політичного аспекту. В Харбіні, в сильному московському оточенні з його громадсько-економічними впливами і численними службовцями в

⁶⁵) Див. І. Світ: »Український Національний Дім у Харбіні«, стор. 75-76.

місцевих китайських та японських адміністративних установах, — умови для українського життя були дуже складні й несприятливі.

В дальших розділах нашої праці побачимо, як передбачливо і правдиво оцінили члени Організаційного комітету становище української колонії в чужому оточенні, серед якого було багато і наших «малоросів» та малосвідомих людей.

Управління УНДому складалося в той час з чотирьох осіб: П. Яхна — голови, М. Мілька — секретаря, І. Світа і П. Марчишина — членів. До жовтня 1934 року головою адміністрації УНДому був д-р Барченко, коли він, із з'ясованих уже причин, склав свої обов'язки голови адміністрації і одержав відпустку. П. Марчишин вийшов з управління пізніше, також через дуже поважні причини, особистого характеру, які перешкождали йому в активній праці для громади.

Зміни в складі адміністрації УНДому відбулися на рекомендацію Союзу Українських Емігрантів і до адміністрації увійшли С. Шведин і Ю. Шахрай. С. Шведин не мав великої популярності серед українців у Харбіні, мабуть тому, що він, як колишній голова Забайкальської Української Окружної Ради, був пов'язаний із діяльністю отамана Г. Семєнова, а також ініціатором оголошення його грамоти до українців Далекого Сходу⁶⁶.

Про цю грамоту ми вже згадували раніше. Крім цього, це питання детально обговорене в нашій праці «Суд над українцями в Чіті в 1923-1924 роках».

Ю. Шахрай, що виконував у той час обов'язки скарбника Союзу Українських Емігрантів, став членом адміністрації УНДому згідно з постановою від 12 листопада 1934 року. 10-го грудня 1934 року затверджено постанову управління УНДому про реєстрацію членів Української Національної Колонії — членів Українського Національного Дому. Підставою для цього рішення було те, що «УНДім передано на власність Української Національної Колонії в Маньджу-Ті-Го, отже кожний українець-українка, що мешкають в Маньджу-Ті-Го, є членами колонії, а також співвласниками УНДому та мають право до розпорядження й контролю над ним» (протокол, ч. 52, т. 4).

Такий плян був узгоднений із К. Хоріє, а через нього і з Японською Військовою Місією. К. Хоріє обіцяв, що підтримає цей плян офіційно, якщо знайде така потреба. На сторінках харбінської преси надруковано відповідні оголошення про реєстрацію. Реєстрація проводилася на протязі кількох місяців, але сподіваних результатів не дала, бо деякі українські організації, зокрема УНГромада, поставилися до неї негативно. Створений пізніше опозицією Діловий комітет також не мав успіху, бо поставив собі за головне завдання перебрати у свої руки адміністрацію УНДому.

Тоді цією справою занявся безпосередньо Союз Українських Емігрантів. Вирішено провести кілька інформаційних сходів, щоб зробити остаточну підготовку до скликання Установчих загальних зборів Української Національної Колонії. Було кілька проєктів, а остаточно

⁶⁶) В. Несторович, стаття і текст грамоти в журналі «Воля», Відень, 1921 р.

обрано з них той, який передбачав створення УНКолонії, як статуткової центральної установи громадського характеру, але обмеженої політичною діяльністю, якщо вона виходила за межі місцевих інтересів.

Серед сходин інформаційного характеру, особливо важливими були збори 24 березня 1935 року, на які прийшла значна кількість старших громадян, колишніх членів Українського Клубу. Після звітів з діяльності адміністрації УНДому, відбулася дискусія і члени управління УНДому вияснили суттєві розходження між керуючими членами управління і певними громадськими колами, зокрема тими, що колись були пов'язані з Українським Клубом. А головні причини розходжень були такі:

Молодша генерація не знала компромісу у принципах ведення своєї праці, як національної, побудованої на визнанні принципу Самостійної України та повного відсепакування української нації від впливів чужої московської культури; звідси виходило й те, що українські організації, якими керували молодші, не мали нічого спільного з московськими установами та ставили основою своєї праці розбудження українських національних почувань, зміцнення цієї своєї українськості; ця їх праця велася в повному контакті не тільки організаційному з українським світом, а й ідеологічному...

Тому, що місцеве громадянство, яке прибуло сюди до 1917 року, було відірване від українського пня та жило своїми етнографічними сентиментами, а в приватному житті було зв'язане навіть до сьогодні не тільки спільною працею, а також інтересами з колами абсолютно чужими для українського національного руху, всякий активний чин, що виходив з рамени цих молодших — зустрічав спротив-ворожнечу, контракцію⁶⁷.

Комісія для опрацювання статуту майбутньої УНКолонії доручила І. Шлендиківі та Р. Барилочу скласти проєкт статуту з «такими ідеологічними основами, щоб прапор українського діла був тут піднесений твердо і напостійно».

На конференції 12 травня 1935 року, як ми вже згадували, схвалено проєкт статуту УНКолонії і вирішено скликати Установчі загальні збори 19 травня 1935 року. Участь у зборах мали брати тільки дійсні члени українських організацій, які одержали запрошення за підписом голов тих організацій. Усіх запрошень розіслано 360 і збори відбулися у призначений день.

На залі зібралося 109 правних членів-виборців від вісьмох українських організацій. В тимчасовій президії були: П. Яхно (СУЕ), В. Кушнарєнко (УНГ), І. Паславський (Просвіта), В. Федоренко (СУМ), В. Яхно (Союз молоді «Зелений Клин»), а також Богдан Ф., Ю. Рой, М. Самарський та І. Світ.

Збори відкрив П. Яхно — голова адміністрації УНДому. Згідно з порядком нарад, обрано нову президію: головою — д-ра Д. Барченка, заступниками — Ф. Тоцького і М. Білого, а секретарями — І. Паслав-

⁶⁷) Див. «Український Національний Дім», стор. 68-69, 71.

ського і Г. Тоцького. На пропозицію Й. Сніжного, учасники зборів вшанували пам'ять С. Петлюри, вставши з місць.

Обговорено і затверджено статут УНКолонії та текст декларації. Дуже багато часу й уваги присвячено питанню, як провести вибори членів до керівних органів нової організації, а тому довелося збори перервати і перенести їх продовження на 2 червня.

У визначений день відбулося продовження зборів. Тоді устійнено і обрано склад нової управи — дев'ять членів, з яких чотирьох обрано значною більшістю голосів, а п'ятьох — звичайною більшістю. З членів кол. адміністрації УНДому нікого не обрано, бо ніхто з них не висував своєї кандидатури.

Після обрання членів Контрольної комісії і членів Ради УНКолонії, на доручення адміністрації УНДому секретар І. Світ склав таку заяву: «Маю честь в імені управління УНДому сповістити всіх присутніх, що управління своєю постановою вирішило, після організації УНКолонії, звернутися до відповідних чинників із проханням про дозвіл передати на руки органів УНКолонії, на її власність, ціле майно УНДому, котре було отримано і адмініструвалося в інтересах цієї УНКолонії». Цю заяву учасники зборів привітали рясними оплесками⁶⁸.

Ця заява про передання майна УНДому зорганізованій УНКолонії була наслідком того, що в тексті меморандуму Японської Військової Місії говорилося про майбутню УНКолонію, в інтересах якої «чвірка» перебрала це майно за посередництвом цієї місії. Отже, Японська Військова Місія фактично мала контроль над долею УНДому, але не над його адмініструванням.

Треба ще підкреслити, що збори схвалили статут УНКолонії майже без жодних змін, здержалося, з різних причин, тільки кілька голосів. Власне під час обговорення статуту К. Хоріе, представник Японської Військової Місії, був висловив свої, вже згадані, зауваження. Була також спроба представника УНГромади провести на зборах пропонуваній УНГромадою статут, як нібито «більш обширний і більш точний для життя колонії», але збори вирішили, що проект статутуової комісії кращий, а проект В. Кушнаренка запропонували вжити, як регулямін праці керівних органів УНКолонії.

До керівних органів УНКолонії висунуено було 18 кандидатів, з яких обрано дев'ять. Позитивним було те, що до Ради обрано людей з твердими національними поглядами і таким чином непевні кандидати були легко усунені.

Як відгук на заходи українців створити свою центральну організацію і налагодити своє національне життя, були численні спроби московських кіл впливати на українців і перешкодити здійсненню наших плянів.

З самого початку в часописі «Харбінське время», що його видавали японці завдяки субсидіям Мантецу, а на чолі якого був Озава, колишній член Економічного бюро японської залізниці, друкувалися статті на тему «сепаратизм і велика Росія». Були це різні анонімні статті,

⁶⁸) Цит. праця: «Український Національний Дім», стор. 77-78.

загальний зміст яких можна окреслити так: «Хай живе єдино-неділімая Росія». Ці статті привертали до себе увагу ще й тому, що в них були й ганебні провокативні твердження, як ось стаття аноніма — «вільного сина Грузії», яка викликала велике обурення у Грузинській громаді.

Після зборів УНКолонії, в тому ж часописі появилася стаття, яка намагалася викликати дезорієнтацію між українцями, мовляв, на зборах самостійники зазнали поразки. «Маньджурський Вістник» відповів, що ця стаття мала за мету викликати непорозуміння в житті УНКолонії, бо обрана на зборах Рада УНКолонії заступає саме український самостійницький напрямок, а не той, що його підсувають нам московські емігранти⁶⁹.

В черговому числі «Маньджурського Вісника» появилася добра стаття І. Паславського, тодішнього голови Т-ва «Просвіти», в якій він писав, що «прийшли до керми УНКолонії люди українського активу, поповнені людьми старшого покоління, поминаючи інші угруповання, з котрих УНГромада мала завжди найбільше претенсій на керування судьбою-життям цілої УНКолонії...» Далі він зазначив, що на установчих зборах УНКолонії ми побачили те, «чого ніколи не сподівалися опортуністи з УНГромади», що «ділова група» і СУЕ, не зважаючи на розбіжності (переважно особистого характеру), в принципових, ідеологічних, питаннях єдиним фронтом трошили УНГ-івський опортунізм, систему пристосовування своїх хитких політичних вірувань до «практичних обставин»... «Це перемога — писав він — української самостійницької ідеї і смерть хиткому, завжди лявіруючому між двома стільцями опортунізму».

В другій частині своєї статті І. Паславський зробив оцінку діяльності «чвірки», яка дістала до своїх рук УНДім. Це були — писав він — «малознані, молодші емігранти, що і в далекій чужині, при всіх злиднях еміграційного життя, своїми зусиллями прислужились українській справі, твердо тримаючи в руках прапор українського самостійництва. Ми певні, що їх імена — д-ра Барченка, П. Яхна, І. Світа, П. Марчишина, д-ра М. Мілька — та їх діяльність знайде свою об'єктивну оцінку в історії українського руху на Далекому Сході... А хто з вас без гріха, хай кине на них каменюкою?!»⁷⁰.

Треба ще зазначити, що на другій частині зборів УНКолонії, що відбулася 2 червня, вже на самому початку прочитано заяву УНГромади, яка домагалася, щоб у зборах брав участь Кулябка-Корецький та інші, але цю заяву відсунено до біжучих справ і на збори їх не допущено.

Ця справа мала виїмково принципіальний характер, бо усунення Кулябка-Корецького від активної діяльності привело до того, що він —

⁶⁹) «Маньджурський Вістник», ч. 15, 2 червня 1935 р., стор. 3.

⁷⁰) «Маньджурський Вістник», ч. 16, 18 червня 1935, стор. 1.

як голова УНГромади — вирішив зареєструватися в «Бюрі для російських емігрантів», а з ним — ще шістьох інших. Але завдяки заходам К. Хоріе у Японській Військовій Місії, це «Бюро» відмовилося їх зареєструвати. На зборах УНКолонії ця справа викликала досить гарячу дискусію, яку припинено резолюцією, що її запропонував І. Світ: «Установчі збори вважають, що входження української організації до московської центральної організації є протиукраїнським учинком». Резолюцію схвалено більшістю голосів і ніхто не відважився виступити проти неї.

Московська преса і «Бюро для російських емігрантів» розпочали акцію проти Української Національної Колонії. Тоді ж виявилось, що й між японськими чинниками нема одного спільного погляду на ці питання. Наприклад, Рада УНКолонії оголосила у «Маньджурському Вістнику» (ч. 16, 1935) про початок реєстрування українців і їх фахів. У т. 1-ій цього оголошення, говорилось, що «всі громадяни української національності обох полів, віком од 17 років (за виїмком радянських громадян), повинні реєструватись в Раді Колонії, не залежно від того, чи зареєстровані вони в інших установах чи ні». Це оголошення було надруковане також у московських щоденниках, як платне, в газетах «Харбінське время» і «Зоря» на початку червня.

Часопис «Харбінське время» (японський часопис московською мовою) надрукував 12 червня статтю (очевидно, інспіровану певними колами), заявляючи, що після появи українського оголошення було багато запитань, які вимагають роз'яснення. Невідомий автор каже, що справді в оголошенні української національної Ради є багато неясних місць, наслідком чого може виникнути враження, що Рада ця вважає себе за «Бюро для справ українських емігрантів».

«Насправді — пише той автор — влада zorganizувала загальне-спільне Бюро для справ російських емігрантів у Маньджурській імперії, для всіх, без винятку, емігрантів з колишньої російської імперії: великоросів, українців, татарів, євреїв і т. д.

Щодо «Української Ради», то її треба розглядати, як підчинений Бюрові орган, який займається справами українців. Тому всі українці мають реєструватися в Бюрі, хто хоче, то через свою Раду... Все це мусить бути відоме населенню і заінтересованим українським колам»⁷¹.

Ця стаття викликала серед українців велике обурення. На рішучий протест виконавчого органу УНКолонії, Рада дістала запевнення, що згадане роз'яснення не має зобов'язуючої сили для її діяльності. Але ця заява не заспокоїла ані Раду УНКолонії, ані активних українців, зокрема колишніх членів адміністрації УНДому та членів Ради Союзу Українських Емігрантів. Рада Союзу Українських Емігрантів вирішила провести широку акцію для вияснення цього питання серед українців, спираючись на раніших заявах представників Японської Військової Місії, головню К. Хоріе.

⁷¹) «Харбинское время», ч. 154, 1935.

На початку вересня 1934 року відбулося кілька важливіших подій, зовнішньо-політичного характеру, які ставили «чвірку» в досить тяжку ситуацію. Український політичний центр був надрукував 15 тисяч листівок для секретного їх розповсюдження за кордонами Манджурії, в яких повідомлялося українське населення під большевицьким пануванням про часи революції і здобуті права та що з ними сталося... Пізніше ми довідалися, що ця справа не принесла бажаного успіху, бо розповсюдження листівок, з вини японців, не пішло належним шляхом. Український політичний центр відмовився від дальшої участі в цьому проекті.

В той самий час було багато розмов з К. Хоріє про фінансові справи адміністрації УНДому. Японська Військова Місія почала інтересуватися станом наших фінансів і бюджетом, бо Кулябко-Корецький і московські кола поширювали різні провокативні чутки і робили заяви, що адміністрація УНДому не сплачує своїх боргів, не має кошторису, не вміє вести господарки тощо.

Спеціальна зустріч з К. Хоріє відбулася 8 вересня 1934 року і ми дали йому інформації про наш бюджет та стан фінансів УНДому. Але К. Хоріє хотів від нас ще окремого меморандуму, в якому були б з'ясовані наші пляни і наша господарка. Виникла суперечка, бо ми обстоювали нашу незалежність у справі адміністрації і контролі, згідно з меморандумом, в якому було зазначено, що Японська Місія не відповідає за нашу господарку. Тоді К. Хоріє вияснив, що дані йому потрібні тому, щоб усунути наклепи і напади на адміністрацію УНДому та «чвірку».

Інтересувався К. Хоріє і справами видавництва «Маньджурського Вістника», але дуже загально. Саме в той час було вийшло збільшене число «Маньджурського Вістника», дві сторінки якого були присвячені заснуванню нової нашої політичної організації — Українського Національно-Державницького Фронту. Японці ставилися до цього «фронту» стримано. Створення Українського Національно-Державницького Фронту було наслідком бажання багатьох активних українців довести до політичного об'єднання. На жаль, успіхи були обмежені, бо розпочався шалений наступ московської преси та московських угруповань на українців. Особливо багато друкувалося такого матеріалу на сторінках часописів «Харбінське время» та фашистівського часопису «Наш путь».

В Європі українська преса прийняла пожвавлення політичної активності українців на Далекому Сході також стримано, а деяка навіть глумливо, бо не розуміла ані наших замірів, ані нашої ситуації в той час.

У приватних листах «чвірка» мала піддержку, наприклад, в листах М. Сціборського до М. Мілька та в листах з Берліну від інж. С., який писав, що «мається плян вислати кількох хлопців для допомоги у вашій праці». Це фактично була згадка про те, що в Європі розпо-

чалися заходи вислати членів ОУН на Далекий Схід для праці, про що буде мова пізніше.

12-го вересня 1934 року К. Хоріє запросив нас до себе на розмову. Приїхали П. Яхно, М. Мілько та І. Світ і розмова відбулася в його помешканні, тривала аж до 2-ої год. ночі. Головною темою була наша участь в адміністрації УНДому і питання, чому ми, за всяку ціну, хочемо зберегти цю позицію... К. Хоріє підкреслював, що «будинок ми одержали тому, що ми в особливому становищі». Вказав К. Хоріє й на те, що в Європі український політичний центр продовжує свою активність, отже нам «треба вибирати собі найкраще місце (очевидно, тут мова про характер праці), бо інакше значення центру в Європі впаде, а з ним упаде і вся його роля».

Далі він звернув увагу на те, що треба опрацювати плян для нашої діяльності там, «на території», що ця праця повинна провадитися навіть за рахунок зниження нашої активності в Харбїні, бо «реченець дуже короткий, якихсь один-два роки, а якщо той час пройде спокійно, то можна буде виготовити новий плян на п'ять-десять років. Тепер зрозумійте, що часу дуже мало»⁷².

Після цього довелось нам вияснити наші позиції та окремі етапи нашої праці, включно з труднощами персонального характеру. К. Хоріє відповів, що він добре знає наші умови праці та труднощі персонального характеру, але власне це уважає за великий плюс для нас, бо ми незалежні й так повинні себе тримати далі.

Розмова з К. Хоріє зробила на нас сильне враження, а одночасно викликала й певне затривоження. В той час ми не мали жодного пляну на якусь працю на чужій території, себто на території Зеленої України, бо вважали, що така праця неможлива. Треба сказати, що ці розмови з К. Хоріє у вересні 1934 року були неначе натяком на ті розмови, що відбулися кілька місяців пізніше з полковником Янагітою.

17-го вересня 1934 року в московській пресі появилoся оголошення, що в УНДомі має відбутися урочисте зібрання для відкриття «університету ім. св. Володимира», нової московської установи. Ми були заскочені таким оголошенням, бо москалі не мали з нами жодної розмови на цю тему й подали це оголошення без нашого відома. Таке нахабство нас дуже обурило.

Того ж дня, о год. 11-ій рано, до канцелярії УНДому прийшло двох москалів, між ними інж. Гаршин, і японець К. Накамура, старшина японської жандармерії. Вони заявили, що хочуть винаймити в нас залю для молебня і відкриття університету ім. св. Володимира. Д-р М. Мілько дуже речево заявив, що такого дозволу не можемо дати, бо це український дїм для української праці, а не для московських інституцій, які у своїй діяльності виступають проти нас. Наша заява була категорична. Тоді японець Накамура передав нам записку від К. Хоріє. В тій записці К. Хоріє писав: «До мене звернувся п. Накамура з про-

⁷² «Дневник», 1934, стор. 58-59.

ханням допомогти йому винаймати мешкання в УНДомі. Про все інше він вас сам повідомить».

Тоді М. Мілько запитав Накамуру, яке відношення він має до організації університету і яке його офіційне становище.

Накамура відповів, що він старшина японської жандармерії і є «дорадником руских організацій, у тому й університету».

Ми не приховували нашого великого здивування, що Накамура, як старшина японської жандармерії, має також обов'язки бути дорадником наукової установи... М. Мілько заявив, що «про таке він ще не чув...», але йому перервав Накамура гострою вимогою — «я потребую приміщення для відкриття університету».

Тоді ми ще раз рішуче заявили, що помешкання не дамо. Крім цього додали, що це велика нечемність оголосити в пресі про відкриття університету в УНДомі, не маючи на це дозволу від його адміністрації.

«Делегати» пішли з нічим. Урочисте відкриття університету ім. св. Володимира відбулося в іншому приміщенні. К. Хоріє був задоволений нашою відмовою, бо він особисто ставився до Накамури з упевдженн-ням. Накамура був також тою головною силою, яка піддержувала російських фашистів і про нього доведеться згадувати ще не раз.

Найбільшим скандалом у цій справі було те, що на чолі того університету став інж. Кулябко-Корецький, колишній міністер гетьманського уряду, а тепер активний діяч, що співпрацював з московськими організаціями. К. Хоріє сміявся з тієї нової функції Кулябко-Корецького, бо він не мав жодних кваліфікацій для такої позиції в науковій установі. Але це дало йому можливість вести акцію проти нас та всієї діяльності адміністрації УНДому.

Коли українська громада довідалася про нашу відмову дати москалям приміщення на відкриття університету, вона із здивуванням висловлювалась про відвагу адміністрації УНДому, а одночасно турбувалась, які будуть з цього наслідки. Ми, натомість, ще раз переконалися, що тільки безкомпромісове ставлення кожної нашої справи дає нам можливість виграти її.

Кілька днів пізніше виникли труднощі з поліцією, коли ми звернулися до неї за дозволом на сходина клубу «Прометей». Але після певних роз'яснень, Ювамото погодився дати нам дозвіл і зібрання відбулося 19 вересня.

Ми вже згадували раніше про наші зв'язки з японськими журналістами. 15-го січня 1935 року відбулася зустріч з японським журналістом С. Накамурою, якого нам рекомендував кубанський козак Ковган. В розмові з нами, цей журналіст заявив, що він цікавиться українським питанням і хотів би нам допомогти в організації видавання бюлетеня японською мовою п. з. «Український визвольний рух». В цьому бюлетені мали б бути також інформації про сучасне становище на Зеленому Клині. Говорилось і про переклад на японську мову книжечки І. Світа «Український Далекий Схід».

Зустріч із японським журналістом відбулася рано, а увечорі того самого дня до нас прийшов Хагасакі з представництва міністерства закордонних справ уряду Маньджу-Го у Харбіні. На чолі того пред-

ставництва був наш давній знайомий Симамура, про якого ми вже згадували раніше.

Хагасакі заявив, що він дістав від Симамури доручення вивчити українське питання і цей плян піддержує також К. Хоріе. Пізніше відбулося ще кілька зустрічей, присвячених різним питанням та інформаційним проблемам. Можна сказати, що 1934-1935 роки були під знаком досить активної нашої діяльності і принесли нам неабиякі результати.

Дуже цікавий випадок трапився з відзначенням річниці проголошення незалежності і соборності України. Ми заздалегідь зробили заходи, щоб одержати формальний дозвіл від поліції. Рано того дня, коли мала відбутися наша академія, В. Мурін (управитель УНДому в справах театру і зібрань) пішов на поліцію, щоб одержати дозвіл. Там йому заявили, що дозвіл дають тільки на «чашку чаю і танці», на жодні промови чи доповіді дозволу нема.

В. Мурін не взяв того дозволу і вернувся до канцелярії УНДому. Негайно вислано до поліції представників адміністрації УНДому — І. Світа і М. Мілька. Тут зустрілися вони з Ювамотою, помічником начальника Особливого відділу поліції, що контролював різні імпрези і давав на них дозволи.

Він заявив, що «дозволу не дає тому, що під назвою дня незалежності України ми святкуємо дні Леніна і Гапона...» Така заява нас дуже здивувала, але ми відразу зрозуміли, що це провокація москалів-урядовців Особливого відділу, щоб таким способом нас скомпромітувати і не допустити до відзначення незалежності й соборності України. Правдою було те, що дата незалежності України (22 січня) була близька до дат смерти Леніна (21 січня 1924 р.) і виступу-маніфестації московських робітників у Петербурзі, на чолі яких був священик Гапон. Цю маніфестацію, що відбулася 22 січня 1905 року, розгромили царські війська і жандармерія, вона відома також як «кривава неділя».

Тепер Ювамото казав, що українці, під плякатом свого дня незалежності, фактично відзначають пам'ять «своїх вождів». Більш несамовитої провокації годі було чекати.

Д-р М. Мілько запротестував проти таких висловів і обвинувачень, заявивши, що нам тепер нічого іншого не залишається, як тільки звернутися до представника Японської Військової Місії. Ювамото зрозумів це як погрозу, як скаргу на нього, і крикнув, що й слухати цього не хоче. Різко повернувся і пішов до своєї кімнати.

Тоді І. Світ пішов до нього і з успіхом переконав його, що він фальшиво поінформований своїми службовцями, які дуже добре знають про події в 1905 році й дату смерти Леніна, але не хочуть знати про боротьбу України проти московського поневолення. Розмова була дуже тяжка, зокрема тому, що Ювамото почував себе ображеним необережним висловом д-ра М. Мілька. Остаточо він зрозумів безглуздість цієї провокації і дозвіл дав. Академія відбулася, згідно з визначеною програмою⁷³.

⁷³) Див. «Дневник», 1935, стор. 98-99.

Після перших загальних зборів Української Національної Колонії 23 травня 1935 року, відбулася зустріч із Хоріе — представником Японської Військової Місії. В тій розмові брали участь П. Яхно, голова управління УНДому, і секретар І. Світ. Предметом розмови було становище УНКолонії в Маньджу-Го. Крім цього порушено питання можливих плянів нашої дальшої діяльності у найближчому майбутньому.

Хоріе одержав інформації про плян діяльності УНКолонії та про те, що вже здійснене. Ми зазначили, що період підготовки до загальних зборів УНКолонії пройшов успішно, схвалено без поправок статут, що його підготували Р. Барилевич та і Шлендик з доручення конференції представників українських установ.

К. Хоріе одержав також вияснення, чому члени управління УНДому та Союзу Українських Емігрантів не висували своїх кандидатур до управління УНКолонії. Ми зазначили, що нашою головною метою було перш за все не допустити до управління УНКолонії таких людей, які не мають устійнених національних ідей, що може шкодити українській справі.

Як висновок стверджено, що виконавчий орган Ради УНКолонії буде мати великі організаційні та ділові труднощі, а тому ми пропонували, що було б доцільно призначити когось на посаду тимчасового управителя УНДому, щоб таким способом облегчити працю Ради УНКолонії. Союз Українських Емігрантів може рекомендувати на посаду управителя С. Шведина.

К. Хоріе заявив, що тепер це не можливе і нашим обов'язком є гродоужувати свою працю. У відповідь ми сказали, що наше рішення передати майно УНДому Українській Національній Колонії незмінне. Таким способом хочемо закінчити свої обов'язки, що їх ми взяли на себе згідно з меморандумом Японської Військової Місії в 1933 році. Самої дати передання УНДому управління ще не устійнило.

Тоді К. Хоріе заявив, що не буде перешкоджати здійсненню цього пляну, але управління УНДому мусить вибрати відповідний момент для передання дому УНКолонії. Поруч з практичними справами, виникло також питання нашої політичної праці, в якій ми не раз натрапляли на перешкоди з боку Японської Військової Місії, включно з погрозами. У відповідь К. Хоріе сказав, що Іван Світ зробив найбільшу помилку, бо проти волі Японської Військової Місії зустрівся з полковником Янагітою. Місія, мовляв, робила всі заходи, щоб ця зустріч не відбулася, взявши до уваги її наслідки. Наслідком цієї зустрічі було те, що про І. Світа склалися «погані враження» і він «втратив загальну лінію» (останнє речення так записане в нашому щоденнику, стор. 123-124).

Ми заявили, що з допомогою зустрічі з полк. Янагітою хотіли одержати вияснення, чи харбінські чинники дійсно є в полоні москвофільства, а чи це тільки тимчасова комбінація. Тоді К. Хоріе зазначив, що «нам треба знайти такий шлях, який дав би можливість активізувати українську справу, але одночасно не треба перешкоджати москалям, бо вони японцям дуже потрібні» («Щоденник», стор. 124).

Очевидно, японці хотіли використати численну московську еміграцію як службовців в адміністрації та поліції, бо після продажу Північно-Китайської Залізниці, в Манджурії залишилася значна кількість советських підданих і советських агентів. Багато з тих советських підданих тепер зверталися з проханням до маньджу-говських властей дозволити їм відмовитися від советського громадянства і стати «емігрантами». Цими справами займалося «Бюро для справ російських емігрантів».

Одночасно на залізниці, в її новім японським управлінні, організовано бюро для контролю службовців із советськими пашпортами та залучення до праці на залізниці нових емігрантів. На чолі цього бюро був інж. В. Матковський, один з керманічів московської фашистської партії, на чолі з В. Родзаєвським.

Пітім, після окупації Манджурії большевиками в серпні 1945 року, Москва перебрала у свої руки продажу залізницю і почала чистку серед її службовців, але Матковський залишився на своїй посаді. Тоді виявилось, що він увесь час був большевицьким агентом.

Закінчення другої частини перших загальних зборів Української Національної Колонії 2-го червня 1935 року, як і заява адміністрації УНДому про передання майна управі УНКолонії, було важливим моментом не тільки для адміністрації УНДому, а також для тих організацій, що підтримували дотеперішню адміністрацію. Цей новий період в житті українців у Манджурії почався певними суперечностями і розходженнями між активними діячами української колонії. Становище ускладнювалось ще й певними змінами в японській політиці щодо різнонаціональної еміграції в Манджурії. Відчувалось, що московська еміграція має від японців сильну піддержку, а на перші позиції цієї еміграції почали все більше висуватися фашисти, завдяки їх великій активності та піддержці з боку японської жандармерії.

В травні 1935 року редактор «Маньджурського Вістника» І. Світ одержав запрошення на прийняття, що його влаштував британський консулят з нагоди срібного ювілею коронації англійського короля Джорджа V-го. Прийняття відбулося 6-го травня в чужинецькому клубі. Зібралось багато гостей, головню представників різних консулятів, торговельних установ і банків. Було також багато японців, високих урядників держави Маньджу-Го і представників преси.

Як потім стало відомо, участь Івана Світа на цьому прийнятті занотовано в певних японських установах з негативною оцінкою, бо Англія в 1932-33 роках була дуже тісно пов'язана з дослідною Комісією Ліги Націй на чолі з лордом Літтоном, яка ставилася негативно до японської акції в Манджурії.

В той же самий час управління УНДому було обтяжене різними обов'язками, особливо виготовленням звітів, закінченням ремонту дому та ліквідацією розрахунків з різними фірмами і приватними людьми, які обслуговували УНДім. Щоб роздобути потрібні фінансові засоби, управління підписало нові контракти на рентування приміщень в

УНДомі з японською жіночою гімназією та англійською гімназією. Японська жіноча гімназія користувалася партером будинку, а англійська — першим поверхом. Другий поверх був у розпорядженні українських організацій. Для українських потреб у той час було досить приміщень: велика театральна зала зі сценою, майже такого самого розміру фойє, частина якого вживалася як ресторан. Крім цього були три великі кімнати, одну з яких призначено для бібліотек Українського Клубу і Товариства «Просвіти» і на читальню, другу кімнату призначено для канцелярій українських організацій, а третю — для адміністрації дому та редакції «Маньджурського Вістника».

6-го червня (1935 р.) новообраний голова Ради УНКолонії д-р Д. Барченко відбув довші розмови з редактором «Маньджурського Вістника» І. Світом у справі співпраці між редакцією і Радою. Він висунув три пропозиції: 1) видавання «Маньджурського Вістника» перебирає Рада УНКолонії, 2) визначення певної субсидії через пресовий відділ Ради для газети, 3) тісна співпраця між редакцією і Радою. Свої пропозиції він обґрунтував тим, що Рада ледве чи зможе видавати тепер своєю власною газету, тому найкраще було б зреалізувати пропозиції другу і третю. Редактор «Маньджурського Вістника» домовився з д-ром Д. Барченком, що це питання обговорить насамперед редакція газети.

Увечері того ж дня відбулося засідання Ради УНКолонії, на яке запрошено й представника Японської Військової Місії К. Хоріє. Між іншими різними справами, найбільше уваги присвячено питанню про перебрання майна УНДому. У зв'язку з цим виникла справа підписання нових договорів на рентування приміщень. Про факт підписання контрактів інформував М. Білий, який був членом адміністрації УНДому. М. Білий певною мірою намагався виправдати себе, мовляв, особисто він був проти негайного підписання нових контрактів.

Тоді К. Хоріє запропонував, щоб нараду відкласти на другий день і запросити на неї голову адміністрації УНДому П. Яхна та секретаря І. Світа. М. Самарський сказав, що П. Яхно та І. Світ є саме в приміщенні УНДому на сходах Т-ва «Просвіти».

Першим викликали на засідання Ради П. Яхна. К. Хоріє запитав його, чи це правда, що підписано нові контракти?

— Так, — відповів П. Яхно.

— Я пропоную вам розв'язати ці контракти, — сказав К. Хоріє.

— Вони не можуть бути розв'язані, — заявив голова управління УНДому П. Яхно і відійшов набік.

Тоді покликано І. Світа — секретаря адміністрації УНДому. Йому поставлено запитання, чому контракти не підписувались разом із новою Радою УНКолонії. І. Світ відповів, що д-р Д. Барченкові було вислане повідомлення з проханням, щоб він прийшов. Але ані він, ані ніхто інший з Ради не з'явився, отже видно, що ніхто з Ради не хотів цими справами інтересуватися.

К. Хоріе почав кричати, чому його ніхто не повідомив про таку необхідність. На це одержав рішучу відповідь, що управління УНДому мало право підписувати контракти, бо його обов'язком було дбати про удержання дому і цілого майна УНКолонії.

Ця відповідь не задовольнила К. Хоріе, він почав погрожувати, що Японська Військова Місія не залишить цієї справи і зробить відповідні висновки. Коли він остаточно запитав, чи управління УНДому розв'яже контракти, І. Світ відповів: «Там, де є мій підпис, він залишиться і відкликаний не буде».

Голова і секретар управління УНДому вийшли зі залі, в якій відбувалося засідання Ради УНКолонії. Після нашого виходу, як нас інформували потім, на засіданні Ради велися розмови про необхідність звернутися в тій справі мабуть до суду. К. Хоріе нічого не сказав, чи Японська Військова Місія буде робити свої якісь заходи. Коли обговорювалося питання «Маньджурського Вістника», К. Хоріе пропонував Раді домовитися з редакцією, «а коли справа буде зволікатися, то видавати свій бюлетень». Між членами Ради УНКолонії не було одного погляду щодо видавання часопису. Старші хотіли за всяку ціну взяти під свій контроль «Маньджурський Вістник», натомість інші казали, що це питання можна полагодити способом договорення, а часопис треба зберегти, бо він уже існує кілька літ, що треба вважати за небувале досі явище на Далекому Сході.

Цікавим було також те, що під час обговорення питання «Маньджурського Вістника», К. Хоріе заявив, що члени Ради УНКолонії будуть мати досить клопоту і без часопису, тому треба звернути увагу на важливіші справи. Дехто з членів Ради бачив у тому прихильність К. Хоріе до кол. «чвірки».

Вибрана на загальних зборах УНКолонії Ревізійна комісія готувалася до своєї майбутньої діяльності, маючи на увазі контроль діловодства управління УНДому. Передання майна УНДому мало відбутися згідно з постановою управління УНДому від 27 травня 1935 року. На другий день проведено відповідні пертракції і на зборах УНКолонії, як вже було згадано, проголошено постанову. Листовно повідомлено потім Японську Військову Місію і від її представника одержано відповідь, що «приймається до відома і належного виконання». Трохи пізніше одержано офіційного листа від Місії в Харбіні й на 13 червня 1935 року визначено передання майна УНДому управлінню УНКолонії.

Передання цього майна відбулося у визначений день. Був намір виготовити п'ять примірників акту передачі, але підписано цей акт тільки в трьох копіях. Оригінал передано представникові Японської Військової Місії, одну копію — Раді УНКолонії, а друга залишилася в архіві кол. адміністрації УНДому, себто в приватних руках членів кол. «чвірки».

24-го червня 1935 року відбулося останнє засідання управління УНДому в складі голови П. Яхна, членів Ф. Сахна і С. Шведина, скарбника Ю. Шахрая і секретаря І. Світа. В протоколі (ч. 78) цього

засідання затверджено всі акти передання майна і схвалено постанову скласти подяку всім, хто допомагав дотеперішньому управлінню УНДому матеріально і морально у його тяжкій і відповідальній праці, як у керуванні майном УНКолонії, так і в організуванні центральної української установи в Маньджу-Го. В протоколі записано: «Сучасний склад управління з датою 24 червня треба уважати зліквідованим і вся дальша відповідальність за існування і порядок УНДому лежить на Раді УНКолонії, якій належить відтепер все майно УНДому, згідно з підписаним актом передачі». Самий акт передання складено українською мовою з його офіційним перекладом, з яких один є в руках влади. Акт має вісім сторінок машинового друку, в якому перераховано все майно і діловодство кол. (управління) УНДому. Зазначено також, що управління передало контракти на рентування частини мешкань, список боргів і різного роду зобов'язань, а також скарбницю⁷⁴.

Сьогодні можна з певністю сказати, що цей час діяльності управління УНДому був досить складний і відповідальний, зокрема з погляду правного, бо було багато різних неясностей, бракувало точних рішень навіть з боку представників Японської Військової Місії і маньдзуговських установ, що в той час були в стадії організації. Значною перешкодою було й те, що «ширші кола нашого громадянства не розуміли цих обставин і вимагали від управління УНДому рішень, яких воно фактично не могло провести».

До весни 1935 року в Манджурії довший час фактично не було українських політичних організацій, після того, як Манджурська Окружна Українська Рада, що постала під час революції 1917 року, припинила свою діяльність. Отже з того часу не було тягlosti політичної роботи аж до 1935 року. Навіть створення УНКолонії не вирішило цього питання, бо ця колонія, згідно зі своїм статутом і напрямками діяльності, мала бути центральною організацією громадського характеру, обмеженою умовами тодішньої манджурської державности та контролюваною японськими військовими колами. Отже, існувала в умовах колоніяльної адміністрації.

Джерелом моральної піддержки для діяльності «чwórки» були Союз Українських Емігрантів і уряд УНР в Європі, який допоміг успішно провести справу повернення майна кол. Українського Клубу українцям, що було конфісковане китайською адміністрацією саме тому, що українці в Манджурії в той час не мали своєї твердої політичної лінії.

Навіть взаємини з Японською Військовою Місією, зокрема з її представником К. Хоріє, не завжди були однакові, як це видно з поданих вище розмов і дискусій. Можливо, що все це було результатом неясної японської політики, бо в самому японському уряді в той час велася боротьба між військовими і цивільними колами. Військові кола хотіли поширити політичні й економічні впливи в Азії, а цивільні кола були проти цього. Вони робили зокрема натиск у тій справі на кола японської фльоти, що найліпше орієнтувались у міжнародних питаннях того часу.

⁷⁴) Див. «Український Національний Дім...», стор. 78-81.

Особливо в Манджурії всі ці питання були дуже складні, бо вона могла перетворитися на арену серйозного конфлікту, а навіть війни з большевицькою Росією. Отже японці готувалися до такого можливого воєнного зудару, але їхня акція почалася на півдні й північний плян був відкинений. Можливо, що саме через це складне японське планування, ставлення японців до політичної еміграції, зокрема української, було часом незрозуміле.

*

Коли ж мова про колишню адміністрацію УНДому, то вона, наслідком усіх тих ускладнень і під тиском фальшивих актів певних людей з Ради УНКолонії, опинилася в становищі обвинуваченого. Контрольна комісія УНКолонії склала свій акт ревізії так, що «викривала» всі хиби й недотягнення, відкинувши всі акти позитивної діяльності управління УНДому. Отже, хотіла «доказати», що «чвірка» чи ті «збігці» не вміли господарити, але не хотіли відразу передати майно тим, хто його придбав.

Японська Військова Місія також багато причинилася до цього. Не відомо, з яких причин Японська Військова Місія прислала для «ознайомлення з фінансами УНДому» свого урядовця, що працював у канцелярії К. Хоріє при представництві міністерства закордонних справ уряду Маньджу-Го в Харбіні. Був це москаль, на прізвище — Москвін. Він сидів у канцелярії Ради УНКолонії, яка давала йому всі потрібні «для ознайомлення» документи і, мабуть, свої пояснення. Члени кол. управління УНДому не знали всіх деталей, але були певні про сервілізм членів Ревізійної комісії перед тим урядовцем із Місії, хоч насправді він ним не був.

Рада УНКолонії, зокрема її старші члени, колишні члени Клубу та їх прихильники, були інспіровані й відомим Кулябкою-Корецьким, а Ревізійна комісія шукала нагоди, щоб очорнити членів кол. управління УНДому. Щоправда, вони натрапляли на певний спротив з боку д-ра Д. Барченка, який колись також був у складі управління УНДому і добре розумів, що було фактичною причиною такої поведінки згаданої групи. Адже це була прихована боротьба малоросів, яких підтримувала московська еміграція, противники українського національного руху, а можливо, що тут діяла і певна провокація червоних.

Ревізійна комісія звернулася до адвоката Пузаніва (українця) з наміром потягнути членів кол. управління УНДому до суду «за недбалство і втрати для УНКолонії». Пузанін, ознайомившись з матеріалами Ревізійної комісії, заявив, що нема підстави притягати до судової відповідальності членів кол. управління УНДому, так само як і не можна анулювати підписаних ними контрактів на рентування частини приміщень дому.

Про всі ці розмови і заходи ми довідалися від кол. клуб'яна-мецената І. П. Шевченка, який був у добрих приятельських відносинах з нами (про нього ми вже згадували раніше).

Пузанів заявив представникам Ревізійної комісії, що вони навіть не можуть покликати як свідків представників японської жіночої гімназії, бо японська гімназія є під контролем японського генерального консула.

Це саме і з англійською гімназією, що під британським прапором, власником якої є англієць, що користується екстериторіяльними правами і є поза контролем маньджу-говського суду. І навіть тоді, коли б Рада УНКолонії виграла судовий процес, вона не могла б викинути орендарів. Крім цього — казав він — треба мати на увазі, що кол. управління УНДому одержало кол. будинок Українського Клубу від Японської Військової Місії, отже члени управління УНДому знали свої права... До того ж підписані контракти не були новими, а тільки продовженням раніших. Всі інші «непорядки», записані в актах Ревізійної комісії, він уважав за неістотні, бо УНГромада також спричинилася до багатьох клопотів, наприклад — підписала з управлінням УНДому контракти, а потім їх не виконувала і не давала документів, про що говорив і К. Хоріє. «Ви самі — казав адвокат Пузанів — наробили значно більше беззаконня. Тому пропоную справу цю припинити, залишити все, і взятися до активної праці».

Після цього представники Ради і Ревізійної комісії УНКолонії старалися знайти іншого адвоката, але успіху не мали. Ніхто не хотів мати діло з японцями.

В наших взаєминах з К. Хоріє було кілька різних напружень, але після того, як К. Хоріє ознайомився з матеріалами, зібраними Москвіним, він змінив своє ставлення і навіть був задоволений, що всі очорнювання і «акти» Ревізійної комісії не стали базою для компромітації кол. управління УНДому.

Таким чином певною мірою внормувалися взаємини між ним і нами, натомість виникли інші клопоти, пов'язані з долею часопису «Маньджурський Вістник», про що скажемо в наступному розділі. Але всі ті клопоти і турботи відбувалися вже в інших умовах, коли на сцені українського життя в Харбіні з'явилися нові люди — члени ОУН, які приїхали з Європи після певного договору між лідерами ОУН і японцями.

В нашому описі діяльності управління УНДому ми сказали дуже мало про громадські й культурні заходи українців у Маньчжурії і майже нічого не сказали про українські організації в Китаї. Всі ті питання, як і інші ділянки українського життя, ми широко з'ясовуємо в 3-му томі нашої великої праці п. з. «Українське життя в Азії», що готується до друку.

Ще 8-го грудня 1934 року в «Маньджурському Вістнику» була надрукована стаття М. Мілька, в якій він критикував поведінку певної групи старших громадян, переважно членів Української Громади, на чолі якої був В. Кулябко-Корецький. Для характеристики членів Української Громади, автор подав, як приклад, що між ними є такий один п. К. — «спекулянт», та один урядовець, який зловживав своїм становищем. Хоч заробляв тільки 75 карб. на місяць, він зумів побудувати собі хату, вартість якої становить 15-20 тисяч...

В. Кушнарєнко, справа якого була відома всім українцям, у зв'язку з цією статтею звернувся до суду, вимагаючи покарання редактора «Маньджурського Вістника» і автора статті. Він узяв собі за адвоката відомого україножера В. Ф. Іванова, автора погромницької книги «Ма-

сони в Росії», виданої московськими фашистами в Харбїні. Суд одержав від адвоката переклад статті (московською мовою) з «Маньджурського Вістника».

Під час судової розправи були й цікаві моменти. Наприклад, В. Іванов, для аргументації, вжив вислову, що «українська мова вигадана після революції в 1917 році». На другий день І. Світ передав Раді УНКолонії заяву, з домаганням висловити догану В. Кушнарєнкові за те, що він узяв собі адвоката-москаля, який ображає українців. Рада УНКолонії такої догани не схвалила, але постановила, щоб «Кушнарєнко вплинув на адвоката не вживати висловів, які ображають українців»⁷⁵.

Тому, що переклад статті М. Мілька був невдалий, мав багато помилок, І. Світ та М. Мілько домагалися відкинення цього документу з діловодства суду. Прокурор (китаєць) тоді запропонував відкласти судову розправу до того часу, коли буде готовий точний переклад, зроблений експертами. А суддя (також китаєць) звернувся до обидвох сторїн з таким закликом:

«Ви всі земляки, приїхали сюди з далекої батьківщини, ви самі — редактор і автор статті — погодилися надрукувати з приводу цієї статті листа, отже раджу вам помиритися».

Але В. Кушнарєнко відмовився відтягнути справу, йому, як і іншим, ішло про те, щоб нас засудили.

Остаточне переслухання і судова розправа відбулися 24 серпня 1935 року. Суд закінчився вироком, що автор статті М. Мілько та редактор І. Світ винні в тому, що назвали Кушнарєнка «спекулянтом». Вирок був умовний на два роки, якщо на протязі цього часу буде ще інший суд, вони будуть покарані, згідно із законами. Щодо справи другої, себто урядовця, про якого була мова в статті, це питання суд відкинув, ствердивши, що воно не має жодного відношення до ображеного⁷⁶.

В той самий час Рада УНКолонії вимагала від видавництва «Маньджурського Вістника» повернення боргу — 244 гобі (місцеві гроші; вартість 244 гобі, приблизно, 75-80 ам. доларів), що були позичені на рахунок оголошень. Цей фінансовий тиск розпочався з наміром примусити видавництво передати часопис УНКолонії.

Рівночасно Ревізійна комісія УНКолонії закінчила складення свого акту перевірки діловодства кол. управління УНДому (акт цей мав 56 сторінок машинопису). Голова цієї комісії, Мацюця, і його товариші хотіли, як ми вже згадували, зробити з цієї перевірки акт обвинувачення, але з того нічого не вийшло, зокрема тому, що К. Хоріє, представник Японської Військової Місії, радив їм припинити цю справу. Він заявив, що жодних зловживань не знайдено, а намагання внести в громадське життя персональні розрахунки не належить до чесних метод діяльності нової української національної організації. Так само забуто і справу боргу «Маньджурського Вістника», але Рада УНКолонії вже не друкувала в ньому своїх оголошень.

⁷⁵) Див «Маньджурський Вістник», ч. 19-20, 1935.

⁷⁶) Див. «Маньджурський Вістник», ч. 24-25, 1935 р.

X

ПЕРШІ КРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОЛОНІЇ

(Боротьба за «Маньдзурський Вістник». Приїзд членів ОУН і наступ москалів на українців. Ставлення японців до українців.)

Насамперед треба хоч коротко згадати про відгуки поза межами Маньдзурії на українське життя в Харбіні. Так, наприклад, «Вістник» в 1933 році подав, що харківський «Комуніст» (ч. 90, 1933, стор. 698) надрукував статтю О. В. про японську офензиву в Маньдзурії. В тій статті автор згадує і про вірш О. Ольжича «Японії». У примітці «Комуніст» пише, що «проповідь імперіялістичного розбою, проповідь нищення народних мас в Китаї — таке остаточне слово фашистських мерзотників, що чекають допомоги в боротьбі з ССРСР від інтервенції японського імперіялізму. «Вістник» творить цілий культ японському імперіялізмові та японській системі виховання дітей у мілітарному дусі. Чи не найхарактеристичнішим є вірш Ольжича, присвячений фашизмові... осатанілий від ненависти до ССРСР, цей фашистівський пііта складає гимн японському імперіялізмові».

Характеристичне те, що «Комуніст» навіть не згадує про окремий договір ССРСР із Японією. Насправді ж у згаданому вірші Ольжича нема нічого такого, що нагадувало б гимн японському імперіялізмові. В цьому вірші тільки підкреслено рух-тугу за новим простором, але вже сама згадка про озеро Байкал викликала большевицький напад на автора вірша.

Ми вже раніше згадували, що між японцями в Харбіні було кілька осіб, які цікавилися українською мовою, історією та сучасною українською літературою (себо літературою 1920-1930 років). На жаль, маємо тільки обмежену кількість витинків із японської преси та деякі інформації, що саме друкувалося в ній у той час про українську справу.

В статті, присвяченій пам'яті д-ра Станислава Дністрянського, була згадка про одного японця (в оригіналі «ні: спонця», назва, що її загально вживали японці), який у 1934 році звернувся до деканату правничого факультету Українського Вільного Університету в Празі з проханням дати йому інформації, де і коли він може зустрітися з проф. д-ром В. Дністрянським. Виявилось, що той японець був цивільним правни-

ком, висланим в Європу з науковими дорученнями, і одним із його завдань було ознайомитися з українським цивільним правом. Він мав рекомендацію звернутися в тій справі до проф. В. Дністрянського в Празі. Пізніше одержав від проф. В. Дністрянського всі необхідні вказівки для наукових студій українського цивільного права⁷⁷.

Відомо також, що в 1937-38 роках у Женеві жив японець Морікатсу Інагакі (з м. Камакуру), що цікавився проблемами України і щось був надрукував на цю тему в тодішній японській пресі. Вертаючись з Європи до Японії через Сибір, був зупинився у Харбіні, але не маємо відомостей, чи зустрічався тут з українцями⁷⁸.

В дальшому огляді подій в Карпатській Україні, зокрема під час німецько-більшевицької війни, подамо ще більше нотаток з японської преси, досить прихильних до українців, а часом навіть критичних зауважень щодо тодішньої німецької політики супроти України і українського питання взагалі.

*

Коли ж мова про «Маньджурський Вістник», то це питання досить гостро було виринуло вже в 1935 році в різних розмовах з японцями. В червні 1935 року воно було предметом обговорення на першому засіданні Ради Української Національної Колонії, коли порушено справу власної преси УНКолонії. Хоріє рекмендував Раді домовитися з редакцією «Маньджурського Вістника» про спільну працю, точніше — про передання часопису УНКолонії. А у випадку, коли ця справа буде зволікатися, видавати свій бюлетень. Так він радив членам Ради, головно д-рові Д. Барченкові, що в той час був головою УНКолонії.

Зараз же на другий день по засіданні Ради УНКолонії (4-го червня) про вислід наради знала й управа УНДому і М. Мілько в приватній розмові з В. Павловським підкреслив, що коли редакція «Маньджурського Вістника» відмовиться передати часопис на власність УНКолонії, то буде усунена з приміщення УНДому.

Треба ще згадати про ситуацію, яка витворилася в другій половині 1935 року. К. Хоріє ставився до нас якщо не стримано, то в деяких випадках навіть вороже. Таке його ставлення можна пояснити тим, що в попередніх роках він був надто виразно на нашому боці; коли ж потім виявилось, що К. Хоріє вже не має раніших можливостей вести свою власну акцію, бо прийшла загальна зміна японської політики і наша група стала на перешкоді реалізації нових японських плянів щодо організації еміграційного життя в Манджурії взагалі, він змінив своє ставлення до нас. Перед ним була проблема, як провести в життя новий напрямок японської політики? Знаючи нашу настанову, він хотів примусити нашу групу погодитися на ці зміни, маючи на думці зберегти свої впливи, а разом із тим керувався надією, що в майбутньому

⁷⁷) «Дзвони», ч. 5, 1935, стор. 472-475.

⁷⁸) Про нього згадує І. Косенко в листі до мене з 30-го березня 1939 року, в зв'язку з подіями на Карпатській Україні, — І. С.

обставини знову зміняться. Такий його погляд був певною мірою виправданий, як побачимо з розвитку дальших подій, зокрема з кількох розмов, що відбулися з ним у наступні роки.

Можна припускати, що на зміну політики Японської Військової Місії вплинули також розмови, що їх у той час вели японці з представниками ОУН, зокрема з ген. Капустянським у Парижі та сот. Ярим у Берліні. Точніше скажемо про ті розмови пізніше.

Наприкінці червня 1935 року відбулися довші розмови П. Яхна і І. Світа з п. Іошимою, що мав певне відношення до Японської Військової Місії. Його особливо цікавили наші відносини з К. Хоріе⁷⁹. Було видно, що К. Хоріе взяв трохи загострий курс щодо змін в УНКолонії, зокрема до «Маньджурського Вістника». Іошима просив з'ясувати писемно наші позиції і наше ставлення до УНКолонії, зокрема, якщо хочемо далі вести нашу працю. Такий меморіал ми опрацювали і передали кілька днів пізніше.

На протязі липня і серпня 1935 року в нас не було особливих справ. Щоправда, відбулися розмови з представником Союзу Української Молоді Ф. Богданом у справі сторінки для молоді у «Маньджурському Вістнику». Він сам прийшов до редакції заявивши, що молодь не має свого друкованого слова, бо видавання журнальчика «Молодий Українець», друкованого на машинці, вже не виправдує себе. Треба сказати, що цей журнальчик на протязі років був свого роду органом молоді. На жаль, не збереглося ні одного примірника «Молодого Українця», бо наклад його був дуже обмежений (він виходив нелегально під час китайської адміністрації). Отже додаток у «Маньджурському Вістнику» міг стати органом молоді, а у зв'язку з тим «М. В.» одержав би моральну піддержку від молоді. Ф. Богдан підкреслив, що знає про намагання Ради УНКолонії перебрати «М. В.» у свої руки. При цьому висловив думку, що К. Хоріе, здається, піддержує запропонований плян молоді.

Наступні чотири місяці, себто від вересня до грудня 1935 року, були мабуть найтяжчі, коли мова про наші взаємини з Японською Військовою Місією та установами, на які вона мала вплив. Насамперед відбулася розмова з представником маньджу-говської цензури, що була в складі управління харбінської поліції.

Ми мали зустрітися з начальником цензури з п. Сібатаю, але виявилось, що цю справу передано цензорів-москалеві Протопопову, кол. полковникові московської армії. Треба зазначити, що саме з ним ми були в найгірших відносинах. Був це старий службовець поліції і, здається, запеклий ворог всіх ліберальних поглядів. До українців ставився погано, але стримано, бо бачив доброзичливе ставлення японців до нас.

17-го вересня ми мали з ним в окремій кімнаті довшу розмову, головню на тему, чи «Маньджурський Вістник» є органом УНКолонії, а якщо ні, то з якою групою він пов'язаний. Наприкінці розмови він

⁷⁹) Див. «Дневник», стор. 131.

запропонував нам припинити видавання часопису, бо — мовляв — цензура знає про наші фінансові труднощі. Він не пояснив, чия це була ідея і чому таке питання виринуло?

Ми категорично відкинули таку пропозицію, заявляючи, що добровільно не припинимо видавання часопису. З фінансовими труднощами боремося вже довгий час, але часопис нам дуже потрібний.

Десь, приблизно, через тиждень відбулася зустріч з п. Сібатою. Розмова з ним мала такий самий характер, як і з Протопоповим, що виконував його доручення. Отже, була мова про тимчасове припинення випуску «Маньджурського Вістника». Виявилось, що це заходи для передання «М. В.» на власність УНКолонії. Іван Світ, редактор часопису, відкинув цю пропозицію, твердо підкресливши, що видавництво, навпаки, має намір поширити свою діяльність — розпочати видавання дуже потрібних тепер брошур і книжок японською мовою про Україну. Сібата виявив досить багато зрозуміння до українських загальних ідей, до нашого становища, зокрема супроти москалів. Цікаво, що у розмовах він ні разу не робив жодного натиску, ані не попереджував про наслідки, коли його пропозиції будуть відкинені. Можливо тому, що між нами були добрі відносини, він поважав нас і рахувався з нашими позиціями. Сібата справді дуже відрізнявся від свого помічника Фузівари, вразливого, грубого в поведінці, про що скажемо пізніше.

В той час до Харбіну приїхав був Г. І. Чертков — представник незалежницького сибірського руху в Токіо, з яким у нас були давні приятельські взаємини ще із Владивостоку. Його візита була дуже коротка, без позитивних результатів і він вернувся до Японії з поганими враженнями. Зокрема, не подобалися йому умови політичної праці в Маньчурії; мав кілька важливих зустрічей у Харбіні й, здається, в столиці Маньчжу-Го, досить добре володів японською мовою.

Відбулися також наші спільні наради з місцевою групою сибіряків, між якими були такі діячі, як М. І. Борисів та Н. Калінін — козак з Єнісейської області.

Рівночасно з нашими турботами в справі «Маньджурського Вістника», СУМ добився від цензури дозволу на видавання бюлетеня «Молодий Українець». Розповів нам про це активний член СУМ-у В. О., що саме закінчував студії китайської мови в Харбінському орієнтальному інституті. Пізніше він співпрацював з нами у багатьох справах.

Нежданно 3-го жовтня 1935 року до нас прийшов д-р І. Шлендик, що працював управителем канцелярії УНКолонії, і передав прохання К. Хоріе, щоб редактор «Маньджурського Вістника» відвідав у Японській Військовій Місії кап. Танаку. І. Шлендик виявив своє здивування з цього приводу, а в дальшій розмові зазначив, що становище тяжке, виринають все більші труднощі й не відомо, чи Союз Українських Емігрантів зможе продовжувати свою діяльність. Нова Рада УНКолонії у відповідь на листа Союзу Українських Емігрантів схвалила постанову, що СУЕ може користуватися залемою УНДому за оплату 30 го бі

(місцеві маньджу-говські гроші, приблизно — 7 ам. дол.), отже сума така висока, що СУЕ не зможе її заплатити.

Ще того самого дня І. Світ відвідав Японську Військову Місію. Кап. Танаки не було і розмова відбулася із секретарем Місії п. Ямадзі, що досить широко цікавився загальним становищем українців в Європі та СРСР. Наше знайомство з ним почалося ще наприкінці 20-их років. Ми домовилися, що зустріч з кап. Танакою відбудеться на другий день. При цьому Ямадзі підкреслив, що він також був би дуже радий зустрічатися з нами хоч час від часу, бо українське питання його цікавить особисто.

Увечорі того ж дня довелось зустрітись з М. Мільком, що висловив своє велике обурення з приводу появи в журналі «Тризуб» «Листа з Далекого Сходу» за підписом Т. Олійника. Був ображений на автора, бо той порівняв його з відомим Арабажіним, українським діячем з-перед першої світової війни⁸⁰. Обіцяв провчити І. Шлендика, автора згаданого Листа, схованого за псевдонімом — «Т. Олійник».

Наша зустріч з кап. Танакою відбулася 4-го жовтня. Він відразу висунув питання про припинення випуску «Маньджурського Вістника». Казав, що «Маньджурський Вістник» втратив своє значення, бо його редакція не має жодного відношення до УНКолонії, отже часопис став приватною справою видавців. Проте підкреслював, що в минулому він добре виконував свою важливу працю, але тепер, в нових умовах, Японська Військова Місія уважає, що повинні існувати тільки часописи громадсько-суспільного характеру. Відбувається централізація і видавання приватних газет та журналів має бути припинене.

Редактор І. Світ запитав, як буде з численними московськими виданнями, такими як часописи «Заря» і «Рупор» та журнал «Рубеж», що є приватними комерційними виданнями... Але точної відповіді від кап. Танаки не одержав. Далі були спроби переконати кап. Танаку про наше дійсне становище, про наші зв'язки з українським життям, але — здається — він не брав цього до уваги. Вкінці радив продовжувати розмови з К. Хоріє, що вже одержав певні інструкції в справі договору з нами⁸¹.

Ще того самого дня ми домовились з П. Яхном вести спільно всі розмови з К. Хоріє та докласти всіх зусиль, щоб часопис зберегти в своїх руках. Вирішили також про все детально написати ген. В. Сальському та І. Косенкові. Під час розмови з кап. Танакою була висунена думка, що «Маньджурський Вістник» може бути переданий УНКолонії, якщо Японська Військова Місія дасть писемну гарантію, що часопис буде продовжувати політику в обороні незалежності і соборності України. Кап. Танака відповів, що Місія нікому не дає таких писемних гарантій.

⁸⁰) Про Арабажін є багато згадок у спогадах О. Лотоцького «Сторінки минулого», том 2.

⁸¹) Див. «Дневник», стор. 143-144.

Того ж дня скликано і незвичайне засідання управи Союзу Українських Емігрантів, на якому обговорено всі проблеми, зокрема питання «Маньджурського Вістника» і дальшої праці СУЕ. Рішено за всяку ціну зберегти часопис, бо він був самотнім засобом для виявлення нашої діяльності і оборони українських позицій від наступу московсько-малоросійських кіл.

Увечері прийшов Марчишин і розповів про тяжке становище УНКолонії. На засіданнях Ради УНКолонії — казав він — фактично керують старші емігранти, а її голова Д. Барченко читає книжки, бо члени Ради з ним не рахуються. Ми вже раніше подали характеристику отих старих українських діячів, а тепер було ясно, що їх зовсім не цікавлять українські політичні питання, а тільки справа якнайвигоднішої експлуатації УНДому. Пізніше в розмові з Ф. Богданом ми почули підтвердження того, що казав нам П. Марчишин. Одночасно Ф. Богдан поінформував нас, що московські кола в Харбіні розпочали сильну атаку на українців, а Рада УНКолонії не може спромогтися на жодні протизаходи.

10-го жовтня П. Яхно і автор цих рядків відбули зустріч з К. Хоріє. Розмова була довга, цікава, в добрій атмосфері. Хоріє ставився до нас знову прихильно, як і раніше, немов між нами не було жодних гострих конфліктів на початку 1935 року, зокрема в червні. Він заявив, що теперішня загальна лінія японської політики спрямована до того, щоб «припинити випуск всіх тих емігрантських часописів, які не є органами певних національних організацій». Тому він радить нам «передати «Маньджурський Вістник» Українській Національній Колонії, але на певних умовах. Про деталі умов він ще подумас, а потім спільно їх обговоримо».

Тоді постало питання, що — може — причиною всіх тих турбот з «Маньджурським Вістником» є особа його редактора, що став небажаним для певних кіл. «Якщо так — заявив І. Світ — то я можу виїхати з Харбіну». К. Хоріє відповів: «Навпаки, тут потрібна ваша присутність, бо є багато важливої праці...»

Далі він поінформував нас про загальне становище, підкресливши, що японська політична лінія вже усталена і для українців приходить досить важкий час. Можливо, — казав він, — що прийдеться всю працю перенести в підпілля, щоб таким способом зібрати відповідні сили, випробувати їх і загартувати. Всі ті проблеми, як і питання пляну дальшої нашої діяльності і взаємної співпраці, будуть точніше обговорені під час чергових зустрічів.

На приватне запитання про дальшу можливість користуватися з його допомогою советськими виданнями, К. Хоріє відповів, що цю справу треба буде полагати якось інакше. Дотеперішнє користування цими виданнями з бібліотеки представництва міністерства закордонних справ Маньджу-Го стане, мабуть, неможливим.

Через кілька днів після цієї зустрічі з К. Хоріє, М. Мілько заявив, що «вся українська справа в Маньджу-Го опинилася під загрозою, бо

настала кардинальна зміна японської політики». При цьому висловився, що — на його думку — наші справи треба ставити твердо і всіма силами »боротися за збереження своїх позицій«... Обіцяв, що поставить цю справу перед Д. Барченком, головою Ради УНКолонії.

Назовні японці й далі виявляли свої певні симпатії до українців. На Свято Покрови в УНДомі о. І. Ільчук відправив молебень, а потім влаштовано обід для всіх учасників. Крім українців, були також грузини і японці — К. Хоріе, кап. Ясугі, кап. Танака і кап. Сузукі... Від Ради УНКолонії промовляв голова д-р Д. Барченко, а потім вітав українців зі святом К. Хоріе, бажаючи нам якнайшвидшого звільнення нашої батьківщини від комуністичних гнобителів та успіхів у нашій національній праці. Кап. Ясугі в імені Японської Військової Місії побажав нам усім міцного здоров'я та успіхів у праці. Все ж таки загально відчувалося, що свято пройшло без відповідного настрою, в атмосфері якоїсь непевності.

Тим часом ми виготовували окремий меморіал про наш плян праці й 18-го жовтня передали його п. К. Хоріе.

Несподівано в ті дні трагічно покінчив самогубством своє життя Н. Д. Буяновський — визначний банкір Далекого Сходу, директор Франко-Азійського Банку, наш добрий знайомий ще з Владивостоку (з 1920 року). Нас в'язали довгі роки приятельських взаємин, він дуже прихильно ставився до автора цих рядків і особисто чимало допомагав йому в його журналістичній праці своїми зв'язками і своїм знанням, особливо в питаннях фінансових і загально-економічних. Н. Д. Буяновський походив з Поділля — син селянської родини, що почав працювати як народний учитель, а потім — завдяки наполегливій праці над собою — став визначним банковим діячем. Спочатку працював директором Русско-Азійського Банку, а згодом (після ліквідації цього банку) zorganizував Франко-Азійський Банк, головне управління якого було в Парижі. Він дуже прихильно ставився до »Маньджурського Вістника« і взагалі до української діяльності, хоч сам активної участі в ній не брав. Однак мав намір записатися в члени УНКолонії.

Рано 18-го жовтня нас відвідав п. Хіросе — відомий японський журналіст, про якого ми вже згадували. Він цікавився »Маньджурським Вістником« і загальними українськими справами. Казав, що тепер буде жити в Харбіні і хоче мати з нами постійні контакти. Мав дуже широкі пляни щодо перекладів на японську мову різних українських матеріалів; на жаль, мало що з того було здійснене. Здається, Японська Військова Місія була поставила йому певні умови, отже її контроль на території Північної Манджурії був досить міцний.

23-го жовтня, увечері, до редакції »Маньджурського Вістника« прийшов І. Шлендик. Говорив про необхідність передання часопису Раді УНКолонії, мотивуючи це загально-українськими інтересами у змінених умовах сучасної японської політики. Підкреслив, що за невідкличне закриття часопису бере на себе відповідальність його редактор. Але на мос запитання, перед ким ця відповідальність? — він не відповів.

Розмови з К. Хоріе продовжувалися, обговорювалися умови для дальшого видавання часопису, фактично умови його цензури. Помало виявилось, що Японська Військова Місія в 1935 році ще не була остаточно переконана, чи треба робити натиск на Українську Видавничу Спілку, яка видавала «Маньджурський Вістник». Було також ясно, що остаточне рішення залежить не тільки від Японської Військової Місії в Харбіні, а головню від політики в Токіо.

Тут треба коротко сказати, що кінець 1935 року був позначений великими змінами у японській зовнішній політиці. В той час у Японії викрито політичну змову, що мала за мету знищити керівників уряду, усунути навіть імператора Хірохіту і створити новий уряд. Цей епізод особливо цікавий тим, що в суді, в акті обвинувачення, не згадувалось про спробу усунути імператора. Виступ змовників потрактовано як патріотичний рух, бо вони на захист своїх плянів і своєї діяльності подавали тексти з підручників професора Токійського університету Татсукі Мінобе.

А ті підручники були в ужитку вже двадцять років. На думку проф. Мінобе, японський імператор має бути трактований як конституційний монарх. У зв'язку з цим почався гострий протест реакційних кіл, преса яких вимагала, щоб проф. Мінобе поповнив гаражі (ритуальний акт самогубства), бо він образив імператора.

Суд виправдав згаданих змовників, мотивуючи своє рішення тим, що вони діяли з патріотичних почувань. Крім цього, змова викрита, отже жодних жертв не було. Але проф. Мінобе, член палати лордів, мусів зрезигнувати з цього посту, а в жовтні 1935 року на нього був невдалий замах. Цікаве те, що погляди проф. Мінобе апробував і сам імператор Гірохіто, невдоволений акцією ультра-реакційних кіл, які хотіли піднести авторитет імператора до обожнювання, як це було в старі часи⁸²

Ген. Т. Аракі, що в той час не брав участі в розв'язці політичних проблем Японії, несподівано виступив у пресі із заявою, що «японський дух — це дух сліпої відданості імператорові». Врешті всі ті ускладнення японської внутрішньої політики привели до того, що восени 1935 року створено новий уряд з прем'єром Кейсуке Окада на чолі. Це був останній японський прем'єр, що стримував військовиків та їх прихильників від ширшої воєнної підготовки. Він досить цинічно заявив: «Буду робити все, що зможу, якнайліпше, але в дійсності нарід того не вартий».

Японія переживала період великих внутрішніх напружень, численних конфліктів між лідерами військового міністерства, генерального штабу і молодшими старшинами, які були під впливом крайнього націоналістичного руху і мріяли показати світові «правдивий шлях життя». Уряд К. Окади не вдержався довго, бо в лютому 1936 року прийшли нові вибори до парламенту.

⁸² Про взаємини імператора і японського суспільства є багато в книзі «Хірохіто», зокрема про різні змови та атентати. Див. *Hirohito Emperor of Japan*. By Leonard Mosley. New Jersey, 1966; Grew Joseph: *Ten Years in Japan*, New York, 1944.

Не будемо з'ясовувати детально всіх тих внутрішніх процесів у Японії, скажемо тільки, що впливи німецького нацизму та італійського фашизму в Японії мали, без сумніву, велике значення. А коли воєнний міністер дав наказ перекинути 1-у дивізію японської армії до Мань-джу-Го, це привело до нової змови т. зв. групи Кадо.

В серпні 1935 року полковник-лейтенант Айзава зарубав шаблею ген. Нагату, голову генерального штабу. Полк. Айзава був членом групи Кадо.

На переломі 1935-1936 років Японія переживала найкритичніші події. Після вбивства ген. Нагати, якого група Кадо уважала за зрадника, бо він виступав проти її лозунгів, були намагання прочистити армію від усіх опозиційних елементів, призначити на пост командуючого Квантунською армією в Манджурії ген. Аракі, щоб повести активну політику супроти червоної Росії, і передати всі відповідальні військові пости сприйнятливим для групи Кадо старшинам.

Кінець лютого 1936 року позначився військовими бунтами і знищенням цілого ряду визначних військових та цивільних лідерів. Тільки помилка тактичного характеру привела до ліквідації цього бунту. В поборюванні бунту, як і бездіяльності уряду, велику активність виявив сам імператор Хірохіто, хоч до того часу він не відзначався ні своєю рішучістю, ні своєю активністю⁸³.

Ми зупинилися трохи довше на згаданих японських подіях тому, що вони мали значний вплив і на поведінку японських представників у Манджурії, Китаї та інших країнах. Група Кадо, чи т. зв. «Імперського шляху», в політиці Маньджу-Го мала свою відповідну відміну — другу лінію під назвою «Шлях Ван-дао». Обидва шляхи фактично були розгорненням акцій для поширення імперіалістичних ідей та японських впливів в Азії і на Тихоокеанських просторах, щоб усунути звідти впливи білої раси. У відношенні до СССР був плян викинути москалів поза о. Байкал, а навіть, якщо буде можливо, із сибірських просторів.

Цей плян походу проти Росії не був великою таємницею, захованою десь у матеріалах генерального штабу, навпаки, про нього писалося в різному освітленні в журналах та книжках. Власне з тою метою активно піддержувалося і легенду, що Чігіс-хан був японського походження.

Ще в 1924 році я ознайомився з цією теорією в розмові з проф. Китаваою — була мова про нову книжку, присвячену Чінгіс-ханові, що появилася у Японії. В ній порушено й справу пропам'ятної плити, що зберігалась у Хабаровському музеї. Я написав тоді відповідну статтю до часопису «Рупор» у Харбіні, яка була викликала жваву полеміку в харбінській пресі. Рівночасно мав і цікаве листування з В. К. Арсеньєвим у справі цієї кам'яної плити, а також могили, що недалеко Микольська-Уссурійського на Приморщині.

⁸³) Grew J., *Ten Years in Japan*; Tanaka R., *Niho Gembotsu Auto Shi*, Tokio, 1947 (In Japanese); Ryas H., *Government of Assassination*.

Арсеньєв був автором багатьох статей, праць та книг, як ось »Дерсу-Узула« і »По уссурійському краю«, що були перекладені на різні мови. Про нього є згадка і в книжці І. Багряного »Тигролови«. В нас з Арсенєвим були приятельські взаємини ще з того часу, як він писав свою книжку »По уссурійському краю« і ми допомогли йому видати її друком. Потім, коли червоні окупували Далекий Схід, наші зв'язки обірвалися.

Але вертаємось до справ »Маньджурського Вістника«. 30-го жовтня 1935 року відбулося засідання Ради УНКолонії, повністю присвячене справі акту про перебрання майна кол. адміністрації УНДому. Не зважаючи на довгі розмови та різні пропозиції, остаточного рішення не схвалено, бо члени Ради не могли зрозуміти, як ставиться до цього питання Японська Військова Місія.

Натиск на »Маньджурський Вістник« почався тепер новою японською тактикою. 7-го листопада редактора часопису викликано до цензури в справі нотаток про нові книжки й журнали, що були в часописі, як реєстрація одержаних видань. Цензор зокрема вимагав пояснення терміну »Ідель Урал«, що був вжитий у статті »Максадимиз« (»Наше завдання«) за підписом А. Ісхакі⁸⁴.

Довелося пояснювати Фузіварі політичне й географічне значення цього терміну, а одночасно вказати й на те, що московська інтелігенція вважає тюрко-татарів за некультурний нарід, як і всі інші мусулманські народи Туркестану. Наприклад, письменник Писемський у своїм творі говорить про татарів, як про »живий« труп, якого не треба повертати до життя, бо він нікому непотрібний, а для Росії — балаяст.

На початку листопада 1935 року з Харбіну виїхав д-р М. Мілько зі своєю дружиною. Наша група в помешканні редактора »Маньджурського Вістника« влаштувала для нього сердечні проводи. Були подружжя Яхни, В. Павловський, Ю. Шахрай, П. Марчишин, І. Паславський, Р. Барілович і, очевидно, подружжя Мільків. У своєму слові П. Яхно підкреслив, що не зважаючи на деякі розходження наша невелика група ідейно все була з'єднана. М. Мілько у своїй відповіді заявив, що справді ідейно ми все були разом і тільки завдяки цьому нам вдалося в Харбіні поставити українське питання так широко, ясно і твердо, як ніколи раніше. Мабуть тому, ми опинилися сьогодні ніби збоку, але ніхто не спроможний зліквідувати нас ідейно. Перед нами знову проблема, як узяти у свої руки українську справу і вимести з українського життя весь балаяст, витворений тоді, коли »Мацюця і Ко« притягнули до себе Кулябка-Корецького. Якщо »кулябковщина« справді візьме тут верх, то нам усім треба звідси виїхати і творити новий осередок в іншому місці. Ідейно завжди буду з вами, а якщо буде потреба — вернуся негайно, щоб продовжувати працю...

На жаль, ані М. Мілько, ані ми ще не знали, що японська політика в Азії вступила в новий етап своєї активності, в якому для української проблеми не було відповідного місця. Д-р М. Мілько, опинившись

⁸⁴) »Маньджурський Вістник«, ч. 33, 1935.

поза Харбіном, далі виявляв велику активність в активізації українського життя, про що згадаємо пізніше.

8-го листопада І. Світ і П. Яхно були в К. Хоріє, який відразу заявив, що на протязі кількох днів треба передати «Маньджурський Вістник» Раді УНКолонії. Редактор часопису відповів, що таке передання часопису буде означати, що наша група зрезигнувала із своїх позицій, тим більше, що немає жодних гарантій, яку політичну лінію буде провадити «Маньджурський Вістник» в інших руках.

Треба пригадати, що на цю тему вже була розмова з кап. Танакою. Тоді він казав, що часопис — безперечно — буде вести політику боротьби за незалежну Україну, як орган української колонії в Маньджу-Го. Редактор І. Світ відповів, що в ідеологічному відношенні в УНКолонії можуть наступити зміни, бо японські чинники піддержують тепер «Бюро для справ російських емігрантів» і тиснуть на українців, щоб записувалися до «Бюро». Тому видавництво «Маньджурського Вістника» передасть часопис УНКолонії тільки тоді, коли Японська Військова Місія дасть писемну гарантію, що часопис не опиниться в руках малоросів і буде продовжувати боротьбу за визволення України з-під російської окупації. Кап. Танака відмовився дати таку гарантію і на цьому наш розмови припинилися. Тепер згадаємо наші передумови тому, що їх ми повторили і в розмові з К. Хоріє.

Тоді К. Хоріє категорично заявив, що контроль газети буде в його руках і він ніколи не допустить до того, щоб українська національна лінія в часописі затратилася. Має бути збережений той самий напрям, що був дотепер⁸⁵.

Далі К. Хоріє говорив про проблеми нашої внутрішньої праці, про те, що мусимо зібрати відповідні кадри і втримати їх. Але ми підкреслили, що таку працю можна успішно проводити тільки тоді, коли будемо мати свій орган. Ми дуже добре відчули це ще в часи китайської адміністрації, себто до 1932 року, коли українська преса і взагалі український друк були заборонені.

Врешті К. Хоріє сказав, що коли не передамо часопису УНКолонії, то він буде закритий, а влада буде дивитися на нас, як на людей, що видавали часопис для власних вигод. Потім, обмінявшись поглядами на цю тему, він визнав, що крім втрат і турбот, ми нічого не мали від видавання «Маньджурського Вістника», все ж таки й далі радив ще раз подумати над цією справою і передати часопис УНКолонії на певних умовах, щоб «зберегти своє обличчя і мати можливість працювати далі».

«Маньджурський Вістник» з датою 7-го листопада 1935 року вийшов нормально, але ми вже боялися, що він буде конфіскований. На щастя, так не сталося аж до 1937 року. Японці були обережні, вони, видно, не хотіли робити з нас політичних мучеників, знаючи, що українська преса в Європі й Америці запротестує проти такого японського акту.

⁸⁵) Див. «Дневник», стор. 149.

В той час ми мали можливість дати до української преси відповідні роз'яснення і були певні, що вони викличуть реакцію.

Наша українська активність у Манджурії мала прихильний відгук на сторінках української преси, як в Європі так і в Америці. Тільки часопис «Час», що виходив у Букарешті, в 1932 році був виявив своє негативне ставлення до появи «Маньджурського Вістника», пов'язуючи його видавання з обов'язковим японофільством. Д. Геродот у дописі з 25-го листопада 1932 року висловився так: «Автор статті в «Часі» хотів, мабуть, висловити своє незадоволення з того, що Японія, чи нова держава Маньджу-Го, прихильно ставиться (якщо так дійсно є) до української справи взагалі, а до нашої української колонії на Далекому Сході зокрема... Але чому це могло бути погано для України — цього ніяк не второпаю... Певно ви прочитали цю статтю з певним гумором, з яким читали її тут».

Треба підкреслити, що вияви симпатій до нашої діяльності на Далекому Сході ми відчули навіть у виїмкових обставинах у Шангаї, коли один визначний член чужинецької місії висловився так: «Ми знаємо про вас, бо мені особисто рекомендував вас у Букарешті п. Ковальський»⁸⁶.

А ось подаємо уривок із листа І. Косенка, в якому він згадує і про українську діяльність у Манджурії: «Знаю, що робите ви там діло. За справами Далекого Сходу слідкую по газетах, по листах і шляхом персональних розпитувань. Недавно тут був Аяз Ісхакі і робив нам на закритому засіданні доклад про своє перебування на Далекому Сході. Було це незвичайно цікаво. Між іншим, він дуже хвалив харбінських українців за їхню діяльність і особливо тепло відзивався про Вас... Маємо зустрічі й часто говоримо та інформуємо Степана (умовна назва японців в наших листуванні, — І. С.), як тут, так і у Варшаві, але безпосереднього толку щось не видно. Недавно до В. приїздив його великий карась, але він теж більш інформувався, аніж щось стверджував і обіцяв... В Європі все смутне і неясне... вона мусить зализувати свої хвороби... думаємо про пересунення нашого центру, але це дуже трудне...»⁸⁷

Несподівано 4-го грудня 1935 р. редактора «Маньджурського Вістника» викликано до цензури. Помічник начальника цензури, п. Фузівара, накинувся на редактора з криком, що він, мовляв, пішов геть із приміщення цензури (30 листопада), не чекаючи на його (Фузівари) відповідь. Це твердження редактор негайно спростував і заявив, що його, як українського журналіста, ще ніхто так не трактував і не наки-

⁸⁶ В моїм Щоденнику за 1943 рік записано: «Я мав розмови з п. Г. про свою працю, в процесі тих розмов було розпитування про те, які виступи робить місцева, себто Шангайська, советська радіостанція... хто є той Вс. Іванов... Я дав тоді пояснення, бо знав Іванова особисто... Тоді до нас прийшов ще один, невідомий для мене член місії, і п. Г., представляючи мене йому, сказав: «Це є п. Світ, якого мені рекомендував з Букарешту п. Ковальський...» (3-го грудня, 1943).

⁸⁷ Лист від 3 червня 1936 року.

дався на нього з таким криком. У дальши розмові Фузівара заявив, що стаття А. Ісхакі дозволена до друку, але з деякими купюрами (тут мова про статтю «Наша ціль», що була конфіскована 29 листопада 1935 року).

Рівночасно Фузівара заявив, що завтра до цензури мусять прийти редактор І. Світ і пані М. Світ, яка підписувала часопис як видавець, згідно з новим законом в Маньджу-Го, що не дозволяв зазначати видавцем не фізичну особу. З цього моменту почалися наші нові формальні труднощі з цензурою харбінської поліції. Дуже можливо, що це була спроба примусити нас підпорядкуватися рішенню Японської Військової Місії.

5-го грудня п. Фузівара заявив, що дві статті про діяльність СУМ-у і зазначені рядки зі статті «Друга річниця УНДому» цензура забороняє друкувати. Також підкреслив, що нам обом (редакторові і видавцеві) треба точно дотримуватися закону про друк. З цього приводу складено акт-протокол, наслідки якого виявилися трохи пізніше.

Врешті нас викликано до місцевого суду. Суддя, досить чемний старий китаець, через перекладача розпитував, хто ми, чим займаємося, в яких умовах видаємо часопис, які маємо прибутки і які клопоти виникли в нас з поліцією? Ми не мали зі собою ні адвоката, ні перекладача і це нам допомогло як доказ, що в нас нема прибутків від часопису. Ми заявили судді, що часопис ледве поборює великі фінансові труднощі, а клопоти з поліцією виникли як наслідок непорозуміння між редактором І. Світом і п. Фузіварою. Редактор розповів про брутальну поведінку Фузівари, про конфіскагу статей, які пізніше дозволено друкувати... А причиною конфіскаги була одна географічна назва в статті, якої цензор не знав.

Після короткої наради судді зі своїм секретарем, нам передано рішення суду: «Провини редактора і видавця не знайдено, діло цензури припинено. Рішення суду буде вислане поліції».

Треба сказати, що старий китаець-суддя ставився негативно до поліції, яку контролювали японці, і це допомогло нашій справі.

Пізніше, коли знову виник конфлікт із Фузіварою, він згадав про суд і запитав, який ми одержали вирок, яку кару накладено на часопис? Редактор відповів, що суд відбувся, але справу припинено, бо не знайдено вини редакції. Фузівара дуже обурився і наказав принести йому рішення суду. Перечитавши його, сказав: цим разом вам легко пройшло, але другим разом буде інакше. Редактор негайно запротестував проти цієї погрози, склавши заяву начальникові цензури п. Сібаті, який старався цю справу якось пом'якшити.

Ще на весні 1934 року пожвавилосся листування редакції «Маньджурського Вістника» з Українським Бюром у Берліні, на чолі якого був тоді інж. М. Селешко. Виглядає, що листування з ним та з інж. М. Сціборським у Парижі не було належно простудійоване й використане, що потім привело до непотрібних ускладнень і турбот, зокрема тоді, коли на Далекий Схід приїхали члени ОУН, точніше — представники організації. Далі прийдеться не раз зазначити, що їхня активність, зокрема Ф. Лукавенка-Митлюка і Корди-Федорова, диктована моло-

дечим запалом і ігнорацією місцевих обставин, не завжди була правильна. Наслідком цього була зовсім невиправдана загибель Лукавенка-Митлюка Миколи.

Отже в 1934 році вже були усталені певні зв'язки провідних членів ОУН із японцями. Згідно з інформаціями, що їх ми мали в той час, головню від І. Косенка, ОУН робила заходи, щоб почати свою діяльність на Далекому Сході. Але інформації І. Косенка з якихось причин були неповні, бракувало деталей, тому насправді ми знали мало. З другого ж боку, головню з листування з інж. М. Селешком у травні 1934 року, ми знали, що в Українському Бюрі в Берліні мають відомості про те, що японці готують якийсь плян із наміром організувати українські військові відділи. Але одночасно з тим було видно, що і в Берліні не знали, чи японці справді мають такий плян, як і не знали, які їх правдиві погляди на українську проблему.

Основою вістки про намір творити українські військові відділи була інформація в одному львівському часописі, що їх подав голова Шангайської Громади Бутенко, який у той час подорожував по Канаді. Але ті відомості не відповідали дійсності.

Власне тому М. Селешко у своєму листі з 23 січня 1935 року писав до нас, вже не вперше, що з Європи «можна вислати на Далекий Схід декілька молодих хлопців, свідомих, для праці в якій завгодно ділянці, до військової включно. На це я також не дістав жодної відповіді від Вас і справа застрягла». Це була правда, від редакції «Маньджурського Вістника» дійсно не було жодної відповіді, бо «чвірка» не дуже то прихильно ставилася до цієї справи. Вона мала вже досить турбот з іншими людьми, які приїхали з Європи. Вони вважали себе за більш авторитетних політичних діячів ніж місцеві й часто викликали різні ускладнення у нашому внутрішньому житті.

Згаданий лист був цікавий ще й тим, що в ньому автор дав досить правдиву для того часу оцінку німецької політики: «Зокрема, — писав він, — що відноситься до Німеччини, то її позиція є яскраво противомосковська, чи краще сказати противбольшевицька, а я це вважаю лише тактикою, бо в суті речі Німеччина готова погодитись з большевиками. Дуже багато дає до думання німецько-польський союз і принаглявання Літвінова підписати так званий східній пакт. За тим щось стоїть? . . . На всякий випадок та метушня, яка зчинилася в останньому часі коло української проблеми і в Європі, і головню в Большевії, вказує, що щось воно не так просто виглядає. Останній з'їзд рад в Києві . . . під цим оглядом звертав своє вістря головню проти інтервенції, навіть погрожуючи відплатою».

Вже тепер, коли пишуться ці рядки, М. Селешко згадує ті свої колишні думки і пише в листі до мене 17 квітня 1968 року: «Я все мав свої окремі думки про політику німців. Мої думки часто викликали великі дебати політичного типу».

Згадується в листі М. Селешка й про те, що «Маньджурський Вістник» назвав був вістки про формування українських відділів пародією військової організації. В Європі в той час було багато вісток

про можливість збройного зудару між Японією і Москвою, припускалося, що воєнні операції відбудуться в Монголії. Пізніше ці вістки справдилися. Одночасно в Берліні говорилося про нову хвилю українізації в Україні. »Таким способом — писав М. Селешко — Москва хоче стабілізувати там положення. Всі останні московські уступки, до знесення хлібних карток включно, є нічим іншим, як заходами для приднання собі симпатій населення«.

В іншому листі, з 25 травня 1935 року, М. Селешко пише: »Дякую за переслання матеріалів, які вже використав для тутешньої преси, як рівнож для преси української в краю і на еміграції. Як бачу, то у Вас там іде жива праця і Ви поволі збуваєтесь усього того, що лише праці шкодить, згідно її перепинює. Маю враження, що Ви сконцентрувались більше на практичну роботу, якої у Вас дуже багато, а дальше, що Вам бракує до того відповідних помічників. Дуже жаль, що тут, в Європі, головню в краю, поневіряється дармо стільки молодих, вишкolenих і певних людей, а вони б придалися там у Вас і думаю, що посунули б, згідно допомогли б Вам посунути справу значно вперед. Але, на жаль, в дорозі стоять непоборимі труднощі і дорога далека кругом, та головне дорога... я вже почав переговори про переклад Вашої книжки, але ще не можу сказати щось конкретне...«

Закінчуючи листа, він зазначає: »... бо треба Вам знати, що тут все під наказом, все диригується згори, і що нині можливе, то завтра буде невідгідне і заборонене, щоб за якийсь місяць знову набрати повних горожанських прав«.

Не маємо наміру з'ясовувати тут детально політику і становище ОУН в Європі. Це досить складна справа і вона вже висвітлена в нашій літературі. Але в тих матеріалах мало згадок про активність ОУН, коли мова про українські справи на Далекому Сході. Крім цього, є багато і суперечностей і це показує, що далека віддал не дала можливість Проводові Українських Націоналістів (ПУН) добре орієнтуватися у подіях на Далекому Сході.

Дм. Андрієвський у своїй статті »Навкруг Роттердаму«⁸⁸, в розділі VII, тільки фрагментарно зазначає: »В той час ОУН мала широкі контакти і поза Європою, включно до Японії, про що писав у своїх спогадах ген. Капустянський. Про це згадував і В. С., описуючи прийняття, що його дав японський амбасадор у Берліні ген. Ошіма в травні 1938 року на честь полк. Є. Коновальця. Складається враження, що ці зв'язки з японцями не були таємницею для Советів«.

Тут є досить прикра помилка — ген. Ошіма не був японським амбасадором, а тільки військовим аташе. Безперечно, про згадані зв'язки знали большевики мабуть досить добре, бо в той час Москва вела переговори з Німеччиною, готуючись до розподілу Польщі.

Японським амбасадором у Берліні був тоді Шігенарі Тогі, пізніший міністер закордонних справ. Про військового аташе ген.-лейтенанта Гіроші Ошіма відомо, що він висилав свої звідомлення безпосередню до японського генерального штабу, обминаючи амбасадора. Він ігнорував міністерство закордонних справ (Гаймушо) і був пов'язаний

тільки зі своїм генеральним штабом.

На міжнародному військовому трибуналі в Токіо амбасадор Ш. Торі заявив, що японські військові кола самі призначали своїх аташе до посольств у певних країнах і мали свої безпосередні контакти. Така була їхня політика. Гіранума, що в той час був головою японського уряду, міністер закордонних справ Г. Аріта та міністер морських справ М. Панаї не робили жодних перешкод у справі союзу з Німеччиною, зверненого проти ССРСР. Але Гітлер хотів ширшого альянсу. Проект ген. Ошіми натрапив у Японії на досить велику опозицію.

Треба зазначити, що японське міністерство закордонних справ мало знало про зміст звідомлень, що їх пересилав до Токіо ген. Ошіма, бо вони були призначені тільки для штабу армії, отже навіть військовий міністер ледве чи знав про їх зміст.

Слід підкреслити, що подані матеріали про зв'язки ОУН з Японією у статті ген. М. Капустянського «Військова підготовка ОУН»⁸⁹ та в статті Д. Андрієвського «Міжнародна акція ОУН»⁹⁰ мають не абияке значення для точнішого наświetлення переговорів з японцями. Але, на нашу думку, тут дуже перебільшене заінтересування японців українською справою. Дамо кілька пояснень.

Д. Андрієвський зазначає, що коли представник ОУН зустрівся у Варшаві з японським послом, він доручив йому спеціальну широку записку на тему «Україна, як фактор розвалу Росії» (в англійському перекладі). І автор пише: «Чому японці хотіли говорити про українські справи саме у Варшаві, годі сказати, але можна догадуватись, що саме там знаходились найбільш досвідчені в українській проблемі люди» (стор. 151 цит. праці).

Ми вже писали в VI-му розділі нашої праці, що у Варшаві японці мали найкращу нагоду ознайомитися з українським питанням взагалі, бож під пануванням Польщі була значна кількість українського населення (Галичина, Волинь, Полісся). В Польщі перебувала і досить велика українська еміграція, що мала свої організації, були тут і представники уряду УНР та військовики, що мали безпосередній зв'язок з Наддніпрянською Україною (такий зв'язок у той час був ще можливий). Але, крім цього, японці вже довгий час користувалися відомостями про Україну і її боротьбу за незалежність, що їх одержували на Далекому Сході, де жило тоді понад 700 тисяч українців. Адже в Харбіні Японська Військова Місія та її члени дістали перші контакти з українцями в 1931-32 роках.

Розмови з представниками ПУН-у японці почали вже після того, як встановили співпрацю з українцями на Далекому Сході, а також в Європі. Перший контакт з японцями, як ми вже згадували, був на в'язаний у Царгороді, за посередництва В. Мурського, а потім у Варшаві (ген. В. Сальський і його представники) та Парижі (Українська Дипломатична Місія та проф. О. Шульгин — міністер УНР).

⁸⁸⁾ «Свобода», 30 грудня, 1958.

⁸⁹⁾ «Збірник статей у 25-ліття ОУН», Франція, 1955 р.

⁹⁰⁾ Там же.

Можна сказати, що заінтересування японських військових кіл Організацією Українських Націоналістів мало більш практичний ніж політичний характер. Японцям було потрібне те, чого вони з різних причин не могли одержати від українців на Далекому Сході. Адже ОУН мала свої вишколені кадри до всякої праці, «включно до військово-воєнної», як писав М. Селешко. І власне це мало вирішальне значення. Але ПУН зробив велику помилку, бо вислав до праці на Далекий Схід людей, які не знали московської мови, або знали її дуже слабо, й не могли свobodно діяти на території, на якій кожний рух був під обсервацією большевиків.

Трудно погодитися з висновком Д. Андрієвського, що «ця політика (німецька, — І. С.) унеможливила переведення в життя японсько-української військової і політичної угоди з 1937 року» (цит. праця, стор. 155). Це не зовсім так. Ми подали факти, які труднощі були з видаванням «Маньджурського Вістника», які заходи робили японці, щоб використати московську еміграцію, головню її фашистівську партію, що мала свої кадри і була готова на все, включно до шантажів і викрадення людей (справа сина ювеліра Каспе в Харбіні), маючи підтримку японської жандармерії, навіть проти наставлення Японської Військової Місії. Якщо уважно простудіювати заяви К. Хоріе та інших японських представників, можна бачити і зміни японської політики у відношенні до української справи та активності українців. Отже треба було чекати на нові, кращі можливості.

Найліпший час, як ми вже згадували, це були 1932-1935 роки. Але потім прийшли зміни, що створили гіршу ситуацію. Власне це було головною причиною, чому т. зв. «чвірка» вирішила організувати УНКолонію, щоб забезпечити її існування, взявши до уваги неясне майбутнє. Про все це був повідомлений уряд УНР, який знав про зміну ситуації так само добре, як знали і японці про зміну їхньої політики супроти українців. До таких останніх, корисних для українців нагод можна зарахувати зустріч з полк. Янагітою, що був особистим приятелем ген. В. Сальського. Але коли полк. Янагіта став на чолі Японської Військової Місії в Харбіні, змінилося і його ставлення до нас, бо він уже мав інші завдання і був підпорядкований своєму штабові. Перед тим він був начальником четвертого відділу квантунської армії.

Можна припускати, що група Кадо, про яку ми вже згадували, хотіла спрямувати свою активність проти СССР, але німецька політика зіпсувала все це. Д. Андрієвський пише, що «японці ставились в тих розмовах дуже скептично до німецької політики і мали рацію» (стор. 155). В дальших розділах нашої праці побачимо, яке було ставлення японців до української політики в таких окремих питаннях, як Карпатська Україна (протест у Харбіні та статті в «Українському Голосі» в Шангаї під час війни).

Японія проявляла велику зовнішню активність особливо наприкінці 1935 року, бо намагалася провести в життя плян ізоляції СССР. Тоді велися переговори з Німеччиною і Італією про створення тридержавної осі, щоб забезпечити собі свobodний рух на Далекому Сході. Але не було ще остаточного рішення, чи спрямувати свої воєнні сили проти СССР, а чи вибрати південний напрямок, через Китай, до Південно-

Східної Азії з її величезними матеріальними ресурсами, які забезпечили б дальший розвиток господарства і військової промисловості Японії.

Про все це ми вже згадували. М. Селешко у своєму листі з квітня 1968 року, між іншим, пише:

»В Парижі робив знайомства ген. М. Капустянський, а в Берліні — сот. Р. Ярій. Тоді советсько-японські взаємини, як пригадую, були дуже напружені. Говорилось на ті теми і при тому вийшла нібито випадково і справа далекосхідних границь Советського Союзу. На тих границях наші спинались, бо ж там ще в той час були українські поселення. Вони ще не були так зрусіфіковані, як тепер. Справою заінтересувався був і японський посол у Берліні. І так воно пішло. Наші домовились, що могли б вислати до праці проти Москви кількох організованих людей. Японці приобіцяли поміч у тому, тобто погодились на те, щоб наші люди приїздили до Японії та відбули щось у роді курсу ознайомлення з тамошніми справами і обіцяли перекинути їх до Манджурії. Так і сталося. Ми мали з ними постійний зв'язок листовний. Той зв'язок тривав аж до часу, коли японці опинились в стані війни з Америкою. Полк. Є. Коновалець також бачився з відпоручниками японців, але ділові справи вели ген. М. Капустянський і сот. Ярій«.

Автор листа далі пише, що «японці рахувались з тим, що наша акція буде їм помічною проти Москви, а ми використовували нагоду, щоб і з того боку зачіпити советську імперію. Технічно ту роботу мали уможливити самі японці. В чому це мало полягати, я не знаю«.

З дальшого мого листування із згаданим автором видно, що крім п'яťох представників ОУН в Харбіні, яких ми добре знали, був ще Хмельовський, що виїхав на Далекий Схід із Голляндії, через Англію. Але ми не зустрічали його і нічого про нього не знаємо. Можливо, що його в Харбіні не було або він жив осторонь від української громади. Не було згадки про нього і в багатьох розмовах з іншими, зокрема з Р. Федоровим, С. Висильовим і Б. Марковим.

Договорення ОУН з японцями мало ясну мету — взаємну співпрацю, але не можна виключати й того, що японці намагались втягнути окремих людей до своєї розвідочної діяльності, хоч про це ніколи не було мови.

»Японці виразно казали, — пише в листі М. Селешко, — що вони нам допоможуть, бо це в їхньому інтересі, щоб послаблювати советів. Між іншим, ми мали від них і дані про українське поселення на Зеленій Україні, як тоді звалось усе. В нашій пропаганді тоді покутувала концепція України і її азійської посілості. Так тягнулось червоною ниткою через всю нашу акцію і пропаганду. Ми підсилювали потрібну нам ідею великопростірності української імперії, що мала з двох боків тримати в шаху властиву Росію. Завдання людей були субверсійного характеру. Ширити нашу пропаганду там і, в рамках можливостей і доцільностей, саботувати ворога різними способами. Вони мали помагати нашим переходити границі, заособлювати їх відповідними документами... Між іншим, деякі з людей, що були на Далекому Сході, переходили вишкіл у полк. В. Колосовського, штабо-

вика ще старої армії, що мав свої окремі зв'язки з японцями, товариського офіцерського характеру, з давніх часів».

Отже конкретною справою було те, що ПУН апробував заходи полк. Є. Коновальця і сот. Р. Ярого та вирішив вислати своїх людей на Далекий Схід. Заплановано вислати біля десяти молодих осіб. Першим із них був Микола Митлюк (Ф. Лукавенко), що залишив Берлін 5-го серпня 1935 року і виїхав до Голляндії. З Голляндії — до Англії, де пересів на японський корабель і в жовтні дістався до Японії. Про це говориться у статті «Микола Митлюк»⁹¹, в якій подано і відомості про його підпільну працю в ОУН. Згадується також напад на поштовий амбулянс і втечу М. Митлюка до Чехо-Словаччини.

Коли ж мова про його діяльність у Харбіні, то в тій статті є багато перебільшень. Наприклад, згадка про те, що він зорганізував молодіжну організацію «Далекосхідню Січ», видавання журналу-місячника тощо. В Харбіні було дві молодіжні організації, що про них я вже згадував. Але найважливіше те, що — як пише автор статті — з «цього бажання (пізнати дійсність на Зеленому Клині, — І. С.) народився в нього (М. Митлюка, — І. С.) плян з одним своїм співробітником, який ще недавно тому прибув з того боку, перейти на підсоветську територію, щоб налагодити постійний зв'язок. Хоч у листах з Харбіну він часто натякав на такий плян, то у відповідях він завжди отримував відмову, при чому зверталось передусім увагу на те, щоб найдокладніше перевірити кожного співучасника такої подорожі».

Такий плян у М. Митлюка справді був, але не легко було його здійснити, бо він не знав ані обставин на Далекому Сході, ані не мав досвіду в таких справах у зовсім нових умовах. Не мав він і можливості перевірити свого майбутнього товариша подорожі. А діставшись щасливо «на другий бік», його могли відразу викрити, бо його вимова і поведінка були зовсім інакші, ніж у людей, що жили на Зеленому Клині. Отже вже в цьому треба шукати причини його невдачі. Ще й тепер не розкрита повністю таємниця обставин його загибелі.

У Японії М. Митлюк був, приблизно, пару місяців. Тут він одержав від відповідних японських установ різні інформації, також про спеціальні умови нашого життя у Манджурії, що в той час була імперією Маньджу-Го під контролем японської армії. До Харбіну приїхав десь у грудні 1935-го або на початку січня 1936 року. Зупинився у гостиниці «Оріант», власником якої був малорос Кислов. Мав виготовлені в Токіо документи на прізвище Ф. Лукавенко. В цій гостиниці жив 2-3 тижні потайки, бо Японська Військова Місія не хотіла, щоб про його приїзд, як члена ОУН, дізналися сторонні люди. Але насправді вже через кілька днів поширилася вістка про його приїзд. У розмові з кимось у гостиниці він сказав, що приїхав з Німеччини на доручення наукової установи досліджувати економічні питання Манджурії.

Дізнався про його приїзд і вже згадуваний І. П. Шевченко, колишній мільйонер, що був давнім приятелем власника гостиниці.

⁹¹ Мек: «Постаті українського підпілля — Микола Митлюк (Сербинський-Кер)». «Український Самостійник», 14 жовтня, 1956.

— Це українець, — казав він мені, — він не «русский», бо не знає московської мови, він і не німець... у нього був з візитою один японець. Каже, що приїхав досліджувати економічні справи Манджурії, начебто німці не мають своїх спеціалістів. Їх же тут було повно, мали і свої фірми, і консулят. — І жартом додав: — Ось, пане редакторе, вам новинка для часопису, га?

Майже одночасно про приїзд українця з Берліну знали і в управі Союзу Українських Емігрантів (СУЕ). Але до УНДому Митлюк-Лукавенко не приходив довший час, хоч і нав'язував деякі знайомства, головню серед молоді, що була організована в СУМ-і. Отже, це вже була готова організація, крім неї в той час був дуже активним і «Союз Молоді Зеленого Клину».

Перші заходи Митлюка-Лукавенка були спрямовані до того, щоб знайти прихильників серед старших громадян, головню серед опозиції до кол. «чвірки» і редакції «Маньджурського Вістника». І це, на нашу думку, була головна помилка, як його так і інших. Він не знав обставин, не знав і людей. Нема жодної підстави думати, що таку тактику йому накинув провід ОУН, але можливо, що Японська Військова Місія дала йому поштовх шукати зв'язку зі старшими громадянами, бо це був час зміни японської політики у відношенні до українського життя у Харбіні й української справи взагалі.

Противники кол. «чвірки» і кол. управління УНДому та всіх тих, що їх підтримували, вплинули і на Митлюка-Лукавенка. Перша їх спільна нарада відбулася у помешканні купця Костенка, приятеля В. Кушнаренка і Мацюці.

Десь на весні 1936 року Митлюк-Лукавенко зустрівся в УНДомі з П. Яхном і мав з ним довшу розмову про можливість співпраці, використання «Союзу Молоді Зеленого Клину», «Маньджурського Вістника» і т. п. Вимагав, щоб «Маньджурський Вісник» змінив свою політику і став офіційним націоналістичним органом. Він вірив у піддержку з боку японців, покликався на широкі зв'язки в Європі, зокрема в краю...

П. Яхно відповів, що зміна політичного напрямку часопису і української діяльності в місцевих умовах неможлива. Праця місцевих українців пов'язана з долею українців Далекого Сходу. Тут інші обставини, не такі як в Європі. Спільним ворогом для всіх українців, незалежно від їх партійної приналежности, тут є москалі, як червоні так і білі.

— А поляки? — запитав Митлюк-Лукавенко.

— Їх тут жменька, всі вони колишні службовці залізниці. Частина з них вже обмосковлена, — відповів П. Яхно.

Це не задоволити Митлюка-Лукавенка і він погрозами вимагав від П. Яхна погодитися на пропоновану ним співпрацю. П. Яхно обурився і твердо заявив: «Мене особисто не залякаете... Я знаю ці речі, пережив їх, але погрози українських патріотів українським патріотам не на місці».

Деталі цієї розмови були предметом нарад СУЕ, а головню в редакції «Маньджурського Вістника». Вирішено зігнорувати ці погрози, але

бути обережними в розмовах з Митлюком-Лукавенком. Наші побоювання, що Митлюк-Лукавенко, не обізнаний з місцевими справами і умовами, може піддатися небажаним впливам, потім здійснилися.

В тодішніх українських організаціях у Харбіні не було відповідної перевірки членів, вірилося, що кожний, хто називає себе українцем — чесний і правдивий український патріот. В СУМ-і було кілька осіб сумнівної вартости, подібно як і в інших організаціях, також і в «Союзі Молоді Зеленого Клину». Під їх впливом опинився і Митлюк-Лукавенко, що проявляв свою діяльність у СУМ-і. Він легковажно вірив, що діяльність його, як члена ОУН, має повне довір'я і повну підтримку з боку японців. Щойно через кілька літ, десь у 1939-40 роках, члени ОУН в Харбіні переконалися, що японська політика керується головно японськими інтересами, а не симпатіями до такого чи іншого народу, тому вона змінлива й непевна. Вона диктувала також таке чи інше ставлення до української справи.

Зміни в укладі життя УНКолонії в Манджурії, що сталися в червні 1935 року, не були належно проаналізовані й насвітлені в українських політичних колах в Європі. Тут, певною мірою, панувало враження, що спонтанний розвиток українського життя в Манджурії, розпочатий у 1933-34 роках, продовжується. Ось яку оцінку нашого життя і діяльності подавав І. Косенко в листі, написаному наприкінці жовтня 1934 року:

«Сердечно радуємося, що хоч з великими труднощами, але робота Ваша і Ваших друзів посувається, і це в напрямі конкретного будівництва всього, що треба для поширення національного життя. Український рух на Далекому Сході взяв правильний курс як для внутрішньої роботи, так і для зовнішніх відносин. «Маньджурський Вістник» стає чим далі жвавішим і цікавішим, якби ще трохи покращати техніку, то він був би ідеальним у всіх відношеннях. Говорю Вам це не для компліменту, а цілком щиро, ділячись враженням моїм і всіх тих, хто його читає тут у нас.

По всіх інформаціях бачу, що те критичне становище, про яке Ви писали в попередніх листах, пройшло і ви всі тепер можете вільніше впливати як на громадську роботу, так і що торкається політичної репрезентації. Між іншим, чи не зміниться відношення до нас з від'їздом того пана, якому піднесли адресу? (тут мова про відомого полк. Комацубару, начальника Військової Місії, — І. С.).

Інтересно, чи він лишив приємственисть зв'язку і які взагалі їхні настрої за останній час. Чи говорять вони про щось конкретне, чи все йде в площині загальної маловиразної прихильности? Оце конкретне питання, яке Вам ставлю і на яке не відмовте, оскільки можливо, відповісти...

Щодо *Степана* (умовна назва японців у нашій листуванні, підкреслення І. Косенка, — І. С.), то він тут скрізь виявляє жваву діяльність і конкретну прихильність до нас. Якщо все піде так, як думається, то наша, а значить і ваша справа буде стояти добре... Бачимо зі всього, що він готується до рішучих кроків, але коли їх зробить, сказати трудно і певно він і сам не знає точно».

Далі йде мова про загальне становище в Україні. Є також кілька вісток про турботи у гетьманських колах у зв'язку з Коростовцем, журналом «Інвестігейтор» та його видавцем Грегорі.

Таке враження, очевидно, панувало і в оточенні ген. В. Сальського, хоч він мав більш регулярні та ширші інформації про події в Манджурії. Також українська преса у Львові, як і взагалі в Європі, мало орієнтувалася в політичній ситуації на Далекому Сході, хоч Українська Пресова Служба Далекого Сходу досить регулярно подавала свої звідомлення та передруки з манджурської преси (англійською і московською мовами).

Отже зміни політичних умов на Далекому Сході були великою несподіванкою для наших друзів в Європі. І саме в таку невиразну, переходову добу приїхав до Харбіну Митлюк-Лукавенко, а потім приїхали й інші члени ОУН. Їм здавалося, що тут вистачить провести реорганізацію громадського життя, висунути нові лозунги і українське життя заживізується ще більше. Але дійсність була інша.

Очевидно тепер, коли пишуться ці рядки, значно легше зробити оцінку становища в той час, ніж тоді, коли відбувалися згадані події. Ми також не знали багатьох справ, які були вирішальними в житті й політиці Японії того часу, які визначували політичну лінію Японської Військової Місії у Харбіні.

Але ми виразно бачили, що українські заходи вже не знаходять співчуття у японців. Їхнє ставлення до нас змінювалося на холодне, стримане, а часто навіть на вороже. Одною з причин такої зміни було, мабуть, і те, що на певних становищах появилися нові люди, які замінили тих японців, що вже були ознайомлені з українською справою і виявляли до неї свою прихильність. Пожвавилась і скріпилась діяльність московських фашистів, що радо пішли на співпрацю з японською жандармерією, для якої були потрібні кадри агентів і виконавців їхніх доручень. У праці П. Балакшина «Фінал в Китає» (два томи, понад 900 стор.) є багато фактів про співпрацю московських фашистів з японською жандармерією.

Між українцями таких своїх людей японська жандармерія не мала, за виїмком, може, Б. і П. Не знайшла японська жандармерія своїх співробітників і між свідомими членами Сибірського Незалежницького Руху, не зважаючи на те, що його керівний осередок був у Токіо. Натомість тісно співпрацювала в японцями група кол. отамана Г. Семєнова, який фінансово був узалежнений від приватної японської фірми.

Щоправда, декілька осіб українського походження опинилися, навіть проти своєї волі, в лабетах московської фашистівської партії, а за її посередництвом і в агентурі японської жандармерії, що мала не абиякі можливості робити натиск на окремих людей. Тут мова головню про втікачів з СССР. Прикордонна сторожа і контроль біженців на цьому боці кордону (в Маньджу-Го) були в руках адміністрації жандармерії і всі біженці попадали на допити до її установ. Тільки після перевірки, утікачі діставали дозвіл їхати далі. Але зараз же, мабуть з допомогою жандармерії, вони попадали в руки московських фашистів, що намагалися втягнути такого втікача до своєї партії, обіцяючи йому

поміч, працю тощо. Хто відмовлявся, той мав перешкоди вільно рухатися та інші труднощі в дорозі до Харбіну або іншого великого міста.

Про діяльність московських фашистів і їхню «опіку» над утікачами багато розповідали українські біженці, як ось Йосип Сніжний (кол. член УЦРади), М. Кіричко, В. Діброва, П. та інші, прізвищ яких з певних причин не можемо подати. Втікачі, які негайно виїхали з Манджурії до властивого Китаю, таких труднощів не мали. Двох українців, що втекли в драматичних умовах морем з околиць Владивостоку до Японії, потім дісталися до Мукдену, а згодом переїхали до Шангаю.

Союз Українських Емігрантів робив різні, на жаль, безуспішні заходи, щоб допомогти втікачам. В тій справі він звертався до К. Хоріе, але й він не мав можливості змінити політику жандармерії. Про його вороже ставлення до жандармерії, ми вже згадували.

Одною з причин безуспішних заходів СУЕ було й те, що він мав тільки одного свого представника на т. зв. «лінії» (себто на залізниці, головню на сході), на станції Хань-дао-хедзі, але не мав представництва у важливому районі Мулинських вугляних копалень, через які проходила головна маса втікачів із Приморщини. Цей район до кінця 1935 року був частинно під контролем червоних, бо власники копалень (Компанія братів Скидельських) співпрацювали з управлінням залізниці, яке до часу продажу залізниці Японії було під контролем Москви.

Для кращого наświetлення, в яких умовах ОУН, точніше — її Провід (ПУН), нав'язувала взаємини з японцями, варто покористуватися авторитетними джерелами-спогадами ген. М. Капустянянського і Д. Андрієвського. М. Капустянянський пише:

»В ім'я історичної правди хочемо ствердити, що японські військові кола, високо розцінюючи стратегічний та економічний потенціал III Райху, з великою резервою ставилися до німецької політики. Одним з яскравих виявів цього був спонтанний вислів японського офіцера генерального штабу в дружній інтимній розмові зі мною при критиці хибних напрямків німецької національної політики. Назагал японці змагали стемперувати політику III Райху та нахилити її в користь нашої справи, зокрема в питаннях Карпатської України»⁹².

Можливо, що японці справді намагались якоюсь мірою впливати в цьому питанні на політику Німеччини, але загально японська армія, її провідники, зокрема ген. Ошіма, належали до групи, яка апробувала німецьку політику і була нею захоплена, як це особливо виявилось під час німецької операції проти Польщі. А це була операція проти країни, з якою японці склали пакт, спрямований проти СРСР. Отже тут можна думати та розцінювати ті події різними категоріями.

Тепер знаємо, що японське міністерство закордонних справ (Гаймушо) не схвалювало політичного напрямку японських військових кіл,

⁹²) »Організація Українських Націоналістів, 1929-1954«. Збірник статей у 25-ліття ОУН. На Чужині, 1955, Франція.

також японська флотія не хотіла поширювати воєнних операцій, зокрема на морі.

Згаданий автор далі пише: «Нам здається, що це оправдане недовір'я японського генерального штабу до німецької політики на Сході поділяли також японські політичні кола. Це, правдоподібно, спонукало японського міністра закордонних справ підписати в Москві 1941 року, в поворотній дорозі з Берліну, пакт неагресії з СРСР та кинути національне гасло — «Азія для азіятів», щоб скріпити свої позиції на Далекому Сході на випадок поразки Німеччини».

Японія підписала в Москві пакт неагресії керуючись виключно власними інтересами — хотіла забезпечити собі північ, бо в той час уже була рішена розпочати операції на півдні. Тому ухилилась від співдії у майбутньому німецькому наступі проти Москви, її більше цікавили перспективи на півдні, а самі німці теж спрямували її на південь, щоб там вона завдала поразки англійцям і таким чином допомогла німцям в їх остаточній розправі з Великою Британією.

Але цікаве те, що в тісному колі японських політиків у таку поразку Великої Британії не вірили, таких поглядів були зокрема принц Саййодзі та принц Чічібу, брат імператора Гірогіті. Ще одною причиною, чому Японія підписала пакт з Москвою, було переконання, що завдяки пактові Москва перестане шахувати квантунську армію в Маньджу-Го. Адже у Внутрішній Монголії і на кордонах Манджурії з Приморщиною відбувалися в той час особливі події, що про них буде мова далі.

Отже на основі помилкових висновків із розмов з японцями, ПУН подав відповідні інструкції та вказівки для членів ОУН, які виїжджали на Далекий Схід. Також японська інформаційна обслуга в Токіо перед їх переїздом до Манджурії (Харбіну) працювала згідно з тодішньою японською політикою (1935-1937 роки), в якій українська справа стояла вже під знаком запитання. В той час японці мали план підпорядкувати різні національності «Бюрові для справ російської еміграції» та антикомуністичним комітетам у властивому Китаї. Якоїсь незалежної української лінії в цьому плані вже не було.

Про цю кардинальну зміну японського ставлення до українців ПУН очевидно не знав, і не міг знати, хоч Д. Андрієвський у своїх спогадах зазначає, що був певний проект ОУН у справі співпраці з японцями. Насправді ж цей план не був проведений у життя навіть частинно, тому говорити про договорення з японцями в 1937 році нема підстав.

Треба згадати, що приблизно в той самий час Японська Військова Місія у Шангаї вела секретні переговори з от. Г. Семеновим та англійською розвідкою, представником якої був Джан Р. Джонс (див. П. Балакшин: «Фінал в Китає», стор. 313 і далі).

Можна без сумніву сказати, що про ці зміни японської політики представники (японські) військових кіл в Європі не згадували, як і не говорили про це у Харбіні. Ми знали про них більше, але тільки тому, що мали ще давніх знайомих японців і вони, як наші приятелі, часом вели з нами відверті ширі розмови, проте з кожним роком їх ставало менше. На жаль, члени ОУН, що приїхали на Далекий Схід, зокрема

Лукавенко і Федорів, не шукали порозуміння з активними українськими діячами на Далекому Сході, а тільки хотіли мати над ними контроль, що приводило до непорозуміння.

Коли ж мова про провідників УНКолонії і, зокрема, про керівника її канцелярії І. Шлендика, то треба сказати, що вони дуже мало знали про дійсну японську політику, тому постійно були заскочені.

Різниця в методах праці між ПУН-ом та українською далеко-східньою групою була в тому, що ОУН керувалася своїм пляном, укладеним у записці, переданій японцям, як пише Д. Андрієвський, а українська далеко-східня група не мала жодного конкретного пляну, який би її зобов'язував у співпраці з японцями, тому не була зв'язана ніякими обмеженнями у своїй тактиці. Ця непов'язаність давала їй можливість ставити японцям кожну справу, яка виринала, часом навіть дуже ризиковну, проте майже завжди успішно розв'язану.

Ще іншою причиною невдачі ОУН було й те, що у «договоренні» з японцями були також справи диверсії та субверсії проти ССРСР, в яких японці були особливо заінтересовані до кінця 1937 року, коли в Японії відбувалися загальні вибори до парламенту і армія, певною мірою, втратила свої впливи. Новий прем'єр принц Коноє, що походив із старовинної родини Фуджівари, відмовлявся від воєнних авантур. А саме перед виборами японські військові кола вели велику активну підготовку до війни проти Москви. 1936-ий рік був особливо важливий у житті Японії.

Ми вже згадували, що 26 лютого 1936 року в Японії відбулася серія політичних вбивств, але одна тактична помилка привела до повного провалу плянів групи Кодо-га, в результаті чого вона втратила всі свої позиції. Тринадцять організаторів цієї групи страчено, як і її ідеолога Кітта Іккі. На місце цієї групи прийшла група військовиків Тосії-га, вже без «гарячих голів», вихованих полковником Хасимотою (старшим).

Ще й тепер неясно, котра з цих груп була краща для української проблеми на Далекому Сході. Одне, безперечно, ясне, що кожна з них хотіла використати всі можливості нашої дії, зокрема після 1936 року, саме в час, коли ОУН розпочала свою активність на Далекому Сході.

Про внутрішні зударі між політичними і військовими японськими колами говорять і часті зміни прем'єрів. Так на переломі 1936-1937 років прем'єром був Гірата, а після його упадку прийшов ген. Гаясі, що пробув на цьому пості тільки чотири місяці. Тоді прем'єром став князь Коноє; парламентарні вибори принесли поразку групі Кодо-га, все ж її впливи залишилися деякий час в армії, зокрема в Манджурії.

Яскравим прикладом, як ставилися японські політики і японське суспільство до збільшеної активності військових кіл, може нам послужити інцидент у японському парламенті, коли член партії Сейюкаї, Гамада, відверто обвинувачував військових у спробі понизити цивільну владу та в підготовці перебрати її (владу) у свої руки. Військовий міністер ген. Тераучі запротестував, заявивши, що Гамада ображає армію. Гамада спокійно відповів, що його атака спрямована не проти армії, а проти кількох членів генерального штабу і подав но-

татку, яку в японській мові можна взяти тільки літерально.

»Якщо моя нотатка — заявив він — ображає армію, я не буду вибачатися. Я повинен тоді вчинити сеппуку (гаракірі-самогубство, — І. С.). Але коли в моїй нотатці такої образи немає, тоді ви (тут він звернувся до ген. Тераучі) мусите бути той, хто вчинить сеппуку«⁹³

Всі члени японського парламента були заскочені такою заявою, багато з них думали, що ген. Тераучі впаде на свій меч... але цього не сталося. Він порадився зі своїми колегами у штабі й зголосив свою резигнацію. Але армія відмовилася зробити зміну і кабінет Гіроta закінчив свою адміністрацію. Ці факти вимовно ілюструють тодішні взаємини між японськими політичними і військовими колами.

Власне під час кабінету Гіроta в грудні 1936 року був підписаний антикомінтернівський пакт з Німеччиною, підготований армією, а не міністерством закордонних справ. Цей пакт не був спрямований проти Росії в розумінні нападу на неї, як думали в західних політичних колах, зокрема в Польщі, і як писала тодішня європейська преса, він давав тільки певну гарантію Японії, що вона матиме спокій на півночі, себто з боку Росії, бо Німеччина зобов'язалася тиснути воєнною силою на Москву, якщо б вона пробувала почати якусь акцію проти Японії, що готувалася до воєнного походу на південь.

Проти цієї політики були князь Сайоджі, останній генро Японії, а також принц Чічібу, брат імператора Гірогіти.

Треба сказати, що дімісія уряду Гіроta дала негативні наслідки. Гіроta був професійним дипломатом, визнавався у міжнародних справах і добре вів закордонну політику. Під час переговорів з Москвою про продаж китайсько-східньої залізниці він був міністром закордонних справ. Цим успішним актом купівлі залізниці від Москви йому вдалося усунути з Манджурії московські впливи. Військовим міністром був ген. Тераучі, що належав до групи Тосії-га і відігравав вирішальну роль в уряді.

Сьогодні, коли минуло вже понад двадцять літ від цих подій, досить ясно видно, чому члени ОУН, які виїхали на Далекий Схід, робили помилки. Аж десь наприкінці війни, в 1944 році, Р. Федорів сказав мені: »Це правда, ми багато чого не знали й нарobili помилку, зокрема в нашому ставленні до С. Левінського та його діяльності«.

Але в половині 1936 року повільні зміни японської політики проходили назовні майже непомітно. В Харбіні ми також не знали про них, проте відчували їх у своїй щоденній діяльності та в сутичках із дійсністю. Сьогодні ясно, що японські військові кола хотіли з допомогою тоталітарної системи в самій Японії та на територіях під її контролем, зокрема в Маньджу-Го, розбудувати воєнну силу країни, а також забезпечити собі успіх у можливій війні на півдні з Англією та іншими державами, які в своїх колоніях контролювали безмежні матеріальні ресурси, себто сировіці для промисловости, такі потрібні для самої Японії.

⁹³) Див. »Гірогіто, імператор Японії«, стор. 157.

В такій атмосфері проходили зміни японської політики в Манджурії і саме в таких змінливих обставинах розпочали свою працю в Харбїні члени ОУН. Нічого дивного, що вони не знали дійсних умовин місцевого політичного життя, бо японці їм про це не говорили, не мали і інших можливостей дії. А зміни японської політики були настільки кардинальні й приховані, що навіть наш особистий приятель п. Хано, віцедиректор Корейського банку, мало що про них говорив, хоч добре орієнтувався в тому, що діється. Одного разу він висловився про будову нових залізниць в країні так: Вони (військові) думають, що ті залізничні важливі для життя країни... Подивіться на мапу й побачите, що їх значення тільки стратегічне... О, не буде добра з цього.

Але з 1936 року наші щирі розмови припинилися. Вже не було приватних зустрічів у його помешканні, не було й дискусій на різні теми. Не згадували цих питань ані К. Хоріе, ані Сімамура.

Роман Корда-Федорів, що приїхав до Харбіну в червні 1936 року, вніс в українське життя в Манджурії активізацію, а також і конфлікти, яких — такого розміру — раніше не було. Вони мали відгук навіть у Китаї. Потім ті конфлікти поширилися і між членами ОУН, себто в малій націоналістичній групі, що складалася з п'ятьох осіб.

ХІ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОЛОНІЯ ПІСЛЯ ЗАГАЛЬНИХ
ЗБОРІВ 1936 РОКУ

*(Діяльність українських організацій. Виїзд і загибель Ф.
Лукавенка. Ліквідація виборности і закриття установ).*

Огляд українського життя після передання УНДому новоствореній українській центральній організації до початків тихоокеанської війни, попередимо короткою оцінкою пройденого шляху.

Наприкінці січня 1935 року в бюлетені для української преси в Європі були подані інформації з московської преси, щоб показати українському читачеві, як московська преса веде постійну кампанію проти наших організацій у Манджурії. В тому ж бюлетені зазначено:

»Загроза втрати УНДому та закриття всіх організацій — є фактом. Однак, викликана вона меншою мірою внутрішніми справами УНКолонії, а більшою мірою тим, що догичні міродайні кола починають наново міркувати, чи доцільно втягуватися в українські справи«⁹⁴.

Цю наочну загрозу дуже відчувала т. зв. чвірка та управа СУЕ, тому і виникло питання про прискішену реалізацію пляну створити центральну організацію Української Національної Колонії в Маньджу-Го, щоб таким чином забезпечити її існування у змінливій політичній ситуації того часу, побудувати українське життя на принципах ідеї соборної, незалежної України.

Детальніше ми вже обговорювали це питання в попередніх розділах нашої праці. В той час, себто в 1934 році, ще не було жодних турбот про долю українського тижневика «Маньджурський Вістник», майбутнє якого вважалося міцним так довго, як довго буде можливість забезпечити для його видавання фінансову базу.

Тільки у зв'язку з переданням УНДому в розпорядження УНКолонії були напружені взаємовідносини в самім українськiм суспільствi в Харбiнi. Була надія, що зовнішній тиск і провокації з боку московських кіл примусять наших людей до єдності і спільної дії. На жаль, так не сталося, бо обрана перша Рада УНКолонії почала шукати різних хиб в діяльності колишньої «чвірки», себто колишньої адміністрації УНДому. Акт перебрання УНДому, що його складала приймальна комісія фактично ставав актом обвинувачення немилої їй «чвірки», щоб таким способом знищити її авторитет. На щастя, тій групі не вдалося скласти такого обґрунтованого акту.

⁹⁴) Див. «Бюлетень», стор. 2; «Маньджурський Вістник», січень, ч. 4, 1935 р. — «Українське життя в Маньджу-Го», радіодоклад І. Світа.

В попередньому розділі ми навітрили переговори ПУН-у з японцями в справі вислання членів ОУН на Далекий Схід. Подали й цитати з листів М. Селешка та його нарікання, що він не дістав від нас »жодної відповіді« і »справа застрягла«.

Наша, хоч і не дуже то довга мовчанка щодо пропозицій у листах М. Селешка була зумовлена тим, що нові умови розвитку нашого життя не давали нам можливості пов'язувати нашу діяльність з ОУН. Ми думали, що приїзд членів ОУН на Далекий Схід буде можливий і бажаний щойно тоді, коли УНКолонія стане об'єднана і матиме забезпечене майбутнє. Але в Європі ПУН уже вів переговори з японцями і ми фактично були поставлені перед dokonаним фактом — члени ОУН виїхали на Далекий Схід. З листів М. Селешка виходило, що ті молоді активісти мають скріпити місцеве українське національне життя, закріпити його й ширше розгорнути діяльність. Проте сталося інакше: замість взаємної співпраці, керівники цієї групи почали творити свою власну базу для праці, що привело до ліквідації тих організацій, які тут існували. Це сталося мабуть тому, що вони не були ознайомлені з місцевими умовами життя і праці української громади, а також тому, що вони вірили, що японці радо будуть їм в усьому допомагати.

Треба підкреслити, що Ф. Лукавенко, що першим приїхав до Харбіну, проявив багато ініціативи і виявив бажання нав'язати співпрацю з місцевими українськими діячами, але після його виїзду обставини кардинально змінилися. Головною причиною була ситуація в самій Японії, що розпочала і розгортала війну в Китаї, наслідком якої була ізоляція Японії на Тихому океані, а теж ускладнились її відносини з Америкою. Все це привело до повільних змін у ставленні японських чинників в Маньчжурії до української справи і вона опинилася під загрозою. Отже тепер треба було зберегти українські позиції та створити для них нову базу, але вже поза межами Маньчжу-Го, себто — Харбіну.

Сьогодні ця картина зовсім ясна, бо маємо чимало матеріалів про тодішнє загальне політичне, економічне та воєнне життя як у самій Японії, так і на тих територіях, що були під її фактичним воєнним контролем. Але в той час ми тільки відчували, що відбуваються зміни, не мавши ще реальних доказів, що ставлення до української справи з боку японців повністю змінилось. Щоправда, деякі натяки були. Адже недаремно К. Хоріє, як ми вже згадували, говорив нам про тяжкі умови для українського життя і радив бути готовим вести нашу працю підпільно. Для нашого політичного центру, що в той час керував Союзом Українських Емігрантів, це видавалося неможливим. Готуватися до підпільної (себто нелегальної) діяльності означало наражувати себе на різні небезпеки — арешти, переслідування тощо. Жодного захисту не було, маньчжу-говські суди таких справ не розглядали, їх »розглядала« японська жандармерія. Про одну з таких справ, а саме про арештування та допити кубанця П. Ковгана, козачого діяча, скажемо далі.

Чергові Загальні збори УНКолонії в Харбіні, що відбулися 14 червня 1936 р. показали, що завдяки великій активності членів СУМ-у вони були успішними. Детальний звіт про них був надрукований у «Маньджурському Вістнику» (21 червня, ч. 19, стор. 2-3). Учасники зборів поділилися на два табори, по правому боці залі сиділи члени СУМ-у, «Просвіти» і їх прихильники. Вони запропонували обрати на голову Зборів І. Паславського, визначного громадського і просвітнянського діяча, довголітнього голову місцевого товариства «Просвіта». З боку старих клуб'ян і малоросів виступив дрібний домовласник Коваленко і вигукнув під адресою Паславського: «Геть з поляками!» Все ж більшістю голосів І. Паславського обрано на голову Зборів.

Звіт Ради УНКолонії відчитав її член В. Кушнарєнко, а звіт Ревізійної комісії — М. Мацюця. Але звітів мало хто слухав, Мацюця у своєму звіті звертав увагу на «хиби» діяльності кол. управління УНДому, замість говорити про працю самої Ревізійної комісії. Коли ж прийшло до голосування, Збори вирішили «звіти Ради та Ревізійної комісії прийняти до відома», а справи кол. управління УНДому «уважати зліквідованими». Всім стало легше на душі, за виїмком тих, які хотіли кол. управління УНДому перепустити через «м'ясорубку».

Обговорюючи біжучі справи, згадувалось про потребу злиття всіх організацій, таку пропозицію вніс В. Кушнарєнко, мотивуючи її «добром справи». З боку «малоросійствующих» посипалися вигуки: «Нам не треба окремих організацій...», хай «Просвіта», що має центрально у Львові... «просвіщає там во Львовє, а не тут». Тоді виступив голова «Просвіти» в Харбіні І. Паславський і підкреслив велику й корисну працю, яку провела «Просвіта» в Харбіні за десять років свого існування, зберігши українське життя тут в тяжкі роки, коли всі українські організації були закриті, себто — до 1932 року.

Добру відправу противникам «Просвіти» дав представник СУМ-у п. Лукавенко, що говорив про позитивну роль «Просвіти» в житті місцевого українства. Більшістю голосів схвалено резолюцію: «Новій Раді доручити налагодити тісні взаємовідносини з українськими організаціями для добра української справи». На пропозицію Лукавенка «Загальні збори більшістю голосів винесли подяку ФУТ «Просвіта» за її десятилітню конструктивну-корисну працю». Утрималися від голосування до 15 старих емігрантів та «невизнаних талантів».

«Маньджурський Вістник» з цього приводу писав: «Не змогли збутись навіть на жест дякувати цій організації, котра знищене українське життя в Харбіні від 1926 року відродила, за активізувала українську справу в сьогоднішньому аспекті, та завдяки якій повернуто УНДім, у якому «вони» мають можливість галасувати і... мститись! Дуже приємно, що українська молодь, СУМ, належно зрозуміла та оцінила «Просвіту».

На пропозицію п. Вовчкова, голова Зборів І. Паславський подякував п. К. Хоріє, японському референтові українських справ, за його зич-

ливе ставлення до українців. Учасники Зборів оплесками підтвердили цю подяку.

Нову Раду УНКолонії в Маньджу-Го обрано в такому складі: на голову — Ю. Роя, заступником голови і господарем будинку — І. Селюка, скарбником — Н. Нетребенка, секретарем — Лукавенка. До Контрольної комісії обрано Д. Корсунського, К. Заблоцького та О. Дзигаря.

З цього приводу «Маньджурський Вістник» писав: «Таким чином листа СУМ-у, активно підтримана просвітянами, побідила. До нової Ради і Ревізійної комісії увійшли люди нові, вбільшості молоді, і це дає нам запоруку, що нова Рада УНК поведе працю рішуче вперед».

Приблизно три-чотири місяці нова Рада УНКолонії працювала нормально і намагалася провести консолідацію національних сил української колонії, але в жовтні того ж року (1936) сталася подія, що дуже відбилася на українському житті. Скасовано виборну систему УНКолонії. Сьогодні, коли проминуло понад тридцять років, також тяжко певно сказати, чому скасовано виборну систему в УНКолонії. На нашу думку, це не була ініціатива К. Хоріє, можливо, що й не Японської Військової Місії; це була ініціатива Ю. Роя і його дорадника Р. Корди-Федорова, що вороже ставилися до «Просвіти» і Союзу Українських Емігрантів. Використовуючи ситуацію, вони хотіли зліквідувати всі українські організації, а потім підпорядкувати собі й часопис «Маньджурський Вістник». Але щойно наступного року поставлено питання «М. В.» на остаточне вирішення.

Аналіза подій в житті УНКолонії від жовтня 1936-го до осені 1937-го року підтверджує наші висновки. На протязі кількох місяців від Загальних зборів УНКолонії до жовтня 1936 року взаємини в колонії були нормальні, конфліктів не було. Морально знищена опозиція (малоросійство) на чолі з В. Кулябко-Корецьким почала шукати собі порятунку і підтримки між москалями, зокрема у новоствореній їх організації — в «Бюрі для справ російських емігрантів». Вони мали два головні московські щоденники — «Заря», видавцем і редактором якої був жид-вихрест Е. Кауфман, та «Харбінское Время», що його видавали японці.

Можна припускати, що в той час впливи К. Хоріє в Японській Військовій Місії, як і в інших урядових установах, підупали. Варто тут подати дуже цікаве спостереження про ставлення К. Хоріє до української справи та в чому він знаходив підтримку. У часописі «На Далекому Сході», що виходив в Ціндао (Китай), була надрукована стаття п. з. «Чорна Рада», в якій, між іншим, читаємо: «У наших положеннях добре орієнтувався п. Х. (Хоріє, — І. С.) і саме автори статтей у «Н.Д.С.» ту орієнтацію йому подавали протягом років 1932-1935 у десятках меморандумів до влади та в довших розмовах з ним, і то саме в площині, в котрій пишуться статті в «Н.Д.С.» і писалися свого часу в «М. В.». Ані п. Голова, ні його заступник, ані п. пресовий референт до всього того не мали і не могли мати діла. П. Рой постійно твердив, що до «політики не втручається»... та приймає участь на

сходинах »Общевоинского Союза« . . . Ще і ще раз: п. Х. (Хоріє, — І. С.) знав про що розходитьс'я і, як член суспільства, в котрому так сильні почуття національної гідності, розумів нашу лінію поведінки, тому фактично більше її підпорядковувався, аніж усі ті організації, котрі управа у своїй відповіді перелічує, та всі особи, в імені котрих виступає нинішня Управа Колонії⁹⁵.

Коли ж мова про дальшу діяльність групи кол. управління УНДому, або політичного центру, то треба нагадати, що вона вирішила продовжувати свою діяльність тільки легальним шляхом. І на Далекому Сході не було жодного випадку заарештування, переслідування чи обшуку українських чільних діячів, за виїмком кількох дрібних випадків, що мали особистий характер або були наслідком порушення законів чи розпоряджень, як це було трапилось з Р. Кордою-Федоровим у справі т. зв. повітряної охорони та з п. В. під час його подорожі у заборонену зону. Але всі ці випадки не були пов'язані з нашою політичною чи громадською діяльністю.

У згаданому вже некролозі, присвяченому пам'яті Миколи Митлюка (Ф. Лукавенка)⁹⁶, пишеться, що Митлюк-Лукавенко зорганізував молодіжну організацію »Далекосхідну Січ«, яка під такою самою назвою почала видавати свій націоналістичний щомісячник, а також поживавив все українське життя не тільки в Харбіні, а й у всій Манджурії.

Насправді, коли Лукавенко був у Харбіні, існував СУМ, »Січі« ще не було. Він щойно розпочав активізацію молоді й провів певні організаційні заходи. СУМ продовжував свою діяльність і на Загальних зборах УНКолонії, про які вже була мова, Лукавенко виступав як член СУМ-у. Журнал, про який мова у згаданій статті, почав виходити значно пізніше.

До кінця 1935 року в Харбіні було дві українські молодіжні організації — »Союз Української Молоді« (СУМ) і »Союз Молоді Зеленого Клину«. 28-го червня 1935 року обидві ці організації об'єдналися, щоб таким чином »посилити не тільки їх кількостевий стан, а також зберегти їх культурні сили«. На чолі цього об'єднання молоді, що залишилось під назвою »Союзу Української Молоді«, став Ф. Богдан — давній член СУМ-у, його заступником — В. Яхно, секретарем — В. Федоренко, скарбником — М. Кобзій, а членом управи — О. Луценко⁹⁷.

В липні того ж року СУМ влаштував гарний культурний вечір, на якому були також члени секції молоді клубу »Прометей« (грузинська і татарська молодь). Ця секція була зорганізована 1933 року і вела досить активно працю. Влітку того ж року українська молодь мала свій табір за річкою Сунгарі. СУМ провів також кампанію за створення видавничого фонду і видавав свій журнал »Молодий Українець«. Особливо цікавим було число згаданого журналу (за 1935 р.), в якому

⁹⁵) Час. »На Далекому Сході«, ч. 4, 18 липня 1937, стор. 2-3.

⁹⁶) »Український Самостійник«, 14 жовтня 1956, стор. 3.

⁹⁷) Див. »Маньджурський Вістник«, 10 жовтня 1935.

надруковано більшу статтю Р. Барилевича на тему «Сепаратизм та Велика Росія» — це була відповідь на статті д-ра Чунихіна у «Харбінському Времені».

У грудні того ж року до СУМ-у вступило 18 нових членів і він тісно співпрацював з т-вом «Просвіта». В управі СУМ-у зайшли зміни, бо скарбник Кобзій виїхав до Дайрену і на його місце прийшов М. Заїка. На Загальних зборах СУМ-у багато часу присвячено обговоренню пляну праці СУМ-у на 1936 рік. Не маємо відомостей, чи на тих Зборах брав участь Ф. Лукавенко⁹⁸.

25-го серпня 1936 року СУМ влаштував осінню вечірку, на якій було багато молоді й вона пройшла успішно. З доповіддю на тему «Сучасне покоління» виступав Р. Федорів, «Лиса Микиту» І. Франка читав Лукавенко, поставлено також п'єсу «Бувальщина». На вечірці була й виставка української преси — понад 90 різних видань, що їх передало на виставку видавництво «Маньджурського Вістника», між ними й окремі числа української далеко-східньої преси з часів революції. Допис про цей вечір і ілюстрації з виставки були надруковані в «Маньджурському Вістнику» (з 13 вересня 1936).

Отже, як бачимо, Лукавенко наприкінці серпня був ще у Харбіні, тому згадка у некролозі про час його виїзду з Харбіну неточна.

Ще наприкінці літа 1936 року Ф. Лукавенко почав шукати серед української молоді супутника і мав розмови з деким про перехід кордону на територію Зеленої України. Нараджувався також з тодішнім головою УНКолонії Ю. Роем. Ми не знаємо жодних деталей про його підготовку. Сьогодні можемо припускати, що на нього тиснули японці, але жодних доказів на це не маємо. Щоправда, авторів цієї праці було категорично заявлено, що такого «тиснення з боку японців не було і не могло бути», все ж лишається сумнів, бо від'їзд Лукавенка був чомусь прискішений.

Як супутника, Лукавенко взяв зі собою Униченка, ще молодого втікача з ССРСР, про причини втечі якого ми знали дуже мало. Інші українці, втікачі з Далекого Сходу, отже також з ССРСР, не хотіли співпрацювати з Униченком, хоч він називав себе «петлюрівцем»; чомусь зокрема не довіряли йому Й. Сніжний, кол. член Центральної Ради, і П. Яхно. Серед членів СУМ-у Униченко проявляв активність і старався здобути певне становище. Можливо, що причиною недовір'я до нього в колах Союзу Українських Емігрантів було те, що в СУЕ були старші люди з Далекого Сходу й Сибіру та кількох нових, як ось Й. Сніжний, а Униченко був для них цілком невідомою особою.

Про самий виїзд Ф. Лукавенка з Харбіну точних відомостей не маємо, але — як ми вже згадували — це не могло бути в серпні, а тільки у вересні. Напередодні його виїзду в УНДомі було, як звичайно, багато людей, відбувалися сходини кількох організацій. Пізно вночі з будинку вийшло нас кількох — Лукавенко, Корда, Униченко, автор цих рядків і кількох членів СУМ-у. Ми взяли таксі до перед-

⁹⁸) Див. «Маньджурський Вістник», ч. 3, 19 січня 1936 р.

містя Модягоу, де більшість із нас жила. До авта всіли Ф. Лукавенко, Корда, я і Униченко. Коли ми приїхали до перехрестя головної вулиці Модягоу-Гоголівської та Бородинської, Униченко висів з авта, а Лукавенко, звертаючись до нього, сказав: »Чекай мене вранці, щоб все було готове«. Ми знали про тісну співпрацю між Лукавенком і Униченко, тому в тій фразі нічого особливого не відчували.

Через кілька днів ми довідалися, що Лукавенко і Униченко виїхали з Харбіну. Десь через два тижні Униченко з'явився в УНДомі й на запитання одного з членів »Просвіти«: »Де ви пропадали, що вас не було видно?« — відповів досить загадково, що просвітянина сильно вразило:

— Я, бачите, виїздив до Тяньтзіну літаком і тепер повернувся.

— З якого ж часу ви подорожуєте літаком? — здивувався просвітянин, бо в ті часи подорож літаком у Маньджу-Го була досить коштовна.

— Та я їздив з доручення японців... — і Униченко замовк, а після надуми додав: — пізніше я вам щось розповім.

Приблизно в той самий час на засіданні в редакції »Маньджурського Вістника« П. Яхно сказав: »Вчора до мене зайшов Униченко, раніше він ніколи в мене не бував. Він, бачите, прийшов до Ю. Роя (що жив у тому самому будинку), але не застав його. Розповів, що їздив до Тяньтзіну разом з Ф. Лукавенком, а той кудись виїхав і не вернувся. Ось така подія«.

Пройшло ще може два тижні, аж врешті стало відомо від оточення Ю. Роя, що Лукавенко і Униченко мали перейти кордон через ріку Амур на большевицьку територію, але під час переходу натрапили на ГПУ і виникла стрілянина — Ф. Лукавенко загинув, а Униченкові пощастило втекти.

Значно пізніше стало відомо, що Лукавенка і Униченка привіз до однієї прикордонної місцевості японський літак. Тут вони мали переправитися через р. Амур на другий бік. Влітку Амур повний води, широкий і прудкий, для переправи треба доброго човна. Японська прикордонна охорона привела їх до певної точки і залишила самих, щоб вночі переправилися на советський бік. Лукавенко і Униченко були озброєні, мали відповідні документи і харчі. Під час сутички з ГПУ Лукавенко загинув, а Униченко утік. Не ясно, чому чекісти не забрали тіла вбитого Лукавенка, можливо тому, що на стрілянину відгукнулися японці. Ясне одне, що Лукавенко загинув через необережність, а може став і жертвою запланованого вбивства.

Тому, що виїзд Лукавенка і Униченка підготовляла Японська Військова Місія і в цьому був замішаний Ю. Рой, для нього створилася досить неприємна ситуація. Тоді він почав розповсюджувати чутки, що Униченко був дуже близький до П. Яхна і, вернувшись з подорожі, негайно подав Яхнові звіт про події, але в цю провокацію ніхто не вірив. Униченко після того виїхав до Шангаю, де наробив чимало клопоту для місцевої української громади і був усунений з її рядів.

Так з цих неповних інформацій видно, що загибель Ф. Лукавенка була саме з тих причин, що їх передбачував ПУН і тому не давав йому дозволу на перехід кордону. Про перехід кордону ми вже згадували раніше, коли говорили про партизанську активність в 1920-их роках. Треба підкреслити, що московські фашисти і в 1936-му та в пізніші роки переходили кордон, але їх ситуація була «спеціальна», бо член проводу цієї партії інж. Матковський, як твердить Баклашин⁹⁹, був советським агентом. З інших джерел знаємо, що Матковський залишився на своїй посаді в управлінні залізниці (відділ персоналу управління) і після приходу большевиків до Харбіну.

Можна ще додати, що переплисти Амур навіть і човном було не так легко, бо по ньому постійно плавали советські моторові човни і між ними та японськими патрульними човнами дуже часто відбувалися сутички. Власне цей кордон, зокрема з Приморщиною, був тереном прикордонних зударів на протязі кількох років.

У загальних зборах Української Національної Колонії в Харбіні, що відбулися в червні 1936 року, як і в їх підготовці, брав активну участь Ф. Лукавенко-Митлюк і чимало допоміг у розгромі т. зв. опозиційних груп, головно малоросів на чолі з Кулябкою-Корецьким.

Одною з причин, чому Загальні збори УНКолонії вирішили, що справа кол. управління УНДому закінчена, було те, що складаючи акт про перебрання майна УНДому, Приймальна комісія не взяла до уваги настанови Японської Військової Місії. Ще в половині березня 1936 року Рада УНКолонії одержала від К. Хоріє листа, в якому він питав, чи «Приймальна комісія, готуючи свій звіт, кликала на розмову, для вияснення, членів кол. управління УНДому».

Одержавши від Ради УНКолонії відповідь, К. Хоріє в другому листі зазначив: «З Вашого листа не видно, що Рада чи Комісія зверталася за виясненням, тому вважаю цей акт про перебрання (майна) однобічним, він порушує принципи громадського життя. Обстоюю зміну 4-ої точки». В цій точці говорилось про оголошення акту та постанов Ради УНКолонії і К. Хоріє підкреслив, що «це може мати дуже погані наслідки, взявши до уваги Загальні Збори УНКолонії, що мають бути скликані в близькому часі».

Рада УНКолонії вирішила не відповідати на листа К. Хоріє. На Загальних зборах УНКолонії був присутнім і К. Хоріє, що уважно слідкував за виступами членів УНКолонії. Під час обговорювання справ кол. управління УНДому, виступив і Іван Світ, заявивши, що у звіті Приймальної комісії «повно перекручень та брехні, в його основі видно персональну помсту В. Кушнаренка і М. Мацюці, що були фінансово зацікавлені в деяких справах...» Коли М. Мацюця пробував заперечити твердження І. Світа, голова кол. управління УНДому П. Яхно підтвердив, що «Мацюця і члени його комісії були і є брехунами...» На цьому фактично закінчилась полеміка і Загальні збори

⁹⁹⁾ Баклашин: «Финал в Китае», т. 2.

великою більшістю вирішили, що справа кол. управління УНДому закінчена¹⁰⁰.

Після Загальних зборів ми скерували нашу працю головно на вдержання українських позицій, проти різних московських заходів скомпромітувати УНКолонію, її працю та її діячів. Зокрема відзначався нападами на українців фашистівський часопис «Наш путь». Крім цього, фашисти мали у своєму розпорядженні японський часопис «Харбинское время», головним редактором якого був Б. Шилов.

Так у «Х. В.» (ч. 187, 1936) була надрукована велика провокативна стаття п. з. «Хто ж керує Українською Колонією? Кому служить сучасна Українська Рада? Помилки чи шкідництво?» Редакція цього часопису одержала копію звіту Ревізійної комісії, що був читаний на Загальних зборах УНКолонії в червні 1936 року, і повитягала з нього ті рядки, які могли компромітувати кол. управління УНДому, головно його секретаря та Івана Світа — редактора «Маньджурського Вістника». Ціла стаття була просякнена ненавистю і злобою, рясніла наклепами на український актив. Ось кілька цитат:

»Павловському виплачено наперед 75 гобі за друк книги «Історія Українського Народного Дому», але книжки не надруковано¹⁰¹...

Переглянувши і простудіювавши звіт Української Ради в Харбіні, яка об'єднує кілька тисяч осіб, ми вражені принципіальною і ідейною безхребетністю організації, небуденним легкодушним витрачуванням не тільки фінансових, а й людських духових засобів, приниженням значного сектора еміграції, нічим не виправданими ворожими діями, байдужістю до наших спільних ідеалів, внутрішнім і якимось їй безладдям...

Виникає питання великого значення: чи ця організація ворожа до Маньджу-Го чи до Японії (підкреслення «Х. В.»)... А може вона керується своєю прихованою метою, якимись вказівками звідкись, і вся її праця компенсується ними...

Ціле господарство УНДому велось хаотично, а окремі філіяли організації, як ось «Просвіта», взагалі працюють беззвітно... Ми питаємо просто і ясно: чому Українська Рада, мавши такі величезні і життєздатні ресурси в нашій країні, не вела жодної антикомуністичної діяльності...»

А далі — цілковита провокація:

»В нас існує переконання, що в українській організації не випарилися впливи большевизму, бо інакше не було б такого неможливого стану, такого ставлення до ідеології у праці Ради і між її членами, не було б того, що русські книги про русську культуру безладно валяються, і комуністичної літератури ніхто не купував би...

Ми нагадуємо Українській Раді, що вона не в оточенні чужих, неві-

¹⁰⁰) Див. наше листування з М. Мільком, листи з 22 березня і 15 червня 1936 р. В той час М. Мілько був у Сінкінгу, в столиці Маньджу-Го, де його дружина працювала в міністерстві закордонних справ.

¹⁰¹) Ця книжка була надрукована п. з. «Історія Українського Національного (а не Народного) Дому».

домих їй людей, вона в тісному оточенні довготерпеливих багатьох тисяч русских зарубіжних людей».

Наприкінці цієї статті Українську Раду обвинувачено за те, що вона нічого не зробила, що українські діячі намагалися відірватися від «русскої еміграції», що її (Ради) діяльність «була неправильна і шкідлива»¹⁰².

В тексті цієї статті згадується і «Маньджурський Вістник», мовляв, Українська Рада мала замір перебрати його у свої руки, згідно з постановою з 3-го жовтня 1936 року, але «з цієї постанови нічого не вийшло»; Рада «зняла» навіть сторінку в одній місцевій газеті, що була присвячена українським справам... Але редакція «Х. В.» не призналась, що ця сторінка друкувалась у її часописі.

Редакція «Х. В.» дістала копію звіту Ревізійної комісії мабуть від середовища Кулябки-Корецького, або від його прихильників, Мацюці та інших, бо саме Мацюця був головним ініціатором у складенні цього звіту і, зокрема, акту приймальної комісії. Відкидаємо можливість, що редакція «Х. В.» одержала цей звіт з канцелярії К. Хоріє або від Японської Військової Місії, яка ніколи такого не робила. Знову ж К. Хоріє не мав симпатій до редакції «Х. В.», навпаки — постійно борювався з нею, як міг. Він уважав полеміку московської преси проти українців за невинуватну і шкідливу, робив заходи, щоб її припинити. Про цю внутрішньоурядову боротьбу знаємо тільки загально, без деталей.

Головною причиною московської акції проти УНКолонії (а перед тим проти управління УНДому та т. зв. чвірки) було те, що українські національні діячі відмовилися вступити до «Бюро для справ російської еміграції». Щоправда, було кілька випадків, що і «Харбінское Время», діставши розпорядження від Японської Військової Місії, мусіло надрукувати кілька статей про українські справи чи діяльність Української Національної Колонії.

Так, напр., в цьому часописі (28 червня, 1935 р.) була надрукована стаття Інагара п. з. «Звідки йде розвал. Слабі сторони ССРСР із погляду дипломатів». Стаття присвячена пактові неагресії між Німеччиною і Польщею. Автор пише, що у зв'язку з цим пактом поширюються вістки про існування секретного договору, згідно з яким Польща мала б повернути Німеччині т. зв. Данцігський коридор, а в заміну за нього має дістати територію України. З цього приводу автор пише:

«Якщо припускати можливість відірвання України від ССРСР, то цей рух, разом із його розвитком, перекинеться і на територію Грузії та інших народів в ССРСР, наслідком чого московська влада може опинитися у виїмково тяжкому становищі, якого вона ще не знала», тому намагається знайти зближення із Францією, щоб запевнити собі военний советсько-французький союз.

Автор переконаний, що ССРСР має багато турбот з автономними республіками, від яких йому загрожує небезпека, і власне це — «вій-

¹⁰²⁾ Див. «Харбінское Время», 15 липня, 1936, стор. 5-6.

ськова слабкість ССРСР з погляду дипломатичного».

В тому ж часописі 10-го травня 1936 року була надрукована і стаття Б. М. п. з. «Сепаратизм і Велика Росія» — «на правах дискусії», як відповідь на цілий ряд листів до редакції. Ця стаття-лист мала особливе значення, бо речевими доказами відкидала ідею «єдиності Росії, яка і сьогодні — немов »іржею покритий грім у руках старого Зевса«.

Ось кілька важливіших уривків з цієї статті-листа:

»3. Поняття »росіяни« — це поняття не національного, а державного права. Можна говорити про російську літературу, про російські державно-громадянські та карні права і процеси, як про явища, що реально існують, але не можливо доказати існування »російської« нації.

Поняття російський громадянин вказує на його підданство, приналежність, а не на його національність... На мою думку, кожний погодиться, що не можна говорити про австрійську націю тільки тому, що Австро-Угорщина була впродовж століть могутньою державою...

Сила — це не право, але може бути фетишем, якому в жертву приносять живі організми... Живемо в добу, коли весь європейський світ примушений рахуватися із розвитком руху, що домагається встановлення національної державности... В ХІХ-му столітті цього явища майже не було, а тепер націоналізм — діюча сила«.

»7. Почавши від Петра І-го, ця держава привласнила собі назву »Росія« (до того часу — це була »Московія«) і вперто спрямовувала всіх у »русло інтернаціоналізму«, щоб у 20-их роках ХХ-го століття завершити це явище *епохою розпаду колишньої могутньої імперії*«.

Автор подає факти із життя Європи, що привели до розпаду великих імперій і встановлення національних держав, як ось розподіл Швеції і Норвегії в 1905 році та інші.

Ця стаття-лист у »Х. В.« викликала серед московської еміграції велику реакцію, листовні протести до редакції, але їх друкували в обмеженій кількості.

Ось у таких умовах розвивалося українське національне життя у Манджурії, зокрема у Харбіні. Ані українська еміграція у західньому світі, ані українці у Галичині не знали тих умов, часто їх не розуміли, тому появились статті та коментарі про життя українців у Манджурії, які не відповідали дійсності. Щоправда, в Манджурії були тисячі людей українського походження, але більшість із них піддалася московським впливам і краще про них не згадувати. Часи революції (1917 роки) вже минули і той вогонь, що був загорівся, пригас, минуле присипав порох забуття. Малоросійство далі животіло. В малоросії зродився страх вести постійну боротьбу проти Москви, щоб не втратити праці, товариських і приятельських зв'язків із »великоросами« зв'язків, що виникли на протязі багаторічного спільного життя.

Російське оточення допускало тільки »малоросійське життя«, натомість гостро поборювало активну українську політичну діяльність

що загрожувала «єдиномеділімству». Вела через свої часописи наполегливу пропаганду, намагалася впливати на японців з допомогою постійних контактів із ними, зокрема після заснування т. зв. Бюра для справ російських емігрантів. Багато москалів працювало в поліційних та різних державних установах. Усе це створювало сильний психологічний тиск на українців та інші національності, що жили в Харбіні. В інших містах і місцевостях Манджурії аж такого сильного тиску не було.

В таких умовах зродився у голови Української Національної Колонії Ю. Роя плян перетворити УНКолонію на установу подібну до «Бюра для справ російських емігрантів», себто на установу без виборної системи, з управлінням із призначених людей. В цьому допоміг йому Р. Кодра-Федорів, що мав свої безпосередні зв'язки з Японською Військовою Місією, обминаючи К. Хоріє. Маємо певні факти, що К. Хоріє був певною мірою заскочений рішенням Японської Військової Місії «реформувати» внутрішній устрій УНКолонії, відповідно до вимог тодішньої японської політики.

Треба зазначити, що в Тяньцзіні в той час творився для московської еміграції окремих «Антикомуністичний комітет», якому згодом мали підпорядкуватися всі емігранти, в тому і значна жидівська колонія. Невдовзі такий комітет створено і в Шангаї, спочатку на території, що її контролювали японці. В обидвох згаданих містах знайшлися і кадри з москалів, що були готові працювати для японців, подібно як це було в Харбіні з самого початку.

На спеціальне засідання Ради Української Національної Колонії приїхав і К. Хоріє. Провівши загальні розмови, він прочитав розпорядження Японської Військової Місії про ліквідацію виборного принципу в житті і діяльності УНКолонії та про призначення «начальником» УНКолонії Ю. Роя, колишнього полковника. Це рішення викликало пригноблення між членами Ради. Одночасно ліквідовано і Раду, на місце якої мали бути призначені окремі особи, як керівники різних відділів управління УНКолонії.

Це засідання відбулося 1-го жовтня 1936 року, а через кілька тижнів Ю. Рой сформував нове управління УНКолонії, до складу якого покликав: В. Кулябко-Корецького як голову відділу домовласників, В. Кушнаренка як завідуючого шкільництвом (насправді, жодного шкільництва не було), Пасавальчука як скарбника, І. Шлендика як завідуючого канцелярією і Федоренка як завідуючого культурно-освітніми справами.

Призначивши згаданих осіб на відповідальні пости в керівництві УНКолонії, Ю. Рой створив відповідні умови для поширення малоросіяництва, бо Кулябко-Корецький дістав і посаду заступника начальника УНКолонії. Ю. Рой пояснював такий склад керівництва тим, що треба дати можливість усім групам української громади мати своїх представників. Редакції «Маньджурського Вістника» заборонено надрукувати згадані рішення про зміну виборного принципу в житті та діяльності УНКолонії.

Документація цих подій добре насвітлена в наших листах до ген. В. Сальського (7 листопада 1936), до П. Кожевникова (з тої самої дати) та до М. Мілька (вже в наступному році, 4 травня 1937-го, бо він в той час не жив на постійному місці й не було певного зв'язку).

1-го листопада 1936 року Ю. Рой дав наказ закрити Т-во «Просвіту», покликаючись на доручення влади, яку фактично введено в оману. Закрито і бібліотеку «Просвіти», забравши її без дозволу централі «Просвіти» у Львові, бо — мовляв — Харбінська «Просвіта» заборгувалася на кілька соток американських доларів за книжки. Ю. Рой заявив, що «нам начхати на всілякі централі».

Нічого дивного, що пригноблення між українцями в Харбіні було велике. До складу нового правління УНКолонії попали невідповідні люди. Наприклад, головою шкільного відділу став В. Кушнарєнко — малограмотна людина, що здобула матеріальні засоби з допомогою хабарів. Саме він мав судовий процес з редакцією «Маньжурського Вістника», про що була мова раніше. Скарбником став Пасавальчук, приятель Малюці, людина заможна. Потім виявилось, що він мав советський пашпорт і виник скандал — його усунуно з посту скарбника. Також Федоренко, член проводу молоді, не мав належного знання для керування культурно-освітніми справами. Активні діячі української громади, що впродовж багатьох років керували українським життям, опинились поза проводом УНКолонії. Щоправда, мабуть ніхто з них не погодився б стати на чолі Громади «з призначення».

Закрито й інші українські організації в Харбіні. Ю. Рой «пояснював», що це вимога влади, яка не хоче, щоб харбінські українські організації мали зв'язки із своїми закордонними центрами, як ось «Просвіта» або Союз Українських Емігрантів, що приєднався до Української Еміграційної Ради в Парижі. Але не ясно було, чому закрито Українську Громаду, яка не мала зв'язків із закордонними центрами, чому Союз Української Молоді (СУМ) перетворено на нову організацію «Далеко-Східню Січ», що — як націоналістична організація — була пов'язана з націоналістичним рухом за кордоном.

Ю. Рой навіть підкреслював, що влада має замір усунути кількох осіб з українського життя в Харбіні, як небажаних. Це вже була погроза, що мала своє значення, бо в той час японці усунули з Харбіну кількох відомих політичних і військових діячів московської еміграції.

Про самого ж Роя ми вже згадували раніше, а факти, про які тепер мова, тільки підтверджують, що він не був творчою, конструктивною людиною в українському житті в Манджурії.

Із заснування «Далеко-Східньої Січі» маємо спільний знімок її членів, але між ними нема Р. Корди-Федорова, що з певних причин не хотів себе виявляти. Більшість тієї молоді, що на фотографії, щойно вступила до «Далеко-Східньої Січі», а решта — члени СУМ-у, частина яких потім відійшла, як ось В. О., гетьманських поглядів, і Ф. Богдан — основоположник харбінського СУМ-у.

Згодом ця фотографія була вміщена в паризькому «Українському

Слові« з великою, відповідною статтею. У львівському часописі «Нове Село» (квітень, 1937) надруковано статтю про українське життя в Манджурії, в якій багато неточностей і перекручень. Наприклад, написано, що в Маньджу-Го опинилась частина землі Зеленої України (?!), столицею цієї держави, опанованої японцями, є Харбін (?), а в Харбіні є величавий український народний дім. Тут же і школа, курси, видається преса, як ось «Далеко-Східній Націоналіст» і т. п. Нью-Йоркський часопис «Націоналіст» надрукував статтю, в якій подано, що в Харбіні друкується журнал «Вісті УНКолонії» — орган націоналістів на Далекому Сході.

Отже було багато перебільшень про започатковані справи, а деякі твердження взагалі не відповідали дійсності, напр., про українську школу, яка взагалі не існувала, чи про журнал «Вісті УНКолонії», який не був жодним органом ОУН. Та й Харбін не був столицею Маньджу-Го. Не знаємо, хто писав ці статті, можливо, що вони писалися у редакціях на основі листів з Далекого Сходу.

*

Після Загальних зборів УНКолонії, видавництво «Маньджурського Вістника» вирішило поширити свою діяльність. В процесі обміну думками виникло питання про наші публікації, присвячені Зеленій Україні. Приємно згадати, що під час частих зустрічей із Степаном Левінським, що перебував тоді в Харбіні, говорили ми й на ті теми. Він журився, що самотній на Далекому Сході український тижневик («Маньджурський Вістник») має стільки труднощів, спричинених не тільки фінансовими проблемами, а також браком відповідних літературно-журналістичних сил та клопотами з цензурою, в якій працювали москалі. Виявляв велике зацікавлення питаннями, пов'язаними із Зеленою Україною і заявив, що радо допоміг би видати якийсь збірник-альманах, у якому були б історичні матеріали про Зелену Україну. Я поінформував його, що цими питаннями цікавиться також і львівське видавництво «Червона Калина» і в календарі «Червоної Калини» вже надрукована перша стаття¹⁰³.

В той час Українська Видавнича Спілка у Харбіні вже була видала «Український Далекий Схід» московською мовою та «Український Національний Дім у Харбіні», першу книжку — 1934 року, а другу — 20 лютого 1936 року, згідно із затвердженням цензури. Обидві ці книжки приготував автор цієї праці. «Український Далекий Схід» видано накладом 1000 прим., «Український Національний Дім у Харбіні» — 600 прим., з яких 300 залишилося у видавництві, а 300 передано Раді УНКолонії, згідно з постановою кол. управління УНДому. Але Рада УНКолонії припинила розповсюдження цієї книжки, вважаючи її зміст невідповідним для її поглядів.

Отже книжка про Український Національний Дім викликала гостру реакцію з боку частини членів Ради УНКолонії і Рада вирішила видати свій альманах, в якому було б її насвітлення історії УНДому. Зокрема вона хотіла по-своєму інтерпретувати акт передання УНДому Україн-

¹⁰³) Див. Календар «Червоної Калини» на 1937 рік: Іван Світ, «Українське військо в Маньджурії», стор. 115-122.

ській колонії. Але цензура заборонила друкувати цю статтю. Представник УНКолонії намагався переконати цензуру про безпідставність такої заборони, покликаючись на те, що в книжці І. Світа «Український Національний Дім у Харбіні» поданий повний текст японського меморандуму, з інтерпретацією автора, і цензура її апробувала.

Відповіді на це питання Рада УНКолонії не одержала з цензури, здається, що цю справу вивснив представникові Ради УНКолонії К. Хоріє під час особистої зустрічі. Не знаємо, як велися розмови з представниками цензури, але наслідок був такий, що цензура видала розпорядження про конфіскацію книжки «Український Національний Дім у Харбіні». До помешкання І. Світа, редактора «Маньджурського Вістника», прийшов Протопопов, урядовець цензури, разом з поліцаєм-москалем, і заявив, що має сконфіскувати книжку «Український Національний Дім у Харбіні», згідно з дорученням Головного управління цензури Великого Харбіну.

На наш протест, що цензура книжку перевірила і апробувала, а текст меморандуму про передання Українського дому українцям був надрукований і в пресі, Протопопов вілповів, що він не компетентний у цьому питанні й виконує тільки доручення свого «начальства». В редакції «Маньджурського Вістника» було ще понад 200 прим. згаданої книжки, а біля 100 прим. вже вислано поштою до редакцій української преси в Галичині та взагалі в Європі, а також до книгозбірні НТШ для продажу.

Цього самого дня Протопопов конфіскував і ті примірники, що були в канцелярії УНКолонії. Треба сказати, що певна частина старих членів Української Громади була задоволена змістом книжки, бо в ній багато присвячено уваги шкідливій діяльності Кулябки-Корецького та його прихильників, подано також відповідні тексти документів та протоколів засідань.

Конфіскація книжки «Український Національний Дім» не була актом, спрямованим персонально проти автора книжки чи видавництва. Про це свідчить факт, що К. Хоріє на наш протест і вимогу зняти з книжки конфіскацію дав розпорядження цензурі повернути нам забрані примірники, але з умовою, що текст японського меморандуму про передання УНДому «чвірці» буде усунений із книжки. Це була компромісова розв'язка і ми погодилися на неї. На жаль, москалі — урядовці цензури — і далі видумували різні перешкоди й повернули нам тільки кількадесят примірників книжки, «пояснюючи», що книжки лежать у підвалі будинку, присипані іншими конфіскованими виданнями, і їх тяжко звідти видобути.

Ми переконані, що якби представник Ради УНКолонії не покликався в цензурі на вміщений у нашій книжці текст меморандуму, не виринуло б і питання конфіскації книжки. Знаємо з досвіду з цією цензурою, що прохання на дозвіл друкувати таку чи іншу статтю не можна було пов'язувати з певним фактом, а тільки домагатися апробувати доставленого цензурі тексту. В гіршому випадку можна було знайти бодай якесь компромісове полагодження даної справи, тільки у виїмкових випадках наші статті чи нотатки були повністю конфісковані.

Так, напр., ми були подали в цензуру більшу нотатку про повідомлення Хабаровського радіо, в якому обговорювалося українське питання. Цю нотатку цензура повністю конфіскувала, не зважаючи на те, що її подав наш кореспондент із Шангаю. Річ в тому, що в Маньджу-Го була заборона слухати радіопередавання советських радіостанцій, зокрема на коротких хвилях, отже справа мала формальний характер.

В одній з наших розмов із С. Левінським виникло питання про видання мапи Зеленої України. Я заявив, що це можливе, бо і матеріяли, і технічні можливості в Харбіні є. Подумавши, С. Левінський сказав, що він особисто радий допомогти видати мапу Зеленої України, але хоче знати точно, які будуть кошти. Його фінансування цього видання мало б характер позики для видавництва.

Невдовзі пібрахувати видатки допоміг нам картограф, військовик, Микола Ю. Станкевич (українець), що довгий час працював в Економічному бюро Китайсько-Східної Залізниці, але потім — коли прийшли червоні — був звільнений з праці, бо не хотів брати советського пашпорту, як це зробили тисячі інших. Виготувати мапу Зеленої України він відмовився, бо — як казав — «вже має два доручення і взяв наперед гроші», отже мусить виконати замовлення, а брати ще третє — йому не під силу. Натомість рекомендував свого доброго знайомого спеціаліста-геодезиста Істоміна, кол. члена штабу Хабаровської воєнної округи, що має потрібні для нашого проєкту мапи — видання генерального штабу російської імперії. Отже, його праця, — казав він — буде добра й досконала.

Загальні кошти видання мапи Зеленої України мали виносити, приблизно, 250 гобі (місцеві долляри, вартість яких дорівнювала в той час 150 ам. долярам), а з цієї суми самому картографові треба було запла-тити біля 150 гобі.

С. Левінський погодився на такий кошторис. У нашому помешканні відбулася зустріч з полк. А. М. Істоминим і складено відповідний текст договору, що його підписано 23 липня 1936 року. Згідно з умовою, полк. Істомин мав виготувати оригінал мапи та потрібні для друку кольорів її частини, а кольорів мало бути сім. Він обіцяв також взяти нагляд над виготовленням копій, перенесенням їх на металеві плити для друку на модерній офсетній машині братів Бурсуків, що відразу, з великою прецизністю, друкувала дві різні фарби.

У грудні того ж року головна праця над мапою була виконана, а наприкінці місяця основна мапа чорним друком була вже на металі. Зроблено також усі потрібні корективи. В січні та лютому 1937 року мапу надруковано кольоровими фарбами і передано цензурі для затвердження. Тому, що видання мапи було оформлене наперед, не передбачалося труднощів у цензурі. На ній зазначено, що «надруковано (її) 11 березня 1937-го року, а видано 19-го березня».

Але коли наш представник прийшов, щоб забрати затверджений примірник мапи з цензури, начальник департаменту цензури Сібата заявив, що дозволу ще нема, бо є формальні труднощі. Наступного

тижня довелося редакторові І. Світові відбути в тій справі кілька розмов з К. Хоріе та Сібатою у цензурі. Виявилось, що нібито советський консулят передав до міністерства закордонних справ у Харбіні листа з протестом, що «в Харбіні друкується мапа не існуючої держави Зеленої України на советській території Далекého Сходу, тому консулят вимагає заборони цього видання».

Після довшого кількаразового обговорювання цієї справи, цензура запропонувала зняти з мапи назву Зелена Україна. Цю пропозицію видавництво відразу відкинуло, як невиправдану і фінансово дуже коштовну. Тоді помічник начальника цензури Фудзівара запропонував нам задрукувати назву Зелена Україна чорними кружками. І цю пропозицію ми відкинули, бо мапа була б зовсім зіпсована. Врешті остаточно устійнено, що назва Зелена Україна на мапі буде поставлена в дужки, а над нею має бути надруковано чотири літери — СССР. Крім цього, малий кордон між Кореєю та Приморщиною буде зазначений поза річкою Тумень-ула, себто — кордонні значки будуть на советському, а не на корейському березі, тоді ціла річка належатиме до корейської території.

В літографії довелося видрукувати восьмою фарбою літери СССР та поставити малі дужки для назви Зелена Україна. Ця праця була виконана швидко і мапу знову передано до цензури. Цікаво, що на фізичній мапі, яка займала значну частину цілої мапи, назви СССР не зазначено, хоч був там текст: «Фізична мапа Зеленої України». Можливо, це був недогляд цензури, а може навмисне залишено її без змін, щоб дратувати москалів.

4-го квітня 1937 року цензура затвердила мапу. На оригіналі мапи, що зберігається у нашому архіві, дозвіл японською мовою попереджений трьома точками умови: 1) мусять бути надруковані літери СССР, 2) назва Зелена Україна мусить бути в дужках, 3) кордон по ріку Тумень-ула мусить бути зазначений на советській території. Печатка має напис китайською і московською мовами: «Дозволено цензурою, Департамент поліції Харбіну. 4. 4. 10» (ця дата означає: 4-ий рік Кан-де, себто управління імператора Кан-де, що так називався, коли став імператором Маньджу-Го, 4-го місяця, 10-ий день).

Вже в половині квітня перші примірники мапи вислано до редакцій української преси в Європі й Америці та географічним установам у кількох країнах. Українська преса відгукнулася дуже гарними рецензіями, зокрема в «Ділі» та «Тризубі». Рецензії були фахові, з признанням за гарне технічне виконання. Треба зазначити, що для харбінських друкарень технічне виконання мап не натрапляло на жодні труднощі. Адже Економічне бюро управління Китайсько-Східньої Залізниці в ті часи випустило понад десять різних, великого розміру, мап, які досьгодні уважаються за дуже важливі для наукових дослідів.

Проте з погляду редакційного труднощі були, головно з відповідним зазначенням етнографічного складу населення Зеленої України. І цієї проблеми не вдалося повністю успішно розв'язати, бо це була перша наша спроба, до того ж — у Харбіні.

Всі картографічні матеріали для мапи взято з військових мап, друківаних картографічним відділом генерального штабу кол. російської імперії (т. зв. десятиверстка), а українські написи, розподілення етнічних груп населення, автолінії та промислові об'єкти — виготовував ред. І. Світ. Тексти написів, редагування — зробив С. Левінський. Треба сказати, що й К. Хоріє підтримав нашу працю розпорядженням у своїм бюро при представництві Міністерства закордонних справ Маньджу-Го дати нам усі потрібні сучасні матеріали для удосконалення мапи, напр. — розподілення аеродромів, технічних об'єктів і т. п. Без таких матеріалів скласти заплановану мапу було б дуже тяжко. К. Хоріє цікавився також тим, як іде праця над мапою.

Зокрема дуже тяжко в той час було визначити точне положення нового міста Магадан на березі ріки Ногасво, що почало розбудовуватися як розподільний центр для колимських таборів невідільної праці, подібно як і таборів відомого Бамлагу на Амурщині, що були розкинені на великому просторі вздовж траси проєктованої тоді залізниці, т. зв. магістралі БАМ-у (Байкало-Амурської Магістралі). Дослідження цієї траси було досить широке, окремі статті та нотатки з'являлися у спеціальній пресі, зокрема в транспортних журналах¹⁰⁴.

Цікаве те, що траса проєктованої залізниці, зазначена на нашій мапі, була підтверджена на мапах Далекого Сходу та Східньої Азії, що їх видало Американське Національне Географічне Товариство (мапи з 1950-1957 років), але на пізніших мапах з цієї траси залишилось тільки дві залізниці, що фактично були збудовані.

Наші досліді, проведені в 1950-51 роках у бібліотеці Тайванського університету (Тайпей), показали, що проєктована траса будови т. зв. БАМ-у була можлива тільки в теорії, бо навіть при використанні безкоштовної праці засланців Бамлагу — вона не могла бути рентабельною. Тому не дивно, що після смерті Сталіна цей проєкт занехано, а замість нього прийшла будова шосейних шляхів, але обговорення цього питання не належить до нашої теми.

Поява нашої мапи в Харбіні була великою несподіванкою для української громади в Маньчжурії, бо ніхто не знав, за виїмком кількох людей, що були пов'язані з виданням цієї мапи, що така мапа готується. Навіть цензура не знала нічого аж до того моменту, коли передано їй для затвердження п'ять примірників мапи.

Надруковано її 1100 примірників, з того — 100 прим. на легкому папері. Розіслано й розпродано понад 400 прим., а решта залишилася в Харбіні, бо з початком війни японці заборонили пересилати мапи поштою. Наприкінці 1941 року, коли виникла тихо-океанська війна, японці заборонили друкувати і продавати мапи Далекого Сходу. Вже в Шангаї нам вдалося дістати з Харбіну тільки п'ять примірників цієї мапи, і то завдяки представництву Мантецу в Шангаї та п. Гундзі в

¹⁰⁴ Напр., праця Коржинського Д. С.: «Пересечение Станового хребта по Амурско-Якутской магистрали и его геологические комплексы», Труды ЦНИГРИ, 1935, а також інша праця про Алданську плиту.

Харбіні. Пізніші, дальші заходи дістати з Харбіну більше мап чомусь були безуспішні, хоч знаємо, що з боку Мантецу перешкод не було.

Був цікавий випадок з цією мапою в 1938 році. Один визначний член харбінської польської громади купив нашу мапу, виїжджаючи зі своєю родиною до Польщі через Сибір. Вже на польсько-советському кордоні большевики, перевіряючи його речі, знайшли цю мапу і сконфіскували на тій основі, що перевіз мап через советську територію був заборонений. Цей поляк потім написав до «Маньджурського Вістника» листа з проханням вислати йому новий примірник мапи. В тому ж листі він написав, що сталося з тим примірником мапи, що він купив його в Харбіні.

Крім рецензій і нотаток, цю мапу Зеленої України обговорювали й на різних доповідях, напр., — на сходинах Української Громади в Берліні («Жива газета», 3 червня 1937 р.), на яких, крім українців, було й кілька чужинців.

Переїхавши до Америки, я переглядав тут каталоги бібліотек, щоб перевірити, чи мапа Зеленої України дійшла до американських бібліотек. На жаль, підтвердженень не знайшов. Можливо, що в той час в американських бібліотеках було вороже ставлення до всього, що українське, а зокрема до українських видань з тих країн, що були під японським контролем. Але з нашого цензурованого примірника мапи були зроблені фотокопії для картографічних відділів Нью-Йоркської бібліотеки і для архіву Американського Географічного Товариства в Нью-Йорку.

Під час другої світової війни з цієї мапи зроблено літографічну копію у Варшаві, про яку Л. Биковський пише так:

«Мапа Зеленої України. Одеса-Хабаровськ (фактично, Варшава), 1944, розмір 73 × 49 см. Видання Інституту Океанічної України, ч. 4. Передрук. Зроблена з ініціативи керівника інституту Л. Биковського».

Був то передрук з оригіналу мапи, кольорового видання «Української Видавничої Спільки» в Харбіні. Використано примірник ген. В. Сальського, що був його власністю, який — як і інші книги з його книгозбірні у Варшаві — дістався до рук Л. Биковського. Креслення виконав чорно-білим способом, тушем, мистець-маляр П. Мегик у Варшаві. Фінансував видання с. п. В. Кийович, що жив тоді у Варшаві. Він дав на це видання 500 польських золотих. Відбито біля 150 примірників¹⁰⁵.

Треба згадати, що під час нашої останньої зустрічі з К. Хоріе, він — згадуючи про мапу Зеленої України — підкреслив, що її видано своєчасно і вона дала добрі наслідки серед японців. Цим можна пояснити його підтримку в постачанні матеріялів бібліотеки, що була під його контролем¹⁰⁶.

Цікаво буде подати тут виїмки зі статті, надрукованої у часописі «На Далекому Сході», що почав був виходити в Ціндао:

¹⁰⁵) Лист від 15 жовтня 1968 р.

¹⁰⁶) Див. наш лист до М. Мілька з 4 травня 1937 р., стор. 2-3.

»Перед нами «Мапа Зеленої України», видана 11 березня 1937 року накладом Української Видавничої Спільки у м. Харбіні... знаменна мапа. Знаменна вона тим, що є першою спробою поставити далеко-східне українське питання «на ноги», бо донині ще для загалу українського суспільства було воно в головному принагідним і чи не надто вже безвідповідальним витвором зухвалої думки кількох індивідумів... Нині, отже, дістали ми всі можливості побачити, що питання це має реальний характер вже хоч би тому, що стосується певного реального, і то більшого, клаптика землі, — зрештою, і нагоду трохи з ним заізнатися...

Знаменна ця мапа ще тим, що нею вперше устійнюється назва тих великих обшарів і що цією назвою є «Зелена Україна», а не «Зелений Клин», як то звичайно у нас вживалося. В цій назві цілий програм...

Так, «Зелений Клин» це ще одна ідеологія і не потягає за собою якогонебудь певного політичного чину, а коли й викликає щось, то самі лишень сантименти культурницького чи пак автономічного порядку. Зелений Клин — це «право на самоврядування... це (назва Зелена Україна, — прим. І. С.) проголошення своєї волі на залучення цілої даної території і мешканців її, без різниці кольору та побутових ознак, до лона єдиної Української держави, до опанування її (Зеленої України) українською культурою. Зелена Україна це не «право» на самоврядування, а воля до створення своєї держави понад берегами Амуру та Тихого Океану».

Наприкінці статті говориться: «За видання такої мапи належитьсь велике признання цілої нашої далеко-східної колонії»¹⁰⁷.

Коло різних дописувачів-кореспондентів «Маньджурського Вістника», зокрема в Європі, постійно збільшувалося. Особливо активними були: В. Несторович зі Львова, П. Кожевників із Берліну, п. Залізник із Відня, П. Геродот із Букарешту. З Америки прислав свої статті та нотатки Г. Скегар з Каліфорнії.

Розвинув для нас досить велику акцію П. Кожевників, якому редакція, на його прохання, вислала спеціальне уповноваження як нашому кореспондентові. Він був зареєстрований у представництві Маньджу-Го в Берліні і зустрічався там з п. Тамурою, який вів пресові справи.

З допомогою Кожевникова вміщено кілька статей про українське життя на Далекому Сході в «Фелькішер Беобахтер», що в той час був дуже авторитетним часописом. Кожевників рекомендував нам устійнити контакт з п. Марксом у німецькому консульстві в Харбіні, але ми, з багатьох причин, ставилися до таких контактів негативно і, як потім виявилось, мали слушність.

Приємно згадується співпрацю на протязі кількох років і з М. Селешком, але після 1937 року цей зв'язок перервався, головню тому, що наші взаємини з японцями погіршилися і виникли непотрібні клопоти

107) «На Далекому Сході», Ціндао, Хини, ч. 2, 2 травня 1937 р.

в самому Харбіні з членами ОУН, особливо з Р. Кордою-Федоровим, що занадто довіряв розмовам з японцями.

Не зупиняємося тут над описом українського життя взимку 1936-37 років, бо спеціально важливих подій не було, крім самої зміни адміністрації УНКолонії. Діяльність Союзу Українських Емігрантів (СУЕ) була обмежена, бо згідно з постановою-наказом від 1-го листопада 1936 р. СУЕ мав припинити своє існування. Управа СУЕ цієї постанови не визнала і СУЕ опинився поза УНКолонією, не мав права користуватися приміщенням в УНДомі, навіть за запластою. Згідно з наказом начальника УНКолонії Ю. Роя, Управа СУЕ опинилася під загрозою арештів за нелегальну працю.

Що правда, ця загроза залишилася на папері, без наслідків. Японська Військова Місія не звертала уваги на цю заборону, а К. Хоріє немов апробував наші протести, бо зустрічі з ним відбувалися далі не тільки у справах часопису, а також для обговорення питань політичного та громадського характеру.

Корда-Федорів був у той час дуже зайнятий знайденням фондів для видань під фірмою ОУН, але з тих заходів майже нічого не вийшло. Заможні українці ставилися, переважно, неприхильно до його переконань, мовляв, якщо вони дають матеріальні засоби, то мають право мати певний контроль над витратами та знати саму справу. Такий старий діяч-меценат, як І. П. Шевченко, відверто виступив проти заходів Корди-Федорова, мовляв: «українці в Харбіні, чи в Маньдзурії, потребують тільки загально-інформаційних видань».

Що правда, був окремий проєкт І. Шлендика, секретаря канцелярії УНКолонії, створити фонд для органу УНКолонії хоч би у висоті 500 гобі на місяць (це, приблизно, в ті часи біля 150-170 ам. доларів, але на практиці — сума велика). Він робив заходи серед заможних українців, але його надії не виправдалися. І. Шлендик на весні 1937 року говорив: «Якщо нам вдасться створити такий фонд, тоді люди, які піддержують вас, перейдуть до нас...»

Про іншу, більш важливу, але подібну справу, буде мова далі.

На початку січня 1937 року загальне становище українців у Маньдзурії було, приблизно, таке:

Виразного антимосковського наставлення не було, бо перешкоджали певні обставини (позиція японців, що дуже змінилася), а наш провід не мав можливості відважитись висунути та обстоювати свої позиції...

Матеріальне становище членів УНК було тяжке, бо не здобуто жодних нових позицій, що їх перед тим здобувала колишня адміністрація УНДому.

Старше громадянство, зневірене, відійшло зовсім. Частина будинку стояла пустою, бо не мала орендаря. Англійські гімназії відмовилися далі піднаймати частину будинку.

Пресової роботи не було жодної. Припинено радіомовлення. Преса, що передавалася до канцелярії УНК, не використовувалася, бо — як нам говорили в бюрі «папаші» (себто, К. Хоріє) — «тепер ніхто не ро-

бить оглядів». Провід УНКолонії не знав, що протягом минулих п'ять місяців такі огляди, на його прохання, робила редакція «Маньджурського Вістника», а побачив це щойно тоді, коли частина їх була надрукована японською мовою...

Оголошено декларацію про Зелену Україну, яку підписали члени сучасного управління УНКолонії, а також Р. Корда-Федорів, але дійсних учасників подій на Зеленій Україні між ними не було, крім В. Кушнарєнка... Не було навіть М. Коблянського, не згадуючи про П. Яхна та інших. Декларацію прочитали, і на тому закінчилося, навіть у пресі не надрукували.

Діяльність СУМ-у, перейменованого на Далеко-Східню Січ, занепадала, не було М. Лукавенка.

Наприкінці 1936 року К. Хоріє запросив до себе редактора І. Світа на довшу розмову. Радив, що в жодному випадку не треба припиняти праці, хоч тепер ситуація несприятлива. На питання, чи не краще припинити нашу діяльність у Харбіні, він категорично відповів, що — навпаки — треба далі вести працю, головню посилити пропаганду серед японців поза Харбіном.

Отже, як видно, був переконаний, що можливість нашої діяльності існує. Підкреслив, що ідея видання альманаху японською мовою дуже на часі і її треба реалізувати.

Референтом українських справ у Японській Військовій Місії К. Хоріє призначив п. Іноуе, якого ми знали вже раніше, бо він виконував різні доручення Місії у її відділі преси і еміграційних справ. Це була ще молода людина. Знав досить добре московську мову, не дуже то прихильно ставився до ліберальних напрямків, мабуть, належав до групи Кодо, що саме тоді була дуже активна в японському політичному житті. Своєї орієнтації він ніколи не виявляв, але сьогодні нам здається, що тільки тим можна пояснити його діяльність на українському відтинку, як діяльність з метою використати український рух для політики групи Кодо. Бо в процесі наших зустрічей і співпраці він спочатку був дуже зацікавлений нашою справою і співпрацею, очевидно, це були і наслідки праці К. Хоріє. З ним ми започаткували переклад книжки ген. Аракі «Бушідо», в якій пропагувалися ідеї японського лицарського руху старих самураїв, але з особливим підкресленням обожнювання імператора — Мікадо. Приблизно, третина книжки вже була перекладена, в мене збереглася тільки незначна кількість перекладених сторінок, бо решта загубилася.

Події в житті Української колонії обірвали наші взаємини і співпрацю, хоч пізніше, в 1939 році, були спроби відновити її.

Ускладнення у нашій праці в Харбіні були пов'язані також із подіями в Китаї, з активізацією там українського життя і нашою активною підтримкою його. Цей період досить добре освітлений в нашій тогочасній листуванні з трьома осередками українців: у Тяньцзіні, Шангаї та Ціндао.

Головне листування велося з М. Мільком і привело до видання двотижневика «На Далекому Сході», часопису, який висунув проблему

українського життя в Азії і гостро критикував головно діяльність управління УНКолонії в Харбіні, що складалося з призначених осіб, чим заперечено принцип виборности. Це була основна точка нашої спільної дії того часу. Ми не визнавали права Японської Військової Місії втручатися у наше внутрішнє життя, призначувати згори членів управління УНКолонії, бо нас зобов'язувала виборна система, згідно зі статутом УНКолонії, що був схвалений Загальними зборами в 1935 році. І ми мали слухність, доказом чого на початку 1937 року був скандал із Пасавальчаком.

Підсумки діяльності української громади в Харбіні в 1936 році можна зробити на підставі вже поданого нами матеріялу і, зокрема, на підставі найгострішої статті в «Маньджурському Вістнику» (з 27 грудня 1936 року, ч. 46-170), бо в наступному 1937 році вже не було можливости друкувати такі статті. Стаття, про яку мова, трохи забарвлена політичними подіями того часу — підписанням японсько-німецького договору, про який часопис мусів висловитись якимось позитивно. Стаття була редакційна, без підпису, в ній говорилося про загальне українське питання, підкреслюючи одночасно, що український рух зустрічає шалений спротив з боку Комінтерну, себто Москви. Але редакція вірить, що «Україна займе належне їй місце в світі, як суверенна держава. І в цьому не має й не може бути сумніву».

А далі пишеться: «Що ж торкається харбінського українського гетта, ізольованого від всеукраїнського життя по своїй власній волі, то з багатьох причин не можемо показати великих досягнень...»

Життя українців у Маньджу-Ті-Го мусить бути понадпартійним, на суто національних підвалинах, міцно побудоване й тільки тоді воно буде тривким і не залишиться експериментом.

Таке положення експерименту проіснувало тільки три місяці й закінчилось 18 вересня ц. р., коли до життя покликали обставини нову систему адміністрування УНКолонії та новий її провід в одній особі — голові Колонії — п. Ю. Роя.

Цього дня УНКолонія отримала розпорядок:

1. Усе життя централізується тільки в одній організації під назвою «Українська Національна Колонія».
2. Організації «Просвіта», «Спілка Українських Емігрантів», «Українська Національна Громада», т-во «Січ», «Спілка Українських Учителів» — розв'язуються.
3. Система виборности виключається, за виїмком Ревізійної Комісії. Голова УНКолонії призначається згори, який, у свою чергу, покликає собі членів Ради.

Така система запроваджена для успішної роботи УНКолонії, як пояснювалось. Факт, що від 18 вересня 1936 року Колонія стала охоплена диктатурою голови — Ю. Роя. В короткому часі наступила ліквідація організацій, або їх розв'язання, а серед цих розв'язань найбільш болюче, без сумніву, це розв'язання «Просвіти», найстаршої української організації на Далекім Сході, яка винесла на своїх плечах всю вагу

української роботи в найтяжчі часи, коли не було жодних інших українських організацій, і виконала безліч позитивної праці для українського діла. «Просвіта» якраз закінчила десять літ своєї праці.

Сьогодні УНКолонія стоїть перед новими умовами праці, які ще не уклались як слід, які ще не дали позитивних результатів і, як запевнялось згори, є тимчасові... Українська справа мусить тяжко та вперто боротись не тільки із зовнішніми ворогами, а також із тими юдами, що час від часу пробують зробити шкоду УНКолонії, але буває й таке, що їх свочасно демаскується. Тому кінчаємо наші побажання на 1937 рік — «Не дай Боже, щоб повторювались помилки минулого»!

Хочемо успіху, хочемо перемоги для українського діла, для нашої ідеї¹⁰⁸.

В тому ж числі «М. В.», на стор. 2-ій, надруковано, що «розпорядженням голови УНКолонії п. Роя звільнено від обов'язків скарбника УНК Петра Пасавальчука, який, як виявилось, мав радянський пас. В представлених анкетах при організації УНКолонії він вписав, що має емігрантський пас і тим ввів у блуд усю УНКолонію та поставив її в дуже прикре положення, особливо, коли нагадати, що він був діяльним членом «Приемно-ревізійної комісії» та одним з авторів знаменитого «докладу» цієї знаної комісії, у склад якої входив п. Пасавальчак як емігрант... П. Мацюця ручив за Пасавальчука на анкеті, а п. Кушнарєнко ручив перед Загальними Зборами УНК в минулому році, коли включив його до складу дійсних членів УНГромади і він, тим самим, одержав виборчі права на Установчих Зборах УНК в 1935 році.

Так поволи виявляється все і буде наукою на будуче»...

Цікаве те, що японці, мабуть, не знали, що советський підданий був у складі УНКолонії та працював для знищення доброго імені кол. Адміністрації УНДому і її прихильників, в тому і видавництва «Маньджурського Вістника».

Союз Української Молоді (СУМ) видав на 1937 рік календар. Перед тим два роки видавав щоденні відривні календарі о. П. Гордзівський, а потім, також два роки, місячники-календарі друкував «Маньджурський Вістник».

Вийшло також перше число неперіодичного журналу «Вісті УНКолонії в Маньджу-Го», де були видрукувані фінансові звідомлення та скорочені тексти різних доповідей і рефератів. Журнал вийшов за місяці жовтень-листопад 1936 року, себто після проведення реорганізації адміністрування УНКолонії. Мав 30 сторінок, згідно з пляном повинен був виходити що два місяці, але друге число вийшло на весні 1937 року, і більше не появлявся.

В грудні 1936 р. у Союзі Української Молоді (СУМ) відбувалася велика внутрішня реорганізація, яка закінчилася Загальними Зборами СУМ-у 23 січня 1937 року. Збори схвалили зміну статуту і зміну назви організації на Українську Далеко-Східню Січ.

¹⁰⁸) «Маньджурський Вістник», ч. 46 (170), 27 грудня, 1936 року.

Отже зміна статуту та назви були підготовані у грудні 1936 року, а затверджені Загальними Зборами в січні 1937 року, себто після трагічної загибелі М. Митлюка. Тому М. Митлюк не міг брати участі в тій зміні, як це писав в «Українському Самостійнику» в 1956 році його біограф.

В той час, як УНКолонія в Харбіні переживала важкі реорганізаційні спроби, на землях Зеленої України розгорталася широка акція використання праці політичних засланих, кількість яких значно збільшувалася на Приморщині й Амурщині, де почав в широкому розмірі працювати знаний своїм нищенням засланих Бамлаг.

В «Тихо-Океанській Звїзді» почали з'являтися десь в 1933-34 роках статті, зокрема у зв'язку з будовою залізниці від ст. Волочаєвки на Амурській залізниці, на лівому березі р. Амур, що мала сполучити цю залізницю з новим містом Комсомольськ. Офіційно в советській пресі писалося, що місто почали будувати члени Комсомолу, як «віддані комунізму представники советської молоді». Про цю «добровільну працю» добре знаємо як у минулому, так і тепер.

Фактом є те, що місто започатковано в селі Пермськое у 1932 році, був плян зосередити там тяжку промисловість для обслуги далекосхідної армії. Не маємо багато матеріалу про те, як воно будувалося, але треба підкреслити, що лівий берег р. Амуру невисокий, а траса залізниці, про яку ми згадали, мала проходити низиною, частинно болотами, і її будували силами засланих. В 1935-36 роках про це широко писала советська преса, вихвалюючи діяльність ГПУ, що керувало працею «тих, що перевиховувалися».

Такі статті, з відповідними ілюстраціями, були вміщені в «Тихо-океанській Звїзді», офіційному органі компартії в Хабаровську. Перед самою війною, десь в 1938 році, розпочалася будова продовження цієї залізниці, щоб пов'язати м. Комсомольськ із т. зв. Советською гаванню (кол. Імператорська затока на березі Японського моря). Ця гавань відіграла значну ролу під час війни, бо через неї переходила чимала кількість воєнних матеріалів, що їх Москва діставала від Америки.

Ще інша залізниця, між станцією Известкова на Амурській залізниці та селом Усть-Німань у Буреїнських горах, що досить багаті на вугілля та інші мінерали, також збудована силами засланих. Треба зазначити, що в праці Т. Шабата, як і на мапах Американського Національного Географічного Товариства, обидві згадані залізниці зазначені точно так, як на нашій мапі¹⁰⁹.

Подаємо тут кілька рядків із статті, надрукованої у «Маньджурському Вістнику»: «Рівночасно на інших лісових роботах знову приміюється сила політичних в'язнів-залишенців, котрих по різним відомостям на Зеленій Україні мається не менш як 100 тисяч чоловік. Головна маса їх знаходиться на лівому березі Амуру, на працях по

¹⁰⁹) Теодор Шабат: «Географія ССРСР», Нью-Йорк, 1951, стор. 327.

будові залізниці Волочаєвка-Комсомольськ та автострадї Комсомольськ — берег Татарської протоки — на Японському морі.

Одночасно ведеться підготовка до відчинення весною будучого року нових десяткох моторово-тракторних станцій, які дають большевикам можливість легше утримувати селянство під своєю владою та, головне, дуже легко забирати в селянства все зерно¹¹⁰.

Це була скорочена інформація із зібраних матеріалів, головнo із вказаного вище часопису, хабаровського офіціозу комуністичної партії, а також з інших джерел. Про цю невільничу працю говорили також утікачі, а по другій світовій війні чимало писала українська преса, що виходила в таборах Німеччини.

Не згадуємо тут різних будов Бамлагу в Магадані та в т. зв. таборових установах Колимського краю, про які також є досить велика література.

Коли ж мова про м. Комсомольськ, то варто зазначити, що для його сталеварень та інших заводів основні матеріали, сировину, треба привозити з дуже далеких місцевостей, навіть із Сибіру, бо залізних руд там мало і вони низької якості (напр., залізна руда буреїнського району).

На цьому закінчуємо опис періоду від 1935-го до кінця 1936-го року.

Наступний 1937 рік позначений кардинальними змінами умов життя українських колоній в Азії, про що буде мова в черговому розділі.

110) «Маньджурський Вістник», ч. 46 (170), 27 грудня, 1936 р.

XII

УКРАЇНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В НОВИХ УМОВАХ

(Умови праці до початку тихоокеанської війни. Переходовий час: Харбін, Тяньтзін, Ціндао і Шангаї. Зміни японської політики супроти емігрантів взагалі)

Насамперед, ще перед описом подій і з'ясуванням українського питання в 1937-1941 роках, подамо один цікавий епізод, що дає яскраву картину японського ставлення до сильного характеру людини.

Ми вже згадували про нашу співпрацю з козаками, а зокрема про сприяння намаганням П. Ковгана організувати групу козаків, прихильників руху Вільного Козацтва, центром якого в 1920-35 роках була Прага.

Справу козачого лідера незалежницького руху — кубанця П. П. Ковгана — в Харбіні дуже гостро обговорювали на протязі багатьох років. П. Ковган був дуже активним кубанським діячем у боротьбі проти червоних, а потім — у боротьбі з армією Денікіна.

Перемога большевиків над армією Денікіна, який зосереджував свою увагу на боротьбу проти України і незалежницького кубанського руху більше ніж на боротьбу проти червоної армії, була вже запевнена. Політика Денікіна і його оточення довела до повної окупації червоними земель Кубані та інших районів Північного Кавказу, так само як допомогла большевикам просунутися до Азербайджану і провокативним московським діячам — у Вірменію та Грузію.

В Кубанському русі П. Ковган не займав якогось визначного становища, але — як вірний ідеї козачої незалежності — він завжди допомагав кубанському урядові мірою своїх сил. Подамо кілька, дуже характеристичних, рядків про нього зі спогадів відомого кубанського політичного діяча В. Іваниса:

«... Станиці не тільки виконували накази про мобілізацію, яку вони вітали вигуками «ура» (станція Дядківська), йшли і добровільцями... Під час походу на ст. Сосику та Павлівську захопили козаки комісара однієї станиці. Член ради ст. Старолеушновської, Ковган, знав цього комісара за нешкідливу людину і випросив його звільнити з тим, що він його (Ковгана) проведе в рідну станицю. Через якийсь час, уже на

Дону, Ковган привів 300 козаків, що він їх мобілізував у своїй станиці наказом уряду»¹¹¹.

Далі автор говорить про настрої кубанців та їх ставлення до московської добровольчої армії.

Ковган дістався до Харбіну десь у 1925 році, перейшовши кордон Приморщини разом із дружиною та двома синами. Енергійний і працьовитий, він швидко влаштувався у Харбіні, а коли ознайомився з умовами життя, почав шукати серед місцевих емігрантів-козаків таких, які поділяли б його політичні думки незалежницького козачого руху. Між ними він знайшов старого донського козака Греціва, і їм обом удалося зорганізувати групу Вільного Козацтва. У своїй праці вони мали піддержку празької козачої групи отамана Білого (журнал «Вільне Козацтво»). Групі Ковгана-Греціва не багато вдалося зробити в тодішніх важких умовах життя еміграції в Манджурії, все ж П. Ковган, завдяки своїм зусиллям, видавав книжки, завданням яких було розкривати реакційність московської еміграції і рівночасно вести боротьбу проти червоної пропаганди в Манджурії, що в ті роки дуже поширювалась, про що ми вже згадували.

В той час П. Ковган видав три, досить великі, томи своїх «Записок неуча», в яких дуже вдало використав ганебні факти з історії дому Романових. Щоб забезпечити себе від провокаційних заходів різних монархічних груп московської еміграції, він широко брав матеріяли з офіційного кількатомиового видання «300-ліття Дому Романових», що було появилася ще перед першою світовою війною заходами окремої комісії в Петербурзі. Результати праці тої комісії затвердив останній цар Микола II. Це було люксове видання, з багатьма ілюстраціями, вважалася одним з найкращих у царській Росії.

Четверту книжку «Записок неуча» Ковган видав уже під час японської адміністрації. Крім цього, друкував брошури і листівки, переважно від імені незалежницького козачого руху, що були спрямовані проти московської військової еміграції. Для москалів поява друкованих праць П. Ковгана була страшною подією, тим більше, що вони, крім провокацій, не могли знайти відповідних засобів у боротьбі з його виданнями, бо насамперед треба було знищити літературу царських часів, себто монархічні видання, що ними Ковган користувався (в його помешканні було багато головних видань з імперських часів).

З розвитком українського життя в Манджурії і, зокрема, з появою часопису «Маньджурський Вістник», десь на початку 1933 року. П. Ковган почав передавати нам для друку різні новини з життя під большевицькою окупацією. В той час він допомагав втікачам із советського Далекого Сходу. Нам особисто довелося познайомитися з двома такими особливо цікавими втікачами.

Першим був учитель-математик п. З. (не можемо подати його прізвища, бо не знаємо, де він тепер). Був цікавий тим, що викладав

¹¹¹) В. Іванис: «Стежками життя», спогади, кн. 2, стор. 109-110; розділ 42 (В станиці кубанців на Дону).

математику в колишньому Благовіщенському Українському Педагогічному Інституті. Він по льоду перейшов ріку Амур і дістався до Манджурського містечка Сахалян¹¹², що відоме також під назвою Айгунь, а звідси до Харбіну. Тут ми з ним зустрічалися і говорили. Виявилось, що він закінчив Харківський університет, знав добре українську мову, належав до якоїсь літературної організації, здається, Вапліте (?). Походив з міщанської мішаної родини, але такої, що була пов'язана з українським життям. Виїхав на Далекий Схід учителювати, бо чомусь не міг залишатися на рідній землі.

Через рік виїхав з Харбіну до Шангаю, де пізніше викладав математику в одному французькому коледжі, що належав до системи університету Аврора, який вели оо. єзуїти. Зустрічалися ми з ним і в Шангаї.

Другий втікач був з т. зв. «кулаків» України. Він перейшов кордон і дістався до Манджурії. Його розповідь та фото були надруковані в «Маньджурському Вістнику». Була видана й окрема брошура про цього колгоспника.

Наприкінці 1920-их років П. Ковган видавав підпільний журнал «Вестник рабочего, крестьянина и козака», в якому пропагував необхідність боротьби проти червоних і білих дворян, проповідував мир селянам, козакам та червоноармійцям поневолених народів. Коли постала держава Маньджу-Го (1932 р.), почав легальну працю від імені Вільного Козацтва.

Московський фашистівський часопис «Наш Путь» писав, що «шкідлива діяльність Ковгана викликала розбрат не тільки в козаках, а також в емігрантських колах, тому Ковгана викликала певна інституція і перестерігала, що він мусить припинити свою діяльність»¹¹³.

Врешті через постійні доноси фашистів та інших московських організацій П. Ковгана арештувала японська жандармерія. Тримали його 70 днів у сутеринах жандармерії, в жахливих умовах, але, здається, не було фізичних знущань над ним. Від імені Союзу Українських Емігрантів були заходи про його звільнення, але справа затягалася, бо Японська Військова Місія не хотіла входити в гострий конфлікт із жандармерією.

Наприкінці грудня 1934 р., після чергових заходів СУЕ через К. Хоріе, Ковгана знову викликали на допит до жандармського капітана К. Накамури. Тверда й чесна постава П. Ковгана привела до дуже характеристичного епізоду, що закінчився його звільненням. Це була його розмова з японським старшиною:

Накамура: Ви, Ковган, большевик, працюєте за їх (большевицькі) гроші, виконуєте призначені вам завдання.

¹¹²) Назва цього містечка Сахалян дуже подібна до назви острова Сахалін, — І. С.

¹¹³) «Наш Путь», 17. 1. 1935 р., ч. 13; стаття «Неуч Ковган высылается из Маньджурии».

Ковган: Це неправда, московська провокація. Я не був і не є большевиком. А правдою є, що я веду боротьбу за волю козаків і України.

Накамура: Я не вірю вам.

Ковган: Пане Накамура, ви самурай?

Накамура: Так. Чому питаєте?

Ковган: Якщо ви самурай і вмієте орудувати шаблею, а вона у вас є, то ось мій палець — коли брешу, рубайте його і ваша буде правда.

Накамура вхопив за шаблюку, був дуже зденерований, аж червоний... Раптом засунув шаблюку в піхву й підійшов до Ковгана, протягнув руку й сказав:

— Я вірю вам. Ви будете звільнені.

На другий день викликано представника СУЕ і він дав за Ковгана поруку. Так скінчилися 70 днів його арешту. Накамура під час зустрічі з представником СУЕ висловився так: «Ковган чесний, твердий націоналіст, але йому буде тяжко жити в Харбіні — мусить, мабуть, виїхати».

Ковган виїхав з Манджурії на початку лютого 1935 року до Болгарії. Назовні фашисти ніби виграли, але японська жандармерія переконалася, що українців з України, або з Кубані, залякати не можна, тому аж до кінця війни в 1945 році жандармерія вже не чіпала українців.

Згідно з листом К. Плохого, кубанського козака, що знав П. Ковгана (зустрічався з ним у Празі), десь наприкінці 1940-го чи на початку 1941-го року Ковгани переїхали з Праги до тієї частини Польщі, що була під німцями... Життя Ковганів закінчилося трагічно. Хтось видав польським партизанам помешкання Ковганів і вони оточили їх хату. Увірвалися до помешкання і ножами порізали на смерть Прокопа Прохоровича і Марину Василівну. »Про це казали мені козаки і я сам читав про це в козачій пресі«¹¹⁴.

Нам відомий ще один факт про арештування українця. Це справа молодшого Чучі, втікача з СРСР до Ірану, звідки він разом із родиною брата дістався до Шангаю. Молодший Чуча жив в Харбіні й займався дрібною торгівлею. Часто їздив на південь. Останній раз виїхав десь у 1938 році й був арештований в Дайрені жандармерією. Про нього не залишилося жодної вістки. Всі пошукування брата не дали жодних наслідків. Були певні здогади, що він під час своїх поїздок перевозив т. зв. «валюту», себто — американські долляри, що було заборонене. Подібна справа була з поляком Домбським, управителем великого готелю в Харбіні. Його арештувала жандармерія, тортурувала і від тортур він помер. Ця справа була викликала велике обурення в Харбіні. Під час похорону японці не дозволили відкрити його труни.

Найбільше клопоту робили емігрантам службовці жандармерії — москалі, зокрема ті, що були пов'язані з фашистівською партією. Нам відомо кілька таких фактів, головню, коли люди робили заходи вивезти з Маньджу-Го до Шангаю або інших місцевостей Китаю гроші —

¹¹⁴) Лист К. Плохого від 29 вересня 1968 року.

переважно американські доляри, що їх купували на чорному ринку за посередництвом китайців. Серед заарештованих за «валюту» був і відомий московський протоієрей, що заховав гроші в своїх шкарпетках...

*

В цьому нашому розділі обговоримо події в житті українських колоній на Далекому Сході, себто — в Манджурії (Маньджу-Го, головно в Харбіні) та у властивому Китаї (три громади), бо з 1937 року життя тих громад було дуже тісно взаємно пов'язане, завдяки війні Японії проти Китаю. Закінчується цей розділ початком німецько-советської війни та її відгуками-наслідками в нашому житті в Азії. Останній розділ буде присвячений життю українців під час другої світової війни, головно на Тихому океані, в умовинах японської військової окупаційної адміністрації в Китаї і Маньджурії.

Період 1937-1941 років був дуже скомплікований воєнними умовами. Особливо дошкульними для нас були японські заходи підпорядкувати всю еміграцію різних національностей одній централі, фактично московським організаціям. В Китаї був Антикомуністичний Комітет, а в Манджурії, вже згадуване раніше, «Бюро для справ російських емігрантів» (БРЕМ). Тільки українці та тюрко-татари робили всі можливі протисаходи, щоб уникнути такого підпорядкування.

Найліпше вийшла з цього прикрого становища невелика, але міцна, Українська Громада в Шангаю, в чому багато допомогла їй місцева адміністрація — «Інтернейшенал Сетлімент», концесія, що до грудня 1941 р. була під фактичним контролем англійців, а потім під японським військовим контролем, але й тоді збереглися стара адміністрація та система урядування. Щоправда, в головній поліції вже вилізли на чоло колишні службовці-москалі, що залишилися на праці у японців. Більшість з них по закінченні війни пішла до советських консулятів за паспортами, щоб забезпечити себе від можливих обвинувачень у коляборації з японцями.

Крім того треба мати на увазі, що в усіх тих місцевостях були скупчення т. зв. підданих Советського Союзу, з його консулятами, пресою та іншими установами. Більшість тих «підданих» — це були старі емігранти та втікачі після катастрофи уряду адмірала Колчака. Японці, пов'язані тоді договорами з Москвою, були обережні у справах советських громадян, хоч загальна японська політика була антикомуністична.

З розвитком війни в Китаї, японці організували залежний від них китайський уряд на чолі з Ван Чін-веем, визначним діячем китайської національної партії (Гоміндан). Японці таким способом взяли під свій контроль весь адміністративний апарат окупованих провінцій, головно вздовж берегів океану та морів, а також транспорт, промисловість і т. п. Але обговорювати цих питань тут не будемо, хоч маємо досить відповідних матеріалів, бо в минулому доводилося багато працювати над згаданими проблемами, зокрема в 1920-их роках, коли були на-

писані й частинно видрукувані більші праці. Таких більших праць — є вісім, одна з них була видрукувана англійською та японською мовами і дістала добру фахову оцінку¹¹⁵.

Треба зазначити, що й політична ситуація в Європі в 1936-1939 роках також відбивалася досить сильно на життю самої України, де правив тоді комісар Постишев. На третьому надзвичайному з'їзді «Рад» Київської області, цей сталінський сатрап присвятив свою довгу промову питанням війни. Він дуже різко нападав і на Німеччину, яка — мовляв — «має намір відірвати Україну від Москви».

На жаль, не маємо оригіналу згаданої промови Постишева, тому покористуємося тільки її уривками, що були друковані в «Маньджурському Вістнику».

Постишев у своїй промові заявив, що в часописі «Дойче Бергверксайтунг» надруковано таке: «Господарська й політична доля знаходиться на Сході Європи. Тільки на Україні зосереджується все майбутнє східної політики Німеччини. Німецька політика мусить бути готова, щоб у відповідний мент виступити за незалежність України... ми повинні включити у нашу зовнішню політику калькуляцію підготовки для звільнення України від московської неволі»... Також згадував Постишев і статті італійської преси, зокрема «Імперио», де «обговорювалося питання незалежності України».

Свою промову Постишев закінчив гимном у честь — «великої дружби советських народів під керівництвом першого з рівних — великорусского», а також заявою, що Україна буде захищати свою «незалежність» зброєю під керівництвом «любимого вождя — геніяльного Сталіна»¹¹⁶.

А через місяць у «Маньджурському Вістнику» (ч. 8, 1937) була надрукована передова стаття п. з. «Смерть катам!», в якій повідомлялося, що «по наказу Сталіна, його фактичний «намісник» Постишев, великий кат України, арештований і буде відповідати за троцькістські ухили та ін...».

В той час на далеко-східніх кордонах ССРСР та Маньджурії більшовики в багатьох місцях значно збільшили свої війська, зокрема на південному відтинку, в районі Приморщини, де розбудували сітку укріплень. Були відомості, що серед китайців і корейців, що переходили кордон до Маньджу-Го, є чимало прихованих агентів, які ведуть большевицьку пропаганду. Але треба сказати, ця агентура не мала значного успіху, зокрема серед китайців. Серед корейців мала більший успіх, бо там мотивом її пропаганди була боротьба проти японської окупації, яка закінчилася тільки після другої світової війни.

¹¹⁵) Лист Барона К. Окура, директора головного Управління Південно-Маньджурської Залізниці, Дайрен. Цей лист японською мовою є в нашому архіві.

¹¹⁶) «Маньджурський Вістник», ч. 4, 1937 р. Передрук про цей виступ Постишева з «Українського Слова» в Парижі.

東省特別區警察管理處批示

第

號

866

批 具字人司維他

呈 一 件 為 擬 在 通 信 報 加 烏 克 拉 仁 文 字

由

呈 悉 查 該 處 前 請 登 刊 滿 洲 通 信 報 核 無 不 合 案 予 批 示 照 准 在 案 茲 據 動 字 所 稱 原 呈
 將 並 用 烏 克 拉 仁 文 字 刊 行 一 點 漏 譯 一 節 尚 屬 實 在 姑 予 一 併 照 准 惟 仍 應 遵 前 批
 按 翻 將 各 種 底 稿 送 備 以 符 功 令 仰 即 遵 辦 為 要 此 批

Дозвіл на видання
 "Маньчжурського Віст-
 ника" українською мо-
 вою. Оформлений упда-
 вління Харбінського
 Головного Поліційного
 Управління.
 2 р. (сесто 1933 р.)
 9 місяця 12 дня.

滿 洲 國 大 同 元 年 九 月 十 七 日

副 處 長 賈 天 琦
 處 長 王 瑞 華
 副 處 長 張 允 愷

Большевики вели комуністичну пропаганду і серед корейських переселенців в Манджурії (тих переселенців було понад мільйон у східній частині країни). Китайська адміністрація не визнавала японського твердження, що корейці-переселенці — японські громадяни. Тому корейці-переселенці зазнавали різних утисків від китайської адміністрації, бо вони як японські «піддані», мовляв, не мають права користатися тут землею.

Преса того часу не могла порушувати таких дразливих питань і автор цих рядків мав великі неприємності за те, що вмістив кілька статей на згадану тему в китайському часописі «Гун-бао», про який ми вже згадували раніше.

Настрої та становище спеціальної далекосхідньої армії під командуванням маршала Блюхера наприкінці 1930-их років були досить непевні. Причин було багато, а головню — це були наслідки проведених «чисток», що їх робив Єжов разом із Сталіним.

Про конфлікти та настрої в цій армії свідчить особливо втеча різних відповідальних осіб, а зокрема перехід до японців комісара Генриха Самуйловича Люшкова. Він був заступником начальника секретно-політичного управління при НКВД та найближчим співробітником Єжова, мав чин комісара другої ранги Державної безпеки. Під час збройного зудару біля озера Хассан у Монголії, перейшов до японців і привіз багато документів, зокрема пов'язаних із советською агентурою в Манджурії.

Люшков, перейшовши до японців, жив у Дайрені, де його захопили кінець війни та прихід московських військ до Манджурії. Він хотів, згідно з однією версією, втекти від червоних, але японська жандармерія знищила його, побоюючись, що він може потрапити в руки большевиків. Були відомості, що після втечі Люшкова до Маньджу-Го, до японців перейшло або втекло понад 300 чекістів, головню його найближчих співробітників¹¹⁷.

Від 1932-го до 1938-го року було понад 500 різних прикордонних сутичок між японськими охоронними патрулями та групами советських військ.

Значну роль в охороні Маньджу-Го відіграла т. зв. Квантунська японська армія, яка до 1931 року була розташована вздовж Південно-маньжурської залізниці (Мантецу), а потім, коли створено державу Маньджу-Го, перебрала охорону цілої країни. Значно пізніше японці почали організувати місцеву армію, яка все ж не була повністю оформлена до початку другої світової війни. Штаб Квантунської армії перенесено з Порт Амуру (японська назва — Ріожун) до Сінкінгу, нової столиці держави Маньджу-Го.

*

¹¹⁷) П. Балакшин: «Финал в Китае», т. I, стор. 225-229, а також «Маньджуриан Дейлі Ньюз».

Закриття Українського Клубу в Харбіні та інші адміністративні формальності й перешкоди в українській праці в 1920-их роках, спричинилися до того, що деякі активні українські діячі переїхали з Манджурії на південь до властивого Китаю. В цьому не було нічого дивного, бо в 1920-их роках перспективи для заробіткової праці в Харбіні та вздовж т. зв. КВЖД, Східньо-китайської залізниці, були мінімальні. Управління цієї залізниці в жовтні 1924 року опинилося під советським контролем: умовини життя еміграції різних національностей значно погірш.

Колишні члени Українського Клубу в Харбіні та учасники нашого руху на Зеленій Україні й у Сибіру стали фактично основоположниками нової сітки наших осередків в Китаї¹¹⁸. Серед цих нових наших осередків у Китаї місто Тяньцзін відіграло значну роль. Наприкінці 1928 року там зібралося чимало свідомих і активних українців, між ними: О. Дробязко, К. Рибка, М. Козловський, М. Хмелевський та інші. Значною групою був і хор Машина та Могильникова, що складався з колишніх службовців Східньо-китайської залізниці.

Була також відчинена філія харбінської «Просвіти» в Ханькоу (центральний Китай), на чолі з д-ром Брилем. Друга спроба відчинити «Просвіту» була в Шангаї. Там ініціативна група на чолі з д-ром Л. Гирняком (або Гурняком) розіслала 45 запрошень на установчі збори, але через політичні помилки в реєстрації, ця справа закінчилася невдачею. Щойно в 1932 році постала Шангайська Громада, яка проіснувала до початку 1949 року, але вже під іншою назвою.

Щоб пояснити умови праці українців в Тяньцзіні, треба нагадати, що це старе місто здавен-давня було великим торговельним і воєнним центром для північного Китаю. Сполучується т. зв. Великим каналом із рікою Ян-цзі-кянгом у центральному Китаї, через ріку Гаї. Першу чужинецьку концесію одержали тут англійці в 1860 році, а пізніше — французи та інші. Місто сполучене також із портом Таку при гирлі ріки Гаї, що впливає там до Печелійської затоки.

Під час т. зв. повстання боксерів в 1900 році, Тяньцзіні було ареною жорстоких боїв між китайськими і чужинецькими військами. Згідно з договором у 1902 р., всі фортифікації та стіни міста Тяньцзіну і порту Таку були знищені.

По закінченні війни в 1945 р., чужинецькі концесії перейшли під контроль китайського уряду. Найактивнішими були англійська та французька концесії, де скупчувались торговельні та фінансові операції. В тих концесіях, як і в інших містах Китаю, була запроваджена чужинецька адміністрація; китайці не мали жодного відношення до місцевих адміністраційних, судових і податкових справ.

Отже в тих упривілейованих містах була повна свобода для всіх європейців, а також і для китайців. Большевицькі установи використовували ті умови для себе, для поширення комуністично-москов-

¹¹⁸) Див. наші статті в «Свободі», Джерсі Сіті, та, зокрема, статтю «Українці в Азії» (2 травня 1953).

ської пропаганди, творили свої агентури, вели шпiонаж, організували саботажі.

Така діяльність комуністів велася без жодних перешкод, аж врешті національний китайський уряд дістав докази про створення великої шпiунської комуністичної організації, що має за мету зробити державний переворот і захопити у свої руки владу. І несподівано вночі 6-го квітня 1927 року китайська поліція і військові частини захопили советську амбасаду в Пекіні, в т. зв. посольському кварталі. Заскочені советські урядовці не ставили жодного спротиву, але похапцем почали палити документи. Китайські поліцаї вилізли на дах будинку й заткали всі димарі, припинивши таким способом нищення важливих документів.

В руки китайської влади дісталися цінні документи, головню списки советських агентів із цілого Китаю. Результатом обшуків також в інших советських установах (консулятах, торговельних та інших агентствах) було те, що китайський уряд почав загострювати свої політичні й дипломатичні взаємини з Москвою, про що ми вже говорили раніше.

Проте московські організації на теренах чужинецьких концесій не припинили своєї діяльності й підготовки до революційних актів проти національного китайського уряду. 11-го грудня 1927 року вони вчинили переворот у Кантоні, на півдні Китаю, і захопили в свої руки адміністрацію. На чолі цієї акції були московські агенти Айслер, Ньюман, Пеппер та службовці місцевого советського консуляту. Вони створили місцевий комуністичний уряд, провели масові арешти і розстріляли визначних членів китайського уряду та національної адміністрації. За словами П. Балакшина, «за три дні свого панування комуністи залляли Кантон потоками крові».

Цей переворот комуністів привів до повного розриву дипломатичних взаємин між Китаєм і Москвою. Всіх советських службовців і агентів усунуно з Китаю, а їх установи закрито. Про це широко говориться у працях Ву та К. Менерта.

Большевицька агентура вела свою діяльність також з допомогою тих своїх агентів, що до 1933 року працювали в китайській адміністрації в Манджурії, а потім — після створення Маньджу-Го — в японських установах, зокрема в японській жандармерії. Їх переважно рекомендувала московська фашистівська партія, в провіді якої був агент ГПУ інж. Матковський, як пише про це П. Балакшин.

Прикладом такої провокаторської діяльності може бути справа Д. Шевченка, колишнього старшини сибірської армії. Понад 15 років він працював у залізничній поліції (Китайсько-східної залізниці), на заході Манджурії. Коли постала держава Маньджу-Го, він досліджував злочинну діяльність московського ГПУ в районі т. зв. Трьохріччя, недалеко кордону Забайкальщини.

В цьому районі довший час діяла банда чекіста Жуча, що викрадала і вбивала переселенців — забайкальських козаків. Розслідування Д. Шевченко проводив із доручення начальника Японської Військової

Місії полк. Комацубари. Японська жандармерія заарештувала Д. Шевченка, обвинувачуючи його у «зв'язках з комуністами». Москалі, що працювали у жандармерії, жорстоко побили Шевченка, пімстившись за його українство, бо він був членом т-ва «Просвіта» на протязі багатьох років. Перебув два місяці в арешті, а після звільнення пролежав місяць у шпиталі. Потім виїхав із Харбіну до Пекіну, де вступив до православного монастиря при Духовній Місії. Приняв чин чернецтва, пізніше був висвячений на священника. В 1949 році виїхав з Китаю на Філіппінські острови, а тепер живе в Канаді.

На жаль, Союз Українських Емігрантів у Харбіні не знав про арештування Шевченка, щойно після його звільнення, коли він прийшов із візитою до т-ва «Просвіти», СУЕ вислав відповідний протест до Японської Військової Місії.

Це один з маркантних епізодів, що може служити доказом, як большевицька агентура «співпрацювала» з японською жандармерією. Мабуть, таке саме було і в справі арешту П. Ковгана, про що ми вже писали.

З різних джерел знаємо про організацію українських громад в більших містах Китаю ще за часів першої революції в Росії (у 1905 році). Тоді, напр., була заснована Українська громада в Шангаю. Серед її членів були заможні купці та урядовці тодішніх російських установ. Ця Громада в 1905 році переслала до Петербургу 400 карбованців на фонд видання українською мовою Св. Євангелії, що її після багатьох років різних клопотань і заходів дозволено видати. Частина з цих грошей була призначена на видавання часопису українською мовою¹¹⁹.

В 1908 році з Далекого Сходу переслано також 400 карбованців на фонд побудови пам'ятника Т. Шевченкові у Києві.

Але під час революції 1917 року, крім Українського Клубу в Харбіні та Клубу в Благовіщенську тут не було інших українських організацій. Про довоєнну Українську громаду в Шангаю ми не знайшли жодних інформацій, хоч і шукали. Гадаємо, що такі документи і листування були в архіві колишнього російського консульату, де згадана громада мусіла бути зареєстрована. Але не відомо, де поділися ці архіви.

Політична активність українців у Китаї почалася завдяки Українській Тяньтзінській Громаді в 1933 році, коли її активний член О. Дробязко виступив з кількома статтями на сторінках часопису «Возрождение Азии», що його видавали японці. Заснований він у 1933 році й перше його число появилася під назвою «Голос Азии» 15-го лютого, за підписом редактора-видавця Ю. Кояма. Але незабаром часопис, як і ціле видавництво, опинився в руках нового власника, М. Юр'єва, і його назву змінено на «Возрождение Азии».

¹¹⁹) О. Лотоцький: «З Минулого», спогади, том 2, стор. 257.

Редакція часопису оголосила, що він буде висловлювати прагнення народів Далекого Сходу і взагалі Азії, без жодної дискримінації расових, національних, соціальних чи інших окремих груп. Це був антикомуністичний часопис, друкувався московською мовою. Треба зазначити, що в Тяньцзіні довгий час виходив інший московський щоденник «Наша Заря», що належав харбінському видавцеві М. Лембичу, обмосковленому полякові, про якого ми вже згадували раніше.

Спочатку часопис «В. А.» ставився до українців толерантно, але коли засновано Антикомуністичний Комітет — змінив своє наставлення до наших справ, очевидно, у зв'язку із загальними змінами японської політики і тактики.

В перших днях свого існування, він давав детальні інформації про виставу в «Гордон Гол» (місцевий жидівський клуб) п'єси Суходольського «Хмара», з участю артистів на чолі з М. Добровольським¹²⁰.

У березні того ж року відбувся виступ українського хору під керівництвом артиста П. Лавровського, про якого згаданий часопис писав, що він «нащадок славних чаруючих запорожців, син вишневих садів України».

В цьому ж часописі було також повідомлення про те, що китайська поліція арештувала на борту пароплава «Пам'ять Леніна» жінку відомого комісара Бородіна, що виїжджала з Китаю після повного розгрому комуністичних змовників. Справа цього Бородіна була дуже важлива для московських комуністів, що організували комуністичні групи і готувалися перебрати в Китаї владу в свої руки. Але змова провалилася повністю і комуністичним воєнним бандам Мао та його товаришів довелося покинути південно-східні провінції, щоб уникнути повного знищення. Вони заховалися головно в провінції Єнан, де й просиділи аж до кінця війни в 1945 р., не взявши участі в боротьбі Національного Китаю проти японців. Про ці події є багата література. Згадуємо про часопис «В. А.» тому, що на протязі 1933 року на його сторінках розгорнулася велика полеміка довкола українського питання. Редакція (фактично її господарі-японці) давала повну свободу вислову, як противникам України, так і її оборонцям. В цій полеміці визначну роль відіграв старий діяч Олександр І. Дробязко, якому допомагали К. Рибка і, частинно, М. Козловський-Горленко. Всі політичні статті були написані О. Дробязком.

Як ми вже згадували, в часописі «Возрождение Азии» напочатку було чимало вісток з українського життя, головно про театральні вистави. Успіх українських вистав викликав досить велике занепокоєння серед московської еміграції, зокрема тому, що вони (вистави) відбувалися в будинку місцевого жидівського клубу, який відвідувало багато жидів немосковського виховання.

Кілька другорядних артистів-москалів, які брали участь у згаданих виставах як статисти, з невідомих причин почали акцію проти режисера Добровольського. Так один з них (Ольгин) помістив у часописі «В. А.» листа, заявивши, що покидає театральну групу тому, що «Добровольський має допомогу большевика-»артиста«. Прізвища не

¹²⁰⁾ «Возрождение Азии», ч. 15, 3 березня 1933 р.

подав, але таким способом хотів зірвати спектакль «Маруся Богуславка» («Возрождение Азии», ч. 194).

Але «Маруся Богуславка» відбулася з великим успіхом. Рецензент цього ж японського часопису, між іншим, пише: «Спектакль був дуже успішний, але ми бачимо в ньому щось інше, більш важливе в нашому житті... Він став першою кладкою через вікову прірву, що була між українським і європейськими народами». Отже, натяк на те, що цією виставою українці пов'язали себе із значною європейською колонією міжнародного міста, яким був Тяньцзін. Спектакль відвідало багато жидів¹²¹.

В травні 1933 року у «В. А.» появилася велика стаття Берга п. з. «Складні питання», в якій вжито образливої назви для українців — «хохол» навперемішку з українець-малорос. Було ще кілька інших дрібних нотаток такого самого характеру, що їх просунули місцеві московські фашисти. Це привело до контратаки українців.

14-го жовтня 1933 р. в цьому часописі надруковано довшу статтю О. Шульгина про український меморіал у Лондоні. Це був передрук з «Маньджурського Вістника», а редакція «В. А.» зазначила, що число (30-те) «М. В.» передано їй як інформаційний матеріал про основні заходи сучасного українського руху, отже має велике політичне значення, бо в ньому підкреслено принципи самовизначення народів. Крім цього обцяла й далі подавати подібні вістки.

Наступною інформацією була стаття проф. Бочковського — його відповідь французькому прем'єрові Ерію з приводу його твердження, що в Україні немає голоду. Ця стаття була використана як передрук з американської «Свободи», яка також передрукувала її з «Діла» («Свобода», ч. 223, 26 вересня 1933 р.). Надруковано у «В. А.» і ґрунтовну статтю про М. Грушевського, що тоді осліп на засланні (за текстом «Свободи», ч. 218, 1933 р.)¹²².

В листопаді 1933 р. у «В. А.» надруковано «Заклик українських народних представників парламентарної репрезентації» у Польщі («В. А.», ч. 232) та «Звернення українських греко-католицьких єпископів у справі голоду на Советській Україні» за підписом митрополита А. Шептицького (ч. 233).

Але поруч з такими важливими в той час статтями, часопис друкував і статті московської групи «младоросів», що образливо висловлювалися на адресу українців. Розгорнулася гостра полеміка і 24-го листопада у «В. А.» (ч. 241) появилася велика стаття О. Дробязка п. з. «Чи так воно? Українець — младоросу», що була відповіддю на фальшиві твердження «младоросів». В ній підкреслено, що Україна безперервно намагається звільнитися від московського панування, як національного так і економічного, що Москва від 16-го століття вела послідовну політику поневолення інших народів та знищення їхньої національної культури.

Стаття О. Дробязка зробила велике враження на читачів і була, як

¹²¹) «Возрождение Азии», ч. 199.

¹²²) «Возрождение Азии», ч. 230.

нас повідомляли, перекладена на японську мову.

Після 1936 року часопис «В. А.» змінив свій політичний напрям, мабуть тому, що зайшли зміни і в керівництві Японської Військової Місії. Тут бачимо певну подібність до поведінки визначних японців, які керували редакційними справами часопису «Харбинское время», що про нього ми вже згадували.

Фактично статті та деякі нотатки про українське питання в часописі «Возрождение Азии» були єдиним виявом зовнішньої активності Української Громади в Тяньтзіні. Коли почались японські військові акції у північному Китаї, то й ця діяльність занепала.

Отже Тяньтзінська Українська Громада не відіграла такої політичної ролі в українському житті, як Українські Громади в Шангаї і Харбіні зокрема, які своєю політичною активністю старалися поширити відомості про Україну, насвітлити її визвольну боротьбу або вибороти собі незалежність від москалів, що діяли на згаданих теренах¹²³.

Становище українців у північному Китаї ще більше ускладнювалось у зв'язку з розвитком японських військових операцій. На території, що була під японським залізничним контролем, на подорожування треба було мати окремий дозвіл від японської жандармерії. Щоб дістати такий дозвіл, насамперед треба було виповнити анкету і передати її через Антикомуністичний Комітет, що був в руках україножера Пастухина.

Складні умовини життя українців в Китаї пояснять нам такі факти. В серпні 1937 року японці перебрали у Тяньтзіні всю місцеву китайську адміністрацію і рівночасно дали розпорядження створити Антикомуністичний Комітет, на чолі якого став Е. Н. Пастухин, що працював як редактор «Возрождения Азии». Контролював цей часопис п. Така, майор японської жандармерії. Деякі джерела подають, що майор Така був членом Японської Військової Місії. На жаль, точних інформацій про нього не маємо.

В Антикомуністичному Комітеті активно проявляли себе Л. Гутман, Зирниг (колишній «сотрудник» Владивостоцького ГПУ), Пирютинський та інші. Пізніше з'явився там Селим Караев, що проводив найбрудніші «операції» Комітету, а потім виявився большевицьким агентом. Японці дали цьому Комітетові будинок на території колишньої німецької концесії, який емігранти називали «Білим домом».

В часописах було оголошено, що начальником Антибольшевицького Комітету призначено Пастухина, а головою реєстраційного відділу — Селима Караева. І як усі московські комітети, так цей Антикомуністичний Комітет почав перереєстрацію всіх емігрантів. Виповнені анкети Караев передавав майорові Така. За кожен «реєстраційний» брали гроші, відповідно до «заможности»... Головною масою «реєстрантів» були колишні московські жиди, з яких брали найбільші членські внески. Не реєструватися означало — не мати можливості виїхати з міста.

В сутеринах цього «Білого дому» влаштували в'язницю, в якій

¹²³) Див. нашу статтю у «Свободі» з 2 травня 1953 р., як і інші з того часу.

Караев і Гутман тортували арештованих... Там зліквідовано й кількох визначніших московських емігрантів, між ними Н. Голубева, ген. Клерже (близька людина отамана Г. Семенова), кол. старшину Слуцького, командира жидівської сотні, що пізніше був начальником господарської частини штабу отамана, а на еміграцію виїхав у ранзі підполковника.

Про все це багато написано в цитованій нами праці П. Балакшина¹²⁴.

Отже в таких умовах терору було дуже тяжко жити й працювати, тому не можна, на нашу думку, забагато критикувати Українську Громаду в Тяньтзіні, що дала себе зтягнути до цього Антисоціалістичного Комітету. Щоправда, приклад Української Громади в Ціндао дає підстави припускати, що можна було ухилитися від цієї реєстрації навіть під загрозою арештів. Сумніваємося, чи японці справді були б застосували арештування, бо навіть у Тяньтзіні лишилося чимало осіб, що не зареєструвалися у цьому Комітеті.

Відділи Антисоціалістичного Комітету були засновані в Пекіні, Чіфі й Ціндао. В Пекіні авторитет Комітету дуже підніс православний єпископ Віктор, що відправляв молебні за перемогу японців, а після війни перейшов до большевиків і був одним з тих, що намовили голову московської фашистівської партії К. Роздаєвського зголоситися до советського консульства, а потім виїхати разом з родиною до Москви (там його розстріляли).

Начальником «руссково отдела» при штабі японських військ у Північному Китаї був майор Ватасе¹²⁵, а справами емігрантів у японському консульстві займався Мацуда, що потім був переведений до Шангаю, де відіграв важливу роль в еміграційних справах.

На всій території Китаю в той час (перед початком війни на Тихому океані) тільки в Шангаї, зокрема на території міжнародних концесій, українці мали можливість виявити свою діяльність.

Українська Громада в Тяньтзіні постала в 1933 році під назвою «Українська Спілка», але пізніше її перейменовано на Українську Громаду м. Тяньтзіну. Першим її головою був М. Хмелевський, а по його смерті — К. Рибка. Секретарем був О. Дробязко. Громада до початку війни у 1941 р. мала зв'язок з Харбіном, зокрема із Союзом Українських Емігрантів, адміністрацією УНДому та редакцією «Маньчжурського Вістника»¹²⁶.

Також у Ціндао організовано активний український гурток, в якому згуртувалися головні втікачі з Приморщини після 1922 року та кількох колишніх членів Українського Клубу в Харбіні. Т-во «Просвіта» було засноване в 1925 році, але до 1937 р. не виявило відповідної активності. Пожвавив його активність щойно д-р В. В. Мигулин, що став головою т-ва «Просвіти», приїхавши з Тяньтзіну.

¹²⁴) П. Балакшин, «Фінал в Китаї», стор. 235-268.

¹²⁵) «Дальневосточное время», Шангай, 25 березня 1941 р.

¹²⁶) Див. наша стаття «Українці в Азії», «Свобода», 2 травня 1953 р.

Відбувалися тут і регулярні сходи, була й книгозбірня. Почав виходити й часопис «На Далекому Сході» (вийшло тільки чотири числа), що відіграв досить важливу роль в українському житті на Далекому Сході. Його поява мала велике значення і для українців у Харбіні, де політичне життя почало занепадати, зокрема тому, що зліквідовано виборну систему в Українській Національній Колонії та закрито українські організації.

Часопис «На Далекому Сході» почав виходити завдяки активності В. Мигулина та приїздові до Ціндао М. Мілька. Ця активність схвилювала місцевих малоросів і москалів, вони зорганізували т. зв. Українське земляцтво й повели свою пропаганду проти «самостійників», але ця спроба швидко провалилася.

М. Мілько надрукував у часописі «На Далекому Сході» свою статтю п. з. «На далекосхідні проблеми», яку почав малою рецензією на перше число журналу «Вісті Української Національної Колонії в Маньджу-Го» (3 січня 1937 р.). Далі автор писав: «Формально безконкуренційні і так абсолютно «правні» репрезентанти й духові батьки українського Харбіну сьогодні, а тим самим нібито і цілого українського Далекого Сходу. Чим?! Ліквідацією усіх українських національних організацій на тому терені та проголошенням себе незалежними від будь-яких виборців. Своєю відповідальністю виключно тільки перед дотичними чинниками тамошньої державної влади!.. Не вірте, що ініціаторами цього є влада, а тільки самі оті добродії. Дотичні чинники дали тільки свою згоду з ваганнями, як видно з самого того листа від 18-го вересня 1936 року... Новий голова говорить, «що він єдино відповідальний тільки перед владою, а не як це подають чинники, кажучи за подвійність характеру тієї відповідальности».

М. Мілько зазначає, що не влада ліквідувала українські організації, не вона усувала їх поза рамки УНКолонії. «Не влада рівнож каже в передмові видання, що органом, котрий обслуговує інтереси українські, є «украинская страница» часопису «Харбинское Время», а не, наприклад (як це видавалося б... наївним людям), «Маньджурський Вістник»...

«Найстрашніша справа є та, що це не є витвором московської провакації чи то малоросів... це діло українських національних кіл». Автор далі робить детальну аналізу того явища, а потім підкреслює, що тільки «шляхом найбільшого спротиву, абсолютною безкомпромісовістю, дотримуючись у практиці лінії української національно-державницької ідеології, політичної думки (інакше зараз же стане тільки додатком «общерусской») поперше взагалі можна там існувати і, по-друге, можна дістати зрозуміння належних чинників».

Вислів відчаю звучить у таких словах «... А нині? Який сором! Яке варяцтво! Так обезличити українську ідею на Далекому Сході. І хто? Хто? Ті самі особи, що ще неповних два роки тому підписували листи до тих же чинників, в котрих категорично зголошували протест проти спроби нав'язати в певному випадку Раді вчинок, що порушував би лінію національної поведінки та погрожували власноручно ліквідувати і Раду, і всі українські національні організації при повторенні подіб-

ного... і після цього так оганьбити себе... Це є відхід на все нижчі позиції...»

А наприкінці: «Ніхто інший, а тільки саме »Українська Національна Колонія« у м. Харбіні стоїть поза рамками українських національних організацій, стоїть через свій провід, що таким блюзнірським шляхом дістався до »влади«. І не з помпезними фразами та зустрічами зустрічаємо отож чергову річницю забиття Головного Отамана, а з болем та соромом. Тим соромом та болем, що викликають великий гнів»¹²⁷.

Гостре осудження харбінської дійсності викликало відповідне обурення »призначеного« голови УНКолонії Ю. Роя. Він, за намовою І. Шлендика, свого секретаря, та Р. Корди-Федорова написав листа-спростування до редакції »Маньджурського Вістника«, з розпорядженням надрукувати його. А коли редакція »М. В.« відмовилась виконати його розпорядження, він — покликаючись на доручення Японської Військової Місії — повторив його.

На запит редакції »М. В.« представника Японської Військової Місії п. Іноуе, чи справді Місія вимагає від редакції, щоб був надрукований персональний лист Ю. Роя, п. Іноуе заявив, що »М. В.«, як український часопис, мусить виступити на захист начальника УНКолонії в Маньджу-Го, отже це »напіврозпорядження«.

Обміркувавши це питання, редакція »Маньджурського Вістника« вирішила надрукувати листа п. Роя, підкресливши, що друкує його на доручення відповідних чинників.

В »Маньджурському Вістнику« (ч. 24, 13 червня 1937 р.) лист п. Роя був надрукований, з редакційною приміткою.

Наприкінці свого листа п. Ю. Рой пише: »Вміщення статей в дусі »На Далекосхідні теми« та загальний напрямок газети безпрецедентне й жахливе явище, а також дійсно є »витвором чужої« волі. Чиє? — Не тяжко вгадати. Голова УНК в Харбіні Ю. Рой«.

Так »призначений« голова УНКолонії зробив провокаційний випадок проти українського національного часопису та його редакції. На жаль, не було можливості дати спростування в Харбіні, появилася воно знову в часописі »На Далекому Сході« і викликало персональні репресії та провокації проти редакції »Маньджурського Вістника«.

Поява цього листа Ю. Роя в »М. В.« викликала велике обурення серед численних прихильників часопису »На Далекому Сході«, а редактора І. Світа обвинувачено в »боягузтві«. »Не боліло Ваше серце, не залилося соромом почуття Вашої честі, не згадали, не подумали Ви там за честь українського імені, правдивість української ідеї... при першому стикові з дійсністю оганьбили себе й запаплюжили наше діло«, — так писав до редактора »М. В.« М. Мілько в листі від 15-го червня 1937 року. Автор листа висловлює думку, що голова УНКолонії не відважився б вимагати від Японської Військової Місії закриття »Маньджурського Вістника«, тільки за те, що редакція не вмістила його листа. Він давав і певні поради, але доля »М. В.« була майже вирішена.

Проте М. Мілько був дезорієнтований. Листа написав ще перед

¹²⁷) »На Далекому Сході«, ч. 3, 25 травня 1937 року, Ціндао.

одержанням «М. В.» і не бачив заяви, що редакція «М. В.» друкує листа п. Роя «з розпорядження».

11-го липня 1937 року на Загальних Зборах УНКолонії вибрали членів Ревізійної Комісії, після ліквідації виборної системи це було єдине право вибирати. Про ці Загальні Збори була надрукована стаття в нью-йоркському часописі «Націоналіст», за підписом Р. Ф. (Роман Корда-Федорів)¹²⁸.

На Зборах обговорювано також питання про видавання часопису УНКолонії, бо Р. Корда та інші заявляли, що УНКолонія не має свого часопису, а «Маньджурський Вістник» не відповідає потребам Колонії, не є виразником українських ідеалів. Тоді член СУМ-у Т. Бондарівна запитала, за чиї гроші видається «Маньджурський Вістник», хто ним керує? Хтось із її оточення, здається панна К., крикнула: «З Главної Вулиці» — натяк на советський консулят, що там приміщувався.

Редактор «М. В.» І. Світ негайно склав такий протест: «Я протестую категорично проти ганебних, провокативних викриків, а на запит Т. Бондарівни заявляю — «Маньджурський Вістник» виходить вже п'ятий рік у тяжких фінансових умовах, завдяки безкорисній піддержці українських патріотів, має моральну піддержку української еміграції не тільки тут, в Маньджу-Го, а також в Європі. У присутності представника Японської Військової Місії ще раз заявляю: всякі натяки на «чужі» в лапках впливи — це провокація. Японська Військова Місія знає про наші внутрішні труднощі у видавництві...»

Частина присутніх на Зборах членів УНКолонії привітала цю заяву оплесками, відчуваючи загрозу для єдиного незалежного українського часопису. Проте Р. Корді вдалося провести свою резолюцію проти «Маньджурського Вістника». Схвалено її більшістю кількох голосів, головню голосами молоді, зdezорієнтованої її провідником, а також фактом, що більшість не знала, в чому справа.

Ця постанова, за текстом Р. Корди, звучала так: «Маньджурський Вістник» викликає загальні нарікання і невдоволення не тільки своїм мізерним виглядом, але — що важніше — змістом. Наголовок «орган української національно-державницької думки» не відповідає змістові. У висліді прийнято однодушно таку резолюцію: «Загальні Збори УНКолонії в Маньджу-Го не вважають видавану в Харбіні на українській мові газету «Маньджурський Вістник» органом Колонії, а приватним підприємством приватної особи. Загальні Збори УНК відмежовуються від «М. Вістника», бо його політична лінія не являється політичною лінією Української Національної Колонії» («Націоналіст», ч. 52, 1 вересня 1937 р.).

В цьому повідомленні було кілька й неправдивих тверджень: Загальні Збори УНКолонії не схвалили згаданої резолюції «однодушно», а тільки більшістю кількох голосів; фактично це була спроба зліквідувати газету, на сторінках якої могла появиться критика діяльності управління УНКолонії, хоч насправді критика була неможлива, бо існувала цензура.

¹²⁸) «Націоналіст», Нью-Йорк, 1 вересня 1937 р., стор. 3.

Тепер лишилося видати ще кілька чисел »М. В.«, бо — як побачимо далі — події набирали все більш критичного характеру. Але за межами Харбіну, у Китаї, українські люди та організації були поза контролем »голови з призначення« — Ю. Роя та його оточення.

В часописі »На Далекому Сході« (18-го липня 1937 р.) появилася нова стаття »Чорна Рада«, знову за підписом »М. М.« (М. Мілька). Треба зазначити, що видавництво »На Далекому Сході« в той час також було під фінансовим тиском друкарні, що одержала неофіційне розпорядження місцевого Антикомуністичного Комітету: »Припинити видання того малоросійського провокативного часопису«. Коли ж В-во погодилося платити дорожче за друк, власник друкарні взагалі відмовився друкувати газету, бо має, мовляв, клопоти... Тоді часопис передано до іншої китайської друкарні, він появилася з опізненням, до того ж це було останнє число, бо поліція не дала дозволу на його даліше видавання. Антикомуністичний Комітет заявив, що видавництво мусить внести депозит до Комітету — 2.000 місцевих доларів — гарантію для передплатників... Видавець на цю вимогу не відповів. Заходи дістати дозвіл від поліції не мали успіху, а Японська Військова Місія заявила, що не може втручатися, бо »це не її компетенція«.

У статті »Чорна Рада« М. Мілько писав: »Поява нашої статті в часописі... викликала далішні ексцеси у м. Харбіні. Управа УНКолонії склала відповідний лист за підписом Ю. Роя та зажадала від редакції »М. В.« його видрукування під загрозою зачинення часопису... дотичні чинники підтвердили, що Управа Колонії є »повновладним хазяїном« і, отже, погроза має правну силу. Після цього та відповідь була надрукована в 24-му числі »М. В.«.

Далі М. Мілько пише: »Найзнаменнішим є, однак, останній уступ дотичної відповіді, поданої в »М. В.« за підписом »голови УНК« п. Роя, в котрому читачеві подається отой загальний напрямок »На Далекому Сході« та нашої статті з ч. 3, як витвір чужої волі, котру »не тяжко вгадати«. Не будемо над цим довше застановлятися. Нагадаємо тільки, що сам п. Рой та п. Самарський — його секретар — ноторичні спеці від подібних справ і протягом років вправлялися в цьому по відношенні до панів Я. та С., а при нагоді й п. Б. (Барченка), все осіб, котрі творили свого часу гурток...«.

»...Провід УНКолонії поставив перед пп. Яхном та Світом — адміністратором та редактором »М. В.« — найшляхетніший аргумент: посідання поліційної ексекутиви на закриття українського національного органу, що від років вже (поза всіма своїми наявними чи ненаявними помилками та гріхами) являвся репрезентантом української національної державницької думки на Далекому Сході...«

Дійсність показала, що цей останній аргумент Управи УНКолонії дав поліції можливість припинити видання »Маньджурського Вістника«, про що мова буде далі.

Стаття М. Мілька викликала ще гостріший конфлікт між незалежницькою думкою та »призначеним« урядом УНКолонії. Фактом є те,

що після усунення Ю. Роя та його Управи правда вийшла наверх, але шкода вже була величезна, вона привела до чергових принижень української ідеї та занепаду української праці в Харбіні.

Треба ще згадати, що кілька літ пізніше, 23-го травня 1939 року, Петро Марчишин у присутності П. Яхна сказав авторові цих рядків: «В мене є відомості про те, що під час польсько-української війни в Галичині п. Рой працював як агент польської розвідки». Далі додав, що є певні докази, що він видавав українців, як найгірший падлюка¹²⁹. Ось і маєш!

Це факт, що Ю. Рой був пов'язаний із польською військовою розвідкою. Він сам говорив нам після втечі з Приморщини до Харбіну в 1920-их роках, як старався зв'язатися із «своїми» через польський консулят, але консулят заявив, що нічого про нього не знає, отже відмовився допомогти йому виїхати з Манджурії до Польщі.

Після Загальних Зборів УНКолонії, редакція «М. В.» передала цензурі статтю про Збори, але цензура відкинула її, тому в «М. В.» не було жодної згадки про Збори та їх постанови. Для редакції це була вказівка, що доля часопису, мабуть, вже вирішена.

Через кілька днів редактора І. Світа викликали до канцелярії УНКолонії на «побачення» з головою Ю. Роем. Розмова почалася в його кімнаті, спочатку він вимагав «вияснення», які зв'язки має І. Світ із «мільківським часописом». І. Світ заперечив твердження, що він є ініціатором статтей у часописі «На Далекому Сході». Тоді Ю. Рой замкнув двері, підійшов до І. Світа і заявив: «Ось тепер, падлюко, будеш відповідати за все!» — і хотів вдарити його в лице, але він відвернувся. Рой далі наступав на І. Світа, фізично був сильніший і намагався завдати йому якнайбільше ударів. Редактор або ухилився від ударів, або ставав за бюрком і Рой не міг його досягнути.

Крики І. Світа, щоб викликати І. Шлендика, що був у сусідній кімнаті-канцелярії, не дали бажаних наслідків. І. Шлендик справді підійшов до дверей, але тільки запитав: «Пане голову, ви кликали мене? — «Ні, ви мені не потрібні!» — відповів Рой і Шлендик пішов до канцелярії. В результаті нападу Ю. Роя, редактор І. Світ був побитий. У пірваному одязі ледве вирвався із замкненої кімнати.

Негайно пішов до лікаря, дістав медичну посвідку і зголосив на поліції про напад на нього п. Роя.

На другий день редактор І. Світ склав також писемний протест до Японської Військової Місії проти брутальної поведінки «призначеного» Місією голови УНКолонії Ю. Роя, залучивши до протесту копію поліційного рапорту і медичну посвідку. Кілька днів пізніше п. Іноуе викликав І. Світа й повернув йому лист-протест, заявивши: «Ця справа має приватний характер і Місія не може втручатися у подібні випадки»¹³⁰.

В листі до ген. В. Сальського ми подали і дальший розвиток ситуації: «Мої та п. Яхна довщі пертрактації з відповідним чинником (в даному випадку з п. Іноуе, — І. С.) зводилися до того, що вони добре

¹²⁹) «Дневник» І. Світа, 23 травня 1939 р.

¹³⁰) Лист до ген. В. Сальського від 5 серпня 1937 р., стор. 2-3.

знають нашу лінію поведінки та праці, але сьогодні вона не можлива при тій політиці, яка переводиться, отже нам доводиться згодитися на положення й дивитися на багато справ крізь пальці. Врешті зговорилися, що цей пан влаштує в себе таку конференцію, на якій зустрінемось ми та члени проводу УНКолонії для обговорення існуючого положення та справ співпраці. Така конференція відбулася, але в той мент провід УНКолонії уже виготовував постанову про виключення І. Світа, П. Яхна і В. Яхна із складу УНКолонії. Під час тої конференції (на якій ми вже не були присутні, — І. С.) Ю. Рой говорив виключно про різні чутки, сплетні та інше про нас. Ця бесіда велася від 7-ої год. вечора до 12 год. ночі й жодних результатів не дала.

Разом з цією постановою видано й розпорядження, що редакція «М. В.», як приватне видавництво, не має права користуватися адресою майна УНКолонії. Ця постанова та перенесення редакції «М. В.» до іншого приміщення примусили редакцію скласти в міністерстві внутрішніх справ Маньджу-Го відповідну заяву про зміну адреси. Заява передана 17 (?) липня 1937 року. В той час чергове число «М. В.» (199) було вже видрукуване і розіслане передплатникам, а чергове число (200) було в друку.

Чергове число «Маньджурського Вістника» (ч. 200), хоч було видрукуване, залишилось не розісланим, бо від цензури не одержано дозволу, мовляв: «Від міністерства ще нема відповіді на вашу заяву про зміну адреси». Отже тому, що редакція не має офіційної адреси — не може бути розісланий і часопис... Так почалася довга тяганина, аж до весни наступного року. Кожного тижня ми подавали до цензури писемну заяву, перекладену на офіційну китайську мову: «Наступне число «Маньджурського Вістника», 200, з датою... не може з'явитися, бо з Міністерства внутрішніх справ нема відповіді в справі дозволу зміни адреси редакції та видавництва нашого часопису. Видавець — Марія Н. Світ».

Наприкінці березня 1938 року ми були примушені скласти заяву про припинення випуску «Маньджурського Вістника», бо нам передали розпорядження Міністерства внутрішніх справ про його ліквідацію, а крім цього від нас вимагали, щоб ми повернули офіційний дозвіл на видавання часопису через відділ цензури Харбінського головного управління поліції. Фотографія цього документу, як і оригінали дозволів, виданих нам 1932 року, зберігається у нашому архіві.

Листом з 12-го квітня 1938 року ми повідомили ген. В. Сальського про ліквідацію нашого часопису. Між іншим, ми писали:

«На жаль, «М. Вістник» вже більш не існує. Спочатку він не виходив, але існував формально, недавно по розпорядженню влади довелось подати заяву про його зачинення. Така сьогодні тутешня політика...»

Рівночасно все більш вияснюється, що московська справа для наших приятелів теж перейшла виключно в площину місцевих справ і не являє собою жодного значення для майбутнього чи то в їх планах боротьби з комунізмом, бо розклаталася вона (ця еміграція) остаточно та дуже несприятлива для всіх чужинців...

Наші положення залишаються, покищо, без жодних змін. Окремо даємо інформації про положення в УНКолонії, що знаходиться у полісі турботного та дуже загрозливого положення». Під цим листом — підпис членів групи.

*

Початки організованого українського життя в Ціндао треба фактично рахувати від січня 1937 року, коли В. Мигулінові вдалося створити малий гурток українців у досить важливому портовому місті Шандунської провінції, що була до 1914 року німецькою колонією. На початку першої світової війни китайський національний уряд відібрав цю провінцію від Німеччини.

Цю нову українську організацію названо «Просвіта». Труднощі були в тому, що там більшість людей українського походження уважала себе за малоросів. Матеріально ці люди були добре забезпечені, що також — деякою мірою — було перешкодою, бо більшість із них не хотіла псувати собі взаємин з іншими європейцями, що жили в Ціндао. Національна активність, як і політична діяльність, вимагала перш за все відповідних провідних людей, яких бракувало.

Московська колонія в Ціндао мала до 700 родин. Частина з них належала до крайніх реакційних напрямків, бо це були люди, що втекли з Владивостоку 1922 року, коли останній антикомуністичний уряд ген. Дидерікса на Приморщині закінчив своє існування, як результат евакуації японських військ з Далекого Сходу.

Установчі збори «Просвіти» були призначені на 10 січня 1937 року. Зараз після зборів, 13 лютого, поставлено п'єсу «Жидівка-вихрестка», а в березні організовано Шевченківське свято і поставлено «Наталку-полтавку».

Моральний успіх тих двох вистав і поява часопису «На Далекому Сході» дуже стурбували місцеву московську колонію. Кількох малоросів почали творити «українське (малоросійське) земляцтво», щоб таким способом викликати баламутство в українському житті. На щастя, ця спроба провокації провалилася.

Згадана група малоросів мала повну піддержку від місцевої московської колонії. Як пізніше стало відомо, всередині цієї групки почались тертя і вона перестала існувати. Москалі ж повели проти українців іншу акцію, використовуючи офіційні установи, в яких вони мали на службі своїх людей, навіть у японській жандармерії.

Не будемо зупинятися на деталях діяльності і труднощів «Просвіти» на протязі 1937 року. Зазначимо тільки, що на неї робив натиск відділ Антикомуністичного Комітету в Ціндао, на чолі якого був якийсь Меленецький, а секретарем — Рацевич. Обидва — кол. старшини московської армії.

Згідно з нашими відомостями, В. Мигулін твердо здійснював рішення українців в Ціндао триматися поза контролем того Антикомуністичного Комітету. Всі заходи й погрози Меленецького були даремні. Місцева поліція та Японська Військова Місія не втручалися деякий час в українське життя.

Капітуляція Тяньтзінської української громади та її реєстрація у головному Антикомуністичному Комітеті, що відбулася за згодою її голови О. Дробязка, незвичайно ускладнювала працю українських організацій у Китаї, за виїмком Шангаю, де Українська громада працювала на території т. зв. Інтернейшенал Сетлемент, що був центральною частиною цього великого міжнародного міста. Шангаї — після Лондону і Нью-Йорку — був тоді третім найбільшим містом світу.

У своїм листі до Тяньтзінської української громади з 25 квітня 1938 року В. Мигулін писав: «До нас приїздив п. Кавазакі, що покликав мене до себе та старався вяснити, чому Ціндаоська (українська) громада не співпрацює з Антикомуністичним Комітетом». В. Мигулін відповів, «що він не може погодитися на те, щоб українська організація опинилася під московським керуванням». Він також дав добрі, детальні, пояснення про українські ідеї та методи праці, передав п. Кавазакі статут Громади, в якому в першій точці було зазначено, що «наша Українська Національна Колонія є під прапором проводу УНР». До цього додав меморандум (переклад на московську мову), текст якого був надрукований у журналі «Тризуб» (ч. 4)...

Далі у своєму листі В. Мигулін пише: «Ви там, на місці, поцікавьтесь нашими паперцями і відомостями, відстоюйте, як і в Харбіні, щоб ми не підлягали ніякій російській організації, а були цілковито самостійні».

«Начальник військового союзу при Антикомуністичному Комітеті притягає до військової праці також українських козаків... Я йому сказав, що в нас є своя військова організація з ген. Сальським і Удовиченком на чолі, але бачу, що всі мої докази розбиваються об «єдину і неподільну». Пишу про всі ці справи до міністра закордонних справ Прокоповича та ген. Сальського, а Вам (себто Дробязкові, — І. С.), як ближче до центру Антикомуністичного Комітету, треба відстоювати наші права перед владою. Всі мої домагання і докази перед місцевою владою розбиваються об те, що вони не знають або не розуміють українського питання».

Наприкінці свого листа Мигулін подає, що «Просвіта» одержала лист із Харбіну, в якому УНКолонія повідомляє, що їх організація самостійна, незалежна, що вони мають надію, що вона ніколи не буде узалежнена від Антикомуністичного Комітету. Але в Харбіні в той час на УНКолонію починався сильний тиск з боку БРЕМ-у, бо заступником її голови був призначений В. Кулябко-Корецький, про якого знаємо з ранішого опису.

Дуже можливо, що відсування українських справ було наслідком нової політики Японської Військової Місії у Харбіні. Новий начальник цієї Місії, ген. Хигучі, що ступив на цей пост наприкінці серпня 1937 року, був також добре ознайомлений з нашими справами. Перед своїм призначенням він відбув подорож до Європи, відвідав Варшаву, де був раніше начальником тамошньої Японської Військової Місії чи військовим аташе. Але ми не могли перевірити, чи він зустрічався там з українськими діячами, зокрема з ген. Сальським¹³¹.

¹³¹) Лист до ген. Сальського з вересня (16-го) 1937 р., що був пересланий дипломатичною поштою, здається, не дійшов згідно з призначенням.

У згаданому листі В. Мигулін жаліється, що місцева поліція під впливом Антикомуністичного Комітету заборонила участь сторонніх осіб на святі Шевченка, що його влаштувала «Просвіта», а також обмежила продаж квитків та робить інші різні перешкоди.

На цей лист В. Мигулін одержав досить детальну відповідь від О. Дробязка, але у формі приватного листа (з 15 травня 1938 р.). Подаємо тут кілька важливіших уступів з копії цього листа, що була переслана нам одночасно з висилкою оригіналу до Ціндао.

Дробязко зазначає, що Антикомуністичний Комітет є напівурядовою установою для всієї еміграції з кол. російської імперії, тому керує і піклується всіма справами еміграції. Централю цього Комітету в Тяньтзіні, а в Пекіні та Ціндао є відділи, що підпорядковуються централі. Всі організації, які увійшли до складу того антикомуністичного об'єднання, себто українці, мусулмани, кавказці, козаки та інші, мають мати свою побудову подібну до структури самого Комітету.

«Співпраця всіх організацій в Комітеті ні скільки не визначає, що Комітет має втручатися у внутрішні справи організацій. Своє внутрішнє життя та національні справи ведуть так, як уважають за потрібне... Одне вимагається від організацій: не розвивати міжорганізаційної ворожнечі. Звідсіль московські організації та поодинокі її члени, а таким чином і члени керуючого органу, а саме Комітету, повинні відноситися до немосковських організацій з належною пошаною... Отже, тут Меленецький, згідно з Вашими інформаціями, припустив перевищення своїх прав, про що я подам завтра відповідний меморандум до Антикомуністичного Комітету. Є зрозумілим, що він не уявляє собі тої політики, яка провадиться на сьогодні, але це не виправдання для нього».

Стільки з листа О. Дробязка. Все ж — це була велика помилка Тяньтзіньської громади, що вона пішла на співпрацю з Антикомуністичним Комітетом і тим самим ускладнила становище Харбінської УНКолонії, зокрема в політичному відношенні. Ми переконані, що тої «співпраці» в Тяньтзіні не треба було, на що вказує й те, що й п. Кавазакі у своїй розмові з В. Мигуліним не давав таких наказів.

Також безпідставне твердження, що УНР, централь в Парижі, Українська Еміграційна Рада, — нічого не варті, як пише наприкінці свого листа О. Дробязко. Якраз приклад Харбіну показує, що такі контакти з нашими європейськими центральми все були корисні і дуже допомагали нам у критичні часи, бо показували японцям наше ставлення до політичних проблем.

Тільки тоді, коли певним колам вдалося провести в Харбіні ліквідацію наших організацій та втягнути в наші внутрішні справи Японську Військову Місію, зокрема під час важливих переговорів із таким перекладачем Місії, як п. Кагава, все пішло в нашу некористь.

Авторові цієї праці часом дуже тяжко обминати деякі події, бо вони були важливі у взаєминах з японцями, але й підкреслювати їх також

не практично, бо тоді порушується об'єктивність, якої вимагає ця праця, щоб бути цінною для історії.

В нашому листуванні з В. Мигуліним є такий уступ: »Щодо Вашої позиції супроти москалів і всіх їх «штучок», то мусите триматися якнайміцніше й жодних позицій не можна здавати, жодних уступок, навіть тимчасових... Також у розмовах (з японцями, — це слово в листі не зазначене, — І. С.) треба роз'яснити їм наше ставлення, нашу історію, вказати, як стара імператорська Росія, так і большевики все одно хотять панувати в Азії... що в 1912 році Росія хотіла загарбати Монголію і сьогодні це зробили Совети. Що серед московської еміграції постійно певна частина люду переходить до большевиків, що й сама її участь в антикомуністичному русі тимчасова, поки їм дадуть з Москви дозвіл на повернення... Їх преса, де нема цензури, постійно стоїть на стороні ССРСР, коли справа торкається кордонів або національних взаємовідносин... Порівняйте також те, як сьогодні роблять чистки серед верхівки, так само... порівняйте їм, що з московських імператорів багато було вбито або задушені та вбиті своїми ж, що зробили большевики з Миколою, це саме зробив імператор Петро I із своїм сином або Катерина зі своїм чоловіком. Сьогоднішні суди над командуванням червоної армії, чи це не суди над стрільцями Петра I?¹³²

Далі пишеться, що треба робити всі заходи, аби вплинути на Тянь-тзіньську громаду, щоб вона вийшла з того Антикомуністичного Комітету, бо ця московська організація непевна. Дійсність показала, що в тому Комітеті був постійний советський агент, як про це пише в своїй книзі Балакшін. Наш лист був за підписами П. Яхна та І. Світа.

Цим большевицьким агентом був Караваев, про якого згадує В. Мигулін в листах від 2-го та 11-го червня 1938 року.

Для характеристики, якими тяжкими були умови праці для українців в Ціндао, треба згадати листи голови Антикомуністичного Комітету до Української громади в Ціндао, з різними погрозами та вимогами. Наприклад, доручення кол. військовим іти на лекції якогось ротмістра Рибалки про Суворова. Пізніше виявилось, що на ту лекцію навіть москалі не всі пішли, хоч Меленецький погрожував, мовляв: »Хто не розуміє сучасних обставин, як обов'язків, згідно з наказом — той зрозуміє!« Але цікаве те, що більшість еміграції його ігнорувала.

Однак натиск був такий великий, що В. Мигулін мусів залишити Ціндао й переїхати до Манджурії, де він оселився в Хінганських горах (Барим). Головство »Просвіти« перебрав А. А. Кривенко, а секретарем був В. Гай. Новому голові було досить важко і він звертався до Шангайської громади за моральною допомогою, прохаючи її представника піти до японців та вимагати в них захисту. Також просив вислати їм до Ціндао реєстраційні посвідчення.

Цей лист, за підписом нової управи Громади в Ціндао (з 30 серпня 1940 року), був дуже важливий, бо виявляв певні заходи українців боротися за свої права. Обміном листами в серпні 1940 року закінчу-

¹³²) Лист до В. Мигуліна з 8 травня 1938 р.

ється певний період активності Ціндаоської української громади під час тихоокеанської війни, коли там жило тільки кілька українців, які в 1948 році виїхали до Шангаю, але про це скажемо окремо.

Загальне становище українців в Ціндао, як і в Тяньтзіні, погіршилось влітку 1938 року. Були це наслідки змін в УНКолонії в Харбіні, коли до її управи увійшов В. Кулябко-Корецький. Власне через нього московська централа (БРЕМ) діставала різні інформації про внутрішні справи УНКолонії. Також голова УНКолонії, Ю. Рой, значно послабив свої позиції. Все це привело до ще сильнішого натиску на свідоме українство і мало певний вплив на японців, які вже самі побачили, що система управління УНКолонією з «призначеннями» — не виправдує себе.

На основі матеріалів, які є в нашому розпорядженні, а також на основі копій листів і записів у щоденниках, можна зробити висновок, що певні наші невдачі в Тяньтзіні та Ціндао були наслідками нерегулярності взаємин із японськими керуючими чинниками, в даному разі з Японськими Військовими Місіями, які мали там вирішальне значення у справах емігрантських організацій.

В той час московські організації мали постійні зв'язки з японцями. Їм дуже допомагав той факт, що багато їх членів працювало в японських установах, зокрема у жандармерії. Наші організації не мали ані належних зв'язків, ані політично підготовлених діячів для такої систематичної праці. Але, як видно з листів В. Мигуліна, такі можливості були. Проте така мала наша організація, як в Ціндао, не могла взяти на себе обов'язку бути рішеннячим речником українських справ. На нашу думку, видавання часопису «На Далекому Сході» могло дуже допомогти в тих справах, а сам часопис міг стати центральним репрезентативним органом українців у Північному Китаї.

На жаль, так не сталося, бо наша Громада в Тяньтзіні не витримала тиску і провокацій з боку Антикомуністичного Комітету, що вживав білого терору проти всіх, хто не визнавав його авторитету, користуючись підтримкою японської жандармерії.

Такий білий терор був застосований і до Російського Емігрантського Комітету в Шангаї, коли вбито його голову К. Мецлера¹³³, а потім і його заступника Н. А. Іванова (16 вересня 1941 р.).

Ліквідацію двох керівників московської центральної організації шангайська преса, головно англійська, пов'язувала з керівником московських емігрантських справ із японської жандармерії, Курокі, як про це пише в цитованій нами праці П. Балакшін («Фінал в Китаї», стор. 383-405).

Не зважаючи на ті критичні часи, все ж українським організаціям у Шангаї удалося було втримати свою незалежність проти утисків певних офіційних урядових установ, японських та китайських. Така була там ситуація перед початком другої світової війни в Європі, та початком війни на Тихому океані.

¹³³) «Дальневосточное время», 2 серпня, 1940 р.

Тут нагадаємо ще про початки 1937 року, коли взаємини між Радою УНКолонії в Харбіні та редакцією «Маньджурського Вістника» ще не були такими загостреними. Тоді Харбін переживав період великих змін і активність українців стала занепадати. Співпраця «М. В.» з УНКолонією ставала все труднішою з різних причин. Рівночасно збільшувався тиск цензури на часопис і відбувалися розмови про необхідність передати часопис в руки УНКолонії.

Поява українського часопису «На Далекому Сході» та оптимістичний відгук на сторінках «Маньджурського Вістника» про нього, викликали великі турботи для призначеного владою голови УНКолонії Ю. Роя.

В першому числі часопису «На Далекому Сході» була надрукована стаття М. М. (М. Мілька), в якій він писав, що Тяньтзінська емігрантська колонія має, приблизно, біля двох тисяч людей, із яких половина — жида, біля 500 москалів, а решта — люди українського походження; є також деяка кількість тюрко-татарів, вірменів та інших. Він зазначив, що часопис «Возрождение Азии» став фактично фашистівським речником.

Друга стаття була про цікавий випадок з радіопередаванням совєтської радіостанції з Владивостоку, що була присвячена 15-літтю окремої далеко-східньої армії. З цієї нагоди був один дуже характеристичний вислів: «Але помилкою є думати, що нібито й справді червона армія існує лишень дев'ятнадцять літ. Ні, початки її сягають далеко глибше і можна сказати, що першим червоноармійцем був Петро Перший»... Так було сказано дослівно, а ми власними вухами чули: «и поетому можно сказать, что Петр I был первым красноармейцем».

«Не було жодних ближчих пояснень, чому саме Петро I, а не, наприклад, Іван III чи Андрій Боголюбський... Рівночасно передача була в річницю Т. Шевченка, складена найгірше, що можна собі уявити, коли деклямації з Шевченка читалися москалями з їх акцентами, або московською мовою»¹³⁴.

Але в третьому числі часопису «На Далекому Сході» появилася вже згадувана стаття М. Мілька п. з. «На Далеко-Східні теми», яка стала зворотною в подіях в Харбіні. Це була гостра критика діяльності проводу УНКолонії в Харбіні. Автор твердив, що життя колонії йде до занепаду, а причинами того є втягнення певних чинників до внутрішніх справ українців, зачинення ряду організацій та принцип «призначення керівників колонії».

Цей конфлікт привів до свавільного усунення трьох членів УНКолонії з реєстру членства: П. Яхна, активного старого діяча, учасника Визвольних змагань (мав хрест ім. С. Петлюри), одного з підсудних українців на судовій розправі в Читі в 1923-24 рр., а також редактора «Маньджурського Вістника» І. Світа та одного з активних членів СУМ-у — В. Яхна. За причину виключення подано «шкідливу діяльність проти УНКолонії» — та «обрізування її проводу через пресу».

¹³⁴) «На Далекому Сході», ч. 1, стор. 3, 1937 р.

На початку вересня 1937 року ця постанова була проведена в життя. Деталів постанови не оголошено, але фактом було те, що більшість членів Ради УНКолонії була заскочена тим, що голова Ради, Ю. Рой, запропонував, як необхідність, виключити згаданих членів. Тому, що в складі управи УНКолонії було аж три члени, які на протязі кількох років вели активну акцію проти І. Світа та П. Яхна, Рада схвалила таке рішення з певним ваганням. Один з її членів навіть пропонував викликати обвинувачених та перевірити цілу справу. Все ж — постанову схвалено і опубліковано в журналі «Далеко-Східній Націоналіст», що його редагував Р. Корда-Федорів (вийшло тільки це одне число).

Головним обвинуваченням проти редакції «Маньджурського Вістника» було те, що редактор не видрукував повністю повідомлення голови УНКолонії Ю. Роя у справі виключення п. Униченка, а подав тільки самий факт, у характері нотатки.

Цікаво, що голова УНКолонії Ю. Рой звертався до Японської Військової Місії з проханням припинити видання часопису «Маньджурський Вістник», але Місія відмовилася дати таке розпорядження. Як нас інформували, головним мотивом відмови було те, що без опозиції провід УНКолонії не буде знати, наскільки його діяльність відповідає інтересам організації, не зможе зробити правдивої оцінки свого становища. У Японії опозиційна преса існує і з нею дуже рахуються...

Треба зазначити, що перед цією постановою відбулася гостра суперечка між Р. Кордою і П. Яхном. Коли Р. Корда образив П. Яхна, кол. українського вояка, дістав від нього належну відплату. З цього приводу П. Яхно переслав до голови УНКолонії відповідний лист-протест.

Майже одночасно з цим інцидентом Р. Корда-Федорів вислав до М. Мілька листа з приводу статті в часописі «На Далекому Сході» (ч. 3), в якому (листі) висуває несправедливі обвинувачення проти М. Мілька і навіть погрожує фізичною розправою¹³⁵. Копію цього листа він вислав також до редакції часопису «На Далекому Сході», а саме В. Мигуліну, який відповів йому листом з 20-го червня 1937 року, зазначивши, що «українська справа не розрішується п'ястками».

Тим часом редакція «Маньджурського Вістника» закінчила підготовку матеріалу до японсько-мовного Бюлетеня. Видавати такий Бюлетень вирішено раніше, ще в порозумінні з К. Хоріє.

Коли п. Ю. Рой вів розмови з представником Японської Військової Місії в справі «Маньджурського Вістника», він одночасно просив Місію про дозвіл на видання власного часопису для УНКолонії. Представник Місії заявив: «Ви самі повинні звернутися в тій справі до уряду Маньджу-Го в Сінкінгу, дати всі потрібні інформації, хто буде відповідати за редакцію, яка фінансова база видавництва, який буде напрямок часопису і т. п.». Отже, процес одержання дозволу був звичайний, через відділ цензури департаменту поліції Харбіну¹³⁶.

¹³⁵) Лист від 13 червня 1937 р.

¹³⁶) Лист до ген. В. Сальського від 16 вересня 1937 р.

Довші розмови членів «чвірки» з представником Місії п. Іноуе зводилися тоді до того, щоб Місія дала нам моральну піддержку, бо акція проти «чвірки» не має нічого спільного з українською діяльністю. Але п. Іноуе відмовився втручатися в ті справи. Він заявив, що добре знає нашу лінію і працю, але тепер політична ситуація змінилася і ми мусямо погодитися з новим становищем, дивитися на багато справ «крізь пальці». Врешті погодився влаштувати в себе нараду-конференцію, на якій зустрінуться члени проводу УНКолонії і члени «чвірки» для обговорення ситуації і полагодження різних суперечок.

Справді така конференція відбулася у присутності представника Місії п. Маеда, але нас не було, бо в той час уже була проведена в життя постанова про виключення нас із членів УНКолонії¹³⁷.

Часопис «На Далекому Сході» відгукнувся на всі ці події в Харбіні великою статтею п. з. «Чорна рада». Автор цієї статті пише: «Ще раз: знав п. Х. (Хоріе, — І. С.) про що йде і, як член суспільства, в котрому такі сильні почуття національної гідности, розумів нашу лінію поведінки, тому фактично більш їй підпорядковувався, аніж усі ті організації, котрі управа у своїй відповіді перелічує, та усі ті особи, в імені котрих виступає нинішня управа Колонії. Підпорядковувався, доки той невеликий гурток був цільний у собі. Коли ж він розколовся, тоді на сцену повилазило товариство, репрезентоване нинішнім проводом, котре, використавши вигідний мент, створило Чорну раду, що вже на свій лад почала інтерпретувати основи української національної ідеології та тим, врешті, (почала) дезорієнтувати дотичні чинники, що й перед тим, як це ноторично відомо, не знали, як бути їм з українською проблемою у Харбіні, бік-о-бік з Бюром російським... Наслідок такий, що влада «загарантувала собі зверхню езекутиву над вами».

В часописі «Націоналіст» (ч. 52, 1 вересня 1937 р.) була надрукована кореспонденція «З Далекого Сходу», за підписом Р. Ф. (Роман Федорів, — І. С.), в якій він пише:

«Загальні Збори поручають правлінню УНКолонії докласти всіх зусиль, щоб не пізніше до січня 1938 р. Колонія мала свій пресовий орган».

Після довгих турбот, управі УНКолонії в Харбіні вдалося дістати дозвіл на видання не часопису, а журналу, що почав виходити аж влітку 1938 року. В нашому архіві, на жаль, бракує деяких чисел цього журналу.

Загроза поглиблення впливів малоросійства почала загострюватися, тим більше, що назовні все було приховане під гаслами самостійности України. Ця загроза стала причиною, що від імені української еміграції із Зеленого Клину був розісланий до наших українських установ в Європі та в Америці обіжник — «Звіdomлення» (ч. 1, 12 квітня 1938 року).

Ситуація комплікувалася також значною зміною японської політики. Принц Коноє провів зміни в кабінеті міністрів, міністром освіти став ген. Аракі, военним міністром — ген. Ітаґакі, а міністром закордонних

¹³⁷) Лист до І. Косенка, 5 серпня 1937 р.

справ — ген. Угакі. Таким чином японська політика повністю опинилася під впливом групи Кодо-га, що про неї ми вже згадували. Головним бажанням цієї групи було припинити військові операції в Китаї, але розвиток подій привів до того, що війна поширювалася далі.

І. Косенко в листі з 5-го лютого 1938 року писав про взаємини з японцями: «Мое враження таке, що Степан (себто японці, — І. С.) зазнався і поведінка його дурна й шкідлива для нашої справи». В іншому місці зазначає, що «будуть робитися заходи, щоб зробити нажим на Степана в його столиці дипломатичним шляхом», на що є можливість. «Для цього розроблений план в кінці минулого року, коли всі справи, в тому числі далеко-східні, обговорювалися тут (в Парижі). Тоді був там заслуханий доклад про наші справи Далекого Сходу, які реферувала особа, що там жила» (В. П. — з певних причин не можемо назвати прізвища даної особи, — І. С.).

В той час у Парижі вийшла серія матеріалів французькою мовою у видавництві Комітету приятелів народів Кавказу, Туркестану та України. Між цим матеріалом була також дуже важлива праця проф. М. Славінського.

У Франції, як відомо, в зовнішній політиці зайшли тоді великі зміни. Українська політична акція у Франції почала натрапляти на значні труднощі, зокрема наприкінці 1938 року, коли 22 жовтня І. Косенкові було запропоновано виїхати з Франції. Хоч цю справу вдалося поладити, все ж І. Косенко був примушений залишити формальне очолювання видавництва журналу «Тризуб» та дирекції Українського пресового бюро.

Загальне незадоволення Української громади в Харбіні з діяльності Ю. Роя, як призначеного голови УНКолонії, дуже яскраво виявилось на спеціальній нараді активу, що була скликана на домагання заступника голови УНКолонії М. Я. Нетребенка 1-го грудня 1938 року.

В протоколі того зібрання детально виявлені всі хиби українського життя та аrogантне ставлення до громадянства з боку Ю. Роя.

В циркулярнім листі, яким повідомлялося про зібрання, М. Нетребенко писав: «Після призначення мене головою Ю. А. Роем своїм заступником, я побачив, що в керуючих органах Колонії є багато непорозумінь, які дуже шкодять загальній праці Колонії... На нараді з головою Ревізійної Комісії рішено скликати кількох поважних громадян на чашку чаю, щоб обмінятися думками та винести ту чи другу постанову по цій справі».

Відкриваючи зібрання, М. Нетребенко заявив, що він «побачив, що в Колонії справи ведуться не так, як належить — фактично управи Колонії нема, керівників відділів нема... є мертве життя і з приводу цього — нелад між громадянством. Під час наради з головою Ревізійної Комісії, Мацюкою, виявилось, що стан такий, як є — продовжуватися не може, бо нема ані управління, ані порядку... є кілька осіб в управлінні, але вони не є *правні*, в тому числі я сам»¹³⁸.

¹³⁸) Текст цієї заяви, як і інші нотатки, наведені тут, є в копії протоколу, що зберігся в нашому архіві, — І. С.

Голова Ревізійної Комісії, Мацюця, у своїм поясненні висловився так: «Такий стан Колонії є наслідком того, що її положення безправне, а саме — управління не має правних основ, бо воно ні владою призначене, ні вибране . . . Не відомо, якими міркуваннями керується Ю. Рой, що призначає до управління зовсім невідомих громадянству осіб, навіть таких, що не є членами Колонії».

Зібрання обрало президію: головою — П. І. Барановського, а секретарями — А. С. Вітковського і П. Я. Лисуненка.

На запити присутніх, чому скликано зібрання, голова Ю. Рой відповів, «що має право періодично скликувати зібрання, щоб порадитися в українських справах». Далі заявив: «Що ближче до розв'язки наших справ, тим більше бачимо провокацій, темних сил, що все руйнують. Людей до праці нема, є тільки критики . . . Все, що я роблю, роблю офіційно, бо я призначений владою, а призначення членів правління також роблю за згодою влади . . .»

В дальшій дискусії старий діяч В. Кушнаренко сказав: «Коли життя в УНКолонії було нормальним — членство зростало, а тепер пішло на ніщо. Самою кращою справою для Колонії було б, якби добродій Ю. Рой склав свої уповноваження, бо коли він не зміг навести ладу на протязі двох з половиною років, то може хтось інший поведе цю справу краще».

Відбулася довша полеміка, наприкінці якої А. Вітковський сказав: «Це неправда, що навколо провокації, справа в тому, що панує сваволя з призначеннями, з просуванням до складу управління нових людей, які нічого спільного не мають з місцевим життям . . . Прийшло до створення непотрібних у нашій малій Колонії політичних угруповань, які розпочали політичну боротьбу. Треба усунути партійщину . . .»

Виступив також довголітній працівник молоді Ф. Богдан. Він заявив, що хоч не є політичним однодумцем з А. Вітковським, проте підкреслює, що теперішній стан є наслідком діяльності п. Федорова.

Виступали й інші, рекомендували вибрати членів управління УНКолонії та прохати владу затвердити ці вибори . . .

Дуже неприємним для Ю. Роя був виступ К. Андрущенко, що зачитав листа Б. Маркова, пересланого голові УНКолонії 7 листопада 1938 року. Лист цей важливий особливо тим, що його писав один із членів ОУН . . . Ось деякі витяги: «Передусім прошу навести якийсь порядок в урядованні різних чинів в канцелярії УНКолонії. Урядники, що не сповняють своїх обов'язків, нехай їх сповняють. Даром же платити їм Колонія не може . . . Зокрема секретар, бо він залінивий . . . Також вкоротити сваволю Самарського . . . Справу з властями прошу вивести остаточно на чисту воду, бо треба жити, а не вегетувати! Коли вони хочуть нас задавити, то треба дати їм відповідний відпір і примусити їх рахуватися з нами. Не треба тільки нічого боятися. Заявляю також, що всякі наступи різних запроданців Москви на українських націоналістів будуть безпощадно відперті, хоч би це коштувало не знати скільки! Ви, зі своєї сторони, мусите заявитися: або за одних або за

других, поміж двох (бути) вже час перестати! Треба, щоб ви урядували в означені дні й години... Коли ви цих справ не приведете до порядку, то сподівайтесь неприємних сцен в УНДомі... З глибокою пошаною до Вас — Марків Б.»

Уривки з листа Б. Маркова правдиво характеризують настрої, дійсне становище УНКолонії та взаємини з японцями. Поведінка Ю. Роя, І. Шлендика та Р. Федорова не викликала довір'я з боку громадянства, зокрема за їх занадто лагідне ставлення до японських чинників, у тому і до Японської Військової Місії.

Цей лист важливий ще й тому, бо він показує розходження всередині малої групи членів ОУН, що була в Харбіні. На Загальних Зборах «Далеко-Східньої Січі» в червні 1939 р. виразно виявилось, що «Січ» підтримує саме Б. Маркова, а не Р. Федорова.

Присутні на нараді активу УНКолонії висловили пропозицію, щоб вислати делегацію до Японської Військової Місії і в'яснити всі потрібні справи. Тоді І. Шлендик дуже рішуче заявив, що він «уважає висилку делегації до Військової Місії за недопустиму. В Маньджу-Го вибори недопускаються, парламентаризм теж. Це може пошкодити не тільки УНКолонії, а й привести до того, що нам навіть будинок відберуть».

Ціла п'ята сторінка протоколу, з якого беремо ці матеріяли, була заповнена довшою заявою Пасавальчака. В тій заяві він накреслив розвиток життя Колонії за останні п'ять років, ліквідацію виборної системи УНКолонії та «призначення голови УНК», що проведено проти волі громадськості...

Наприкінці, голова наради, Барановський, заявив, що «необхідно просити голову УНКолонії Ю. Роя скласти уповноваження і разом з трьома особами, вибраними серед присутніх, піти до Японської Військової Місії та заявити про наше рішення». Ю. Рой погодився на цей плян.

До Комісії обрано: П. Барановського, М. Мацюцю, А. Вітковського, В. Павловського і Н. Муценка. Резолюцію схвалено більшістю голосів. Делегація відвідала Японську Військову Місію, але без конкретних результатів. Не знаємо, з ким фактично делегація вела розмови.

Зовсім неждано наша ситуація почала змінюватися, але не можемо пояснити, чому? Можливо, що це були наслідки паризьких розмов і дипломатичних заходів полегшити нам нашу ситуацію. Зацікавлення японців нашою «чвіркою» та інші інформації, що про них ще рано говорити, підтверджують цей погляд.

10-го січня 1939 року до помешкання П. Яхна несподівано зайшов п. Маеда і просив його прийти на другий день до Японської Військової Місії на побачення з полковником Онаучі. Він також цікавився, чому П. Яхно не бере участі в праці УНДому? Очевидно, на це питання одержав від П. Яхна відповідну відповідь.

Під час зустрічі П. Яхна з полк. Онаучі відбулася довша розмова на українські теми. Полк. Онаучі розпитував про ситуацію в УНКолонії, про те, чому Колонія не проявляє відповідної активності і втратила на

своїй популярності. П. Яхно пояснив, що «мале зацікавлення УНКолонією є наслідком ліквідації громадської бази — виборного принципу. Тому широкі кола української суспільности стали байдужими до українських справ в УНДомі»¹³⁹.

На запитання про наші зв'язки з членами УНКолонії, себто, чи є в нас люди, яким довіряємо і з якими можемо співпрацювати, П. Яхно пояснив, що за півтора року нашого виключення з УНКолонії — ми багато втратили . . .

Умовилися зустрітися ще раз, зокрема обговорити питання підбору людей до української праці. Одночасно полк. Онаучі заявив, що в УНКолонії буде відновлений виборний принцип.

Того самого дня в УНДомі відбулася нарада активу, яку скликав голова УНКолонії Ю. Рой. На ній був присутній і представник Місії — п. Маеда.

Говорили про взаємини з москалями, про їх утиски і провокації супроти українців, але п. Маеда заявив, що перш за все хоче вияснення причин конфліктів, що виникли на засіданні 1-го грудня минулого року. Далі сказав, що Місія вирішила відновити в житті УНКолонії стару виборну систему і треба скликати Загальні збори членів УНКолонії. Після певних пояснень, вирішено скликати Збори на 29 січня 1939 року.

14-го січня Японська Військова Місія викликала членів управління УНКолонії і представників опозиції. Між цими групами знову прийшло до зудару. По обіді п. Маеда запропонував обрати комісію для проведення Загальних зборів у складі: Марків, Кулябко-Корецький, Мацюця, Апостолов та інші. Почесним головою комісії мав бути п. Маеда.

Цікаве те, що коли виникли суперечки в справі персонального складу Комісії, п. Маеда заявив: «Ви не можете домовитися у такій справі . . . Доведеться, мабуть, покликати пп. Світа та Яхна, бо тільки вони зможуть все провести як слід». Ця заява відразу закінчила суперечки.

Член Комісії О. Вітковський пропонував братам Яхнам та Світові подати до Комісії заяву про відновлення членства, але вони відмовилися, бо не хотіли викликати нових комплікацій і вирішили чекати результатів Загальних зборів УНКолонії. Збори відбулися, обрано нову Раду УНКолонії на чолі з д-ром М. Нетребенком. Заступником голови обрано П. Марчишина, а секретарем — Ю. Мар'яша. Членами Ради обрано: М. Заїку, В. Рибачевського, К. Кроковського, М. Балабенка, О. Микулича і Б. Маркова. Цікаве те, що в новому управлінні, крім М. Нетребенка, не було колишніх, за Ю. Роя, членів Ради. Домінувала група молоді з «Далеко-Східньої Січі».

Виключені члени УНКолонії — брати Яхни та І. Світ — передали новому управлінню заяви про відновлення свого членства, з домаганням, щоб був покликаний громадський суд для розгляду їх конфлікту з

¹³⁹⁾ Дневник, 10 січня 1939 р.

кол. головою УНКолонії — Ю. Роем. У листі з 5 березня (на адресу І. Світа) Рада УНКолонії повідомила, що «після кількох обговорень, постановила повернути членські права, залишаючи на вас всю моральну відповідальність за закинуті вам вчинки».

Таке повідомлення було зумовлене тим, що Ю. Рой відмовився від громадського суду, заявивши: коли «ті панове хочуть сатисфакції — хай звертаються до державного суду». Очевидно, він знав, що ніхто з нас не піде до чужого суду. Пізніше Ю. Рой говорив журналістці Вовчково, «що він дуже шкодує за свій вчинок за мою адресу (себто, І. Світа), що це був одинокий його поганий вчинок за часів головування» («Дневник», 21 жовтень 1939 р.).

Привернення членських прав згаданих «трійці» прочищувало атмосферу, проте залишалося ще багато труднощів, що їх треба було побороти в житті та діяльності УНКолонії.

Головною турботою було устійнення співпраці між усіма українськими організаціями Далекого Сходу, себто — в Харбіні, Шангаї та Тяньцзіні-Ціндао. Необхідні були відповідні заходи, щоб відбити московські спроби накинати українцям свій контроль. Насамперед треба було підкреслити виразніше нашу політичну лінію. Формально це зроблено тільки в Харбіні, коли в травні-червні 1935 року Загальні збори схвалили статут УНКолонії.

Це саме треба було зробити в усіх наших громадах у Китаї, але на початку 1937 року, коли провід УНКолонії у Харбіні був послаблений опортуністами типу В. Кулябки-Корецького, все залишилося без змін.

Основою нашої діяльності було: «Постійно пам'ятати, що саме на еміграції ніколи й ніде практичний чин не має розминатися з ідеологічними постулятами і що реальна політика не має домінувати над ідейними основами боротьби, а навпаки, тільки і постійно навпаки»¹⁴⁰.

З цього виходило, що головним завданням в упорядкуванні нашого життя в окремих громадах було категоричне поборювання будь-яких спроб «приспособитися до місцевих обставин».

Ці думки, що тоді обговорювалися листовно між активними діячами, мали особливе значення, бо українське життя, як ми вже згадували, опинилося під сильною загрозою. Треба було рятувати незалежність нашої дії на політичному форумі.

В той час відбулися зміни в управі Шангайської громади, що давало надію на її більшу активізацію. Були проведені зміни і в «Просвіті» в Ціндао та підготовлялася реорганізація в Українській громаді в Тяньцзіні.

В Шангаї була виникла навіть думка видавати власний часопис, хоч — як пізніше виявилось — ті заходи були передчасні. Такий орган мав бути не тільки для українців, а також для тюрко-татарів та грузинів.

Трагічна смерть полк. Євгена Коновальця в Роттердамі, що згинув від большевицької бомби, переданої йому московським агентом Валюхом,

¹⁴⁰) З листа М. Мілька, 18 червня 1937 р.

відбилася широким відгомоном і на Далекому Сході¹⁴¹.

9-го червня 1938 року в Харбіні відбулося зібрання Української Далеко-Східньої Січі, присвячене тій сумній події. Схвалено й відповідні резолюції, в яких засуджено цей ганебний, черговий, московський злочин.

До Шангаю вістка про вбивство полк. Євгена Коновальця прийшла 30 травня. 4-го червня в місцевій уніятській церкві відправлено панакхиду за спокій душі полк. Є. Коновальця, а потім відбулася громадська жалобна академія.

Треба сказати, що шангайська уніятська церква не була українською, її провадив англійський священник Ф. Вілкок на доручення Ватиканської комісії «Про Русія» для місцевих москалів. Така сама уніятська церква, з лицем і жіночою школою, існувала і в Харбіні. Всі заходи українців-галичан дістати свого греко-католицького священника, не зважаючи на підтримку митрополита Андрія Шептицького, були даремними, бо тодішня ватиканська політика мала виразний промосковський характер. Це були намагання Ватикану навертати москалів-емігрантів на уніятство і саме для них існувала згадана уніятська церква. Г. Лужницький у своїй «Історії Греко-Католицької Церкви» присвятив окремий розділ «українській церкві» в Харбіні. Насправді української греко-католицької церкви в Харбіні не було, була тільки згадана уніятська церква, призначена для москалів. В Харбіні існувала українська православна церква, а не католицька.

Тут подамо ще короткий огляд життя і діяльності Української Громади в Шангаї, яка відіграла значну роль по закінченні другої світової війни, коли в обличчі червоної загрози відбувалась евакуація українців з Китаю.

В Шангаї жила, в оточенні великої московської колонії, невелика етнічна українська група, що складалася головню з «малоросів». Москалів у Шангаї було понад 20 тисяч, переважно втікачів із Сибіру та Далекого Сходу, що опинилися тут після закінчення громадянської війни в 1922 році. Пізніше, головню під час другої світової війни, коли поширювались патріотичні заклики Москви ставати на захист московської імперії, велика частина згаданих московських емігрантів стала знову московсько-советськими громадянами.

Ще в 1920-их роках у Шангаї були спроби заснувати «Просвіту», але безуспішні з різних причин. Щойно наприкінці 1932 року вдалося тут заснувати гурток під назвою Українська Громада. Дозвіл на заснування Української Громади одержано від французького консульату, що в той час адміністрував окрему частину Шангаю, себто т. зв. французьку концесію. Була це досить значна територія міста із 600-тисячним населенням, головню китайцями. В тій концесії французи мали свою поліцію та охорону в силі одного куреня колоніальних військ-анамітів з Індо-Китаю¹⁴².

¹⁴¹) Див. «Далекий Схід», офіційне повідомлення Пресової Служби ОУН, ч. 3 (20 червня), 1938 р., стор. 36-37.

¹⁴²) Див. «Маньжурський Вістник», ч. 9, 1933 р., а також стаття І. Світа у «Свободі» з 5 травня 1953 р. (Нью Джерсі, США).

Після кількомісячної праці, Українська Громада у Шангаї одержала листа від поліції французької концесії, яким заборонено їй продовжувати свою діяльність. В листі не подано жодних причин такої заборони. На засіданні Української Громади 1 квітня 1933 року вирішено вислати своїх представників до поліції і в'яснити причини заборони. Але розмови представників з поліцією нічого не дали, бо поліція ніколи не відкликала своїх рішень, тим більше у справах емігрантів.

Тут треба підкреслити, що в поліції французької концесії та в інших установах працювало чимало москалів, організації яких ставились дуже вороже до будь-якої діяльності українців. На нашу думку, це була робота москалів.

Тоді Українська Громада вирішила перенести свою діяльність в іншу частину Шангаю, на територію т. зв. Інтернейшенел Сетлементу. На вулиці Таку Ровд, ч. 450, знайдено досить велике й гарне приміщення і 26 листопада у ньому відбулося відкриття нової домівки Української Громади. Відкриття було дуже урочисте, бо в ньому, крім українців, брали участь також запрошені гості: грузини, горці Кавказу, литовці та тюрко-татари. Отець Д. Дяченко відправив молебень і посвятив домівку.

Перед тим Українська Громада зареєструвала себе як установу в Муніципалітеті Сетлементу, де головними адміністраторами були англійці. З боку адміністрації Сетлементу українці не мали жодних перешкод як під час реєстрації Української Громади, так і під час її діяльності. Щойно після закінчення другої світової війни, коли всі чужинецькі концесії перестали існувати і адміністрацію перебравли в свої руки загальні китайські установи тодішнього національного уряду, виникли певні труднощі.

Цікаве те, що на початку своєї діяльності Українська Громада у Шангаї одержала через п. Коломійця подарунок — портрет І. Котляревського та ілюстрації до його «Енеїди», виконані японським мистцем. На жаль, у протоколі Української Громади з 11 листопада 1933 року, в якому є згадка про цей подарунок, не подано ім'я японця-мистця, хоч зазначено, що йому переслано листа-подяку.

На маргінесі згадаємо, що в якомусь часописі ми читали, що Українська Громада в Шангаї одержала подарунок — портрет гетьмана Івана Мазепи, намальований японцем. Насправді, цей портрет намалював українець Г. Тоцький.

Е. А. Коломієць жив довший час у Японії, в Токію. В 1919-1921 роках був там представником української крайової кооперативи «Чумак». Його оголошення і портрет надруковані в календарі «Нова Україна» на 1921 рік, що появился у Владивостоці накладом Секретаріату Української Далекосхідної Крайової Ради. В 1930-их роках він переїхав до Шангаю, але працював в Українській Громаді коротко, бо знову виїхав.

В 1934 році в Українській Громаді активно працював д-р Бриль, який у 1920-их роках заснував був у м. Ханков відділ харбінської «Просвіти». В 1934 році він запропонував Українській Громаді в Шан-

гаї заснувати Об'єднання кол. Вояків Армії УНР, на що мав уповноваження від Об'єднання кол. Вояків Армії УНР у Парижі. Одночасно М. Квашенко одержав листа від Головної Еміграційної Ради в Парижі з пропозицією вести переговори з Українською Громадою у Шангаї у справі її вступлення до згаданого об'єднання української еміграції.

В той же час Українська Громада у Шангаї почала купувати для своєї книгозбірні книжки та передплачувати українські часописи. Впорядкування книгозбірні доручено П. Пирогову, колишньому активному діячеві на Зеленій Україні та учасникові Чітинського суду над українцями, що відбувався в 1923-1924 роках¹⁴³.

Не зупиняємось довше над багатогранною діяльністю Української Громади у Шангаї, але зазначимо загально, що вона виявляла не абияку активність, головню напочатку, коли допомагала українцям, які не мали праці або щойно приїхали до Шангаю. Наше завдання — з'ясувати її політичну активність, пов'язану головню з переговорами з японськими представниками та з боротьбою за незалежність своєї організації.

Найважливішою подією в житті Української Громади в Шангаї до другої світової війни була, мабуть, організація представницького органу для українців і тюрко-татар. Грузинська місцева організація, хоч і прихильно ставилась до згаданого органу, з різних причин не брала в ньому участі, але не перешкоджала українцям у їх офіційних заходах.

Таке становище місцевої грузинської організації було зумовлене тим, що Грузія мала в той час у Парижі своє офіційне представництво, свій еміграційний уряд, що його очолював д-р Джорданія. Грузинські організації у Шангаї, Тяньцзіні та Харбіні були узалеженні від свого, згаданого, центрального представництва і коли українці запропонували їм узяти активну участь в організації місцевого представницького органу, вони насамперед звернулися за дозволом до свого центрального представництва.

28-го грудня 1938 року в приміщенні Української Громади в Шангаї відбулося спільне засідання представників емігрантських організацій — Української Громади, Тюрко-татарської Громади і Грузинського Товариства. В протоколі, копія якого збереглася в архіві Української Громади в Шангаї, зазначено, що обговорювано питання про створення Адміністративного комітету згаданих організацій для реєстрації українських, тюрко-татарських і грузинських емігрантів у Шангаї та видавання посвідок, що забезпечували б їм політичні права і давали б можливість одержувати пашпорти та візи від японських і китайських установ. Нараду відкрив М. Г. Квашенко, голова Української Громади в Шангаї, який у своїм вступнім слові підкреслив велике значення спільного об'єднання для боротьби проти комунізму. Далі повідомив, що від місцевих адміністраційних чинників одержано принципіальну згоду на організацію центрального органу для українців, зареєстрованих в Українській Громаді в кількості 250 осіб, але насправді, згідно з

¹⁴³) Див. Іван Світ: «Суд над українцями в Чіті», Лондон, 1964 р.

неперевіреними відомостями, у Шангаї є до 5 тисяч емігрантів українського походження. Отже кількістю українська еміграція у Шангаї є другою серед емігрантів, після московської колонії. (На нашу думку, подана кількість українців перебільшена, але тепер нема можливості її перевірити, — І. С.).

Разом із тим М. Квашенко заявив, що представники влади готові дати згадані права організованому Українському Комітетові, але з умовою, що до українців приєднаються тюрко-татари і грузини, що Тюрко-татарська і Грузинська Громади не будуть робити окремих заходів для створення своїх окремих представництв. Він також підкреслив необхідність створення еміграційного Адміністративного комітету і звернувся до представників тюрко-татар та грузинів із закликом узяти в ньому активну участь.

Представник Тюрко-татарської Громади Р. Фаткулін заявив, що має уповноваження від своєї організації приєднатися до Української Громади для створення Адміністративного комітету та повної співпраці з українцями. Згідно з його твердженням, Тюрко-татарська Громада в Шангаї мала в той час до 300 членів.

Від Грузинської Громади виступав інж. Н. Махарадзе. Він заявив, що має доручення вітати заходи Української Громади, але тому, що створення Адміністративного комітету є важливим політичним актом, Грузинська Громада не може взяти в ньому активної участі, поки не одержить вказівок від свого центру в Парижі. В той час Грузинська Громада в Шангаї мала тільки 70 членів.

Наради закінчено такою постановою: »Передати цей протокол місцевим належним чинникам із проханням дати право Українській та Тюрко-татарській Громадам організувати Адміністративний комітет з такими правами і функціями, які має Русский Еміграційний Комітет«. Цей протокол виготовлено в двох примірниках, він підписаний М. Квашенком (голова Української Громади), Б. Воблим (заступник голови), А. Войтенком, М. Левинцем (члени) і Й. Сніжним (секретар) від українців, а від тюрко-татарів — Р. Фаткулінім.

Потім виготовлено спільний меморандум до відповідних урядових чинників м. Шангаю, перекладений на японську та китайську мови. Японський переклад зробив Б. Воблий, а китайський зроблено у китайському бюро перекладів.

На засіданні управи Української Громади, що відбулося 7 грудня 1938 року, обговорено кілька важливих справ. Постановлено скликати спільну раду для створення Адміністративного комітету та вислати привіт урядові Карпатської України на руки о. д-ра Волошина. Крім цього вирішено переслати пожертву урядові Карпатської України від шангайських українців. Це була збірка на фонд Карпатської України, що дала 61,50 шангайських доларів і її переслано у січні 1939 року.

На тому ж засіданні виникла гостра дискусія у справі реферату, що його прочитав у шангайському Чеському клубі д-р М. Мілько (21 жовтня 1938 р.) про Україну. Не знаємо змісту цього реферату, але в дискусії д-ра М. Мілька обвинувачувано, що його насвітлення українського питання абсолютно неможливе для визначного українського

політичного діяча. На нашу думку, ця гостра критика була побудована на дуже поверхових враженнях котрогось слухача доповіді, що не знав або не розумів добре мови, якою ця доповідь була прочитана. Нотуємо цей факт тільки тому, що в Шангаї особа д-ра М. Мілька часто ставала об'єктом гострих суперечок.

Скажемо ще кілька слів про те, хто та з ким фактично вів розмови про надання українцям спеціальних прав реєстрації. Тому, що управа Української Громади доручила вести переговори Б. Воблому, як своєму представникові, що знав бездоганно японську мову, можна робити висновок, що вирішальне слово в українських заходах мала Японська Військова Місія, на чолі якої тоді був ген. Гісей. Були також зустрічі з іншими японськими представниками, як ось із п. Сато, офіційного посту якого не знаємо. Нам тільки відомо, що пізніше з ним зустрічалися П. Бойко-Сокольський, голова Представницького комітету, а також д-р М. Мілько. В матеріялах до тієї справи є розбіжності, коли мова про те, хто фактично зробив більше для зміцнення українських позицій. Можемо лише зазначити, що згаданий п. Сато мав значні впливи і був певною мірою добре поінформований про українські справи.

Восени 1941 року, коли автор цих рядків виїхав із Шангаю, він — разом із д-р М. Мільком — мав зустріч із п. Сато. Тоді відбулася з ним цікава довша розмова про українські справи, але якихось позитивних наслідків вона не дала. Ця зустріч мала тільки інформативний характер, обговорювалося головню українське питання на Далекому Сході та проблеми України в Європі, що виринули у зв'язку з московсько-більшевицькою окупацією західноукраїнських земель та початком німецько-советської війни. Німецько-советська війна, що вибухла в червні 1941 року, викликала серед японців велике зацікавлення, але про це скажемо в наступному розділі.

Жодних деталей про працю Б. Воблого не знаємо, бо в протоколах шангайської Української Громади є тільки короткі згадки про труднощі або успіхи. Не подано навіть про те, з ким фактично велися розмови. Це можна пояснити хіба тим, що українці боялися виявити свої зв'язки, щоб не довідалися про них противники української справи.

Коли до Шангаю приїхав О. Дробязко, він також брав участь у розмовах із японцями, головню з кап. Курокі. Кап. Курокі був пов'язаний з багатьма подіями в житті еміграції, зокрема московської, бо сповняв обов'язки керівника японського офіційного часопису, що видавався московською мовою.

Лишаємо набоці й розмови представників Української Громади в китайській установі Да-дао, де був окремий відділ для справ бездержавних, себто для емігрантів різних національностей, як і зустрічі з представниками Гоміндану, бо всі ці розмови й зустрічі не мають безпосереднього відношення до українсько-японських взаємин. Їх детально обговоримо в іншій праці про українське життя в Азії.

Нижче подаємо офіційні тексти повідомлення Японської Військової Місії та повідомлення китайської державної установи. Першим подаємо текст повідомлення Японської Військової Місії (переклад з японської мови):

»Повідомлення начальника Спеціальної Військової Місії у Шангаї, п. ген. Такесіта Гісей, від 8 квітня 1939 року, ч. 86, на руки мера Муніципалітету Великого Шангаю п. Фу Чанг-яо.

До питання про визнання Українського Комітету в Шангаї і про початок його діяльності — видавання посвідок особам без державного підданства для одержання китайських паспортів.

Спеціальна Військова Місія визнала в м. Шангаї організації: Українську Громаду, Грузинську і Тюрко-татарську Асоціації із загальним для них органом: Український Комітет. Тому управління м. Шангаю вважає необхідним і корисним, щоб Український Комітет почав реєстрацію осіб, які не мають державного підданства і належать до національних організацій, та видавав їм посвідки на право отримати китайські паспорти.

Начальник Спеціальної Військової Місії
Такесіта Гісей«.

Текст повідомлення управління м. Шангаю (переклад з китайського тексту):

»Управління Великого Шангаю, 24 квітня 1939 року, ч. 144.
Українському Емігрантському Комітетові в Шангаї.

У справі офіційного визнання Українського Комітету,
згідно з проханням.

Повідомляємо, що управління Великого Шангаю визнало Український Комітет, про що Український Комітет повинен подати до загального відома через пресу.

Про визнання Українського Комітету управління повідомило Спеціальну Військову Місію і передало відповідні інструкції поліційному та соціальному департаментам.

Голова управління Великого Шангаю
Фу Чанг-яо«.

З японського тексту повідомлення було зроблено кілька фотокопій, і одна з них є в нашому архіві. Коли мова про оригінал китайського повідомлення, то автор його не бачив, бо не міг знайти.

Треба також бодай коротко зупинитися над системою організації японських військових установ у Маньджу-Го та у властивому Китаї. Японці мали план контролю діяльності московських емігрантів на цілій території Далекого Сходу, де вони (японці) запровадили військовий окупаційний порядок, за посередництвом установ японської військової жандармерії. Але не всюди, в тому і не в Харбіні, повністю існував такий порядок, що вирішальним чинником були Японські Військові Місії.

В Тяньтзіні головну роль відіграв старшина японської жандармерії, майор Такі (або Таке), а також керівник т. зв. «Русского отдела в Северном Китае» майор Ватасе. У Шангаї керівництво було поділене між

жандармерією і Військовою Місією. Від жандармерії був активним кап. Курокі, зокрема серед московської еміграції, але вирішальне слово мав майор Каніє, що належав до Японської Військової Місії. Під час Тихоокеанської війни (1941-1945 роки) певну активність виявляла і Військова Місія Фльоти. Не можемо подати тут точної характеристики цього розподілу, бо не маємо потрібних вірогідних матеріалів.

Автор цих рядків за весь час другої світової війни не зустрічався ні з одним із згаданих керівників Японської Військової Місії у Шангаї, що певною мірою можна назвати й успіхом, бо ніхто не втручався у його політичну діяльність. Тільки у справах журналістичних зустрічався з пресовим аташе при штабі окупаційних військ, як представник редакції «Українського голосу на Далекому Сході» та відповідальний редактор часопису «The Call of Ukraine». Але про ті зв'язки скажемо пізніше.

Тут скажемо ще кілька слів про окремих японських старшин, що мали значний вплив на життя еміграції у Шангаї, в тому й на життя української колонії.

На чолі Японської Військової Місії у Шангаї був полк. Ямагучі Сигео (він же і Морі, як дехто його називав). Справами московської еміграції займався майор Каніє. Він мав багато знайомих серед москалів, які часто гостили його у себе, шукаючи різних особистих користей і вигод. На чолі Японського Военно-морського Бюро був кап. Отані (або Оттані), а його помічником — Фукуара Олексій Павлович, офіційного посту якого ніхто з нас не знав. З цим Бюром мали зв'язки і деякі українці, в тому й Р. К.

Японська жандармерія почала цікавитися справами еміграції десь на переломі 1939-40 років, коли в лютому 1940 року до Шангаю приїхав кап. К. Курокі (він же і Тосіо Курахасі), що почав робити заходи з наміром перебрати під свій контроль численну еміграцію, головню московську. Його ставлення до еміграції інших національностей у той час для нас не відоме. На нашу думку, він мав за завдання створити в Шангаї організацію, подібну до Тяньцзінського «Антикомуністичного Комітету», але його заходи були безуспішні. Шангаї — велике міжнародне місто з різним національним складом, спеціальним укладом життя на правах концесій, що мали продовж століття свою адміністрацію, свої закони і привілеї. Це були, мабуть, головні причини, чому кап. К. Курокі не міг здійснити своїх плянів.

Жандармерія пробувала застрашити частину еміграції, головню арештами, а навіть і терором, але також без бажаних наслідків. Навпаки, з цього приводу виникали для японців клопоти в їх дипломатичних врасминах із неутральними державами під час війни, себто з представництвами тих держав — консулятами і амбасадами. А велика територія у Шангаї, що належала до французької концесії, взагалі, аж до 1943 року, була поза японським контролем, бо ця концесія визнавала уряд маршала Петена.

Щоб поширити свої впливи і пропаганду, кап. Курокі перебрав у свої руки московський тижневик «Дальневосточное время», поширив

склад редакції людьми, що хотіли співпрацювати з японцями, і перетворив його на щоденник. Редакція цього щоденника складалася з реакціонерів, між якими був і ген. Космін, відомий із своїх жорстоких розпоряджень на Приморщині — Зеленому Клині під час існування там його «білого» уряду (1921-1922 роки).

На сторінках цього часопису велася також акція проти українців, головню проти української групи, що видавала «Український Голос на Далекому Сході». На щастя, з початком Тихоокеанської війни контроль поліційної цензури був у руках Японської Військової Місії і тому ставлення цензури до згаданого українського часопису досить цікаве, про що скажемо в іншому місці, а жандармерія не мала до нього жодного відношення.

В серпні 1939 року Гітлер і Сталін підписали відому угоду, згідно з якою західньоукраїнські землі дісталися Москві. Факт підписання того договору японці розглядали, як удар в обличчя. Відчували, що їх обдурено, бо саме в той час відбувалися їх бойові операції в Монголії біля озера Номоган. Большевицькими військами командував ген. Жуков. Бої розпочалися в травні 1939-го, а закінчились аж у вересні того ж року.

В той час у Японії відбулися досить цікаві події. Певна поразка японських військ на кордонах Приморщини (біля озера Хасан) та в Монголії (біля озера Номоган), де японські війська мали вбитими та раненими до 20 тисяч вояків, створила для них дуже складну політичну ситуацію. Японські військові кола вперто намагалися довести до німецько-японського договору про спільну акцію проти Москви. Уряд Гіранума в першій половині 1939 року відбув аж 70 спеціальних нарад, але схвалити відповідне рішення не міг. Японська фльота на чолі з адміралом Йонаї, оцінивши свої сили і хиби, хотіла за всяку ціну добитися порозуміння з Англією, Францією та США, якщо згадані держави визнають спеціальні інтереси та права Японії в Азії і допоможуть знайти порозуміння з урядом Чіян Кай-Шека.

Але в самій Японії полк. Хасимото і його група вели завзяту пропаганду проти Англії, вважаючи, що Англія і Франція остаточно знищені, підписавши відому Мюнхенську угоду. Військові японські кола слали ген. Ошімі в Берліні інструкції, щоб він за всяку ціну добився військового пакту з Німеччиною. Усіх тих атак уряд Гіранума не видержав, а коли прийшли відомості про підписання німецько-советського договору, він подався до димісії. На його місце прийшов тимчасовий уряд адмірала Мітсумаса Йонаї, але він не міг підписати угоди з Англією і США через спротив армії, яка уважала, що саме така політика довела до угоди між Гітлером і Сталіним. Агресивність японської армії збільшувалася і вона помало перебирала контроль політики уряду в свої руки та готувалася до Тихоокеанської війни.

Під час збройних зіткнень на советсько-монгольсько-манджурських кордонах зайшли такі події, які мали вплив на дальше готування Японії до Тихоокеанської війни. В Токіо в той час діяв найвидатніший московсько-большевицький шпигун Р. Зорге, який, завдяки своїй

спритності, здобув довір'я у німецького амбасадора Отта (що став німецьким амбасадором у Токіо 1939 року). Як відомо, з цього шпигуна Москва зробила великого героя, видала про нього кілька книжок і випродукувала навіть фільм. Одна з таких брошур видана і українською мовою п. з. «Ходзуні Одзакі — справа Зорге» (вид. «Каменярь», Львів, 1968 р.). Видавництво зазначило, що цей нарис написав брат Ходзуні Одзакі, який був одним з учасників розвідувальної групи Зорге.

Цікавий у тій книжечці такий факт: на могилі Зорге в Токіо поставлено пам'ятник, а також засновано «Товариство допомоги жертвам справи Одзакі-Зорге». Так у країні, до якої Москва засилала своїх шпигунів, можна не тільки писати про шпигунські діла зрадників батьківщини, а ще й ставити їм пам'ятник з брехливим написом: «Тут спочиває герой, який віддав життя у боротьбі проти війни, за мир у всьому світі». На кладовищі Тама похований і страчений разом із Зорге Ходзумі Одзакі, як написано в тій маленькій брошурі про зрадника своєї країни, Японії, Одзакі та його зверхника Зорге.

Цікаве також те, що Зорге маскувався авторитетом німецької амбасади в Токіо, використовуючи зв'язки з послом Оттом та іншими працівниками амбасади. Щоправда, німецьке Гестапо мало інформації про підозрілу діяльність Зорге і навіть знало, що він був пов'язаний із зліквідованою в Німеччині комуністичною партією. Як написано у згаданій брошурці, на звернення директора німецької Інформаційної служби фон Рітгена Шелінгера голова Гестапо заявив: «Безпосередніх доказів, що Зорге був членом партії, не маємо, але можливо, що був симпатиком...» Тоді німці вирішили слідкувати за Зорге.

Коли до Японії приїхав Майзінгер, представник Гестапо, для Зорге виникли певні труднощі, бо Шелінгер передав усі інформації про Зорге і рекомендував слідкувати за ним. Згадана советська брошурка твердить, що Майзінгер просив японців перевірити діяльність Зорге в Токіо. В той час японці вже багато знали про діяльність японських комуністів і московських шпигунів, вони на протязі кількох років навіть перехоплювали їхні таємні, шифровані, радіотелеграми, хоч не вміли їх прочитати. Врешті, коли таємна японська поліція дістала в свої руки московський секретний код, вона мала вбивчий матеріал проти московського шпигунського гуртка.

Д. Кукс у своїй праці подає, що на допитах комісара Люшкова виявилось, що Москва намагалася розшифрувати секретний японський код, але їй не вдалося, так як не вдалося їй розкрити і польський військовий код. Тут згадаємо, що японський код розкрив американський військовий штаб і це згодом дало американцям можливість відчитувати секретні японські розпорядження та звідомлення.

Цікавою є також справа японця Одзакі. Г. В. Пранц пише, що Одзакі був заарештований у його великій бібліотеці в Токіо. Тоді йому заявили: «Ми не перевіряємо Одзакі, як японця, а як шпигуна Комінтерну».

Одзакі був затриманий упродовж 18 годин і після довгої надуми заявив: «Я пережив дуже багато і прошу дати мені сьогодні відпочинок,

щоб я знову, ще раз, передумав, що я зробив». Такий відпочинок поліція йому дала і на другий день він на письмі подав зізнання про свою діяльність і про зв'язки, на основі чого японська поліція заарештувала цілу шпигунську групу: Р. Зорге, Бранка Вукелича (югославського громадянина), Макса Клаузена та кількох японців. Зорге був останнім між заарештованими. Головних шпигунів, як ось Зорге та Одзакі, повішено 7 листопада 1944 року. Зорге цілий час надіявся, що Москва його визволить, але вона мовчала... Щойно тепер, після закінчення другої світової війни, проголосила його героєм і навіть найменувала його ім'ям корабель та вулицю в Баку, видала поштову марку з його портретом, кілька книжок про нього і зробила спеціальний фільм.

Розкриття цієї шпигунської організації у Японії викликало велике враження і серед німців, бо Зорге мав велике довір'я у німецького посла, як і серед японців. Його найближчий співробітник Одзакі користувався довір'ям князя Коное, що двічі був прем'єром уряду, а також очолював спеціальний комітет для азійських справ. Власне Одзакі, як думають, впливав на японську політику супроти Англії і США та намагався відвернути Японію від конфліктів із СРСР. Відповідним підґрунтям його діяльності були й настрої в японській армії, особливо у вищих військових колах, про що ми вже згадували.

Вернувшись до справи воєнних зударів Японії із СРСР, треба сказати, що обидва противники говорили про свої перемоги. Москва була більш бундючна у своїй пропаганді, а Японія більш стримана. У японсько-советських зударях у Монголії брали участь танки, літаки та великі військові з'єднання. Можна сумніватися у правдивості московської пропаганди, що советські війська, мовляв, розгромили японців, бо як і чим пояснити факт, що під час згаданих збройних зударів, а також після них, до японців утікало багато визначних старшин советської армії та агентів НКВД. Останні, а їх було біля 300-400, дали японцям дуже цінний матеріал про дійсний стан советської армії і розвідки.

Москва завдяки своєму агенту Зорге мала можливість впливати на обидві японські школи політичного мислення, з яких одна хотіла вести японську експансію в Азії і на півдні, а друга — в північному напрямі, наслідком чого було і створення сателітної держави Маньджу-Го.

Перша школа пропагувала, як необхідність, поширення японських впливів за рахунок Китаю, який на протязі минулого століття не міг впорядкувати свого життя, що було під тиском європейського агресивного наступу, себто нової цивілізації, зверненої проти відмираючої системи останньої (маньчурської) династії Чін. Крім цього Європа шукала в Китаї великого ринку для збуту своїх промислових продуктів. На перешкоді поширення японського впливу в Китаї стояла Англія, як велика колоніальна потуга, що »залізла в Азію без згоди азійських народів«.

На такому тлі розгорталась діяльність московського шпигуна Зорге,

який, завдяки своєму співробітникові Одзакі, міг впливати і на японську політику. Ми вже згадували, що Москва була дуже занепокоєна японською активністю в Манджурії та в Північному Китаї, боялася, що вона може опинитися перед фактом двофронтової війни — з Японією і Німеччиною.

І справді, Москві вдалося, завдяки своєму агенту Зорге, через агента Одзакі підтримати ту японську політичну школу, яка заступала південну японську експансію, але вона програла на шпигунському фронті. Японці зліквідували шпигунську групу Зорге-Одзакі, а крім цього до них перейшов советський комісар Генріх Самойлович Люшкін, що мав картку-посвідку, підписану самим всемогутнім Єжовим. Він перейшов кордон на півдні Приморщини і вже на першому допиті прикордонної поліції признався, що був керівником НКВД для цілого Далекого Сходу¹⁴⁴.

Баклашин у своїй праці подає, що дослідники японсько-советських взаємин мало цікавляться особою комісара Люшкова, а насправді його втеча мала велике значення для японців, особливо, коли мова про розвиток воєнно-політичних подій на Далекому Сході. Наслідком утечі Люшкова було й те, що Москва усунула маршала Блюхера з його посту і провела велику чистку серед советської армії та НКВД на Далекому Сході. Можливо, що втеча Люшкова вплинула і на вирішення долі самого Єжова, бо він надто довір'яв Люшкову.

Вже в липні 1938 року Москва провела згадану далекосхідну чистку. Советська преса подавала тільки деякі коротенькі повідомлення, як ось про «перевірку» кадрів на Далекому Сході чи про те, що Єжов та кілька інших визначних енкаведистів дістали нове «важливе призначення». Тоді усунуто і редактора «Тихоокеанской звезды» та цілий ряд високих старшин далекосхідної команди советської армії.

Комісар Люшков дав японцям дуже точні відомості про розміщення советських збройних сил на далекосхідній території, а також про таємні коди советської армії для Далекого Сходу і України. Зорге був дуже стурбований переходом Люшкова на бік японців і намагався зменшити значення його втечі. Спочатку Москва не вірила, що Люшков дістався до японців і передав їм дуже важливі відомості. Але Зорге точно перевірив, які відомості Люшков передав японцям. Йому вдалося це зробити завдяки спеціальному агенту, полковникові «Абвери», який знав московську мову й особисто допитував Люшкова та склав протокол із його зізнань, а майор Шол дозволив Зорге познайомитися з цим протоколом.

На перші питання Зорге в справі Люшкова, Москва не відповіла, але коли Зорге повідомив, що він має в себе матеріали з допитів Люшкова, вона зажадала від нього повного звіту. Тоді Зорге переслав не тільки звіт, а також мікрофільм із частини допитів Люшкова, але це сталося щойно рік пізніше, коли в Європі вже почалася війна.

Ми подали коротко цю цікаву історію тому, щоб показати усклад-

¹⁴⁴) Див. Баклашин: «Финал в Китае», а також працю А. Д. Кукса: «Анатомія дефектора».

нення взаємин в Азії під час підписання німецько-советського договору й на початку війни в Європі.

Тепер Москва намагається виправдати німецько-советський договір тим, що — мовляв — в той час ССРСР був загрожений з боку Німеччини і Японії і мусів бодай тимчасово забезпечити себе від німецької агресії. Насправді, коли мова про загрозу з боку Японії, то це перекручення фактів, бо з Японією Москва вже була підписала договір і японська експансія поширювалась у південному напрямку.

В. Черчіль у своїх воєнних споминах пише, що ССРСР вів переговори з Великою Британією і Францією, щоб дістати підтримку проти гітлерівської Німеччини, а одночасно, за їх спиною, договорювався з Берліном. Москва заперечує цей факт, натомість каже, що договір з Німеччиною був для неї необхідний, щоб провести відповідну підготовку для спротиву німецькій агресії та перемоги над Гітлером. Насправді, як знаємо, «підготовка» Москви до оборони є теперішньою вигадкою большевицької пропаганди, бо німецькі війська швидким темпом громили советську армію і просувалися далеко на схід. Тільки дурна Гітлерова політика і терор супроти населення України, Білорусії та інших окупованих німцями територій допомогли Москві пережити страшну катастрофу та привели до погрому Німеччини.

Цікаве те, що японська преса, подаючи звіт про свої кореспондентів з німецьких воєнних фронтів, правильно оцінювала настрої місцевого населення і його ненависть до московського режиму.

Адмірал Кузнецов у своїх спогадах пише, що Сталін хотів створити бар'єр на шляху німецької агресії, але «недоговорювання і зволікання з боку союзників примусили його підписати договір з Берліном, бо це відповідало життєвим інтересам країни...» Він каже: «Я все ще вірю, що підписання цього договору було самотнім шляхом для знайдення розв'язки в тяжкій ситуації».

М. В. Хвостов, голова Інституту історії наук ССРСР, у часописі «Советская Россия» (з 31 серпня 1969 р.) пише, що восени 1939 року ССРСР мав великі клопоти з Японією і Німеччиною і був загрожений війною з двох боків. Союзників не мав, був повністю ізольований. А ССРСР мав обов'язок не тільки захистити своє населення, а також мусів виконати свій «священний обов'язок» супроти світової робочої кляси — «рятувати першу соціалістичну країну». М. В. Хвостов обвинувачує західні держави за спробу знищити соціалістичні країни і каже, що Москва обрала правильний шлях, який довів до того, що війна почалася між самими капіталістичними державами. Він пише, що німецько-советський пакт «знищив пляни західних імперіялістичних кіл, що намагалися спрямувати Захід проти Сходу, а самі хотіли залишитися третьою силою і дивитися, як руйнується ССРСР».

Як московсько-советська преса, так і т. зв. наукові советські інституції відомі передусім з того, що фальшують і перекручують дійсні факти. Правдивих матеріалів про минуле Москва не подає, а свої «помилки» намагається приховати брехнею, хоч і знає, що в брехні короткі

ноги. Згаданий советсько-московський часопис надрукував у серпні багато статей, присвячених німецько-большевицькому пактові, підкреслюючи, що «не підписання цього пакту було б тільки скріпило міжнародний імперіялізм».

В наступному, останньому, розділі нашої праці з'ясуємо українське питання на Далекому Сході під час другої світової війни, коли існували незвичайно важкі умови японського контролю. Тоді українська справа втратила для Японії будь-яке значення і японці не хотіли втручатися до «внутрішніх справ» СРСР. Московська еміграція стала предметом використання для шпигунства та виконання дрібних завдань. На велике щастя, українська еміграція таким предметом не була, все ж московські агенти в японській жандармерії намагалися взяти українців під свій контроль і частинно їм це вдалося. В таких умовах тільки українська еміграція у Шангаї зберегла повністю свою незалежність, а також у Харбіні, коли удалося усунути з керівництва УНКолонії відомого вже читачам В. А. Кулябку-Корецького.

XIII

УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ
У ВОЄННИЙ ПЕРІОД (1939—1945)

Війна в Європі та її відгуки на Далекому Сході. Початок Тихоокеанської війни. Українське життя у нових умовах. Цензура і зміни в японській політиці. «Український Голос на Далекому Сході». Радіо. «Сурма». Кінець війни і доля українців.

Актуальність українського питання, зокрема у світовій пресі, завжди викликала парадоксальні зміни в московському еміграційному таборі. Так було і напередодні другої світової війни, коли події у Чехо-Словаччині та в Закарпатській Україні знову насторожили московську еміграцію, яка почала вживати різних заходів і всіх методів, щоб якнайбільше шкодити українській визвольній справі.

Прикладом занепокоєння у московських емігрантських колах може бути й цікава телеграма паризького японського кореспондента Катсуджі Фусе¹⁴⁵, співробітника часопису «Осака Майнічі», що належав до найбільш поширених і найбільш впливових японських газет. Видавництво цього часопису друкувало також щоденник англійською мовою, яким будемо користуватися і в тій нашій праці.

У своїй телеграмі Катсуджі Фусе подавав, що агенти ОГПУ широко використовують реакцію білих москалів-емігрантів у Парижі та в інших європейських столицях у зв'язку з актуальністю українського питання.

Під час існування Народного Фронту у Франції місцеві московські кола виступали проти кооперації між Францією та ССР та виявляли бажання співпрацювати з антикомінтернівською віссю Токіо—Берлін—Рим. Але потім, коли українська проблема стала актуальнішою, під впливом акції ОГПУ серед московської еміграції, і взагалі еміграції з ССР, прийшли певні зміни. Навіть козачі організації, найбільш реакційні, розбились на різні групки через різницю поглядів на самостійність України. Генерал Денікін почав закликати емігрантів стати в обороні ССР, як «єдиної Росії». Наприкінці Катсуджі Фусе писав:

¹⁴⁵ Автор цієї праці часто зустрічався з Катсуджі Фусе у Владивостоці в 1920-1922 роках, коли він інформував представників преси про розвиток тодішніх подій.

»Сподіваємося, що ОГПУ, скоріше чи пізніше, може поширити свій вплив і на білих московських емігрантів на Далекому Сході«¹⁴⁶.

Передбачування Катсуджі Фусе яскраво підтвердилися зміною ставлення московської еміграції на Далекому Сході до московсько-більшевицької імперії, зокрема у Шангаї, коли вибухла друга світова війна. Тоді на большевицький бік перейшло дуже багато московських визначних емігрантів, в тому й таких, як Всеволод Н. Іванов, що в 1928-29 роках редагував китайський часопис «Гун-бао», друкований московською мовою. Ми вже писали, що в тому часописі деякий час була і «українська сторінка» (56 чисел тижневого видання). Серія статей про Леніна, надрукована у тому часописі, була викликала дуже гостру реакцію московської «Правди». Подібна стаття про Леніна появилась і в реакційному часописі «Свет» (Харбін, 1924 р.).

В 1939 році американський журналіст Д. Шмідт, кореспондент «Юнайтед Прес», надрукував серію статей про окремі українські групи, що репрезентували в той час українське політичне життя¹⁴⁷.

На його думку, найголовнішим діячем серед українців був гет. П. Скоропадський. Між іншим, він писав: «Коли німці в грудні 1918 року залишили Україну, в Одесі зробили висадку французи. Вони не мали симпатії до «німецького твсру» — незалежної України, тому гетьман (П. Скоропадський) видав проклямацію, прихильну до федерації з Росією. Наслідок був такий, що Національний Союз зробив революцію і примусив П. Скоропадського залишити Україну. Він утік до Берліну, а революцію (українську), у свою чергу, придушили большевики».

Другою українською політичною групою він уважав ОУН, секретну підпільну організацію, на чолі з полк. А. Мельником, який нібито перебував у Відні. Легальним представником ОУН у Берліні він подав Тиміша Омельченка, який на запитання про силу ОУН відповів: «Советське ОГПУ мабуть мало багато клопоту з ОУН, коли 28 травня (1938 р.) вбіло в Роттердамі полк. Євгена Коновальця, тодішнього голову ОУН».

Третьою групою він назвав рух Петлюри, який (Петлюра) був на чолі Національного Союзу. Головна сила цього руху — писав він — на терені Польщі, де живуть українські емігранти, а очолює його А. Лівинський.

Автор багато пише про гет. П. Скоропадського і згадує про те, що його син, Данило, виїхав до США і Канади, де живе понад 1 мільйон українців.

Наприкінці статті він подає, що на терені Польщі живе 7 мільйонів українців, у підбольшевицькій Україні — 32 мільйонів, в Румунії — 1 мільйон, а в Чехо-Словаччині — понад 600 тисяч, головню на терені Карпатської України. Україна — пише він — господарська база Росії, має нафту та інші мінеральні багатства. Але, чи Гітлер дозволить будь-котрій із

¹⁴⁶) Час. «Осака Майнічі» з 5 лютого 1939 року.

¹⁴⁷) "Skoropadsky and Ukrainian Issue", by Dana A. Schmidt. Printed in the Tokyo Nichi Nichi, March 21, 1939, in English edition of this paper.

згаданих (українських) груп користуватися тими багатствами? — можна дуже сумніватися. Все ж сучасні події »пожвавлюють діяльність патріотичних організацій та допомагають Гітлерові розпалювати самосвідомість 41 мільйонів українців«.

Стільки написав Д. Шмідт про українське питання у той час, коли доля Карпатської України вже була вирішена урядами Німеччини і Італії, що мали плян перетягнути на свій бік Угорщину.

У японському часописі »Осака Майнічі« 18 березня була надрукована телеграма з Будапешту, що — мовляв — »15-16 березня лідери Карпатської України звернулися з проханням до угорського уряду, щоб він негайно розпочав відповідні військові операції для окупації країни і запровадження в ній порядку«.

Натомість телеграма японської агенції »Домей« з Хусту подає, що 16 березня »у багатьох районах вздовж угорсько-рутенського кордону українські штурмові війська та кілька сильних чеських відділів вирішили битися до кінця, не мають наміру втікати до Румунії і далі ставлять спротив мадярам«.

Наприкінці в тому часописі подана заява прем'єра Телекі, що »Карпатська Україна, як автономна держава, буде прилучена до Угорщини. Завдяки анексії Карпатської України Угорщина і Польща будуть мати спільний кордон і таким чином здійсниться давно бажаний плян«.

Очевидно, як знаємо, окупація Карпатської України відповідала плянам і бажанням Польщі, що була заінтересована нищенням усяких українських аспірацій не тільки до незалежності, а навіть до автономії в окремих державах, що окупували українські території, між якими була й Польща. В той час у Галичині відбувалися масові ув'язнення українських національних діячів. Часопис »Манджуріен Дейлі Ньюз« в одній статті згадував про арештування у Галичині, а пізніше, уже після подій в Карпатській Україні, подавав, що головні арештування відбуваються в районах Стрия і Станиславова, вздовж угорського кордону. Між арештованими подано також Купчинського, редактора »Діла«.

Цікавою була й велика, добре обґрунтована стаття головного редактора французького часопису »Ле Матен«, С. Лозана, призначена спеціально для японської преси і появилася у таких японських часописах: »Токіо Нічі Нічі« та в »Осака Майнічі« з датою 31 січня 1939 року.

Насамперед автор згаданої статті пише про головні напрямні політики А. Розенберга та значні впливи Гітлера. Подає його заяву в одному інтерв'ю для українського часопису (?) і каже, що можна сумніватися, чи Україна має якесь місце у плянах Гітлера, хоч би навіть з економічного погляду. »Німеччина — пише він — нібито хоче незалежної України, яка стала б великим торговельним і продукційним центром. Така Україна мала б дістати незалежність і бути в тісних взаєминах із Німеччиною. Але в реалізації цього пляну є перешкоди з боку Польщі, Угорщини, Румунії і, безперечно, Росії... Польща боїться, що коли постане незалежна Україна, тепер російська, з її

30-мільйонним населенням, то 7 мільйонів українців у Польщі також схочуть незалежності... Росія теж не хоче втратити цієї найбагатшої провінції, хоч москалі не вміють використати її багатства..., як не вміють використати багатства і своєї власної країни...»

Далі автор подає оцінку політичних взаємин на Сході Європи і робить висновок, що вони зовсім «не рожеві». Наприкінці пише: «Вчорашні вороги стають союзниками, а сьогоднішні союзники завтра стануть ворогами».

Виймово цікавою була редакційна стаття часопису «Осака Майнічі» з 16 березня 1939 року, коли рішалася доля Карпатської України. В тій статті подано докладний перегляд ситуації в Чехо-Словаччині, де головним питанням — як пише автор — є Карпатська Україна, що має ключеве значення в українській справі. Автор каже: «Коли Берлін підтримає Карпатську Україну, то — безперечно — це приведе до відгуку (українців) у Польщі, а потім в СРСР. Так може постати в Європі велика держава... Рутенія, як відомо, центр багатьох чужинецьких інтересів і, можливо, не зможе досягнути певної стабільності...»

Автор критично висловлюється про минуле, «коли Франція і Англія реалізували принцип самостійності для народів кол. Австро-Угорської імперії... Цей принцип розвалив цю імперію, але він не був реалізований до кінця, тому тепер знову вириває це саме питання».

Про незалежність окремих народів і їх боротьбу за свої права у тому ж часописі («Осака Майнічі») була цікава стаття П. І. Матсунаги, що був його головним кореспондентом. Тут автор розглядає не тільки справи Центральної Європи, а також і Середземного моря та з'ясовує становище Японії супроти колоніальних народів. Кілька разів згадує і Україну.

В одній із телеграм кореспондента «Осака Майнічі» згадується виступ В. Мудрого, віцемаршалка польського сейму, що від імені УНДО вимагав реалізації автономії для українців у Галичині, яка була гарантована міжнародними договорами.

Японська преса, як і японський уряд та військові кола, досить об'єктивно розглядали події, зв'язані з українським питанням. Японці були здивовані й заскочені рішенням Гітлера зліквідувати самостійність Карпатської України, а зокрема черговим німецьким актом — німецько-советським договором. Цей союз Гітлера зі Сталіним перекреслив усі плани Японії і вплинув також на зміну японської політики, про що ми вже писали в попередньому розділі.

Розвиток міжнародних подій, що впливав на зміну японської політики, відбився також на ставленні японських чинників до української еміграції у Маньджу-Го та в Північному Китаї. «Українське питання» втратило своє значення, натомість зростала вага московської еміграції, як знаряддя в різних «практичних справах» — поліційних, розвідувальних тощо. Японці хотіли використати московську еміграцію.

Українська еміграція до таких завдань не надавалася, поперше тому, що українці та їх провідники відмовилися служити чужим інте-

ресам, а подруге тому, що для таких завдань українці не мали відповідних сил.

Японці знали про становище українців ще з 1932-1935 років, коли між ними і українцями були тісні зв'язки, пам'ятали заяву українських діячів, що коли японці не підуть на поступки і не приймуть наших вимог, то ми радше припинимо діяльність місцевих українських організацій, аніж підпорядкуємо їх японським наказам. Тоді японці припинили реалізацію своїх планів, а тепер також не робили якихось рішучих заходів супроти наших організацій.

Зміна нашої ситуації у 1939 році викликала певну дезорієнтацію серед окремих місцевих українських діячів, тому ми втратили навіть ті позиції, що були здобули раніше. Безперечно, що вирішальне значення для японської політики мали японські воєнні інтереси в Маньджу--Го і Китаї, зокрема в північному. Прикладом можуть послужити позиції тюрко-татарського центру в Мукдені, які майже не змінилися в ті роки і його часопис появлявся безперебійно аж до середини 1945 р. Централю тюрко-татарів залишилася вільною від московських впливів. Українська колонія у Харбіні, на жаль, втратила свої позиції і вибороти їх вдруге було дуже тяжко. Це був наслідок невдалої зовнішньої і внутрішньої політики проводу УНКолонії, головно її голови Ю. Роя. Дуже шкідливо відбилосся на діяльності УНКолонії те, що в її проводі був і інж. Кулябко-Корецький — малорос, прихильник співпраці з т. зв. БРЕМ-ом, себто з московською централею в Маньджу-Го.

Наше твердження, що японці перестали цікавитися українським питанням, є висновком із певних фактів. Плян японської експансії на північ замінено пляном експансії на південь. Японія припинила воєнну підготовку до зудару з СССР і відмовилася від плану витиснути москалів із берегів Тихого океану. Про незацікавлення японців українським питанням говорить і поданий нижче факт.

В часописі «Осака Майнічі» було появилася таке повідомлення: «Будапешт, 21 березня 1939 року. Полковник Вакаматсу, японський військовий аташе, передав вчора ген. К. Фішерові, начальникові Головного штабу угорської армії, поздоровлення від японської армії з нагоди реокупації заселеної рутенцями території. Генерал Фішер подякував полковникові за приятельський японський жест» (За «Німецькою інформаційною службою»).

Можливо, що згаданий акт японських військових кіл був подиктований з Берліну, де перебував ген. Ошіма, а не з Токіо, бо японське міністерство закордонних справ не займало становища до подій у Карпатській Україні. Ми вже писали, що між японським міністерством закордонних справ і представником японського військового штабу в Берліні, ген. Ошімою, були суперечки. Генерал Ошіма не тільки ігнорував політику японського міністерства закордонних справ, а навіть часто порушував вказівки свого власного штабу.

В нашому архіві маємо понад 100 вирізків із різної японської преси, яка цікавилася подіями в Карпатській Україні. Разом з ліквідацією

самостійности Карпатської України зникло і зацікавлення японської преси українськими справами. Але потім, коли вибухла німецько-советська війна, на сторінках японської преси, зокрема в інформаціях про воєнні дії, знову появилися згадки про Україну.

Японська преса в 1939 році пробувала, на основі розвитку подій, відгадати пляни німецької політики у відношенні до ССРСР. Сучасна московсько-большевицька література, як і пропаганда, зовсім фальшиво насвітлює розвиток події у 1939 році, навіть заперечує те, що сама друкувала в той час.

Так, наприклад, Москва намагається тепер виправдати советсько-німецький договір із серпня 1939 року. В московському журналі з січня 1937 року¹⁴⁸ був надрукований коментар про візиту англійського прем'єра, Чемберлена, в Римі. Коментатор що візиту назвав ще одним доказом капітуляції англійської політики. Він подав три причини, чому Німеччина не буде допомагати Японії у можливому зударі з ССРСР: 1) Гітлер не може почати наступу на Україну, бо його сили ще слабкі, не підготовані до війни; 2) він сам чекає допомоги від Японії у війні проти ССРСР, але Японія тепер має багато клопоту в Китаї; 3) Гітлер застосовує таку тактику: поширювати свою експансію там, де менша можливість спротиву, отже має плян поширювати свій вплив у напрямі Румунії.

А сьогодні Москва запевняє, що в той час ССРСР був zagrożений із двох боків: на сході — від Японії, а на заході — від Німеччини. Тому, мовляв, німецько-советським договором «відсувалося загрозу у країна (себто ССРСР, — І. С.) мала можливість скріпити свої оборонні позиції».

Про зміну німецької політики в 1939 році було подане цікаве повідомлення японської агенції з Берліну (15 березня):

«В дипломатичних колах у Берліні — читаємо в цьому повідомленні — кажуть, що теперішня політика Німеччини супроти Чехо-Словащини, яку Німеччина взяла під свій протекторат, означає кардинальну зміну німецької політики в Європі. Перед тим фюрер Гітлер говорив, що основою німецької дипломатії є піддержка самостійности європейських націй... Підкреслювано також, що прилучення інших країн до Німеччини суперечить волі Гітлера. Але сьогодні німецький уряд залишив цю політику і 15 березня оголосив анулювання незалежности Чехо-Словащини і взяв її під свій захист.

Це доказ, що Німеччина, ставши Великим Німецьким Райхом, уже не має потреби продовжувати свою ранішу політику супроти інших націй і переходить на *політику сили, спертю на велику силу зброї*. Таким чином принцип самовизначення народів, що панував у міжнародній політиці, має зовсім утратити своє значення на політичній арені Європи, а міжнародна політика і життя в Європі відтепер будуть в

¹⁴⁸) "Journal de Moscou", January 15, 1939. The text was printed in "The Osaka Mainichi".

умовах безмежної конкуренції як в озброєнні, так і в боротьбі за владу»¹⁴⁹ (підкреслення японської агенції «Кокоцу», — І. С.).

Отже, як бачимо з цього тексту, тодішні твердження Москви у згаданому журналі є доказом, що вона зовсім не розуміла політики Гітлера і його плянів, не зважаючи на те, що в дипломатичних колах у Берліні питання німецької політики було досить ясне.

Ціла перша сторінка цієї московської газети, що друкувалась російською мовою («Заря», Харбін, 18 березня 1939 року) була присвячена подіям в Європі. А в телеграмі з Варшави було повідомлення, що наступ угорських військ на Карпатську Україну натрапляє на сильний спротив українських січовиків і ведуться завзяті бої. Зокрема завзятими були бої вночі із середи на четвер (себто 15-16 березня), але українці зазнали великих утрат і відступають у напрямі румунського кордону. «Один український відділ хотів перейти польський кордон, але польські прикордонні війська зустріли його кулеметами і унеможливили перехід кордону».

В той самий час Москва робила різні заходи, щоб поліпшити своє зовнішнє становище. Московський посол у Лондоні, І. Майський, як і Молотов, під час зустрічі з лордом Галіфаксом, секретарем закордонних справ Великої Британії, запевняв англійців, що советська політика залишається незмінною, не зважаючи на те, що міністра М. Літвінова звільнено з його посту. Усунення Літвінова було наслідком домагань німців, які не хотіли говорити з міністром-жидом.

Одночасно советський посол Потьомкін відбув зустріч із польським міністром закордонних справ, Й. Бексм, і обговорив із ним польсько-советські взаємини. Тоді повився комунікат, у якому була рішуча заява, що Польща відмовилася від пляну спільної польсько-німецької акції на сході й на півдні, що мала привести до розподілу впливів між Польщею і Німеччиною у напрямі Кавказу, України, Білорусії і Балтицького побережжя. Наприкінці комунікату було категоричне твердження, що Польща відмовляється брати участь у будь-яких збройних плянах будь-котрого сусіда, звернених проти іншого сусіда¹⁵⁰.

Коли Москва підписала договір із Берліном, японська преса, як і дипломатія, намагалася приховувати розчарування Японії з приводу цієї зради Німеччини. У часописі «Манджурські щоденні вістки» була надрукована телеграма, в якій говорилося, що СРСР примушений підписати договір з Німеччиною, щоб «*уплкнути німецького руху в Україні*, але цей договір не матиме жодних ідеологічних наслідків для японсько-німецько-італійського антикомінтернівського пакту, як і не матиме впливу на японську політику в Східній Азії» (підкреслення наше, — І. С.). Наприкінці є твердження, що початків зміни в німецько-

¹⁴⁹) Щоденник «Заря», Харбін, 18 березня 1939 р.

¹⁵⁰) Телеграма французької агенції з Варшави від 10 травня 1939 року, що була надрукована в часописі «The Manchurian Daily News» 12 травня того ж року.

советських взаєминах треба шукати десь у березні цього року (себто, 1939 р.), але ніхто не сподівався, що невдовзі між ССРСР і Німеччиною буде підписаний договір¹⁵¹.

В тому ж самому японському часописі, що появлявся англійською мовою в Дайрені, 10 серпня 1939 року була надрукована велика стаття п. з. «Фінляндія на черзі» про ССРСР, як спадкоємця царської Росії. З цієї статті видно, що Японія не тільки розуміла загрозу московської експансії, а навіть турбувалася нею:

«Північна Європа і Балкани знову загрожені московським ведмедем. Його жадоба здобути нові землі та домінуюча поза, під советським управлінням стають дуже загрозованими, навіть більше, як це було під автократичним управлінням царів. Манія панувати — це незмінні прикмети всіх московських лідерів, не залежно від того, які герби чи льозунги вони висуюють.

Коли большевицькі лідери в 1917 році силою загарбали владу, вони голосно декларували, що прийшов кінець імперіялізмові, з обуренням відкидали будь-які намагання загарбувати чужі землі та підпорядкувати тубільців колоніальному управлінню, як корінь усіх політичних хвороб, що отруюють людство. Перетворивши свою державу на Совети, вони дали говорили про зло колоніальної адміністрації.

Піддержували рівність і незалежність кожної раси і кожного людського племені, поділили великі простори російської імперії на численні «незалежні республіки», що об'єднані в ССРСР. Спочатку це була захоплююча теорія.

Але, коли вони заволоділи економічними ресурсами ССРСР, тоді встановили міцну політичну консолідацію. Всі т. зв. «республіки» стали тільки адміністративними частинами. Ціла Росія, якою вона залишилася після першої світової війни, стала одним політичним тілом під залізним управлінням Кремля. Сучасна Росія із знаком серпа та молота така сама тиранська, як була під імперським орлом».

Далі в тій же статті подано оцінку захоплення Росією Балтицьких республік, можливість поширення її експансії на Балкани, а потім у Центральній Азії.

В іншій редакційній статті п. з. «Совети знову в Європі» («Манджурські щоденні вістки» з 26 серпня 1939 р.), також обговорювалося питання про експансію і загрозу з боку ССРСР. Цікаво, що в японській пресі ще на початку травня 1939 року відомий тоді журналіст Уевара звертав увагу на можливість упадку Польщі.

Спільна воєнна акція Німеччини і ССРСР проти Польщі заскочила японців, але японська преса коментувала цю подію досить обережно. Так японський часопис російською мовою «Харбинское время» у спеціальному виданні 17 вересня 1939 року писав: «Сьогодні рано советські війська преїшли кількост-кілометровий кордон Польщі, щоб захистити (? — І. С.) українську та білоруську національні меншини. Операція советських військ узгіднена з Берліном».

¹⁵¹) «The Manchurian Daily News», 23 серпня 1939 року.

Між іншим, згадаємо одну справу, що була пов'язана з польсько-угорською угодою, на основі якої Угорщина мала окупувати Карпатську Україну. Почавши ще з грудня 1938 року, Польща намагалася використати тяжку ситуацію Чехо-Словаччини, щоб прилучити до своєї держави невелику частину її території. Знищення державності Карпатської України теж мало особливе значення для Польщі, бо полекшувало полякам далі панувати в Галичині, себто на західно-українських областях, де спротив українського населення проти польського поневолення постійно зростав і Польща всіма засобами намагалася ліквідувати кожен спробу українців здобути незалежність.

В польському консуляті в Харбіні працював також Степан Левінський — український письменник і знавець японської мови. Він одержав працю в польській дипломатичній службі завдяки заходам УНДО, головні Василя Мудрого, що в польському сеймі був віце-маршалком. Польський уряд був пообіцяв прийняти на дипломатичну працю чотирьох українців — одного в Харбіні, двох в Україні (в Харкові та Києві) та одного у США.

Насправді, через спротив Москви, вдалося зреалізувати тільки два призначення: С. Левінський працював у Харбіні, а д-р Олесницький у США.

19-го січня 1939 року С. Левінський подав польському консулеві у Харбіні заяву про свою резигнацію, бо уважав за неможливе працювати в польському консуляті, коли Польща проводить зовнішню анти-українську акцію, себто допомагає ліквідувати Карпатську Україну.

В моєму «Дневнику» з датою 19 січня 1939 року записано: «Ввечері, о год. 7-ій, я був у С. Левінського. Він повідомив мене, що склав у польському консуляті заяву про свою димісію. Готується виїхати наприкінці березня або на початку квітня до Європи».

Того самого дня (себто 19 січня) у японському часописі «Заря» появилася велика стаття проф. Г. Гінса «Украинский вопрос в Польше». Стаття досить об'єктивна. Професор Г. Гінс був міністром закордонних справ у сибірському уряді, походив із Басарабії. В один час виявляв бажання вступити до УНКолонії у Харбіні, але з різних причин не відважився. Викладав міжнародне право у харбінському юридичному факультеті, що був заснований на початку 1920-их років. Деякий час був головним контролером управління Східньо-Китайської Залізниці. Написав багато наукових праць, а головні двотомову історію сибірських подій (1917-1922 роки).

Коли мова про резигнацію С. Левінського з праці в польському консуляті, то пізніше під тиском УНДО, він мусів відкликати свою резигнацію. Без згоди УНДО, він не мав права резигнувати, бо не розпоряджав сам собою. Він вернувся до консулярної праці, але свій раніший пост референта економічно-торговельних справ утратив і тільки сповняв обов'язки офіційного перекладача у зв'язках польського консуляту з японцями.

На початку 1939 року в Українській Національній Колонії у Харбіні прийшли певні зміни. 29-го січня того ж року відбулися Загальні збори УНКолонії і обрано новий провід.

Під час Загальних зборів між звітами управи УНКолонії найцікавішою була заява д-ра М. Я. Нетребенка, що він »не буде звітувати перед Зборами й передасть звіт тільки тим чинникам, які його призначили на голову«¹⁵². Власне ця заява д-ра М. Я. Нетребенка була яскравим виявом трагічного становища УНКолонії, вона означала, що діяльність управління УНКолонії не підлягає ні перевірці, ні критиці Загальних зборів її членів. І справді, над звітами уступаючої управи не було жодної дискусії.

Тільки після звіту Контрольної (Ревізійної) комісії схвалено постанову прийняти звіти до відома. А ті »частини звітів, в яких говориться про хиби праці управління чи недокінчені справи, Збори доручають новому управлінню прийняти до відома й належного виконання, згідно з бажанням Комісії«¹⁵³.

Склад нової управи УНКолонії, що її вибрали Загальні збори, був такий: голова — М. Я. Нетребенко, заступник голови — П. В. Марчишин, а Микулич, Марків, Маріяш, Макар Заїка, В. Рабчевський, К. Кроковський і М. Балабаненко — члени управи. До Контрольної комісії обрано: Г. Коротенка, Р. Баріловича і В. Годзевича.

Новообраній управі було досить тяжко відновити діяльність УНКолонії. На протязі минулих трьох років українську громадськість відсунено набік і вона не мала жодного впливу на працю і політику призначеної Японською Військовою Місією управи УНКолонії. Тільки Контрольна комісія, і то лише минулого року, була ініціатором різних сходин, часом засекречених, на яких обговорювалося питання, як відновити виборну систему в нашому громадському житті.

Про причини внутрішньої боротьби в УНКолонії ми вже писали. Вибір нової управи УНКолонії для автора цієї праці мав певне й особисте значення, бо вона (управа) вирішила відновити членські права »трійки«: Івана Світа і двох братів Яхнів, що були усунені з членів Колонії персональним рішенням Ю. Роя, тодішнього, призначеного, голови УНКолонії. Під час вирішування справи »трійки«, нова управа УНКолонії в листі до Івана Світа писала таке: »Правління УНКолонії кілька разів розглядало питання про Ваше виключення із складу членів УНКолонії колишнім її головою п. Юрієм Роем. Пан Юрій Рой особисто заявив, що згадана справа тепер не актуальна і, на його думку, суд чести з Вами зайвий. Тому правління УНКолонії, не входячи в суттєву сторону тих мотивів, які послужили підставою видання наказу ч. 83, постановило 28 лютого 1939 року привернути Вам членські права, залишивши на Вас усю моральну відповідальність за вчинки, які Вам закидали. Голова УНКолонії — М. Нетребенко, секретар — Ю. Маріяш«.

Юрій Рой написав у тій справі (26 березня 1939 р.) довшого листа до управи УНКолонії, вияснюючи своє рішення про усунення згаданої »трійки« з членів Колонії. Лист досить довгий, тому обмежимося тільки

¹⁵²) Див. »Далекий Схід«, ч. 4 (25), 1939 р.

¹⁵³) Там же.

деякими витягами з нього. Найголовнішою він уважав справу Володимира Яхна, але згодом її дуже легко вияснила і відкинула управа Української Далеко-Східньої Січі. Коли ж мова про Івана Світа та П. Яхна, то Ю. Рой заявив, що з »першим (І. Світом) він полагодив усі справи конкретно, персонально, способом, який відповідав моментові, обставинам та персоні самого Івана Світа«. »В даний момент — писав він — я не маю ніяких претенсій до його особи . . . , а коли він хоче мати персональну сатисфакцію від мене, може звернутися в тій справі до державного суду . . . Роз'ємний суд, у висліді створених у даний момент взаємовідносин в УНКолонії, буде тільки комедією«.

Ми вже згадували раніше, як Юрій Рой »полагодив« у своїй канцелярії свої порахунки з Іваном Світом — фізичним насильством. Коли ж мова про П. Яхна, то Ю. Рой у своїм листі обмежився тільки дуже легким натяком, що його наказ не був легальним, а тільки персональною помстою.

Щоб внести ясність у цілість справи, подамо ще кілька рядків з протоколу Надзвичайних загальних зборів Далеко-Східньої Січі, що відбулися 1 червня 1939 року. Насамперед Володимир Яхно пояснив, що усунення його з членів »Січі« було побудоване на тому, що в дискусіях він нібито заступав позиції УНР. В одному з листів до »Січі« Р. Корда писав, що В. Яхна усунули сучасні члени »Січі«, але це неправда, бо жодного голосування не було і члени »Січі« донині не знають, яка була фактична причина, що В. Яхна усунено з організації. В тій справі нема жодного протоколу, а секретарем »Січі« в той час був саме Р. Корда. Також не відповідає правді й те, що нібито Р. Корда послав до нього Ф. Заїку по якісь гроші. Згідно із заявою Ф. Заїки, він їздив по гроші до Уніченка, а не до В. Яхна.

Коли підтверджено, що у справі усунення В. Яхна не відбулося жодного засідання управи »Січі« й це було особисте рішення Р. Корди, як секретаря »Січі«, виступив Б. Марків і заявив: »Ніхто не має права робити закиди В. Яхнові. Тому, що в протоколі нема записано, чому його усунено з »Січі«, пропоную привернути йому членські права«.

Пропозицію Б. Маркова підтримали Збори »Січі« і Володимирові Яхнові одногослосно привернено членські права. Це рішення »Січі« В. Яхно просив передати управі УНКолонії.

В той час у приватному житті авторові цих рядків трапилась несподівана подія: урядові чинники не дали йому візи до японського порту Дайрену, що був на окремій, т. зв. орендованій території — на Квантунському півострові Манджурії. Будову цього порту були почали москалі наприкінці минулого століття, але потім, програвши в 1905 році війну, мусіли віддати його Японії.

На протязі багатьох років І. Світ відвідував цей важливий порт без жодних перешкод, відбуваючи свої журналістичні подорожі. А цим разом візи не одержав, як пізніше виявилось, тільки тому, що не був зареєстрований у »Бюрі для російської еміграції«. Отже виявилось, що українці не мають права подорожувати по японській території, чи навіть переїжджати через неї. Щоправда, згодом було вияснення, що право на подорож-виїзд із Маньджу-Го через Дайрен мають усі, незалежно від того, чи належать до »Бюра для російської еміграції« (БРЕМ).

Наприкінці березня Маньджу-говська організація Се-Хо-хой, що була нібито державною і займалася головно політичними справами, організувала мітинги, на яких пропагувала нову державу Маньджу-Го та різні політично-культурні справи. Вона звернулася до управи УНКолонії з пропозицією взяти участь у тих мітингах. Управа УНКолонії погодилася, тим більше, що програма цієї організації була антикомуністична. Але 27 березня (1939 р.) у часописі «Заря» оголошено, що мітинг організує «Бюро для російської еміграції» у співпраці із Се-Хо-хой. Отже виявилось, що УНКолонію хитро втягнуто до співпраці з московськими організаціями.

Вже було пізно відкликати нашу участь у мітингу, що відбувся на центральній міській площі, тим більше, що в ньому брало участь багато національних і громадських організацій Харбіну. Від українців промовляв на цьому вічі Іван Світ. Після мітингу на міській площі, мала відбутися демонстрація-похід головними вулицями міста. Кілька тисяч демонстрантів організовано вирушили походом, між ними і українська група. Але в торговельній дільниці Харбіну, в т. зв. Пристані, похід демонстрантів завернув у бічну вулицю. Отже нам, українцям, було ясно, що демонстранти йдуть під будинок «Бюро для російської еміграції», де має відбутися дефіляда. Борис Марків, Іван Світ та інж. Кроковський негайно стримали українську групу, а потім повели її до міського парку, де всі українці, учасники походу, розійшлися додому. На другий день від імені УНКолонії передано гострий протест організації Се-Хо-хой, бо вона не дотримала умови з нами і змінила порядок демонстрації.

Того ж дня, коли відбувалася демонстрація, мало бути і зібрання в одній великій залі. Крім промов (мітингу), був запланований і концерт із виступами різних національних груп. Коли ми, українці, побачили удекоровану прапорами залю, серед яких було багато старих (царських) московських прапорів, а в програмі концерту був московський царський гімн, заступник голови УНКолонії, П. Марчишин, за протестував перед упорядниками мітингу-концерту. Після гимнів Японії і Маньджу-Го, всі українці демонстративно опустили залю. Разом з усіма відійшов і український хор, що мав виступати на концерті.

Кілька днів пізніше представники УНКолонії у розмові з радником Японської Військової Місії також запротестували, що організація Се-Хо-хой не дотримала умови, а саму організацію мітингів передала «Бюрові для російської еміграції». Представник Японської Військової Місії відповів, що вони не мають жодного відношення до тих мітингів і їх організаторів, але разом із тим заявив, що демонстративну реакцію українців під час походу і концерту він вважає негативним виявом ставлення українців «до завдань боротьби з комунізмом». На цьому наш протест закінчився, без жодних наслідків.

Проте, це не був єдиний випадок, потім виявилось, що перешкоди у діяльності національних, неросійських організацій стають все частішими. Такі самі труднощі мали і грузини під час відзначення Дня незалежності Грузії. 26-го травня того ж року вони відзначили це своє національне свято в новому грузинському домі, присвятивши йому

цілу програму. Запросили на це свято і УНКолонію та Тюрко-татарську громаду. Згідно з постановою управи УНКолонії, українців мав репрезентувати І. Світ. Дістав запрошення і настоятель Української Православної Церкви о. М. Труфанів.

У залі Грузинської громади відбувся молебен за незалежність Грузії, а також відправлено панахиду за тих, що віддали своє життя за волю грузинського народу. Потім представників українців, тюрко-татарів і вірменів запросили до окремої кімнати, де був приготований «чайний стіл» для гостей. Тоді виявилось, що поліція не дала дозволу відбути другу частину цього грузинського свята, на якій мали бути промови, деклямації і пісні. Вона вимагала від грузинів, щоб вони переклали тексти промов, пісень і деклямацій на московську мову, бо — мовляв — грузинської мови поліція не знає. Грузини відкинули це домагання, а поліція заборонила другу частину грузинського свята.

За «чайним столом» відбувся цікавий обмін поглядами. «Були також гості за успішність визвольної боротьби наших народів і їх повну державну незалежність від Москви. В розмовах і дискусіях брали участь майже всі присутні. Вірменин Дандуров висловив думку, що нам треба співпрацювати з москалями проти спільного ворога — комуністів. Усі присутні одностайно виступили проти такої думки і доводили, що цього ніколи не буде. Виступав кілька разів і автор цих рядків. Після цієї гостини, ми верталися додому разом — Нетребенко, Марчишин, Маріяш, Кроковський і я. Розійшлися десь біля год. 12 ночі» («Дневник», 26 травня, 1939 р.).

Кілька днів перед грузинським святом, у приватній розмові П. Марчишин сказав Іванові Світові, в присутності п. Яхна, що «він має певні відомості про те, що під час польсько-української війни в Галичині Ю. Рой (колишній голова УНКолонії, — І. С.) працював як агент польської розвідки. П. Марчишин додав, що є певні матеріали про те, як Ю. Рой видавав українців, мов найгірший падлюка» («Дневник», 23 травня, 1939 р.).

Цікаве й те, що згодом, зустрівшись із С. Шведином, я почув від нього «новинку», яка прийшла від ген. Власієвського, колишнього активного співробітника отамана Г. Семенова. «Ген. Власієвський заявив, що п. Ю. Рой під час своєї поїздки до Дайрену зробив заходи, щоб зустрітися з от. Семеновим. Зустрівшись із ним, запевняв його, що він — офіцер царської армії — хоче далі служити Росії і склав приречення, як член Об'єднання воляків біля отамана Г. Семенова. Ось і вся справа!» («Дневник», 27 травня, 1939 р.).

У «Дневнику» автора цієї праці є ще й такий запис: «Під час академії у честь Головного отамана Симона Петлюри, в перерві, розмовляючи з кількома людьми, голова Ради УНКолонії д-р М. Нетребенко висловив свою думку-плян про нову організацію, яку хоче творити УНКолонія — «Організацію Українських Націоналістів Далекого Сходу». Це мала б бути противага до Української Далеко-Східньої Січі.

Цей плян д-ра М. Нетребенка, здається, залишився незреалізованим. В той час між проводом «Січі» і Радою УНКолонії виникли суперечки,

що мали передусім персональний характер, хоч насправді, ніхто не знав, яка їх причина.

Ми вже згадували про Надзвичайні збори Української Далеко-Східньої Січі, що відбулися 1 червня 1939 року. На тих Надзвичайних зборах найголовнішою була справа, хто має бути керівником «Січі». Голова «Січі» Борис Марків, складаючи звіт перед Зборами заявив, що він хотів матеріально незалежити «Січ», тому був влаштував баль, щоб здобути фінансові засоби. Сказав також про труднощі у його праці, як голови «Січі», про те, як мало членів «Січі» приходило на сходуни, що довело до цілковитого їх припинення. Минулі «Загальні збори («Січі») — говорив він — обрали управу, яка пішла проти «Січі», власне проти її голови, себто — проти мене, і хоче мене усунути... Курси українознавства відбувалися також нечасто, все ж курсанти почали говорити по-українськи краще, знають більше історію і географію України. (Всі цитати взяті з копії протоколу Надзвичайних зборів «Січі», що має 8 сторінок дрібного друку, — І. С.).

У справі «Січі» втрутилася Рада УНКолонії і її голова усунув Бориса Маркова з головства в «Січі» нібито на підставі правильного організації, хоч насправді зміни в провіді «Січі» належали тільки до Загальних зборів її членів. У протоколі Надзвичайних загальних зборів «Січі» записано: «Управління УНКолонії, як мотив (свого рішення) подало, що воно нібито не знає обов'язків п. Бориса Маркова в Маньджу-Го і тому усуває його з головування, а навіть і з членів Української Далеко-Східньої Січі. Між іншим, управління УНКолонії чомусь запізнилось із запитом до ОУН, які він (Б. Марків) має обов'язки тут. Управління (УНКолонії) вважає себе за націоналістичне, якщо так, то повинно було відразу, як тільки Б. Марків приїхав до Харбіну і прийшов до УНКолонії, звернутися до Проводу ОУН із запитом, яке його (Б. Маркова) призначення... Після (цих) пояснень, Борис Марків додав, що він мусить лишити Провід «Січі», поки Провід ОУН вирішить, яке його (Б. Маркова) завдання. «Провід ОУН — казав він — може мене осудити, якщо буде хоч одне оскарження проти мене. Я не міг згодитися на те, щоб УНКолонія перебирала на себе провід «Січі», тому скликав Надзвичайні загальні збори. Владу мені дали Загальні збори і Загальним зборам передаю своє головування».

Були довгі дискусії, запити і відповіді. Б. Марків заявив, що «не може залишитися головою «Січі» тому, що він під судом».

Тася Бондарівна, секретарка «Січі», рішуче запротестувала і сказала, що коли «УНКолонія і Р. Корда вислали до Проводу ОУН (запитання), що тут робить Марків, то це ще не суд і Марків не є підсудний, тому має бути далі головою «Січі».

Пропозицію Тасі Бондарівни підтримали Збори і голосуванням вирішено, що головою «Січі» є далі Борис Марків. «Січ» не підпорядковується рішенням Ради УНКолонії.

На тих же Надзвичайних загальних зборах «Січі» вирішено й багато інших важливих справ, прийнято до відома і вимоги Б. Маркова в справі діяльності «Січі». Вирішено написати листа до Ради УНКолонії і спростувати всі наклепи та обвинувачування проти голови «Січі»

Б. Маркова. В листі має бути стверджено, що суперечки між Б. Марковим і п. Марчишином, членом Ради УНКолонії, є їх приватною справою і не можуть вносити ускладнення у відносинах між УНКолонією і Українською Далеко-Східньою Січчю.

Приготовано також текст листа про діяльність Р. Корди, оскаржено його за недбалість та допровадження «Січі» до занепаду. Врятував її Б. Марків. Прийнято також до відома заяву Р. Корди про його вихід із «Січі».

Формальні перешкоди в діяльності українських організацій у Харбіні зростали з дня на день. 10-го серпня 1939 року відбувалися сходи членів «Січі». Зібралось понад 50 учасників. Несподівано прийшла поліція, замкнула двері кімнати, в якій відбувалися сходи, і списала всіх присутніх. Всі поліцаї були москалями. На другий день на поліційну станицю викликали Б. Маркова й Тасю Бондарівну та попередили їх, що без дозволу поліції вони не мають права скликати сходи членів «Січі». Коли ще раз трапиться такий випадок, як минулого дня, будуть покарані.

Майже одночасно виявилось, що заплановані Загальні збори УНКолонії у серпні того ж року, не відбудуться. Справою дозволу на скликання Загальних зборів займалися д-р Барченко та Р. Барілович. Дозвіл одержали від п. Маеди, а тепер виявилось, що «вище начальство» про такий дозвіл нічого не знає, тому Збори не можуть відбутися.

На початку серпня відбулася зустріч І. Світа з п. Іноуе у справі видання українського альманаха. Після довшої розмови, п. Іноуе запропонував звернутися в тій справі до п. Маеди, який на доручення Японської Військової Місії займається подібними справами, зокрема видавничими. В дальшій розмові п. Іноуе поцікавився і працею УНКолонії та ставленням І. Світа до неї (Колонії). Коли довідався, що нова управа УНКолонії привернула членські права виключеній п. Роем «трійці» (себто братам Яхнам і І. Світові), був дуже здивований. Не менше здивувався він і змінами в керівництві УНКолонії та розпочатою працею її нової управи. Таким чином виявилось, що він був відірваний від справ УНКолонії. Тоді він висловився, що усунення п. Роя від керівництва УНКолонією не дасть позитивних наслідків, бо п. Рой нібито добрий організатор. Довелось спростувати його твердження і фактами доказати, що члени УНКолонії не були задоволені діяльністю п. Роя, головню його внутрішньою «політикою», яка привела УНКолонію до занепаду. Все ж п. Іноуе був далі негативно наставлений до виборної системи і казав, що — на жаль — в нас (українців) нема доброго кандидата, щоб очолив УНКолонію.

21-го серпня до Харбіну мав приїхати імператор Маньджу-Го Канґте, або Пу-ї, як він був відомий у ширших колах під старим ім'ям. Емігрантські організації заздалегідь дістали доручення подати списки, хто з їх членів буде на зустрічі. Рада УНКолонії виготовила список своїх представників, між якими були і П. Яхно та І. Світ, і 19 серпня передала його відповідному відділові організації Се-Хо-хой, яка займалася підготовкою зустрічі імператора. Того ж самого дня по полудні з т. зв. Особового відділу поліції потелефонували до управи УНКо-

лонії, що з її списку треба викинути двох кандидатів — П. Яхна і І. Світа.

Увечері того самого дня П. Яхно і І. Світ відвідали представника іншої урядової організації Кіо Ва-кай, яка фактично займалася технічною підготовкою зустрічі. Представник цієї організації був дуже здивований цим актом поліції, тим більше, що І. Світ виступав раніше на антикомуністичному мітингу з промовою. Він не міг зрозуміти, чому І. Світ між «неблагонадійними». Пообіцяв в'яяснити цю справу.

На другий день виявилось, що агент Особового відділу поліції Яковлів заявив, що «справа закінчена» і «нема чим турбуватися».

Зустріч імператора відбулася дуже урочисто, на вулицях, якими він проїздив, зібралось багато людей.

Ця подія, головно викреслення із списку УНКолонії П. Яхна та І. Світа, швидко стала голосною і дала московським фашистам нагоду знову почати нагінку на українців. Пізніше ми довідалися, що представник японської жандармерії заходив до кількох українців і розпитував, чи дійсно І. Світ та П. Марчишин «неблагонадійні», що вони роблять в УНКолонії і як до них ставляться?

Щоб полагодити справу з виданням альманаха-календаря на 1940 рік, що мав бути присвячений справам Далекого Сходу, І. Світ мусів відбути зустріч із представником Японської Військової Місії, але не з п. Маедою, а з п. Мацубарою, що був більше ознайомлений із нашими проблемами. Він з цікавістю вислухав І. Світа і виявив велике заінтересування виданням українського календаря-альманаха. Дав свою згоду і заявив, що не треба робити перекладів статей до альманаха, а тільки передати в двох примірниках оригінали. Пояснив, що тепер цензура проводить Японська Військова Місія і поліція дістане відповідне розпорядження тільки для оформлення дозволу.

Отже виглядало, що все гаразд. Наше видавництво, що було примушене припинити видавання часопису, ще мало деяку суму грошей і могло без більших труднощів видати календар-альманах. Але несподівані зміни в міжнародній ситуації, зокрема в Європі, не дали можливості зреалізувати наш плян. 17-го серпня «Харбінское время» в окремому випуску оголосило вістку, що «советські війська перейшли польський кордон», згідно з домовленням із Берліном.

В нашому «Дневнику» є цілий текст цього повідомлення (в оригіналі). До нього є такий коментар автора (І. Світа): «Яка трагедія для наших українців. Що скажуть ті держави, що говорять про справедливість? Ось вступаємо в новий етап наших страждань, але, може, в останній. Хочеться вірити, що це останній короткий етап». А під датою 18-го серпня у «Дневнику» записано: «Совети окуповують українські й білоруські землі, ще й хваляться, що роблять це для «захисту українського і білоруського населення». Такий цинізм, що й вигадати трудно. Як видно, наші українці тут усі дуже розгублені. Розгублені й москалі, бо участь большевиків у війні несе багато загроз світові і невідомо, до чого все це доведе. Із часописів видно, що ситуація в Європі ще дуже неясна... Годі щонебудь в'яяснити. Все дуже темне довкола українських справ у світі».

Незабаром І. Світ зустрівся з кол. міністром сибірського уряду І. А. Михайловим і мав з ним довшу розмову про події в Європі. Від нього довідався деякі вістки (він працював як радник у советських справах у Японській Військовій Місії), напр., про те, що «окупація українських і білоруських земель большевиками не викликала жодної радості серед місцевого населення, навпаки...» Він також висловив думку, що було б добре, якби між Японією і Англією прийшло до порозуміння, бо це сприяло б боротьбі проти комунізму. «А Німеччина, — казав він, — самі бачите!» Наприкінці заявив, що нам треба збільшити нашу активність на Далекому Сході, бо на Заході ми втратили можливості.

Того ж дня увечері І. Світ зустрівся із С. Левінським. Він заявив, що настрої в польському консуляті дуже песимістичні, хоч дехто з поляків має надію, що Англія виступить на захист Польщі. Кажуть також, що польські війська ставлять дуже сильний спротив большевикам...

У жовтні автор цієї праці зустрівся із полковником советської армії Волинським, що «вибрав свободу» і перейшов до японців під час боїв на кордонах Приморщини. Він часто відвідував УНКолонію і навіть виявляв бажання брати участь у її діяльності. Але в розмові з нами (нас було кількох) заявив, що політично-свідомі українці в СРСР «хочуть федерації з Москвою». Присутній Вовчук відповів йому просто в очі: «О, видно, що «Бюро» (москалі) вже встигло вас обробити!» З полковником Волинським ми зустрічалися кілька разів. Він говорив також про «настрої молодшої генерації в Україні» та про «її захоплення ідеями Хвильового...»

Події в Європі дуже негативно відбилися на впливах членів ОУН на місцеве українське життя. Загал нашого суспільства думав, що Німеччина підтримує український визвольний рух (ОУН), а тут, після подій у Карпатській Україні, прийшов ще другий удар по поширеній орієнтації на Берлін. Всі були заскочені й безпорадні. Треба було часу, щоб спокійно оцінити розвиток подій і зробити правильні висновки щодо наших перспектив, яких — як тоді здавалося — зовсім не було.

На протязі майже двох років, аж до московсько-німецької війни в 1941 році, УНКолонія у Харбіні не проявляла своєї активності. Тільки частина її членів робила заходи, щоб привернути в ній виборну систему і позбутися призначеного голови УНКолонії — п. Ю. Роя.

Восени 1939 року виринуло питання про підготовку нових загальних зборів УНКолонії, що мали повністю відновити виборну систему. Був плян скликати загальні збори на 17 грудня того ж року, але його відкладено на наступний рік, щоб мати час на відповідну підготовку.

Одночасно проведено підготовчі заходи для заснування Антикомуністичного Комітету, статут якого передано поліції. Поліція, у свою чергу, пересилала такі матеріяли і заяви до міністерства внутрішніх справ у Сінкінгу, столиці Маньджу-Го. Антикомуністичний Комітет мав очолити Ф. Ф. Даниленко, автор кількох книжок, між ними двох українських про життя українців на Далекому Сході (новеля «Одірваний» і роман «М. Супрун» про українських партизанів на Амурщині).

Загальні збори УНКолонії відбулися 14 січня 1940 року й пройшли досить успішно. Представниками від Японської Військової Місії були

Маеда і Іноуе. На голову УНКолонії обрано інж. О. Вітковського, а секретарем — Івана Світа. До управи УНКолонії вибрано переважно молодших людей, а ті, що співпрацювали з п. Ю. Роем — залишилися поза вибраними керівними органами УНКолонії.

На другий день після загальних зборів УНКолонії, Іван Світ, як новообраний секретар, відбув зустріч із радником Японської Військової Місії п. Іноуе. В той час він мав якийсь пост у Маньджу-говському вищому суді й саме в приміщенні цього суду відбулася наша розмова.

На початку розмови Іноуе висловився, що на нього й на другого представника Японської Військової Місії, п. Маеду, загальні збори УНКолонії зробили добре враження. Але одночасно зазначив, що в деяких промовах учасників зборів і в резолюціях УНКолонії є забагато підкреслень про негативне ставлення до «русских організацій». А факт, що ми не хочемо знайти спільної мови з «Бюром для справ російської еміграції» він вважає за некорисний у політичному житті еміграції в Маньджу-Го.

Тоді Іван Світ детально почав вияснювати йому, чому українці не можуть співпрацювати з «Бюром для справ російських емігрантів» і взагалі з московськими організаціями. Як згадане «Бюро», так і всі московські організації не визнають нашого принципу, себто права українців на свою незалежну державу. Ми обстоюємо розподіл колишньої царської Росії, а тепер ССРСР, на незалежні національні держави, бо всі поневолені народи мають право бути самостійними. Хто не визнає цього права, той ворог і поневолювач України.

Натомість п. Іноуе пробував «вияснити» І. Світові, що в Маньджу-Го всі емігранти, не зважаючи на їх національне походження, мають однакові права і користуються гостинністю уряду й населення цієї нової держави. Згідно з принципом Ван-дао, все населення Маньджу-Го має разом не тільки співжити, а й співпрацювати, не зважаючи на національне походження, звичаї і віровизнання.

Було тяжко переконати п. Іноуе, що наші відносини з московською еміграцією специфічні, бо вона й тепер не визнає права поневолених у російській імперії народів на власні незалежні держави. Врешті, він перервав роз'яснювання Івана Світа і заявив:

— Ваша українська політика тут, у Харбіні, не є справжньою українською політикою. Ви тільки повторюєте польську пропаганду, спрямовану проти Росії і всього «русского».

Таке фантастичне обвинувачення українців заскочило І. Світа і він здивовано запитав:

— На якій основі японці можуть так думати про нас?

— Дуже просто, — відповів Іноуе, — адже ваш еміграційний уряд живе у Варшаві і є під польським контролем.

— А чи ОУН, гетьман Скоропадський та інші українські організації, а також грузинські й тюрко-татарські, на вашу думку, також вели й ведуть польську пропаганду? — відповів запитанням Іван Світ.

Ця відповідь-запитання дуже поденервувала п. Іноуе і він відразу змінив тему — перейшов до місцевих практичних справ, заявивши наприкінці: «Попереджаю вас і новообрану Раду УНКолонії, що Японська Військова Місія не дозволить вам вести «антируську» політику.

У вас є багато інших, культурних та громадських справ, і політику залишіть. У мене нема часу говорити тепер про політику».

Тоді ми обговорили ще кілька дрібних справ, у тому й про організацію наших різних імпрез та вечірок, на що треба було мати дозвіл поліції.

Враження із розмови з п. Іноуе було досить прикре, бо виявилось, що перспективи діяльності нового управління УНКолонії дуже обмежені. Але найбільша несподіванка чекала нове управління УНКолонії того ж таки дня. Десь у полудень на дверях дому УНКолонії появилася таке оголошення Японської Військової Місії:

»1. Тому, що загальні збори УНКолонії 14 січня виявили впливи третьої держави, Японська Військова Місія оголошує, що всі схвалені на цих зборах рішення — незаконні і їх не визнає.

2. Не визнає і вибраного нового управління УНКолонії, яке не має права бути представником інтересів української колонії у Маньджу-Го.

3. Японська Імператорська Військова Місія призначає на посаду керівника майном Українського Національного Дому інж. Кулябка-Корецького, який отримує відповідні розпорядження.

Японська Військова Місія».

Це оголошення було страшним ударом для всіх національно-думаючих українців, воно перекреслювало і всі раніші заяви як Японської Військової Місії, так і інших урядових чинників. Було видно, що й п. Іноуе не знав, що буде таке рішення Японської Військової Місії, тому провадив із нами розмови.

Українська Національна Колонія у Харбіні втратила свою незалежність і ні тоді, ні пізніше не вдалося точно в'яяснити причини такого рішення Японської Військової Місії. Тільки десь у 1942-43 роках виявилось, що таке рішення було, мабуть, наслідком натиску з боку німецького. Секретар німецького консульату, Маркс, був затривожений зміною настроїв членів і проводу УНКолонії, зокрема протестаційними мітингами, що їх організувала УНКолонія із приводу подій у Карпатській Україні. Не знаємо джерел, якими користувався Маркс, але все ж треба взяти до уваги один не в'яяснений факт. Ще перед початком згаданих загальних зборів УНКолонії, тодішній її голова М. Нетребенко приватно звернувся до І. Світа з таким попередженням: »Мені дуже прикро говорити вам про це, але раджу і вам, і всім тим, що з вами, не висувати своїх кандидатур до управи УНКолонії, бо можуть бути неприємні наслідки, включно із ліквідацією колонії».

На моє запитання, від кого він передає таку пораду? — М. Нетребенко заявив, що нічого більше не може сказати.

Отже, попередження було. Наші спроби в'яяснити причини такого розпорядження японців були безуспішні. Проте можна припускати, що інформації-пересторогу М. Нетребенко одержав від п. Кагави, про якого ми вже не раз згадували. Можливо, що Японська Військова Місія не хотіла, щоб у складі вибраної Ради УНКолонії були люди, які на протязі багатьох років ставилися негативно до московських організацій, а зокрема до »Бюра для справ російської еміграції». Таке по-

яснення співзвучне з попередженням, що його висловив Іноуе в розмові з І. Світом уже другого дня після загальних зборів УНКолонії. Японська Військова Місія хотіла, щоб управа УНКолонії складалася із «поміrkованих людей».

Українське суспільство Харбіну розуміло, що означало оголошення Японської Військової Місії та призначення на пост адміністратора майна УНКолонії інж. Кулябко-Корецького. Опозиція проти цього адміністратора продовжувалася, як і боротьба за незалежність УНКолонії, про що з'ясуємо в наступному розділі.

У московському часописі «Заря» з 1-го березня 1940 року появилася стаття «Шляхи відродження місцевої української колонії». Насправді, це було інтерв'ю з новим «головою» УНКолонії «проф. Кулябко-Корецьким». Самий характер цього інтерв'ю пояснює становище нового «голови» з призначення.

«Вчора — пише «Заря» — наш співробітник, у присутності представників влади, мав розмову з новопризначеним головою місцевої української колонії — проф. В. А. Кулябко-Корецьким, що дав відповідь на багато важливих питань, які турбують місцеву українську колонію» (підкреслення наше, — І. С.).

«Я, — сказав проф. Кулябко-Корецький, — згідно з розпорядженням влади, почав працювати як відповідальний управитель Українського Національного Дому та керівник, який має запровадити в українській колонії новий порядок на здорових основах...»

«Далі — пише «Заря» — він дав пояснення, які мають бути принципи нового порядку. Головним із них є повна лояльність до Японії, яку ми вибрали як нашого вождя і охорону, мавши до неї почуття відданости, як діти до матері (в оригіналі, як діти до «батька», — І. С.), та продовжуючи нашу святу боротьбу з червоним злом».

В цьому інтерв'ю Кулябко-Корецький був трохи обережний. Як видно з листа О. Вітковського до Українського Емігрантського Комітету в Шангаї (з 30 березня 1940 р.), у внутрішній діяльності Кулябко-Корецький був більш відвертим і не приховував своїх правдивих замірів. Внизу подаємо кілька уступів із листа О. Вітковського.

«Пересилаю вам — пише він — декларацію п. Кулябка-Корецького. Буду старатися дати вам повну інформацію про події, які проходять тепер у житті нашої громади... Живемо в періоді реорганізації, яка тягнеться вже із 18 січня ц. р. До цього часу реального нічого не зроблено...»

Пан Кулябко-Корецький скликав три рази, окремими групами, громадян на склянку чаю. Що було на двох, не знаю, бо не був присутній. На третій склянці чаю я був і поділюся з вами тими враженнями, що залишилися в мене.

При відкритті склянки чаю, п. Кулябко-Корецький, в присутності представника влади, висловив свої бажання, щоб громадяни дали відповідь на його декларацію, зачитуючи прізвища по алфавиту.

Старі громадяни (Апостолов, Білий, Костенко та деякі інші) висказалися, що вони підтримують її в цілому і просять узяти до уваги, щоб

при формуванні правління було покликано тільки старих громадян, а не «біженців», бо вони (старі громадяни) будували дім і творили життя, у ньому мають тільки вони право.

На це заперестували всі активні члени, висловлюючись за те, щоб було покликано тих людей, які здатні до творчої праці та які брали активну участь у боротьбі за українські ідеали, бо коли дивитися на дім як на національний здобуток, а не як на мавзолей для пошани тих, що його будували, то до дому має право вступу кожний, хто належить до української нації. Українська справа переживає надзвичайно трудне положення в сучасний мент у міжнародній політиці і не має реальної сили для захисту своїх прав, і тільки українці силою своєї ідеї та бажанням створити свою державу мусять консолідуватися коло цієї ідеї, щоб у той момент, коли на вазі міжнародних політиків буде важитися справа українського питання, бути тою каплею, яка перетягне на бік доброго для нас вирішення нашої справи та котра голосом нашої ідеї і об'єднання, надісланих з різних країн, перетягне на наш бік...

В декларації Кулябко-Корецький закликав іти разом із росіянами проти комінтерну. Всі висловилися за те, щоб іти проти комінтерну, але не разом з росіянами, а разом з усіма народами, що борються проти комінтерну, бо ми, українці, добре знаємо, що в нас і росіяні різні цілі в цій боротьбі. Росіяни хочуть відновлення Росії в старих її границях, себто з Україною разом, а ми хочемо Незалежної Соборної України. Ось та причина, чому нам не по дорозі з росіянами...

Робиться таке враження, що Кулябко-Корецький почуває себе диктатором, що хоче накинути свою волю, але це трудно зробити в громадському житті, бо в нього немає сили когось примусити... Отже боїмося, що він може взяти такий керунок, який буде шкідливий для всіх... Що ж торкається дому, то українська колонія його не має, він знаходиться тільки в експлуатації української колонії на її користь. Поживемо — побачимо. Дуже хочеться налагодити життя та створити український ідейний моноліт, об який розбивалися б усі ворожі напрямки. Бажаю Вам здоров'я та успіху для роботи на користь Батьківщини. — О. Вітковський».

Ось яким був наслідок загальних зборів УНКолонії у січні 1940 року.

На протязі наступного, себто 1941-го року, не було значних змін у житті українців у Харбіні та взагалі в Маньджу-Го, якщо не брати до уваги загального погіршення умов їх життя. «Бюро для справ російської еміграції» набирало все більшого значення, зокрема, коли появилось розпорядження, що харчові картки можна одержати тільки через установи цього «Бюра». Фактично ішло про картки на хліб, борошно і цукор, інші продукти можна було дістати без харчових карток.

Багато українців відмовилися входити в будь-який контакт із «Бюром для справ російської еміграції», не зважаючи на те, що залишилися без харчових карток. У багатьох пекарнях можна було дістати хліб і без карток, але тільки після 4-ої год. по полудні. Отже, вихід із цього тяжкого становища був і його вибрали всі ті, які готові були зберігати українські принципи за всяких обставин.

Ми вже раніше згадували про втечу до японців советського генерала НКВД, Генріха О. Люшкова. В часописі «Осака Майнічі» з 12 травня 1939 року було надруковане інтерв'ю з ним кореспондента токійського часопису «Токіо нічі-нічі». Для нас у цьому інтерв'ю не було нічого нового, хіба тільки те, що Г. С. Люшков підкреслював велику різницю між життям в СРСР та в Японії. Казав, що всі, хто живе в СРСР, навіть він, що мав високий пост, нічого не знають про те, що діється в інших країнах, за виїмком того, що пускає цензура в підсоветській пресі.

Згадуємо про Г. С. Люшкова тому, що після його втечі втекли до Манджурії й інші, в тому й вояк 57-го прикордонного корпусу Іваненко, про якого була згадка (інтерв'ю) у часописі «The Manchurian Daily News» з 12 травня 1939 року.

«Іваненко — читаємо в цьому часописі — народився в Києві, в столиці України. Працював на заводі скла, а два роки тому його покликали до військової служби. Вислали на Далекий Схід, де він служив у прикордонному корпусі. Залишив свій пост у секторі м. Іман і — під час сильної снігової бурі — перейшов кордон...

Його батько був заможним селянином, якого потім зруйнували... Коли Іваненко приїхав відбувати військову службу в Іманський район, вирішив утікати за кордон. Він підкреслив, що населення Маньджу-Го краще харчується, аніж українці чи москалі... Був здивований почувши, що ген. Люшков утік за кордон, бо на другому боці кордону, себто на большевицькому, ніхто про це не говорив... Населення СРСР живе в тяжких умовах під тяжким управлінням Сталіна».

*

Десь у другій половині 1939 року остаточно вирішено опрацювати й видати українсько-японський словник. Ця ідея виникла майже одночасно в Харбіні й Сінкінгу, столиці Маньджу-Го. Головною причиною було те, що багато японців хотіло ознайомитися з українською мовою та літературою.

Коло зацікавлених виданням українсько-японського словника було невелике, частинно складалося і з тих людей, що робили спроби видавати японською мовою Бюлетень про Україну. На жаль, плянів не зреалізовано, бо не було апробати Японської Військової Місії. Все ж власне ця підготовка та переклад матеріалів до 1-го числа Бюлетеня спричинилися до виникнення думки про необхідність видати українсько-японський словник.

Щоб зреалізувати такий задум, треба було побороти багато труднощів, головню, коли мова про встановлення однозгідности термінів та певних слів, які мають точне означення у нашій мові.

Натомість фінансові засоби для такого видання були — спадщина по бл. п. Петрі Горовому. Він значну частину свого майна залишив на українські потреби, зокрема на видання книжок¹⁵⁴.

Взимку 1940-41 р. справа видання українсько-японського словника вже була сконкретизована. У Сінкінгу за ту працю взялися В. Одинець

¹⁵⁴) Див. П. Зелений (П. Яхно): «Петро Іванович Горовий», Нью-Йорк, 1950.

і Анатоль Діброва. Вони знали японську розговірну мову, а В. Одинець досить добре знав її і на письмі. В цьому йому допомагало добре знання китайської мови, бо обидві вони — китайська і японська — в писанні користуються характеристиками-гієрогліфами, з тим, що японська мова, в порівнянні з китайською, має обмежений вжиток гієрогліфів та іншу будову.

Працю над українсько-японським словником розподілено так: А. Діброва укладав українські слова і писав їхню транслітерацію японською абеткою, а В. Одинець робив переклад українських слів на японські. Крім цього, їм удалося залучити до співпраці й деяких японців, що працювали в різних установах Маньджу-говської столиці та виявили зацікавлення таким словником. Головним редактором словника став Ясудо Сабуро. Перекладачі в трудніших питаннях зверталися за допомогою і до інших японських спеціалістів, від яких завжди отримували піддержку.

Разом у складі співробітників було до вісім японців, між якими визначне місце займав і Сумада Сейдзоо. На самому початку багато допоміг також С. Левінський, який перевіряв перших понад 35 сторінок словника. Потім, коли він переїхав до Пекіну, його співпраця вже не могла бути такою ефективною. До праці над словником С. Левінського притягнуто за посередництва І. Світа, який — домовившись із ним — в листі з 13 травня повідомив редакцію словника про його згоду. С. Левінському доручено написати передмову до словника, в якій він мав подати головні основи та прикмети нашої мови. Наприкінці травня йому вже було переслано й першу відбитку словника із літер «А» і «Б», але ще без наголосів. Потім виникли труднощі й технічного характеру, наприклад, як провести редакційні виправлення та доповнення, коли С. Левінський переїхав до Пекіну, а І. Світ мав залишити Харбін і переїхати до Шангаю. А разом із тим японці, що були зацікавлені виданням українсько-японського словника, натискали, щоб він був готовий до друку вже восени 1941 року. Потім виявилось, що ця дата була неможлива.

Брак японської машиністки, яка готувала б оригінали до друку, також дуже утруднював працю, бо треба було виготовляти аж п'ять примірників, що мусів робити сам В. Одинець. Він готував японський текст, а тоді переписував його в копіях.

Згодом, уже восени, вдалося дістати японську машиністку і виготовлення машинопису та його виправлення прискішено. Все ж, як і складення словника, так і його виправлювання затягались, бо обидва автори працювали для прожитку, а крім цього були перевантажені іншими перекладами на японську мову, готуючи до друку граматику української мови і хрестоматію.

У праці над словником виникали й інші різні труднощі. Так, наприклад, треба було зробити транслітерацію японських слів українською абеткою, щоб дати можливість і українцям користуватися словником. На цю працю пройшло три місяці, провів її А. Діброва з допомогою кількох японців. Зроблено понад 60 тисяч транслітерацій різних японських слів українською абеткою і то вперше в історії нашого словництва.

17-го березня 1943 року А. Діброва в листі до І. Світа писав: «Можливо, виявляться деякі помилки в тій транслітерації, але в цілому ми задоволені». Далі в листі він вяснює, чому в словнику, в дужках, поруч українських слів, є і московські. Вони «наведені нами як порівняння для тих ніпонців, що володіють московською мовою. Про це зазначено в передмові. А тому, коли побачите якісь слова наші нібито не так, як слід переложені на московську мову, то вважайте, що ми дотримувалися в першу чергу того, щоб відповідав зміст українського слова — ніпонському. Ясна річ, що московське слово підбиралося ідентичне, а коли ніяк не можна було віднайти відповідне московське слово, то тоді писалось те, яке більш підходило. Там, де українське слово цілковито однакове з московським, ми останнє не писали. Українсько-ніпонським словником ми назвали словник тому, що отой третій зміст є, як я вже зазначив, лише для порівняння. Труднощі у Вашій корисній праці я цілковито розумію і співчуваю Вам. Вчора ми мали з п. В. (себто В. Одинцем, — І. С.) довшу розмову. Він повідомить Вас. Дізнаєтесь і про те, що за цим словником ми почали ще одну більш ширшу працю. Вирішили стояти далі від того смороду, що (його) створила «чорна рада» в будинку... Чи не можна там у Вас дістати гарні світлини М. Міхновського, гетьманів Мазепи і Хмельницького? До нашого словника додаємо коротеньку енциклопедію... маємо намір включити понад 30 різних світлин...»

На жаль, у словнику світлин не було. Коли ж мова про загальні відомості — їх багато і досить добрих. Так, наприклад, подано біографію Т. Шевченка та його «Заповіт», хоч він («Заповіт») перекладений не цілий, один абзац пропущений, мабуть, на доручення японців. Вміщено пояснення гасел Україна, Центральна Рада, Мазепинці, Просвіта (і просвітяни), Євген Коновалець, Січові Стрільці, УНРеспубліка, Українська Церква, український прапор тощо. Був у ньому й такий напис: «Славний пам'яті всіх тих, що полягли в боротьбі за відродження Української Національної Незалежної Соборної Держави та живим наслідувачам цієї Великої Ідеї, присвячуємо свій маленький твір, — Анатоль Діброва та Василь Одинець».

Треба пояснити, що безпосередня участь І. Світа в корегуванні деяких гасел словника обмежувалася тільки першими, приблизно 50 сторінками, бо потім він переїхав із Харбіну до Шангаю. Все ж, під час листування з авторами словника, обговорювалися різні питання. Зокрема в листі І. Світа з 7 червня 1943 року висловлено певні критичні зауваження до багатьох окремих слів тому, що автори взяли за основу словник української мови Л. Савченка (Київ, 1926 р.), а не Б. Грінченка, як пропонував І. Світ. Авторі пояснювали, що словник Л. Савченка менший і легше з нього вибирати потрібні слова.

Зокрема активною була співпраця І. Світа з авторами словника в постачанні матеріялу для окремих гасел, що мали у словнику ширші пояснення, як ось «Заповіт» Т. Шевченка, окремі гасла про наших національно-політичних діячів та провідників української визвольної боротьби. На жаль, транслітерація та деякі скорочення мабуть пошкодили ясності наших національних ідей. Не знаємо, чому так сталося,

але припускаємо, що це цензурні скорочення, як ось і в тексті »Заповіту« Т. Шевченка¹⁵⁵.

Шевченківський заповіт — написаний великим українським національним поетом Тарасом Шевченко 25 грудня 1845 року в Переяславі. Заповіт переложено на музику і він для всіх наступних українських поколінь був і є закликом до боротьби за здійснення ідеалів Української нації. Заповіт є другим українським національним гімном:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій:

Щоб лани широкополі
І Дніпро і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Поховайте та вставайте!
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом!

「シエフチエンコ」ノ遺言狀トハ偉大ナル「ウクライナ」國民詩人「タラス・シエフチエンコ」ガ1845年12月25日「ベレヤスラウ」市ニ於テ書イタモノデアル 同遺言狀ハ音楽ニ作り替ヘテ、總テ後世人ニ「ウクライナ」民族ノ理想實現ノ爲メ闘争ニ馳セシメ且參ゼシメツツアル此遺言狀ハ第二「ウクライナ」國民歌デアル。

御身らよ私を葬つてくれ
私が立てなくなつたならば
故郷のウクライナの
ステップの塚穴にこそ
廣々とうち開かれた平原と
我がドニエプルの流れと急阪を
遙かに望み見て力強い
大河の怒號が聴き度いのだ
私を葬つたならば起ち上り
いましめの鎖を斷ち切るかい、
邪惡な凶敵の血の潮で
我らの自由を洗つてやるのだ
その日こそ偉大な家庭で
新しい自由の世界で
私の事をも御身たちは
私やかな、靜かな言葉で、追想してくれ

Друкувався »Українсько-японський словник« у Харбіні й офіційно він появилвся 1944 року. Значну кількість словника вислано до офіційних установ, університетів і т. п. А головна частина накладу зберігалась у домі УНКолонії у Харбіні і її доля невідома. Мабуть, знищили московські большевики, як прийшли до Харбіну. Знаємо тільки те, що

¹⁵⁵ Про цей словник була надрукована детальна стаття І. Світа у збірнику »Шевченко«, річник IV, видання — УВАН, Нью-Йорк, 1955, стор. 42-45 (»Шевченко в Ніппон і Хінах«). Там же надруковано також дві сторінки словника, а саме гасла: »Шевченківський заповіт« та »Шевченко Тарас«.

він появився 1944 року. Значну кількість словника вислано до офіційних установ, університетів і т. п. А головна частина накладу зберігалась у домі УНКолонії у Харбїні і її доля невідома. Мабуть, знищили московські більшовики, як прийшли до Харбїну. Знаємо тільки те, що важливі архівні українські матеріали в Харбїні спалено ще перед приходом червоної армії, включно з тими, що були приватною власністю окремих людей. Про це оповідали нам утікачі, що в 1945-46 рр. дісталися до Шангаю.

Авторові цих рядків вдалося одержати тільки шість примірників «Українсько-японського словника», між якими був і авторський примірник із відповідним написом. Він вислав їх до бібліотеки Українського Центру у Вінніпезі, до бібліотеки Стамфордського університету, один або два примірники Софії Яблонській у Франції, один Степанові Левінському, що в той час був у Сайгоні, а один — залишив у своїй бібліотеці. Крім цього зроблено мікрофільм словника для департаменту азійських мов у Нью-йоркській бібліотеці.

*

В травні 1941 року в Шангаї виникла думка видавати український часопис. Така спроба була ще в 1937 році, коли появилoся два числа часопису «Шангайська громада», але надто передчасна, тому й безуспішна. Бракувало відповідних матеріальних засобів і людських сил.

Але і в 1941 році, коли політична ситуація у Шангаї була дуже складна, тяжко було побороти всі перешкоди, щоб видавати часопис українською мовою. Тоді мала група українських активних політичних діячів вирішила видавати часопис англійською мовою, щоб допомагати українській справі. Насамперед треба було одержати дозвіл на видавання часопису і зареєструвати його в поліції «Міжнародного поселення», що був під контролем англійців. В установах цього «Поселення» працювало й чимало москалів та взагалі емігрантів, що прибули на початку 20-их років після закінчення громадянської війни на Сибїрі та Далекому Сході. Найбільше москалів було на різних постах китайського суду, в поліції Сетлементу та у французькій концесії.

Формальну заяву в справі дозволу на видавання часопису підписав С. Василїїв, як редактор часопису, що приїхав на Далекий Схід на доручення проводу ОУН, спершу до Харбїну, а потім, коли там повністю змінилися умови для нашої громадської і політичної праці, переїхав до Шангаю. Тут він брав активну участь у житті місцевої Української громади, аж до свого виїзду із Шангаю, вже по закінченні другої світової війни.

Він поінформував автора цих рядків, що за дозволом на видавання часопису «The Call of the Ukraine» вони ходили на поліцію удвох із д-ром М. Мільком. Деякі перешкоди почав їм робити якийсь москаль, що працював у поліційному бюро, але прийшов англїєць, керівник цього бюро, припинив усі дискусії і дав розпорядження видати дозвіл на український часопис англійською мовою. «Ми мали — казав С. Василїїв — тільки вислати до цензури копії матеріалів, але з цензурою в нас не було жодних клопотів».

Від себе додамо, що реєстрація українського англійського часопису була проведена в т. зв. політичному відділі, де працював досить відомий у Шангаї колишній старшина царської армії Маклаєвський. З ним ми зустрічалися в 1942 році й мали неприємну розмову. Він хотів дістати інформації, чому Іван Світ почав активну українську працю без узгодження з політичним відділом поліції. В той час він працював уже в японців, що перебрали в свої руки управління поліції Сетлементу на початку тихоокеанської війни.

Тоді І. Світ запитав Маклаєвського, на основі чітких і яких розпоряджень він хоче одержати такі інформації? Хто дав йому доручення? Виникла гостра суперечка, наприкінці якої І. Світ заявив Маклаєвському: «Я вас не знаю і не буду відповідати на ваші питання. Якщо поліція хоче мати інформації про мене, хай напише офіційного листа. Ви не маєте права мені погрожувати, а коли будете, то краще залишіть моє помешкання». Ця розмова відбувалася у маленькій крамниці на Сеймур Ровд, де Іван Світ продавав марки для колекціонерів.

Вдруге І. Світ зустрівся з Маклаєвським того ж самого року в політичному відділі поліції, де прийшов у справі нашого Комітету, що був організований на території Міжнародного Сетлементу. Маклаєвський працював у поліційному бюро, на чолі якого був японець. Під час розмови з японцем, Маклаєвський почав втручатися, заявивши, що Іван Світ «пов'язаний з крайніми елементами, т. зв. українськими сепаратистами...» Іван Світ рішуче відповів йому, щоб не втручався і не давав своїх коментарів до політичних справ, про які японці й без нього мають добрі інформації. Він ще пробував відгризатися, нацькувати японця проти нашого Комітету, тому І. Світ мусів ще раз нагадати йому, що Шангаї не під московським контролем і тут панує свобода для всіх національностей...

Співвласником друкарні, в якій почав друкуватися наш часопис англійською мовою «The Call of the Ukraine», був п. Телешів, політичний утікач із Сибіру, член Української громади. З англійською цензурою не було клопоту і це питання розв'язано відразу. Англієць, представник цензури, хотів побачити першу програмову статтю нашого часопису, щоб зорієнтуватися, яке наше ставлення до подій в Європі. В той час, себто влітку 1941 року, в Європі вже велася війна між Англією і Францією з одного боку та Німеччиною — з другого. Проект нашої програмової статті передано до політичного відділу поліції і — вже на другий день — вона була апробована. Англієць заявив, що ставлення редакції нашого часопису до подій в Європі виправдане з українського погляду і він не має жодних застережень. Як згодом нас інформували, в англійців було побоювання, що наш часопис буде прониємським, вороже наставленим до Британської імперії. Наша програмова стаття всі ті побоювання розвіяла.

Перше число часопису «The Call of the Ukraine» вийшло в липні 1941 року. В ньому було кілька важливих статей — програмова стаття Р. Корди, що визначала завдання часопису, стаття про українсько-німецькі взаємини, інформаційна стаття про українську територію і її

населення та стаття про московсько-більшевицьку масакру українців у Луцькому, Львові й Дубному. В статті про московсько-більшевицькі злочини з'ясовано і наше становище до розвитку подій в Україні та взагалі в Європі:

»Ми з великим жалем хилимо свої голови з приводу цієї трагедії. Вона нагадує нам наш обов'язок бути достойними синами нашої нації. Червона Москва дуже добре розуміє, що найбільшим її ворогом є Україна, на протязі століть вона вживає відомих метод для винищування й переслідування наших братів... Сьогодні, коли доля Великої Британії zagrożена, немає нейтральних британців, немає нейтральних і німців, бо вирішується доля Німеччини. Не може бути і нейтральних українців, бо знищення червоної Москви є основою життя і розвитку української нації у майбутньому...

У боротьбі між Британською імперією і Німеччиною Україна не бере участі, але боротьба між Німеччиною і Москвою не може бути для українців нейтральною.

Ми кличемо до об'єднання національних сил українців, а одночасно цілковито відкидаємо тих українців, серця яких наполовину українські й наполовину московські. Вони (ті українці) пролізли до наших організацій, щоб забезпечити собі позиції серед білих москалів, а серед нас вести саботажну акцію, підриваючи кожну нашу національну активність«.

У програмовій статті Р. Корди наприкінці з'ясовано наше ставлення до війни в Європі: »Вороги Німеччини не хочуть, щоб Україна вела свою визвольну війну проти совєтської Росії. Вони, радше, хотіли б, щоб Україна пожертвувала свою власну свободу для їх інтересів«.

І далі: »Українська нація твердо вірить у свою національну перемогу... Справа української нації ясна й справедлива. Українська нація хоче зайняти належне їй місце в сім'ї вільних націй, вона не хоче жодної залежності від Москви. Україна не хоче нічого, що їй не належить, але вона також не хоче дати ні шматка своєї території... Хоче жити як вільна нація у приятельських взаєминах з усіма народами...

Головним прагненням України є бути господарем на своїй землі. Всі українці, що порозкидані по світі, хочуть бачити свою батьківщину вільною і її протекцію над ними. Такий клич України!«

Всіх чисел цього англомовного українського двотижневика вийшло тільки сім. Відповідальним редактором п'ятих перших чисел »The Call of the Ukraine« був С. Василіів, а останні два вийшли за підписом І. Світа, як редактора, і д-ра М. Мілька, як видавця. Сьоме число появилось з датою 6 грудня 1942 року, себто більше як з однорічною перервою після виходу шостого числа.

На це склалися різні причини, а найголовнішими з них були фінансові та друкарські труднощі. Часопис друкувався у друкарні п. Телешева, партнером якого був жид, що мав широкі комерційні інтереси, і на нього почали натискати вороги українців, щоб припинив друкування

українського часопису, бо він, мовляв, «пронімецький», себто не про-советський. У той час у Шангаї кожна діяльність українців уважали за «пронімецьку». Очевидно, це був абсурд, як наслідок фальшивої протиукраїнської пропаганди, що походила з червоних і білих московських джерел.

У 4-му числі «The Call of the Ukraine» була надрукована стаття Р. Корди п. з. «Що повинні знати японці про українців?» В ній підкреслено, що між численними японськими політиками до вибуху війни в 1941 році було дуже мало таких, які добре орієнтувалися в українських та московських справах. Далі автор з'ясував цілий ряд таких питань, що їх японці повинні знати, якщо хочуть розуміти сучасні події в Європі.

Треба зазначити, що в часописі «The Call of the Ukraine», зокрема від його 4-го числа, було дуже багато інформацій про події в Україні після вибуху німецько-московської війни. Можливо, що ті інформації і сьогодні могли б бути добрим джерелом для доповнення численних матеріалів про німецьку окупацію України. Подібних інформацій було також багато і в часописі «Український голос на Дадекому Сході», що почав виходити майже одночасно з нашим англомовним двотижневиком «The Call of the Ukraine».

Крім цього, в тодішній різномовній пресі, що виходила в Китаї, було також багато інформацій про події в Україні. На жаль, витинки з цієї преси — не збереглися. Наприклад, у французькому щоденнику «Le Journal de Peking» була серія статей та повідомлень про Україну. Зокрема цікавою була стаття Дж. Робіна п. з. «Україна»¹⁵⁶, в якій автор робить порівняння між Україною і Францією та називає нашу батьківщину — «Францією Європейського Сходу».

Цю статтю, як і багато інших статей та інформацій, був переслав до редакцій наших часописів С. Левінський, що в той час жив у Пекіні. До інформацій він дав кілька своїх коментарів. Згодом, коли С. Левінський виїхав до Індії-Китаю, співпраця з ним обірвалася.

Японський часопис «Маньджу Нічі-нічі шімбун», що виходив у Дайрені, у своєму додатку для дітей був надрукував добру ілюстровану статтю про Україну, в тому з видами Одеси та Володимирської гірки в Києві.

У 5-му та 6-му числах «The Call of the Ukraine» подано багато інформацій про події в Україні на підставі вісток офіційних агенцій, а також українськомовних радіопередавань, що їх у Шангаї особливо добре було чути. Географічне розположення Шангаю дуже вигідне для слухання радіопередавань майже з усього світу.

У 5-му числі (з 4 жовтня 1941 р.) «The Call of the Ukraine» надруковано переклад статті з часопису «Краківські Вісті» від 23 червня того ж року, себто з перших днів німецько-московської війни. Це число «Краківських вістей» одержав С. Левінський, що був тоді в Пекіні, і переслав його до нашої редакції.

¹⁵⁶) «Le Journal de Peking», August 7, 1941.

В тому ж числі «The Call of the Ukraine» надруковано і полемічну статтю, як відповідь на статтю про Київ, що була появилася в англomовному шангайському часописі «The North China Daily News», великому щоденнику, який у довоєнні часи мав найбільший вплив у Китаї. Стаття про Київ у цьому часописі була написана на підставі статей із московської «Правди» про «героїчну боротьбу русских людей» проти німців.

У 6-му числі (з 31 грудня 1941 р.) «The Call of the Ukraine» було майже чотири сторінки вісток з України. Тут головним чином використано вістки радіостанції з Білгороду (Белгород). Нам і досі не відомо, з якого Білгороду були ці радіопередавання, бо Білгород, що на кордоні Харківщини, в той час ще був під московською окупацією. Але ті білгородські радіопередавання українською мовою були досить виразні й завжди починалися пісню «Повій вітре з України» у виконанні Паторжинського.

Редакція «Українського Голосу на Далекому Сході», що виходив у Шангаї, мала свою пресову службу, яка використовувала всі новинки з українських радіопередавань, у тому й про різні українські часописи, що почали були виходити в Україні, як ось, напр., «Волинські новини» за редакцією Уласа Савчука.

В тому ж 6-му числі «The Call of the Ukraine» був також опис Києва на підставі статті японського журналіста Кенсікі Ошіма, надрукованої в часописі «Осака Майнічі». Кенсікі Ошіма відбув подорож по Україні разом із групою кореспондентів-чужинців, що були приїхали автобусами з Берліну. В іншій статті той же самий автор описав район Миколаєва і Одесу.

Загально, ціле число цього англomовного українського часопису відзеркалювало страшне знищення України, що його вчинили, відступаючи, московські большевики, згідно з розпорядженням Сталіна про «спалену землю», щоб — мовляв — німці не могли користати з багатств України.

На жаль, між 6-им і 7-им числами «The Call of the Ukraine», через фінансові й друкарські труднощі, наступила однорічна перерва і 7 число появилася аж 6 грудня 1942 року. Було воно надруковане вже в іншій друкарні, у «Нортс Чайна Прес», що належала китайцеві, в тій самій, де друкувався «Український Голос на Далекому Сході».

В цьому числі була велика стаття д-ра М. Мілька «Українці в азійських посіlostях Советського Союзу», з найновішими статистичними таблицями, побудованими на підставі різних інформацій як із советської преси, так і з різних журналів та советських радіопередавань. Уже після закінчення війни деякі українські спеціалісти поставилися з недовірям до поданих у згаданій статті показників про переселення українців до Азії, зокрема примусового, що його проводила наспіх советська адміністрація під час відступу червоної армії.

На четвертій сторінці того ж числа була надрукована стаття Р. Корди «Українці та актуальна політика». 7-ме число часопису «The Call of

the Ukraine» було останнім числом, ми не могли перевернути всіх труднощів, головню фінансових, і мусіли припинити видавання цього важливого українського англомовного двотижневика.

*

Восени 1941 року, після довгих заходів, одержано дозвіл видавати у Шангаї часопис українською мовою. І так 1 листопада появилася 1-ше число «Українського Голосу на Далекому Сході». До складу редакції входили: д-р М. Мілько (головний редактор), О. Дробязко і Іван Світ. Шляхом листування вдалося дістати згоду на співпрацю від кількох визначніших українців, між ними і від д-ра Д. Барченка, Степана Левінського та інших.

Редакційну статтю п. з. «Наші завдання» обговорено дуже уважно. Треба було брати до уваги і можливу реакцію французької поліції, бо дозвіл на видавання часопису одержано від французької концесії. Щоправда, переговорили в справі видавання нашого часопису ми вели у французькому консуляті, який фактично керував цією французькою концесією, все ж могли бути перешкоди і з боку поліції.

В тій програмовій статті було кілька головних стверджень, що мали певне відношення не тільки до українського питання на Далекому Сході, а також і до подій в Європі та в цілому світі. Насамперед підкреслено, що в час, коли на Сході Європи ведеться війна, всі українці в Європі опинились на території, українській або чужій, що є під контролем німців, отже їх не можна зарахувати до вільних людей чи до вільних емігрантів. «Змінилося також положення та значення нашого американського громадянства і тамошньої (української) преси. Вже перед тим американські наші земляки не були, в головній своїй масі, емігрантами, адже більша їх частина є американськими чи канадійськими підданими і тим самим зв'язали свою долю та майбутнє з долею Сполучених Штатів, зглядно Канади... Тамошнє громадянство знає, що Україна наразі не знаходиться в стані війни з Англією... і з подиву гідною мужністю та завзятістю пробує роз'яснити цю ситуацію перед міродайними колами дотичних держав».

Тому виглядає, що «в положенні емігрантів перебувають нині саме тільки українські колонії на Далекому Сході. Сталось, отже, таке положення, що українська еміграція репрезентована нині головню тільки далекосхідними українськими національними колами і тутешня українська преса висловлює тим самим і думку сьогоднішньої української еміграції...»

Наприкінці статті стверджено, що «для нас, отже, дійсні та важливі всі ті завдання, а напрямними є ті шляхи до досягнення всеукраїнських цілей, що їх мають та що їх виявляють провідні наші верстви на Батьківщині».

В тому ж числі надруковано також важливу статтю п. з. «До питання німецько-українських взаємин».

Щоб належно насвітлити життя і події в Маньчжурії під час війни в 1941-45 роках, використовуємо в нашій праці такі джерела: 1) дописи до редакції «Українського Голосу на Далекому Сході», до яких часто були залучені витинки з місцевої преси або й повні тексти документів, як ось копії листів до різних установ, постаєнови та тексти протоколів, 2) приватні інформації і листи, 3) нотатки з преси і приватного щоденника, в якому, на жаль, є багато пропусків.

На доручення редакції «Українського Голосу на Далекому Сході», листування, головні з Харбіном, вів Іван Світ. Використовуємо тепер і кореспонденцію та протоколи шангайської Української Громади.

На жаль, з кінцем 1943 року кореспонденція з нашими людьми в Харбіні натрапила на великі труднощі, бо японці запровадили сталу цензуру листування і заборонили писати такими мовами, яких цензори не знали. Так заборонено висилати листи писані по-українському, а наші кореспонденти одержали відповідні попередження.

Крім цього, деє на початку 1943 року заборонено пересилати з Маньчжу-Го до властивого Китаю друковані матеріали. Така заборона дуже негативно вплинула на пересилку книжок і, зокрема, нашої бібліотеки. Власне тому ми не могли дістати з Харбіну більшої кількості примірників мапи «Зеленої України». Щоправда, була можливість одержати до 20 примірників згаданої мапи з допомогою представництва Мантецу, але наша людина в Харбіні, з невідомих причин, не використала цієї нагоди.

Так само втрачено нагоду одержати з Харбіну частину приватного архіву автора цих рядків із допомогою члена міністерства закордонних справ Маньчжу-Го. Один прихильний до наших справ японець був погодився перевезти частину нашого архіву до Шангаю, але той чоловік, у якого вона зберігалася у Харбіні, не погодився передати її. Мабуть, боявся, що сторонні люди можуть читати цей архівний матеріал або навіть зробити з нього копії. Так усі ті архівні матеріали загинули у Харбіні. Як нам відомо, їх спалено перед приходом червоних.

В одному листі з Маньчжу-Го нас повідомляли, що велика частина московської еміграції під впливом «німецького нападу на Росію» і акції советського консульату переходить до советського табору і між московською еміграцією поширюються просоветські настрої. З другого боку, московські монархісти поширюють чутки, що німці на окупованих теренах СРСР будуть підтримувати монархістів і на «блжистителя російського престолоа» висувають князя Володимира Кириловича.

В той самий час у Сінкінгу, де закінчувалася праця над українсько-японським словником, перекладено на японську мову такі твори Т. Шевченка: «Батрачка», «Гонта в Умані» та розпочато переклад «Гайдамаків».

В середині 1941 року п. Симамура, про якого ми вже згадували раніше, переїхав з Харбіну до Сінкінгу на працю в міністерстві й коли у Шангаї почав виходити «Український Голос на Далекому Сході» —

став його передплатником.

Треба згадати й про наші взаємини і труднощі з шангайськими німцями та їх установами. Щоправда, всі ті взаємини мали переважно персональний характер, без більшого політичного значення.

У Шангаї на початку тихоокеанської війни було досить багато чужинців. Згодом американських і британських підданих вислано до «кемпів», що їх організували японці. Крім цього багато американських і британських громадян виїхали із Шангаю під час евакуації. Так евакуйовано усі американські та британські дипломатичні й релігійні установи, їхніх керівників і місіонерів.

Все ж у Шангаї залишилось ще досить чужинців, між ними і всі французи, бо адміністрація їхньої концесії визнала французький пронимецький уряд маршала Петена у Віші. Було також багато чужинців із нейтральних держав, як ось шведів, еспанців та південних американців.

У Шангаї жило понад дві тисячі німців, головню офіційних осіб, пов'язаних з комерцією або науковими установами, наприклад, Медичною Академією.

Появлялася різними мовами і періодична преса — часописи і журнали. Була між ними і преса англійською мовою, переважно контрольована японцями. Німці видавали два щоденники, один німецькою мовою, а другий, вечірній, англійською. Піддержували також місячник «XX століття».

Ставлення німців, як і їхніх установ, до українців у Шангаї було стримане. Згадаємо цікавий випадок, який показує різницю у трактуванні української проблеми з боку німців і японців.

У 1943 році автор цих рядків мав розмову з німцем Шенфельдом, визначним урядовцем знаної німецької фірми «Фарбен Індустрієс». У Шангаї було багато фабрик, що виробляли різні тканини і вживали німецьких фарб. Згаданий п. Шенфельд, як колекціонер поштових марок, був постійним довголітнім покупцем марок у нашій крамничці.

І ось одного разу, закінчивши розрахунок за марки, він запитав мене: — Чи ви читали вчора телеграму в нашому часописі (себто в «Ост Азіатіше Льюд», — І. С.) про появу партизанів в Україні?

— Авжеж, читав!

— Чому ж появилися партизани, коли ведеться війна проти большевиків за майбутнє Європи?

— Відповідь дуже проста: адже Німеччина поставилася вороже до самостійности України, запроваджує в Україні свою військово-цивільну адміністрацію, ігнорує бажання українського населення. Натомість піддержує Власова і його московську політику.

— А це тому, пане Світ, що ви — українці — не маєте лідерів, з якими можна працювати. Москалі мають, наприклад, згаданого Власова.

— Таке твердження безпідставне, лідери є і в нас, але вони не можуть погодитися бути маріонетками. Вони домагаються від німців, наприклад, заяви про визнання нашого незалежницького руху. В тепе-

рішних обставинах жоден із наших визначних лідерів не погодиться бути виконавцем чужої волі... А ми, українці, навіть не бачимо від німців доброї волі зрозуміти наші прагнення. Замість цього, німці відступили Карпатську Україну Угорщині, Галичину приєднали до Генерал-Губернаторства в Польщі й ще дотепер зберігають кордон на Збручі...

— Ви не розумієте, пане Світ, ситуації. Закінчимо війну, тоді все зміниться.

— Щоб успішно закінчити війну, треба вести добру політику. На жаль, політика німців інакша. Чому в Києві арештують і нищать українців? А чому появилися партизани, ви самі добре знаєте. Їх не було на початку війни, бо українці сподівалися, що німці визнають незалежність України.

— А я далі тверджу, — закінчив розмову пан Шенфельд, — що українці не мають правдивих лідерів, тому саме така наша політика.

На цьому наша розмова закінчилася і потім пан Шенфельд уже ніколи не порушував цієї теми. Треба зазначити, що в той час ми ще не знали про арештування в Україні багатьох лідерів ОУН.

В нашому редакційному гуртку ми вирішили поглибити подібні розмови в інших чужинецьких колах, щоб довідатися більше про ситуацію в Україні. В той час німці вже були почали відступати на фронтах. З цього приводу появилася наша редакційна стаття в «Українському Голосі на Далекому Сході», яка була викликала певні розмови у японській цензурі. Проте за кілька днів цензура дозволила її друкувати. Отже, як видно, японці були згідні з нашою думкою та оцінкою становища в Європі. Цікаве й те, що О. Дробязко під час зустрічі з п. Курокі мав розмову на цю тему, хоч — щоправда — тільки натяками. Було ясно, що Курокі хотів дізнатися, чому ми надрукували таку статтю, а може були і якісь інші причини.

Загально, редакція «Українського Голосу на Далекому Сході» мала можливість писати критичні статті про німецьку політику в Європі. Ще тоді, як ми робили заходи, щоб одержати дозвіл на видавання наших часописів («The Call of the Ukraine» і «Українського Голосу на Далекому Сході») у Шангаї, у розмовах із відповідними чинниками ми підкреслювали, що нас насамперед цікавлять події в Україні, а події на східньому фронті для нас настільки важливі, наскільки вони пов'язані з розвитком ситуації в Україні та з усуненням з української території червоного московського царизму.

Наші національні інтереси ми не раз підкреслювали у розмові з японськими і німецькими чинниками. Японці розуміли нас і не перешкоджали ставити українську справу під кутом наших національних інтересів, за виїмком одного випадку, про який ми вже згадували. Натомість німецькі кола шукали співробітників між такими українцями, які були поза середовищем українських самостійників. І справді, кількох таких співробітників вони були знайшли, між ними і діяча О. В., який згодом, у 1946 році, після закінчення війни, став советським підданам, а свого батька вислав «на родину». Під час війни він був тісно

пов'язаний з московськими колами, що співпрацювали з п. Курокі та часописом «Дальневосточное время». Всі ті біло-московські діячі стали згодом советськими підданими (мали советські пашпорти), забезпечивши себе таким чином від карі за коляборацію з японцями. Власне за цю співпрацю з японцями їх міг притягнути до відповідальності національний китайський уряд.

Про діячів і провідників московської еміграції на Далекому Сході, які згодом стали советськими підданими, подає точні інформації Баклашин у своїй праці «Финал в Китае», зокрема в її другому томі.

Цікавий випадок трапився під час війни з радіостанцією московських фашистів у Шангаї. Це була трибуна їхньої пропаганди. Кожного вечора вони подавали різні інформації про хід війни з большевиками в Європі, з відповідними коментарями. Дуже гостро критикували німців за їх «антирусскую» політику і — зокрема — за «піддержку українців», мовляв, «німці хочуть розподілити Росію, а ми — фашисти — виступаємо проти такої політики і боремося за неподільну Росію».

Мабуть з цього приводу був якийсь німецький протест, бо восени 1942 року, коли ми слухали чергове радіопередавання московських фашистів, раптом почули важкі кроки військових, а потім запит: «Що ви тут робите? Хто дозволив відкрити цю радіостанцію? Покажіть документи?»

Виникла суперечка, москаль-диктор щось пояснював. Врешті ми почули гостру заяву: «Я японський жандарм, вас арештую, радіостанція зачинена. Зложіть усі папери...» Після цього запанувала тиша, радіостанцію вилучено.

Коли виникла тихоокеанська війна, японська адміністрація оголосила через пресу, що всі власники радіоапаратів, які працюють на довгих і коротких хвилях, мусять зареєструвати їх у відповідних установах, подавши їх адреси. Хто жив на території французької концесії, той мав зареєструвати свій радіоапарат у французькій поліції.

М. Мілько та І. Світ, як члени редакції «Українського Голосу на Далекому Сході», що жили на території французької концесії, зголовили свої радіоапарати до французької поліції. У своїх листах зазначили, що радіоапарати нам потрібні для відбору радіо-вісток на коротких хвилях, які використовуємо в нашому часописі.

Одночасно японці повідомили всіх власників радіоприймачів, що заборона слухати радіопередавань (на коротких хвилях) на окупованій ними території Китаю зобов'язує усіх. Треба додати, що в Маньджу-Го така заборона існувала із самого початку, коли постала ця держава. Вона була спрямована проти советських радіостанцій, радіопередавання яких відбувались на коротких хвилях. Тоді советська радіостанція у Хабаровську почала посилювати свої радіопередавання на середніх хвилях, дуже близьких до харбінської радіостанції.

Редактор Іван Світ робив заходи через японського старшину в штабі для пресових справ, щоб одержати дозвіл користуватися радіопередаваннями на коротких хвилях. Цей японський старшина просив подати йому повні інформації, які радіопередавання нам потрібні. Ми подали,

а відповідь прийшла дуже швидко через французьку поліцію, яка повідомила нас, що мусимо негайно здати наші радіоапарати до японської установи, на вказану адресу.

Із великим жалем прийшлося віднести до цієї японської установи три наші радіоапарати, що відразу були знищені. Гроші, заплачені за них, нам звернули.

Редакція «Українського Голосу на Далекім Сході» ще кілька разів робила заходи, щоб одержати дозвіл слухати потрібні нам радіопередавання, але без успіху. Щойно в другій половині 1943 року ми знову мали можливість користуватись радіо-вістками, але іншим шляхом, за посередництвом редакції одного журналу. В той час воєнні події в Україні швидко змінювались. Усе ж у Шангаї, на протязі цілої війни, не бракувало досить добрих вісток про воєнні події, зокрема в Європі. Тільки насвітлювання розвитку воєнних подій на Тихому океані було обмежене японською цензурою і місцеві радіостанції подавали, переважно, лише японські офіційні повідомлення.

Восени 1943 року ми мали можливість користуватися вістками американських і англійських радіостанцій, а завдяки особистому знайомству з одним китайським журналістом, що мав добрі джерела інформації, ми знали також про дійсний хід війни в Азії. Таким чином наша невеличка редакційна група мала досить добрі інформації, все ж сильна японська пропаганда вносила чимало дезорієнтації, тому в наших оглядах воєнних подій були й помилки. Щойно в середині 1944 року нам удалося позбутись сторонніх впливів і ми вже краще орієнтувалися в розвитку ситуації як в Україні, так і в цілій Європі.

Тодішні вістки і коментарі на сторінках «Українського Голосу на Далекому Сході» свідчать про те, як ми, в Шангаї, розуміли трагічну ситуацію нашої батьківщини та безглуздя німецької політики, наслідком якого німецькі війська зазнавали все нових поразок, а німецька політика втрачала свій вплив у світі. Воєнна активність англо-американських і московських армій зростала. Московсько-більшевицькі армії, завдяки величезній американській допомозі зброєю та іншими воєнними матеріалами, перейшли від оборони до наступу.

Треба згадати і про наші важливі розмови у штабі японських військ із пресовим аташе кап. Накагавою. 9-го жовтня 1943 року М. Мілько повідомив нашу редакцію, що шангайська японська радіостанція «Рей-корса» вперше почала передавати інформації московською мовою. Отже виникло питання, чи не можна б одержати дозволу на українську радіопрограму.

М. Мілько та І. Світ з того приводу відвідали пресовий відділ японського штабу і мали розмову з п. Кавашімою. Ще перед тим відвідали радіостанцію «Рейс-корса», але нічого не довідались. У пресовому відділі японського штабу п. Кавашіма вислухав нашу справу, а потім вийшов і вернувся з пресовим аташе кап. Накагавою. Він дуже зацікавився нашою пропозицією і порадив нам якнайшвидше виготовити кілька зразків програми українського радіопередавання. Все ж висловив думку, що в реалізації нашої пропозиції можуть виникнути труднощі, «головно політичного характеру», як записано в моєму

»Дневнику« під датою 9-го жовтня 1943 року.

Ми виготували програму наших радіопередавань і доручили її кап. Накагаві. Але через кілька днів, зустрівшись із ним знову, він заявив, що наше прохання не може, покищо, бути здійснене, бо програма радіостанції »Рейс-корса« вже усталена і на наші радіопередавання нема вільного місця. Проте з приватної розмови з кап. Накагавою ми зрозуміли, що японці не хочуть клопоту з ССРСР, з яким мали підписаний пакт неагресії. Українські радіопередавання могли викликати реакцію Москви, себто протест, що українські радіопередавання спрямовані проти советської пропаганди, яка у Шангаї була досить сильна.

У газеті »Новая жизнь«, що була советським офіціозом у Шангаї, друкувалися статті Герилюка про українські справи на Далекому Сході під час революції в 1917-1922 роках. В них було багато неправдивих інформацій, перекручених фактів і злобних наклепів на українців. Мабуть, навіть для редакції цього советського офіціозу характер статей Геруляка був надто дражливим, бо після першої статті, друга появилася аж за тиждень, хоч було зазначено, що буде надрукована наступного дня.

»Український Голос на Далекому Сході« zareагував на статті Герилюка відповідним коментарем. До речі, той же Герилюк у 1920-30 роках жив у Дайрені й працював у японців. Був колишнім воєннополоненим із австрійської армії. Наприкінці 1930 року переїхав до Шангаю і почав співпрацювати з москалями. Виступав також у советській радіостанції із жалюгідними »українськими« радіопередаваннями, дуже поганою українською мовою. Одна з таких радіопрограм харбінської радіостанції була присвячена роковинам Т. Шевченка.

У шангайській радіостанції 18 серпня 1942 року Герилюк в своєму коментарі до незалежності України висунув твердження, що сталінська конституція ССРСР забезпечує вільний розвиток життя українського народу, а червона армія веде боротьбу з німецькими фашистами в обороні національних інтересів України.

Згадані советські радіопередавання були реакцією на радіопередавання німецької радіостанції, що були організовані редакцією »Українського Голосу на Далекому Сході«, хоч фактично мали приватний характер і були наслідком упертих заходів М. Мілька.

Треба підкреслити, що московсько-большевицька пропаганда в Шангаї мала значний вплив, зокрема на патріотичні почування московської еміграції. Згідно з її твердженням, загрозу німецького фашизму могла зліквідувати тільки »советська русская« армія і таким чином зберегти неподільність ССРСР та »єдність« усіх його народів. Зростання червоного патріотизму привело до внутрішнього конфлікту в московських організаціях у Шангаї. Очевидно, таких виявів настроїв між московською еміграцією не було ні в Харбіні, ні Таньтзіні, бо тут японці мали все під своїм контролем.

На початку німецько-більшевицької війни центральна московська еміграція у Шангаї оголосила декларацію, звернену проти большевицького режиму. Під впливом реакції большевицької пропаганди, багато членів московських організацій у Шангаї запротестували, а навіть покинули їх ряди. Між ними були й колишні царські генерали та старшини, що боялися наслідків протибольшевицької акції, які могли привести до розвалу московсько-більшевицької імперії. Тільки визначний сибірський діяч проф. Головачев заявив під час інтерв'ю, що він «принципово проти Советів та їх метод, хоче повного розтрощення їхньої імперії, не зважаючи на те, що Росія буде поділена на окремі держави»¹⁵⁷.

Перед повнішим насвітленням подій у Шангаї, зокрема в житті Української Громади, треба бодай коротко з'ясувати, в якій ситуації були опинилися українці в Ціндао. Щоправда, офіційна кількість місцевих українців була мінімальна, згідно з офіційними даними — тільки двох. Офіційний перепис емігрантів відбувався в такій атмосфері, що багато малосвідомих українців просто боялися виявити свою національність. А вже т. зв. Антикомуністичний Комітет провадив шалену акцію-пропаганду проти всіх, хто не був «русским», головню проти жидів і «сепаратистів».

Так, напр., Центральний Антикомуністичний Комітет у Північному Китаї 15 липня 1939 року був оголосив, що за «порушення антикомуністичних принципів, за категоричну відмову платити встановлений місячний внесок до Комітету, за вияви неповаги до Комітету і негування його, як і відділу Антикомуністичного Комітету, — А. А. Кривенка усувається з рядів емігрантів та «висилається» з терену Північного Китаю»¹⁵⁸.

Але з погроз Е. Пастухина, голови цього Антикомуністичного Комітету, вислати А. А. Кривенка з терену Північного Китаю нічого не вийшло, хоч ця постанова схвалена в Тяньцзіні, де була центральна того Комітету. Вона займалася і арештуваннями, тортурами, навіть убивствами небажаних їй людей, як про це пише у своїй праці Баклашін.

Фактом було те, що рік пізніше після «усунення» і «висилки», А. Кривенко ще жив у Ціндао і там далі офіційно існувала Українська Національна Колонія. У листі з 30 серпня 1940 року А. Кривенко писав до Шангаю:

»Ми отримали Ваш лист. Не дивлячись на те, що зараз маємо можливість отримувати пашпорти поза російським комітетом, українська справа переживає важкий час. Російський комітет прохає ніппонську владу заарештувати п. Кривенка і п. Гая та вислати їх до Шангаю. Покищо, ця справа затримана, але може здійснитися . . .

Дуже прохаємо надіслати якнайскоріше 20 чи 30 анкет, щоб ми мали

¹⁵⁷) «Листування з Харбіном». З певних причин не подаємо ані дат тих листів, ані їх авторів. У нашій колекції маємо понад 50 листів з двобічної кореспонденції, у яких зазначені не тільки факти, а також точні дати подій, — І. С.

¹⁵⁸) Поданий тут текст листа-оголошення — це вільний переклад з московської мови, але слово в знаках наведення — оригінальне, — І. С.

можливість їх заповнити та отримати на них пашпорти, бо без Шангайських посвідчень не можна отримати пашпортів...

Може, зможете надіслати пп. А. Кривенкові та Андрієву-Гаю посвідчення, як представникам УНКомітету в Шангаї, на ніппонській та хінській мовах, можливо, що це допоможе нам в організації (офіційно затвердженій) УНКолонії у Ціндао... Надіємось, що Ви зможете це зробити для нас. Голова — А. А. Кривенко, секретар — В. Андрієв-Гай».

Наші заходи в Ціндао мали певний успіх, але з початком тихоокеанської війни умови життя, головню заробітку, так погіршилися, що А. А. Кривенко і В. Андрієв-Гай виїхали з Ціндао. Решта українців залишилися там, але без своєї організації і без своїх лідерів. Також активніші члени Української Громади в Тяньцзіні почали помало переїжджати із Тяньцзіну до Шангаю.

В Шангаї, як ми вже згадували, японці помало перебрали повний контроль над московською еміграцією, хоч значна її кількість, яка жила на французькій концесії або на території Міжнародного селлементу — могла ігнорувати всі японські розпорядження.

Начальник поліції Шангайського міського управління, Лю Юнг, 15 листопада 1938 року оголосив спеціальне розпорядження (очевидно, на доручення японців), в якому писав: »Всі русські емігранти, які живуть тепер у Шангаї, повинні зареєструватися в пашпортівому відділі до 1 березня 1939 року. Після того реченця, будуть платити грошову кару, якщо не зможуть подати відповідних причин, чому не зголосилися своєчасно«. Але головним у цьому оголошенні було те, що в пашпортівому відділі »всі повинні показати посвідчення від Русского Емігрантського Комітету про свою політичну благонадійність« та інші документи.

Шангайське міське управління, але вже без підпису начальника поліції, надрукувало в московських часописах (1 червня 1939 р.) попередження, що всі »русські емігрантські організації« та об'єднання різного характеру мають зареєструвати себе в »Русским Еміграційним Комітеті« найпізніше до 15 червня 1939 року. Наприкінці була погроза, що не зареєстровані організації і їх члени будуть позбавлені всіх допомог Комітету і не зможуть одержати належних китайських документів.

Шангайські українці зігнорували це повідомлення й обходилися без »допомоги« того »Русского Еміграційного Комітету«. А 22 травня 1942 року в »Шангайській зорі«, що виходила російською мовою, було надруковане таке оголошення:

»Українська Національна Колонія міста Шангаю. Український Еміграційний Комітет міста Шангаю, згідно з дорученням оголошує перереєстрацію емігрантів-українців, що живуть у Шангаї та в околицях, незалежно від попередньої реєстрації та її місця. Перереєстрація у канцелярії УЕКомітету, 1292 Ав. Едварда VII, кв. 3, 4-ий поверх... за літерами АБВГ у понеділок 25 травня б. р. ... Персональна присутність обов'язкова, внесок за реєстрацію СРВ 2.00 та дві фотографічні картки. Український Еміграційний Комітет«.

Українська Національна Колонія в Шангаї відбула свої загальні збори 5 жовтня 1941 року. Скликав їх Український Еміграційний Комітет, щоб обрати нову управу. Збори відкрив голова УНКолонії П. Бойко-Сокольський і на його пропозицію обрано президію Зборів у такому складі: голова — Г. Сніжний, заступник голови — К. Опадчий, секретар — Іван Світ.

У вступному слові голова Зборів, Іван Сніжний, підкреслив, що наші наради відбуваються в особливий час, коли на землях України розпочалася війна. »Ми не знаємо, — казав він, — що завтра нас чекає, але фактом є те, що знайшлася сила, яка розбиває сатанинську владу, що так довго знущалась над українським народом«. На його пропозицію, вставанням із місць і однохвилинною мовчанкою вшановано пам'ять тих, що загинули в боротьбі за визволення нашої батьківщини.

Звіт з діяльності управи за минулу каденцію прочитав О. Дроб'язко — заступник голови. Він підкреслив, що УНКолонія мала великі зовнішні та внутрішні труднощі, зокрема коли мова про справи формального становища УНКолонії та її взаємовідносин з місцевими чинниками. Все ж труднощі переборено, зокрема успішними були заходи забезпечити інтереси і права членів УНКолонії.

Г. Тоцький, секретар УНКолонії, повідомив Збори, що управа УНКолонії полагоджувала також справи паспортів і віз, видавала різні гарантії і посвідки для відповідних консулятів під час виїзду українців поза межі Китаю. Підкреслив також успіх у взаєминах з тюрко-татарською та грузинською громадами, члени яких мають право реєструватися в УЕКомітеті для захисту своїх інтересів перед владою, згідно із спеціальним розпорядженням місцевої влади.

Ми вже раніше писали про успішне завершення переговорів з місцевими урядовими чинниками, про те, що японські та китайські установи визнали незалежність трьох колоній (української, тюрко-татарської і грузинської) від московської централі. Для українців цей дозвіл мав велике значення, також тюрко-татари, які користувалися посвідками Українського Еміграційного Комітету, завжди одержували дозвіл подорожувати на території Китаю та Японії.

В дискусії на Зборах УНКолонії підкреслювано необхідність зміцнити зв'язки з іншими Українськими Громадами, як у Тяньтзіні, так і в Харбіні. Виїзд А. Кривенка і В. Гая з Ціндао обірвав зв'язки з тамошніми українцями. Кривенко пережив багато клопотів через керівників московської еміграції і не міг знайти піддержки у місцевих японських установах, у яких працювали москалі та чинили різні провокації, щоб не допустити до існування незалежної від них Української Громади. Коли з Ціндао виїхав і д-р В. Мигулін, місцева громада зовсім припинила свою діяльність.

На Загальних зборах обрано нову Управу і Ревізійну комісію. Головою Управи став П. Бойко-Сокольський, його заступниками обрано О. Дроб'язка і М. Квашенка, а секретарем — Г. Тоцького. Головою Ревізійної комісії обрано І. Світа, а членами стали М. Пирогів та О. Смалько.

В «Українському Голосі на Далекому Сході» (ч. 4, 7 січня 1942 року) в редакційній статті п. з. «В Новому Році» підкреслено кілька питань, що мали головне значення для всіх українців, не зважаючи на те, де вони в той час жили — в Україні чи на чужині. Подаємо уривки: «Те, про що мріялось, про що думалось — звільнення українських земель від панування большевизму — у великій більшості стало фактом. Не прийшли, однак, ті зміни, які в кожного з нас безумовно зв'язувалися із загином большевицького панування на Україні — постанови Самостійної Соборної Української Держави. Не сталися вони тому, бо не збройною боротьбою українського народу вигнано червоних окупантів з нашої батьківщини, і не під гаслами відновлення Української держави провадиться боротьба цього літа на полях, у селах і містах України.

Війна на просторах земель Сходу Європи провадилася і провадиться ще тільки під гаслом поборення большевизму, без устійнення того, чим політично поразка большевизму може бути запевнена... Що неможливе без постанови та добробуту Української держави, це було і є непохитною аксіомою для всіх і кожного українця.

Ситуація на Сході Європи і на Україні, зокрема сьогодні, невиразна, значення українського питання буде зростати з кожним днем, бо без вирішення його не можлива поразка большевизму...

Вже сьогодні для кожного, хто не закриває очей на дійсність, є ясним і очевидним, що крім Німеччини і її мілітарної сили, *єдино тільки воля українського народу* до відновлення своєї суверенної державності і до поборення всіх основ та підвалин большевизму — є тим активним чинником, що має велике і матиме вирішальне значення в урядкованні справ Сходу Європи... Ось, гадаємо ми, зміст сьогоднішньої ситуації на Україні, суть процесів, що там відбуваються». Стаття закінчується так: «У дні Різдва Христового — всі думки і всю нашу віру для Різдва України» (підкреслення в оригіналі, — І. С.).

У наступному (5-му) числі «Українського Голосу на Далекому Сході» у двох статтях подано характеристику умов життя і праці української еміграції у Шангаї.

В першій статті «Східноєвропейські емігранти» підкреслено, що московські кола роблять усі заходи, щоб знищити в Шангаї українське незалежне життя. Вони (ці заходи) яскраво виявлені в статті П. Савенцева п. з. «Російські емігранти», що була надрукована у видаваному японцями часописі, який був під повним контролем кап. Курокі. В тій статті П. Савенцев подав огляд життя емігрантів у Північному Китаї та Маньджу-Го, зробивши висновок, що там еміграція об'єдналась у «належних централях». Натомість у Шангаї ще дотепер існують «сепаратистичні» тенденції, які для Савенцева були просто «бажанням російських емігрантів деяких національних громад відокремитися в правному й адміністративному відношенні». Про ті «тенденції» він писав дослівно так: «Ети тенденции питаются не за счет прошлого исторического опыта, а за счет будущих, неоформленных и никем не узаконенных идеалов общественно-государственного устройства...»

У відповіді-статті «Українського Голосу» зазначено, що «безперечно Савинцев думає правильно, коли настоює, щоб усі московські організації та їх члени були об'єднані», але «величезною помилкою автора є зараховувати до складу російської еміграції Українську Національну Колонію... наші організації ніколи й ніде не були частиною московської еміграції. Тому непоправним є твердити і про будь-які сепаратистичні тенденції Української Національної Колонії супроти російської еміграції. Бо такі сепаратизми можуть мати місце тільки там, де частка хоче відірватися від цілоти, а українська національна ідея ніколи не була часткою російського руху», який «постійно підкреслював, що самостійність України для нього чужа, недопустима і абсолютно несприйнятна ідея», тому він «ненавидить усіх і кожного українця, хто вірно та віддано служить їй».

В тому ж числі «Українського Голосу» була також коротка відповідь на провокативну статтю маловідомого грузина Л. Хаїндрави, надруковану на сторінках советського часопису «Новая жизнь» (1 лютого 1942 року), в якій він пробував розглянути заяву А. Розенберга про війну на Сході Європи. Глузуючи з українського визвольного руху, він назвав його: «кучкою сознательных і несознательных предателей своего народа, которая всегда идет в обозе гитлеровских армий». З цього приводу «Український Голос» ставив запитання: «Як реагує місцева грузинська колонія на виступ свого члена управи, який не раз виступав на сходинах УНКолонії? Адресуємо це запитання до панів інж. Махарадзе і полк. Нозадзе, найчільніших представників грузинської громади та найбільш знаних українцям у Шангаї».

Згадаємо тут цікаві подробиці про А. Розенберга, що їх оповів нам Микола Кобилянський, відомий український діяч із Владивостоку. М. Кобилянський часто приїжджав до нас, до Шангаю, і ми вели цікаві розмови, бо раніше він брав участь в українському студентському гуртку в Одесі, а його товариші згодом стали визначними українськими діячами і вченими як ось А. В. Ніковський, С. О. Єфремов, В. М. Чехівський та інші. М. Кобилянський розповідав, що в 1914-17 роках їздив до Японії із Комаровим, відомим мистцем-графіком на Далекому Сході. Комаров видавав журнал «Памфлет» під час першої світової війни і після неї. Коли большевики перебрали в Росії владу, до Владивостоку приїхав Розенберг, що був утік від червоних. Він умів рисувати різні карикатури і Комаров поміщував їх у своєму журналі¹⁵⁹.

Коли почав виходити «Український Голос на Далекому Сході», між його редакцією і Українським Еміграційним Комітетом взаємини були доброзичливі. Комітет у своєму повідомленні до членів із 17 листопада 1941 року навіть рекомендував піддержувати часопис передплатою, оголошеннями і відповідними матеріалами, що їх редакція може використати.

В 1941 році часопис не натрапляв і на жодні цензурні перешкоди,

¹⁵⁹ Іван Світ: «Дневник», стор. 224, 31 жовтня 1943 р. Тут є ще й така дописка: «Цікаво дізнатися, чи це правда?», себто, чи це той самий Розенберг, який за Гітлера досягнув таке високе становище? Мабуть, той самий, бо Розенберг походив із Прибалтики, де жило багато німців.

бо муніципалітети як на території французької концесії, так і на території Сетлементу працювали зовсім нормально, війна в Європі не мала для них жодних наслідків. Коли ж 7-го січня 1941 р. почалась Тихоокеанська війна і японці перебрали в свої руки поліцію Міжнародного муніципалітету, також довгий час не було жодних турбот, бо японці ще не встигли були запровадити спеціальної цензури. Аж у 1942 році японська цензура помалу перебрала контроль над усією пресою, що виходила у Шангаї.

Редакцію «Українського Голосу» повідомлено, щоб вислати до цензури свого представника, який одержить інформації про нові розпорядки та обов'язки преси в Шангаї. Під час візиту в управлінні поліції виявилось, що цензором є Н. М., якого ми знали із Харбіну, де він працював також у цензурі. Пан Н. М. завжди ставився прихильно як до українського руху, так і до часопису «Манджурський Вістник». Залишив працю в Харбінській цензурі 1937 року тому, що мав великі клопоти з іншим цензором, Протопоповим, колишнім полк. т. зв. білої армії, що був упертим україножером і чинив нашій пресі чимало шкоди. Нам удалося тоді припинити його протиукраїнську акцію тільки завдяки начальникові цензури, японцеві Сібаті, що розумів наше становище і був інформований про українські справи паном К. Хоріє.

Отже, Н. М. знав наші позиції і обмежував контроль нашого часопису лиш справами, що мали безпосереднє відношення до Тихоокеанської війни і японської політики. На протязі видавання «Українського Голосу» ми досить часто зустрічалися з ним і він не раз висловлював своє негативне ставлення до советських та монархістично-реакційних московських політичних виступів.

Так з цензурою ми не мали клопоту. Щоправда, випадково кілька статей були затримані в цензурі, але після детального в'яснення з нашого боку, головню про наше ставлення до німецької політики на Сході Європи у зв'язку із справами України, цензура не робила нам більше жодних перешкод. Розмови-пояснення на цю тему ми мали з керівником цензури — японцем. Не знаємо також випадків, щоб наш часопис був затриманий на пошті в Харбіні, всі наші передплатники і співробітники одержували його без перешкод. Не мав жодних перешкод і Ю. Г., що розповсюджував наші видання у Харбіні, хіба тільки з боку призначеного адміністратора УНКолонії у Харбіні, В. Кулябки-Корецького.

Японська політична оцінка початків німецько-советської війни була досить добре насвітлена у статті проф. Дензоо Гіратаке п. з. «Оцінка німецько-советської війни з геополітичного погляду», що появилась у поважному японському журналі «Бунгей Сіоундзю» («Bungei Shunjū») за серпень 1941 року. В той час проф. Гіратаке викладав у Токійському університеті Васеда політичні науки, а тепер належить до складу Ради вчених цього університету, як показує японський довідник за 1969 рік: «Хто є хто?» («Jinji Kōshinroku»).

Зміст цієї статті досить цікавий, у ній є і пояснення термінів «малороси» і «великороси», що їх вжив проф. Гіратаке для визначення

кількості населення ССРСР. Перший термін («малороси») звучить у нашій транскрипції — «чі-росія-гіто» (або «зін»), а другий (великороси) — «о-росія-гіто» (або «зін»). Кількість українців проф. Гіратаке подає — 34 міль, а росіян — 84,8 міль. Ці пояснення є в п'ятому розділі його статті (стор. 139).

Подаємо деякі уривки статті проф. Гіратаке, що їх переклав був українською мовою п. А. Д. для нашого часопису¹⁶⁰.

«... Між іншим, — пише проф. Гіратаке, — є великий сумнів у тому, що Україна і Кавказ належать до Росії. Інакше кажучи, хіба Україна і Кавказ мусять бути під управлінням Москви? Правда, український нарід — слов'янський, частина якого увійшла й до складу народу, що тепер зветься руским, але расово український і руский народи відрізняються один від одного...»

У 7-му столітті слов'яни, які жили на підгір'ї Карпат, посунулися на терен теперішньої України. Після того, як вони зайняли весь цей терен, частина їх дісталася річками далі на північ, де змішалася з азійськими та фінськими племенами і тут витворилася нова громадська група. Згодом ця група була названа московським народом, а ще пізніше — руским. Українська ж нація залишилася цілковито слов'янською.

Таким чином між українським і московським народами є безперечно різниця. Це підтверджується і тим, що український нарід невпинно бореться проти Росії за незалежність України на протязі середніх і останніх віків. Під час розпаду російської імперії, український нарід уже був відродив свою незалежну державу...»

З поданих тут уривків статті проф. Гіратаке, надрукованої у поважному і впливовому японському журналі, бачимо, що вже на початку німецько-советської війни японці знали і розуміли нашу боротьбу з Москвою за українську державну незалежність.

*

У той час, коли в Харбіні та в Тяньцзіні українські й інші національні колонії були під тиском московських централів, в Мукдені (Маньджу-Го) супроти тюрко-татарів велась зовсім інша політика. Маємо всі підстави думати, що тюрко-татари користувалися сильною моральною піддержкою від мусулманських організацій у Манджурії.

Мусулманське питання у Північному Китаї мало для японців певне значення, зокрема після того, як війна пересунулась у глибину провінції Сюйань і на частину території т. зв. Внутрішньої Монголії, де жили головні маси мусулманського населення. В той час найбільш висуненими японськими пунктами було місто Паоту, зайняте 17 жовтня 1937 р., і Тайюань, зайнятий також того року в листопаді.

Тижневик тюрко-татарів «Міллі Байрак», що його видавала централія Ідель-уральського руху в Мукдені, 5 грудня 1941 року подав повідомлення, що центральне управління («Маркас») цього руху на протязі

¹⁶⁰) «Український Голос на Далекому Сході» із 7 січня, ч. 4, 1942 р.; також лист від А. Д. з 20 листопада 1941 р. до проф. Гіратаке та копії того листа, переслані до редакції «Укр. Голосу».

кількох років робило заходи, щоб одержати від влади дозвіл на видавання документів тюрко-татарам, які живуть на Далекому Сході. В тих документах мала б бути зазначена приналежність їх власників до тюрко-татарської нації і мусулманської віри.

В серпні 1941 року відбувся черговий з'їзд («Курултай») тюрко-татарів, на якому це питання уважно обговорено і схвалено відповідні постанови, що їх мав реалізувати новий «Маркас» у переговорах із представниками влади.

Після тих інформаций, «Міллі Байрак» подав до відома наступне:

«Завдяки доброзичливому ставленню відповідної влади, вдалося здійснити бажання всіх тюрко-татарів і одержати належне вирішення цієї важливої справи. Всі чоловіки і жінки, що скінчили 14 років, одержують посвідки з печатками Центрального Органу-Маркасу та відповідної влади. Центральний Комітет 3-го грудня 1941 р. вислав усім тюрко-татарським організаціям відповідні інструкції для реалізації тих розпоряджень...

З цього моменту вони (ті організації) абсолютно самостійні, незалежні від московських організацій, а підпорядковуються тільки своїй організації — централі Маркас у Мукдені»¹⁶¹.

В Шангаї, як ми вже згадували, тюрко-татари співпрацювали з українською колонією і в Українському Еміграційному Комітеті мали такі самі права на реєстрацію та одержання документів, як і українці. Треба зазначити, що до літа 1942 року не було жодних труднощів одержати документи і китайські паспортів.

Розвиток подій в УНКолонії в Харбіні (про що скажемо пізніше) та збільшена активність московських фашистів у Тяньцзіні відбилися негативно на ситуації українців. Головною причиною погіршення становища українців, мабуть, було те, що втрачено зв'язки з відповідними японськими чинниками. В. Воблий, що працював у французькій фірмі як офіційний перекладач на японську мову, під впливом змін обставин у тій фірмі відійшов від Українського Комітету, а тим самим перестав відвідувати японські установи.

Українці, що жили у Шангаї, мусіли кожного року реєструватися на поліції. Під час реєстрацій виникали труднощі, бо в поліції французької концесії працювали москалі. В Українському Еміграційному Комітеті також зайшли зміни, його секретаря Маріяша звільнено, а на його місце прийшов Г. Тоцький. Треба було розв'язати важку проблему: французька поліція почала чергову реєстрацію емігрантів, користуючись новими формами аплікацій, у яких, в точці «національність» — писали «русский». Дехто з українців уже був дістав такі посвідки. Жодні їхні протести не помагали, бо французької мови вони не знали і мусіли полагоджувати реєстрацію за посередництвом москалів, які працювали в поліції.

Влітку 1942 року в Шангаї створився Український Національний

¹⁶¹) Див. «Український Голос на Далекому Сході», ч. 4, 7-го січня 1941 р.

Комітет, незалежний від Українського Еміграційного Комітету. На нараді УНКомітету 24 серпня того ж року вирішено вислати в справі української національності добре обґрунтовані листи до французької амбасади, до консуляту і начальника поліції французької концесії.

7-го вересня 1942 р. УНКомітет одержав листа від поліції французької концесії, в якому запрошено О. Дроб'язка, як голову УНКомітету, відвідати централю поліції. На другий день О. Дроб'язко та І. Світ були прийняті в політичному відділі поліції і говорили з п. Емільяновим, який — згідно з паспортом — був французьким підданим.

Він заявив, що французька поліція не може задоволити нашого бажання, висловленого в листі до неї, себто — не може в документах, в точці «національність» — писати українець, бо Франція не визнає України.

Представники УНКомітету, О. Дроб'язко та І. Світ, відповіли, що формально Росії тепер взагалі нема, а згідно із французькою інтерпретацією слова «Nationalite» треба писати не «Russ», а просто емігрант з України або бездержавний. Не мавши контраргументів, Емільянов остаточно заявив, що цю справу вже вирішила французька поліція так, як він сказав, в порозумінні з поліцією Сетлементу та поліцією китайською. Ми відповіли, що з таким рішенням не погоджуємось і будемо далі боротися за визнання своєї національності, якої ніхто не може нам відібрати.

Тим часом між УНКомітетом і УЕКомітетом, що змінив свою назву на Український Представницький Комітет, виникла полеміка. Роз'яснення в тій справі було подане в «Українському Голосі» (ч. 17-18, з 1-го жовтня 1942 р.) від імені Українського Національного Комітету в Східній Азії з датою 28 вересня 1942 р. В цьому роз'ясненні зазначено, що перереєстрація, яку започаткував відповідними оголошеннями в пресі УЕКомітет нібито з доручення певних (себто японських) чинників, не правдива. Такого доручення УЕКомітет не мав, як виявилось у розмові О. Дроб'язка з кап. Курокі.

У журнальчику «Вістник», що його видавав УЕКомітет (появилось тільки два числа), було повідомлення, що УНКолонії вдалося полагодити справу української національності в документах і поліція погодилася у рубриці «національність» писати — «росіянин, українського походження». З цього приводу в «Українському Голосі» (ч. 20) була стаття-зім'ятка п. з. «Важна подія», в якій підкреслено, що така «розв'язка» не є жодним досягненням, а тільки компромісом. Український Національний Комітет відкидає таке рішення і буде самостійно продовжувати свої заходи, щоб добитися визнання української національності.

Члени УНКомітету опинились у тяжких умовах; щоб одержати харчові картки треба було мати французькі посвідки від поліції, себто зареєструватися як «русский» або «росіянин, українського походження». Відкинувши таку можливість, УНКомітет робив настирливі заходи як у поліції, так і в японців, домагаючись позитивного полагодження

справи української національності. Врешті, в листопаді 1942 року, справа була закінчена і УНКомітет видав такий обіжник:

»Протягом останніх тижнів УНКомітет робив заходи перед дотичними чинниками французької Муніципальної поліції щодо правового положення українських емігрантів.

Після кількакратного писемного вияснення, представники УНКомітету в суботу, 6-го листопада, відвідали начальника дотичного відділу французької поліції. В наслідок цієї візити вдалося одержати таке вирішення тієї справи: правне положення українців у реєстраційних картках резидентів Концесії буде, покищо, визначуватися так — «Без підданства, українського походження».

Це рішення, безумовно, відповідає правному положенню українських емігрантів і тому УНКомітет прийняв його до відома. Перші такі картки вже одержані, їх може дістати кожний український емігрант, що чекав на це рішення. Подаючи до вашого відома цю дуже важливу й радісну вістку, зазначаємо, що в потребі за всякими інформаціями і порадами належить звертатися до Українського Національного Комітету в урядові години: кожного понеділка, середи та п'ятниці, від 5-ої до 6-ої год. увечорі.

За Український Національний Комітет у Східній Азії: Олександр Дроб'язко — голова, Марко Пирогів — секретар. Шангаї, 8 листопада 1942 р.¹⁶²

У згаданому вище журналі «Вістник», що його видавав УЕКомітет, надруковано також постанову про усунення з УНКолонії членів УНКомітету та його Контрольної комісії. Треба зазначити, що до полеміки між УЕКомітетом і УНКомітетом втягнуто також сторонніх людей — японців і німців, і то тільки тому, щоб знищити політичне значення заходів представників УНКомітету.

Зокрема це виявилось у заходах О. Вансовича, який використав випадкові знайомства з двома москалями, що працювали в німецькій радіостанції, і намагався «відібрати» українські радіопрограми, що їх вели члени редакції «Українського Голосу». Мовляв, Українська Громада має свій хор і своїх музикантів, а редакція «У. Г.» розпоряджає тільки платівками. Врешті О. Вансович із своїми прибічниками дістався до представника нацистської партії, п. Кройгера, мабуть, за посередництвом одного з москалів, що працювали в німецькій радіостанції. За посередництвом Кройгера вони хотіли полагодити такі справи: одержувати через німців українські пашпорти, перебрати українські радіопередавання і присвятити їх місцевим справам, а також вислати від німців відповідну телеграму до Берліну, щоб єдиним і дійсним представником Української Колонії у Шангаї був тільки Український Еміграційний Комітет.

Потім д-р М. Мілько інформував нас, що Кройгер дав тій делегації таку відповідь: Пашпортові та інші справи правового порядку не актуальні, бо сьогоднішнє політичне становище складне. Тому ніхто з нім-

¹⁶²) Див. «Український Голос на Далекому Сході», ч. 20, 7. 11. 1942.

ців, ні тут, ні у Берліні, не буде займатися тими справами. Нічого не можна змінити і в справі радіопередавань, бо завданням радіостанції є інформувати про події і життя в Україні, а не про місцеві справи. Крім цього, він не бачить інших кандидатів, що могли б перебрати українські радіопрограми. Отже не може займатися неактуальними справами, щоб допомогти здійснити їхні прохання.

Та ж делегація, склад якої записаний у моєму «Дневнику», безперечно вийшла від Кройгера розчарована, а О. Вансович наприкінці розмови навіть заявив: «Ось тепер, пане Кройгер, я зрозумів, що ми нарobili багато помилок і не були ознайомлені з політичною ситуацією»¹⁶³.

Про все це поінформував нас д-р М. Мілько на засіданні УНКомітету, в якому брали участь О. Дроб'язко, М. Пирогів, М. Мілько та І. Світ. День перед тим (25 липня 1942 р.) М. Мілько був у Кройгера і від нього довідався про візиту згаданої делегації.

На тому ж засіданні вирішено важливіші справи УНКомітету і постановлено видавати «Український Голос на Далекому Сході» тричі на місяць, а якщо буде можливість, кожного місяця видавати одне число англійською мовою. На жаль, потім виявилось, що останнього рішення не можливо зреалізувати через труднощі з друкарнею.

Тоді була мова і про зацікавлення японців працею УНКомітету, що нібито з боку японців було висловлено бажання організувати українські радіопрограми, як доповнення радіомовлень німецької радіостанції. На жаль, не знаю ближчих деталей і тільки здогадуюся, що таке зацікавлення могло бути від пресового відділу японської флотії, що в Шангаї мала свій окремий штаб. Там мав якихось знайомих п. Р. К.-Ф.

В «Українському Голосі» ч. 17-18 (1942 р.) був надрукований заклик до української громадськості допомогти видати 200-сторінкову книжку п. з. «На праці по відбудові України», що її підготувала редакція часопису. Згадана праця складалася з 11 розділів, з яких найголовнішими були: Територія і населення України сьогодні, Мрії червоної Москви і дійсність, Відродження національної культури, Відродження Української Церкви, Українська міліція і українські антибольшевицькі частини, Питання співпраці й перспективи перебудови Сходу Європи та роля Української держави...

Згаданий заклик кінчився заміткою, що «друк цієї книги затримується з причин браку матеріяльних засобів». Очевидно, сьогодні зміст цієї книжки вже нереальний, бо вона була написана під свіжими враженнями подій 1942 року та під впливом тих надій, якими в той час жили українці, а які цілковито знівечила гітлерівська Німеччина своєю дурною політикою супроти України та інших поневолених московською імперією народів.

В 1941-1942 роках у японській пресі було досить багато статей і телеграм про розвиток війни на Сході Європи, зокрема про події в Україні. В різних загальних статтях згадувалось і українців на Далекому Сході. Так, напр., часопис «Токіо нічі нічі» з 4 серпня 1942 р.

¹⁶³) Див. «Дневник» з 26 липня 1942 р., стор. 197.

присвятив більшу статтю Харбінові, як виїмковому містові, у якому дружньо живуть 33 національні групи. Автор статті, якийсь Упшинський, писав, що в Харбіні можна бачити храми московсько-візантійського стилю, лютеранські й католицькі церкви готичного стилю, мусулманські мечеті, жидівські синагоги і прекрасні будистські та японські храми.

У переліку тих 33 національностей Харбіну, найчисленніші є манджури (в той час японці зараховували до манджурів не тільки тубільців, а також китайців-переселенців), а далі — японці, москалі, китайці, поляки, німці, англійці, французи, греки, литовці, мадяри, шведи, українці, татари... Автор описує також життя тих національностей, їхні суспільно-громадські установи, підприємства (напр., ресторани) тощо.

Дуже барвисто зображує релігійні процесії, як ось польське свято «Тіло Христове» або японські святкування «О-Мікоші». Виїмкове, можливе тільки в Харбіні, святкування чотири рази Нового Року — православний новий рік, офіційний новий рік європейського стилю, китайський новий рік і мусулманський. Згадує і вісім окремих цвинтарів у Харбіні, кожний іншого обряду. Підкреслює цікаву суміш культурних впливів Заходу, Сходу і Москви, що відзеркалена в різних стилях будов міста. Зазначає, що московські впливи в Харбіні були сильні в часи окремої адміністрації Східньо-Китайської Залізниці, але тепер вони помало занепадають, а на їх місце приходять японські.

Треба згадати і про одну подію, яка принесла емігрантським організаціям деякі клопоти і викликала певний протест з боку православного духовенства. 1-го березня 1942 р. японці zorganizували у Харбіні відзначення 10-ліття з дня заснування Маньджу-Говської держави. Урочистості відбулися на площі шинтоїстського храму Дзіндзя. Не знаємо тексту офіційного розпорядження про відзначення цієї річниці, що його одержали всі емігрантські організації, як також японські та китайські, бо в пресі не було жодних оголошень, а тільки на другий день появилися репортажі про перебіг святкувань.

У приміщеннях різних організацій рано відбулися зібрання їх членів, на яких голова громади виступав з промовою про значення цієї річниці. Вибираючись на площу шинтоїстського храму, зібрані склали поклін прапорам Японії і Маньджу-Го, перед портретом Канде, імператора Маньджу-Го, та в бік токійського імператорського палацу.

В часописі «Заря», що виходив московською мовою в Харбіні, 2 березня були надруковані описи тих святкувань в окремих громадах — українській, тюрко-татарській, вірменській, грузинській та в «Бюрі для справ російської еміграції».

У мусулманській мечеті відбулися спеціальні відправи, а імам М. Хасбіулін виголосив відповідну проповідь. Московське православне духовенство не мало відваги формально запротестувати, що православні християни мусять брати участь у шинтоїстських церемоніях, але заявило представникові Японської Військової Місії, що християнам заборонено брати участь у релігійних обрядах нехристиян. Для японців

таке ставлення було незрозуміле, бо вони, навіть християни, свої релігійні обряди практикують приватно.

Примусову участь у шинтоїстському церемоніалі успішно використала серед еміграції московсько-большевицька пропаганда, закликаючи всіх об'єднатися під советським прапором, мовляв — тільки уряд ССРСР може захистити емігрантів від насильства над їхніми релігійними переконаннями, він піклується ними і тепер, не зважаючи на те, що одночасно мусить вести завзяту боротьбу з німецьким фашизмом. Москва під час війни мала свій консулят, різні установи і пресу як у Харбіні, так і в інших містах Китаю. У Харбіні було також добре чути московські радіопередавання із Далекого Сходу, зокрема із Хабаровської дуже сильної радіостанції.

Гумористичною подією в той час було заснування у Шангаї «Української націонал-соціалістичної партії», яка навіть видала обіжник із програмою своєї діяльності. Про це була надрукована нотатка в «Українському Голосі» з 15 лютого 1942 р., в якій висміяно ініціатора цієї «партії» (названо його — О. Й. Лапаєм). Очевидно з цієї ініціативи нічого не вийшло, бо ніхто не хотів бути членом такої партії. Всі українці у Шангаї відразу догадалися про кого була мова. Той же ініціатор колись був крайньо «правим», потім став громадянином ССРСР, а у Шангаї знову перетворився на «емігранта» і навіть заходив до дому УНКолонії. Вкінці він зовсім відійшов від українців.

Це був певний відгук на події в Україні, німецькі війська досить успішно просувались уперед, але вістки з України приходили часом спізнено. У шангайському часописі «Ostasiatischer Lloyd» була надрукована нотатка про появу офіційного німецького органу для окупованої України — «Deutsche Ukraine Zeitung». У січні в тому часописі було кілька статей про загальну ситуацію на окупованих землях України та Білорусії. Радіопередавання деякий час були досить нерегулярні й до Шангаю майже не доходили, можливо, що перешкождала також погода. Москва почала свою активну радіо-пропаганду українською мовою, як противагу до Білгородських радіопередавань, користуючись тими самими радіохвилями і тим самим часом, головню год. 11,15 та 12,15 вночі. Це були дуже примітивні, нібито українські радіопередавання.

*

Тепер подамо короткий нарис життя української колонії у Харбіні під час війни на Тихому Океані, себто війни Японії проти Америки, Англії та їх союзників.

Як уже відомо, в 1941 р. управління УНДому і керівництво УНКолонії опинились у руках інж. В. А. Кулябки-Корецького; секретарем був Лисуненко, один із старих членів Українського Клубу, а членами — Т. Апостолов, М. Білий та Барановський. Активніші та національно свідоміші старі громадяни тримались осторонь, як і ціла група українських активних діячів, які раніше відігравали вирішальну роль в житті УНКолонії у Харбіні.

В. Кулябко-Корецький зареєстрував УНКолонію у «Бюрі для справ російських емігрантів», пішов на співпрацю з москалями, повністю скапітулювавши. Кожний член УНКолонії мусів також зареєструватися у цьому російському «Бюрі» та мати від нього відповідні посвідки. Тільки дев'ять членів УНКолонії відмовилися виконати це доручення. Такі остаточні зміни в житті УНКолонії у Харбіні сталися наприкінці 1941-го та в січні-лютому 1942-го року.

Одночасно, всі зареєстровані члени дістали доручення заплатити внески до УНКолонії, почавши від 1937 року, бо багато з них взагалі не платили своїх вкладок. Частина тих залеглих внесків мала бути передана до російського «Бюра». Зайшли також зміни у взаєминах із Японською Військовою Місією, бо замість Іноуе та Маєди прийшов новий радник УНКолонії — Акагі, який згодом став і радником російського «Бюра». Треба тільки зазначити, що — не зважаючи на зміни у відносинах між УНКолонією і Японською Військовою Місією — актив українців, який провадив боротьбу проти призначеного адміністратора В. Кулябки-Корецького, далі мав зв'язки з цією Місією.

В 1942 році почав виходити український підпільний журнал «Сурма». Появилось тільки шість чисел, останнє — у 1943 році, коли Японська Військова Місія заборонила видавати «Сурму», загрозивши її видавцям ув'язненням. Японці дізналися про «Сурму», мабуть, через донос москалів, але здається, що видавці «Сурми» мали «неофіційний» дозвіл на її видавання.

Московська фашистівська партія на чолі з К. Родзаєвським, якій було заборонено видавати свій часопис «Наш путь», почала друкувати на мімеографі свій журнал п. з. «Правда о Росії». Вийшло три числа. Японська жандармерія викрила це видання і загрозила арештами. Тоді один із активних членів штабу московських фашистів склав протест у Японській Військовій Місії, заявивши: «Чому українцям можна видавати свій орган, а нам ні?» Японці, щоб не давати вяснення, вирішили зліквідувати і «Сурму». Полковник Акуса передав українцям заборону, натякнувши, що можуть бути арештування, якщо «Сурма» виходитиме далі. Очевидно, довелося припинити видавання «Сурми», щоб уникнути переслідування з боку японської жандармерії, у якій працювали москалі.

В той час занепаду української праці, тільки українська молодь виявляла свою активність. Вона була зорганізована у Гуртку Української Національної Молоді, що проявляв свою діяльність на протязі 1941-42 років. На сходах цієї молоді бувало до 40-45 членів. Далеко-Східня Січ була зліквідована наприкінці 1941-го року¹⁶⁴.

У травні 1942 року проведено велику працю для підготовки українського концерту в театрі «Модерн». Відбувалися регулярні проби, в яких брало участь 32 співаки. Хором керував Б. Марків, активний член ОУН. Молодь дістала дозвіл на цей концерт від цензури, але коли появились у пресі відповідні оголошення й у визначений день концер-

¹⁶⁴ Українська Далеко-Східня Січ розв'язана наприкінці 1941 року, тому зорганізовано «Гурток Української Національної Молоді при УНКолонії».

това зала заповнилася людьми, несподівано прийшла поліція і заборонила концерт. Все ж концерт відбувся при обмеженій участі публіки, «приватно» — «тільки для себе», як писали нам у листі. Молодь була переконана, що заборона прийшла завдяки заходам Кулябки-Корецького, бо він не брав участі в підготовці концерту.

Від серпня до кінця жовтня 1942 року Гурток Української Національної Молоді боровся всіма силами й засобами з Кулябкою-Корецьким, який хотів підпорядкувати його собі, керувати ним та накинути йому співпрацю з організаціями московського «Бюра». Рівночасно почалося переслідування активніших членів Гуртка з боку харбінської поліції, про яку ми говорили раніше. В її складі працювало багато москалів, головню в т. зв. «Окремому відділі Головного Управління». Але з москалями в цьому Головному управлінні ще можна було вести боротьбу, бо начальник того відділу (японець) все ж рахувався з українцями, а крім цього можна було також інтервенювати у Японській Військовій Місії. Гірша ситуація була в т. зв. «участках», себто у відділах загальної поліції, зокрема в Новому Місті, де стояв УНДім. В цьому «участку» працювали особливо вперті україножери, як ось поліцисти Боков, Гаврилов та Писаревський, а також їх начальник японець Сакаї (або Сакаї). В «Окремому відділі» був таким «надзиратель» Шанигін, що мав відношення до апробати віз і видавання закордонних паспортів для емігрантів, які виїжджали до Шангаю та інших місць Китаю.

Боротьба Української Національної Молоді проти Кулябки-Корецького була дуже тяжка. Коли він побачив, що не може контролювати Гуртка, знайшов групу малосвідомих хлопців і дівчат та створив для них окремий гурток під назвою «Літературно-художественний кружок ім. Т. Г. Шевченка». З допомогою Кулябки-Корецького, той «кружок» влаштував 2 жовтня 1942 р. вечір «пісні та театру», програма якого складалася головню з московських точок. Девізою цього «кружка» була боротьба за «об'єднання всіх емігрантів», себто — різних національностей у м. Харбіні.

В нашому архіві маємо шість великих сторінок густого друку звітів та протоколів із засідань управи Гуртка УНМолоді, на чолі якого в той час був наш особистий друг Ю. (Всі прізвища в протоколах і звітах з певних причин пропускаємо, бо частина членів Гуртка УНМ була вивезена до ССР і їхня доля нам майже не відома. Знаємо тільки, що після багатьох років перебування в концтаборах і на різних працях у Сибірі, дехто з них дістався на Кавказ або живе у Мордовії. Використовуючи певні нагоди, вони висилали листи до Харбіну, а звідти їх пересилали до Америки. В одному з таких листів описано перебування в таборі біля Красноярську і подані відомості про релігійне виховання, які автор дістав від засланого православного харбінського єпископа).

Секретаркою УНМ була активна молода діячка Варка Микулич-Мілько, рідна сестра сл. п. д-ра М. Мілька, яка тепер живе в Південній Америці. У протоколі з 5-го жовтня 1942 р. говориться про тяжку й напружену ситуацію в праці Гуртка, проти якого Кулябко-Корецький вживає усіх заходів, щоб «підпорядкувати (його) начальнику УНКолонії».

Коментуючи взаємини між Гуртком та головою УНКолонії, в протоколі управи Гуртка зазначено: »Знову приходимо до висновку, що п. голова УНКолонії вносить дезорганізацію в життя Гуртка УНМ. При нагоді нагадаємо, що п. радник УНК, Акагі, дав нам право робити подібні постанови, і не тільки управі, а навіть голові Гуртка, а вся управа мусить підпорядковуватися розпорядженням голови Гуртка... Крім того, голова УНКолонії провокує управу Гуртка перед радником УНКолонії, отже співпрацювати разом (очевидно, з головою УНКолонії, — І. С.) стає неможливим«.

На цьому ж засіданні управи Гуртка схвалено таку постанову: »Зустрічаючи постійні перешкоди з боку п. голови УНК, управа Гуртка прийшла до переконання, що співпрацювати з існуючим нині головою УНК, В. Кулябкою-Корецьким, стає абсолютно неможливим. Тому управа Гуртка, коли буде мати на це дозвіл п. радника Колонії, Акагі, ліквідує Гурток УНМолоді«. Під постановою підписи голови, секретаря та двох членів, а під копією, з якої цитуємо, є підписи голови Гуртка та його секретарки В. Микулич-Мілько.

З цієї постанови, як і з інших документів, видно, що життя УНКолонії у Харбіні було повністю під японським контролем, в даному випадку — Японської Військової Місії. Навіть зміни в управі Гуртка або його ліквідація не могли відбутися без дозволу радника УНКолонії — п. Акагі.

Це драматичне засідання управи Гуртка УНМ закінчилося розпорядженням його голови, що всі карні члени Гуртка мають негайно залишити УНДім аж до нових розпоряджень. У своїх листах до редакції «Українського Голосу» голова Гуртка писав, що вони мали добрий плян праці на зиму 1942-43 років, підтриманий радником п. Акагі. У цьому пляні були наступні точки: курси української мови, дитячий садок, хор під керівництвом Б. Маркова (ОУН), літературні вечори, заснування гуртка прихильників молоді серед старших членів УНКолонії та випуск календаря на 1943 рік. На жаль, провокаційна діяльність Кулябки-Корецького унеможливила зреалізувати цей плян.

У листі з 13-го жовтня 1942 р. голова Гуртка УНМ пише, що Кулябко-Корецький зорганізував конкурентний гурток молоді та влаштував «літературний вечір» із московським змістом, про що ми вже згадували. В тому ж листі є таке ствердження:

»Бачачи, що ціла праця нашої молоді, замість того, щоб створити щось позитивне, спрямована на боротьбу з тим «щирим українцем», — а такий стан ненормальний і працювати в таких умовах неможливо, — Гурток Української Національної Молоді зачинається. Більш докладні відомості про це й зміст меморандуму, який хочемо написати до начальника Військової Місії, будете мати в листі, що його Гурток офіційно надішле до Вашої редакції... Відносно матеріялів, що ви обіцяли мені надсилати, прошу надсилати й далі — їх будемо читати на приватних зібраннях. З пошаною залишаюся, Ваш Ю...«

Одною з причин конфлікту з головою УНКолонії була якась Ганна

Жуковська, що працювала в канцелярії УНКолонії. Вона вела постійну провокаційну акцію проти української молоді, заявляючи, що їй українські справи вже давно набридли й вони шкідливі для «руссково дела». Гурток УНМ вимагав від Кулябки-Корецького, щоб він звільнив її і усунув з УНКолонії. В листі Гуртка до голови УНКолонії зазначено, що Жуковська заявила писемно, що вона не цікавиться ані українською мовою, ані життям української молоді. «Коли Жуковська Ганна — читаємо в цьому листі — на протязі тижня (себто до 5-го жовтня) не припинить праці в УНКолонії, то управа Гуртка скличе ліквідаційні сходини ГУНМ».

*

Для кращого з'ясування ситуації і життя українців у Харбіні наприкінці війни, треба коротко зупинитися і на загальних подіях у Шангаї в той час, себто у 1943 році, який певною мірою був переломовим. Розвиток війни на Тихому Океані все більше ішов у некористь японців. Американські морські операції на широчезному фронті розгорталися і примушували японське командування переходити від наступу до оборони, щоб втримати свої позиції і забезпечити постачанням розкинені на величезному просторі (на різних островах та в країнах східньо-південної Азії) свої армії.

Становище японців постійно погіршувалося, хоч контролювана ними преса нічого про це не писала. У Шангаї поширювалася пропаганда китайського національного уряду, що в той час був у глибині країни, в Чункіні, де японці ніколи не могли дістатися, навіть літаками.

Програли японці й спробу великої офензиви у Бурмі, вздовж р. Салвейн, намагаючись відкрити собі шлях до Індії. Точніше скажемо про воєнну ситуацію Японії наприкінці цього розділу, з'ясовуючи закінчення війни та повний провал японських плянів створити т. зв. «сфери добробуту Азії».

В московському часописі «Шангайська Заря» із 16 лютого 1943 р. було надруковане «Звернення голови Російського Емігрантського Комітету в Шангаї, ген. Ф. Глебова». Це «звернення» мало певне значення для московської еміграції та емігрантів інших національностей, які жили в Шангаї.

В ньому була мова про необхідність оформлення паспортних документів, що їх мусів мати кожний, хто жив в тій країні, себто в Китаї. Таким чином висловлено погрозу-попередження, але так неясно, що багато емігрантів просто ігнорували не тільки московський «Комітет», а й саму паспортну систему. Ф. Глебов, між іншим, заявив: «Емігранти, які не скористають із цього звернення, повинні знати, що — згідно із законом — їх чекає заслужене та повне «внушение». Але, нічого не було сказано, що означає бже «внушение».

Фактично в Шангаї були тисячі емігрантів, які не мали жодного відношення до московського «Комітету», натомість користувалися різними документами і посвідками від своїх національних організацій. Щоправда, українці в 1943 році мусіли поборювати певні труднощі. Не

знаємо, чому так сталося, що офіційні права, які дістала УНКолонія у Шангаї, були втрачені. Можливо, що це були наслідки перервання контактів із японцями, встановлених Б. Воблим, а можливо, в персональному складі відповідних японських установ зайшли якісь зміни.

Ситуація ускладнювалась ще й тому, що японська військова адміністрація в окупованому Шангаї робила різні заходи, щоб повністю контролювати чужинецьке населення в цьому великому місті. А 1941-1942 роки тут були особливо тяжкі, майже безперервно відбувалися терористичні атентати та грабунки, поширювалася антияпонська пропаганда. У Шангаї була досить велика, кількатисячна советська колонія, що мала свою пресу, радіо, консуляти та різні установи. Жила тут і кількатисячна московська еміграція, яка помало почала переходити на просоветську платформу. Цей московсько-большевицький патріотизм захоплював не тільки звичайну московську еміграційну масу, а також і її інтелігенцію, в тому і журналістів та навіть московське духовенство.

Головнокомандуючі японською армією та флотою 18 лютого 1943 року оголосили окремі заяви-проклямації, якими обмежували місце життя і праці т. зв. «бездержавних біженців». Фактично, це обмеження стосувалося до жидівських біженців з Європи, які почали приїжджати до Шангаю ще в 1937 р. У фашистівському часописі «Наш путь» надруковано текст заяви директора адміністративного відділу французького муніципалітету п. Делярма, в якій подано кількість жидів у Шангаї: у французькій концесії — 2,450, а на території т. зв. Міжнародного Сетлементу — понад 15 тисяч. Японці, мабуть під тиском німецької амбасади та інших установ, створили для жидів, біженців з Європи, свого роду гетто в західній частині Сетлементу. Масове переселення відбулося досить швидко, але відбулося на переселенцях як матеріально, так і морально. Всі вони дістали від японських установ відповідні документи і були обмежені в своїх рухах по місті. Мешканцям французької концесії в один час було заборонено відвідувати т. зв. «Вест сайд», де переселено жидів.

В Харбіні також зайшли певні зміни в Японській Військовій Місії. Генерал Янагіта дістав нову посаду, про яку українці в Харбіні нічого не знали. Щойно 1969 року у советській публікації «Финал», присвяченій подіям під час окупації Манджурії, згадано кількома словами і про генерала Янагіту, який відіграв позитивну роллю в українській політичній та громадській праці, зокрема до 1932 року. У згаданій большевицькій публікації змальовано вигадану сцену, як ген. Янагіту затримав советський патруль на вулиці щойно окупованого Дайрену, бо він був комендантом «Дайренської воєнної округи». Большевики пишуть, що під час офіційних зустрічей із їх воєнним комендантом Дайрену, ген. Янагіта вдавав, що не знає «руссаво языка».

У харбінському часописі «Заря» з 14 березня 1943 року тодішній призначений голова УНКолонії В. Кулябко-Корецький опублікував підлабузницьку подяку ген. Янагіті, в якій заявив, що ген. Янагіта

»снискав глибоке уважання к себе, благодарність й всеобщую любовь еміграції, а через его й к великому народу Ямато«.

В той час В. Кулябко-Корецький, мабуть, ще не знав про пляни ген. Янагіти провести певні зміни в адміністрації УНКолонії. Японська Військова Місія чекала відповідного моменту, щоб усунути Кулябку-Корецького, бо активні члени УНКолонії не могли погодитися з поведінкою того призначеного адміністратора й робили різні заходи, щоб усунути його з головства і привернути УНКолонії виборну систему.

У зв'язку з тим ген. Янагіті вручено спеціальний меморандум. Маємо в себе український текст цього меморандуму, але не знаємо, якою мовою був написаний його оригінал. Припускаємо, що було два тексти — український і переклад на японську або китайську мову. В тексті меморандуму нема дати, ані підписів під ним. Знаємо тільки, що той меморандум написано з ініціативи української молоді, яку підтримали старші.

Редакція «Українського Голосу на Далекому Сході» отримала від Гуртка Української Національної Молоді в Харбіні листа з 13 жовтня 1942 р., в якому було зазначено: «Більш докладні відомості про це (себто, про акцію проти Кулябки-Корецького, що завів УНКолонію до московського «Бюра», — І. С.) і зміст меморандуму, що його хочемо написати до начальника Військової Місії, будете мати в листі, офіційно висланому до Вашої редакції».

Меморандум адресований до генерала Янагіти, що був у той час начальником Японської Військової Місії. Починається він так:

»Нижче підписані українці м. Харбіну просять ласкаво звернути Вашу увагу на справу... Від довшого часу місцеві українці не мають можливості вести будь-якої освідомлюючої праці в рамках УНКолонії і примушені станом речей, який панує в УНКолонії, слухати те, що говорить ворожа пропаганда, в першу чергу червона... Далі подані факти про перешкоди вести послідовну антибольшевицьку пропаганду та заступати «українські інтереси, пов'язані із сучасною боротьбою, яка несе Україні визволення та мир цілому світові». Такі вислови, безперечно, були даниною тодішнім (в 1941-1943 рр.) настроям і надіям...

»Не тільки не проводиться освідомлюючої праці, а навіть не вшановується традиційних дат, зовсім ігнорується героїв українського народу, яких шанує весь народ за те, що вони своє життя віддали в ім'я боротьби за Україну... Всі народи, всі нації, були б негідні існувати у світі, якби не шанували своїх славних предків. У нашому місцевому житті, на жаль, сталося так, що ми не маємо змоги святочно і з відданням належної пошани пом'янути вище згаданих героїв українського народу та визначні дати з української історії...

»Українці, яких тільки в одному Харбіні зареєстровано в УНКолонії понад тисячу (в дійсності, їх кілька разів більше), учаться по різних школах, але не у своїй власній, тому навіть малі діти підпадають під вплив чужої пропаганди, яка вбиває в них українське національне почування і якщо не робить їх зрадниками, то напевно робить їх байдужими до рідної Батьківщини. Велика кількість українців не має

можливості вчитись рідною мовою, тоді як інші національності, хоч і дуже малі, виховують молоде покоління у своєму національному дусі; в даному напрямі українці теж повинні б мати ті права, які мають інші національності та виховують дітей в дусі посвяти батьківщині, відданості великій справі створення і закріплення нового світового порядку...

»Ми стверджуємо факт цілковитого занепаду в місцевому українському житті, бо не маємо ні освідомлюючої праці серед широких українських мас, ні національного виховання, ні плекання традицій, ні своєї школи, ні національного хору, ні друкованого слова. Ми просимо зрозуміти нас, що мотиви, які примусили нас звернутись до Вас, на перший погляд, може не були б настільки важливими, якби впарі з ними ми не ствердили нечуваної в національному житті інших місцевих національностей спроби знищити саме українське ім'я, історію України, окремішність української нації від інших націй та поширення для досягнення повищого інтернаціональних ідей, які тісно в'яжуться з ідеями, що їх поширює ворог всього людства — Комінтерн. А чейже українці вже не перший десяток літ ведуть боротьбу власне з Комінтерном...

»Україна перша склала гетакомби жертв в цій боротьбі, пролляла море крові і пожертвувала сотні тисяч, якщо не мільйони, найкращих своїх синів...

»Далі стверджуємо брак не тільки відповідного проводу серед місцевих українців, а взагалі факт, що українською національною справою керує людина, — тільки одна, без членів управління, без ревізійної комісії, без звіту про діяльність, — яка прикривається високим ім'ям Ніппонської Імператорської Військової Місії, а тим самим і Вашим... Дозволяє собі безконтрольно розпоряджатися не тільки національною українською справою, вона знищила ціле національне життя українців, ліквідуючи всякі спроби відновити його вже в самих зародках і негує всі почини, як це сталося з українською молоддю...

»Вона, ця ж сама людина, іде й далі, а саме: нарушує навіть волю померлих, волю, яка у всіх націй є найвищим законом у державі, і держави пильно слідкують за точним виконанням останньої волі своїх громадян...

»І ось з огляду на вище наведені факти, ми, нижчепідписані, як частина тільки українських емігрантів, бо не маємо змоги зібрати всіх, шануючи закони держави, в якій живемо, просимо доручити сьогоднішньому голові УНКолонії скликати Загальні збори УНК, скласти звіт із діяльності та грошового стану, скласти функції голови, щоб збори членів УНКолонії могли обрати відповідне управління та повести відповідну національну працю, згідно з окремими умовами, в яких живуть українські емігранти в Харбіні...

»Ми багато чули й переконані про Вашу гуманність і повне розуміння потреб окремих націй, які живуть тут; ми віримо що Ви, Ексцеленце, зрозумієте нас і підете назустріч нашому проханню, чим поширите те глибоке почуття пошани, яке маємо до Вас, Ексцеленце, і до

тієї великої справи, якій Ви служите.

З глибокою пошаною до Вас, Ексцеленціє».

Далі йдуть підписи, але в нашому тексті меморандуму їх нема, тому не знаємо, хто його підписав та скільки тих підписів було.

Ми присвятили багато уваги ситуації українців у Харбіні, бо це одночасно дає і уяву про взаємини із Японською Військовою Місією. З інших джерел можна робити висновок, що розвиток загальної війни був некорисний для японців і це впливало на їхню політику супроти політичної еміграції. Японці не мали одної, точно визначеної політичної лінії у відношенні до українських та інших емігрантів. Московських емігрантів вони використовували для своїх місцевих інтересів, особливо для шпигунської і поліційної служби.

Для кращого з'ясування ситуації українців у Харбіні, можна додати ще кілька рядків із листа О. Вітковського (з 18 вересня 1942 р.), написаного перед меморандумом до Японської Військової Місії. Автор листа, О. Вітківський писав:

«Писати нема що... Писати про те, що голова сволоч — це всім відомо. Сидить, нікого не визнає, не дає відчитів про видатки і робить, що хоче, а наші »хохлики« дивляться на це все байдуже, бо, бач, його призначило начальство, то рушати, чи сказати йому що, не можна... Спадок по Горовому, коло 15.000 гобі, Кул(ябко) отримав і втирає їм очки. Лисуненко йому помагає. Життя громадського немає. Вертаються тільки прихвосні. Пишіть...»

Готуючи меморандум, активні українці Харбіну зібралися спільно обговорити ситуацію в УНКолонії. І тут знову користуємося цитатами з одного листа від О. Вітковського:

«Ви самі знаєте, які наші справи в УНКолонії... Вся вина нашого голови Кулябки-Корецького в тому, що він вів свою лінію в напрямі русофільському, не давав звіту на протязі трьох років та ігнорував наші національні свята. Ця справа нас обурювала, але нічого не могли вдіяти. Нарешті, терпець урвався. Коли довідалися про те, що свята 22-го січня теж не буде, тоді ми, п'ять чоловік, постановили організувати свято поза межами дому (себто, УНДому), для цього запросили біля 20 осіб і зробили скромний бенкет у Гранд-Отелі (див. »Заря«, 24 січня 1943 р.). 25 чи 26 нас викликали на поліцію, де ми мусіли дати об'яснення, чому робили бенкет без дозволу поліції. І коли пояснення дали, то наприкінці дали і перепрошуючу підписку, що зробили бенкет і що далі робити не будемо. Цілком зрозуміло, що ми дали пояснення наших чинів і причин, які змусили нас піти на такий крок...»

«На 30-го січня нас усіх викликали до управи УНКолонії, де — в присутності представника влади (радника) — ми давали пояснення і обвинувачували Кулябку-Корецького в усіх його гріхах перед УНКолонією. Він крутився, як в'юн, але всі, без змови, висловлювали свої болі та обвинувачували в усьому К. К. На протязі одного вечора справи не закінчили, на другий день засідання продовжувалося. Наслідками всього того, що ми говорили, був фінал: влада погодилася, що

так далі бути не може й дала дозвіл скликати Загальні збори і вибрати управління, яке з-поміж себе вибере голову. В цій справі всі групи йшли разом, як і всі кол. члени управління та кол. голови...

»Можна сказати, що кулябківщина зломана і він (Кулябко-Корецький) вийде дуже в негарному стані. Тепер працює виборча комісія і готується до виборів, що мають відбутися у березні місяці. Натурально, що К. К. ходить і очорнює усіх, де тільки можна, як »бунтовщиків«, але влада ясно вже зрозуміла роллю К. К. і мало звертає уваги на його речі... Що буде далі? — побачимо...«

В черговому листі з 21 березня О. Вітковський писав:

»Коли будуть вибори, — не відомо, з причин адміністративних змін, а тому в цій справі ще не можу написати... Коли б Ви могли написати в »Українському Голосі« про його (Кулябки-Корецького) шкідливу діяльність для нашої справи, то це було б добре. З приводу причин, що їх Ви самі розумієте, не можу написати Вам, що дало підставу заявити в присутності представників влади про його антинаціональну роботу, а також безконтрольне видаткування грошей УНК... Буду дуже радий, коли Ви пришлете ці матеріали (про становище в Україні, — І. С.), з яких вкажіть джерела, з яких вони походять... За календарі заплачено, шлемо Вам з дружиною і нашим знайомим привітання — О. В.«

Зміни в УНКолонії прийшли в квітні 1944 року, коли на голову УНКолонії був призначений, а не обраний, інж. О. Вітковський. В. Кулябко-Корецького, що так завзято, а рівночасно і невдало вправлявся у репрезентації колонії на протязі кількох років, було усунено.

Управа УНКолонії складалася тоді з таких осіб: Т. Апостолов і М. Нетребенко — заступники голови, М. Мацюця — керівник фінансового відділу, А. Шурша — скарбник.

Ще перед змінами в УНКолонії у харбінському часописі »Заря« з 1-го березня 1942 року були надруковані інтерв'ю з головами різних національних організацій під одним спільним заголовком: »Всі національності благоденствують у Маньджу-Го. Голови національних організацій вітають десятиліття Маньджу-Го. Як живуть у Манджурській імперії жиди, українці, грузини, вірмени, тюрко-татари...«

Від УНКолонії виступав Кулябко-Корецький, як її голова. Він дав »інтерв'ю« про життя УНКолонії за цілих десять років, поперекучував усі факти, зокрема про початки організації нашої колонії. Почав він тим, що »переселення українців із Росії проходило інтенсивно, тому в Харбіні, головному центрі »руського населення«, завжди було багато українців, які організувалися і здавна вели самостійне національне життя«. А закінчив твердженням, що тепер життя УНКолонії »проходить інтенсивно, дружно, і управління із задоволенням нотує тісну співпрацю громади«.

Отже, говорив свідомо неправду, хоч усі знали, що УНКолонія була цілковито бездіяльна і він (Кулябко-Корецький) довів до того, що

навіть Гурток Української Національної Молоді був примушений самоликвідуватися.

З усіх інтерв'ю у «Зарі» найцікавішою була заява голови Національної Ради Жидів Східної Азії та Харбінської жидівської громади, д-ра А. І. Кауфмана. Він подав історію та розвиток сіоністичної організації.

На другій сторінці «Зарі» були надруковані заяви московського духовенства, офіційних представників «Бюра для російських емігрантів», отамана Г. Семйонова та інших.

Закінчуючи огляд життя УНКолонії в Харбіні, треба підкреслити, що зміни прийшли завдяки впертій праці опозиції до Кулябки-Корецького. Очевидно, переданий меморандум начальникові Японської Військової Місії, ген. Янагіті, також мав свій вплив, але фактично зміни сталися тоді, коли прийшов новий начальник цієї Місії — ген. Акикуса.

До успіху причинилося також видання українсько-японського словника, завдяки фінансовій підтримці від П. І. Горового. Ми вже згадували, що УНКолонія була одержала велику спадщину після смерті П. І. Горового, колишнього голови кооперативної централі «Чумак» на Зеленій Україні. Брати Горові мали велике майно в Харбіні, що його одержали від свого батька. Заповіт у користь УНКолонії та його проведення в життя П. І. Горовий доручив був П. Яхнові та В. Павловському¹⁶⁵.

Коли Кулябко-Корецький був усунений у квітні 1944 р. із головства УНКолонії, він не передав новій управі жодного звіту, було тільки відомо, що частину тих спадкових грошей витрачено на друк словника (приблизно, понад 4 тисячі гобі, на той час дуже велика сума).

Японська Військова Місія дала через свого радника Акагі згоду на скликання Зборів УНКолонії, щоб обговорити різні внутрішні справи та вибрати Ревізійну комісію. Питання виборів членів управи та голови УНКолонії залишилося відкритим. Ми на жаль, не маємо детальних інформацій про ті Загальні збори.

Вибори Ради УНКолонії, як нас інформували, не відбулися, Японська Військова Місія сама призначила на голову колонії інж. О. С. Вітковського та доручила йому зформувати управління і адміністрацію. Він це виконав із наміром задоволити всі групи Української колонії в Харбіні.

В листі від 12 липня 1944 р. інж. О. Вітковський писав:

«Давно вже не маю від Вас жодної вістки, що робить мені певну прикрість. Гадаю, що до Вас дійшли чутки про зміни, які зайшли в житті УНКолонії. З першого квітня влада уважала за потрібне звільнити Кулябку-Корецького і призначила мене головою УНКолонії. За цей час (тут мова про три місяці, від дати призначення його головою до дати листа, — І. С.) я провів повну реорганізацію управління, згідно з планом, про який ми з вами не раз говорили. Отже, маємо керівників

¹⁶⁵) Див. П. Зелений: «П. І. Горовий», Нью-Йорк, 1950 р.

відділів, ревізійну комісію і раду старшин, яка є найвищим органом управління Колонії та виконує функції загальних зборів чи, інакше, нашого українського парламенту, бо є посередником між управлінням і членами Колонії... До цього часу ще не закінчена робота по реорганізації, а зараз починаємо реєстрацію усіх членів Колонії, а також нових членів-прихильників, народжених в Україні осіб інших національностей. Зроблені ще деякі зміни в управлінні УНКолонії...

»Це все в мене забирає багато часу та вимагає значного напруження сил, бо після К. К. (Кулябки-Корецького) не можу привести до порядку фінансових та господарських справ...«

До листа була залучена схема цілої адміністрації УНКолонії, із поданням прізвищ керівників різних відділів та секцій. Склад ради старшин був зформований на принципі покликання по 13 осіб від кожної групи — найстаршої, середньої і молодіжної. В черговому листі (з 18 вересня 1944 р.) інж. О. Вітковський писав:

»Про зміни в Колонії Ви вже знаєте. Напрямок мною поставлений веде до того, щоб об'єднати всіх біля Колонії, а тому на керівні місця запрошені всі незадоволені, аби примирити всіх. Це, покищо, мені вдалося і я не маю незадоволених«. На жаль, управління УНКолонії складалося, переважно, із старших людей, бо молоді вже бракувало. Значну кількість молоді японці покликали до різних допоміжних напіввійськових служб, як ось до поліції, протиповітряної оборони та охорони залізниць.

З цією молоддю, не тільки нашою, а й інших національностей, включно з московською, потім вийшла трагічна історія. Коли большевики окупували Манджурію, енкаведисти заарештували всіх, хто був будь-чим пов'язаний з японськими установами або організаціями. Їх вивезли до таборів у Сибірі, головно в райони Красноярська та Ново-сибірська. Частина з них ще й тепер у становищі невільників, їх уживають як обслугову для нових засланців у Мордовській «республіці», де вони виконують технічну та різну іншу працю, без права виїхати до інших частин СРСР чи хоч би відвідати свої рідні сторони. Багато з них уже не живе.

Важливим у реорганізації УНКолонії було те, що відновлено працю товариства «Просвіта», яке відбувало щотижневі сходи і успішно розвивалось до кінця 1944 року. Взимку того ж року в домі замерзли рури центрального ogrівання, бо бракувало пального й діяльність УНКолонії припинилася. «Місто переживало тяжку кризу в постачанні палива. Війна входила в останній період, у Манджурії життя ставало все важчим», — так оповідав нам один із колишніх активних членів УНКолонії, після втечі до Шангаю.

П. Лисуненко був усунений із посту секретаря УНКолонії і на його місце прийшов І. М. Паславський. На жаль, йому не довелося довго працювати, бо Японська Військова Місія, з невідомих причин, заборонила Паславському виконувати функцію секретаря УНКолонії. Тоді на цей пост покликано давнього українського діяча в Манджурії Ф. Я.

Тоцького. Як бачимо, японці втручалися в українське життя, аж до дрібниць. Це саме вони робили також в інших емігрантських організаціях у Манджурії, за виїмком тюрко-татарської централі в Мукдені.

Коротко скажемо ще про життя і справи українців у Шангаї та Тяньцзіні, де умови були інші, сприятливіші.

Шангайські українці поділились на дві групи. Першу з них, Український Емігрантський Комітет (кол. Громада), на загальних зборах 12 липня 1942 р. перейменовано на Український Представницький Комітет. Однією з причин цієї зміни, і то головною, було прагнення усунути можливість іншій організації виступати від імені українців у Китаї.

Український Представницький Комітет у своїх постановах на згаданих загальних зборах заявив, що «категорично осуджує спробу створення іншої паралельної української організації та рає її членам самоліквідуватися в інтересах загальної справи, аби не доводити до небажаних наслідків...» А далі: «Категорично осуджує попередній склад Ревізійної комісії у зловживанні довір'я Загальних зборів для своїх скритих намірів внести неспокій в життя УНКолонії...»

Крім цього, ті ж загальні збори схвалили ще одну постанову, яка свідчила про цілковите неознайомлення з тодішньою політичною ситуацією в Україні. Коли зачитано частину резолюції «щодо надсилення телеграми, викликано нову овацію Зборів... Це був доказ, «як громадянство реагує на можливість будь-якого зв'язку з Батьківщиною».

Річ у тому, що загальні збори вирішили скласти «представникам Німеччини найщирішу подяку за звільнення України», тому «надсилають телеграму Райхскомісарові України Кохові з подякою за корисну працю по відродженню життя України та запевнення про лояльність до влади в Україні, очікуючи на першу можливість повернутися»¹⁶⁶.

Такий необдуманий крок із висилкою телеграми потім увесь час тяжив над Українським Представницьким Комітетом, бо показував дезорієнтацію тодішньої управи Громади. Він був цілком непотрібним, тим більше, що один із членів цієї управи звертав увагу на шкідливість висилки телеграми, але безуспішно. Також більша увага до статей, друкваних тоді в «Українському Голосі», могла допомогти місцевим діячам краще орієнтуватися в подіях на українських землях під німецькою окупацією, щоб уникнути невинуватих помилок. Адже в той час Німеччина не була виявила жодного зрозуміння до української проблеми і до прагнення українського народу. Навпаки, вперто вела свою окупантську політику, яка вкінці закінчилася повною поразкою.

Власне в той час Україна переживала трагічні дні. На початку 1942 року німці арештували і розстріляли в Києві українських культурних діячів, як місцевих, так і тих, що прибули із Заходу, з Оленою Телігою на чолі. Панував терор і страх, так само як і за московських більшовиків.

Щоправда, члени редакції «Українського Голосу» мали свою програму в німецькій радіостанції у Шангаї, але ця програма була справді

¹⁶⁶) «Вісник Української Національної Колонії», ч. 1, з 1-го вересня 1942 р., Шангай.

українською. В українських радіомовленнях були вістки з українського життя на окупованих німцями територіях, нічого не згадуючи ні про воєнні події, ні про діяльність німецької окупантської адміністрації, бо вже було відомо, як німці потрактували питання незалежності України. Адже відновлену незалежність України, оголошену актом 30 червня 1941 року, вони зліквідували, а провідників ОУН заарештували.

Коли наприкінці серпня 1942 р. московські службовці німецької радіостанції зробили спробу залучити до української програми повідомлення про воєнні дії німецької армії, керівник української радіо-програми, д-р М. Мілько, склав від редакції «Українського Голосу» гострий протест, а згодом редакція відмовилась вести українські радіо-передавання і вислала протестну телеграму німецьким чинникам. Цей протест був викликав великий розголос і обурення у шангайських німецьких колах, головню серед провідників нацистської партії.

Друга українська група у Шангаї гуртувалась біля Українського Національного Комітету на чолі з О. Дробязком. Діяльність цієї групи була досить насвітлена на сторінках «Українського Голосу» і мала моральну піддержку (листами) від таких визначних тодішніх українських діячів у Манджурії, як д-р Д. Барченко, інж. О. Вітковський та інші. Інж. Вітковський підкреслював, що перш за все нам потрібні факти, щоб знати, що діється в Україні, замість невиправданого ентузіазму.

У «Віснику» (ч. 2) в огляді праці Української громади в Шангаї надруковано повідомлення М. Мілька, що він (22 серпня 1942 р.) «склав на руки відповідних чинників свою заяву про звільнення з посади завідуючого українським радіомовленням станції XGRS». Тоді на нараді управи Українського Представницького Комітету вирішено вислати листа до директора цієї радіостанції і з'ясувати необхідність продовжування українських радіопередавань, але вже у співпраці з УНКолонією. Почавши від 6-го вересня такі радіопередавання були кожної неділі.

Але німецька радіостанція припинила найважливіші українські щоденні радіопередавання, які були викликали найбільший протест з боку Москви. Яким способом представник УПКомітету добився зміни редакції українських радіопередавань, ми вже інформували раніше.

Одночасно управа УПКомітету вирішила виключити з реєстру членів Української громади М. Мілька, О. Дробязка, М. Пирогова та І. Світа, себто діячів Українського Національного Комітету. Такий крок був не продуманий і шкідливий, як потім виявило саме життя українців у Шангаї. Але фактом лишається те, що саме Український Національний Комітет захищав українські позиції і мав деякі успіхи, як ось із місцевими пашпортами для українців.

В той час у Шангаї можна було одержувати советські часописи, журнали і книжки, що допомагало краще орієнтуватися в подіях в Україні. Інформації про розвиток воєнних подій на фронтах подавали і німці, і большевики.

Звертають на себе окрему увагу три різні статті у советській пресі, що дісталися до Шангаю наприкінці 1943 року і їх скорочений зміст був надрукований в «Українському Голосі» з 8 липня 1944 року, себто в його останньому числі.

У советському двотижневнику «Война и рабочий клас» (репрезентативний орган зовнішньої політики) з 9-го жовтня 1943 р. була подана оцінка ситуації у країнах, які ведуть довгу війну. На думку автора, війна загострює у суспільстві суперечності та викликає нові гострі політичні процеси, які зростають і поширюються під час самої війни.

Автор статті підкреслює, що ситуація другої світової війни ще складніша, бо ця війна ведеться більш завзято, з «далеко більшою руйнуючою силою» і триває значно довше. Далі автор особливо підкреслює необхідність скорочення війни...

Від редакції «Українського Голосу» була нотатка: «Які суперечні «соціальні процеси» відбуваються саме в ССРСР, про це напишемо у черговому числі». На жаль, часопис більше не появився, головню з технічних причин, бо в Шангаї не було друкарні, яка хотіла б друкувати український часопис.

Як ми вже згадували, до 25 березня 1943 року «Український Голос» друкувався у китайській друкарні «North China Press». В квітні того ж року цю друкарню перебрали інші власники й довелося шукати іншої друкарні. Були домовилися з друкарнею видавництва «Шангайської Зарі», але там вдалося надрукувати тільки три числа. Останнє, 29 число часопису, з датою 8-го липня 1944 року, вийшло з друкарні «Інвалідів» (московської організації). Було ще й кілька інших причин, які примусили припинити видавання часопису, як ось дорожнеча паперу, друкування, тяжкі воєнні умови тощо. Натомість газетного матеріялу не бракувало, навпаки — відкрилися нові можливості для використання всіх джерел, що були доступні в Шангаї.

Другим підсоветським журналом, що ми його одержали в Шангаї, була «Україна» (видання ЦК КП(б)У за квітень-травень 1943 р., редаговане і друковане в Москві).

В «Україні» був надрукований «допис колгоспу з Саратовщини» під заголовком «Невідомі тварини». В ньому висмівали українські радіопередавання, що їх вели члени редакції «Українського Голосу», мовляв, у них говорилося, що «німці привезли зі собою в Україну волів, тварину, яка не була відома в Україні». І ось таке твердження, нібито, викликало величезне обурення українських селян і вони запротестували листом, надрукованим в «Україні», засуджуючи авторів радіопередавань.

Найважливішим у цьому — як писав тоді «Український Голос» — був самий факт, що червона Москва примушена була реагувати на українські шангайські радіопередавання. Висновок: українська національна пропаганда має особливе значення навіть у Шангаї, отже так далеко від України, що — здавалося б — для слухачів в Україні вона недосяжна.

Другий відгук в «Україні» — це була реакція на діяльність українців в Канаді. Подаємо цитату за «Українським Голосом»¹⁶⁷:

«Лише жалюгідна купка людей, що зраджують свій нарід, веде в Канаді підривну діяльність проти Радянської України. Хто вони? Це українсько-німецькі націоналісти, які на догоду Гітлера галасують про сепаратну, себто підлеглу німцям Україну. Всі чесні українці об'єднуються в «Союзі канадійських українців», вчасно викрили брудні наміри зрадників і ведуть активну боротьбу проти фашизму і його агентури в Канаді».

«Український Голос» від себе додав такий коментар: «Ще більше не до смаку червоному малоросіянству виступи українських національних кіл у Канаді... З цього знову висновок, що де б не були українські національні люди, вони завжди являються небезпекою для Москви в її потугах остаточно опанувати нашою Батьківщиною. Очевидно, це тільки тоді, коли вони не сидять десь нишком, а відповідно до обставин і спроможності роз'яснюють чужинцям ідеї і постуляти української визвольної боротьби та виступають проти будь-чиїх зазіхань на українські землі».

Треба підкреслити, що в останньому числі «Українського Голосу» були особливо цінні інформації про ситуацію в Україні на початку 1944 року, з поданням офіційних тоді повідомлень німецьких та радянських агенцій і преси. На двох сторінках часопису надруковано кілька статей і заміток, як ось «Червона смерть на Волині», з'ясування ситуації у зв'язку з діяльністю червоних партизанів, текст повідомлення німецької агенції ТО з січня 1944 р. (з Берліну), в якому були цінні інформації про український національний партизанський рух та його боротьбу проти червоних банд.

У великій статті «Українсько-німецькі націоналісти», побудованій на основі радянських джерел, обговорено виступ М. Хрущова з 1-го березня 1944 р. на VI сесії «Верховної Ради УРСР». В цьому виступі повно нападів на українських націоналістів, на УПА, ОУН і УНР. Згадано також про виступ Юрія Смолича, що був надрукований на сторінках журналу «Інтернаціональна література» (ч. 10, 1943 р.), який друкувався тоді німецькою, французькою і англійською мовами.

На 3-ій сторінці «Українського Голосу» подано звернення Єпископського Синоду Української Православної Автокефальної Церкви до українського народу. Був це повний текст пастирського листа Єпископату з 12-го травня 1944 року, в якому з'ясовано рішення Єпископату УАПЦ емігрувати, коли червоні банди знову заливали Україну.

На 1-ій сторінці «Укр. Голосу» була стаття «Наша справа сьогодні», себто влітку 1944 року. Подаємо з неї тільки окремі, скорочені уступи, які сьогодні мають історичне значення, бо показують, як українська еміграція на Далекому Сході, точніше — її часопис, оцінювала ситуацію в нашій Батьківщині. Треба підкреслити, що таку оцінку подій ми мали можливість подавати в Шангаї під контролем японської цензури. Отже, цей факт віддзеркалює також негативне ставлення японців до німець-

¹⁶⁷⁾ «Український Голос на Д. Сході», 8 липня 1944 р.

кої тактики і політики на Сході Європи. Не зважаючи на те, що японська воєнна політика на сході Азії була також злочинна, просякнута нетерпимістю і зухвальством, у відношенні до подій європейських японці керувалися реальною оцінкою і знали хиби німецької політики.

Безперечно, дуже шкода, що «Український Голос» улітку 1944 року перестав виходити. Одиноким джерелом розвитку подій залишались тільки фрагментарні нотатки в щоденнику автора та в кількох листах, бо з кореспонденцією також виникли непоборні труднощі. У статті «Наша справа сьогодні», між іншим, читаємо:

»Найважливішою і вирішальною є вказівка, що у другій половині 1943 р. сталося те, про що ми раніше («У. Г.», ч. 28) питали: «Де ж те спасенне гасло, що може присвічувати шлях нашим людям у тих нечувано нещасливих в нашій історії обставинах... Ніколи ще так, як саме сьогодні залежить не на ношенні національної української ідеї в серцях, а тільки на активному виступі назовні, виступі перед приятелями, ігнорантами й ворогами, на виступі зі зброєю в руках, не оглядаючись ні на чії мізкування та мудрування... Тоді ж ми казали, що «таким спасенним вірую може бути тільки гасло Самостійної Соборної Української Держави».

»Всі ми, українські люди, де б не були на розсіянні, всі вірили і прагнули, що це мусить статися; що не може бути, щоб наші провідні кола, примушені покидати Україну, не піднесли і не освятили боротьбою Українську Національну Ідею, хоч би ця боротьба в даних обставинах і провадилася у чотирикутнику смерті...»

»І це сталося. Цей чин прийшов. У жахливих, божевільних обставинах другої половини, зокрема кінця, 1943 року... Той рух, що тоді постав, не має ще для нас свого власного ім'я, знаємо тільки те його ймення, яке йому дали з одного боку німці, а з другого — більшовики: сторони не зацікавлені у наданні тому рухові його властивого імені».

»Німецька пропаганда іменує його «українськими національними партизанами», а советські можновладці пробують його ліквідувати назвою «українсько-німецькі націоналісти»... Ніхто не зможе обдурити наших людей...

»Та що з того, хіба знайдеться хтось серед стільки спантелених осіб, що дасть себе піймати на такий гачок. Чи ж міг хто з нас вже забути, що цілу Українську Визвольну Революцію 1917-1920 років Москва, червона чи біла, іменувала «оперетковим явищем»... Пройдуть роки й ми будемо знати вже з українських джерел, а не з чужих, від тих наших братів і друзів, що творили українську історію... нашу боротьбу за Самостійну, Соборну Українську Державу... Не дивлячись на всі поплутані, затемнені, догори ногами перевернені обставини життя цілого Сходу Європи, а зокрема України, наша українська ідея одиноко змогла вийти з них чистою, недоторканою, непереможною, кров'ю наших патріотів освяченою, волею нашого народу до життя скріпленою. І одиноко вона сьогодні присвічує цілій Європі в цілому її, до нестями трагічному положенні».

»Дивацтвом буде з боку будь-кого казати сьогодні, що, нібито, він знає «сенса теперішньої війни», — як голосить А. Розенберг, головний уповноважений у справах світоглядного вишколення німецького народу. І те, що він говорить про німецький стан думки, це не менш дійсне і для противної сторони. Але не дійсне воно для нас, для українців. Ми, українці, знаємо і ціль, і сенс війни. Ми знаємо, що ціле відродження Європи може бути тільки через державне визволення всіх народів сходу Європи, в першу чергу українського...

»І ім'я цієї ідеї урятоване для цілого світу ось тими «українськими національними партизанами», які вказали, що виступ проти української визвольної ідеї з будь-чого боку є найстрашнішим, що може Европа сама собі нині заподіяти. Але урятоване не тільки саме гасло; залишивши свої хати, залишивши віковічні свої землі, маси українського народу, молодь нашої нації, зберегли для цієї боротьби ідею... Світ може не знає ще, але він буде свідком того, коли в ближчому часі ця українська молодь скаже своє не тільки слово, а й виявить свій чин... Станеться це в ім'я слави і волі нашої Батьківщини, нашого народу...»

В тому ж останньому числі «Українського Голосу» надруковано також вістки про «нову еміграцію», як наслідок відступу німецьких військ зі сходу Європи. Джерелом тих вісток були, переважно, повідомлення советської преси: «Известій», «Правди» та «Комсомольської Правди».

Згадані матеріяли «Українського Голосу» є добрим доповненням до матеріялів, вказаних у праці І. Каменецького¹⁶⁸, зокрема про український національний партизанський рух.

Врешті, згадаємо і про надрукування в тому числі «Українського Голосу» телеграми з Берліну, переданої німецькою агенцією ТО, з 2-го червня 1944 року. Було це «Звернення до молоді»: «Всю молодь східної Європи закликається дати себе до розпорядження Німеччині, в характері допомогових сил у протиповітряних батареях...» За цю службу, «молодь у майбутньому буде мати різні вигоди, одержить керівні місця в поліції їх країни або у СС-дивізії «Галичина», одержить фарми й інші привілеї...» Згадані заклики відомі тепер також з інших спогадів та матеріялів.

Редакція «Українського Голосу» zareагувала на цей заклик так: «...Українська молодь, українські юнаки скажуть не тільки своє слово, а й виявлять свій чин. Певно, не станеться це в ім'я одержання посади поліційного урядника неукраїнської влади анонімних «східних просторів»... Зрештою, поза всіма тяжкими обставинами життя, українці ще мають досить почуття гумору, щоб перейти над такими дотепами — як то кажуть — до порядку денного».

На фоні друкованих в «Українському Голосі» матеріялів можна оцінити і ситуацію української еміграції на сході Азії. Українська колонія в Манджурії влітку 1944 року розпочала спроби відновити

¹⁶⁸ "Hitler's occupation of Ukraine (1941-1944). Study in totalitarian imperialism", Milwaukee, 1956, pp. 67-82.

свою активність, про що ми вже писали раніше. Так застали її кінцеві події війни в Азії. Українці в північному Китаї (Таньтзін і Ціндао) все були під сильним моральним тиском крайніх московських проводирів, які мали піддержку японської жандармерії. Українська група в Ціндао мусіла рятувати себе переїздом в інше місце.

Тільки шангайські українці мали можливість якось жити, але без відповідного формального забезпечення. Праця Українського Національного Комітету в 1944 році зазнала удару, коли поліція Міжнародного Сетлементу відмовилась зареєструвати Комітет і тим примусила його припинити свою діяльність. До ліквідації УНКомітету спричинилися такі факти: постійна активна провокативна акція з боку московської еміграції, головню її керівних органів; крім цього московські большевики зробили заходи за посередництвом своїх «приятелів» серед японців, щоб припинити діяльність українців, покликаючись на пакт неагресії між Японією і ССРСР. Контрольований японцями часопис «Новое Время» друкував різні матеріяли проти УНКомітету, головню матеріяли О. В., що був у приятельських взаєминах із головним редактором Савінцевим та службовцем поліції Маклаєвським, колишнім старшиною царської армії. Маклаєвський і О. В., після закінчення війни, взяли советські пашпорти, захищаючись таким чином від арештування американцями або національним урядом Китаю за їхню співпрацю з японцями.

В Українській громаді (Український Емігрантський Комітет) внутрішнє життя проходило без великих турбот, але назовні вона втратила багато: право реєстрації своїх членів, як українців, а також інші важливі права, надані раніше деклараціями влади, себто японцями і їх китайськими установами у Шангаї, про що ми вже писали.

Спроби підсилити працю УЕКомітету через допомогу місцевих німців, не дали успіху, тим більше тому, що ті заходи проводилися з ініціативи знову того самого О. Вансовича. В складі УЕКомітету було кількох членів, які вважали ті спроби за непотрібні, а то й шкідливі для української справи, але не протиставилися їм, зайнявши тільки пасивне становище. Отже, що можна говорити про дуже обмежену українську активність в останній, приблизно, рік, себто від осені 1944-го до серпня 1945-го року, коли війна в Азії закінчилася.

Відомості з України були дуже обмежені, сильно підфарбовані пропагандою, як советською так і німецькою. Зближався останній етап війни і мало хто знав, що діється на сході Європи. У Шангаї советські установи і радіостанція «Голос Родни» вели шалену московську патріотичну пропаганду і головним завданням українців було зберегти свою незалежність.

Серед московської еміграції розпочався повний політичний розклад, що поширювався не тільки серед звичайних людей, а також серед її інтелігенції та духівництва. Українців, які твердо трималися своїх позицій, новонавернені московсько-советські патріоти називали «німецько-фашистськими наймитами». Листування з українцями в Ман-

джеруї стало значно труднішим через цензурні умови. Листи можна було писати тільки такими мовами, як японська, китайська, англійська та московська, іншими — заборонено.

Згадаємо тут ще один епізод, який показував, що деякі японці, пов'язані з емігрантами, ставилися критично до політики т. зв. Антикомуністичного комітету в Тяньцзіні (для північних провінцій Китаю). Взимку 1944 року до Шангаю був приїхав п. Міяказава (його офіційного посту не знаємо) із якимось дорученням із Дайрену (Дайрен не належав до адміністрації Маньджу-Го, це була японська територія — Квантунська область). Можна припускати, що його прислав полковник Доїхара, про якого ми згадували раніше (зокрема, 1933-36 роки). Міяказава пробував у Шангаї усунути жандармерію з контролю життя еміграції, він негативно ставився до кап. Курокі. Під час його перебування у Шангаї висунуено справу вбивства двох керівників московського емігрантського комітету, особливо Іванова. Вдова Іванова відверто назвала кількох осіб з оточення кап. Курокі, що були відповідальні за смерть її чоловіка, вказувала також на пов'язаність керівників т. зв. Антикомуністичного комітету в Тяньцзіні з політичними вбивствами. На ті обвинувачення не було жодних спростувань чи пояснень.

Японські кола, як політичні так і військові, бачили, що гітлерівську Німеччину чекає повний розгром, головню через її політику на сході Європи та в інших окупованих країнах. Дуже характеристичними з того погляду були статті у шангайському часописі «Шангайський Тайм», що виходив англійською мовою для чужинецького населення міста та численних китайських читачів, для яких англійська мова була ближча ніж китайська. Були це люди, що одержали освіту в чужинецьких школах або жили в містах під чужинецьким контролем, у так званих концесіях.

У надрукованій телеграмі з Токіо (14 травня 1945 р.) говориться, що Москва збільшила свою політичну активність. «Англо-американські політичні кола були дуже заскочені, коли в Сан-Франціско, на спеціальній конференції, ССРСР сильно заатакував американські та англійські пляни щодо питань, пов'язаних з адміністрацією на звільнених від німців і японців територіях».

Для нас цікавий той уступ, у якому згадується Україну. Японський кореспондент часопису «Осака Майнічі» із Стокгольму, покликаючись на англійський журнал «Економіст», писав, що Москва буде мати вирішальну роллю в Європі. Далі кореспондент детально обговорював ситуацію в Європі й зазначив, що в західній частині ССРСР помітний великий спад продукції. «Причиною є стихійне бажання робітників, які виїхали з України під час війни та з інших районів, вернутися до своїх хат. Крім цього, це також наслідки великих утрат країни під час війни з Німеччиною».

Інший часопис, «Йоміурі-Гочі», надрукував велику статтю про те, що «перемогу ССРСР над Німеччиною треба завдячувати головню неро-

зумінню Адольфа Гітлера слов'янської ментальности».

»Шангайський Тайм« із 7-го липня 1945 р. надрукував статтю п. з. »Великі європейські країни мають воєнні контрасти«. В тій статті стверджується, що »головною причиною невдач Німеччини у війні було невміння вести адміністрацію на окупованих територіях . . . Безоглядна експлуатація окупованих земель спричинила голодову загрозу, а крім того викликала спротив населення до творення т. зв. нового порядку в Європі; навіть допомогла зміцнити комунізм та привела до ускладнень у запіллі Німеччини».

»В Україні, як тільки прийшла німецька армія місцеві селяни вітали німців . . . Але німці-переможці не поставились прихильно до цих почувань українців. Навпаки, вони арештовували їх одного за одним, якщо сказати тільки це. В балтицьких країнах, у відповідь на сильне бажання балтійців до повної незалежності, німці запровадили сильну військову адміністрацію . . . Безперечно, це моральна причина німецької поразки«.

XIV

ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ В АЗІЇ

(Капітуляція Японії. Червона окупація Маньчжурії. Українці в Харбіні. Евакуація українців з Хин)

Японія врешті опинилась у критичній ситуації. До кінця 1944 р. імператор Гірогіто був мало активним у засіданнях вищих органів влади, зокрема в нарадах міністрів і високих старшин. Щойно на початку 1945 р. до нього почали приходити правдиві інформації про дійсну ситуацію на воєнних фронтах. Найближчими дорадниками імператора були лорд-кіпер п. Кідо та міністер Йошію Кодама (колишній член військових таємних організацій).

Міністер Кодама користувався повним довір'ям імператора, майже постійно був його головним дорадником у складних обставинах і взаєминах між військовими та цивільними членами уряду. Вже в другій половині 1944 року визначні провідники Японії почали виявляти бажання закінчити війну, бо воєнні втрати були величезні, військові резерви вичерпувались, праця заводів і фабрик сповільнювалась, бракувало не тільки сирівців, а й робочої сили.

В той час повітряні бомбардування американських літаків ставали все більш дошкульні, японці не встигали відбудовувати зруйнованої індустрії. В 1944 році на доручення уряду почалися різні заходи, щоб з'ясувати, за яку ціну можна добитися перемир'я. Японці частинно знали про складення різних договорів між союзними державами — США, Англією та ССРСР, але їм бракувало багатьох деталей, зокрема про заходи союзників втягнути ССРСР у війну проти Японії.

Після закінчення морських операцій американської фльоти в архіпелагах Маріанських островів, американські збройні сили зробили висадку на острів Леїт, у центрі Філіппінських островів. Тут японці провели кілька блискучих операцій, але їм бракувало повітряних сил. Японці намагалися різними способами перешкодити американській висадці на острів Леїт, все ж були примушені відступати. Вони втратили чотири авіоносці, три тяжкі дредновти, включно з колосальним «Мусаші» (64.000 тонн), та десять кружляків. Зазнали величезних пошкоджень також інші японські воєнні кораблі.

Битва за о. Леїт закінчилася в грудні 1944 року. Вона відкрила шлях ген. МакАртурові до нових висадок на інших островах, а вкінці на головний острів Лузон.

Тим часом японці одержали перше попередження від Москви. Під час жовтневої річниці Сталін у своїй промові назвав Японію агресором. Згодом Молотов запевняв японського посла, що цей вислів Сталіна стосується до старої політики Японії, а не до сучасної.

В листопаді американські літаки збомбардували місто Нагою і околиці, де були великі воєнні заводи. Так сталося, що район Нагої рівно-

часно зазнав uszkodжень великим землетрусом. Операції американців на Філіппінах розвивалися успішно і японці були примушені відступати. В лютому 1945 р. американські десантні війська продісталися на о. Іводжіму, 900 миль від Токіо. Цей невеличкий острів японці захищали дуже завзято і американці мали великі втрати.

Великі американські десантні операції відбулися і на острові Окінава (групи островів Рію-кію), де бої тривали майже три місяці. Під час тих операцій японці почали вживати літаків-самогубців Каміказе, але не могли зупинити просування американських армій.

Втративши о. Окінаву, японці знали, що американський наступ на головні острови самої Японії став тільки питанням часу. На початку квітня уряд прем'єра Коісо зрезигнував, а Москва заявила, що не відновить пакту нейтральності з Японією, хоч Молотов знову запевняв японського амбасадора, що СРСР не порушить договору з Японією, який офіційно зобов'язує до кінця 1946 року. Все ж японці відчули, що Москва може розпочати війну проти них.

Японія не знала, що в лютому 1945 року в Ялті союзники домовились, що СРСР виступить проти Японії. Японці продовжували заходи зробити Москву посередником для перемир'я із західними союзниками та закінчення війни. Московський амбасадор в Японії, Малік, вів переговори з представником японського уряду Кокі Гіротою, кол. прем'єром, але конкретної відповіді не давав.

24-го травня 1945 р. Токіо зазнало найбільшого удару повітряних американських сил, бомби падали поблизу імператорської палати. На другий день напад повторився. Коли бомби впали також на великий адміністративний будинок на території палати, загорілися дерев'яні будинки. Пожежа поширилася дуже швидко й тільки старий будинок палати залишився неушкодженим.

З того часу імператор Гірогіто почав настирливо вимагати від своїх міністрів, щоб припинити військові операції. 8-го червня 1945 року відбулась нарада в справі негайного припинення війни. Імператор повинен був виступити на імператорській конференції, а плян його виступу підготував лорд-кіпер Кідо. На початку конференції прем'єр Сузукі почав обстоювати необхідність готуватися до найгіршого — до боротьби на землях самої Японії. Військові представники були задоволені виступом прем'єра, бо Сузукі підкреслив, що хоч ще багато крові треба пролити, проте не буде сорому для самурайського народу. Ніхто з міністрів не відважився виступити проти цієї заяви. Імператор також мовчав, але після закінчення конференції викликав до себе Кідо і мав з ним довшу розмову.

В імператора було багато рапортів про величезні удари, що їх зазнала Японія від американських бомбардувань, про втрати на фронтах і тому він заявив, що продовжувати війну неможливо, її треба припинити. Проте конкретного рішення не прийнято, японці все ще вірили в «щирість» Москви і надіялися, що вона допоможе їм закінчити війну перемир'ям. Не будемо переповідати дуже цікавих деталей усіх заходів

японців, але зазначимо, що в рішеннях Потсдамської конференції з 26 липня 1945 р. в справі умов «повної капітуляції самої Японії», була мова тільки про її збройні сили, отже про цивільну японську адміністрацію та про долю самого імператора нічого не сказано. Існують погляди, що й без удихтя атомових бомб війна з Японією могла скінчитися наприкінці липня або на початку серпня, якщо б союзники були дали можливість принцові Коноє поїхати до Москви й передати проєкт про перемир'я та закінчення воєнних операцій.

Текст умов Потсдамської конференції передав імператорові міністер закордонних справ 27 липня 1945 року. На Гірошіму й Нагасакі впали атомові бомби. Москва знову повторила свою зрадницьку політику, оголосила війну Японії і на протязі шістьох днів окупувала Маньджу-Го. Сьогодні в московських публікаціях читаємо про «велику війну» червоної армії проти японців, якої фактично не було. В найновішій книзі «Фінал» пишеться про «героїчну боротьбу червоної армії проти японських імперялістів», описується «бої» тощо. Текст цієї книги повний різних вигадок, поруч правдивих подій, що стосуються до фактичної капітуляції японських військ¹⁶⁹.

Врешті відбулася драматична імператорська конференція 9 серпня 1945 року. Військові кола далі не хотіли погодитися на капітуляцію і тільки рішучий виступ самого імператора Гірогіто примусив інших рішитися припинити війну. Коли міністер Того заявив, що війну треба кінчити, серед присутніх міністрів почувся шепіт, що він дефетист, поразенець... Тоді прем'єр запропонував звернутися до імператора, хоч це було порушення традиції.

Імператор Гірогіто у своїй промові, повній внутрішньої боротьби і переживань, підкреслив кілька разів, що його переконували про існування військових сил для дальшої боротьби, про можливість почесного кінця війни, але насправді ситуація інакша, тому він вирішив війну припинити. Свою промову він закінчив словами свого великого попередника, імператора Мейдзі: «... Прийшов час, коли треба перенести те, що непереносне... Я стримую свої сльози і підтверджую пропозицію прийняти проклямацію союзників, на основі накресленого проєкту міністра закордонних справ».

»Імператорський присуд був оголошений і справа стала ясною«, — писав у своїх спогадах Касе. — »Має бути мир. Доля країни висіла на волосинці й була врятована простим наказом імператора — припинити війну відразу«.

Приготування до оголошення рішення імператора і його промови до японського населення були дуже драматичні. Раніше імператор ніколи не звертався безпосередньо до свого народу. Тепер група військових також робила спробу не допустити до промови імператора, але безуспішно. Імператор Гірогіто безпосередньо звернувся до народу і його промова викликала велике враження. Чули її у радіо і японські

¹⁶⁹) «Фінал. Историко-мемуарный очерк о разгроме империалистической Японии в 1945 году», Москва, 1969 г. Издательство «Наука».

вояки на різних фронтах. Крім того, генеральний штаб від себе розіслав відповідне розпорядження, а міністер Того розпочав заходи для контакту з державами союзників, головно із США та Англією. Такий контакт установлено через Швейцарію і Швецію.

Промова імператора Гірогіто була передана через радіо 15 серпня 1945 року, а підписання капітуляції відбулося на борті американського дредновта «Міссурі» 2-го вересня того ж року, о год. 9-ій рано. У згаданій московській книзі «Фінал» подано й фотознімок із підписання капітуляції, з якого виглядає, що капітуляцію японців приймав... генерал Дерев'янка. До речі, коли американські війська окупували Японію і найвищим командувачем союзних окупаційних військ в Японії став ген. МекАртур, Москва робила різні заходи, щоб її війська брали участь в окупації японської території, але безуспішно. Тут не повторено помилки, вчиненої у Німеччині.

Подано ще кілька цікавих нотаток для повноти опису останніх днів Манджурії. Начальником Військової Японської Місії тут був ген. Акікуса, а начальником БРЕМ-у кол. ген. Власієвський. Українську Колонію очолював інж. О. Вітковський.

1-го серпня 1945 р. в Харбіні відбулися т. зв. антиповітряні маневри, в яких брало участь все населення. Советське радіо «Отчизна» в Харбаровську кожного дня говорило про неминучу капітуляцію Японії, про її повний розгром. Рівночасно советський консулят у Харбіні поширював свою пропаганду, що мала великий вплив навіть на реакційне московське духівництво, яке, врешті, визнало московського патріярха; на чолі епархії став колишній монархіст архієпископ Нестор.

Після оголошення імператорського розпорядження, всі военні операції на всіх фронтах, в тому й на морях, припинилися і тільки в ізольованих випадках відбувалися ще деякі збройні сутички. Не було жодних збройних ударів і на території Китаю, де японські війська роззброювали американці та китайські національні сили. Як бачимо, тільки Москва ще далі бреше, що червона армія вела «справжню війну» з японцями...

Штаб ген. МекАртура мав за завдання якнайшвидше провести демобілізацію японських військ і з усіх фронтів перевезти їх до Японії. Також і урядників японської окупаційної адміністрації. Репатріацію понад три мільйони японського війська і цивільних проведено дуже швидко і справно. Тільки в Китаї цивільні японці зазнали ударів, бо їхнє приватне майно пограбували китайці. В Манджурії червона армія грабувала не тільки японців, а й цивільне населення, зокрема емігрантів та китайських купців.

Наприкінці 1945 року союзний окупаційний штаб почав постачати Японії харчі, що продовжувалося кілька років. В цілій країні відбувалися драстичні реформи, оголошено також нову конституцію Японії, що дійсна до сьогодні. Імператор став тільки символом країни, він відмовився і від привілею бути на чолі офіційної релігії Шінто. Відбу-

лася теж велика земельна реформа, основи якої опрацював народжений в Україні Ладиженський. Землевласники одержали велике відшкодування за розпарцельовану землю і вклали ті гроші у відбудову промисловости, що дало Японії можливість швидко стати на власні ноги. На протязі 15-ти років Японія так розбудувалася, що своєю промисловістю і торгівлею зайняла третє місце між світовими потугами.

Про відродження і відбудову Японії можна багато сказати. Автор бачив її на власні очі на початку 1951 року — ще зруйновану, голодну, збіднілу, позбавлену навіть своєї природної національної гордості...

Щоб закінчити обговорення капітуляції Японії, подамо ще кілька прикладів, як брехливо насвітлює Москва останні дні війни. Ми вже згадали книгу «Фінал», яка появилася друком 1969 року. В ній повно перебільшень та перекручень фактів, що питома для всіх московських публікацій. Автори цієї книги навіть не звертають уваги на те, як були подані «факти» у раніших московських виданнях.

Так у советській енциклопедії сказано, що червона армія взяла в полон 594,000 японців, а в цій книзі (стор. 348) подано 600 тисяч. «Советська армія розбила в Манджурії 22 японські дивізії. Японія погодилася на капітуляцію тільки після першого вирішального удару советських військ по Квантунській армії».

На 345 стор. автори говорять про «мільйонову армію ворога», себто японців, але навіть не згадують, скільки японців загинуло в жахливих умовах московського полону, бо ще й сьогодні частина полонених не може вернутися до Японії. Ніде не сказано, скільки зброї дістала червона армія від американців, зокрема пального для просування на Далекому Сході. Всюди тільки «героїзм» і «відвага» советської армії... Навіть надруковано фота, як червоноармійці пнуть на скелі, але чому вони там лізли, чи є в тому щось спільне з «воєнними діями»?

В тій же книзі повно брехливих обвинувачень китайського національного уряду і американського командування. Адже треба пам'ятати, що Москва мала союзний договір з національним урядом Китаю, запевняла йому допомогу, а коли національні китайські війська почали свій похід на Манджурію, то советська армія робила різні перешкоди. До Дайрену і Порт-Артуру взагалі їх не пустила. Рівночасно Москва почала допомагати червоним китайцям, що продіставалися до Манджурії через окуповані частини Монголії. Можна подати дуже багато подібних фактів, треба тільки поглянути в книгу Чіян Кай-шека «Советська Росія в Китаї».

Автори книжки «Фінал» кажуть, що червона армія вела «жорстоку війну з японцями», мовляв, це не був тільки «шестиденний похід», щоб прийняти капітуляцію японських збройних сил.

У згаданій книзі Чіян Кай-шек пише, що в листопаді 1937 р. Сталін висловив китайському послові симпатії до китайського народу в його боротьбі з японцями і запевняв, що в потребі СССР оголосить війну Японії (стор. 86). А через два роки Сталін склав договір з Гітлером. На весні 1940 р. советський генеральний консул у Шангаї заявив, що

у відповідний час ССРСР визнає китайський уряд Ван Цін-вєя, що його створили японці, отже, це була зрада договорів та розмов з офіційними представниками китайського національного уряду... І справді Сталін невдовзі підписав договір із Японією та визнав у Китаї уряд Ван Цін-вєя.

Пізніше Сталін відмовився брати участь в Каїрській конференції тому, що там був президент Китаю маршал Чіян Кай-шек... Сталін не хотів виявити Японії, що він має секретний договір з національним китайським урядом.

В 1939 році Москва вела переговори з Францією і Англією нібито з наміром зупинити агресію Гітлера, а в той самий час, за їх спиною, підписала пакт «священної дружби» і договір про ненапад з... Гітлером.

На Тегеранській конференції Сталін, за словами Черчіля, категорично виступив проти участі представників Китаю, знову тому, щоб не «образити» Японії¹⁷⁰. Стільки брехні та зради, все це яскраво свідчить про ганебну віроломність усіх московських ватажків, білих і червоних, про дійсну «чесність» московських імперіялістів.

На цьому кінчимо завваги про московську політику супроти національного Китаю та Японії. Треба тільки підкреслити, що таку саму зрадливу політику Москва стосувала й до китайського комуністичного руху на чолі з Мао Тсе-Тунгом. Це одна з причин великої ненависти китайського комуністичного уряду, якщо не брати до уваги історичного постійного імперіялізму Росії у відношенні до Китаю.

*

Коли японський імператор Гірогіто оголосив капітуляцію японських збройних сил на всіх фронтах і морях, прийшло до повного перемир'я на протязі двох-трьох днів. Тільки в деяких місцях були випадкові збройні сутички, бо там, мабуть, ще не дійшли розпорядження японського командування.

Спротиву ніде не було, японські війська добровільно здавали зброю американцям і китайцям. Повне обеззброєння японських військ, зокрема в Китаї, затримувалось тільки тому, що китайці чи американці не були спроможні провести його відразу. Тому на півночі Китаю японці деякий час сповняли службу охорони окупованих місцевостей, а коли приходили китайські або американські війська — складали зброю. Американці дуже швидко розпочали евакуацію японських військ і цивільного японського населення до Японії.

Москва оголосила війну Японії 8 серпня, а 9 серпня московські літаки вперше появилися над Харбіном. Наступ московських військ почався того самого дня. 9-го серпня в Харбіні був сильний вибух складів пальної зброї. В усіх місцях командування советської армії встановило зв'язки з місцевими командирами японської армії. «Війна» тривала тільки шість днів, себто стільки, скільки треба було часу для просування воєнних потягів по головних залізничних лініях.

¹⁷⁰) Churchill W. S., *Closing Ring*. Cambridge, 1951, p. 320.

За московським військом ішли відділи НКВД, відразу почалися арешти та висилка на Приморщину і Забайкальщину арештованих емігрантів, що тут жили від 1922 року. На всьому просторі, від Приморщини до ст. Імяньпо (приблизно, 340 км від Приморщини або 125 км від Харбіну), всі емігранти були виарештовані, частинно відразу знищені. Тільки тоді, коли чекісти дісталися до ст. Імяньпо, вони отримали розпорядження припинити розстріли і вивозити арештованих на територію СРСР.

В інших місцях арештування відбувалися хвилями. Наприкінці 1945 року з Харбіну й Мукдену вивезено всіх визначніших діячів тюркотатарів, грузинів і майже всіх українців. Серед московської еміграції теж відбувалися арештування. Службовців поліції та різних установ колишнього Маньджу-Го, а також усю мобілізовану молодь — вивезено на Сибір. Старших вивезли на Далекий Схід, до таборів, яких на Приморщині було кілька.

Цікаве те, що японці в Харбіні та інших містах аж до приходу червоних вірили в перемогу японських військ, про капітуляцію просто не думали. Знаємо кілька фактів, як службовці Японської Військової Місії в Харбіні робили заходи залишити в Харбіні свою агентуру на час «тимчасової окупації», поки відновиться японський наступ. Вони пропонували кандидатам в агенти для забезпечення життя не гроші, а опій, що його можна легко продати. Як нас інформували, ніхто на ті пропозиції не погодився.

Два-три дні перед появою червоних у Харбіні, Японська Військова Місія приготувала потяг для евакуації визначніших представників еміграції. З українців мали можливість виїхати кілька осіб, але більшість відмовилась, бо боялася, що той потяг попаде в руки большевиків. Потяг виїхав з Харбіну 13 серпня, о год. 8-ій увечорі. Присутнім був і радник Місії п. Акагі.

Тоді, у згаданому потязі, виїхало з Харбіну кількох українців, між іншим і Б. Марків з дружиною, а також кількох визначних московських діячів, серед них і голова московської фашистівської партії та його оточення, кількох колишніх військовиків. Не знаємо, хто з них дістався до Тяньтзіну. Потяг помилково був спрямований до Кореї і щойно на кордоні його завернули до Мукдену і він поїхав до північного Китаю. Кілька годин пізніше, як потяг виїхав, до Мукдену прийшли московські большевики, що зайняли насамперед залізничну станцію.

Японці зробили заходи евакуювати імператора Маньджу-Го Канг-те (Пу-ї) та його ближче оточення до Японії через Корею, але поплутання маршруту потяга довело до того, що він не встиг прибути на місце призначення і попав у руки московських військ. Його вивезли до Хабаровська, а потім на Забайкальщину¹⁷¹.

З чільних московських емігрантів — три опинилися в Москві, над якими відбувся «показовий, справедливий суд»; були це отаман Г. М.

¹⁷¹) «Останній Маньджу», англійською мовою, переклад з китайської мови, з відповідними коментарями.

Семенов, І. А. Михайлів та кн. Ухтомський (молодий). Пізніше з Таньтзіну до Москви привезли і голову фашистівської партії К. Родзаєвського. Всіх їх, за виймком Ухтомського, розстріляли за «антирусскую працю» для японців. Князя Ухтомського «помилували» (вислали до концтабору), бо він «щиро признався до вини і дав судові багато матеріалів про працю інших».

Цікаве те, як Родзаєвський дістався до большевиків. Він із своїми «соратниками» приїхав до Таньтзіну потягом, про який ми згадували. Тут добровільно зголосився до советського консульству. Намовив його єпископ Віктор, голова Пекінської духовної місії, що визнав «советську владу» ще під час війни, десь у 1944 році, а перед тим відправляв молебні й благословив молодь на службу японцям. Родзаєвський був написав у московському консульстві великого листа до Сталіна, виправдуючи себе і прохаючи «помилування». В книзі Баклашина «Финал», ця історія описана досить детально на основі свідчень і матеріалів одного з найближчих товаришів Родзаєвського, який встиг втекти з Таньтзіну.

Молодь, захоплену в Манджурії (між нею було чимало українців), вивезено до таборів у Сибірі, головно в околиці Красноярська, Омська та Новосибірська. Частина тієї молоді до сьогодні в Мордовії без права виїхати до інших частин СССР; є там і кількох старших українців, які залишилися ще живі.

Цікава історія архієпископа Нестора в Харбіні. Він брав активну участь в еміграційному монархічному русі. Після приходу московсько-большевицьких військ, деякий час був представником московського патріярха. Потім, несподівано, енкаведисти забрали його і вивезли до табору біля Красноярська. Тут над ним дуже знущалися і примушували до тяжкої праці. Кілька років пізніше його викликали до Москви і призначили митрополитом Тобольська. Про його призначення на митрополичий пост і його перекручену біографію надруковано в журналі московської партії.

Під час великого руху китайських національних військ в Манджурії, вдалося виїхати до вільного Китаю ще кільком українцям, що дісталися пізніше до Шангаю. На жаль, загально політична ситуація змінилася, коли в 1946 році Москва почала допомагати червоним китайцям, нехтуючи всіма договорами з урядом Чіян Кай-шека.

Північний Китай не був окупований московською армією і українські колонії, як у Таньтзіні так і в Ціндао, після закінчення війни, десь на початку 1946 року, почали робити заходи виїхати звідти. Такі заходи робилися через КУК у Канаді та інші організації. Готуючись переїхати до Канади, українські емігранти переслали туди значну суму грошей, понад півтора тисячі доларів, з яких 1,100 дол. до сьогодні є в приватних людей, хоч були вислані на покриття коштів різним українським допомоговим організаціям. Канада в той час ставила досить тяжкі умови для нової еміграції.

Український Представницький Комітет у Шангаї також робив різні заходи, щоб евакуювати українців з Північного Китаю. Він провів

відповідну акцію та переслав різні матеріали до Пан-Американської Української Конференції в Нью-Йорку, з допомогою якої вдалося добитися успіху. Представник УКК та ПАУК, С. Шумейко, їздив до Вашингтону й інтерв'ював у Стейт Департаменті, де його прийняв урядовець далекосхідних справ Давсон. Він дав запевнення, що в тій справі буде відповідне розпорядження. Так і сталося. Командуючий американською флотою адмірал Баджер, що мав свій тимчасовий штаб у західній частині Тихого Океану, дістав відповідне розпорядження і один з кораблів, призначений для евакуації із Північного Китаю американських підданих, одержав наказ забрати також українців. Тоді виїхало біля 20 українців, а згодом, другим кораблем, виїхала решта. Так само, пізніше, виїхало й кількох українців з Ціндао. Деталі цієї евакуації опишемо в іншій нашій праці.

Вістка про евакуацію українців з Північного Китаю та інтервенцію С. Шумейка була надрукована в часописі «Америка» (24 грудня 1948 року). Інтервенція С. Шумейка відбулася 2 грудня 1948 року. «Америка» писала: «Рівночасно довідуємось, що майже всі українці, які перебували в Тяньцзіні, вже евакуйовані до Шангаю. В самому Шангаю був досі Український Представницький Комітет, на чолі якого стояв вельми діяльний емігрант із Зеленого Клину п. Іван Світ. Цей Комітет посилав багато разів навіть грошові пожертви на різні цілі через наші комітети в Америці... Майже всі українці в Китаї вже були вистаралися візи до різних південних американських країв і ІРО мало помогти їм у переселенні...»

Тут треба дещо виправити. На чолі УПКомітету спочатку був Г. Ф. Тоцький, а після його виїзду до Аргентини керівництво перебрав С. Васильів. Дуже велику допомогу українцям у Шангаї дав Український Благодійний Комітет у Буенос-Айресі, що дістав від уряду понад 200 віз для шангайських українців.

Цікаве те, що активна праця Українського Представницького Комітету була викликала реакцію советського посольства у Шангаї. Тоді представники того посольства склали протест у Нанкіні, тодішній столиці Китаю, наслідком чого заборонено продовжувати діяльність УПКомітету. Делегати УПКомітету їздили в тій справі до Нанкіну двічі, а саме — голова УПКомітету І. Світ та секретар О. Шайдицький. Але їх візити в міністерстві закордонних справ і міністерстві соціального забезпечення не дали бажаних наслідків, бо — як вияснював представник міністерства закордонних справ — протест ССРСР був пов'язаний з особливо ускладненими китайськими воєнними операціями в Манджурії, де советська армія починає ставити спротив.

На думку китайського міністерства закордонних справ, ми зробили основну помилку, бо видали членам організації посвідки у вигляді книжечки, що дуже нагадувала паспорт. Отже, Комітет в очах московського посольства був немов «консулят». Друга розмова голови Комітету І. Світа була головню в міністерстві соціального забезпечення і вона дала позитивні наслідки — згоду на створення нової нашої організації. В цій справі нам дуже допомогли представництво того міністер-

ства в Шангаї та співпраця із шангайською поліцією, яка ставилася негативно до комуністів.

Допомогли нам також певні кола американських військових установ, що ставилися до нас прихильно й дали нам деякі зв'язки. Так удалося створити нову організацію під назвою «Український Клюб». Про зміну назви Комітету ми повідомили всі відповідні установи у Шангаї та українські центральні в Америці.

Правління «Українського Клубу» складалося з таких осіб: голова — І. Світ, члени — Я. Ніколів, Г. Мельниченко, П. Густавський, секретар — О. Шайдицький. «Український Клюб» провів підготовку, в співпраці з ІРО, для евакуації українців з Китаю на Філіппіни. Підготовка пройшла успішно, хоч часом були перешкоди з боку просоветських агентів, що працювали в ІРО.

Українці виїхали на Філіппіни трьома групами. Крім цього, кілька десятків родин виїхали на свій кошт, або з частинною допомогою ІРО, до Аргентини, довгим морським шляхом довкола Африки.

Архів Української Шангайської Громади та УПКомітету був висланий до Америки і тепер зберігається в Українській Вільній Академії Наук. Бібліотеку вислано в скринях до Аргентини й передано в розпорядження Української Православної Церкви Св. Покрови, в організуванні якої брали активну участь т. зв. «китайці», себто — українці з Китаю. Українці, що опинилися на Філіппінах пережили дуже багато труднощів, а згодом переїхали до різних країв, головню до США і Канади. Кількох померло в неймовірно тяжких умовах життя на березі моря, в тимчасових шатрах.

Голова «Українського Клубу» І. Світ виїхав з Шангаю останнім (29 квітня 1949 року) на Формозу, а звідти, в лютому 1951 р., дістався на Аляску. Його дружина виїхала з Формози сама в грудні 1950 року, бо оформлення візи Івана Світа затримала хвороба. Потім Іван Світ і його дружина переїхали через Японію, Гаваї та Каліфорнію, щоб дістатися до Джуно (Аляска), де їм довелося жити два роки. В листопаді 1952 р. вони відбули довгу подорож через Канаду до Нью-Йорку, під час якої Іван Світ дав доповіді про українців в Азії в різних місцевостях Канади, починаючи від Ванкуверу, почерез Калгарі, Едмонтон, Саскатун, Ріджайну, Йорктон, Брентон, Вінніпег, Торонто, Гамільтон. Планувалися ще доповіді у східній Канаді, але ми відмовилися від них, бо мусіли бути в США до 1 січня 1953 року. Згадані доповіді в Канаді відбулися завдяки заходам ПАУК та Комітету Українців Канади.

*

Можна сказати, що 1948 рік був останнім в житті організованих українців в Азії, бо в січні-березні 1949 року вже відбувалася евакуація всіх українців, що виїхали трьома групами на Філіппіни (на о. Самар), де мало знайти тимчасовий притулок понад сім тисяч біженців з Китаю. У Шангаї залишилося в той час біля 20 українців, які з різних причин не могли, або не хотіли, їхати в невідомі краї. Були це, переважно, старші та хворі люди.

З вісток американських часописів знаємо, що на о. Хокайдо (північний великий острів Японії) головнокомандуючим японських оборонних військ є тепер ген. Хасімото. Він був у Манджурії під час подій 1932 року, це той самий ген. Хасімото, що — як старшина штабу 10-ої дивізії у Харбіні — допоміг українцям дістати дозвіл на видавання українського часопису «Маньджурський Вістник». Острів Хокайдо має велике значення для оборони Японії, бо в його сусідстві є загарбані Москвою Курильські острови.

Згадаємо також, що 21 грудня 1948 р. Український Представницький Комітет у Шангаї був дістав листа від американського консульату, як відповідь на письмо УПКомітету, в якому складено подяку командувачеві американською флотом адміралові Баджерові за евакуацію українців із Північного Китаю.

Післяслово

В нашій праці ми старалися бути об'єктивними, хоч часом це завдання було дуже трудне, бо ж я особисто пов'язаний із багатьма справами. З перспективи понад 25-35 років, а то й більше, персональні огірчення призабулися, також ставлення до окремих осіб втратило свою гостроту.

Наша праця «Українсько-японські взаємини» значно переросла плянований розмір уже в процесі виготовлювання матеріалу, виправлювання та закінчення його друкування. Сталося це тому, що на початку планування було трудно уявити собі, як буде укладатися опис різних подій, а головню, яка буде можливість використати джерельні матеріали. Вплинуло на розмір праці й те, що тут залучуємо частину нотаток із Щоденника, а також листування, отже матеріали, які можуть бути окремими темами, але ми не могли обійти їх мовчанкою.

Багато допомогло й те, що ми дістали щиру підтримку від багатьох осіб, головню відомості, про які ми не знали або тільки здогадувалися. Ми одержали також кілька важливих порад та вказівок щодо інших джерел, які поглибили цілу працю. Опис діяльності наших організацій на Далекому Сході тут обмежений, бо головною нашою темою були взаємини українців із японцями. Про саме українське життя і працю українських організацій, зокрема в Манджурії, ми вже дещо писали, а цілість буде обговорена в нашій капітальній праці «Історія українського життя в Азії», що готується до друку.

Тут висловлюємо щиру подяку за цінні вказівки, допомогу в розшуках різних матеріалів та інформацій: інж. М. Селешкові, С. Васильєву, В. Гришкові, проф. І. Решетареві, Т. Олексіюкові, В. Голубничому, Р. Ільницькому, Б. Кравцеву, Н. Ріпецькому, ген. Сім'янцеву та кільком нашим друзям і кореспондентам, прізвищ яких з певних причин не можемо подати.

Зокрема щиру дякуємо інж. Л. Биковському і його дружині, що зберегли велику частину нашого архіву й бібліотеки, переслану до них з допомогою п. Е. В. та полк. В. Д.

Дуже важливу допомогу дав нам персонал бібліотек Конгресової у Вашингтоні, Університету Вашингтона в Сіятлі, Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки та орієнтального відділу Конгресової Бібліотеки.

Листування редакції «Українського Голосу на Далекому Сході» під час минулої війни також дуже багато нам допомогло, зокрема для встановлення різних дат і впливів певних осіб. Авторів більшості тих листів не називаємо, бо вони перебували, або й ще перебувають, у московській неволі. Знаємо, що кількох наших ближчих друзів у 1967 році ще були на засланні й не мали можливості вернутися до своїх рідних околиць.

Подана наприкінці бібліографія може допомогти в дальших студіях над цією темою. Ми використали ті матеріали тільки частинно, крім цього частину матеріалів взагалі не знайшли, бо вони або знищені, або дуже тяжко дістати їх з архівів.

Щиро дякуємо численним нашим друзям, які своєю моральною та іншою допомогою сприяли нашій праці, зокрема моїй дружині, що все знаходила можливість різними способами мені допомогти. Вона була свідком багатьох подій або брала в них участь.

Безперечно, велика й щира подяка редакції «Визвольного Шляху», що виявила зацікавлення цією працею і уможливила її друкування.

Під час заробіткової праці автор користувався прихильним ставленням своїх американських зверхників, тому мав можливість використати кожную перерву для підготовки матеріалу чи його оформлення.

За всі помилки й неточності відповідальний тільки автор, хоч він все старався уникати їх, але часом це було поза його можливостями, зокрема у випадках друкарських помилок.

Квітень, 1970 р.

БІБЛІОГРАФІЯ

Московською мовою:

1. В. А. Агапаков, Из истории строительства Соввласти в Восточной Сибири, 1919-1921. Иркутск, 1958.
2. П. Баклашин, Финал в Китае. Мюнхен, 1958, два томи.
3. Г. К. Гинкс, Сибирь, Союзники и Колчак. Тяньтзін, два томи.
4. С. Григорцевич, Американско-японская интервенция на Советском Дальнем Востоке и ее разгром (1918-1922). Москва, 1957.
5. Ген. Гревс, Сибирская авантюра. Московський переклад американ. видання. Москва, 1932.
6. Н. Ильюхов и М. Титов, Партизанское движение в Приморье, 1918-1920. Ленинград, 1928.
7. Парфенов, Борьба за Дальний Восток. »Прибой«, Москва, 1928.
8. П. П. Постишев, Гражданская война на Востоке Сибири, 1917-1922. Москва, 1954.
9. Ф. Я. Прийма, Шевченко и русская литература в XIX столетии. Москва, 1961.
10. И. Серебряников, Мои Воспоминания: В Революции, 1917-1919. Тяньтзін.
11. Сибирский Архив, том 3, 1930, Прага.
12. И. Я. Якушев, Очерки областного движения в Сибири. »Вольная Сибирь«, Прага, 1924, т. 2.

Українські видання:

13. Д. Дорошенко, Історія України, 1917-23, т. 3. Ужгород, 1918 рік.
14. В. Дорошенко, »Просвіта«, її існування і праця. Філадельфія, 1959 р.
15. П. Зелений (П. Яхно), П. І. Горовий. Нью-Йорк, 1950 р.
16. В. Іванис, Стежками життя. Спогади, кн. 2.
17. В. Кийович, Національне Відродження Зеленої України. Океанічний Збірник, кн. 1, 1946, Майнц-Кастель.
18. О. Лотоцький, Сторінки минулого, т. 2, Варшава.
19. Ю. Липа, Бій за українську літературу, Варшава.
20. М. Л-ко, Українство на Далекому Сході, Календар »Нова Україна«, Владивосток, 1921 р.
21. В. Несторович, Спогади, »Воля« ч. 2, Відень, 1921 р.
22. Т. Олесюк, Українські колоніяльні землі. »Табір«, ч. 17, 18, 20, 1932-33.
23. І. Світ: Український Далекий Схід. Харбін, а також 2-ге видання у Варшаві, з передмовою В. Кийовича.
 - » Український Національний Дім. Харбін, 1937 р.
 - » Статті в »Свободі«, Джерсі Сіті, з циклу »Українці в Азії«, 1953-1954.
 - » Українське військо в Манджурії. Календар »Червоної Калини«, Львів, 1937 р.
 - » Суд над українцями в Читі. »Визвольний Шлях«, Лондон, 1954 р.
 - » Український Штаб у Владивостоці. »Літопис Червоної Калини«, Львів, 1938 р.;
 - також статті в »Маньжурському Вістнику« та »Українському Голосі на Далекому Сході«.
 - » Нотатки в Щоденнику, 1929-1946 рр.
24. Г. Г. Скегар, По Америці, 1940 р.
25. Я. Чиж, Українська еміграція в США (англ. мовою). Скрантон, 1940 р.
26. Український консулят у Харбіні. Архів, нотатки з нього.
27. Збірник статей у 25-ліття ОУН, Франція, 1955 р.

Московські часописи, щоденники:

»Возрождение Азии«, Тяньзін; »Гун-бао«, Харбін; »Дальневосточное Время«, Шангаї; »Заря«, Харбін; »Шанхайская Заря«, Шангаї; »Комунист«, Москва; »Наш Путь«, Харбін; »Новая жизнь«, Шангаї; »Рупор«, Харбін; »Харбинское время«, Харбін.

Українська періодична преса:

»Визвольний Шлях«, »Дзвони«, »Далекий Схід«, »Воля« (Відень), »Мань-джурський Вістник«, »На Далекому Сході«, »На слідах«, »Націоналіст«, »Сурма«, »Свобода«, »Тризуб«, »Український Самостійник«, »Українське Слово«, »Український Голос на Далекому Сході«.

»Міллі Байрак«, тюрко-татарський тижневик, Мукден, 1935-1944.

Видання англійською та іншими мовами:

1. Annals of the Western Ocean (Sei-yoki-bun), Shanghai, 1866.
2. Gen. Araki, "Bushido", Tokio 1935. (In Japanese).
3. Butow A., Japan's Decision to Surrender, 1954. R.I.C.
4. Grew, Joseph C., Ten Years in Japan, New York, 1944.
5. Ikle, Frank W., German-Japanese Relations, 1936-1940. New York, 1956.
6. Lataurette, Kenneth Scott, A History of Modern China, London, 1954.
7. Chin-tung, Liang, The Background of the Manchurian Affairs, Chinese Culture, October, 1965. Taipei, Formosa.
8. Mosley Leonard, Hirohito, Emperor of Japan. New Jersey, 1966.
9. Neumann, William L., America Encounters Japan. New York, 1963.
10. Nitobe I., "Le Bushido", Paris, 1927.
11. Norton H. K., The Far Eastern Republic. London, 1925.
12. Riencourt de Amaury, The Soul of China. New York, 1965.
13. Shabad, Theodore, Geography of the U.S.S.R. A Regional Survey, New York, 1951.
14. Steward, George, The White Armies of Russia. New York, 1933.
15. Storry, Richard, A History of Modern Japan. London, 1960.
16. Tanaka, Ryukichi, Noho Gumbatsu Anto Shī. Tokyo, 1947 (in Japanese).
17. War in the Far East, 1904-1905. London, 1905.
18. Wildes, Harry Emerson, Typhoon in Tokio. New York, 1954.
19. Wu, Aitchen K., China and the Soviet Union. New York, 1950.
20. Hiratake, Denzō, prof., "Doku-So taisen no chiseigakuteki kōsatsu" (German-Soviet war examined from a geo-political viewpoint), "Bungei shunjū", August, 1941.

Periodicals:

"Manchurian Daily News", Dairen, "Osaka Mainichi", Osaka, "Tokio Nichi-nichi", Tokio, "Journal de Peking", Peking (French), "Ostasiatisches Lloyd", Shankhai (German), "The Call of the Ukraine", Ukrainian publication, Shanghai.

У СПРАВІ ЦЬОГО ВИДАННЯ

„Українсько-японські взаємини” друкувалася протягом чотирьох років у журналі „Визвольний Шлях” в Лондон, де перейшла деякі редакційні зміни. Готуючи перевидання її офсетним друком у формі книги, ми не мали технічних можливостей виправити деякі помилки друкарські і редакційного характеру. Головна з них та, що в книзі вживається назва Китай, китайський, коли автор у своїх працях тримається назви Хіни, хінський. Так само автор принципово не вживає назви росіянин. Див. з цього приводу стор. 211 цієї праці.

Назву „росіянин”, „росіяни” в СРСР замінюють словами „советський громадянин”, „советський народ”. Американський уряд недавно усунув зі своєї практики ці назви й рахується з фактом, що СРСР не Росія, а багатонаціональна країна. Назви „росіянин”, російський” допомагають московський адміністрації у її русифікаторських заходах супроти українського та інших підсоветських народів.

Транслітерація японських назв, деяких термінів та особових імен узгіднена із загальноприйнятою в американських та англомовних працях системою і співзвучна з Українсько-Ніппонським словником, що був виданий у Харбіні 1944 року. Про цей словник є докладна інформація на стор. 295-299. Транслітерація японських термінів та назв, яка вживається в сучасній Україні, постала частинно під впливом загальної советсько-московської термінології, з якою автор цієї праці не погоджується з багатьох причин.

Основи для української транслітерації японських назв і термінів опрацьовані авторами названого словника, редакція якого мала в своєму складі визначних авторитетів. В початках праці над словником брав участь наш відомий японознавець Степан Левинський.

Як на аномалію треба вказати на заборону вживати в Україні літеру „г” в сучасних виданнях українською мовою і тому немає можливості в транслітерації японських слів вказувати різницю між „г” та „г”, що часто приводить до заміни „г” на „х”, всупереч нормам японської мови.

Японці вживають для транслітерації свого письма систему опрацьовану в 1885 р. Гепбурном, відомим ученим. Ця система уживається в усіх виданнях, як в самій Японії, так і по цілому світі. Існує в Японії ще інша офіційна система, Nipponsiki Romaji, заведена військовою владою в 1935 році, але вона не поширилась.

Транслітерація японських словників в т. з. „ромадзі” системи Гепбурна (Hepburn H.), якої тримаються всі видання у світі, дуже близька до вимови японського народу. Основи ж московської транслітерації були опрацьовані в другій половині минулого століття та початку цього професорами Спальвиним та Кюнером із Східного Інституту у Владивостоці, і її тримаються з деякими змінами до сьогодні в ССРСР. Напр. в останньому виданні творів Акутагава або в поезіях Маніошу, антології стародавньої японської літератури, перший том якої вийшов у Москві 1971 року.

В нашій праці ми трималися цих норм транслітерації, але свідомі того, що в цій книзі трапилися помилки.

В кінці книги подано англійською мовою резюме, а також зредагований проф. Мано Ейджі (Сапоро університет) японський переклад його. Включені також на окремих сторінках ілюстрації, серед них копії важливих документів та фотографії кількох осіб, що були пов'язані з подіями, в цій книзі обговореними.

Подано також показник імен та географічних назв, щоб облегчити користування цією книгою. Показник використаної літератури був уже друкуваний в журналі „Визвольний Шлях”, і тут його подано без змін.

Титульну сторінку оформила Оксана Мошинська, назву книги переклала японською мовою панна К. Кім, а виконав її Юрій Мошинський.

Згаданим вище особам, а також усім тим, які прислужились авторові своїми порадами, висловлюємо щиро подяку.

"UKRAINIAN-JAPANESE RELATIONS"

by John V. Sweet.

„Ukrainian-Japanese Relations" is written from material collected during the years from 1920 to 1945. The book is divided into three parts: the first one is a description of different historical events, most of them unconnected; the period from 1932 to 1941; and the World War II period from 1941 to 1945.

Each important fact and event is documented. Much of information is based on private diaries, personal letters and documents, and notes from contemporary press. Many interesting details had to be omitted during the difficult task of selecting material for the book because of their length.

Interpretation of many events and political problems was made by the author and may reflect personal views. It was difficult to be neutral when one had such an intimate relationship with the issues.

This is especially true of nearly all discussions with Mr. K. K. Horie, who was the author's personal friend from 1924 when he was a representative of the South Manchurian Railway Company. At that time he assisted a group of foreign journalists during their two-week tour through South Manchuria at the invitation of the S. M. R. Co. In the years 1933 - 34, he was advisor on Ukrainian affairs to the Japanese Military Mission in Harbin, Manchuria. In later years he served as a member of the staff in the Diplomatic Bureau of the Ministry of Foreign Affairs of Manchu-Kuo in Harbin.

The Ukrainians' political contacts with the Japanese began during the Russo-Japanese War when the late Dr. Russel, a senator from Hawaii educated in Kiev, visited Japan and started an anti-Russian publication for prisoners of war. During World War I, and the years 1917 - 21, Ukrainians made other contacts with the Japanese in Vladivostok and other places in the Far East. During the Allied Intervention in Siberia and the Far East in 1918 - 22, contacts with the Japanese military and diplomatic personnel were of little significance. After October 1922, personal communication was maintained through members of the Siberian Independence Movement, a movement to separate Siberia from Russia.

In 1920 the Far Eastern Republic was proclaimed and the Moscow Communist government recognized this Republic with the approval of N. Lenin and his friend and collaborator, L. Trotsky (see interview with N. Lenin by Kasugji Fuse, correspondent for the Osaka Mainichi, on June 4, 1920, which appeared again in the magazine "Novy Vostok", pages 61-64, in Moscow in 1925).

In 1922 the Red Army liquidated the Far Eastern Republic by force and started widespread political purges in that territory. The occupation of the Far East was carried out by the Red Army under the command of Uborevich who was later executed by the order of J. Stalin in the great purges of the 1930's. Moscow sent a special court to Chita to investigate and punish Ukrainians active in the Far East. Public hearing started in December 1923, and by January 7, 1924, the verdict was completed: one man was sentenced

to death and some 20 others were sent to prison. Two of them later escaped. The death penalty for Petro Horovy was later commuted to life because he was from a peasant family.

From 1924 to 1926 Ukrainians were involved in an effort to secure back the Ukrainian Club in Harbin from the local Chinese authority. This large attractive building, erected in 1918-19, and the adjacent land had been confiscated by the Chinese military forces. A protest to the Chinese government in Peking was partially successful, and the Chinese ambassador in Geneva assured Prof. A. Shulhin, a Ukrainian minister in exile, that the property would be returned. However, the Chinese administration in Harbin refused to execute the order from Peking.

The Ukrainians also sent a written protest about the Ukrainian Club property to Lord Lytton's delegation of the League of Nations when the latter group visited Manchuria in 1931. Lord Lytton's report was debated in the League of Nations on December 6, 1932, but without success for the Ukrainians.

Moscow's policy toward the Ukrainians in the Far East was the same as that toward Ukraine in 1918-22. At first it recognized independent Ukraine and exchanged consular services, accepting P. Tvardovsky as the Ukrainian Consul for Harbin. Later, T. Chicherin, Soviet Commissar for Foreign Affairs, issued special orders for Tvardovsky travels through the „war regions" in the Urals. Some time latter, Moscow ordered an end to all Ukrainian activities in the Far East and ultimately more than 200 prominent Ukrainians were arrested. By this action, the Far Eastern Secretariat, which represented Ukrainians in that territory, was liquidated and more officials were tried in court.

In 1931, Ukrainian political activities surfaced again. The late V. Mursky, representative of the Ukrainian National Government in exile, established a very important contact with a military attaché of the Japanese Embassy in Istanbul, Turkey. This contact helped Gen. V. Salsky, war minister of the Ukrainian National Republic in exile, meet Col. Yanagita in Warsaw and open discussions concerning assistance to Ukrainians in Harbin. As result of this and further political and diplomatic moves, the Ukrainian Club property in Harbin was returned to its owners.

About this time the author's personal friendship with Prof. Kitakawa, historian, and Prof. Simidzu, teacher of literature and languages at the Japanese Institute in Harbin, led to an introduction to Mr. Simamura. Many conversations were held with Mr. Simamura, a member of the Economic Bureau of the Harbin branch of the head-office of the South Manchurian Railway, who had a keen interest in the Soviet Union and in the problems of different nationalities in Siberia.

During the conversations with Mr. Simamura the question came up about the former Ukrainian Club property in Harbin, confiscated by the Chinese in 1926. Plans were discussed to reestablish Ukrainian activities in Harbin. Additional help came from Mr. I. A. Michailov, former minister of finance of the Siberian government from 1917 - 1919. The author first met him in Vladivostok in 1921 when he was a director of the Economic Bureau of the Chinese Eastern Railway in Harbin before it was taken by the Soviet administration in October of 1924. Mr. Michailov helped much through his advice and influence with the Japanese.

Eventually the Club property was transferred back to representatives of the Ukrainian colony in Harbin with the assistance of the Japanese Military Mission there. Col. K. Komatsubara, chief of the Mission, issued a special memorandum on this transfer on November 15, 1933. An interesting fact was that although the memorandum was widely distributed through newspapers and telegraphic agencies, in 1937 a Japanese censor prohibited reference to it in the author's book, "Ukrainian National Home" and the book was confiscated. After much protest and several attempts to reinstate the book, a few copies were finally put back on the market, with only the text of the memorandum omitted.

Prof. Kitakawa later moved to Japan and was nominated to the Pan-Turanian Association in Tokyo. That organization published a very interesting map of northern Asia detailing with remarkable detail the distribution of Ukrainians living in Siberia and the Far East. The author saw the map when Prof. Kitakawa visited Harbin in 1935, but was never able to acquire a copy. Later it was learned from K. K. Horie that its sale to foreigners was prohibited.

From November 1933 until April 1935, good relations were enjoyed with the Japanese diplomats not only in Harbin but throughout Manchuria, Tientsin and Shanghai in China, and in Europe. Then with the outbreak of the Sino-Japanese War in 1936-37, there was a change in all Japanese policies. Many political conflicts ensued in this period. Prominent Japanese personalities were shifted in position in Manchuria and some, friendly to Ukrainians, were removed. There was strong pressure on the editorial staff of the Ukrainian weekly, "The Manchurian Herald", and this paper was forced to close in 1937 by the local police administration. For a full year afterwards there were protests about this closing, but the editor lost his case.

Japanese policy changed drastically in Manchuria and there was close collaboration between rightist-monarchists of the Russian emigré group and the Russian Fascist Party. Under these conditions, there was no place for the Ukrainians with their anti-Russian attitudes.

In the last period, 1937-45, Manchuria as well as part of China came under Japanese military occupation. The efforts of Ukrainians to keep their organizations free of control by either the Russian emigré groups or the Japanese were weak. Only in Shanghai was there opportunity to establish organized life and to publish a bi-weekly newspaper until 1944. Moscow had a pact with Japan at that time. In spite of this, Japanese censorship in Shanghai was quite liberal toward the Ukrainian paper. Articles which were strongly anti-Soviet and anti-Russian appeared in the paper as well as stories critical of the German policy in the part of Ukraine under German occupation. Ultimately the paper closed because of the inability to find a printer due to strong pressure from the Soviet Consulate and Russian emigré organization, controlled by Cap. Kuroki, chief of the Japanese Special Office in Shanghai.

This book is an attempt to clarify some aspects of Ukrainian-Japanese relations during these three periods which, the author believes, are little understood and inadequately covered in historical writings to date. The material is based on the author's personal observations and associations, and other sources of information available in the New York Public Library, the Library of Congress, and the University of Washington in Seattle.

April, 1972.

John V. Sweet

ПОКАЗНИК ІМЕН ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

- Абдюш Т. 104, 135
 Абрантович, Фабіян, арх. 108, 109
 Агапаков В. А. 64
 Адамс В. 19
 Акагі 350
 Акікуса ген. 333, 347
 Акіяма Т. кап. 66
 Акуса, полк. 324
 Андогський, ген. 51
 Андрієвський Дм. 188-190, 196, 198
 Андрієв-Гай В. 311-313
 Андрущенко К. 24, 86, 126, 257
 Анти-комуністичний комітет 231,
 240-1, 248-50, 290, 311, 342
 Аракі ген. 17, 181-2, 222
 Арсенєв В. К. 182-3
 Афанасьєв ген. М. Е. 65

 Багрянний І. П. 183
 Баклашин П. 106, н. 50, 195, 208,
 223, 252, 271
 Барвінський 150
 Бариллович Р. Р. 94, 155, 166, 183,
 205, 283, 288
 Барченко Д. М. др 112, 115, 122-3,
 132, 134, 142, 144, 158, 160, 168,
 171, 175, 241, 288, 304, 336
 Безобразов ген. 9
 Білий М. 101, 130, 155, 158, 293
 Біляк С. 45
 Биковський Л. 219, 354
 Бисярін 69
 Блюкер, маршал 72, 234, 271
 Богдан Ф. 176, 205, 213, 257
 Борисов М. І. 40, 41, 92, 104, 177
 Боровик Д. 23
 Бородін, комісар 238
 Ворщак І. проф. 65
 Бочковський проф. 239
 ВРЕМ, Бюро Російських Емігран-
 тів: 161, 184, 204, 231, 284-5, 291,
 294, 324
 Буяновський Н. Д. 74, 75

 Вакаматсу, полк. 278
 Валійський А. 150
 Вансович О. 79, 320, 323, 341
 Ван Цін-вей 349
 Васильєв С. 299, 300-1, 352, 354
 Ватасе, майор 241, 266
 Вележев С. 87
 Вельгрубе 64
 Вержбицький ген. 56-7, 66, 68
 Віккен Т. В. 24, 86, 126
 Вінейке 52
 „Вістник УНК в Шангаї” час. 335,
 н. 166
 „Визвольний Шлях” журнал 355
 Вітковський А. С. 257, 259, 291,
 293-4, 331, 333-4, 336, 347
 Вітте Ю. 9
 Власієвський ген. 347
 Воблий Б. 24, 86, 126, 264-5, 318
 Вовчков 203, 260, 290
 „Возрождение Азии”, час. 237-9
 Володченко, ген. 24
 „Вольная Сибір” журн. 78
 „Воля” журн., Відень 59
 Ву, А. К. 97 н. 44

 Гадзаман 36
 Гамада, політик 198
 Гамов, козак-отаман 36
 „Галиччина” дивізія 340
 Гашкевич Й. А. Консул 1
 Герельюк 310
 Геродот Д. 185, 220
 Гіратаке Дензо, проф. 316, 317
 Гірохіто, імпер. Див. Хірохіто
 Гірота, Какі 345
 Гісей Такесіта, ген. 285-6
 Гітлер А. 268, 272, 275, 277, 279, 340
 343, 348-9
 Гінс Г., проф. 32, 92, 105, 105 н. 49,
 282
 Глибоцький 37
 Головочов В. проф. 71, 143, 311

- Голубничий В. 354
 Гомі, полк. 53, 66, 70, 90
 Горбатенко В. 145
 Гордзієвський о. П. 224
 Горовий П. І. 60, 62, 66-8, 70, 108, 295, 333
 „Господа Польська” 119
 Гондати Н. 96
 Гончаренко о. А. 22
 Гревс, ген. 29, 51 н. 26
 Гризов А. 77, 92
 Григорцевич С. 44 н. 24
 Гришин-Алмазов, ген. 33
 Гришко, В. І. 354
 Грузини 104, 264-6, 313
 Грушевський М., проф. 40, 239
 Губельман, комісар 38, 42
 Гуань Хун-ї, політик 82-3
 „Гун-бао” час. — „Українська жизнь” 83, 97, 109, 124, 143, 234
 Гундзі Н. П. 102, 104, 107
 Гурський А. 43
 Густавський П. 353
- Далеко-Східня Крайова Рада 262
 Далекі-Східня Республіка, ДВР. 1, 53-5, 58, 61-2, 91-3, 140
 Далекі-Східня Січ 192, 284, 286-8
 Даниленко Ф. Ф. 290
 Дахновіч В. та Ая 140-1
 Девлет Кільді 104, 146, 148
 Денікін, ген. 274
 Дам’ян Многогрішний, гетьман 19
 Дербер П. 30
 Діброва А. 196, 296-7
 „Діло”, час. 217, 239
 Дністрянський Стан 174-5
 Добовольський 238
 Дидерікс, ген. 39, 68, 71-2
 Доїхара, ген. 136, 153
 Доманевський, ген. 50
 Досвітний О. 47
 Дорошенко Д. 25, 64
 Дробязько О. 235, 238-9, 241, 250, 265, 304, 307, 313, 419, 321, 336
 Ежов, ГПУ 234
- Жанен, ген. 29, 33-4, 65-6
 Жіль Роберт, журн. 110
- „Заря” харб. щоденник 332-3
 Зелений Клин 58, 268
 Земська Крайова Управа, уряд 56
 Зорге Р. 268-71
- Іваніс В. 228 н. 111
 Іванов В. Н. 83-5
 Івашкевич А. ген. 65
 Ільницький Р. 354
 Іноуе, радник Я. В. Місії 222, 243, 255, 286, 291, 324
 Іошіма (ЯВМ) 176
 Істомин А. М., полк. 216
 Ісхакі Аяз 134-6, 146, 148-9, 183, 185-6
 Ільюхов Н. К. 84
- „Йоміурі-Гочі” час. 342
- Кавашіма 309
 Кавасумі Н. 3, 35
 Кагава 250
 Кадлец, полк. 37
 Кадо, політ. група 182, 190, 198, 222
 Калина А. Х. 75, 102
 Калінін Н. В. 92, 104, 177
 Калмиков, отаман 42
 Каменецький І. 340
 Каніє, майор 267
 Калустянський, ген. 188-9, 191, 196
 Караєв, Селим 240-1
 Кармелюк-Каменський 23
 Карпатська Україна 190, 196
 Касе 346
 Катаяма 120
 Кауфман А. І., др., Сіоніст. рух, 333
 Квашенко М. 263-4
 Керенський А., уряд, 28, 34
 Кідо, мін. 344-5
 Кіричко М. 196
 Кіриченко-Могіла 50
 Кітагава (Кітакава) 81, 102, 139
 Кийович 62, н. 63
 Клименко В. П. 87
 Клюк А. 93
 Кляс, др. 85
 Коблянський М. 23, 222
 Ковальський (Букарешт) М. 185

- Ковган П. 164, 202, 227-30
 Кодама, мін. 344
 Кожевників П. 220
 Козак В. 57
 Козловський М. (Горленко, о.) 235, 238
 Коїсо, мін. 345
 Колчак А., адм. 1, 33, 39-40, 53-4, 56, 69, 88
 Комацубара, полк. 123-5, 193, 237
 Комітет Громадських Уповноважених, 118, 125-6, 128
 Коновалець Є., полк. 188, 191, 260, 275
 Коное, мін. 346
 Корда-Федорів Ф. 186, 198-200, 204, 206, 211-3, 222, 243-4, 254, 257-8, 284, 287, 300-3
 Коростовець, 195
 Косеґко Іл. 98, 103, 115, 131, 175, 178, 185, 187, 193, 255-6
 Косьмін ген. 40, 60
 Кох, комісар України 335
 Кравець 50
 Кравців Б. 354
 Краковецький, полк. 45, 48, 71, 96
 Краснощеков М. 46, 54-5, 69
 Кривенко А. П. 311-3
 Кройгер 320
 Ксаверт Ф. Іезуїт 19
 Кудашев, кн. посол 64
 Кулябо-Корецький В. А., інж. 112-3, 116, 118, 126, 130, 132-3, 155, 164, 171-2, 183, 204, 210, 212, 249, 259-60, 273, 292-4, 316, 323-9, 331-4
 Кунст, др. 85
 Кукурудза С. Т. 145
 Курокі, кап. 128, 265, 267, 307-8, 314, 319, 342
 Курсіґе 69
 Кушнарев 69
 Кушнаренко В. 158, 172-3, 203, 208, 212-3, 222, 224
 Лавровський П. 238
 Лазо, ком. 38, 42, 48
 Латурет К. С. 95 н.
 Левінський С. 199, 214, 216, 282, 290, 296, 302, 304
 Лєґр, проф. 34, 65
 Ленін Н. (й Гапон) 165, 275
 „Япон. інтерв'ю з... див.: ілюстр.
 Ліґа Націй 98
 Лі Шао-ген, 85, 97
 Ліпа Ю. 103 н. 47
 Лисуненко 17, 334
 „Листи з Далекого Сходу” час. 121
 Лотоцький О. 237
 Лукавенко Ф. (Митлюк) 186-7, 191-3, 195, 198, 202-8, 222, 225
 Лужницький Г. 261
 Лужс, мін. 53
 Люшков, ком. ГПУ 234, 269, 271, 295
 Лянджерон, полк. 63
 Мазепа І., гетьман 297
 Маєда, радник ЯВМ, 255, 258-9, 288, 291, 324
 Маклаєвський 300, 341
 Мацуда 241
 Мацоця М. 203, 208, 224, 257, 332
 МакАртур, ген. 18, 347
 Малік, сов. посол 345
 „Маньджурський Вістник” час. 113-4, 117, 120, 122, 129, 133-4, 138, 144-8 н. 62, 152-4 н. 63, 160 н., 69, 70, 161-2, 167-8, 172-3, 175-80, 183-4, 187, 190, 193, 201, 203-4, 210, 212, 214-5, 222-8, 232, 239, 241-5, 247, 253, 316
 Мао Тсе-дун (Мао Тсе-тунґ) 349
 Маріяш Ю. 283, 318
 Марків Б. 257-9, 283-5, 287-8, 324, 326, 350
 Марчишин П. В. 57, 61-2, 72, 93, 101, 115, 122-3, 157, 160, 183, 246, 283, 285, 288-9
 Матвєєв Н. М. 91
 Матковський, інж. 105, 144
 Махарадзе Н., інж. 264
 Мацудайра, мін. 69
 Мейдзі, імператор 7, 15-7, 346
 Медведів, уряд його, 45, 53
 Мельниченко Г. 353
 Маркулови брати С. Д. та Н. Д. 56-7, 61, 66-7, 88
 Мещерський А., др. 75

- „Міллї Байрак” час. 137, 147, 152, 317-8
- Мілько М. А. др. 130, 132, 144, 160, 162-5, 172-3, 175, 178, 183, 209, 213, 219, 222, 242, 244-5, 253-4, 260, 264-5, 299, 301, 303-4, 308-10, 320-1, 336
- Мінамото 7
- Міяказава 342
- Міяке, майор 65, 69
- Мигулін В. 94, 241-2, 249-51
- Микола 2, царь 9
- Михайлов І. А. 30, 96, 105-6, 115, 122, 142, 290, 351
- Міжновський М. 297
- Миховський 119
- Многогрішний Дам'ян, гетьман 19
- Мова-Глушко К. 60, 62, 66
- Молотов В. М., 344-5
- Моравський В. 78
- Морікатсу Інагакі 175
- Мосціпан 23
- Мудрий В. 277
- Мурський В. 103, 116, 122, 189
- Мухамендиш, Рукія 148
- „На Далекому Сході” час. 204-5, 219-20, 222, 242-5, 248, 253, 255
- Накагава, кап. 309-10
- Накамура С., журн. 164
- Накамура К., кап. 138, 163-4, 229-30
- „Націоналіст” час., Нью Йорк 244, 255
- „Наш Путь”, час. 130, 137-9, 225
- Неділько-Борковський 60, 67
- Несторович В. 45, 59-60, 93, 157 н. 66, 220
- Нетребенко М. Я. 256, 259, 283, 286, 292, 332
- Ніколів Я. 353
- Новицький М. 46, 49
- „Новое Время” час. 341
- Новоселов, мін. 71-2
- Нокс, ген. 29, 51
- Нортон Г. 25 н. 25, 62, 92
- Ньюман Б. 52
- Одзакі Ходзуні 269-271
- Одинець В. 155, 295-7
- Озава, видавець час. 169
- Окада К., прем'єр 181
- Ожура К. барон 80-81, 232
- Олесіюк Т. д-р 99 н. 46, 103, 150, 354
- Ольжич, поет 174
- Оноучі, полк. 258 (Онауці)
- Юпадчий В. С. 79, 101, 107, 116
- Юпадчий К. 313
- Орлик І. 35, 36
- „Осака Майнічі” час. 342
- Отані, кап. 267
- ОУН 1, 2, 172-6, 190-1, 193, 195-7, 200, 202, 214, 221
- Ошіма, ген. 188-9, 196, 268, 278
- Оцука П. 79-80
- Павловський В. 79, 175, 183, 333
- ПАУК (Пан-Американська Укр. Конференція) 352
- Парфенов 72, 92
- Паславський І. (Лі. Галицький) 79, 93, 101, 108, 114, 119, 122, 130 155, 158, 160, 183, 203, 334
- Пасавальчук 212-3, 223-4
- Пастухин Е. Н. 240, 311
- Пельц В. 119
- Перрі М. С., командер 8, 16
- Петлюра С. 40, 275, 286
- Пирогів М. Л. 263, 336
- Плохий К. 230
- Постишев, ком. 42, 232
- „Прометей” клуб. 104, 119-20 н. 56, 135-6, 147, 164, 205
- „Просвіта” (ІМКА) 77, 128, 154, (Харбін) 99, 103, 155, 203, 209, 213, 223-4, 334
- ПУН (Провід Укр. націоналістів) 188, 202, 208, 287
- Рейтер В., інж. 85
- Росіяни (хто вони є? дискусія) 211
- Рерих Н. 139
- Решетар І., проф. 354
- Ріхтер, кап. 47
- Рибка К. 94, 235, 238, 241
- Родзавський К. 105, 144, 351
- Розанов, ген. 40, 45, 50, 60
- Розенберг А. 315

- Рой Ю. (Колчанів) 158, 204, 206-7, 212, 221, 223, 243-6, 252, 254, 256-7, 259, 280, 283-4, 286, 290
 Рюссел, Др. сенатор 21 н. 9 та 10
- Савельев, отаман 72
 Савінцев, ред. 341
 Саєда 69
 Сазанов, сиб. рух 71, 74, 78, 104
 Самусенко П. П. 87
 Сато 265
 Сажно Ф. 155, 169
 Світ І. 50, 62, 94 н. 40-41, 101, 123-4, 127 н. 58, 130, 132-5, 144, 146-7, 155, 160, 163, 165-9, 172-3, 176-9, 184, 192, 208, 215, 217, 222, 243-6, 251, 253, 259-60, 283-6, 288-93, 296, 300, 303-6, 308-9, 313, 319, 321, 336, 352-3
 Світ М. Н. 186, 247
 „Свобода”, Амер. час. 104 н. 48, 189 н. 88, 235 н. 118
 Седов К. М. 87
 Селешко М. 186-8, 202, 354
 Семешко Г. 47
 Семенов Г., отаман 33, 53-4, 59-60, 62, 66-7, 69, 78, 105, 143, 157, 195, 286, 351
 Серебренников, (псевдо) 95
 Се-Хо-хой 285, 288
 Сібата, цензор 176, 186, 216, 217
 „Сибір” япон. мовою журнал 78
 Сибірський незалежн. рух, Токіо 195
 Сибірська Областна Дума 104
 Сигео Ямагучі, полк. 267
 Сімамото 69
 Сімамура 102, 105, 136, 165, 200, 305
 Скеґар Г. 220, н. 16
 Скоропадський П. ген. 275, 291
 Скидельський С. та фірма 74, 196
 Сальський Вол. ген. 99, 103, 115, 122, 149-50, 189-90, 213, 246, 247, 249, 254
 Смаль-Стоцький Р., проф. 98
 Смолич Ю. 338
 Сліщенко 58-9
 Смульський Ф. 94
 Сніжний П. (Северенюк) 153, 196, 206, 313
- Союз Українських Емігрантів (СУЕ) 131, 138, 146-7, 149, 155, 157, 161, 166, 170, 177, 179, 193, 196, 202, 206, 221, 223
 Союз Укр. Молоді (Зеленого Клина) 193, 205
 Союз Укр. Молоді (СУМ) 118, 155, 176, 205, 224
 Сталін Й. В. 268, 344, 348-9, 351
 Станкевич М. Ю. 216
 Старк, адм. 72-3
 Стешко Ф., полк. 50, 103
 Ступак О. 101
 Стюард Дж. 40 н. 21, 92 н. 31
 Сугіхара 107, 122
 Сузукі, мін. 345
 Сумада Сейдзо (слов.) 296
 „Сурма” час. 324
 Сциборський М. 162, 186
 Сходознавства, Коло. 119
- Табуї, ген. 24
 Такахата Т. 102, 104
 Такаянамі 69
 Тамура (у Берліні) 220
 Танака, кап. ЯВМ. 177, 180, 184
 Танака, секр. 109-11
 Тачібана (Яматов) 21
 Твардовський П. 25, 52, 62, 64
 Теліга Ю. 335
 Терада, полк. 66, 71-2, 90, 137
 Тераучі, ген. 198-9
 Того Шігенарі 188-9
 Токугава, феодал (Шоґун) 7, 16-7
 Тоцький Г. Ф. 262, 313, 318
 Тоцький Ф. Я. 79, 101, 159, 335
 Тибер-Петров 30
 „Тризуб” журн. 121, 217, 249
 Труфанів о. М. 286
 Троцький Л. 55
 Тряпицин 43
 Тюрко-Татарська Асоціація, Шангай 265-6, 313
- Уборевич, комісар 66, 72-3, 90
 „Україна” жур. совет. 337
 Український Далеко-Східній Секретаріят 25, 32-3, 53, 55, 60-1, 63-4, 103

- Українська Далеко-Східня Січ 261, 324
 УВАН 353
 Український Емігрантський Комітет, пізніше Представницький, Шангай: 266, 312, 318-9, 335, 341, 351
 „Український Голос на Далекому Сході”, час. 268, 303-5, 307, 309-10, 314-16, 318-9, 321, 329, 332, 335, 337-9, 340, 355
 „Українець на Зеленому Клині” час. 155
 Укр. Забайкальська Громада 57-8, 61
 Укр. Громада, Тяньцзін 100, 240-1, 249-50, 260
 Укр. Громада, Шангай 262, 265, 273, 311-3, 341
 „Українське життя”, Харбін 79
 Укр. Клюб, Харбін 93, 96, 108, 113, 158, 235
 Укр. Нац. Комітет, Шангай 319-20, 336, 341
 УНР, Київ 1, 2
 Укр. Нац. Державницький Фронт 162
 Укр. Нац. Кольонія, Харбін 154-7, 159-61, 166-70, 175, 179, 183, 201, 203, 208, 222-3, 243-9, 253, 255, 258-60, 273, 283-5, 287, 294, 324, 330, 332-3, 340
 Укр. Нац. Дім 155, 158-9, 224
 Укр. Нар. Союз, Америка 101
 Укр. Політичний Центр, Харбін 162
 УПАЦерква, Синод її 338
 Укр. Прав. Церква, Харбін 128
 „Українське слово”, час. 103 н. 47
 Униченко 206-7, 254, 284
- Фартушний Я. 150
 Фашисти, моск. партія 137, 143, 195, 308
 Федоренко 155, 158, 212
 Фрайберг, полк. 63
 Фудзівара, фендал 6
 Фузівара, цензор 183, 185-6, 217
 Фукуара О. П. 267
 Фукуї К. 102-4, 107
- Фурусава 104
 Фусе Катеуджі 274-5
 „інтерв'ю з Леніним. Див. ілюстр.
 Хагасакі, мін. закр. справ 164-5
 „Харбинское Время”, час. 125, 142, 159, 161-2, 208-9, 242
 Хасимото, полк. 109-11, 354
 Хвостов М. В. 272
 Хірохіто, імператор 14, 181, 345-7
 Хігучі, ген. 249
 Хіросе, журналіст 180
 Хіросі, ген. 102
 Хмельовський 191, 241
 Хорват Д. В., ген. 64-5
 Хоріе К. К. (Япон. Військова Місія) 80-1, 105, 122, 124-5, 131-2, 134, 139, 141, 144, 148, 150, 152, 156-7, 159, 161-3, 166, 168-9, 171-2, 175-6, 179-81, 184, 190, 200-4, 208, 212, 215, 219, 221-2, 254-5
- Цейтлін, комісар 43
 Ціндао (Хіні) 248, 251-2
- „Час”, час., Букарешт 185
 „Червоний Шлях”, час. 121-2
 Чертков Г. І. 71, 78, 177
 Черчиль В. 341
 Чжан Кай-шек 348, 351
 Чжан Гуан-сян 75-6, 94-6, 98
 Чжан Цзо-лін 74, 82, 94-5
 Чжан Шуе-лянґ 95
 „Чумак”, коопер. 60, 68
 Чічерин, комісар 62
- Шайдицький О. 352
 Шангайська Громада 235, 299, 305
 „Шангайський Таймс” 343
 Шатов В. 69
 Шахрай Ю. 157, 169, 183
 Шведін С. Т. 57-9, 101, 155, 157, 166, 169
 Шевченко І. П. 111-2, 171, 191, 211
 Шевченко Г. М. 37-8, 42-3, 87
 Шевченко Т. 297
 Шевченко о. Д. 237
 Шенфельд, др. 306-7
 Шептицький А., митр. 261
 Шиллов 91
 Шлендиц І. 155, 158, 166, 177, 180, 212, 221, 243, 246, 258

Шульгин О. проф. 98, 131, 189, 239
 Шумейко Ст. 352
 Шумяницький 69
 Шураша А. 332

Ювамото, полиц. 164-5

Ягі, секр. поліції 111, 113
 Якимів Й. 93
 Якушев 26, 30, 71, 78
 Ямада 131
 Ямаока, кап. 135
 Янагіта, полк. 148, 150-1, 328-9, 333

Ярий Р. сотн. 191-2

Япон. Військова Місія (Харбін) 166-72, 176, 178, 180, 183-4, 189, 191-2, 195, 197, 207, 210, 212, 222, 249, 254, 258-9, 288-92, 295, 324-6, 331, 333-4, 350

Япон. Військова Місія (Шангай) 265

Ясно В. П. 155, 158, 205

Ясно П. П. 101, 122-4, 127, 131, 134, 155, 158-60, 163, 168-9, 178, 183-4, 193, 206, 208, 245-7, 251, 253-4, 258-9, 283-4, 288-9, 333

ПОКАЗНИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Список умовних скорочень: м. місто,
 р. річка, с. село, ст. станція, о. острів

Австрія 25, 28
 Алексієвськ 37
 Алеутські острови 5
 Аляска 5
 Америка — див. ЗСА (З'єднані
 Стейти Америки)
 Амур р. 207, 225
 Амурица 23, 34, 36, 38, 43-4, 53,
 55, 87-8, 94, 145
 Англія 9, 14, 15, 18, 22, 191, 197, 268,
 270, 280, 344, 347, 349, Лондон —
 17, 20, 34
 Байкал озеро 54
 Вамлаг 226
 Берестя-Літовське м. 28
 Берлін м. 82, 187-9, 191, 274, 280-1,
 314, 340
 Берн м. 14, 347
 Благовіщенськ м. 31, 37
 Бодайбо м. 93
 Буенос-Айрес м. 352
 Бухарешт м. 103, 122
 Бурма 20
 Варшава м. 98, 99, 103, 116, 122,
 188-9 280
 Вашингтон м. 18, 50
 Верхне-Удинськ м. (тепер Улан-
 Уде) 54, 69
 Відень м. 56, 60
 Владивосток м. 23, 25, 27-31, 35-7,
 40, 43, 45-7, 50, 53, 55-8, 65-8,
 71-8, 80, 86, 126

Волинь 189

Гаваї, о. о. 21, 22, 353

Галичина 1, 122, 138, 189, 307

Гензан м. 73

Гірошіма м. (або Хірошіма) 346

Голандія 20

Гоншу о. 5

Гродеково м. 72

Грузія 263, 285, 286

Дайрен м. (Дальній) 21, 50, 146,
 348

Далекий Схід 42, 47, 52-56, 60, 62-4,
 81-88, 92, 95, 102-4, 110, 113, 125-6,
 134, 139, 144, 150-3, 189, 191

Далеко-Східня Республіка (ДВР)
 1, 44, 53, 55, 58, 61-2, 65, 68-9,
 72-3, 91-3, 115, 126, 140

Женева м. 117

Забайкалля (Забайкальщина) 53,
 56-7, 65-6, 107, 151, 236, 350

ЗСА — З'єднані Стейти Америки
 15, 18-9, 21, 22, 24, 46, 81, 86, 101,
 118, 344, 347, 353

Зелена Україна — Зелений Клин
 42, 45, 52, 63-4, 77, 86-8, 91, 93,
 99-102, 115, 123, 127, 151-2, 163-4,
 191, 214, 217, 220

Нокагама м. 23, 25

- Іводжда о. 14, 345
 Ідель-Урал 183, 263
 Іман м. 61, 68, 87, 89
 Індія 22
 Індонезія 5
 Іркутськ м. 53, 64
 Істамбул (Царгород) м. 103, 116, 126
 Італія 13
 Кавказ 280
 Казакстан 99
 Кагошіма м. 8
 Каліфорнія 35
 Камакура м. 7, 23
 Камчатка 5, 9, 21
 Канада 86, 351, 353
 Канагава м. 20
 Кантон м. 82, 236
 Карпатська Україна 264, 275-280
 Кіото м. 7-8
 Кейджо м. 147
 Кіо-сію о. 5, 7, 18
 Київ м. 64, 71, 83
 Китай, див. Хіни.
 Кобе м. 23, 147
 Комсомольськ н/Амурі м. 225, 226
 Корея 3, 6, 10, 11, 21, 137
 Красноярськ м. 351
 Крим 9
 Кубань 105, 227
 Курильські острови 5, 15, 21, 32
 Лейті о. 12, 344
 Лондон м. 98 див. Англія
 Лузон о. 344
 Львів м. 85, 99, 109, 136
 Ляодунський півострів 12
 Магадан м. 226
 Маляї п. о. 22
 Маньджурія м. (Мань-чуні) 66, 94
 Маньджурія (Маньджу-Го) 1, 3, 10-18, 21-3, 26-7, 34-5, 58, 59, 64, 68, 74-81, 88-9, 92-3, 97-102, 106, 109, 112, 115-6, 123-5, 131, 133, 135, 137, 139-140, 142, 144-5, 149-53, 164, 167, 170-4, 177, 182, 181, 197-202, 209, 216, 236, 270, 284, 285, 305, 308, 322, 333, 340, 347-351, 354
 Миколаївськ н/Амурі м. 37, 43, 45, 61, 67, 80, 90
 Міязакі м. 147
 Моджі м. 25
 Монголія 22, 32 107, 197, 268, 270, 348
 Москва м. 5, 13-5, 22, 29, 55, 62, 69-70, 74, 87, 91, 97, 103, 105, 117, 121, 151, 191, 236, 269-70, 279-80, 337, 339-40, 342, 344-351, 354
 Мужден м. 10, 11, 45, 79-80, 95-6, 102, 122, 135, 146-8, 278, 317, 350
 Нагасакі м. 17, 346
 Нагоя м. 25, 147, 344
 Нанкін м. 352
 Нерчинськ м. 105
 Німеччина 25, 28, 85, 112, 210
 Нікольськ, (потім Ворошиловськ, а тепер Усурійськ) 37
 Номонган м. 268
 Нью-Йорк м. 46, 351, 353
 Одеса м. 25, 103
 Окінава о. 5, 14
 Омськ м. 83
 Онучіно с. 42
 Павлоград м. 84
 Париж м. 65, 86, 98-9, 115, 122, 131, 137, 143
 Пекін м. 32, 64, 80, 95, 98, 100, 236
 Петербург м. 28, 50
 Петропавловськ м. 9
 Подебради м. 85
 Полісся 189
 Польща 7, 141, 210, 275-7, 280, 307
 Портсмут м. 11, 24
 Порт-Артур м. 10, 21, 348
 Посьет с. 71
 Потедам м. 14, 346
 Прага м. 104
 Приморщина 22-3, 32, 34, 36-48, 52-3, 56-8, 60, 66, 68, 72, 80, 87-9, 92-5, 114, 196, 218, 225, 350
 Прусія 10
 Рим м. 12, 108
 Росія (Московія) 9, 20, 21, 95, 97, 105, 131, 138, 140-1, 152, 276

- Румунія 21-2, 275-9
 Руський острів 50
- Сайпан о. 13
 Сакменія 20
 Сан-Франціско м. 21-2, 342
 Сахалін о. 5, 32, 63, 67, 73
 Свободний м. 37, 145
 Седан м. 10
 Селенгінськ м. 20
 Сірий Клин 99
 Сінкінґ м. 141, 146, 149
 Сіям (тепер Таї) 20
 Сибір 3, 22, 24-35, 38-9, 44, 52, 56
 63-5, 70, 75, 77-8, 81, 84, 92-5, 99,
 139, 144, 150, 154
 Симоносекі (Шимоносекі) м. 25
 С. С. С. Р. 15, 127, 139-40, 174, 195
 199, 344-5,
 Стокгольм м. 14, 347
- Тартарія 20
 Тобольськ м. 351
 Токіо м. 8, 12, 33, 69, 74, 78, 92, 103,
 147, 153, 262, 268-9, 342, 345
 Томськ м. 28
 Туреччина 9, 25, 28, 30
 Туркестан 29, 34, 144, 183
 Тяньтзін м. 11, 26-7, 77, 80, 100, 146,
 154, 227, 237, 260, 266, 305-7, 311,
 317, 351
- Едо (Уедо) див. Токіо м.
- Угорщина 7, 28, 276, 307
 Україна 7, 18-20, 40, 97, 110, 113, 121,
 276, 306, 339-40
 Урал 29-30, 32
- Філіппіни о. о. 5, 12, 20, 36, 73, 344-5,,
 353
 Фінляндія 40
 Формоза о. 5, 10, 353
 Франція (Париж) м. 9, 18, 29, 191,
 268, 274, 349
 Фудзіяма, гора. 5
 Фукуока м. 147
- Хабаровськ м. 30-1, 33, 37, 40, 42,
 51, 90, 96-7, 104, 145, 216, 308
 Хайлар м. 64, 90, 137, 146
 Ханькоу м. 27
 Харбін м. 2, 16, 21, 24, 27, 31, 34-6,
 64-8, 70, 74, 76-9, 82-3, 85, 91-3, 96,
 98-9, 101-9, 116-7, 119-24, 127-30,
 133-6, 139, 146, 149, 154, 156, 163-4,
 174, 189, 191, 195-7, 200, 217, 227,
 260, 296, 298, 305, 317, 332, 347,
 349-51
 Хіни (Китай) 1, 10, 11, 15, 74-5, 77,
 80, 82, 106, 115-6, 137, 139, 270 308
 Хінганські гори 111
 Хокайдо м. 5, 6, 20, 354
 Царьгород м. див. Істамбул м.
 Циндао (Хіни) м. 11, 27, 227, 311, 351
 Цусіма, протока. 11
- Чехо-Словаччина 122
 Чита м. 24, 31, 54-8, 60-3, 67, 70, 74,
 88, 91, 94
 Чункінґ м. 12
- Шангаї м. 23-4, 27, 73, 77, 79, 128,
 146, 154, 207, 227, 237, 260-2, 296,
 299, 307-8, 312, 327, 334, 336-7,
 341-2, 348-54
 Шікоку м. 5
 Шмаковський монастир 42
- Японія 1, 5, 6, 21, 152, 174, 180-1,
 191, 193, 196, 199, 202, 209, 267-70,
 281, 295

